

Obsah – Content – Inhalt – Tartalom – Spis treści

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły	3
<i>Peter TIRPÁK</i>	
KATECHÉZA V PATRISTICKEJ DOBE A VÝVOJ KATECHUMENÁTU	3
<i>Catechesis in the patristic period and the development of catechumenate</i>	
<i>Peter LABANC</i>	
POČIATKY ÚRADU BISKUPSKÉHO VIKÁRA V UHORSKOM KRÁLOVSTVE NA PRÍKLADE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY	14
<i>The beginnings of the office of Episcopal vicar in the Kingdom of Hungary on the example of the Esztergom archdiocese</i>	
<i>Annamária KÓNYOVÁ</i>	
FENOMÉN PERMANENTNEJ REFORMÁCIE, FRANTIŠEK DÁVID A JEHO CELOŽIVOTNÝ REFORMAČNÝ VÝVIN	32
<i>The Phenomenon of Permanent Reformation, David Ferenc and his lifelong Reformation development</i>	
<i>BORBÉLY Zoltán</i>	
A FŐNEMESSÉG SZEREPE A REFORMÁCIÓ TERJEDÉSÉBEN FELSŐ-MAGYARORSZÁGON	49
<i>The role of the aristocracy in spreading the Reformation in Upper Hungary</i>	
<i>Peter KÓNYA</i>	
NÁBOŽENSKÁ OTÁZKA V POVSTANÍ IMRICHA THÖKÖLYHO	60
<i>The religious issue in the uprising of Imrich Thököly</i>	
<i>Juraj GRADOŠ</i>	
IKONA PRESVÁTEJ BOHORODIČKY V KLOKOČOVE	73
<i>The icon of the Most Holy Mother in Klokočov</i>	
<i>Martin JAVOR</i>	
ANDREJ BUDIŠ ML. (1837 – 1864) – ŠTUDENT, UČITEĽ A RIADITEĽ PREPARANDIE V SATMÁRI	94
<i>Andrej Budiš jr. (1837 – 1864) – student, teacher and managing director of the cleric school in Szatmár</i>	
<i>LAKATOS Adél</i>	
HANULA JÓZSEF: TOMORI PÁL A MOHÁCSI CSATAMEZŐN CSÁSZKA GYÖRGY KALOCSAI ÉRSEK MŰGYŰJTEMÉNYÉNEK AZ 1896. ÉVI ORSZÁGOS EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSRA KÉSZÜLT DARABJA	127
<i>Jozef Hanula: Pavol Tomori on the Mohács battlefield, the painting from the collection of the Archbishop of Kalocsa – Juraj Császka on the occasion of the millennial exhibition in 1896</i>	

Lucia ŠTEFLOVÁ	
SENICKÝ EVANJELICKÝ A. V. CIRKEVNÝ ZBOR VO SVETLE ZÁPISNICE KANONICKEJ VIZITÁCIE	136
<i>Senica Evangelical Church of the Augsburg Confession congregation in the light of the minutes from the canonical visitation</i>	
TÖMÖSKÖZI Ferenc	
ADALÉKOK AZ 1921-ES PÜSPÖKVÁLASZTÁS TÖRTÉNETÉHEZ	151
<i>Addings to the first episcopal election of 1921</i>	
Marián GAVENDA	
PONÍMANIE, MOTÍVY A VÝCHOVA KU KŇAZSKÉMU CELIBÁTU V PODMIENKACH TAJNEJ FORMÁCIE NORMALIZAČNÉHO OBDOBIA 1968 – 1988.....	166
<i>Understanding, motives and starting points for priestly celibacy in the conditions of the secret formation of the normalization period 1968 - 1988</i>	
Kamil KARDIS - Mária KARDIS - Abraham KOME - Jan MAZUR	
HISTORYCZNO – KULTUROWE UWARUNKOWANIA PROCESÓW MIGRACYJNYCH. ANALIZA SOCJOLOGICZNO – HISTORYCZNA W OPACIU O PARADYGMAT ZDERZENIE CYWILIZACJI	180
<i>Historical and cultural conditions of migration processes. A sociological and historical analysis based on Clash of Civilizations paradigm</i>	
Archív – Archives – Archiv – Levéltár – Archivum.....	199
Alexander CAP	
JÚDA A TÁMAR.....	199
<i>Judah and Tamar</i>	
Maroš ŠIP – Tomáš HANGONI – Bohuslav KUZYŠIN	
RANOKREŠŤANSKÁ STAROSTLIVOSŤ O CHORÝCH	218
<i>Health care in early Christianity</i>	
Lucyna ROTTER	
NAGOŠĆ, BIELIZNA... TEMATY TABU W ZAKONACH?	227
<i>Nudeness, underwear - taboo topics in religious orders?</i>	
UGRAI János	
A TISZÁNINNENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ELSŐ SZUPERINTENDENSEI ŐRI FÜLEP GÁBOR EGYKORÚ FELJEGYZÉSEI.....	235
<i>The first Superintendents of the Predtis Reformed Superintendency – period records of Gábor Fülep Őri</i>	
Marcela DOMENOVÁ	
ÚZEMNÉ SLOVACIKÁ V POZOSTALOSTI GREGORA TARKOVIČA	256
<i>Territorial Slovacia in the Personal Inheritance of Gregor Tarkovič</i>	
Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle – Reconzje i omówienia	296
Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika	313

KATECHÉZA V PATRISTICKEJ DOBE A VÝVOJ KATECHUMENÁTU

Peter TIRPÁK

Catechesis in the patristic period and the development of catechumenate

*The Church has always regarded catechesis as one of the primary duties in pastoral ministry because the resurrected Christ, before returning to the Father, gave the apostles the last command to teach all nations to keep everything he commanded them. So it was knowing the gospel through those who preached it. By proclaiming the Word, the apostles thus became as protectors (fathers) of the new life in Christ. St. Irenej († 202) develops this idea further, claiming that „if one is instructed by the word through another, then he is called the son and that one father“. This predication is complemented by learning of Clement of Alexandria († 215), according to which there are two ways of procreation: physical and spiritual. It follows that the teachers of faith were primarily bishops, by history called fathers. The period of their action is called patristics. This term appeared in the 17th century in Lutheran theology (Johannes Ernestus Gerhard in the work *Patrologia sive de primitivae Ecclesiae christianae Doctorum vita ac lucubrationibus*, 1653), which divided theology into two parts: biblical and patristic. This term has its place also in the Catholic Church, which perceives catechesis and catechumenate as enlightening and strengthening the faith, keeping the life according to the spirit of Christ, inducing to conscious and active participation in the liturgical mystery and inciting to apostolic activity.*

Keywords: Apostles' teaching, Patristic period, catechumenate, Apologia, Christian East.

Kto chce porozumieť dnešnej katechetike tak, ako ju poznáme, musí poznať jej historický vývoj. Musí poznať, ako sa k otázke odovzdávania viery ohlasovaným slovom stavali apoštoli, otcovia cirkvi a jej predstavitelia v období protestantizmu. Tento všeobecný pohľad zaiste napomôže bližšiemu pochopeniu súčasnej katechizácie, ktorá je neoddeliteľnou zložkou evanjelizácie, pričom obe vychádzajú z kerygmy – radostnej zvesti o Kristovom vzkriesení. Medzi smrťou a vzkriesením Krista okolo roku 30 a vznikom prvej kresťanskej literatúry uplynulo 20 rokov. Ježiš ohlasoval svoje učenie ústnym podaním a ani prvokresťanské obce najsamprv nevideli dôvod k písomnému zachytávaniu udalostí a okolností. Očití svedkovia, ktorí Ježiša osobne poznali a počúvali ho, žili medzi nimi a autenticky dosvedčovali jeho evanjelium.¹ Vytvárali sa ale rôzne zápisy, ktoré

¹ PALA, G. The theological view of social work a contribution to the social science vs. religion debate. In *European journal of science and theology*, 2017, Vol. 13, no. 3, s. 41. Dostupné na: <http://www.ejst.tuiasi.ro/>.

obsahovali múdroslovné životné poučovania vlastné tej-ktorej kultúre. Niektoré písomnosti, náležiacie do 1. alebo 2. poapoštolskej generácie, sa zachovali anonymne alebo vo forme apokryfov. Majú však pre poznanie náboženského života tejto doby veľký význam. Na ich čele stojí Didaché (*Doctrina duodecim apostolorum*), napísaná koncom prvého alebo v prvej polovici druhého storočia v Sýrii. V novej dobe sa však o existencii tohto spisu vedelo iba na základe zoznamu kánonov, prípadne zmienok cirkevných otcov. V roku 1873 objavil Philotheos Bryennios jej úplný text v Konštantínopole. Predmetný spis, ktorý bol napísaný pravdepodobne v Sýrii/Palestíne (Egypte?), obsahuje šestnásť kapitol: o etike (1 – 6)², o liturgii (7 – 10)³, o kontakte s putujúcimi prorokmi a potulnými kresťanmi (11 – 13), o živote v kresťanskej obci (14 – 15)⁴ a o eschatológii (16).⁵ Pri celkovej charakteristike možno povedať, že kapitoly 1 – 16 obsahujú (podobne ako List Barnabášov 18 – 20) učenie o dvoch cestách, pričom je možné vychádzať z predpokladu, že oba spisy čerpajú zo spoločného prameňa, ktorý je ovplyvnený židovstvom. List Barnabášov opisuje cestu svetla a tmy; Didaché opisuje cestu života a smrti. Charakteristika pojmu „cesta“ sa veľmi často vyskytuje v žalmoch ako synonymum nasledovania Pána podľa Božieho zákona. Obsah katechézy z Didaché o dvoch cestách je priliehavý a veľmi dobre zodpovedá liturgii, ako aj teológii krstu.⁶ Pôst sa podľa Didaché viazal v rovnakej miere na kandidáta, ako aj na toho, kto mu mal krst udeliť. V Didaché máme ešte navyše zmienku o pôste všetkých členov miestneho spoločenstva, v strede ktorého kandidát vstupoval do Cirkvi. V časti o spôsobe udeľovania krstu nachádzame zmienku o trinitárnom udeľovaní krstu v mene Otca i Syna i Svätého Ducha. Táto forma nás udivuje tým viac, že o niekoľko riadkov ďalej čítame v Didaché o formule, ktorá je nám známa zo Skutkov apoštolov (Sk 2,38). Hovorí sa v nej o krste v mene Ježiša Krista. „Nikto, okrem pokrstených v Pánovom mene, nech neje ani nepije z tejto Eucharistie. Nedávajte, čo je sväté, psom,“ povedal Pán (Mt 7,6).⁷ Tento dodatok je zároveň aj prvým rozlíšením na pokrstených a nepokrstených, ktoré sa robilo v spojitosti s Eucharistiou. Táto požiadavka sa v 3. storočí ešte presní a neskôr sa zdôvodní

² Táto časť pojednáva o chránení sa zlého, uctievaní predstavených, láske k chudobným, dobrom vychovávaní detí, ľudským zaobchádzaním so služobníctvom. Predpisuje sa tu tiež povinnosť vyznania hriechov.

³ Táto časť sa dotýka sviatosti krstu, Eucharistie, pôstu a modlitby. Krst sa udeľuje po náležitom poučení potrebnou formou a v texte vyššie spomínaným ponorením do vody alebo trojitým poliatím, ak nie je dostatok vody. Súčasťou spomínanej časti sú modlitby, ktoré sa treba modliť pred a po požití kalicha a lámaní chleba.

⁴ Cirkevno-právne predpisy sa týkajú duchovných povinností a vnútorného zriadenia Cirkvi. O veriaciach sa starajú apoštoli, proroci (učitelia), biskupi a diakoni. Presbyterov Didaché nespomína. Veriaci sa majú postarať o výživu dobrých pastierov. V nedeľu sa majú veriaci schádzať na lámanie chleba. Vtedy majú vyznať svoje hriechy a zmieriť sa s blížnym. Opisuje sa tu aj povinnosť bratského napomínania tých, ktorí cez týždeň poklesli.

⁵ Eschatologická časť opisuje vytrvalosť vo viere a pripravenosť, keď príde pokušeľ sveta. Po ňom sa ukáže znak pravdy, vzkriesenie a na nebeskej oblohe sa zjaví Pán.

⁶ MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983, s. 55.

⁷ Porov. Ἡ Διαχρὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. In Λόγοι καὶ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ὀρθοδοξίας. <http://orthodoxfathers.com/logos/Didachi-Dodeka-Apostolon> (28.1.2020).

jej plný význam. Krst je tu teda predstavený ako neoddeliteľná podmienka pre udelenie Eucharistie. Nie je to iba obyčajné disciplinárne odporúčanie, ale výraz narastajúcej vedomosti, že medzi krstom a životom v Cirkvi existuje veľmi isté a vnútorné spojenie. O tomto nás presviedčajú aj texty zo Skutkov apoštolov, kde sa píše: „Oni prijali jeho slovo a dali sa pokrstiť... Vytvrvalo sa zúčastňovali na učení apoštolov a na bratskom spoločenstve, na lámaní chleba a na modlitbách.“ (Sk 2,41-42). Krst a teda začlenenie sa do miestneho spoločenstva vytvára naozaj prostredie, v ktorom človek cíti, že je súčasťou celého spoločenstva, t. j. Cirkvi.

Didaché sa v jednej zo svojich častí venuje Eucharistii, presnejšie povedané postupu, ako ju sláviť. Ide o veľmi vzácny úryvok, pretože poukazuje na prvotnú tradíciu apoštolov, ktorí, dodržiavajúc Kristov príkaz „*toto robte na moju pamiatku*“, dôsledne zachovávajú to, čo im sprítomňuje živého Krista.⁸ Text spomínaného úryvku je nasledovný:

„*Takto vzdávajte vďaky: Najprv nad kalichom: «Vzdávame ti vďaky, Otče náš, za svätý vinič tvojho služobníka Dávida, ktorý si nám zjavil skrze svojho služobníka Ježiša. Tebe sláva naveky.»*

„*Potom nad rozlomeným chlebom: «Vzdávame ti vďaky, Otče náš, za život a poznanie, ktoré si nám zjavil skrze svojho služobníka Ježiša. Tebe sláva naveky. Ako bol tento chlieb rozptýlený po vrchoch a po zozbieraní sa spojil v jedno, tak nech sa zozbiera tvoja Cirkev od končín zeme do tvojho kráľovstva, lebo tvoja je sláva i moc skrze Ježiša Krista naveky.»*

„*Ale z vašej Eucharistie nech neje a nepije nik, iba tí, čo sú pokrstení v Pánovom mene, lebo o tomto Pán hovorí: «Nedávajte, čo je sväté, psom.»*

„*Po nasýtení takto vzdávajte vďaky: «Vzdávame ti vďaky, svätý Otče, za tvoje sväté meno, ktorému si postavil trón v našich srdciach, i za poznanie, vieru a nesmrteľnosť, ktorú si nám zjavil skrze svojho služobníka Ježiša. Tebe sláva naveky.*

„*Všemohúci Pane, ty si stvoril všetko pre svoje meno, ľuďom si dal pokrm a nápoj, aby ti vzdávali vďaky, a nám si skrze svojho služobníka daroval duchovný pokrm a nápoj, a večný život. Ale predovšetkým ti vzdávame vďaky za to, že si mocný. Tebe sláva naveky.*

„*Pamätaj, Pane, na svoju Cirkev, chráň ju od každého zla, veď ju vo svojej dokonalej láske a zhromaždi ju posvätenú zo štyroch strán sveta do svojho kráľovstva, ktoré si jej pripravil, lebo tvoja je moc i sláva naveky.*

„*Nech príde milosť a tento svet nech sa pomíne! Hosanna Dávidovmu Bohu! Kto je svätý, nech pristúpi. Kto nie je, nech sa kajá. Maranatha. Amen.»*

„*Keď sa teda zhromaždíte v deň Pána, lámte chlieb a vzdávajte vďaky. Ale najprv sa vyznajte zo svojich hriechov, aby bola vaša obeta čistá. Ten, kto má spor so svojím bližným, nech sa s vami neschádza, kým sa nezmieria, aby sa vaša obeta neznesevätila. Veď Pán povedal toto: «Nech sa mi na každom mieste a v každom čase prináša čistá obeta, lebo som veľký kráľ, hovorí Pán, a moje meno je obdivuhodné medzi národmi.»“⁹*

⁸ ŠTURÁK, P. *Vybrané kapitoly z kresťanského staroveku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s. 57.

⁹ <http://breviar.kbs.sk/default.htm>

Už spomínaný Barnabášov list sa nepripisuje sv. Barnabášovi, ale neznámemu spisovateľovi – židokresťanovi. Autor diela po zničení Jeruzalema krátko po roku 130 očisťuje kresťanstvo vo vzťahu k židovstvu. List bol napísaný po roku 70 a skladá sa z 21 kapitol, v ktorých sú homílie alebo krátke apologetické pojednania.

Pojem „otec“ označuje v patrológii strážcu a sprostredkovateľa skúseností a tradície, čím sa stáva hodnoverným učiteľom viery. Rímsky výraz *pater familias* označuje kňaza „domáceho kultu“. Rodičia sú pre starozákonné pochopenie zástupcovia Boha v rodine, patriarchovia sú strážcami prisľúbení a ručiteľmi milosti zmluvy s Bohom, ktorým prináleží poslušnosť a úcta. Kristovi apoštoli a biskupi Cirkvi sú v prenesenom význame slova otcami veriacich, pretože v krste sú pôvodcami nového života, pri ohlasovaní sú zasa vychovávateľmi a vodcami. Už v starom zákone bolo vo zvyku nazývať učiteľov „otcami“ a žiakov synmi. Toto pomenovanie sa v Cirkvi užívalo pre biskupa, ktorému bolo vlastné vysluhovanie krstu, hlásanie učenia a duchovné obohacovanie. Biskup bol nositeľom Učiteľského úradu v Cirkvi. Na základe tohto faktu rannej Cirkvi sa biskupi volali cirkevnými otcami – *pater ecclesiae*. Pri dogmatických a iných nejasnostiach sa Cirkev odvolávala na Tradíciu, ktorá nezahŕňala iba svedectvá žijúcich biskupov, ale aj tých, čo pred svojou smrťou zanechali písomné zmienky, na základe ktorých sa dalo usúdiť, že ich učenie je spoľahlivé a totožné s apoštolskou Tradíciou. Už od 4. storočia sa Cirkev usilovala stanoviť podmienky, ktorým musel vyhovieť cirkevný spisovateľ, keď mal dostať titul *cirkevný otec*. Boli to:

1. pravoverné učenie (doctrina orthodoxa),
2. svätý život (sanctitas vitae),
3. uznanie Cirkvi (approbatio ecclesiae).

Neskôr (od 17. stor.) sa k týmto trom podmienkam pridala štvrtá podmienka – starobylosť (antiquitas). Pre výnimočnosť a význam v teologickej vede Cirkev už v 8. storočí poctila ôsmich otcov prívlastkom „Veľký cirkevný otec“ – na Východe: sv. Atanáz, sv. Gregor Nazíánsky, sv. Bazil Veľký a sv. Ján Zlatoústý. Na Západe – sv. Ambróz, sv. Hieronym, sv. Augustín a sv. Gregor Veľký. Ak niektorý cirkevný spisovateľ nevyhovel všetkým štyrom stanoveným známkam určeným pre cirkevného otca, je nazvaný cirkevným spisovateľom (*scriptor ecclesiasticus*). Ide o cirkevných učencov a spisovateľov po starokresťanskej dobe, ako aj o tých, čo pre nedostatok ortodoxnej (pravovernej) náuky alebo pre bezúhonný život neboli uznaní za cirkevných otcov (napr. Klement Alexandrijský, Euzébius Cézarejský, Origenes a iní).

Prvý z apoštolských otcov je rímsky biskup sv. Klement,¹⁰ ktorý krátko pred koncom 1. storočia posielal list cirkevnej obci v Korinte.¹¹ Nemáme priame sprá-

¹⁰ Svätý Klement (niekde uvádzané aj Kliment) bol Riman. Podľa Tertuliána kňazskú vysviacku prijal z rúk sv. Petra. Niektorí tvrdia, že jeho osoba je spojená s konvertovaním zo židovstva. Podľa tradície podstúpil mučenícku smrť vo vyhnanstve na Kryme, kde jeho telo našli sv. Cyril a Metod. Pozostatky priniesli na Veľkú Moravu a odtiaľ do Ríma, kde boli uložené v jemu zasvätenej bazilike. Porov. JUDÁK, V. *Na Petrovom stolci I*. Trnava : SSV, 2010, s. 17.

¹¹ Podnetom k napísaniu listu boli neporiadky v korintskom kresťanskom spoločenstve. Niektorí z mladších členov sa postavili proti cirkevnej hierarchii, hoci boli riadne ustanovení do úloh

vy, ako bol list prijatý, ale Dionýz v polovici 2. storočia dosvedčuje, že list bol v dobe jeho vedenia v cirkevnom zhromaždení riadne prečítaný. Z tohto možno usudzovať, že sa stretol s pozitívnym prijatím. List je cenný aj tým, že obsahuje vzácne správy o Nerónovom prenasledovaní, o ceste sv. Pavla do Španielska, o mučeníckej smrti sv. Petra a Pavla v Ríme a o cirkevných úradoch v tých časoch. Klement Rímsky, v ktorom niektorí vidia konvertitu zo židovstva žijúceho v diaspóre, bol podľa vierohodného Irenejovho svedectva žiakom Petra a Pavla, ako aj sv. Ignác Antiochijský¹², ktorý zastával úrad biskupa v sýrskej Antiochii, kde sv. apoštol Peter nejaký čas viedol kresťanskú obec. V posledných rokoch vlády cisára Trajána (98 – 117) bol antiochijský biskup zajatý a odvečený do Ríma, kde bol hodený dravej zveri. Na ceste do Ríma napísal sedem listov, a to štyri zo Smyrny – do Efezu, Magnézie, Trall a Ríma; a tri z Troady – do Filadelfie, Smyrny a biskupovi Polykarpovi, ktorý v Smyrne viedol cirkevnú obec. Listy obsahujú vzácne svedectvo o viere, zbožnosti a hierarchii v kresťanských obciach na začiatku 2. storočia.

Ignác Antiochijský v liste do Smyrny píše napr. aj toto: „*Nasledujte všetci biskupa ako Ježiš Kristus Otca. Kňazov nasledujte ako apoštolov; diakonov si vážte ako z Božieho príkazu. Bez biskupa nech nikto nič nerobí, čo sa týka Cirkvi. Platná je len tá eucharistická obeta, ktorá sa koná pod vedením biskupa alebo jeho zástupcu. Kde je biskup, tam má byť spoločenstvo, ako Cirkev je tam, kde je Ježiš Kristus.*“

Takmer zo samého záveru poapoštolskej doby pochádza spis *Hermasov pastier*. Hermas bol bratom rímskeho biskupa Pia I. (asi r. 142 – 154). Starí spisovatelia si Hermasa vysoko vážili a videli v ňom Bohom inšpirovaného proroka. Spis je písaný apokalyptickou formou a delí sa na dve časti: prvá časť má päť videní; druhá časť obsahuje dvanásť príkazov a desať podobienstiev Pastiera. Celé Hermasovo učenie je veľmi dôležitým prameňom pre poznanie dejín sviatostného pokánia v prvotnej Cirkvi.

V tomto čase vznikol aj tzv. Druhý list Klementov a *Epistola apostolorum*. Prvý spis je v skutočnosti najstaršia známa homília, prednesená pravdepodobne v Korinte. *Epistola apostolorum* (v koptskom preklade od roku 1895) obsahuje rozhovory, ktoré mal Kristus s apoštolmi po svojom zmŕtvychvstaní. Spis predstavuje protignostický zámer. Vyslovene sa obracia proti Šimonovi Mágovi,

vedenia tamojšej cirkevnej obce. V dôsledku neporiadkov vznikla schizma, a to samozrejme nebolo dobré svedectvo pre ostatných kresťanov, a tento spôsob života pohoršoval aj pohanov. Klement sa neuspokojil len s tým, že odsúdil tieto neporiadky, ale vyzval pôvodcov schizmy k pokániu a znovuvvedeniu presbyterov do úradu. Poukazoval na právomoc, ktorú Kristus udelil apoštolom a zdôraznil, že tí, ktorí boli od apoštolov alebo ich nástupcov so súhlasom obce uvedení do úradu, nesmú byť zosadení, pokiaľ svoju službu riadne zastávajú.

¹² Byzantská hagiografia považuje sv. Ignáca za chlapca, ktorého dal Ježiš ako príklad svojim učeníkom (Mt 18,2). Hieronym ho zasa považoval za žiaka apoštola Jána. Obe správy sú síce hypotézami, no sv. Ignác bol vo svojej teológii blízky apoštolskému učeniu. Porov. DROBNER, R. *Patrologie*. Praha : OIKOYMENH, 2011, s. 75 – 76.

Cerintovi a proti doketským predstavám.¹³ Na druhej strane sa dal inšpirovať i gnostickým obrazom sveta, ktorý sa však chápe veľmi hrubo.¹⁴

Do Cirkvi spočiatku vstupovali len ľudia z nižších ľudových vrstiev, ktorým stačilo jednoducho podať kresťanské učenie pozostávajúce z usmernení – čo treba veriť a robiť. Kresťanstvo sa dostávalo aj medzi vzdelancov. Pristúpili k nemu učené ľudia, ktorí kresťanské učenie vedecky prehľadali a proti vzdelaným odporcom kresťanstva mohli vystupovať primeranými prostriedkami. Takto vzniká dnes známa kresťanská veda. Cirkevní spisovatelia nie sú už iba svedkami cirkevného učenia, ale aj zástupcami cirkevnej vedy. Mravné ponaučenia sa nahrádzajú vedeckým výkladom (exegézou). Z tohto obdobia pochádza napr. *List Diognetovi*, ktorý je podivuhodným svedectvom oduševnenej kresťanskej viery v zjavenie a kresťanského sebavedomia. Napísal ho neznámy autor v druhej polovici druhého storočia a adresoval ho vznešenému pohanovi menom Diognetos. Tento list sa zaradzuje medzi „apoštolských otcov“. Ide však o apologetické dielo. Zaujímavosťou je, že originálny list bol objavený náhodne v prvej polovici 15. storočia v obchode s rybami v Konštantínopole ako baliaci papier. Na konci 18. storočia sa dostáva do knižnice v Štrasburgu, kde počas francúzsko-pruskej vojny zhorel pri bombardovaní mesta v roku 1870. Súčasné poznatky o obsahu listu sú známe z kópií predmetného listu, porovnávaní a kritických edícií. Čo do obsahu treba poznamenať, že opisuje svedectvo (či obhajobu) života kresťanov, čo možno považovať za jeden z podstatných prvkov katechézy nielen v minulosti, ale aj dnes. Vysokopostavený pohan Diognet dal svojmu kresťanskému priateľovi tri otázky. Spôsob otázok a argumentáciu apológie je možné v mnohých uhloch pohľadov považovať za typickú pre apológiu ranného kresťanstva. Ide o tieto otázky:

1. Aká je bohoslužba kresťanov a prečo zavrhujú kresťania židovské a pohanské bohoslužby?
2. Ako žijú kresťania medzi sebou?
3. Prečo prišlo kresťanské náboženstvo na svet len tak neskoro?

Otázky si na jednej strane vyžadujú informácie o základoch nového náboženstva (obraz Boha) a jeho najnápadnejších javoch (láska k blížnemu), no na strane druhej ide o kritické poznámky, ktoré očakávajú ospravedlnenie z viery (napr. neúčast' na štátnom kulte).¹⁵

V postupnom dozrievaní do obdobia katechumenátu sa dostávame k Apológii sv. Justína, obsahujúcej vierouku, ktorá sa stáva základom pre vyučovanie dospelých pred prijatím krstu. V nej sv. Justín zdôrazňuje, že celú Apológiu napísal preto, aby bol cisár pravdivo oboznámený s kresťanskou náukou a mohol ju podľa toho spravodlivo posúdiť.¹⁶ V 2. storočí ešte nejestvuje oficiálny katechumenát, ktorý by bol zorganizovaný a vedený ako vlastná iniciatíva celej cirkevnej pospo-

¹³ *Doketizmus* – (gr. δοκεῖν/δόκησις dokeo/dokein – zdať sa, javiť sa) je heretickým učením 1. storočia po Kristovi, ktoré popieralo pravosť Kristovho vtelenia. Je to názor, že telo a utrpenie Ježiša Krista bolo len zdanlivé, nie reálne.

¹⁴ Porov. KRAFT, H. *Slovník starokresťanskej literatúry*. Trnava : Dobrá kniha, 1994, s. 145 – 146.

¹⁵ DROBNER, R. *Patrologie*. Praha : OIKOYMENH, 2011, s. 104 – 106.

¹⁶ HARRIES, R. – HARTING, M. H. *Dva tisíce let křesťanství*. Brno : CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2010, str. 11.

litosti. Postupne sa prihlasuje čoraz viac kandidátov z pohanského prostredia, ktorí chcú vstúpiť do Cirkvi. Tí nepoznali Božie slovo, ani náboženskú tradíciu Izraela. Súčasne sa objavovali výrazné odchýlky od prvej viery v podobe rôznych heréz, najmä gnostického typu, ktoré boli charakteristické zmiešaním kresťanských a antických filozofických prvkov, orientálnych mýtov a židovských, perzských, babylonských a egyptských náboženských doktrín.¹⁷ Príprava kandidátov k viere a ich evanjelizácia sa stáva naliehavou otázkou Cirkvi. Tejto iniciatívy sa neskôr ujímajú rôzni súkromní učitelia nazývaní doktori, ba aj školy, založené podľa vzoru rozšírených a stále nanovo vznikajúcich filozofických škôl. Medzi nich patrili aj spomínaný sv. Justín so svojím žiakom Tacianom, katechéti z Alexandrie a ostatní. V časoch sv. Justína nazývali kandidátov na krst žiakmi pravdy alebo hľadajúcimi. Vyššie spomenutý Hermasov Pastier ich nazýva novicmi vo viere.¹⁸ Pojem *katechumen* sa ešte nepoužíva.

Po bližšie neurčenom čase náuky nás sv. Justín upozorňuje na dosť slávnostný moment obdobia vyslovenia sa kandidáta, ktoré sa robilo formou osobného príslubu.¹⁹ Bolo to slobodné rozhodnutie pre život zhodujúci sa s prijatou náukou viery. Toto vystúpenie sa už pokladalo za vedomé rozhodnutie pre krst. Prísľuby sa vyslovovali verejne, uprostred celej obce veriacich. Týmto vyhlásením sa začína akési nové obdobie ďalšej formácie. Je to obdobie bezprostrednej prípravy na prijatie sviatostí.²⁰ Na základe svedectva sv. Justína rozoznávame v tomto období tri základné dimenzie katechumenátu, ktoré ho naplno určovali: ľútosť nad svojimi hriechmi, viera v Cirkev ako učiteľku pravdy, zmena života – obrátenie.

Ak chceme získať ucelenejší pohľad na vývoj katechumenátu, nemožno obísť jedného zo slávnych spisovateľov – latinských apológov 2. storočia – *Tertuliána*, ktorý mal veľmi pohnutý život vo veci vlastného hľadania sa. Po veselo prežitej mladosti, dojatý heroizmom kresťanských mučeníkov, sa okolo roku 196 stáva sám kresťanom. Mienkou kresťanského staroveku je, že sa dal vysvätiť na kňaza okolo roku 200, hoci bol ženatý. Rozvinul bohatú literárnu činnosť v prospech kresťanov proti pohanom, židom a bludárom. Asi desať rokov vytrval v obhajobe viery apoštolov, no jeho nespokojná povaha ho doviedla do montanistického bludu. Obrátil sa proti katolíkom z dôvodu „nedodržiavania“ prísnych kresťanských zásad a založil vlastnú stranu tzv. *tertulianistov*. Napriek tomuto všetkému sa z Tertuliánovho traktátu o krste dozvedáme, že tematikou iniciácie sa Cirkev zaoberá omnoho častejšie a živšie, ako to bolo dovtedy. Prvýkrát sa tu stretávame s termínom *katechumen*, ktorý sa používal na označenie kandidáta na krst. Táto príprava ešte ale nie je bližšie určená. Sám Tertulián kládol vysoké požiadavky na tých, ktorí sa chceli stať kresťanmi. Nebol zástancom urýchľovania termínu krstov. Známa je jeho pevná zásada, že najskôr sa treba naučiť žiť praktický kresťanský život. Najskôr treba v živote uskutočniť návrat – odvrátenie od predchádzajúceho spôsobu života – a až

¹⁷ VIŠŇOVSKÝ, M. *Malý teologický slovník*. Bratislava : Cirkevné nakladateľstvo, 1989, s. 166.

¹⁸ MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983, s. 60.

¹⁹ Porov. JUSTÍN: *Apológia I*, 80.

²⁰ ŠTURÁK, P. Život prvej Cirkvi. In *Slovo - časopis Gréckokatolíckej cirkvi*. Roč. 35, č. 3 (2003), s. 33.

potom sa stať kresťanom prijatím krstu, a nikdy nie opačne. Veľmi dobre poznal ľudskú slabosť a náklonnosť k zlému. Počítal s tým až do verejného rozhodnutia sa kandidáta pre krst.²¹ V schéme obradov krstu dospelých uvádza Tertulián aj osobitnú zmienku o prijatí medu a mlieka. Mala to byť akási alúzia na obraz prisľúbenej krajiny, oplývajúcej medom a mliekom (porov. Ex 3,8). Bol to predobraz prvého pokrmu, ktorý nám dáva Otec z neba v Eucharistii. Spomínaná schéma obradov krstu podľa Tertuliána pozostáva z týchto bodov:

- dvojité zrieknutie sa pohanstva,
- trojité ponorenie s odpoveďami viery – krst,
- pomazanie olejom,
- znak kríža na čelo,
- vkladanie rúk – birmovanie,
- prijímanie mlieka a medu, prijatie Eucharistie.²²

Ak hovoríme o prijímateľoch krstu, je vhodné tiež spomenúť, že Tertulián sa v 2. – 3. storočí zasadzoval za krst detí vo veku, keď sú schopné poznať Krista.

Od apológie ku katechumenátu

V 3. storočí objavujeme katechumenát ako početnú a v Cirkvi dobre organizovanú inštitúciu s jasne rozpracovanými pravidlami. Najcennejším prameňom týchto poznatkov sa nám stalo svedectvo Hypolita Rímskeho,²³ známe pod titulom Apoštolská tradícia²⁴ alebo Hypolitov cirkevný poriadok. Brilantným spôsobom predstavuje do detailov priebeh katechumenátu i obradu kresťanskej iniciácie, a je o to vzácnejšia, že neopisuje liturgiu v Ríme, ale liturgiu, ktorá sa snaží ísť v línii starobylej apoštolskej liturgie. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje záver 21. kapitoly, v ktorej je zmienka o tom, že je v kompetencii biskupa dodatočne po krste objasniť a vysvetliť neofytom prípadné vieroučné nejasnosti, dbajúc ale pritom na diskretnosť, aby tieto poznatky neprenikli medzi neveriacich. Opis katechumenátu, ako aj iniciáčnej liturgie je výnimočne slávnostný a približuje nám najklasickejšiu formu živého a dobre usporiadaného katechumenátu.

Ak chceme ucelene vnímať priebeh prípravy kandidátov na krst, ich prvotnú úlohu vidíme v tom, že si museli nájsť niekoho, kto by ich priviedol pred zástupcov miestnej obce veriacich, a zároveň by bol za nich aj zodpovedný. Ručiteľ vždy predstavoval kandidáta pred vybranými a uznanými učiteľmi viery, ktorých, ako už bolo

²¹ MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983, s. 64.

²² Porov. TERTULIAN: *Adversus Marcionem*, 14. In PL 2, s. 587; De praescriptionibus, 40. In PL 2, s. 66.

²³ Čas, v ktorom Hypolit písal, siaha od roku 200 do roku 235. Vieme, že bol Irenejovým žiakom. Objavuje sa ako presbyter rímskej kresťanskej obce a ako protivník pápeža Kalixta, počas ktorého pontifikátu ho nejaká schizmatická obec zvolila za protipápeža. Nezhoda s Kalixtom sa týkala pokánia a trojičnej náuky. Spor medzi oboma ukončil cisár Maximinus (235 – 238), ktorý poslal oboch do vyhnanstva na Sardíniu. Rímska obec ich uctievala ako mučeníkov. Hypolit sa počas života zmieril s pápežom Pontianom. Zaujímavosťou je, že jestvuje jedna Hypolitova mramorová socha (bez hlavy) v sediacej polohe, nájdená v roku 1551. Na boku sochy je vytesaný zoznam Hypolitových spisov, medzi ktorými je taktiež titul Apoštolská tradícia.

²⁴ Porov. KYSELICA, J. *Obnova farnosti cez neokatechumenát*. Trnava : Dobrá kniha, 1998, s. 40.

spomenuté, nazývali doktormi. Záujem Cirkvi o čistý úmysel viery a kresťanskej morálky kandidátov vyžadoval starostlivo vyhľadávať pravú pohnútku ich žiadosti. Jednoznačne sa spomedzi žiadateľov vylučovali tí, ktorí neboli ochotní zmeniť svoje zamestnanie, nezlučiteľné s povolaním a presvedčením kresťanov. Boli to najmä tí, ktorých práca či konanie boli prehrešením v oblasti troch hlavných hriechov: modloslužba, cudzoložstvo a usmrtenie človeka. Ďalej to boli zamestnania, ktoré sa ľahkovážne stavali k hodnote a slobode ľudského života.

Je možné, že zavedenie trojročného katechumenátu bolo v Ríme odpoveďou na tie typy škôl, ktoré zakladali heretickí učitelia alebo na vtedy rozšírené filozofické školy. Na Východe sa zásada trojročného obdobia rozšírila veľmi rýchlo, najmä pod vplyvom prekladov a rozšírenia fragmentov Hypolitovho diela. Na Západe sa oproti tomu robili časté zmeny. Buď bol katechumenát kratší a trval dva roky, alebo sa v niektorých prípadoch rozšíril až na päť rokov, ba mohol trvať i do smrti.²⁵

Samotný katechumenát sa konal pod priamym dohľadom Cirkvi. Od učiteľov sa žiadalo, aby boli kandidáti pravidelne preverovaní. Okrem katechéz sa do vlastnej formácie začleňujú aj oficiálne prvky liturgie, ktoré vychádzali z osobitostí, za akých sa stretávali katechumeni v spoločenstvách. S tým cieľom sa napríklad svetským učiteľom dovoľovalo vkladanie rúk na kandidátov po zakončení katechéz. Nie je nám známy vlastný obsah týchto katechéz, ani to, ako často sa stretnutia konali. Vieme však, aké boli jednotlivé časti katechetických stretnutí. Boli to vlastné tematické vieroučné katechézy, modlitba katechumenov, modlitba učiteľa, vkladanie rúk a odoslanie.²⁶

Pred ukončením katechumenátu nastupovalo druhé overovanie kandidátov, ktoré sa skončilo vybraním vhodných katechumenov na bezprostrednú prípravu k prijatiu iniciálnych sviatostí. Preverovanie nespočívalo iba na kontrole ich vedomostnej úrovne. Pohľad skúmania sa zameriaval na celý ich život. Je pochopiteľné, že medzi svedectvami boli aj vyjadrenia ručiteľov, ktorí mali vydávať svedectvo o ich morálnej formácii. Toto svedectvo už nevystačilo iba s negatívnou formuláciou, že kandidát zanechal zlé zvyky, zlé správanie neprijateľné pre kresťana. Žiadalo sa od nich pozitívne svedectvo o živote vyplnenom skutkami milosrdenstva, o živote podľa nauky Ježiša Krista. Až v takomto svedectve sa mohlo naplno prejaviť úplné obrátenie srdca. Teda, že kandidát žil dôstojne podľa povolania katechumena, pomáhal vdovám a sirotám, navštevoval chorých a pod. Svedectvá ručiteľov sa stávali zárukou pred miestnou cirkevnou obcou.²⁷

Nedá sa presne určiť, koľko trvala táto bezprostredná príprava. Podľa niektorých autorov to bol jeden týždeň. Vieme, že tento čas bol omnoho intenzívnejšie vyplnený osobitnou liturgiou. Celá táto aktivita sa zameriavala na základnú pravdu celej predchádzajúcej formácie, že viera a obrátenie, nevyhnutné pre prijatie krstu, nie sú ľudským dielom, ani ovocím iba ľudského obrátenia. Vždy zostanú iba slobodným darom Boha a jeho lásky. Formou najrôznejších obradov

²⁵ MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983, s. 65.

²⁶ Porov. KYSELICA, J. *Obnova farnosti cez neokatechumenát*. Trnava : Dobrá kniha, 1998, s. 41.

²⁷ MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983, s. 87.

odovzdáva Cirkev kandidátov na poslednú skúšku a overenie úmyslu ich rozhodnutia. Táto skúška sa vždy prenecháva Bohu, ktorý sám napraví a doplní to, čo by im ešte chýbalo alebo bolo slabé.

Vo svojich obrysoch sa obrady v mnohom približovali obrazu dnešných skrutíní. Tesne pred krstom, na Svätú a Veľkú sobotu,²⁸ sa slávil starobylý obrad efeta.²⁹ Vtedy si kandidáti vyberali aj svoje nové meno. Vlastný krst, obrad myropomazania a prijatie Eucharistie sa slávil práve počas Veľkej soboty. Krstom sa katechéza nekončila, pretože neofyt (novopokrstený) sa dostal do obdobia *mystagógie*. Tradícia nazýva toto obdobie osobného prehĺbenia časom mystagogickej katechézy, v ktorom kresťanská komunita pomáha novopokrsteným v rozjímaní nad evanjeliom, v účasti na Eucharistii a v konaní skutkov lásky, aby pokračovali v prehľbovaní života viery.

Katechumenát kresťanského Východu

O slávení iniciácie v jeruzalemskej cirkvi na konci 4. storočia nás informuje pútnička Egéria (tiež spomínaná ako Eteria, Aetheria, Heteria), ktorá vo Večnom meste prebývala v rokoch 381 – 384. Dielo *Itinerarium Egeriae* podáva zaujímavý výklad o spôsobe, akým sa kandidáti pripravovali na krst v období pôstu. Ba zdá sa, že Egéria akoby priam porovnávala zvyky Jeruzalema so zvykmi svojej krajiny (pravdepodobne severozápadné Španielsko), pretože konštatuje, že ako sa u nich zachováva pôst pred Veľkou nocou, tak v Jeruzaleme toto obdobie trvá až osem týždňov. Katechumeni sa podľa jej poznámok z putovania zapisujú na prípravu deň pred začiatkom pôstnej doby. Na druhý deň, osem týždňov pred Veľkou nocou, kandidáti pristupujú jednotlivo so svojim krstným rodičom pred biskupa, ktorý sa príbuzných pýta na mravné kvality kandidáta (Vedie čestný život? Ctí si rodičov? Zvykne sa opíjať alebo klamať?). Po úspešnom absolvovaní takéhoto kolokvia biskup kandidátov vlastnoručne napíše do zoznamu vyvolených. Z iných súvekých prameňov sa dozvedáme, že od prvej pôstnej nedele sa *electi* každodenne, s výnimkou soboty, schádzali a na týchto neraz až trojhodinových stretnutiach sa zoznamovali s ďalšími vieroučnými a mravnými predpismi či obradnými gestami. Rozprávalo sa o dejinách spásy, o predpovediach a zaslúbeniach starého zákona a o ich naplnení v živote i v utrpení Ježiša Krista. Tieto skutočnosti boli zhrnuté do Apoštolského vyznania viery. To sa potom vysvetľilo jednou alebo niekoľkými katechézami, avšak tieto informácie sa neodovzdávali písomne. Katechumen bol vedený k tomu, aby sa vyznanie viery naučil naspamäť a podľa odporúčaní cirkevných otcov si ho viackrát za deň opakoval. Celá pôstna doba je vnímaná ako čas zasvätený modlitbe, pokániu a základnému, ale komplexnému osvojovaniu si tajomstiev viery. Egéria tiež neopisuje krstné obrady, ale spomína tiež katechézy adresované neofytom vo veľkonočnom týždni. Toto je už ale samostatná kapitola hodná ďalšieho bádania a približovania katechumenátu.

²⁸ „Sabbatum Sanctum“ – je to sobota vo Svätom (Veľkom) týždni.

²⁹ Z aram. „Efatha“ – otvor sa. Toto slovo použil Ježiš pri uzdravení hluchonemého (Mk 7,34), nie preto, že by samo o sebe obsahovalo nejakú zázračnú moc, ale použil ho ako sprievod k zázračnému aktu z nadprirodzenej Božej moci.

Záver

Z príspevku je známe, že ohlasovanie radostnej zvesti, ktoré je Cirkvi vlastné, prechádzalo zmenami, vzhľadom na adresáta a obdobie, v ktorom prežíval svoj život. Inak to bolo bezprostredne po vzkriesení Krista a zasa inak v čase, keď bolo potrebné jeho náuku obraňovať pred tými, čo nepochopením a nesprávnou náukou upadli do bludu. Aj keď obsah – kerygma – zostala nezmenená, zmenil sa spôsob jej odovzdávania či ohlasovania. Emeritný pápež Benedikt XVI. v jednom svojom príhovore vyzýval k tomu, aby sme sa všetci opreli o vieru v Krista a jeho zvesť (kerygmu), ktorú ohlasovali apoštoli a ich žiaci. Z toho vyplýva, že k podstatnej úlohe Cirkvi, ako spoločenstvu viery, patrí neustála snaha o odovzdávanie pravej náuky a to katechézou, ktorá je verná Tradícii a Magistériu Cirkvi.³⁰ Táto forma vychovávaní, formovania a upevňovania vo viere je zahrnutá pod dnes často zaužívaným pojmom katechéza. Práve ona je dôležitou súčasťou každého pokrsteného, ktorý sa ňou duchovne živí od zrodu Cirkvi až po druhý a slávny príchod Ježiša Krista.

Bibliografia

- DROBNER, R. *Patrologie*. Praha : OIKOYMENH, 2011. ISBN 978-80-7298-466-4.
- HARRIES, R. – HARTING, M. H. *Dva tisíce let křesťanství*. Brno : CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2010. ISBN 978-80-7325–221-2.
- <http://breviar.kbs.sk/default.htm>
- <http://orthodoxfathers.com/logos/Didachi-Dodeka-Apostolon>
- JUDÁK, V. *Na Petrovom stolci I*. Trnava : SSV, 2010. ISBN 978-80-7162-834-7.
- JUSTÍN: Apológia I, 80.
- KRAFT, H. *Slovník starokřesťanské literatury*. Trnava : Dobrá kniha, 1994. ISBN 80-7141-048-9.
- MOKRZYCKI, B. *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*. Warszawa : Akademia teologii katolickiej, 1983.
- PALA, G. The theological view of social work a contribution to the social science vs. religion debate. In *European journal of science and theology*, 2017, Vol. 13, no. 3, s. 41. ISSN 1841-0464. Dostupné na: <http://www.ejst.tuiasi.ro/>.
- ŠTURÁK, P. *Vybrané kapitoly z kresťanského staroveku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s. 57. ISBN 978-80-555-1367-6.
- ŠTURÁK, P. Život prvej Cirkvi. In *Slovo - časopis Gréckokatolíckej cirkvi*. Roč. 35, č. 3 (2003), s. 33. ISSN 1335-7492.
- TERTULIAN: *Adversus Marcionem*, 14. In: PL 2, s. 587; *De praescriptionibus*, 40. In: PL 2, s. 66.
- VALČO, M. – ŠTURÁK, P. The “relational self”: philosophical-religious reflections in anthropology and personalism. In *XLinguae : European scientific language journal*. Slovenská Vzdelávacia a Obstarávacia s.r.o. : Nitra, 2018, Roč. 11, č. 1XL. Dostupné na: <http://www.xlinguae.eu/open-access-issues.html>. ISSN 1337-8384 ISSN (online) 2453-711X
- VIŠŇOVSKÝ, M. *Malý teologický slovník*. Bratislava : Cirkevné nakladateľstvo, 1989, s. 166.

³⁰ VALČO, M. – ŠTURÁK, P. The “relational self”: philosophical-religious reflections in anthropology and personalism. In *XLinguae : European scientific language journal*. Slovenská Vzdelávacia a Obstarávacia s.r.o. : Nitra, 2018, Roč. 11, č. 1XL, s. 293. Dostupné na: <http://www.xlinguae.eu/open-access-issues.html>.

POČIATKY ÚRADU BISKUPSKÉHO VIKÁRA V UHORSKOM KRÁĽOVSTVE NA PRÍKLADE OSTRIHOMSKEJ ARCIDIECÉZY

Peter LABANC

The beginnings of the office of Episcopal vicar in the Kingdom of Hungary on the example of the Esztergom archdiocese

The (arch)bishop himself initially exercised his power in the territory of the (arch) diocese. The diversity of the condition for the establishment of individual dioceses also meant the need to respond to local conditions, which required a special approach. In general, it can be said that the Trans-alpine dioceses were territorially larger than those on the Apennine Peninsula. This is also the reason why the bishop began to involve other people in the administration of the diocese, mostly holders of more significant benefits. The change occurred during the 13th century and is related to a multi-layered process in the church hierarchy. His main features can be considered the professionalization of the canon law profession and also the general effort of bishops not to lose the fullness of power over their diocese. The result of these changes was the emergence of Episcopal officials fully dependent on the bishop's will and at the same time a reduction in the powers of beneficiaries (especially archdeacons) in matters reserved to the bishop. In the Hungarian particular church, we follow mainly the development associated with professionalization, whereas the power of the bishop was not limited in any way. An external manifestation of these changes was the appearance of the office of Episcopal vicar in the second half of the 13th century. The development of this office continued for another half a century, when it was stably established in the structure of the diocesan curia. The presented chapter closely monitors and analyzes this process on the example of the Esztergom Archdiocese, which takes place in the time period from the end of the 13th century to approximately the second third of the 14th century. In the beginning, there is the first mention of the vicar of the Archbishop of Esztergom from 1297 at the end of a fully established permanent office (circa 1360).

Keywords: Kingdom of Hungary, Archdiocese of Esztergom, archbishop, vicar, church administration.

Ústredným bodom predkladaného článku je termín *vikár*, ktorého používanie sa v súčasnosti obmedzuje len na cirkevnú sféru,¹ hoci sa v stredoveku užívalo aj vo svetskom prostredí.² Latinské *vicarius* je odvodené zo slovička *vici*s (gen. sg.)³ a vo všeobecnosti označuje zástupcu svetského hodnostára alebo preláta – trva-

¹ KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (red.). *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2003 [cit. 11. júla 2019], dostupné na internete: <<http://slovník.juls.savba.sk/?w=vik%C3%A1r&s=exact&c=5d60&d=kssj4#>>>.

² MAREK, M. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae*. Trnava; Kraków 2017, s. 1223.

³ VAAN, M. de. *Etymological dictionary of Latin and other Italic languages*. Leiden; Boston 2008, s. 674-675.

lého alebo v prípade vakancie.⁴ Ak sa aj obmedzíme na cirkevné prostredie, stále bola škála použitia termínu *vicarius* široká.⁵ Na tomto mieste nás bude zaujímať úrad (arci)biskupovho vikára, pre ktorý je v súčasnom kanonickom práve zaužívaný termín generálny vikár. V tomto ohľade označenia (arci)biskupský vikár a generálny vikár treba považovať za synonymá.⁶

Dnes platný Kódex kanonického práva (*Codex iuris canonici*) zverejnený v roku 1983 ustanovuje menovanie generálneho vikára diecéznym biskupom.⁷ Prelom v existencii tohto úradu v cirkevnej hierarchii z pohľadu kanonického práva nastal formálne dňa 28. júna 1917, keď kardinál Gasparri na veľkej audiencii odovzdal pápežovi Benediktovi XV. *Kódex kanonického práva usporiadaný na príkaz najvyššieho veľkňaza Pia X. a zverejnený z moci pápeža Benedikta XV.*⁸ Generálny vikár sa tak stal pevnou a obligátnou súčasťou kúrie diecézneho biskupa. Udialo sa tak po približne siedmich storočiach jeho formovania a existencie v cirkevnej štruktúre bez toho, aby jestvoval súbor kánonov definujúcich jeho postavenie a úlohy.⁹

Počiatky tohto úradu siahajú do prvej polovice 13. storočia, čím sa radí medzi mladšie inštitúcie v cirkevnom správnom aparáte.¹⁰ Objavenie sa nových úradníkov v diecézach malo dve hlavné príčiny. Jednak šlo o pomoc biskupovi pri správe diecézy a v čoraz náročnejších a sofistikovanejších kanonicko-právnych procesoch¹¹ (čím sa administrácia stávala profesionálnejšou),¹² na druhej strane sa stali nástrojom biskupov na obmedzenie moci arcidiakonov, ktorá kulmino-

⁴ GLARE, P. G. W (ed.). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford 1968, s. 2054.

⁵ STELTEN, L. F. *Dictionary of ecclesiastical Latin: with an appendix of Latin expressions defined and clarified*. Peabody 1995, s. 285; JOUGAN, A. *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Warszawa 1992, s. 728.

⁶ HIEROLD, A. E. Generalvikar, Generalvikariat. In KASPER, W. (ed.). *Lexikon für Theologie und Kirche* 4. Freiburg im Breisgau 1995, s. 448.

⁷ Kán. 475 CIC 1983. V nemčine sa používa termín *r Generalvikar*, angličtine *vicar general*, španielčine *Vicario general*, francúzštine *Vicaire général*, taliančine *il Vicario generale* a v poľštine *wikariusz generalny*. Základná latinská verzia dostupná na oficiálnej internetovej stránke Svätej stolice <http://www.vatican.va/latin/latin_codex.html> [cit. 9. júla 2019]. V slovenskom preklade dostupné online na oficiálnej internetovej stránke Konferencie biskupov Slovenska <<http://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/kodex-kanonického-prava>> [cit. 9. júla 2019]. Preklady do viacerých jazykov dostupné online na stránkach Fakulty kanonického práca Pápežskej gregoriánskej univerzity <<https://www.iuscangreg.it/index.php>> [cit. 9. júla 2019]. Tam je aj presmerovaný starší odkaz <<http://www.kirchenrecht-online.de/kanon/cic83.html>> [cit. 17. marca 2015].

⁸ FEINE, H. E. *Kirchliche Rechtsgeschichte I. Die Katolische Kirche*. Weimar 1955, s. 640.

⁹ HOPE, A. Bishops' Deputies and Episcopal Power in Medieval Law, c. 1150 to c. 1350. In COSS, P. et al. (eds.). *Episcopal Power and Local Society in Medieval Europe, 1000-1400*. Turnhout 2017, s. 197.

¹⁰ HLEDÍKOVÁ, Z. Úrad generálnych vikárov pražského arcibiskupa v době předhusitské. Ze správních dějin pražské arcidiecéze. Praha 1972, s. 9.

¹¹ FOURNIER, E. *Les Origines du Vicaire Général: étude d'histoire et de droit canon*. Paris 1922, s. 34.

¹² VÄLIMÄKI, R. Bishops and the inquisition of heresy in late medieval Germany. In BALZAMO, E. – LAPPIN, A. J. (eds.). *Dominus Episcopus. Medieval Bishops between Diocese and Court*. Stockholm 2018, s. 199.

vala práve v prvej polovici 13. storočia.¹³ V mnohých prípadoch totiž arcidiaconi požívali veľmi široké právomoci, čo budilo dojem takmer iba reprezentatívnej úlohy biskupa.¹⁴ Išlo tu o fakticky priame ohrozenie plnej moci biskupa. V tejto situácii vznikol úrad, ktorý ordinár mohol zveriť ním kreovanému a zároveň odvolávanému úradníkovi. Bol to biskup, kto rozhodoval, aké právomoci mu zverí a čím ho poverí.¹⁵

Samotné slovo *vikár* označujúce zástupcu biskupa sa objavuje v priebehu 13. storočia, ale v historických prameňoch z rôznych období a oblastí panuje terminologická nejednotnosť. Ešte na začiatku 13. storočia je používané označenie *procurator generalis*,¹⁶ neskôr v Bamberskej diecéze v roku 1304 sú menovaní dvaja *vices gerentes episcopi*.¹⁷ Veľmi pregnantne (a s istou dávkou vulgarity) vyjadruje menší zmätkoznáma významného kanonického právnika 13. storočia Henricha de Segusio (známy ako *Hostiensis*):

*sive voces talem procuratorem, vel actorem vel curatorem, vel syndicum, seu etiam si velis asinum tuum non est vis de nomine facienda [...] Nec curamus satisfacere subtilitati eorum qui non sensum, sed solum vana nominum vocabula amplectuntur.*¹⁸

Na tomto mieste však potrebné upozorniť, že vo všeobecnosti terminologická zhoda neznamenalala aj obsahovú totožnosť náplne úradu. A platí to aj obrátene, že úrady s rovnakým názvom nemuseli v rôznych partikulárnych cirkvách plniť rovnaké funkcie. Škála medzi týmito mantinelmi je široká a názornou ukážkou môže byť práve úrad biskupského vikára v Uhorskom kráľovstve, ktorý bol síce formálne oddelený od biskupského oficiála, v skutočnosti boli tieto úrady úzko prepojené.¹⁹

Úlohou vikára bolo spočiatku zastupovať biskupa pri správe diecézy a v jurisdikcii v čase jeho neprítomnosti. Od začiatku 14. storočia sa situácia zmenila. Jednak pôvodne jednotný úrad sa rozdelil na dva samostatné s rôznymi úlohami (vikár a oficiál),²⁰ navyše začali biskupi menovať vikárov, ktorí svoj úrad vykonávali aj počas biskupovej prítomnosti v diecéze. Takto by sa dal v hrubých rysoch načrtnúť vývoj úradu generálnych vikárov na základe materiálu zo západnej Eu-

¹³ FOURNIER, Les Origines, s. 42; FEINE, H.E. Kirchliche Rechtsgeschichtliche, s. 325.

¹⁴ HILLING, N. *Die Offiziale der Bischöfe von Halberstadt im Mittelalter*. Stuttgart 1911, s. 13-15.

¹⁵ FOURNIER, E. Les Origines, s. 34.

¹⁶ HOPE, A. Bishops' Deputies, s. 208.

¹⁷ GUTTENBERG, E. von. *Das Bistum Bamberg I*. Berlin 1937, s. 294.

¹⁸ Citované podľa HOPE, A. Bishops' Deputies, s. 199.

¹⁹ ERDŐ, P. Mittelalterliche Offiziate in Ungarn und in Polen. In *Bulletin of Medieval Canon Law*, 1999, roč. 23, s. 34. Úzke prepojenie oficiála a vikára v menších talianskych diecézach je pripisované ich chudobnejšiemu majetkovému zabezpečeniu. BRUNDAGE, J. A. *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago 2008, s. 142.

²⁰ HILLING, N. *Die Offiziale*, s. 3.

rópy (Francúzskeho kráľovstva a Svätej rímskej ríše).²¹ Vývoj sa však v konkrétnych diecézach líšil v závislosti od mnohých faktorov – veľkosť a význam diecézy, osoba biskupa, jeho vzdelanie, či jeho postavenie v spoločenskej štruktúre, jeho vzťah ku kráľovskému dvoru alebo k Svätej stolici. V konečnom dôsledku to bol ordinár, ktorý delegoval časť svojich jurisdikčných právomocí.²² Ich rozsah – vecný a územný – závisel práve na konkrétnom biskupovi.²³

Výskum partikulárneho vývoja prispieva k precizovaniu všeobecných záverov, skúmanie uhorských zvyklostí nevynímajúc. Náročnosť takejto úlohy je v uhorských podmienkach spôsobená predovšetkým nedostatkom relevantných prameňov, ktoré sú navyše roztrúsené v desiatkach archívnych fondov. Inými slovami povedané, zo stredoveku sa pre Uhorské kráľovstvo nezachoval ucelený fond archívnych dokumentov vytvorených činnosťou biskupského vikára alebo iného úradníka diecéznej kúrie.²⁴ Odkázaní sme preto na výskum prameňov, ktoré sa viac, či menej náhodne zachovali v archívoch prijímateľov.

S týmito ťažkosťami už zápasili viacerí maďarskí historici zaoberajúci sa podobnou problematikou. V roku 1963 publikoval svoju rozsiahlu štúdiu maďarský medievista Gy. Bónis analyzujúcu vývoj uhorského cirkevného súdnictva do roku 1526.²⁵ Čiastočne je pre tému vikára využiteľná aj jeho neskoršia monografia z roku 1971 o uhorskej stredovekej „právnickej inteligencii“, teda o študovaných a profesionálnych právnikoch.²⁶ Nedá sa obísť ani jeden z najvýznamnejších historikov kanonického práva súčasnosti, dnešný ostrihomo-budapeštiansky arcibiskup Péter kardinál Erdő. V roku 1999 publikoval štúdiu o stredovekom oficiáláte v Uhorsku a Poľsku.²⁷ V poslednom období sa objavila v slovenčine štúdia B. Lakatosa a G. Mikóa o cirkevnom súdnictve v Uhorsku, na ktoré nazerajú sondovito prostredníctvom analýzy pôsobenia Matúša Vicedominiho z Piacenzy, vikára ostrihomskeho arcibiskupa na začiatku 15. storočia.²⁸

²¹ HLEDÍKOVÁ, Z. Úrad generálnych vikárov, s. 7n; HLEDÍKOVÁ, Z. K otázkam vzťahu duchovní a svätej moci v Čechách ve druhé polovině 14. století. In HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha 2010, s. 17-19; KŁOCZOWSKI, J. *Młodsza Europa: Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*. Warszawa 2003, s. 248.

²² Podľa Tomáša Akvinského je moc biskupa dvojaká: sviatostná a súdna. V tom istom čase Gregor IX. biskupovi v Astorge zdôraznil, že hoci biskup môže zveriť súdne právomoci inému, záležitosť spojené s biskupským rádom nemôže zveriť osobe s nižšími sväteniami. Podrobnejšie s citovaním pasáži HOPE, A. *Bishops' Deputies*, s. 200-201.

²³ GLEJTEK, M. Práva a povinnosti uhorských biskupov pri správe diecéz v 11. až 14. storočí z pohľadu kanonického práva. In *Konštantínové listy*, 2018, roč. 11, č. 1, s. 81.

²⁴ ERDŐ, P. *Mittelalterliche Offizialate*, s. 19.

²⁵ BÓNIS, Gy. Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 1963, roč. 49, 174-236.

²⁶ BÓNIS, Gy. *A jogtudó értelmiség a mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971.

²⁷ ERDŐ, P. *Mittelalterliche Offizialate*, passim.

²⁸ LAKATOS, B. – MIKÓ, G. Fungovanie cirkevného súdnictva v stredovekom Uhorsku. Ostrihomský tribunál v rokoch 1399 – 1428. In *Kultúrne dejiny*, 2015, roč. 6, č. 1, s. 28-45. Štúdia vychádza z monografie C. TÓTH, N. – LAKATOS, B. – MIKÓ, G. *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421-1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején*. Budapest 2014.

Z tohto krátkeho výpočtu je zrejma dlhšia tradícia takto zameraného výskumu v maďarskej historiografii. V našich slovenských podmienkach je to téma opomínaná a zatiaľ nereflektovaná dostatočne. A to aj napriek tomu, že som v roku 2015 publikoval menší výskum k úradu vikára spišských prepoštov.²⁹ Dá sa povedať, že predložená štúdia v istom zmysle predstavuje pokračovanie, rozšírenie a dopracovanie tejto staršej štúdie. Kým totiž v roku 2015 som sa zameral len na Spišské prepoštstvo, prítomný pohľad na Ostrihomskú arcidiecézu je širší.

Zvolenie Ostrihomskej arcidiecézy ako výskumnej sondy pre Uhorsko má dvojaké zdôvodnenie. Predovšetkým ide o najdôležitejšiu uhorskú diecézu založenú kráľom Štefanom I.³⁰ Táto popredná pozícia ostrihomského arcibiskupa v rámci Uhorského kráľovstva nebola prakticky spochybnená.³¹ V cirkevnom prostredí ju zvýrazňuje udelenie titulu *uhorského prímasa* Bonifácom IX. v roku 1393, v celospoločenskom rozmere zase úloha ostrihomského arcibiskupa pri korunovácii uhorského kráľa.³² Ďalším dôvodom výberu je veľkosť samotnej Ostrihomskej arcidiecézy a s tým súvisiace problémy s jej administráciou. Jej rozloha v stredoveku dosahovala približne 37 000 km²,³³ čo si vyžadovalo enormné úsilie pri jej administrácii a pastoračii. To bolo aj najdôležitejšou príčinou „kvázibiskupských“ právomocí spišských prepoštov.³⁴

Pri výskume publikovanom v roku 2015 sa mi podarilo nájsť najstaršiu zmienku o úrade vikára Spišského prepoštstva z roku 1328. Úrad sa však pravidelne začína objavovať v prameňoch až od začiatku 40. rokov 14. storočia,³⁵ pričom asi okolo roku 1350 došlo k jeho premene na stály úrad v kúrii prepošta.³⁶ Keďže Spišské prepoštstvo bolo súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy a prepošt podriadeným arcibiskupa, musíme predpokladať, že proces etablovania úradu vikára na vyššom hierarchickom stupni prebiehal podobným spôsobom no začal o niečo skôr. Pravdepodobnosť tejto hypotézy sa zvyšuje ak si opäť pripomenieme po-

²⁹ LABANC, P. Počiatky úradu vikára spišského prepošta. In RÁBIK, V. (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia XVII: pramene k dejinám cirkevnej správy*. Trnava 2015, s. 66–88.

³⁰ Názory na presnejšie určenie doby jeho založenia sa rôznia. Maďarský medievista Gy. Györfy hovorí o Veľkej noci roku 1001 po kráľovskej korunovácii, slovenský historik J. Steinhübel hovorí o konci roka 1000. GYÖRFFY, Gy. *Święty Stefan I: król Węgier i jego dzieło*. Warszawa 2003, s. 220; STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 223–226.

³¹ Na prelome 12. a 13. storočia došlo k pokusom kaločských arcibiskupov presadiť sa na úkor Ostrihomu. LADOS, T. The origins of the primatial authority of the archbishops of Esztergom in Hungary (eleventh–fourteenth centuries). In *Medieval Studies*, 2018, roč. 22, s. 139–142.

³² FÜGEDI, E. Coronation in medieval Hungary. In *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in medieval Hungary*. London 1986, s. 175–176.

³³ PAPPOVÁ, D. *Hranica Ostrihomskej arcidiecézy v stredoveku* (diplomová práca). Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2016, s. 63. Ide o rozlohu bez Sibiňského prepoštstva.

³⁴ LABANC, P. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Kraków; Trnava 2011, s. 21–36. Termín „kvázibiskupský“ je parafrázou na výraz použitý Jozefom Špirkom. ŠPIRKO, J. *Začiatky Spišského biskupstva. Snahy v minulosti o jeho utvorenie*. In *Mons Sancti Martini. Vrch sv. Martina. Sborník z príležitosti sedemdesiatky J. E. Msgr. Jána Vojtaššáka, biskupa spišského*. Ružomberok 1947, s. 27.

³⁵ LABANC, P. Počiatky, s. 74.

³⁶ LABANC, P. Počiatky, s. 87.

stavenie ostrihomskej metropolu v rámci uhorskej cirkvi, čím mohla a aj slúžila ako vzor hodný nasledovania.

V 13. storočí nastal rozvoj rôznych typov úradov (oficií) na úkor benefícií.³⁷ Priamym dôsledkom tohto procesu bola profesionalizácia³⁸ súvisiaca s aplikovaním kanonického práva ako základu cirkevnej hierarchie. Etablovanie vycibrenejších kanonicko-právnych procesov v Uhorsku Gy. Bónis spája s tunajším pôsobením pápežských legátov – Egida (1228 – 1231) a Jakuba Pecorariho (1232 – 1234). Neskôr dostal proces nový impulz počas pôsobenia Filipa z Fermo (1278 – 1282).³⁹ Legáti prišli do Uhorska sa širokým sprievodom plným špecialistov na kanonické právo – kanonistov. Tento proces bol podporený aj domácimi klerikmi, ktorí absolvovali štúdium na niektorej z talianskych univerzít a neskôr získali viaceré významné posty v uhorskej cirkvi. V 13. storočí hodno spomenúť boloňských absolventov a neskorších ostrihomských arcibiskupov Štefana Bánču,⁴⁰ Vladimíra⁴¹ a Tomáša,⁴² ktorých neskôr nasledovali ďalší. U viacerých iných vysokopostavených klerikov síce nevieme s istotou potvrdiť ich univerzitné vzdelanie v práve, ale okolnosti naznačujú, že ho absolvovali aj bez zloženia záverečnej skúšky vyžadujúcej obrovské finančné prostriedky.⁴³ Medzi takých by sme mohli zaradiť napr. spišského prepošta Mutimíra.⁴⁴

Veľmi dobrou ukážkou načrtnutých procesov je situácia v Spišskom prepoštvu v roku 1286, keď spomenutý ostrihomský arcibiskup Vladimír riešil viacero záležitostí týkajúcich sa spišského prepošta – predovšetkým majetkových vzťahov s tamjšou kapitulou. Okrem nich Vladimír upravoval niektoré miestne zvyklosti v duchu vtedy platného kanonického práva. Ako príklad *pars pro toto* môže slúžiť ustanovenie zakazujúce prepoštom posväcovať kostoly.⁴⁵ Hoci sa v listine arcibiskupa Vladimíra odkaz na Graciánov dekrét nenachádza, ide tu o jasné aplikovanie jeho ustanovení.⁴⁶

³⁷ HLEDÍKOVÁ, Z. Úrad generálnych vikárov, s. 7.

³⁸ VÄLIMÄKI, R. Bishops and the inquisition, s. 99.

³⁹ BÓNIS, Gy. Die Entwicklung, s. 194-197.

⁴⁰ VERESS, A. *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221-1864*. Budapestini 1941, s. 2-3.

⁴¹ BEKE, M. Monoszló nembeli Lodomér. BEKE, M. *Esztergomi érsek 1001-2003*. Budapest 2003, s. 128.

⁴² BÓNIS, Gy. A jogtudó értelmiség, s. 24.

⁴³ BRUNDAGE, J. A. The Medieval Origins, s. 260n. V neskoršom období napr. existovala prax, že študenti z Bologne a Padovy odišli zložiť doktorské skúšky do Ferrary, kde boli náklady omnoho menšie. SROKA, S. A. Doktoraty Polaków na uniwersytecie w Ferrarze w pierwszej połowie XVI wieku. In *Roczniki Historyczne*, 2014, roč. 80, s. 155.

⁴⁴ VERESS, A. *Matricula*, s. 392.

⁴⁵ HRADSKÝ, J. *Initia, progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum e.c. de monte Scepusio. olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesváralja 1901, s. 316. Súhrne k biskupským funkciám HLEDÍKOVÁ, Z. Biskup. In NODL, M. – ŠMAHEL, F. (eds.). *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 144.

⁴⁶ Gratianus, *De consecratione* D. I. c. II. FRIEDBERG, A. (ed.). *Corpus iuris canonici I. Decretum magistri Gratiani*. Graz 1959, stĺpec 1293; MANY, S. *Praelectiones de locis sacris: nimirum de ecclesiis, oratoriis, altaribus, coemeteriis et sepulturis*. Parisiis 1904, s. 28-29.

Z doterajších konštatovaní je zrejماً komplikovanosť vývoja a aj samotného výskumu. V praxi to totiž znamená hľadanie a štúdium roztrúseného materiálu rôznej povahy a identifikácia nejednotnej terminológie. Opäť to možno ilustrovať na zmienke z roku 1270, keď sa sporili o majetok ostrihomský arcibiskup Filip a šarišský župan Dominik. Za arcibiskupa vyplatil päť hrivien komes Leus, *officialis sepedicti domini archiepiscopi*.⁴⁷ Podobných situácií v tomto období bolo viac. V roku 1268 bol Filipovým zástupcom Mutimír a v jeho mene s a zúčastnil vovedenia do držby majetku.⁴⁸ O rok neskôr v podobnej záležitosti zastupoval arcibiskupa kantor Ostrihomskej kapituly Valentín.⁴⁹ Vzhľadom na okolnosti (majetkové záležitosti), tu v žiadnom prípade nemožno hovoriť o predzvesti vikariátu, pretože v týchto situáciách nemusel biskupa zastupovať klerik ani člen jeho diecéznej kúrie. Išlo o bežné majetkové záležitosti a v Uhorsku – na rozdiel od západných krajín – sa termín oficiál používal v tejto konotácii (ochrancu majetkových záležitostí).⁵⁰

Úplne prvá zmienka vikárovi ostrihomského arcibiskupa pochádza z roku 1297.⁵¹ Samotný arcibiskup Vladimír ňou udelil františkánskeму Kostolu Panny Márie v Bratislave odpustky a v listine uvádza, že kostol vysvätil Jakub *Dei gracia vicarius episcopus noster* [i. e. *archiepiscopi*] za prítomnosti ďalších biskupov – nitrianskeho Pascháza, päťkostolského Pavla, vacovského Haba a rábskeho Teodora. Táto zmienka nie je význačná len svojím prvenstvom. Zaujme poradie biskupov, resp. fakt, že hlavným svätiteľom nebol žiadny sídelný biskup, ale Jakub, v tom čase aj spišský prepošť.⁵² Teda ten istý klerik, ktorému Vladimír *de iure* zakázal svätiť kostoly. Pravda Vladimírovo nariadenie nemožno brať ako osobne zamerané proti Jakubovi. Arcibiskup len zosúladiť partikulárne zvyklosti s vtedy platným kanonickým právom a zakázal spišskému prepošťovi (v tom čase Jakubovi) okrem iného posväcovať kostoly. Fakt, že o viac ako desať rokov Jakub túto činnosť vykonával, dokresľuje onen niekoľkokrát spomenutý proces zavádzania kanonicko-právneho procesu v Uhorsku na konci 13. storočia. Rozhodujúcim rozdielom medzi Jakubom z roku 1286 a Jakubom z roku 1297 je biskupská

⁴⁷ MNL OL DF 277852; KNAUZ, F. (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I*. Strigonii 1874 (ďalej MES I), s. 572-573, č. 739.

⁴⁸ MES I, s. 548-550, č. 720: *...procuratorio nomine ipsius archiepiscopi et archiepiscopatus nomine....*

⁴⁹ MES I, s. 564-565, č. 727: *...procuratorio nomine Strigoniensis archiepiscopi ... vice et nomine archiepiscopatus et archiepiscopi nomine....*

⁵⁰ ERDŐ, P. *Mittelalterliche Offiziate*, s. 29.

⁵¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej MNL OL DF) 250301; KNAUZ, F. (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*. Strigonii 1882 (ďalej MES II), s. 400, č. 407 (reg.).

⁵² LABANC, P. Spišskí prepošti do roku 1405, s. 85-105. K Jakubovi a jeho rodine pozri aj LABANC, P. Die Ahnen und Verwandten des Zagreber Bischofs Johannes von der Zips (1394 – 1397). In HOMZA, M. – BUDAK, N. (eds.). *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Bratislava; Zagreb 2013, s. 246-258; LABANC, P. Spiš-Visegrád-Dăbâca-Zagreb-Kalocsa-Napoli: Career paths of a family of the lower Hungarian Nobility in the thirteenth to fifteenth centuries. In *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 2016, roč. 20, č. 1, s. 61-71.

vysviacka udelená mu v roku 1293.⁵³ Analýza prameňov ukázala, že po nej Jakub opätovne začal povoľovať stavbu nových kostolov a táto právomoc ostala spišským prepoštom aj po jeho smrti v roku 1301.⁵⁴ Už však v rozpore s vyššie citovaným kánonom Graciánovho dekrétu.

Skutočnosť, že Jakub bol hlavným svätiteľom a bol v listine uvedený ako prvý jednoznačne ukazuje, že na danom mieste a v danej situácii bol arcibiskupovým *alter ego*.

K povahe úradu vikára u biskupa Jakuba musíme dodať, že s najväčšou pravdepodobnosťou šlo o *ad hoc* situáciu. Inými slovami, v tom čase ostrihomský arcibiskup nemenoval stáleho vikára, ale iba na konkrétnu situáciu. V tomto prípade posviacku kláštorného kostola františkánov v Bratislave. Vysloviť tento predpoklad nás oprávňujú dva argumenty – jednak zmienka z roku 1297 je ojedinelá aj napriek tomu, že Jakub v tom čase vystupuje v prameňoch relatívne často. Podstatnejší argument však prináša Jakubova samotná vydateľská činnosť v diplomatickom slova zmysle. Ak si všimneme jeho intituláciu s devočnou formulou, po roku 1293 je relatívne stabilná – *Iacobus, miseracione divina episcopus Scepusiensis*.⁵⁵

V prameňoch sa na niekoľko rokov úrad vikára ostrihomskeho arcibiskupa neobjavuje. A to aj napriek tomu, že budeme sledovať v prameňoch aj jeho terminologické varianty. Akurát v roku 1299 sa spomínajú *procuratores et vicari* elekta Gregora, tu sa však myslí na obyčajných zástupcov (prokurátorov) v spore.⁵⁶ Ako naznačil P. Erdő, úrad oficiála bol v Uhorsku prakticky spojený s úradom vikára. Neustálenosť pomerov (nielen terminologickú) ukazuje aj mandát z 15. mája 1308, ktorej vydateľmi boli bratislavský prepoš Serafín, lektor Ostrihomskej kapituly Ján a Pelagius, prepoš kostola sv. Tomáša Beketa v Ostrihome.⁵⁷ V samotnej intitulácii sú označení ako *sudcovia ... Tomášom ... arcibiskupom ostrihomským ... dočasne ustanovení*⁵⁸ a tihaňskému opátovi Tomášovi prikazujú *mocou arcibiskupa, ktorú požívajú*, aby predvolal pred jeho súd zaladského opáta Benedikta. Ako naznačuje text mandátu, máme do činenia s *ad hoc* určenými klerikmi zastupujúcimi v istej veci arcibiskupa.

⁵³ RÁBIK, V. Spišský župan Bald(uin) (1290-1301) a spoločenské pomery na Spiši za vlády posledného Arpádovca. In SLIVKA, M. – HOMZA, M. (eds.). *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V. Človek – sacrum – prostredie*. Levoča 2006, s. 31.

⁵⁴ LABANC, P. Spišskí prepošti do roku 1405, s. 33-34.

⁵⁵ Stiftsarchiv Zwettl, fond Urkunden (1055-1742), 1295 IV 21 (21. apríla 1295): *Iacobus, divina miseracione episcopus Cypensis...* [cit. 16. júla 2019] Dostupné na internete: <https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAZ/Urkunden/1295_IV_21/charter>; SASK 7/1/3 (1. mája 1298): *Iacobus, miseracione divina episcopus Scepusiensis...*; ŠA Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišské prepošstvo, č. 13 (21. januára 1299): *Iacobus, miseracione divina episcopus Scepusiensis....*

⁵⁶ MES II, s. 464-465, č. 474.

⁵⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (ďalej MNL OL DL) 200085; MES II, s. 585-586, č. 639.

⁵⁸ Prepis podľa MNL OL DF 200085: *...iudices per venerabilem patrem dominum Th., miseracione divina, archiepiscopum Strigoniensem, pro tempore deputati...*

Opäť však po roku 1308 sledujeme dlhšiu medzeru a až v roku 1314 sa stretávame opäť s termínom *vikár biskupa*, avšak opäť v neustálenej forme odkazujúcej na terminológiu 13. storočia – *yconomi et vicarii*.⁵⁹ Určite nie je náhoda, že ním bol spomenutý ostrihomský lektor Ján z roku 1308. Zrejme patril do okruhu ľudí, ktorým bol arcibiskup Tomáš ochotný zverovať úlohy podobného typu. Bohužiaľ, okrem spomenutých úloh v roku 1308 a 1314 o Jánovi nevieme prakticky nič, snáď okrem toho, že z titulu svojho úradu lektora Ostrihomskej kapituly spravoval činnosť hodnoverného miesta.⁶⁰

Vychádzajúc z premisy, že (arci)biskup je kľúčovou postavou vo vývoji úradu generálneho vikára vo vlastnej diecéze, je vhodnejšie ďalej používať chronologické delenie na základe pontifikátov jednotlivých ostrihomských arcibiskupov. Bezprostredne po Tomášovi sa stal arcibiskupom Boleslav z poľských Piastovcov (február 1321)⁶¹ a z pohľadu našej témy sa dá povedať, že išlo o prelomový pontifikát a to z viacerých dôvodov. Prvým je počet zmienok, ktorý prudko vzrastá. Kým do nástupu Boleslava sa podarilo zachytiť len tri zmienky o vikárovi (1297, 1308 a 1314), z pontifikátu Boleslava sa ich zachovalo dohromady pätnásť. Ďalšou zmenou je počet vikárov, resp. počet osôb, ktoré zastávali tento úrad. Celkovo sa podarilo identifikovať tri osoby – z nich Vladimír (prepošt Kostola sv. Tomáša Beketa v Ostrihome) vystupuje celkom v jedenástich zmienkach, v ďalších štyroch je ním spišský prepošt Ján a ojedinele sa objavuje Mikuláš.

⁵⁹ MES II, s. 694, č. 784. K termínu *oeconomus* v uhorskej cirkvi 13. storočia BÓNIS, Gy. Die Entwicklung, s. 194.

⁶⁰ KOLLÁNYI, F. *Esztergomi kanonokok 1100-1900*. Esztergom 1900, s. 32. V *dpm* formule sa uvádza v rokoch 1313, 1315, 1320 a naposledy v roku 1321: MES II, s. 682-683, č. 767; MES II, s. 707-708, č. 804; MES II, s. 779-780, č. 892; MNL OL DL 2045.

⁶¹ Genealógiu pozri JASIŇSKI, K. *Rodowód Piastów śląskich III. Piastowie opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Wrocław 1977, s. 45-46 a príloha V. Krátky životopis podáva BARCS, E. Piast Boleszló. In BEKE, M. *Esztergomi érsekek*, s. 151-156. Dôkladnejšiu analýzu Boleslavovho pôsobenia ponúka SROKA, S. A. Bolesław - arcybiskup ostrzyhomski (1321-1328). In *Nasza Przyszłość*, 1993, roč. 79, s. 121-147. Stručný priebeh kariéry ponúka KOWALSKI, M. D. *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk 1320-1382*. Kraków 1996, s. 135.

*Počiatky úradu biskupského vikára v Uhorskom kráľovstve
na príklade Ostrihomskej arcidiecézy*

meno	iná hodnosť	titul	dátum	zdroj
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1322, 4. IX.	MNL OL DF 200103
Vladimír Mikuláš	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa arcidiakon nitriansky a administrátor Bratislavského prepošstva	vicarii ... in spiritualibus generales	1323, 17. II.	MNL OL DF 200112
Ján	spišský prepoš	cancellarius et vicarius in temporalibus et spiritualibus	1323, 16. IX.	RDSI II, s. 453, č. 1043
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1324, 16. X.	MNL OL DL 98413
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1325, 25. V.	MNL OL DL 98415
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1325, 13. VI.	MNL OL DL 98416
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1325, 18. X.	MNL OL DL 98417
Ján	spišský prepoš	cancellarius et in spiritualibus ... vicarius generalis	1326, 12. IX.	SASK 11/2/20
Ján	spišský prepoš	cancellarius et vicarius generalis	1326, 1. XI.	MNL OL DL 31070
Ján	spišský prepoš	cancellarius et vicarius generalis	1326, 5. XI.	MNL OL DL 1389
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1326, 15. XI.	MNL OL DF 200824
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicario	1327, 7. V.	Zala I, s. 205-207, č. 155
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1327, 11. VI.	MNL OL DL 200827
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1327, 28. XI.	MNL OL DL 200830
Vladimír	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	in spiritualibus vicario ... generali	1328, 29. I.	MNL OL DL 99910

Okrem prvého roka pontifikátu Boleslava (1321) sa jeho vikár spomína každoročne až do jeho smrti na konci roka 1328. Z tabuľky jednoznačne vyplýva, že už arcibiskup vikára menoval prinajmenšom na dlhšie obdobia, na trvalo ešte zrejme nie. Tento stav veci má korene predovšetkým v Boleslavovej diplomatickej službe. Najznámejšou jeho cestou bola misia do Benátok na jar v roku 1322.⁶² V danej situácii si bol Boleslav plne vedomý možností, ako zabezpečiť chod diecézy aj bez jeho fyzickej prítomnosti v nej. Existujú totiž silné indície, že tak

⁶² SROKA, S. A. Bolesław, s. 142-144.

ako viacero ostrihomských arcibiskupov pred ním, aj on študoval na univerzite v Taliansku (Bologna).⁶³

Informácie o jednotlivých Boleslavových vikároch sú zachované rôzne. Paradoxne o najfrekvencovanejšom Vladimírovi ich máme najmenej. Prepoštom Kostola sv. Tomáša Beketa bol od roku 1309 a zostal ním pravdepodobne do svojej smrti (1332). Ešte predtým je doložený ako hontiansky arcidiakon (1307 – 1309).⁶⁴ Viac informácií o jeho pôvode a vzdelaní však zatiaľ chýba.

O niečo viac vieme o ďalšom vikárovi Jánovi. Jeho pôsobenie ako spišského prepošta som zhodnotil v roku 2011⁶⁵ a čiastočne som sa mu venoval aj v príspevku o úrade vikára spišských prepoštov. Bol to totiž Ján, ktorý ako prvý prepošt menoval generálneho vikára (1328).⁶⁶ Na tomto mieste je dôležité upozorniť, že práve arcibiskup Boleslav sa najviac zaslúžil o to, že Ján sa stal nielen spišským prepoštom, ale získal aj ďalšie benefícia. Prvé z nich bol vrocavský kanonikát (december 1321),⁶⁷ o niekoľko mesiacov neskôr obsadil prebendu v Ostrihomskej kapitule (august 1322)⁶⁸ a vo februári 1323 aj spomínanú Spišskú prepozitúru. Viacerí autori považujú Jána za teritoriálneho vikára pre Spiš.⁶⁹ Explicitne to však v prameňoch nie je doložené a v tomto duchu nie je formulovaná ani intitulácia Jánových listín.⁷⁰ Na druhej strane je faktom, že doteraz nepoznáme žiadnu situáciu, keď Ján riešil záležitosti mimo územia svojho prepoštstva. Istú teritorializáciu v tejto veci naznačuje aj paralelné pôsobenie Vladimíra a Jána ako generálnych vikárov. Ján však navyše zastával funkciu Boleslavovho kancelára, patrila teda k jeho veľmi blízkym spolupracovníkom – nakoniec aj samotný Ján nazýva Boleslava svojím dobrodincom (*benefactor*).⁷¹

Vo februári 1323 sa spomína ojedinele ako Boleslavov vikár Mikuláš, ktorý bol v tom čase aj nitrianskym arcidiakonom a administrátorom Bratislavského prepoštstva.⁷² Bok po boku s Vladimírom riešili sporné záležitosti mníchov zo Zajačieho ostrova s vesprímskym biskupom. Po tom, čo na konci roku 1328 zomrel arcibiskup Boleslav, bol Mikuláš zvolený metropolitnou kapitulou za ostrihomského arcibiskupa.⁷³ Ihneď po voľbe sa vybral do Avignonu, aby ho mohol pápež potvrdiť. To sa však nestalo a Ján XXII. navyše ustanovil päťkostolského biskupa

⁶³ Argumenty zhrnul a rozšíril SROKA, S. A. Bolesław, s. 125-126.

⁶⁴ KOLLÁNYI, Esztergomi kanonokok, s. 31-32.

⁶⁵ LABANC, P. Spišskí prepošti do roku 1405, s. 116-130.

⁶⁶ LABANC, P. Počiatky, s. 74.

⁶⁷ MOLLAT, G. (ed.). *Jean XXII (1316-1334) Lettres communes IV*. Paris 1910, s. 42, č. 14867.

⁶⁸ DEDEK, L. C. (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III*. Strigonii 1924 (ďalej MES III), s. 19-20, č. 40.

⁶⁹ MES III, s. XII; SROKA, S. A. Bolesław, s. 131; ERDŐ, P. Ecclesiastical Procedure in Eastern Central Europe. In HARTMANN, W. – PENNINGTON, K. (eds.). *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*. Washington, D.C. 2016, s. 445.

⁷⁰ Napr. teritoriálny vikár Sedmohradskej diecézy túto skutočnosť zdôrazňuje: ...*magister Paulus, venerabilis in Christo patris domini Andree, Dei et apostolice sedis gracia episcopi Transilvani, vicarius generalis de extra Mezes nec non archidiaconus de Vgacha...* (MNL OL DL 76384).

⁷¹ MES III, s. 19-20, č. 40.

⁷² MNL OL DF 200112.

⁷³ KOLLÁNYI, F. Esztergomi kanonokok, s. 34.

Ladislava a vesprímskeho biskupa Henricha za administrátorov Ostrihomskej arcidiecézy, kým neprebehne nová voľba.⁷⁴ V čase svojej neprítomnosti menoval Mikuláš dvoch vikárov. Ponechal si Vladimíra a k nemu menoval Ladislava, lektora Ostrihomskej kapituly.⁷⁵ Zaujímavá situácia nastala na začiatku roka 1330, keď došlo k menovaniu administrátorov. Stalo sa tak 8. februára, ale ešte 13. apríla vydal svoju ďalšiu listinu Vladimír, vikár zvoleného arcibiskupa Mikuláša.⁷⁶ Neskôr v septembri sa stal arcibiskupom Čanád, dovtedajší jágerský biskup, ktorý pôsobil na v Ostrihome do konca roka 1349.⁷⁷ Pomerne dlhé obdobie bolo svojím spôsobom opäť prelomové, resp. udialo sa počas neho viacero zmien.

V priebehu devätnástich rokov sa v úrade vikára arcibiskupa Čanáda vystriedalo sedem osôb. Samotné číslo bez podrobností je však skresľujúce, pretože piati z nich sa spomínajú v posledných dvoch rokoch Čanádovho pontifikátu v rokoch 1348 a 1349. Obdobie predtým si rozdelili dvaja vikári. Prvým z nich sa stal Peter, doložený kontinuálne od jesene 1331 do konca zimy 1338.

meno	paralelné benefícium	titul	dátum	zdroj
Peter	arcidiakon <i>de Sombon</i>	generalis vicarius	1331, 12. X.	MNL OL DL 2690
Peter	arcidiakon <i>de Sombon</i>	vicarius ... in spiritualibus generalis	1332, 23. VI.	MNL OL DL 58470
Peter	arcidiakon <i>de Sombon</i>	generalis vicarius	1333, 5. II.	MNL OL DL 90639
Peter	arcidiakon <i>de Sombon</i>	generalis vicarius	1335, 27. I.	MNL OL DL 94366
Peter	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa a administrátor Nitrianskeho arcidiakonátu	vicarius generalis	1337, 24. II.	MNL OL DL 51046
Peter	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa a administrátor Nitrianskeho arcidiakonátu	vicarius generalis	1337, 18. III.	MNL OL DL 51049
Peter	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarii generalis	1338, 2. I.	MNL OL DL 75520
Peter	prepoš Kostola sv. Tomáša Beketa	vicarius ... in spiritualibus generalis	1338, 24. II.	MES III, s. 321-322, č. 467

Veľmi dôležitou skutočnosťou ilustrujúcou dôležitosť akú prisudzovali (arci)biskupi úradu vikára je fakt, že Čanád si priviedol Petra z Jágra. V úrade jágerského vikára je doložený od roku 1325.⁷⁸ V prvých rokoch si ponechal preben-

⁷⁴ MES III, s. 157, č. 227.

⁷⁵ MES III, s. 150-151, č. 222.

⁷⁶ MNL OL DF 264675 ...*venerabilis patris domini Nicolai, Dei gracia sancte Strigoniensis ecclesie electi, vicarius in spiritualibus generalis...*

⁷⁷ SZENDE, L. Dörögdi III. Miklós. In BEKE, M. Esztergomi érsekek, s. 159.

⁷⁸ MNL OL DL 50769: *Nos magister Petrus, generalis vicarius venerabilis in Christo patris domini Canadini, Dei gracia episcopi Agriensis, archidiaconus de Sumbun...*

du arcidiakona *de Sombon* v Jágerskej diecéze. Zmena nastala niekedy v rokoch 1335 – 1336, keď sa Peter stal prepoštom Kostola sv. Tomáša Beketa v Ostrihome a zároveň administrátorom Nitrianskeho arcidiakonátu.⁷⁹ V oboch benefíciách je spomenutý na začiatku roku 1337. Po 24. februári 1338, keď predal svoj dom v Ostrihome spišskému prepoštovi Jánovi sa Peter už nespomína.⁸⁰

Nástupcom Petra sa stal Jakub. Nahradil ho v prepozitúre sv. Tomáša Beketa a tiež v úrade vikára. Počet zmienok je o ňom väčší, s jeho pôsobením však prichádza istá inovácia. Už na jeseň v roku 1340 totiž vydal listinu jeho zástupca Peter, farár v Hokovciach.⁸¹ Z dikcie listiny nevyplývajú okolnosti, za akých k takémuto menovaniu prišlo. Isté náznaky ponúka datovacia formula listiny obsahujúca miesto jej vydania – Hokovce, pričom pravidelne vikári vydávali svoje listiny v Ostrihome, kde vykonávali svoj úrad.⁸²

Na istý čas sa vikár Jakub v prameňoch odmlčiava, opäť sa s ním stretávame až prostredníctvom listiny jeho zástupcu Dominika *de Capulna*⁸³ z júla 1342. V marci nasledujúceho roka opäť vydal listinu s prakticky rovnakou intituláciou a na rovnakom mieste (v Gemerí).⁸⁴ O niekoľko mesiacov neskôr (v októbri) opäť vydal listinu hokovský farár Peter.⁸⁵ Ďalšia listina priamo spomínajúca vikára Jakuba pochádza až z októbra 1344.⁸⁶ Dá sa z týchto údajov usudzovať, že Jakub svoj úrad nevykonával, napr. z dôvodu neprítomnosti v arcidiecéze? Ide síce o možné vysvetlenie, ale za pravdepodobnejšiu musíme považovať hypotézu, že šlo skôr o vikárových zástupcov s územnou pôsobnosťou. Prvým argumentom sú miesta vydania citovaných listín – Peter, farár z Hokoviec vydal jednu v Hokovciach, druhú v Ipelškom Predmostí (obe v Hontianskom arcidiakonáte),⁸⁷ Dominik, kňaz *de Capulna* vydal oba v Gemerí.⁸⁸ Druhým nepriamym dôkazom je

⁷⁹ V úrade zrejme nahradil prepošta Vladimíra, ktorý bol vikárom Čanádovho predchodcu. Posledná zmienka o ňom pochádza z roku 1332. KOLLÁNYI, F. Esztergomi kanonokok, s. 31.

⁸⁰ KOLLÁNYI, F. Esztergomi kanonokok, s. 38.

⁸¹ MNL OL DL 24418: *Nos Petrus, sacerdos de Egeg et vicevicarius venerabilis in Christo patris domini Iacobi, sancti Thome martyris de Promontorio Strigoniensi nec non doctori decretorum ac vicarii generali venerabilis in Christo patris ac domini Chanadini, Dei et apostolica gracia archiepiscopi Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui....*

⁸² MNL OL DL 50993: *annuimus [i. e. Nos Chanadinus], ut in causis per Eheleum, filium Nicoali, Georgium, filium Gregori et Iacobum, clericum, filium Benedicti, motis ad nostram presenciam contra ipsum ad nostram vel vicarii nostri presenciam in Strigonium venire idem Petrus plebanus non teneatur....*

⁸³ MNL OL DL 40886: *Nos Dominicus, sacerdos de Capulna, vicearchidiaconus Gumuriensis, vicegerens magistri Iacobi, decretorum doctoris ac prepositi ecclesie sancti Thome martyris de promontorio Strigoniensi nec non venerabilis in Christo patris domini Chanadini, Dei et apostolica gracia archiepiscopi Strigoniensis, vicarii in spiritualibus generali....*

⁸⁴ KRISTÓ, Gy. et al. (eds.). *Anjou-kori oklevéltár I* – . Budapest; Szeged 1990 – (ďalej AKO), tu XXVIII, s. 111-112, č. 118.

⁸⁵ MES III, s. 523–524, č. 682.

⁸⁶ AKO XXVIII, s. 404-406, č. 712.

⁸⁷ MNL OL DL 24418: *...in Egeg...; MES III, s. 523-524, č. 682: ...villa Hydueg....* K lokalizácii hontianskych sídel GYÖRFFY, Gy. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest 1987, s. 193-194 a 200.

⁸⁸ MNL OL DL 40886 *...in Gumur...; AKO XXVIII, s. 111-112, č. 118 ...in Gumur....* K lokalizácii miesta vydania GYÖRFFY, Gy. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest

geografická lokalizácia riešených problémov v listinách Jakubových zástupcov – Peter najprv riešil záležitosti ohľadom vena šľachticov zo Žemberoviec,⁸⁹ neskôr v Teranoch.⁹⁰ Obe lokality sa nachádzali v Hontianskom arcidiakonáte. Dominik podobne riešil spory v Gemerskom arcidiakonáte – Vyšné Valice a Skerešovo v roku 1342⁹¹ a blízka zaniknutá osada medzi Uzovskou Panicou a Gemerskými Michalovcami.⁹²

Ďalšie pramene z rokov 1344 – 1346 niekoľkokrát spomínajú Jakuba priamo pri výkone jeho úradu.⁹³ Dôležité je upozorniť, že všetky listiny svoje listiny v úradných záležitostiach vydal v Ostrihome, presne podľa slov arcibiskupa Čánada z roku 1335.⁹⁴ O Jakubovi však toho veľa nevieme.⁹⁵ Z jeho intitulácie vieme, že získal doktorát z dekrétov zrejme na niektorej z talianskych univerzít.⁹⁶

V rokoch 1348 – 1349 bola situácia v úrade arcibiskupovho vikára menej stabilná, no práve takáto situácia nám môže pomôcť pri rekonštrukcii vývoja samotného úradu.

meno	iná hodnosť	titul	dátum	zdroj
Tomáš	arcidiakon nitriansky	vicarius generalis	1348, 2. IV.	MNL OL DF 286168
Tomáš	arcidiakon nitriansky	vicarius in spiritualibus generalis	1348, 9. VIII.	MNL OL DF 259221
Ján	arcidiakon gemerský	vicarius ... in spiritualibus generalis	1349, 6. V.	MNL OL DF 200198
Ján	arcidiakon gemerský	vicarius ... [in spiritualibus] generalis	1349, 2. VI.	MNL OL DF 200199
Kristián	sibiňský dekan, farár v Šura Mare (Rumunsko)	iudex et vicarius	1349, 16. VI.	MNL OL DF 292103
Peter	arcidiakon novohradský	vicarius ... in absencia ... Thome ... vicarii generalis	1349, 31. VII.	MNL OL DF 200202
Mikuláš	arcidiakon hontiansky	vicarius in absentia ... Petri ... vicarii ... in spiritualibus generalis	1349, 9. X.	MNL OL DL 65277

1987, s. 499-503. K identifikácii miesta Dominikovho pôsobenia GYÖRFFY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II, s. 514.

⁸⁹ Identifikovaná na základe rodinných väzieb podľa GYÖRFFY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III, s. 265; NAGY, I. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* X. Pest 1863, s. 129-130.

⁹⁰ K lokalizácii GYÖRFFY, Gy. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III, s. 257.

⁹¹ GYÖRFFY, Gy. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II, s. 553 a 557.

⁹² GYÖRFFY, Gy. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II, s. 480.

⁹³ MNL OL DL 3785 (12. októbra 1345); MNL OL DF 265253 (2. novembra 1345); MNL OL DF 249579 (10. februára 1346); MNL OL DL 3845 (7. mája 1346); MNL OL DL 3866 (29. novembra 1346).

⁹⁴ MNL OL DL 50993.

⁹⁵ K jeho identifikácii by mohol v budúcnosti napomôcť zachovaný erb nachádzajúci sa v jeho špicatooválnej pečati (MNL OL DL 3866), ide však o pomerne náročnú úlohu vyžadujúcu si širšiu heuristiku. K erbom v pečatiach cirkevných osôb GLEJTEK, M. Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. In *Konštantínové listy*, 2010, roč. 3, s. 78.

⁹⁶ VERESS, A. *Matricula*, s. 394-395.

V roku 1348 bol vikárom arcibiskupa doktor dekrétov Tomáš, ktorého kariéra nepatrí medzi tuctové. Bol synovcom arcibiskupa Čanáda,⁹⁷ v kariére mu však pomohlo aj štúdium na niektorej z talianskych univerzít.⁹⁸ V roku 1341 sa stal nitrianskym arcidiakonom⁹⁹ a v tejto hodnosti ho vystriedal Pavol z Krnova v roku 1350.¹⁰⁰ Ako vidno z tabuľky vikárom bol v rokoch 1348 a 1349, hoci reálne vykonával úrad iba v roku 1348. Jeho neprítomnosť v Ostrihome dokladá samotná intitulácia jeho náhradníka Petra.¹⁰¹ Z nej sa dozvedáme aj dôvod Tomášovej absencie – bol jedným z audítorov tvoriacich apoštolský tribunál (Rotu),¹⁰² kde pôsobil aj v roku 1350.¹⁰³ Nasledovala oslnivá kariéra, keď bol na jar toho istého roku vysvätený za čanádskoho biskupa,¹⁰⁴ v roku 1358 sa stal kaločským arcibiskupom¹⁰⁵ a potom na prelome rokov 1366 – 1367 nakoniec obsadil najvyšší post cirkevnej hierarchie v Uhorskom kráľovstve – ostrihomský arcibiskupský stolec.¹⁰⁶

Z tabuľky vikárov z rokov 1348 – 1349 sa zdá, že paralelne popri sebe jestvovali dvaja vikári. Na takéto tvrdenia však chýbajú dostatočné priame doklady. V každom prípade sem nemožno radiť Kristiána, ktorý bol územným vikárom v Sibiu.¹⁰⁷ Či v rozmedzí mesiacov máj – júl roku 1349 boli vikármi paralelne Ján a Tomáš, resp. jeho zástupca Peter nemožno jednoznačne potvrdiť. Ján sa totiž už v ďalšom období ako vikár nespomína.¹⁰⁸ Krátko pred Čanádovou smrťou sa spomína v októbri 1349 ešte posledný jeho vikár, resp. nastala podobná situácia

⁹⁷ ENGEL, P. *Középkori magyar genealógia*. Budapest 2001 (CD verzia, Arcanum Adatabázis), Csanád nem, 1. Főág, 2. tábla: Telegdi.

⁹⁸ VERESS, A. *Matricula*, s. 395.

⁹⁹ KOLLÁNYI, F. *Esztergomi kanonokok*, s. 46.

¹⁰⁰ RÁBIK, V. (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia I*. Trnavae; Romae 2009 (ďalej MVSI II/1), s. 131, č. 193.

¹⁰¹ MNL OL DF 200202: *Magister Petrus, archidiaconus Neugradiensis, vicarius venerabilis in Christo patris et domini domini Chanadini, Dei et apostolica gracia archiepiscopi Strigoniensis, in absencia honorabilis viri domini Thome, decretorum doctoris, auditoris sacri palatii domini pape, vicarii generalis....*

¹⁰² Počet audítorov sa lišil počas vlády jednotlivých pápežov ROLLO-KOSTER, J. *Avignon and Its Papacy, 1309-1417. Popes, Institutions, and Society*. Lanham, Boulder, New York, London 2017, s. 167-168; LANVERSIN, B. de. Rota (Tribunale della). In LEVILLAIN, Ph. (ed.). *Dizionario Storico del Papato I-Z*. Milano 1996, s. 1289.

¹⁰³ MVSI II/1, s. 131-132, č. 193 a 194. E. Cerchiari ho vo svojom zozname neuvádza CERCHIARI, E. *Capellani papae et apostolicae sedis auditores causarum sacri palatii apostolici seu sacra Romana Rota ab origine ad diem usque 20 septembris 1870 II*. Romae 1921, s. 28-30.

¹⁰⁴ EUBEL, C. *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*. Monasterii 1913, s. 179; BOSSÁNYI, Á. *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai*. Avignoni korszak I. Budapest 1916, s. 215-216, č. CDXLIV.

¹⁰⁵ EUBEL, C. *Hierarchia catholica 1198-1431*, s. 197.

¹⁰⁶ BLAZOVICH, L. Telegdi III. Tamás. In BEKE, Esztergomi érsekek, s. 183.

¹⁰⁷ MNL OL DF 292103: *Cristianus, decanus Cybiniensis, plebanus de Magno Horreo, iudex et vicarius reverendi in Christo patris domini archiepiscopi Strigoniensis....*

¹⁰⁸ F. Kollányi ho eviduje do roku 1351. KOLLÁNYI, Esztergomi kanonokok, s. 37; N. C. Tóth až do roku 1356 C. TÓTH, N. *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100 – 1543*. Budapest 2019, s. 75.

ako spred niekoľkých mesiacov – hontiansky arcidiakon Mikuláš zastupoval novohradského arcidiakona Petra.

Charakter prameňov, ich formulácie ani ďalšie zmienky nedovoľujú podrobne rekonštruovať situáciu s vikármi arcibiskupa na konci Čanádovho pontifikátu. Možných je niekoľko variantov – paralelné pôsobenie aspoň dvoch vikárov, rotácia menovaných, paralelné využívanie jedného stáleho a viacerých *ad hoc* a podobne. Kombinácií je viacero a vzniknutú situáciu možno pripísať na vrub dvom faktorom. Jedným z nich je zrejme faktický prudký rozvoj kariéry Čanádovho synovca Tomáša (člen tribunálu Roty). Druhou (špekulatívnou) príčinou by mohol byť horší zdravotný stav Čanáda pred blížiacou sa smrťou v dôsledku čoho bol nútený využívať viac pomocného personálu pri administrovaní diecézy. Pri dôslednejšej heuristike sa snáď podarí tieto hypotézy potvrdiť, resp. sprecizovať.

Ostrihomským arcibiskupom sa na začiatku roka 1350 stal ďalší Čanádov príbuzný – syn jeho sestry Mikuláš Vašári.¹⁰⁹ Ten za vikára vymenoval Dominika Bubeka, ktorý za nie celkom jasných okolností neprijal prebendu prepošta Jágerskej kapituly a zotrval v držbe prebendy prepošta Kostola sv. Tomáša Beketa.¹¹⁰ Ako vikár Mikuláša sa Dominik prvýkrát spomína v októbri 1351¹¹¹ a bol ním prinajmenšom do konca roka 1356.¹¹² O niekoľko mesiacov neskôr – v marci 1357 vykonával úrad vikára novohradský arcidiakon.¹¹³ Dikcia jeho intitulácie (...*gerens officium vicariatus*...) jednoznačne hovorí, že Dominik už úrad nedržal a Peter bol menovaný dočasne. V októbri toho roku už bol riadnym vikárom.¹¹⁴ Tu je dôležité upozorniť, že ide o toho istého Petra, ktorý v roku zastupoval doktora dekrétov Tomáša počas jeho pobytu v Avignone a bol zastupovaný hontianskym arcidiakonom Mikulášom.¹¹⁵ Po ôsmich rokoch sa tak vrátil do svojho bývalého úradu.

Veľmi dôležitým aspektom pôsobenia Dominika Bubeka v úrade vikára je jeho vtedajšia pečať, ktorú sa podarilo rekonštruovať z niekoľkých zachovaných fragmentov.¹¹⁶ Predpokladané znenie jej kruhopisu je nasledovné: S(IGILLVM) • DOMINICI • P(RE)POSITI • VI[CARII • ARCHIEPISCOPI •] STRIGON(IENSIS). Korešponduje aj s koroboráciou z roku 1353 (...*privilegiales concessimus litteras appensione nostri sigilli vicariatus munimine roboratas*...).¹¹⁷ Navyše je nutné upozorniť na tvar pečate – oproti bežnej dobovej praxi si nechal Dominik

¹⁰⁹ HEGEDŰS, A. Vásári IV. Miklós. In BEKE, M. Esztergomi érsekek, s. 171.

¹¹⁰ LABANC, P. Dominikus, Bischof von Cenad (1360–1373) und Oradea (1373–1374), und sein Wirken vor der Bischofsweihe. In *Transylvanian Review*, 2017, roč. 26, č. 3, s. 82–84.

¹¹¹ MNL OL DL 56866.

¹¹² MNL OL DL 63070.

¹¹³ MNL OL DL 24424.

¹¹⁴ MNL OL DL 64717.

¹¹⁵ F. Kollányi ho uvádza v hodnosti novohradského arcidiakona až od roku 1350. KOLLÁNYI, Esztergomi kanonokok, s. 54; Norbert C. Tóth našiel záznam z roku 1349. C. TÓTH, *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája*, s. 90.

¹¹⁶ K pečatiam Dominika súhrnne LABANC, Dominikus, s. 88–89.

¹¹⁷ MNL OL DL 69224. Obdobne aj v MNL OL DF 259248 (rok 1354).

vyhotoviť okrúhlu pečať, kým v klerických radoch tej doby (polovica 14. storočia) bol bežný špicatooválny tvar.¹¹⁸

Vyhodnotiť tieto fakty možno nasledovne. Počnúc úradovaním Dominika Bubeka môžeme hovoriť o stabilizovaní úradu vikára ostrihomského arcibiskupa, ktorého pečať už nesie znaky autenticity (okrúhly tvar).¹¹⁹ A ďalší vývoj tento trend potvrdzuje. Po odchode Dominika Bubeka na Spiš v roku 1357 prebral jeho úrad Peter. Z dočasného sa stal ešte v priebehu roka riadny vikár ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Vášariho, ten však zakrátko umrel (jar 1358).¹²⁰ V čase uprázdneného stolca však Ostrihomská kapitula poverila úradom vikára opäť Petra.¹²¹ Nový arcibiskup (zhodou okolností sa opäť volal Mikuláš)¹²² ponechal Petra v úrade. Rovnako ako Dominik pred ním, aj Peter si nechal vyrobiť vikariátnu pečať.¹²³ Neskôr tak učinil aj Petrov nástupca Ján zo Šarišských Sokoloviec¹²⁴ a aj on používal okrúhlu pečať.¹²⁵

Zavŕšil sa tak proces plného etablovania úradu vikára ostrihomského arcibiskupa a jedným zo znakov tejto skutočnosti je aj výrazná profesionalizácia. Inými slovami, čoraz častejšie tento úrad obsadzovali absolventi univerzitného vzdelania v kanonickom práve, zvlášť na talianskych univerzitách. V prípade vikára Ostrihomského arcibiskupa to boli dvaja doktori dekrétov (Jakub a Tomáš), ktorí aj zložili záverečnú skúšku. Neskôr počnúc 80. rokmi 14. storočia úrad vikára ostrihomského arcibiskupa väčšinou držali osoby talianskeho pôvodu.¹²⁶

Záver

Od prvej zmienky o úrade vikára ostrihomského arcibiskupa po vznik prvej vikariátnej pečate uplynulo viac ako polstoročie. To je chronologický rámec plného etablovania sa úradu biskupského, resp. generálneho vikára v najvýznamnejšej uhorskej diecéze. Toto obdobie môžeme vnútorne rozčleniť na tri etapy. Prvá je charakteristická zriedkavosťou využívania úradu vikára a trvala do začiatku 20. rokov 14. storočia. Druhé obdobie by sme mohli stotožniť s pontifikátom arcibiskupa Boleslava (1321 – 1328), ktorý vikárov využíval často no nemenoval jednotlivcov natrvalo, ale podľa potreby. Tretou etapou je pontifikát arcibiskupa Čanáda (1330 – 1349), ktorý už menoval vikára natrvalo, na konci jeho ponti-

¹¹⁸ GLEJTEK, M. *Stredoveká cirkevná pečať: prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové 2013, passim.

¹¹⁹ Gy. Bónis tento proces považuje za zavŕšený až na konci 14. storočia. BÓNIS, Gy. *Die Entwicklung*, s. 218.

¹²⁰ HEGEDŮS, A. Vášári IV. Miklós, s. 173-174.

¹²¹ MNL OL DF 238353: *Nos Petrus, archidiaconus Newgradiensis, per honorabilem capitulum ecclesie Strigoniensis sede vacante in spiritualibus pro regiam atque clementiam in spiritualibus vicarius generalis...*

¹²² HEGEDŮS, A. V. Miklós. In BEKE, M. *Esztergomi érsekek*, s. 175-179.

¹²³ MNL OL DF 273028: *...Datum Strigonii ... sub vicariatus sigillo...*

¹²⁴ MNL OL DF 237826: *...In quorum omnium testimonium presentes fieri fecimus sigillique officii nostri vicariatus pendentis munimine consignari...*

¹²⁵ PÓR, A. Pecséttani újabb apróságek. In *Turul*, 1897, roč. 15, č. 1, s. 17-18. Kruhópis rekonštruoval GLEJTEK, M. *Stredoveká cirkevná pečať*, s. 72-73.

¹²⁶ BÓNIS, Gy. *Die Entwicklung*, s. 220.

fikátu sa však v tomto úrade vystriedalo viacero jednotlivcov. Po smrti Čanáda a s nástupom jeho synovca Mikuláša Vášariho (1350 – 1358) sa situácia stabilizovala. Trvalo menovaný vikár si vyhotovil pečať uvádzajúcu v kruhopise tento úrad a vo svojich listinách používal koroboráciu ohlasujúcu túto skutočnosť. Tento chronologický rámec korešponduje nielen so Spišským prepoštvom, ktoré bolo súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy, ale napr. aj s Pražskou arcidiecézou, kde vývoj zrekonštruovala Z. Hledíková.¹²⁷

Úrad vikára vznikol v západnej Európe (vo Francúzsku a vo Svätej rímskej ríši) v priebehu 13. storočia ako reakcia na profesionalizáciu a čoraz väčšiu sofistikovanosť kanonicko-právnych procesov a tiež ako odpoveď na rastúcu pozíciu arcidiakonov obmedzujúcich tak v konečnom dôsledku plnú moc biskupa. Arcidiakoni v uhorskej partikulárnej cirkvi nikdy túto úroveň nedosiahli, preto je tento faktor v jej prípade nepodstatný. Inými slovami, dôvody na vznik úradu vikára v uhorských diecézach, v tomto prípade v Ostrihomskej arcidiecéze musíme pripísať na vrub čoraz masívnejšieho aplikovania kanonicko-právnych noriem, čo si vyžadovalo vzdelaných odborníkov (spočiatku nie nutne absolventov univerzít) a akcelerátorom tohto javu bola častejšia neprítomnosť ordinárov na území diecézy v dôsledku ďalších povinností v cirkevnej i necirkevnej sfére – diplomatické misie, cesty do Avignonu, pobyt na kráľovskom dvore a podobne.

Situácia, keď moc biskupa na území vlastnej diecézy bola ohrozená iným beneficiálom, tak v Uhorsku nenastala. Uhorskí biskupi len využili a aplikovali inštitúciu vikára v čase, keď ju najviac potrebovali a vzdelanie ostrihomských arcibiskupov (najmä na talianskych univerzitách) dávalo záruku, že tak robia plne v súlade s dobovým kanonickým právom a zvyklosťami, ktoré mu neodporujú. Plné etablovanie úradu vikára v Ostrihomskej arcidiecéze ešte viac uvoľnilo priestor arcibiskupovi na pôsobenie v kráľovskej kúrii i medzinárodných vzťahoch a v konečnom dôsledku aplikovať svoju moc aj mimo svojej diecézy a provincie. Mená ako Ján Kanižaj, Dionýz zo Seče alebo Ján Vitéz zo Sredny sú toho jednoznačným dôkazom.¹²⁸

¹²⁷ HLEDÍKOVÁ, Z. Úrad generálnych vikárov, *passim*.

¹²⁸ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0006/18 „Imago episcopi – moc biskupa a jej prezentácia v stredoveku“.

FENOMÉN PERMANENTNEJ REFORMÁCIE, FRANTIŠEK DÁVID A JEHO CELOŽIVOTNÝ REFORMAČNÝ VÝVIN¹

Annamária KÓNYOVÁ

The Phenomenon of Permanent Reformation, David Ferenc and his lifelong Reformation development

The Christian religion has undergone a long and complicated development. It has been formed by means of outside circumstances as well as internal factors. A cardinal change that has affected western Christianity significantly was the Reformation. The Reformation brought an important achievement in the conception of the faith. It was gradually becoming a private issue what might have resulted from the principle of religious freedom. It also has started the process of a permanent Reformation and a permanent search of Faith. Reason leading to the decision of that kind was mostly dissatisfaction with the doctrine, it means with the range of truthful explanation of the Holy Scripture, respectively feeling that the Reformation had reached only the midway point, and a new doctrine would have completed this process. Many believers expected the new doctrines to bring more significant changes in the social sphere; they were heading towards the utopian conception of the functioning of the society. Many people were not satisfied with the course of the Reformation in the articles of the new Lutheran or Calvin doctrines as they expected deeper and high-quality changes unambiguously and strictly derived from the Bible. David Ferenc as a very important Transylvanian reformer was the example of this permanent reformation process. The permanent Reformation, in the context of theological, philosophical and ethical ideas of Ferenc Dávid and his life itself, was the permanent searching for authentic Faith in God.

Keywords: Reformation, David Ferenc, 16th Century, religion, faith.

Viera rôznej podoby je esenciálnou súčasťou každého ľudského života, ale aj komunity, spoločenských skupín v najširšom ponímaní. Kresťanská viera sprevádza človeka už vyše dve tisícročia a od svojho vzniku prešla dlhým a zložitým vývojom. Bola formovaná tak vonkajšími okolnosťami, ako aj vnútornými činiteľmi, ktoré jej v istých etapách existencie udávali viac alebo menej odlišný charakter od predchádzajúceho i nasledujúceho obdobia. Vo svojej podstate viera ako súčasť subjektívneho bytia ostala vlastná a nemenná v človeku, ale čo sa menilo a je v permanentnej zmene je výklad a chápanie viery, jej úlohy v živote človeka a v spoločnosti. Podstatná zmena, ktorá naozaj signifikantne zasiahla západné kresťanstvo, bola reformácia. Hoci viac či menej úspešné, či trvalé pokusy o zmenu výkladu kresťanského učenia ju sprevádzali od najstarších čias,² bola to práve reformácia, ktorá priniesla definitívne narušenie univerzalizmu západnej cirkvi a vznik nových protestantských denominácií. Okrem toho, že nové cirkvi

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu KEGA 025PU-4/2018 Habsburská monarchia (1526 – 1918).

² Tak v západnej i východnej kresťanskej cirkvi.

dosiahli postupnú legitimitu, reformácia priniesla ešte jeden významný moment v otázke ponímania viery, tá sa postupne stala záležitosťou výsostne súkromného charakteru. Samozrejme, pod súkromným charakterom viery sa má v prvom rade rozumieť sloboda človeka pre voľbu svojho náboženského presvedčenia zo širokej palety legitímnych denominácií, ale v žiadnom prípade by sa sloboda nemala chápať ako bezhraničný výklad viery v konečnom dôsledku vedúci k jej absolútnej relativizácii či nihilizmu.

V podstate s týmto vážnym problémom boli veľmi skoro konfrontovaní už reformátori 16. storočia a stal sa pre nich veľmi akútnou hrozbou. Totiž okrem učení teológov sa súbežne objavovali mnohé ďalšie osoby prichádzajúce s vlastnými náboženskými koncepciami (smerujúcimi napr. k rôznym panteistickým predstavám, názormi na kresťanský život od chilializmu, apokalyptických predstáv až po úplné rovnostárstvo), so špecifickými učeniami veľmi často v protiklade k základným a fundamentálnym princípom samotného kresťanského učenia.

Prirodzene, to aby sa viera skutočne vnímala ako súkromný akt jednotlivca (v zmysle slobodnej a osobnej voľby vierovyznania) a naplno sa prejavila sloboda vyznania, muselo prejsť od čias reformácie ešte mnoho storočí. Reformácia otvorila tento proces, (hoci ani protestantské cirkvi nerazili cestu svojvoľného alebo bezhraničného výkladu Písma), ktorý sa ďalej rozvíjal v období osvietenstva, avšak v dnešnej dobe dospel jeho vývoj do svojho opačného trendu, teda úplnej absolutizácie individualizmu vo viere, čo sa koniec koncov prejavuje vo fenoméne exkarnácie.³ Žiaľ, v súčasnosti v duchu často falošných alebo mylných predstáv o demokracii a liberalizme sa nesprávna interpretácia slobody dostáva aj do náboženského života, narušuje tradíciu, spochybňuje princípy, akúkoľvek autoritu a jedinou „legitímnu požiadavkou“ sa stáva vágna, ale aj veľmi nebezpečná idea absolútnej slobody. Ešte v období reformácie, aj keď sa to dnešným pohľadom môže zdať ako prejav netolerancie, sa dokázal takýto vývoj regulovať, hoci s použitými nástrojmi a metódami by sme už ťažko mohli súhlasiť (napr. prenasledovanie alebo aj fyzická likvidácia) a udržať v istých mantineloch. V súčasnosti proti „autoritárskemu kresťanstvu“ na Západe sa naskoľuje stále väčšia požiadavka slobody vedúca nie k väčšej zodpovednosti za seba, svoj život a život komunity, ale k vytrhnutiu osoby z jej istôt, hodnotového a morálneho systému.⁴

V čase stredoveku bola viera najmä vecou verejnou, demonštrovala sa hlavne cez rôzne náboženské úkony, pasívnym prijímaním daných dogiem a bola limitovaná autoritou cirkvi ako inštitúcie. Bola jasne zadefinovaná jej úloha a poslanie pre život veriaceho, otázka slobody vyznania a vôbec premýšľania o viere bola tým pádom zbytočná, dokonca nežiadúca. Kríza stredovekej spoločnosti, ktorá sa z hospodárskej oblasti preniesla aj do oblasti sociálnej, viedla k hlbokým otrasm v samotnej západnej cirkvi od jej najvyšších sfér po najnižšie. Renesančné pápežstvo, postupný morálny i teologický úpadok cirkevných predstaviteľov prejavujúci sa v simónii i nakolaitizme, ale aj v neschopnosti poskytnúť očakávané

³ Exkarnácia v zmysle vykorenenia viery zo života človeka.

⁴ Možno práve preto mnohí ľudia hľadajúci stratené istoty a „autoritu“ ju nesprávne nachádzajú v druhom protipóle, teda v prílišných autoritatívnych náboženských systémoch (radikálny islam) a ich snaha o inkarnáciu ostáva v konečnom dôsledku bez želaného efektu.

istoty najmä v časoch vojen, epidémií, osmanskej hrozby a pod. vyvolávali tak v intelektuálnych kruhoch, u mnohých cirkevných predstaviteľov, ale aj v nižších sférach spoločnosti stále viac otázok a pochybností. Nové obzory a možné perspektívy na nazeranie človeka, jeho subjektívneho i objektívneho sveta, jeho rozumové schopnosti priniesol humanizmus.

31. októbra 1517 Martin Luther svojím vystúpením začal reformačný proces, ktorý sa čoskoro s výnimkou ortodoxného Balkánu a východnej Európy rozšíril do väčšiny európskych krajín a v dôsledku odlišného politického a spoločenského vývoja a diferentných vnútorných faktorov nadobudol osobité charakteristiky v každej z nich. Pod osobitými charakteristikami sa tu rozumie ani nie tak teologický výklad, ako skôr miera rozšírenia medzi jednotlivými sociálnymi vrstvami, príčiny a miera akceptácie jednotlivých reformačných učení, ich vzájomné vzťahy, proces konštitúcie nových cirkví a proces ich postupnej legitimizácie a akceptácie. Európska spoločnosť sa dostala do dovtedy nevídaného dynamického a zároveň zložitého procesu z hľadiska vnímania, prežívania viery, hľadania jej rôznych východísk, vysvetlení, budovania nových náboženských konceptov. Rozpútala sa veľmi živá diskusia medzi mnohými teológmi, humanistami, reformátormi či intelektuálmi danej doby, do ktorej sa zapájali aj ďalšie sociálne zložky spoločnosti (mešťanstvo, šľachta, ale aj poddaní), prirodzene každá inou mierou i odlišným spôsobom. Z náboženskej diskusie reformácie sa vytvorili dva jej najvýznamnejšie smery, luteranizmus a kalvinizmus, pričom tretím najumiernenejším prúdom sa stalo anglikánstvo. Okrem toho sa osobitne formovali tzv. radikálne reformačné učenia (anabaptizmus, antitrinitarizmus, unitarizmus, sobotizmus, socinianizmus atď.). Spoločnosti, komunity, sekty patriace k radikálnejšiemu prúdu reformácie sa od luteranizmu a kalvinizmu odlišovali nielen náboženským učením alebo dogmatikou, ale signifikantným bol pre nich aj špecifický spôsob života, radikálne názory na spoločenské a ekonomické usporiadanie spoločnosti, životná ideológia, ale aj ich sociálna štruktúra a spoločenské zázemie.

Pre skúmanie zložitého procesu reformácie sa v poslednej štvrtine 20. storočia objavila a dnes sa už takmer bezvýhradne akceptovala interpretačná paradigma vyjadrená pojmom „konfesionalizácia“.⁵ Tento pojem však v sebe nezahŕňa len proces formovania konfesijných spoločenstiev a ich vzájomné interakcie, ale aj proces „reformácie jednotlivca.“ Cez tento interpretačný model sa okrem iných môžu skúmať subjektívne či objektívne motívy akceptácie reformácie, ale aj dôvody neskoršieho prechodu k druhému či tretiemu smeru reformácie. Tu sa historický výskum stretáva s výskumom sociologickým, psychologickým či teologickým.

Ďalší dôležitý pojem vo výskume reformácie je termín „druhá reformácia“,⁶ zavedený v 80. rokoch 20. storočia na označenie procesu akceptácie kalvínskej,

⁵ Prvýkrát túto koncepciu sformuloval v ucelenej podobe Ernst Walter Zeeden v roku 1958. ZEEDEN, E. W. Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe. In *Historische Zeitschrift* 185, no.2 (1985), s. 249-299.

⁶ Autorom tejto koncepcie bol Heinz Schilling, ozrejnil ju v práci SCHILLING, H. „Zweite reformation“ als Kategorie der Geschichtswissenschaft. In *Die Reformierte Konfessionalisierung*

resp. švajčiarskej reformácie, ktorý nie je odvodený z toho, že švajčiarske učenie sa chronologicky šírilo po luterskej reformácii, ale zdôrazňuje skutočnosť, že ľudia akceptujúci helvétske vyznanie boli najprv luteránmi a až potom prijali kalvinizmus, tak v podstate prešli procesom reformácie dvakrát. Komparácia výsledkov výskumu reformačného procesu u rôznych osôb z istého teritória alebo analýza tohto procesu na odlišných územiach však ukazuje, že v otázke opätovnej reformácie neexistuje univerzálny model na vysvetlenie príčin a motivácie na akceptáciu nového vyznania. Alebo, že nie je možné akceptáciu jedného alebo druhého smeru reformácie veľmi zjednodušene odvodiť od etnicity.⁷ Dôvody boli rôzne, od osobného presvedčenia na báze dobrovoľnosti po vonkajší nátlak rôznej intenzity, od skutočného presvedčenia po dôvody pragmatické z politických, ekonomických, spoločenských príčin. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že ľudia, ktorí prešli procesom reformácie boli oveľa náchylnejší prejsť týmto procesom ešte raz, resp. viackrát, u mnohých začal akýsi proces permanentnej reformácie, permanentného hľadania. Väčšinou dôvodom k takémuto rozhodnutiu bola nespokojnosť s daným učením, teda mierou jeho „pravdivého“ výkladu Písma, resp. pociťovaním, že reformácia ostala v danom učení „na pol ceste“ a nové učenie poskytne završenie tohto procesu.

Okrem toho mnohí veriaci očakávali od nových učení výraznejšie zmeny v sociálnej oblasti a smerovali k utopickým predstavám o fungovaní spoločnosti. Mnohých stav a priebeh reformácie v článkoch novej luterskej či kalvínskej vierouky neuspokojil a od reformačného procesu očakávali ešte hlbšie a kvalitatívnejšie zmeny, jednoznačne a striktné odvodené len z Biblie. Napríklad anabaptizmus, odmietajúci krst detí a naopak hlásajúci len zodpovedný krst v dospelosti očakával od reformácie hlavne výrazné sociálne zmeny vedúce často až k utopistickým predstavám o rovnostárskej spoločnosti vo všetkých oblastiach života. Ciele anabaptizmu boli prioritne nasmerované na dosiahnutie pravého a čistého kresťanského života. Z logických dôvodov okrem ojedinelých výnimiek preto tento radikálny prúd reformácie ostal vo veľkej miere výsostne záležitosťou chudobnejších spoločenských vrstiev, pochádzajúcich z radov či už roľníckeho, remeselníckeho obyvateľstva alebo chudobnejšieho mestského obyvateľstva. V západnej Európe bol vystavený veľkej perzekúcii, dôsledkom čoho sa jeho prívrženci presúvali do strednej, stredovýchodnej Európy, vytvárali uzavreté komunity a poučení skúsenosťami z minulosti sa misionárskej (kazateľskej činnosti) skôr vyhýbali.⁸

in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“, ed. Heinz Schilling. Gütersloh : Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1986, s. 387-438.

⁷ V Uhorsku sa hlavne v 19. storočí sformovali názory, ktoré prijatie jedného alebo druhého smeru reformácie odvodzovali z etnicity, tak podľa tohto konceptu boli na území Uhorska všetci Nemci a Slováci evanjelikmi a Maďari kalvínmi. Táto zjednodušená a mylná predstava pretrvala v prácach mnohých odborníkov aj v nasledujúcich obdobiach (Branislav Varsík, Révész Imre, Asztalos Miklós).

⁸ ESTEP, W. R. *Az anabaptisták története*. Budapest : A Magyarországi Baptista Egyház kiadása, 2004, s. 127-148.

Charakterovo iný druh radikálneho učenia v stredoeurópskom priestore (najmä Poľsko a Sedmohradsko) dosahujúce masívnejšie rozšírenie, predstavoval antitrinitarizmus. Jeho počiatky siahali do druhej tretiny 16. storočia, do okruhu niektorých intelektuálov a humanistov spočiatku najmä talianskych univerzít, ktorých výdobytky jedného alebo druhého prúdu reformácie nedokázali po stránke dogmatiky uspokojiť, mali pocit, že reformačný proces treba ešte viac prehĺbiť. Zásadným a zároveň najvážnejším bodom antitrinitarizmu, ktorý ale na strane druhej akceptovala tak katolícka dogmatika, ako aj hlavné smery protestantizmu, bolo odmietanie učenia o Božskej Trojici, ktoré podľa zástancov antitrinitarizmu nemalo biblické opodstatnenie,⁹ a bolo v ich intelektuálnom a racionalistickom ponímaní ako niečo iracionálne. Samozrejme, aj v samotnom antitrinitaristickom prúde existovali ďalšie odnože odlišujúce sa mierou radikalizmu, ale zjednocovali sa v tom, že všetky sa výsostne dotýkali len teologického učenia, pričom praktické záležitosti týkajúce sa organizačného usporiadania, fungovania cirkvi, morálky a pod. ostali takmer úplne mimo ich záujmu. Na rozdiel od anabaptistov, záujem antitrinitárov bol nasmerovaný výlučne na otázky vierouky a cieľom týchto predstaviteľov bolo „doviesť reformáciu teologického učenia do úplného zavŕšenia“.¹⁰

Aj v prípade týchto radikálnych smerov platilo vzájomné prekryvanie, synergia názorov alebo niektorých článkov učenia, a tým aj nie vždy jednoznačná príslušnosť daného predstaviteľa, reformátora-kazateľa ku konkrétnej komunite, radikálnemu prúdu, sekte. V zásade však platilo, že u antitrinitárov sa často nachádzali aj prvky anabaptizmu, ale opačné tendencie aj v prípade najradikálnejších anabaptistov boli veľmi ojedinelé, keďže antitrinitarizmus bol založený na kritike základného piliera samotného kresťanstva, čiže učenia o Božej Trojici.

Pre spomínané dôvody bol spoločným momentom pre všetky radikálne reformačné učenia veľmi húževnatý odpor tak zo strany katolíckej cirkvi a štátnej moci, ako aj zo strany lutherských a kalvínskych teológov či svetských predstaviteľov. Najvýznamnejším príkladom takéhoto správania, vyvolávajúceho najväčší a dodnes pertraktovaný „škandál európskeho protestantizmu“ bolo práve upálenie antitrinitára Michala Serveta¹¹ Jánom Kalvínom v Ženeve. Servet

⁹ Argumentovali tým, že všeobecne bolo uznané až po koncile v Nicei roku 325, ktorého hlavným cieľom bolo práve odsúdenie arianizmu, takisto popierajúce Božskú podstatu Ježiša Krista a sformovanie nicejského vyznania viery.

¹⁰ PIRNÁT, A. A kelet-közép európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlatja az 1570-es évek elejétől, In *Irodalom és ideológia a 16.-17.században*. Ed. Béla Varjas. Budapest : Akadémia kiadó, 1987, s. 9-10.

¹¹ Michal Servet bol španielsky lekár, ktorý sa preslávil objavením systému krvného obehu u človeka. Bol vzdelaný i v matematike a astronómii. Zaujímal sa aj o teológiu, vytvoril svoje náboženské učenie. Základom jeho učenia bola kritika trojedinosti Boha a viery v jeho osobnú existenciu. V roku 1553 vydal svoje najväčšie dielo *Christianismi Restitutio*. Bol odsúdený a upálený v Ženeve. V Berne bol o tri roky nato (1566) popravený ďalší známy učenec a zároveň predstaviteľ antitrinitarizmu Valentín Gentilis. FRIEDMAN, J. *Michael Servetus in case study in total heresy*. Geneve : Droz, 1978, s. 133-136. ; KOVÁCS, I. J. *A servet për aktái*. Pápa : Nyomatott a főiskolai könyvnyomdában, 1909, s. 120-25.

práve ako príklad významného dobového vzdelanca, humanistu, ktorého racionalizmus vyplýval z jeho hlbkej erudície v prírodných vedách patrila k prvým hlásateľom myšlienok podkopávajúcich učenie o Božskej Trojici na Západe, pričom práve v jeho spisoch malo nové učenie ešte iba umiernenú podobu prejavujúcu sa skôr prírodným panteizmom.

V západnej Európe po pomerne radikálnom zakročení voči hlavným predstaviteľom antitrinitarizmu alebo anabaptizmu či iným radikálnym smerom v polovici 16. storočia, sa celé hnutie presunulo do priestoru strednej, stredovýchodnej Európy.¹² Tu v mnohých aspektoch našlo pomerne prajné prostredie, keďže jednak politická konštelácia (slabá moc panovníka, oslabená katolícka cirkev), či už v rodiacej sa habsburskej monarchii donedávna zmietanej v bojoch so vznikajúcim Sedmohradským kniežatstvom alebo proti osmanskej moci, rovnako v politicky oslabenom Poľskom štáte, nedokázala novým myšlienkovým prúdom a ideológiami rozhodne čeliť. Celková zlá politická, vojenská, spoločenská atmosféra na území bývalého Uhorského kráľovstva bola ideálnym podhubím na radikalizáciu spoločnosti a jej zvýšenú citlivosť na rôzne nové teologické a ideologické podnety. Okrem toho platila všeobecná zásada, že ľudia, ktorí už raz, dvakrát prešli procesom zmeny náboženského presvedčenia budú oveľa otvorenejší, mobilnejší pre nové myšlienky. Práve z toho dôvodu bol antitrinitarizmus oveľa väčšou hrozbou pre spoločenstvá kalvínskych veriacich.¹³

Reformačné myšlienky sa v Uhorskom kráľovstve začali objavovať už v predmoháčskom období na samotnom kráľovskom dvore, v kruhu humanistických učencov a po vystúpení Martina Luthera sa reformačné myšlienky naplno začali importovať do slobodných kráľovských miest cez ich početné a vplyvné nemecké meštianstvo. Za krátky čas pôsobili v mnohých slobodných kráľovských mestách (Šopron, Košice, Prešov, Bardejov, Levoča...) v Uhorsku a v rámci neho na Slovensku významní reformační kazatelia. Kľúčové pre rozšírenie reformácie bolo jej prijatie šľachtou a magnátmi, čo sa uskutočňovalo od druhej polovice 20. rokov 16. storočia. Keďže následne šľachta šírla reformáciu aj medzi svojimi poddanými, veľmi skoro došlo k jej plošnému rozšíreniu na území celého Uhorska, resp. dnešného Slovenska. Koncom polovice 16. storočia začal aj proces konštituovania lutherskej konfesie, tak po stránke vieroučnej (vydanie vierovyznaní, sformulovanie cirkevných kánonov a pod.), ako aj po stránke organizačnej na úrovni seniorátov. V tejto atmosfére začalo v polovici 16. storočia prenikať do Uhorska švajčiarske reformačné učenie.¹⁴ Priaznivé podmienky pre svoje rozšírenie našlo hlavne vo východných častiach krajiny, ako aj na Osmanmi obsadenom území. Na platformu kalvinizmu prešli niektorí lutherskí kazatelia, ktorých pravdepodobne oslovili najmä názory Teodora Bézeho či Henricha Bullingera a pre svoje

¹² Rozumie sa tu teritórium rodiacej sa habsburskej monarchie po roku 1526 (z Českého a Uhorského kráľovstva), Sedmohradska, Poľska.

¹³ PIRNÁT, A. A kelet-közép európai..., s. 11-20.

¹⁴ LÉVAI, A. *Honi egyháztörténet 1520 – 1920*. Komárom : Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2015, s. 9-10.

nové učenie získali hlavne prívržencom v radoch šľachty a následne poddaných.¹⁵ Do teritória slobodných kráľovských miest, ktoré sa etablovali ako silné centrá lutherskej ortodoxie, prenikalo švajčiarske učenie ťažko alebo v podobe tzv. kryptokalvinizmu (tajného vyznávania kalvinizmu, v opačnom prípade hrozilo daným osobám prenasledovanie až vyhnanie). Evanjelické mestské rady prísne dbali o udržanie čistoty učenia, ale akceptáciou kalvinizmu sa obávali i straty veriacich či prenasledovania zo strany štátu, keďže v danej dobe bolo tato učenie zákonom zakázané. Rovnako sa obávali, že tolerovaním „sakramentárstva“ na vlastnom teritórii by mohli ohroziť svoje pozície. Takýto intolerantný postoj zastávali obidve protestantské cirkvi voči sebe ešte aj v nasledujúcom 17. storočí.¹⁶ Pomerne skoro, už v 30. rokoch 16. storočia prenikajú na naše územie aj prví prívrženci radikálnejších učení, v prvom rade anabaptizmu. V danom období to boli skôr jednotlivci,¹⁷ ktorým sa kvôli rýchlemu zásahu zo strany štátu a cirkvi nepodarilo na našom území výraznejšie usadiť.¹⁸

Nová a podstatne výraznejšia vlna radikálneho učenia v podobe antitrinitarizmu prišla na naše teritórium v 60. rokoch 16. storočia zo Sedmohradska. Ani antitrinitarizmus sa však nepodarilo etablovať na území Uhorska, lebo v danom období sa už formovali štruktúry reformovanej (kalvínskej) cirkvi a jej predstavitelia, obávajúc sa opätovného štiepenia protestantského tábora, spolu s lutherskými predstaviteľmi pomerne skoro a účinne zasiahli aj proti vzráhajúcemu sa antitrinitarizmu. Krátke rozšírenie tohto učenia vo východnej časti nášho územia sa spája s menom kalvínskeho kazateľa Lukáša Egriho.¹⁹ Ten po mnohých dišputách v Gönci (HU), Szikszó (HU), Košiciach odmietol svoje názory odvolať a bol preto odsúdený na doživotné väzenie, kde nakoniec roku 1573 zomrel, pred smrťou svoje učenie nakoniec odvolal.²⁰ Na našom území nemali radikálne reformačné smery vhodné podmienky na udomácnenie. Prísne ich prenasledovala štátna moc, ale aj protestantské cirkvi, ktoré proti nim zakročili rýchlo a efektívne.

¹⁵ KÓNYA, P. Nová viera na víťaznom postupe. In KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Uhorska (1000-1918)*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 224-235.

¹⁶ KÓNYOVÁ, A. Spolužitie evanjelikov a kalvínov v Hornom Uhorsku v ranom novoveku. In *Annales historici Presovienses* 13, no.1 (2013), s. 40-51.

¹⁷ Najznámejší bol Andrej Fischer na Gemeri, ktorý bol roku 1540 zhodený zo skaly na Krásnej Hôrke.

¹⁸ KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517-1711*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1935, s. 57-58.

¹⁹ Narodil sa v Egeri niekedy v polovici 30. rokov 16. storočia. Študoval na univerzite vo Wittenbergu. Po návrate do vlasti pôsobil ako kazateľ v Egeri, neskôr v Koložvári. V danom čase viedol ešte teologické dišputy proti Františkovi Stancarovi a zároveň bol jedným zo spolupracovníkov na preklade Biblie do maďarského jazyka. Začiatkom 60. rokov sa zoznámil s Františkom Dávidom a pod jeho vplyvom sa dostal na platformu antitrinitarizmu, ktorý začal na východe Uhorska šíriť v roku 1565. Neskôr prijal post kazateľa v Užhorode a stal sa aj užším seniorom, pod jeho vplyvom sa k antitrinitarizmu na krátky čas pripojili aj niektoré užské zbory. SZABÓ, A. Egri Lukács „megtérése“. (Az antitrinitarizmus Ésszakkelet-Magyarországon 1565-1574). In *Irodalomtörténeti közlemények* 88, no. 5-6 (1984), s. 544-49.

²⁰ KÓNYOVÁ, A. Antitrinitarizmus v náboženských pomeroch Horného Uhorska. In *Osobitos-ti konfesionalného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*. Ed. Annamária Kónyová. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 70-74.

Naopak úplne iná situácia pre vývoj reformácie a šírenie reformačných myšlienok sa vykryštalizovala v susednom Sedmohradsku, kde sa takto vytvoril aj priestor na fenomén permanentnej reformácie.

Reformácia v Sedmohradsku

V dejinách reformácie a európskeho protestantizmu predstavovalo územie Sedmohradského kniežatstva osobitné teritórium. Aj keď z hľadiska štátnosti išlo o mladý politický útvar vzniknutý v druhej polovici 16. storočia v dôsledku rozpadu Uhorského kráľovstva, ktorého súčasťou bolo v stredoveku, v otázke náboženského vývoja sa v čase reformácie stalo v európskych pomeroch ojedinelým „ostrovom náboženskej slobody.“

Proces reformácie a najmä prenikanie kalvínskej reformácie na územie Sedmohradského kniežatstva sa uskutočnilo takmer súbežne s konštituovaním sa Sedmohradska ako samostatného politického celku. Po moháčskej bitke (29. augusta 1526) sa Uhorsko rozdelilo na tri územia, jedno pod vládou Habsburgovcov, jedno pod Osmanskou mocou a tretiu časť tvorilo územie pod mocou Jána Zápoľského, nazývaného aj „*východné Uhorské kráľovstvo*“. Keďže ani po niekoľkých pokusoch sa Viedni, ani Istanbulu nepodarilo definitívne dostať toto územie pod svoju zvrchovanú moc, postupne sa tu vytvoril vnútropoliticky samostatný štát – kniežatstvo závislé od tureckej moci. Celý tento proces sa uskutočňoval postupne od polovice 16. storočia. Za medzník sa považuje uzavretie tzv. speyerskej dohody medzi uhorským panovníkom Maximiliánom I. a synom Jána Zápoľského Jánom Žigmundom v roku 1571 vymedzujúca hranice Sedmohradského kniežatstva a potvrdzujúca jeho samostatnosť.²¹

Sedmohradské kniežatstvo tvorilo pestrú paletu etníc (Maďari – Sikuli, Nemci – Sasi, Rumuni, Kumáni) a rôznych sociálnych skupín (kolektívnymi právami disponujúci Sikuli, saské meštianstvo, rurálne, ortodoxné valašské-rumunské obyvateľstvo).²² Pestré etnické zloženie Sedmohradska malo významný vplyv na šírenie reformácie a na rôznorodé konfesijné zloženie obyvateľstva. Počiatky reformácie sa objavili v Sedmohradsku už v predmoháčskom období, pretože saské (nemecké) obyvateľstvo bohatých obchodných a remeselníckych saských miest sa veľmi skoro dostalo do kontaktu s učením Martina Luthera. Už v 30. rokoch 16. storočia začali reformační kazatelia kázať nové učenie v saských mestách ako Sibiň (Sibiu, RO), Brašov (Brasov, RO), Šegešvár (Sighisoara, RO), Bistrica (Bistrita, RO). Rýchle šírenie reformácie mali za následok nekonsolidované vnútorné pomery, ovplyvnené najmä zápasom Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského. Nemecká reformácia sa zo saského územia postupne rozšírila

²¹ SZABÓ, P. *Az Erdélyi fejedelemség*. Budapest : Officina kiadó, 2013, s. 40–56.

²² V polovici 16. storočia vyše polovica obyvateľov Sedmohradska bola maďarskej národnosti a tvorila väčšinu obyvateľstva stolíc, rumunské obyvateľstvo tvoriace okolo 31 % žilo na juhu, v horských oblastiach a prichádzalo do Sedmohradska z dvoch susedných rumunských kniežatstiev, Valaška a Moldavska a, samozrejme, bolo ortodoxného vyznania, 8 % Sasov tvorilo obyvateľstvo saských miest na juhu Sedmohradska. V 17. storočí sa tento pomer zmenil, klesol podiel maďarského etnika na 40 – 50 %, v prospech rumunského tvoriaceho 30 – 40 %, saské obyvateľstvo činilo 10 – 15 %. PAPP, K. *Erdélyi Fejedelmek*. Debrecen : TTK, 2008, s. 11.

najprv do zmiešaných maďarsko-nemeckých, neskôr Maďarmi obývaných území. Kým však saské obyvateľstvo zotrvalo na nemeckom reformačnom učení a z politického i náboženského hľadiska sa ešte viac zomklo, naproti tomu bariéra medzi nimi a maďarským obyvateľstvom, ktoré postupne prešlo od nemeckého k švajčiarskemu učeniu sa ešte viac zväčšila. Dôkazom toho, že nemecká reformácia sa v Sedmohradsku veľmi rýchlo etablovala, je aj prvý snemový zákon z roku 1550 v Torde (Turda, RO) povoľujúci luteránom vyznávať svoju vieru, následne v roku o náboženskej tolerancii vydaný na krajinskom sneme v Torde, následne v roku 1552 zákonné články č. 15 – 18 nariaďovali tak katolíkom, ako aj evanjelikom vzájomnú toleranciu.²³

Švajčiarske reformačné učenie začalo vo väčšej miere prenikať na územie Sedmohradska v 50. rokoch 16. storočia, najmä z Debrecína a z územia Zátisia, vplyvom pôsobenia reformátorov Martina Sántu Kalmácsehiho a Petra Juhásza Mélia.²⁴ Medzi maďarským obyvateľstvom sa o rozšírenie kalvínskej reformácie pričínili paradoxne dvaja Sasi, Gašpar Heltai a František Dávid.

Prvá synoda, na ktorej bolo predmetom rokovania s veľkou pravdepodobnosťou i švajčiarske učenie, sa uskutočnila v roku 1552 v Berehove (Beregovo, UA). V Sedmohradsku od počiatkov šírenia kalvinizmu, proti nemu viedli luteráni netolerantnú politiku, na mnohých synodách, verejných dišputách sa snažili prívržencov nového učenia presvedčiť na návrat k evanjelickej cirkvi. Na saskej (luteránskej) synode v Sibini roku 1557 hneď prvý článok hovorí takto: „*Nových Nestoriánov a Sakramentárov, teda všetky bludy Berengara, Viklefa, Karlstadta, Zwingliho, Oekolampadia, Kalvína zatracujeme.*“²⁵ Pre upevnenie švajčiarskeho učenia v Sedmohradsku mala významnú úlohu synoda v Torde roku 1559, kde ku kalvínskemu výkladu Večere Pánovej prestúpil aj František Dávid, čím kalvinizmus získal veľmi významnú cirkevnú autoritu na svoju stranu. Náboženské spory medzi luteránmi a kalvínmi²⁶ naďalej pokračovali, uskutočňovali sa ďalšie dišputy a synody, ale bez reálneho výsledku.

Súbežne s účasťou šíriteľov kalvínskeho učenia na protestantských synodách a dišputách, kde obhajovali svoje názory, podnikali kroky smerujúce k formulácii vlastných ucelených vieroučných článkov a vytvoreniu samostatnej cirkvi. Po stretnutiach v Medgyesi (Medias, RO) sa začali vedúci predstavitelia kalvinizmu tak v Sedmohradsku i Uhorsku spoločne organizovať, takmer súbežne sa v rokoch 1561 – 1562 uskutočnila synoda vo Veľkom Varadíne (Oradea, RO), Debrecíne a Jágri (Eger, HU). Po synode v Torde roku 1563 prijali sedmohradskí kalvíni tzv. Tarcalsko-Tordské vyznanie viery sformulované podľa učenia Teodora Bézeho. Po organizačnej stránke sedmohradská reformovaná cirkev vznikla na synode v Enyede (Eiud, RO) v roku 1564, kedy bola ustanovená reformovaná

²³ POKOLY, J. *Az erdélyi református egyház története 1.* Budapest : Erdélyi Református egyházke-rület Állandóigazgató tanács, 1904, s. 72,77.

²⁴ POKOLY, J. *Az erdélyi református...*, s. 169.

²⁵ KISS, Á. *A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Budapest : Magyaror-szági protestansgyelet, 1881, s. 46.

²⁶ Ktoré neskoršie nadobudli aj etnické črty, teda medzi evanjelickým nemeckým a kalvínským maďarským obyvateľstvom.

superintendencia na čele s Františkom Dávidom ako biskupom (superintendentom), rozhodnutie synody, ako aj náboženskú slobodu pre kalvínov potvrdil aj sedmohradský snem v tom istom roku.²⁷

Po niekoľkoročných dišputách a bojoch o dosiahnutie uznania sa kalvínska cirkev natoľko posilnila a rozšírila svoj vplyv, že takmer ihneď po svojom konštituovaní sa, začala vyvíjať snahy nielen na upevnenie svojich pozícií, ale aj o získanie dominantného postavenia v náboženskom i kultúrnom živote Sedmohradska. Keďže evanjelická cirkev mala svoje postavenie pevné, ambície kalvínskych predstaviteľov začali smerovať na „pohltenie“ zvyšného katolíckeho obyvateľstva. Katolíci sa vyskytovali najmä medzi sikulským obyvateľstvom. Veľmi skoro sa však ukázalo, že nie zvyšok katolíckych veriacich má byť tým, proti ktorému treba bojovať, ale stále viac prenikajúci antitrinitarizmus²⁸ do Sedmohradska alebo presnejšie do kalvínskej cirkvi. Totiž práve z jej radov prestúpilo najviac veriacich k novým, ešte radikálnejším reformačným učeniam.

Učenie popierajúce trojjedinosť Boha šírilo v Uhorsku i Sedmohradsku už počas 50. rokov 16. storočia taliansky humanista a učenec František Stancaro (Francisco Stancaro), ale nedokázal ešte v tom období získať väčšiu podporu.²⁹ Väčší úspech v šírení antitrinitarizmu dosiahol taktiež taliansky učenec, lekár, Juraj Blandrata (Giorgio Blandrata), ktorý prišiel do Sedmohradska koncom 50. rokov z Poľska a zvolil si inú taktiku. Najprv svojím vplyvom na mladé knieža Jána Žigmunda urýchlil proces vzniku samostatnej kalvínskej cirkvi, aby potom mohol ľahšie presadiť antitrinitarizmus. Blandrata pre nové učenie získal mnohé vplyvné cirkevné a svetské osoby, medzi nimi kalvínskeho superintendenta (biskupa) Františka Dávida, i samotné knieža Jána Žigmunda. V osobe Františka Dávida získalo hnutie unitarizmu mocný nástroj, pretože ako uznávaná cirkevná autorita, vynikajúci rečník, erudovaný diskutér dokázal veľmi presvedčivo a rýchlo získať sympatie či už kazateľov, alebo laikov na nové učenie. Kalvínska cirkev sa snažila učenie unitárov ukázať ako nepravdivé, viedla proti nej dišputy, synody, na ktorých sa články unitarizmu odsúdili, nedokázala však zabrániť jeho

²⁷ Snem v Torde schválil 5. zákonný článok, ktorý znel takto: „Ďalej keďže v záležitosti viery, a hlavne vo veci Večere Pánovej boli medzi koložvárskou maďarskou cirkvou a sibiňskými kazateľmi saskej národnosti rôzne hádky, spory, boje a rôzne výklady viery, aby sa takéto nejasnosti odstránili a upokojilo sa svedomie obidvoch strán a zabezpečil sa pokoj pre obyvateľstvo, nariaďuje sa, že obidve, koložvárska i sibiňská cirkev môže slobodne vyznávať náboženstvo a učenie, ktoré sa im páči, ale tak, že ak chce koložvársky kazateľ kázať svoje vyznanie v meste alebo obci, nemôže ku tomu nútiť ľud, ale musí kázať podľa tej viery a učenia, ktoré si želá dané mesto alebo obec, ináč môže byť z miesta prepustený. To isté platí aj pre sibiňské cirkevné územie. Ak sa niekto chce pripojiť ku koložvárskej alebo sibiňskej cirkvi, alebo chce podľa nich prijímať Večeru Pánovu, môže zo sibiňskej superintendencie kvôli prijatiu Večere Pánovej ísť do obce s koložvárskou vierou, nikto nech mu v tom nebráni, nezosmiešňuje ho a nesmeje sa mu.“ ZSILINSZKY, M. *A magyar országgűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve 1.* Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyodája, 1891, s. 129.

²⁸ Antitrinitarizmus dostal v Sedmohradsku pomenovanie unitarizmus. Ale tento pojem sa prvýkrát použil až na sneme v roku 1600. POKOLY, J. Unitarizmus Magyarországon. In *Protestáns Szemle* 10, no. 1 (1898), s. 28.

²⁹ RÉVÉSZ, I. *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608.* Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdája-vállalata, 1938, s. 90.

etablovaníu, dokonca stretnutia obidvoch táborov a prezentácia teologických názorov dopomáhala skôr k ešte jeho intenzívnejšiemu šíreniu.³⁰

Postavenie unitárov posilnil aj snemový zákon z roku 1568 vydaný v Torde, kde sa vlastne potvrdila sloboda vyznania a zdôraznilo sa, „že kazatelia kážu a hlásajú *Evanjelium podľa vlastného výkladu a keď spoločenstvo chce, tak ho nikto nemôže nútiť,.... preto ani nikto zo superintendentov, ani iní nemôžu kazateľa ohrozovať, haniť kvôli relígiu.... nikoho poslať do väzenia ani prepustiť z miesta nemožno k vôli jeho učeníu.*“³¹ Zákon okrem slobodného hlásania učenia zamedzil právo superintendentov zasiahnuť vo svojich cirkevných dištriktach proti kňazom, ktorí sa vo svojich učeniach odchyľili od stanovenej dogmy. Tým sa dala voľná cesta šíreniu unitarizmu, ale aj ďalších nových reformačných smerov. Všeobecne sa uznáva, že po sneme v Torde bolo v Sedmohradsku zabezpečené slobodné vyznanie pre štyri náboženstvá: kalvínske, evanjelické, katolícke a unitárske. Ku koncu 60. rokov aj napriek veľkému vypätiu síl predstaviteľov kalvínskej cirkvi väčšina jej veriacich v Sedmohradsku spolu s kniežaťom a jeho najbližšími prívržencami prešla k unitarizmu. Dokonca v roku 1569 prešiel k unitarizmu i Gašpar Heltai, ktorého reformačný vývoj bol veľmi podobný Dávidovi.³² Jediným chýbajúcim aktom pre ukončenie procesu konštituovania unitárskej cirkvi bolo vydanie zákonného článku sedmohradského snemu. Takýto snem bol kniežaťom zvolaný na 6. januára 1571 do Marosvásárhelyu (Tirgu Mures, RO), kde po búrlivej rozprave v miestnom kostole bol prijatý zákon zabezpečujúci slobodu náboženského vyznania pre unitárov.³³ Aj keď po smrti Jána Žigmunda na sedmohradský trón nastúpili katolícke kniežatá (Štefan Báthory, Žigmund Báthory) a došlo dočasne k posilneniu katolicizmu, existencia troch protestantských cirkví s rôznou mierou oslabenia ostala naďalej sedmohradskou realitou.

³⁰ LÉVAI, A. *Honi egyháztörténet 1520 – 1920*. Komárom : Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2015, s. 15-17.

³¹ ZSILINSZKY, M. *A magyar országyűlések...*, s. 140.

³² BUCSAY, M. *A magyar református egyház története*. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 1995, s. 79. Gašpar Heltai (Helth) sa narodil niekedy na začiatku 16. storočia v Nagy Disznód (Heltau, RO) pri Sibini v saskej rodine, po maďarsky sa začal učiť len vo veku 20 rokov. Študoval vo Wittenbergu, ako kazateľ pôsobil Koložvári (Cluj, RO). Reformáciu vnímal v humanistickom duchu, najmä v morálnej rovine ju chápal ako mravné znovuzrodenie a uvedomoval si jej význam i pre rozvoj literatúry a vzdelanosti. Mal bohatú literárnu činnosť, napísal niekoľko katechizmov, redigoval spevníky (*Saská fabula, Kronika o veciach Uhrov*). Sám vlastnil tlačiareň. Najvýznamnejší počin spojený s jeho menom je preklad Biblie do maďarčiny. Podarilo sa mu preložiť väčšiu časť Starého Zákona a celý Nový Zákon. V roku 1558 sa stal prívržencom kalvinizmu, o desať rokov prestúpil k unitárom. *Pallas Nagy Lexikona* 9. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1895, s. 34.

³³ Za zmienku stojí snem usporiadaný rok predtým v Medgyesi. Tu boli prijaté tvrdé zákony proti unitárom, ktorých jediným dôvodom bolo politické taktizovanie, totiž práve v tom roku mali Ján Žigmund a Maximilián uzavrieť mierovú dohodu, ktorá mala byť spečatená svadbou kniežaťa s jednou z Maximiliánových neterí. Keďže v danej dobe by k dobrému menu mladého kniežaťa nepridali správy o jeho otvorenej podpore „kacírskeho učenia (unitarizmu)“ rozhodol sa, že so snemovým potvrdením unitarizmu ešte počká. Mimo toho sa unitarizmus dal v Sedmohradsku vyznávať i bez toho, aby bol potvrdený zákonom.

Život a dielo Františka Dávida

František Dávid, vlastným menom František Hertel sa narodil okolo roku 1520³⁴ v Koložvári (Clui-Napoca, RO). Jeho otcom bol saský mešťan Dávid Hertel venujúci sa spracovaniu kože. Keďže obyvateľstvo Koložváru tvorili v danom období spolovice Sasi – Nemci a Maďari, pre väčšinu obyvateľstva bola prirodzená znalosť oboch jazykov, čo staršiu maďarskú historiografiu viedlo k mylnej predstave o maďarskej etnicite Dávida. Od detstva zrejme prejavoval vynikajúce schopnosti, preto otec poskytol značné finančné prostriedky, aby svojmu synovi zabezpečil kvalitné vzdelanie. Po získaní základných vedomostí v miestnej škole pokračoval v štúdiách na gymnáziu v Brašove a niekedy medzi rokmi 1645 – 48 sa zapísal na univerzitu vo Wittenbergu, krátky čas pobudol aj na univerzite vo Frankfurte.³⁵ František Dávid však do Wittenbergu v žiadnom prípade neprišiel ako protestant, keďže jeho štúdiá financoval zástupca biskupa v Karlovom Belehrade (Alba Iulia, RO).³⁶ Pre svoj intelekt si ho veľmi skoro obľúbil a mal na neho výrazný vplyv i jeho učiteľ Filip Melanchton.

Do Sedmohradska sa vrátil v druhej polovici roku 1551 a získal miesto rektora školy vo svojom rodisku.³⁷ O presnom roku prijatia lutherského reformačného učenia sa u Dávida nevie, ale predpokladá sa, že to bolo niekedy začiatkom 50. rokov. Erudovaný vzdelanec na seba prvýkrát výraznejšie upozornil v roku 1555, keď bol vyzvaný, aby na protestantskú synodu zameranú hlavne proti šíreniu učenia antitrinitarizmu Františka Stancara napísal spis, ktorý by bludné učenie v intenciách lutherskej ortodoxie vyvrátil. František Dávid bol nielen veľmi vzdelaným človekom (údajne poznal naspamäť mnohé časti Písma), ale vynikal aj rétorickými i argumentačnými schopnosťami. Po tomto Dávidovom vystúpení o neho prejavili záujem dve mestá, Sibiň a Koložvár, aby prijal post mestského kazateľa. Z logických dôvodov sa nakoniec rozhodol pre Koložvár, kde sa značne pričinil o upevňovanie lutherskej konfesie. V roku 1556 – 57 sa stal prvým biskupom (superintendentom) maďarskej evanjelickej cirkvi v Sedmohradsku. V tom čase rovnako ostro vystupoval aj proti vzráhajúcemu sa helvétskemu učeniu a hlavne jeho hlavnému predstaviteľovi Martinovi Sánta Kalmáncsehimu. Písal proti nemu polemické spisy a ako biskup zvolal roku 1557 dve synody, kde odmietol prísny boj proti obrazom a sochám, zastával názor, že stačí odmietnutie, ale v žiadnom prípade nesúhlasil s ich likvidáciou a ničením, ako to hlásal Kálmáncsehi. Dávid sa v danej dobe veľmi prísne postavil aj proti názorom presadzujúcim slobodné hlásanie Božieho slova kýmkoľvek. Z hľadiska svojich politických názorov bol veľkým odporcom sedmohradskej politiky spolupráce s pohanskou osmanskou mocou, dokonca kvôli tomu zvažoval aj ponuku mesta Košíc v roku

³⁴ V staršej literatúre sa zvykol uvádzať i rok 1510, ten sa však ukazuje ako menej presný. Aj v ďalších biografických údajoch sa vyskytujú medzi staršou a novšou literatúrou odchýlky spôsobené hlavne nedostatkom prameňov.

³⁵ ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református egyház zsinati irodájának sajtóosztája, 1977, s. 136.

³⁶ Mnoho neskorších významných reformátorov pochádzalo z katolíckeho prostredia v Karlovom Belehrade, kde vládla pomerne uvoľnená atmosféra a náchylnosť k reformám.

³⁷ Zoványi uvádza, že to bolo v Bistrici. ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns...*, s. 136.

1557 o prijatie postu kazateľa.³⁸ Z Dávidovho luteránskeho obdobia pochádzajú jeho vierovyznania, polemiky, menšie spisy ako *Dialysis scripti Stancari contra primum articulum synodi Székiensis* (Koložvár, 1555), *Apologia adversus maledicentiam et calumnias Francisci Stancari* (Koložvár, 1558), *Cathechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transsylvaniam* (Koložvár, 1566).

V prvej polovici roku 1559 sa uskutočnili ďalšie synody medzi luteránmi a prívržencami švajčiarskeho učenia, na ktorých sa ako najzdatnejší diskutér na strane kalvínov ukázal Kalmáncsehi. Pod vplyvom jeho argumentácie, ale zrejme aj študovaním spisov kalvinských teológov, ale aj vplyvom Juraja Blandratu, ktorý sa od roku 1558 zdržiaval v Sedmohradsku³⁹ sa Dávid postupne dostával na platformu kalvinizmu, stotožnil sa s jeho učením, čo vyjadril v prvom takomto diele s názvom *Defensio orthodoxae sententiae de coena Domini* (Koložvár, 1559).⁴⁰

Samozrejme, týmto svojím krokom vyvolal veľkú nevôľu a kritiku zo strany lutherských teológov, obviňujúcich ho, že tak urobil kvôli peniazom, získaniu väčšej popularity, ale odvolávali sa aj na jeho nepokojnú povahu stále túžiacu po niečom novom. Podľa autora Mihálya Balázsa sa Dávid k prechodu na kalvinizmus mohol rozhodnúť kvôli snahe o zjednotenie čo najväčšieho počtu veriacich pod jednotnú protestantskú vieru, ale toto jeho úsilie o spojenie saského a maďarského obyvateľstva nebolo reálne uskutočniteľné. V opozícii proti Dávidovi stál i samotný panovník Ján Žigmund v tom období ešte vyznávajúci katolicizmus a majúci dobré vzťahy len s luteránmi. Postupne sa v prvej polovici 60. rokov 16. storočia začala náboženská situácia meniť. Jednak sa vďaka kazateľskej činnosti charizmatického Františka Dávida rozširovali počty veriacich helvétskeho vyznania a podstatná zmena nastala aj na kniežacom dvore. Členom dvora a osobným lekárom kniežaťa sa stal taliansky vzdelanec, humanista a prívrženec antitrinitarizmu Juraj Blandrata. Tak mohol pre svoje názory získať mnohé vplyvné osobnosti krajiny, medzi nimi aj samotného Jána Žigmunda (na kalvinizmus prestúpil v roku 1564), čím by zaistil svojmu učeniu výraznú politickú podporu.

Udalosti nabrali rýchly spád v roku 1564, keď sa František Dávid stal biskupom maďarských reformovaných veriacich v Sedmohradsku, získal post dvorného kazateľa kniežaťa a zároveň sedmohradský snem oficiálne vydal zákon uznávajúci dve protestantské cirkvi v krajine, teda saskú evanjelickú a maďarskú helvétsku. Veľmi skoro sa však v Dávidových spisoch i na jeho verejných vystúpeniach začal prejavovať postupný príklon k antitrinitarizmu. Podľa niektorých zdrojov prvýkrát verejne kázal v duchu antitrinitarizmu 20. januára 1566, čo vyvolalo medzi mešťanmi značné pobúrenie, a tak sa táto udalosť zaznamenala aj do mestskej knihy Koložváru.⁴¹ František Dávid na rozdiel od svojho „učiteľa“ Blandratu takýto vývoj zámerne nepripravoval, bol skôr prirodzeným pokračo-

³⁸ BALÁZS, M. Dávid Ferenc életútja In *Keresztény magvető* 114, no. 2 (2008), s. 182.

³⁹ Pre Blandratu bola podpora kalvinizmu iba zdanlivá, vedel, že jeho presadením bude môcť ľahšie rozširovať svoje antitrinitaristické názory. Tú istú taktiku použil aj v Poľsku.

⁴⁰ BALÁZS, M. Dávid Ferenc..., s. 185.

⁴¹ BALÁZS, M. Dávid Ferenc..., s. 190.

vaním začatého reformačného procesu. Práve akoby v snahe vysvetliť svoje postoje i mnohé nejasné otázky vierouky napísal v tomto období Dávid množstvo spisov *Cathechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transylvaniam* (Koložvár 1566), *Refutatio scripti Melii* (Koložvár, 1567), pokladané za prvé skutočné dielo sedmohradského unitarizmu,⁴² *De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione* (Koložvár 1568), *Demonstratio falsitatis doctrinae P. Melii* (Koložvár, 1568), *Az szentírás fundamentumából vött magyarázat az Jézus Krisztusról és az ő igaz istenségéről* (Koložvár 1568), *De regno Christi, de regno Antichristi* (Karlovy Vary, 1569) a mnoho ďalších. Aj napriek tomu, že František Dávid bol veľmi plodným autorom a počas života vydal veľa kratších, dlhších spisov, najnovšie výskumy poukázali na nesprávne pripisovanie niektorých prác práve jemu. K tejto situácii došlo jednak z dôvodu, že v danom období práce mnohých zahraničných autorov píšucich v duchu radikálnejších učení kvôli cenzúre vychádzali kvôli tolerantnejšiemu prostrediu práve v sedmohradských tlačiarňach. Okrem toho niektoré Dávidove práce boli len prekladmi, alebo ich autorom mohol byť i Blandrata.⁴³

Analýza teologických spisov Františka Dávida ukazuje, že nebol len epigónom cudzích názorov, ale v značnej miere ich modifikoval, pridával k nim svoje názory odvodené z Písma, syntetizoval ich a vytváral vlastný ucelený systém učenia. Prechodom od jedného učenia k druhému nezavrhol celé predchádzajúce učenie, ale skôr ho ďalej budoval, vyberal to z neho to, čo pokladal na základe Písma, rozumovej argumentácie a vlastného presvedčenia za vhodné. Tak napríklad z kalvinizmu naďalej akceptoval učenie o predestinácii, preberal niektoré prvky učenia anabaptistov, ale na strane druhej prísne odmietal ich sociálne predstavy. Na rozdiel od spisov Dávidových odporcov, ktorí vo svojich dielach názorových protivníkov nekompromisne súdili a odsudzovali, pre jeho spisy bola charakteristická skôr umiernenosť v presadzovaní svojich názorov, absencia militantnosti a nekompromisnosti vlastného názoru. Dávid vo svojich textoch neustále hlásal vzdanie sa akéhokoľvek násillia v otázkach viery, jediným kompetentným v rozhodovaní o týchto otázkach je podľa neho Boh. Uznával kompetencie súdov, synod pri riešení náboženských záležitostí, ale odmietal ich moc vo vzťahu k hlásaniu Božieho slova. Podľa Dávida nikde v Písme nie je napísané presadzovanie žiadneho učenia ohňom a mečom. Svoju pokrokovú morálnu teológiu vyjadril v častiach diela *De regno Christi* a *Regno Antichristi* v roku 1569, kde vysvetľoval vzťah lásky a viery. Tie sú podľa Dávida rovnocenné, lebo ten kto nemiluje, ani neverí. V živote človeka sa nedá uprednostniť viera, lebo nie tá je základom pre milosť, Boh podľa Dávida o človeku rozhoduje nie na základe jeho viery alebo zásluh, ale na základe vlastnej milosrdnosti. Reálnym zhmotnením viery je práve láska, preto viera je začiatok a láska je jeho završenie.⁴⁴ Z tohto ponímania potom v unitarizme vyplýva, že viera nie je len systémom nejakých článkov, teoretickým východiskom, ale jej praktickým vyústením je každodenná náboženská prax, sa-

⁴² BOTÁR, I. *A vallás szabadság és Dávid Ferenc*. Budapest : Unitárius egyház, 1928, s. 17.

⁴³ BALÁZS, M. Dávid Ferenc..., s. 188.

⁴⁴ BOTÁR, I. *A vallás szabadság és Dávid ...*, s. 18-19.

motný kresťanský život. Viera a morálka, teda láska sa navzájom predpokladajú a dopĺňajú.

Veľmi dôležitým prvkom učenia unitarizmu, aj pre samotného Františka Dávida, bola otázka slobody viery, slobodného vyznania. Vieru chápal ako cestu k Bohu, a preto, kto podľa neho prijme vieru, zároveň si vyberá Boha, vyberá si cestu. Preto podľa konštatovania Józsefa Pokolyho unitarizmus nie je vierou dogiem, inštitúciou, ale je „cirkvou ducha“, charakterizovanou duchovnou slobodou, bojom za jej neustále napĺňanie.⁴⁵ V tomto kontexte je akoby viera v unitarizme permanentným hľadaním a nachádzaním Boha. Preto v učení Františka Dávida sa jednotlivce primárne neopiera o dogmy a články vyznania, o vyjadrenia synod a cirkevných autorít či o tradície, ale o svoje poznanie Písma a vlastné svedomie. Pre človeka by podľa Dávida malo byť najvyššou vnútornou autoritou svedomie, ktoré nás koriguje a riadi, lebo v ňom sa prejavuje samotný Boh. Preto viera človeka, tak ako jeho život je neustále sa rozvíjajúci proces, je to zmena. V unitarizme pri vnímaní viery je ľudský duch v neustálom vývoji, takáto duchovná obnova a zároveň zlepšovanie sa je nekonečným procesom. Zásadnou však v tomto kontexte ostáva otázka, či vedie tento proces k neustálemu zlepšovaniu sa, alebo či nebude jeho konečným výsledkom práve exkarnácia a úplné zrelativizovanie viery.

Dávid dáva vo svojich spisoch na túto otázku jasnú odpoveď, pripúšťa proces neustáleho hľadania, ale v zmysle pozitívneho vývoja. Podľa Dávida má človek celý život hľadať cestu k napĺňaniu skutočného života, jeho duch sa neustále obnovuje a vyvíja.⁴⁶ V tomto smere možno konštatovať, že Dávid skutočne vychádzal z vlastného života, ktoré bolo celé sprevádzané hľadaním a permanentnou zmenou, neustálou duchovnou obnovou, ktorú on subjektívne pociťoval ako osobný rast a približovanie sa k napĺňaniu kresťanského života. Celá koncepcia Františka Dávida, ktorú by sme mohli nazvať koncepciou slobodného vyznania bola v praxi uskutočnená v roku 1568, kedy bol na sedmohradskom sneme v Torde prijatý zákon o slobode vyznania v znení, že kazatelia môžu evanjelium slobodne hlásať na každom mieste. Je zakázané, aby pre svoje učenie bol niekto uväznený alebo zbavený úradu.⁴⁷

František Dávid tak dosiahol legitimitu pre tretí reformačný smer, unitarizmus a oficiálne sa v roku 1576 stal jeho prvým biskupom v Sedmohradsku.⁴⁸ Dávidovi sa podarilo z reformovaných zborov obrátiť na unitarizmus okolo 300 zborov,⁴⁹ ako aj príslušníkov mnohých významných sedmohradských rodov (Kornis, Székely, Enyedi). Popri Dávidovi sa k unitarizmu pridali aj ďalší kalvínski kazatelia ako napríklad už spomenutí Gašpar Heltai, Štefan Basilius či Lukáš Egri, najvýznamnejší predstaviteľ učenia antitrinitarizmu v Uhorsku. Koložvár sa pod jeho vedením stal významným duchovným centrom unitarizmu v rámci celej

⁴⁵ SIMEN, D. Magyar reformáció és unitarizmus. In *Keresztény Magvető* 75, no. 1 (1943), s. 4-12.

⁴⁶ BOTÁR, I. A vallás szabadság és Dávid ..., s. 17-19.

⁴⁷ VARGA, B. *Dávid Ferenc és az unitárius vallás*. Budapest : Az unitárius egyház kiadása, 1979, s. 12-19.

⁴⁸ ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns...*, s. 136.

⁴⁹ POKOLY, J. *Unitarizmus Magyarországon...*, s. 302.

Európy, fungovalo v ňom aj unitárske kolégium. František Dávid si naplnenie svojho teologického učenia neužíval dlho. V roku 1571 zomrel knieža Ján Žigmund a jeho nástupcom sa stal katolík Štefan Báthory. Ten Dávída pochopiteľne okamžite odvolal z postu dvorného kazateľa. Knieža proti populárnemu kazateľovi využil v roku 1576 jeho rozvodové konanie a túto udalosť sa snažil využiť na zníženie Dávidovej autority medzi veriacimi. Dávidovi sa v roku 1578 podarilo na synode v Torde presadiť prijatie článku proti krstu detí. Podľa toho sa mohol každý kazateľ v zmysle svojho slobodného náboženského presvedčenia rozhodnúť, či vykoná krst dieťaťa, alebo iba dospelého. Táto udalosť len ďalej eskalovala napätie medzi katolíckym a nie príliš tolerantným kniežaťom a predstaviteľmi radikálnych učení.⁵⁰ Okrem toho František Dávid v toto obdobie viedol vášnivé teologické dišputy s Faustom Sozzinom, predstaviteľom ďalšieho radikálneho smeru, socinianizmu.⁵¹ Mnohí Dávidovi kritici, hlavne zo strany kalvínskej cirkvi ho potom následne obviňovali, že po týchto polemikách opätovne prejavil svojho nepokojného ducha a v intenciách svojho vnímania slobody viery sa pripravoval k prechodu na nové učenie. Tak v apríli 1579 bolo na sedmohradskom sneme prijaté rozhodnutie o uvrhnutí Dávída do domáceho väzenia, ktoré bolo na júnovom sneme sprísnené pre vtedy už značne fyzicky i duchovne indisponovaného kazateľa doživotným väzením na hrade Déva, kde 15. novembra 1579 zomrel.⁵²

Smrťou Františka Dávída, protestantského kazateľa, evanjelického, neskôr kalvínskeho a nakoniec unitárskeho biskupa odišla jedna z najzaujímavejších a zároveň i značne kontroverzných osobností sedmohradskej reformácie. Jeho život i teologické dielo boli najlepším odrazom dobových spoločenských, politických a hlavne konfesiónálnych pomerov prevládajúcich v Sedmohradsku, ale aj v ostatných častiach Európy. Okrem mnohých pre danú krajinu špecifických vnútorných a vonkajších činiteľov, možno konštatovať, že to bola práve reformačná koncepcia Františka Dávída, ktorá výraznou mierou vtlačila Sedmohradskému kniežatstvu označenie jedného z najtolerantnejších štátov vtedajšej Európy a štátu nesúceho prvenstvo v nastolení náboženskej slobody a tolerance vo všeobecnosti naplnenej o niekoľko storočí neskôr.

František Dávid, napriek veľkej kritike zo strany svojich bývalých súvercov obviňujúcich ho z najrozličnejších motívov pri zmene vierovyznania (osobné ambície, nepokojná povaha, túžba za slávou a pod.), možno to s oveľa väčšou pravdepodobnosťou vysvetliť jeho neutíchajúcou túžbou po skutočnom a jednoznačnom naplnení reformácie, ktorá mala viesť k absolútnej slobode viery, bez dogiem, tradícií, bez inštitúcie, bez vonkajšej autority v zmysle trestajúcej, prenasledujúcej, odsudzujúcej za náboženské presvedčenie. Preto permanentná reformácia v kontexte teologicko-filozofických a morálnych názorov Františka Dávída i jeho samotného života bola permanentným hľadaním pravej viery v Boha. Odpoveďou na otázku, či skutočne absolútna sloboda a neexistencia akýchkoľvek obmedzení

⁵⁰ SZÁSZ, J. *Dávid Ferenc*. Budapest : Az unitárius egyház kiadása, 1982, s. 47-57.

⁵¹ BALÁZS, M. *Dávid Ferenc válaszol Fausto Sozzinnak*. Budapest : MTA Irodalomtudományi Intézet, 1983.

⁵² LÉVAI, A. *Honi egyháztörténet 1520 – 1920*. Komárom : Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2015, s. 17.

vo viere môže viesť k naozaj čistej zbožnosti a skutočnému nachádzaniu viery v Boha snáď najlepšie ukazuje veľká miera exkarnácie dnešného postmoderného sveta. Tak ako to platí v spoločenskom vývoji, myslím, že to platí aj v našom duchovnom formovaní, že absolútna sloboda nie je odpoveďou na problémy ľudstva, tak ani na otázky hľadania Boha. Človek – veriaci kresťan by mal svoju vieru hľadať a definitívne nájsť, mal by získať pevné ukotvenie v hodnotách a náboženských istotách (učení). Viera by predsa nemala byť neustálym utekaním za Bohom, jeho hľadaním, práve naopak, viera v Boha cez základné axiómy by mala byť práve jednou z imanentných istôt nášho života. Kríza hodnôt prejavujúca sa vo fenoméne exkarnácie je dôsledkom práve straty alebo vzdania sa istého pevného bodu, Boha alebo morálnej hodnoty. Okrem toho akoby v Dávidových názoroch strácala náboženská komunita svoj význam, úprimná a skutočná viera nemá byť predsa len individualistická, naopak má stmelovať a vytvárať jednotnú komunitu veriacich. Permanentná reformácia by tak nemala byť procesom permanentného hľadania Boha, ale v prvom rade permanentným potvrdeným individuálneho náboženského presvedčenia, v zmysle permanentnej obnovy viery.

A FŐNEMESSÉG SZEREPE A REFORMÁCIÓ TERJEDÉSÉBEN FELSZŐ-MAGYARORSZÁGON^{1*}

BORBÉLY Zoltán

The role of the aristocracy in spreading the Reformation in Upper Hungary

The study analyses the role and extent of the aristocracy's influence in the process of spreading the Reformation in Hungary. The author presents various concepts in terms of the perception of the aristocracy and the nobility in the reform process. The most important families in Upper Hungary in the 16th century included the Drugeth, Drágfy, Mágocsy, and Perényi families, who were interconnected through kinship and marriages. The study, therefore, analyses the actions of this narrow social group, changes in its behaviour, and its role in social development. At the same time, at the micro-level, it examines the behaviour of one of the families – the Drugeths as a case study. Many common features can be found in the actions of members of these aristocratic families (they liked to seize monasteries and church property on their estates, hired educated humanistic scholars to their children, manifested their property sovereignty in all spheres of life, including religious development in their territory).

Keywords: aristocracy, Upper Hungary, reformation, strategy, 16th century.

A magyarországi reformáció kutatásában alapvetően két gyökeresen eltérő irányzat alakult ki.² Az egyik szemléletmód a reformáció terjesztését leginkább a főnemességhez köti, akik egyrészt a reformátorok támogatásával, másrészt az új tanok (erőszakos) terjesztésével játszották a legfontosabb szerepet. Fontos megemlíteni, hogy ezek elsősorban személyiségközpontú vizsgálatok voltak. Ezt a vélekedést váltotta fel az 1950-es évek végén a Klaniczay Tiborhoz és Makkai Lászlóhoz köthető mezővárosi reformáció fogalmának bevezetése, amely a 15-16. század fordulójának gazdasági-társadalmi folyamataival hozza összefüggésbe a reformáció terjedésének legfontosabb alapfeltételeit, amelyek leginkább a mezővárosokban érvényesültek.³ Ennek a szemléletnek Szakály Ferenc fejtette ki legrészletesebben az elméleti hátterét, amit konkrét esettanulmányok révén

¹ * A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

² A kérdés historiográfiájáról és módszertanáról összefoglalóan: CSEPREGI, Z. *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyed századának vizsgálata alapján. (Humanizmus és reformáció 34.)*. Budapest : Balassi kiadó, 2013, p. 14-18.; SZABÓ, A. *A reformáció Északkelet-Magyarországon: Meggondolkodtató esetek. In Mezőváros, reformáció és irodalom (16-18. század)*. Szabó András. Budapest : Universitas kiadó, 2005, p. 41-49.

³ KLANICZAY, T. *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*. Budapest : Szépirodalmi könyvkiadó, 1961, p. 64-150.

alkalmazott is.⁴ Szakály munkájával- és alapvetően a mezővárosi reformációval- kapcsolatban Péter Katalin fogalmazta meg igen lényegre törően, hogy ezzel a „a reformáció hatása nyomán vagy vele párhuzamosan alakuló társadalmi cselekvésre terelték a figyelmet”.⁵ A magyarországi reformáció sajátosságairól írott könyve is ennek jegyében feszeget számos alapkérdést, köztük a patrónusok, vagyis a főnemesség szerepét is.⁶

Tanulmányomban a reformáció hatására, és/vagy azzal párhuzamosan alakuló társadalmi cselekvés jelenségeiről szeretnék szót ejteni, alapvetően a patrónusi reformáció historiográfiai vonulatához csatlakozva, de a személyiségközpontú megközelítés helyett társadalomtörténeti irányból közelítve. Pontosabban annak a kölcsönös viszonyoknak a jellemzőit járom körül a főnemesség egy kisebb csoportjának szociológiai jellegű vizsgálatával, amelyek a reformáció és az arisztokrácia egymásra ható kapcsolatát érintik.

Egy ilyen vizsgálat lehetséges elméleti keretét egy francia szociológus, Pierre Bourdieu társadalmiságról alkotott rendszere szolgáltathatja. Bourdieu a társadalmat folyamatos felhalmozás eredményének tekintette. Elméletének alkalmazásával lehetőség nyílik az egyéni cselekvések és a (társadalmi) struktúra együttes, társadalmi összefüggésekbe ágyazott vizsgálatára, fogalmi pedig kivételesen jól használhatók a társadalomtörténeti kutatásokban is.⁷ Ezek közül az egyik legfontosabb a *habitus*, ami egy darab belsővé tett társadalom, amely a szocializáció során válik az egyén részévé és az észlelési, értékelési és cselekvései sémáinak mintáját adja, amit szinte tudattalanul követ. Gyakorlatilag ez alakítja ki a társadalmi csoportok magatartásrendjét illetve objektív stratégiáit és ez jelenik meg az egyének érdekhez kötött tevékenységében. Vagyis egyfajta kollektív magatartásformának foghatjuk fel, ami segít egyrészt megérteni az egyéni cselekvések hátterét másrészt pedig megkülönböztetni az elkülönült társadalmi csoportokat. Ez utóbbi pontosabb meghatározására vezette be Bourdieu a *mező* fogalmát, ami alatt a társadalmi térnek egy sajátosan megszerveződött szegmensét érti, amelyen belül az egyének különböző erőforrások, ún. *tőketípusok* megszerzéséért versengenek. A négy tőketípusból a legalapvetőbb a gazdasági tőke, majd a felhasználható kapcsolathálókat jelentő társadalmi, a szocializáció és iskolai tanulmányok révén elsajátított tudás valamint a képességek alkotta kulturális, illetve az ezeket önálló presztízzsel felruházó szimbolikus tőke.⁸ A reformáció és vele párhuzamosan zajló gazdasági-társadalmi jelenségek nem csak a mezővárosi

⁴ SZAKÁLY, F. *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. (Humanizmus és reformáció 23.)* Budapest : Balassi kiadó, 1995, p. 9-32.

⁵ PÉTER, K. *A társadalom egyes tagjaiban cselekszik.* In *Budapesti Könyvszemle*, 9 (1997), p. 199-201.

⁶ PÉTER, K. *A reformáció: kényszer vagy választás?* Budapest : Nemzeti tankönyvkiadó, 2004.

⁷ REICHARDT, S. Bourdieu történészeknek? Kultúrszociológiai kínálat a társadalomtörténet számára. In *Korall*, 2001 tavasz, p. 233–246.

⁸ BOURDIEU, P. „Ökonomische Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. Soziale Welt, Sonderband 2. 183-198. magyar fordítása: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Angelusz Róbert. Budapest, 1997, p. 156–177.; BOURDIEU, P. *A társadalmi tér és a csoportok keletkezése.* In *Társadalmi rétegződés olvasókönyv.* Budapest 2010, p. 165-178.

polgárság, hanem a főnemesség szintjén is jelentős átalakulásokat generált ezen belül a Bourdieu által mezőként definiált társadalmi térben. Vagyis megváltozott a különféle tőkeformák szerepe és jelentősége is.

Az elmélet eszköztárával lehetőség nyílik a makroszintű, kollektív identitás megrajzolásától, a társadalom kisebb csoportjainak, mint amilyen a főnemesség egy kisebb körének, vagy egy bizonyos nemesi csoport mikrokozmoszának elemzésén keresztül a mikro szintű, individuális cselekvés és életstílus egységes szempontrendszerű kutatására.

Ennek megfelelően én is ezt a három szintet szeretném röviden bemutatni. Vagyis a főnemesség 16. század közepén tapasztalható habitusváltásának legfontosabb jellemzőit, majd egy szűkebb csoportnak, a felső-magyarországi főnemesség és egyben a reformáció magterületét jelentő régió mikrokozmoszának legfontosabb tulajdonságait veszem számba. Végül az mikro szint következne, azonban a forráshiány miatt a mikrotörténeti elemzésnek az esélye sincs meg, így csupán a kontextusról tudok néhány sajátosságot megemlíteni. A kiválasztott „tesztalany” a Homonnai Drugeth család, amely indikátorként szolgálhat abban a vizsgálatban, ami a reformáció hatását próbálja láthatóvá tenni a 16. századi társadalmi folyamatokban.

Közismert, hogy a 16-17. század folyamán a magyar arisztokrácia viszonyai-
ban a nyugat-európai változásokkal éppen ellentétes folyamatok figyelhetők meg,
vagyis az örökös főrendiség kialakulása megszilárdította az arisztokrácia helyze-
tét. A nyugat-európai inflálódással szemben a Magyar Királyságban az örökít-
hető rang szilárd körvonalakat adott a főnemességnek, amit a családok egy zárt
csoportja alkotott. Ennek a zárt csoportnak a létszáma, tehát a főnemesi családok
köre ráadásul igen csekély változást mutat a késő középkortól egészen a 18. szá-
zadig.⁹ Lawrence Stone hasonlatával élve úgy tekinthetünk erre a rétegre, mint
egy buszra, vagy hotelre, ahol meghatározott számú ülés, vagy szoba van és csak
a személyek cserélődnek idővel.¹⁰ A 16. század folyamán ez kiválóan meg is fi-
gyelhető, vagyis a század elejének arisztokrata családjait döntő többségében új
családok váltották fel a század végére anélkül, hogy jelentősebben gyarapodott
volna a főnemesi famíliák száma.

A mobilitás lehetőségeit számba véve azonban az átalakulás közel sem olyan
fundamentális, mint ahogy azt a nevek cserélődése sejteti, ugyanis a Mohács utá-
ni három évtized új arisztokratái számtalan szállal kötődtek az 1526 előttiék-
hez, amiben a rokoni és házassági kapcsolatok voltak a döntőek. Vagyis a kihalt
családok társadalmi presztízsét és vagyonának jelentős részét (vagy nevezhet-
nénk felhalmozott tőkének) a beházasodott rokon vitte tovább. Ez a rekrutáció
a demográfiai véletlenek folytán az ország nyugati felében zajlott le legkorábban.

⁹ PÉTER, K. A barokk korszak magyar társadalma. In *A magyarországi barokk kezdetei. Tudományos ülészek a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz-kutató Osztálya és az egyetemek Régi Magyar Irodalomtörténeti tanszékei rendezésében*. Sárkány Mihály (MTA [I.] Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 31.) Budapest, 259–271.

¹⁰ STONE, L. *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*. Oxford : University Press, 1967, p. 23.

Ekkor lépnek előtérbe a Nádasdy, Révay, Nyáry, Batthyány családok, csak, hogy a reformáció szempontjából is a legjelentősebbeket említsem.¹¹

Felső-Magyarországon azonban a „régí” nagybirtokos arisztokrácia befolyásának átmentése a Mohács előtti időszakból, lényegesen más hatalmi helyzetet tartott fenn a század közepéig.¹² A Mohács előtti mánás famíliák közül a század derekán csak a lindvai Bánffy, Báthory, Bebek, Drágffy, Homonnai Drugeth, lévai Cseh, Lossonczy, Országh és a Perényi családok maradtak a vezető birtokosok csoportjában.

Szapolyai János és Ferdinánd küzdelmei során, majd az azt követő néhány évtizedben egyértelműen a régi arisztokrácia „állami funkciót teljesítő hatalma” érvényesült az ország északkeleti részében.¹³ Ez a jelző ugyan Szekfű Gyulától származik, de kitűnően jellemzi azoknak a felső-magyarországi nagybirtokosoknak a lehetőségeit, akik 1542. február 14-én Perényi Péter kezdeményezésére egy szerződést írtak alá, amelyben alapvetően birtokaik védelme érdekében léptek szövetségre. Az aláírók között találjuk Bebek Ferencet, Drágfy Gáspárt, Báthory Andrást és Györgyöt, Ráskay Istvánt, valamint három Drugeth fivért, Gábort, Imrét és Antalt. A szerződésben vallási kérdésekről ugyan egyetlen szó sem esik, a dokumentumot közreadó Iványi Béla mégis a következő kommentárt fűzte hozzá: „hitújításnak kedvező, felsőtiszavidéki főurak” szövetsége.¹⁴

Ha alaposabban megnézzük, hogy kik ezek a főurak, akkor azonnal látszik, hogy azokról a patrónusokról van szó, akik a reformátorok első generációját legnagyobb arányban támogatták, birtokik pedig a Hegyalja közvetlen környezetében feküdtek. Pontosabban az 1540-es évek végén a felső-magyarországi 13 vármegye birtokállományának 41%-ával rendelkeztek és országosan 16 vármegye főispáni méltóságát töltötték be.¹⁵

Emellett szoros rokonságban is álltak egymással, szinte zárt közösséget alkottak. Drágffy Gáspár felesége ekkor somlyai Báthori Anna volt, aki nem sokkal később Drugeth Antal, majd ecsedi Báthory György felesége is lett. Drugeth István felesége ecsedi Báthory Klára, Imre Bebek Zsófiát vette el, Gábor pedig felesége (Varkoch Borbála) révén állt sógorságban Bebek Ferencel. Ez utóbbi Varkoch Margit halála után Ráskay Dorottyát, Gáspár unokatestvérét vette feleségül. Báthory András egyrészt a nagybátyja volt Perényi Péternek, másrészt pedig felesége, Thurzó Anna révén sógora is, ugyanis Perényinek Thurzó Margit, Anna testvére volt a felesége.

¹¹ PÁLFFY, G. Uta az arisztokráciába- bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In *Arisztokrata életpályák és életviszonyok*. (Papp Klára – Püski Levente). Debrecen : Debreceni Egyetem, 2009, p. 9-23.

¹² BORBÉLY, Z. A végvárrendszer kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon. In *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552-1568. (Studia Agriensia 35.)* Eger 2017, p. 169-194.

¹³ SZEKFÜ, GY. *Magyar történet III.* Budapest : Királyi Magyar Egyetem Nyomdája, 1943, p. 193.

¹⁴ *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV.* Karácsonyi József – Kollányi Ferenc. Budapest, 1909. 6-7. (Továbbiakban: ETE IV.)

¹⁵ BORBÉLY, Z. A végvárrendszer kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon. In *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552-1568. (Studia Agriensia 35.)* Eger 2017, p. 176.

Ezek a főnemeselek, főnemesi családok tehát úgy tűnik, hogy rendkívül sok szálon kötődtek egymáshoz, így ez alapján feltételezhető, hogy ha valóban beszélhetünk Bourdieu-i habitusról, akkor ez a kör nagyjából azonos objektív stratégiával rendelkezhetett.

A fenn említett egyezmény alapján megállapítható, hogy első sorban a gazdasági erőforrások feletti befolyás megszerzése volt a legerősebb összekötő kapocs. Számos közhelyszerű példát lehetne hozni szinte az összes család Mohács utáni birtokfoglalásaival kapcsolatban. A legtöbb esetben azonban volt valamiféle jogi alapja is a birtokfoglalásoknak- leggyakrabban rokoni kapcsolatok- és csak kisebb mértékben voltak önkényesek.

A 15. század húszas éveitől igen nagymértékű átalakulás tapasztalható a felső-magyarországi birtokstruktúrában. Ennek a legfőbb oka a Rozgonyi és Pálóczi családok kihalása, de legalább ilyen súlyú a Szapolyai család birtokainak eladományozása, illetve a királyi birtokok, az egykori honorbirtokok elzálogosítása is.¹⁶ Az ekkor birtokokat szerző főurak „birtokéhsége” tehát végső soron egy természetes folyamat része, amire ezt megelőzően és ezt követően is számos példát lehet hozni. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a király által is megerősített birtokszerzések javarészt megőrizték a középkor végi struktúrát, vagyis az uradalmak egyben maradtak, csak a birtokosok változtak, mint például a Pálóciak birtokában lévő pataki uradalom, amely előbb a Perényiek, utánuk a ruszkai Dobók, majd hosszú időre a Rákóczi család birtokába került az uradalom felosztása nélkül.

Egy új elemként jelentkezik azonban az egyházi javadalmak lefoglalása. Ennek gyakorlatában a Serédy testvérek tevékenysége lehetett precedens értékű, ahogy véleményem szerint kulturális téren is ők hoztak egy minőségi változást a térségbe.

Serédy Gáspár ifjú korában a bolognai és ferrarai egyetemeken tanult, majd egyházi emberként (váci örkanonok) Mária királyné titkáráként tevékenykedett az 1526 előtti időszakban. A mohácsi csatát követően azonban különös módon keverte az egyházi és katonai pályát.¹⁷ Birtokvagyonát, testvérével, Györggyel összhangban, egyházi javak elfoglalásával gyűjtötte össze, amik jövedelméből zsoldos csapatokat tartott fenn, ezek eltartási költsége gyanánt pedig az elfoglalt birtokok zálogjogát kérte. Így foglalta el a váradi káptalan Borsod megyei birtokait, a szepesi prépostság javait, a sajóládi, tokai és regéci kolostorok birtokait és az egri püspökség falvait, de kísérletet tett a váradi püspökség megszerzésére is.¹⁸

¹⁶ ENGEL, P. A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. I. rész. In *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Csukovits Enikő. Budapest : Osiris kiadó, 2003.; DÉTSZHY M. Sárospatak vára. Sárospatak 2002. 29-34.; KENYERES, I. A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. In *Századok*. 2001, 135, 6, 1349-1412.

¹⁷ BESSENYEI, J. Ferdinánd király és a magyarországi arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526-1540). In *Történelmi Szemle*. 2003, XLV, 1-2, p. 95.

¹⁸ SZABÓ, A. Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Fabinyi Tibor. Budapest : Magyarországi evangélikus egyház, 1984, p. 210.

Ezt a példát követték a szóban forgó főurak. A birtokaikon vagy azok közelében tevékenykedő szerzetesi rendházakat előszeretettel rabolták ki, vagy lehetetlenítették el a működésüket. A hiteleshelyi tevékenységet folytató leleszi és jászói prépostságokon kívül nem maradt működő egyházi testület az ország északkeleti részében a 16. század végére.¹⁹

A pusztá tényekből azonban még nehéz következtetéseket levonni a hitújítást támogató főurak felekezeti tudatosságával kapcsolatban. Nem tudjuk, hogy játszódtak-e le hasonló események a birtokaikon álló rendházakban, mint a körmendi Ágoston rendi remeték és a helyi lakosság között, ami végül a kolduló barátok elűzéséhez vezetett.²⁰ Sőt, gyakorlatilag az egri püspökség területén folyó hitélet gyakorlatáról és a katolikus egyház működésének hatékonyságáról sincs túl sok információnk, de ha csak Estei Hippolit huszonhárom éves egri püspökségére gondolunk, nem lehetett különösebben nagy az egyházi feyelem.²¹

Mindez természetesen nem a vallásos meggyőződést, csak a felekezeti tudatosságot befolyásolhatta. Ahogyan a legjobban ismert Perényi Péter példája is mutatja, aki miután 1540 nyarán Ferdinánd pártjára tért, kikötötte, hogy ne háborgassák a vallásában: „legyen elég, hogy Krisztust hiszem és Krisztusban hiszek.” Az is sokat mondó, hogy bécsi fogsága idején az Ó- és Újszövetség párhuzamos történeteinek az összegyűjtésével foglalatoskodott.²²

Ez utóbbi azonban már a kulturális tőke jelentőségének a megváltozását mutatja. Egy világi személy egyéni érdeklődését igyekszik kielégíteni vallási kérdésekben. A műveltségi szint általános emelkedése azonban majd csak a következő generációban lesz megfigyelhető. A Perényieknél maradvá Péter fia, Gábor már a hitvitákon elnököl és egyértelműen kialakult felekezeti tudatossága van, vagyis közismerten elkötelezett híve a lutheri tanoknak. Őt már itáliai humanisták tanították fiatal korában és elmélyült teológiai ismeretekkel rendelkezett.²³

Az 1540-es években azonban a felső-magyarországi főnemesi kör többi tagja is igyekezett hasonló kvalitású nevelőket szerezni gyermekei mellé. 1544 áprilisában például Werner György ajánlja Révay Ferencnek a figyelmébe későbbi sógorát, a Wittenbergből frissen hazatért neves humanistát, Gyulai Thorda Zsigmondot a fia nevelőjéül. A levélből megtudjuk, hogy Thorda korábban már

¹⁹ FAZEKAS, I. *Katolische Adelige jenseits der Theiß. Ein Beitrag zur ungerischen Adelsgeschichte zwischen 1550 und 1640.* In: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie.* Katrin Keller – Petr Mat’ a – Martin Schuetz. Wien, 2017, p. 53-55.; SZABÓ, A. *Abaúj és Zemplén művelődési topográfiája a 16. század második felében.* In *Respublica Litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról.* Budapest : Balassi kiadó, 1999, p. 36-45.

²⁰ ERDÉLYI, G. *Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán. Egy kolostorper története.* In *Századok.* 2004, 138, 1, p. 823-841.

²¹ KRISTÓF, I. *Az egri püspöki udvar a 15-16. század fordulóján.* In *Fejezetek az Egri Egyházmegye történetéből.* Horváth István. Eger 2018, p. 15-31.

²² PUSKÁR, A. *Perényi Péter a „hitújító”.* In *Septuagesimo anno humanissime peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára.* (Publicationes Universitatis Miskolcensis sec. phil., tom. IX. Fasc. 4.) Miskolc 2004. 172-179.

²³ SZABÓ, A. *Perényi Gábor szerepe korának egyházi életében és művelődésében.* In *Respublica litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról.* Budapest 1999, p. 27-35.

járt Bebek Györgynél, valamint Perényi Péter és a két Homonnai testvér, Imre és Antal szolgálatában is állt. Werner szerint ekkor éppen Serédy Gáspár kacérkodott a gondolattal, hogy unokái mellé vegye nevelőnek.²⁴ (Tudjuk, hogy Révay volt a gyorsabb és fontos szerepet játszott Torda a Révay fiúk külföldi tanulmányainak előkészítésében.²⁵) Serdynek azonban nem csak az unokái, hanem az unokaöccsei, vagyis az Alaghy testvérek nevelésére is gondot fordított. Neki köszönhetően kerültek Alaghy János előbb Leonard Stöckel bártfai iskolájában, majd Wittenbergbe, két évvel később pedig a padovai egyetemre.²⁶ Ő már azonban ahhoz a generációhoz tartozott, amelyikben egy jelentős változás figyelhető meg a felső-magyarországi főnemesség soriban. A Dunántúlon már említett rekrutáció Felső-Magyarországon az 1560-es évek folyamán ment végbe. Ezzel véleményem szerint minőségi változás is tapasztalható.

Sorra haláloztak el örökös nélkül a Drágffy, Bebek és Perényi családok utolsó férfi tagjai. Helyüket és szerepüket pedig egy új mentalitású, de az elődök által megteremtett alapokra építő új kör, az Alaghy-Mágóchy-Dobó-Rákóczi családok vették át.²⁷ A társadalmi mező, amibe belekerültek, pedig már a reformáció hatására átalakított tőkearányokat igényelt, amelyben a kulturális tőkének az előző időszakhoz képest jóval nagyobb szerepe lett. A „régí” főnemesi családok közül csak a Homonnai Drugeth és az ecsedi Báthory család élte meg a századfordulót.

Mindezekhez még egy demográfiai jellegű megjegyzést is érdemes hozzáfűzni. A reformáció és az első generációs reformátorok legnagyobb pártfogói Felső-Magyarországon javarészt a család utolsó leszármazottai, de legalábbis demográfiai értelemben egykék voltak. Vagyis a teljes családi vagyon egy kézben koncentrálódott, így nem kellett egyezkedniük anyagi kérdésekről vagy akár a patrónusi jog ellátásából származó kötelezettségekről. Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol léptéket váltva, mikrotörténeti vizsgálatokkal lehetne további eredményeket elérni.

A vizsgálat alá vont főnemesi kör egyetlen tagjáról, vagy családjáról sem maradt fenn azonban elégséges forrásanyag ahhoz, hogy alulnézetből is megközelíthessük az értintett jelenségeket. A Homonnai Drugeth családdal sincs ez másképp, mégis érdemes némi figyelmet fordítani a szerepükre, ami több szempontból is eltérő mind a kihalt, mind pedig az újonnan felemelkedett családokhoz képest, így hozzá járulhat a reformációt befogadó kontextus árnyalásához.

Az első lényeges különbség, hogy a Drugeth család demográfiai tekintetben éppen a 16. század első felében éltek egy nagy felfutási periódust. A család csupán egyetlen ágon érte meg a 16. századot, de Drugeth János és Szapolyai Krisztina

²⁴ ETE IV. 348.

²⁵ FRANKL, V. *Réwai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555. (Értekezések a történeti tudományok köréből II/6.)* Pest 1873, p. 20–21.

²⁶ SZABÓ, A. Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. In *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Fabinyi Tibor. Budapest, 1984, p. 211.

²⁷ BORBÉLY, Z. A végvárrendszer kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon. In *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában 1552–1568. (Studia Agriensia 35.)* Eger 2017.

hét fiú és egy lány gyermekkel gondoskodtak az utánpótlásról. Pontos életrajzi adatok sajnos egyelőre nem ismertek, de java részük a századforduló után született, így az reformátorok pártfogóinak első generációjához tartoztak.²⁸ Mindez rendkívül jól látszik a házassági kapcsolatrendszerük alakításában is, ami az ismertetett szűk elithez kötötte őket.

A Homonnai Drugeth vagyon összességében vetekedett a Perényi-vagyonnal, (de elmaradt az ecsedi Báthory mögött) azonban hétfelé oszlott. Ráadásul a Drugetheknel kialakult öröklési rend következtében, a család birtokában lévő legtöbb településen és uradalomban birtokközösség alakult ki, amivel megelőzhető volt, hogy egy-egy családtag halála után elidegenítődjön a vagyon egy része, vagy a család több ágra szakadjon. Ennek következtében a család igen vagyonosnak tekinthető, egy-egy családtag azonban már kevésbé. Ebből rendkívül sok konfliktus származott, amelyek a családon belüli villongásokhoz vezettek.²⁹ Éppen ezért igyekeztek minden lehetőséget megragadni, hogy az öröklött birtokállományt saját szerzeményekkel egészítsék ki, amelyre nem terjed ki más családtag befolyása.

Nem csoda tehát, hogy az egyházi javak elfoglalását talán még szorgosabban üzték, mint a többi nagybirtokos. Leginkább az egri püspökség ungi dézsmáinak a lefoglalása kapcsán találkozunk velük a forrásokban, de a leleszi prépostság javainak dűlása is napirendszerű volt.³⁰

Ennek hátterében azonban nem feltétlenül felekezeti indítékok álltak, hanem évszázados családi sérelmek. Az 1430-as években ugyanis Csicseri Orosz Miklós leleszi prépost egy bizonyítottan hamis oklevélre hivatkozva elperelte a Drugethek nyevickei várához tartozó értékes mezővárost, Nagykapost és a prépostság birtokaihoz kapcsolta.³¹ A családi sérelem több mint egy évszázaddal később, 1533 nyarán került megtorlásra. Ekkor Drugeth István és Gábor foglalták el a települést és sikeresen meg is tartották.³²

De talán még jobban kifejezi a felekezeti és anyagi szuverenitás közti prioritási sorrendet Homonnai Drugeth Antal példája, aki Drágfi Gáspár özvegyét, Báthory Annát vette feleségül. A frigy megvalósulását rendkívüli lehetőségként értékelte Antal, aminek köszönhetően megszerezte a krasznai és külső-szolnoki főispánságot illetve átvehette az egykori Drágfi birtokok egy jelentős részét. Köztük Erdőd mezővárosát is, ahol éppen azokban a napokban, 1545 szeptemberében zajlott le az első lutheri szellemű zsinat Kopácsi István, Batiz András és

²⁸ A család 16. századi történetére vonatkozóan: BORBÉLY, Z. *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori disszertáció. Eger 2015, p. 80-88.

²⁹ A Homonnán őrzött egykori Drugeth levéltár Kaposvárra került elenchesai között egy „Acta violentialia querelae” címmel egész fasciculust különítettek el ezeknek az ügyeknek (Fasc. II. B.). Lásd.: Magyar Nemzeti Levéltár (Továbbiakban: MNL) Somogy Megyei Levéltár, XIII. 13. 259-260.

³⁰ *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. III.* Bunyitay V[ince] – Rapaics R[ajmund] – Karácsony J[ános]. Budapest 1906.; ETE IV. p. 39, 61, 67.

³¹ ENGEL, P. *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.)* Budapest, 1998, p. 28-29.

³² *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. II.* Bunyitay V[ince] – Rapaics R[ajmund] – Karácsony J[ános]. Budapest, 1904, p. 276-277.

Tordai Demeter jelenlétében.³³ A forrásokban azonban nyomát sem találjuk Homonnai Drugeth Antal közreműködésének, vagy ellenállásának. Ahogyan Antal leveleiben sem jelenik meg az esemény. Ekkor szinte kizárólag a „thezaurárius”, vagyis Fráter György lépéseit konstatálja, vallási kérdésekben teljes a passzivitása.³⁴ Ugyan erről a felekezeti passzivitásról adnak számot a többi Drugeth testvér ismert levelei és végrendeletei is.³⁵

Rendkívül furcsa az a bizalom is, amivel a pálos rend tűntette ki a családot. Az 1530-as évek folyamán ugyanis a rend sajóládi, tokaji, diósgyőri és a csoklyósi kolostorának értékeit a Drugethek megőrzésére bíztak, majd a későbbiek folyamán további letétekkel gyarapították.³⁶ Ez ugyan nem bizonyult valami hatékony megoldásnak, mivel a század második felétől a kálvini tanok felé hajló családtagok megtagadták a barátok kincseinek a kiadását, de az 1530-as, 40-es években még a Drugethek felekezetsemlegességét sejthetjük a háttérben.

Egyértelmű felekezeti állásfoglalás csak a család következő generációjában tapasztalható, amelynek a legjelentősebb tagja Drugeth István volt abból a szempontból, hogy élete végére ő maradt a család egyetlen felnőtt korú férfi tagja, így a kezében koncentrálódtak a felhalmozott tőkejavak. Ennek segítségével némi bepillantást nyerhetünk a század végére jellemző társadalmi mező összetételébe és főnemesi habitus alapvonásaiba.

Drugeth István igen fiatal korába, az 1550-es évek közepén került a bécsi udvarba, az akkor már özvegy anyja akaratából.³⁷ Ekkor a többi főnemesi családhoz viszonyítva is igen jelentős volt a Drugethek jelenléte a Habsburg udvarban, ugyanis István két unokatestvére, Gáspár és Miklós is szolgálatot teljesített Bécsben, de a későbbiek folyamán is az uralkodó környezetében találjuk a család egy-egy tagja.³⁸ Meglepő módon azonban országos vagy udvari méltóságot egyikük sem nyert el és komolyabb politikai szerepvállalásuk sem ismert.³⁹ Mindössze a családi birtokok közvetlen közelében, Ung és Zemplén vármegyékben éreztették a befolyásukat, ahol a század második felében ők töltötték be a főispáni mēl-

³³ ZOVÁNYI, J. *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1921, p. 176.

³⁴ MNL Országos Levéltár (Továbbiakban: OL) P 707. (Zichy család szélyi levéltára) Fasc. 81. NB Missiles Nr. 11115-11118.

³⁵ Drugeth Gábor levelei Várday Mihályhoz: MNL OL P 707. Fasc. 81. Nr. 11127-11132.; Drugeth István Várdai Mihályhoz: MNL OL P 707. Fasc. 81. Nr. 11140-11155. Drugeth Imre végrendelete (1540): RADVÁNSZKY, B. *Magyar családélet és háztartás a XVI- és XVII. században. II.* Budapest, 1879, p. 85-95., szintén tőle 1550-ből: Štátny archív v Prešove (Továbbiakban: ŠA Prešove) DH 273/F. 1.; Drugeth Gábor végrendelete (1556): ŠA Prešove DH 273/F. 2.

³⁶ GALLA, F. *Pálos missziók Magyarországon a 17-18. században*. Budapest – Róma 2015, p. 129

³⁷ ETE III. 68-69. A kiadásban 1535-ös datálás szerepel, ami igen valószínűtlen, ugyanis Homonnai Drugeth Gábor az 1550-es évek közepén még életben volt (1556-ban végrendeletkezett), a folyamodványon szereplő aláírás pedig már az özvegyétől származik.

³⁸ PÁLFFY, G. Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In *Századok*, 138. (2004) 5, p. 1066.

³⁹ Hacsak nem tekintjük annak Homonnai Drugeth Gáspár kompromitálódását a Dobó István és Balassa János elleni hűtlenségi perben. Lásd: HÓVÁRY, J. *A hűtlen Dobó*. Gyomaendrőd 1987, p. 56-57.

tóságokat.⁴⁰ A 16. század második felében még mindig igen népes család tagjai a már említett örökösödési kérdések nyomán szinte folyamatos konfliktusban álltak egymással, ami esetenként tettelegességig is fajult. Ebből Drugeth István sem vonta ki magát. Unokabátyja, Miklós végrendeletében ugyan özvegye és gyermekei tutorának említi Istvánt, halála után azonban mégis mindent elkövetett, hogy megszerezze az özvegy Zrínyi Margit javait.⁴¹

Felesége, a rangban hozzá illő de a kihalás szélén egyensúlyozó családból származó enyigi Török Fruzsina volt, akinek a kezével jelentős birtokok kerültek a birtokába. Unokatestvérei halálával az 1590-es évekre szinte a teljes Drugeth vagyon a kezében koncentrálódott, amivel az ország keleti felében 1899 ház birtokosaként felzárkózott ecsedi Báthory István mögé, de országosan is az élvonalba került.⁴²

Kettejük között azonban több szempontból is párhuzam vonható. Mindkét család a több évszázados múltjának és a teljes gazdasági függetlenséget biztosító birtokállománynak köszönhetően a társadalmi hierarchia legmagasabb fokán állt. Mindketten koruk meghatározó katonai voltak, akik a saját maguk által kiállított haderőre támaszkodva vették ki a részüket az oszmán terjeszkedés elleni küzdelemből. De a reformáció terjedésével és támogatásával kapcsolatban azonban sokkal fontosabb, hogy a kulturális téren is az ő befolyásuk volt a mérvadó Felső-Magyarországon.

Művelődési téren is rendkívül sok hasonlóság mutatkozik. Báthory Istvánnak ugyan nem született gyermeke feleségétől, Drugeth Fruzsínától (aki István unokahúga volt), de unokaöccse, Báthory Gábor számára igyekezett a legjobb tanítót rendelni Czegléd János személyében, ahogyan Drugeth István is Bocatiust fogadta fiai mellé, majd a bártfai iskolába járatta őket. Érdekes módon egyikük sem tartotta fontosnak az egyetemi tanulmányokat, noha ebben az időszakban már a főnemesség körében is igen gyakori volt az egyetemjárás.

Ecsedi Báthory István meditációi és Drugeth István versei a 16. századi magyar irodalom fontos alkotásai, udvaraik pedig a késő reneszánsz-neosztoikus irodalom központjaiként vannak számon tartva, vagyis nem csak a támogatói, hanem aktív művelői voltak a sok szálon a reformáció hatásából táplálkozó kultúrának.

A főnemesi családoknak, ahogyan a Homonnai Drugeth és Báthory családoknak tehát nem elsősorban a reformáció terjesztésében játszott szerepe a lényeges. A főúri presztízs a reformáció hatásának elmélyítésében játszott jelentős szerepet. A társadalmi mező megváltozását érzékelve és ehhez alkalmazkodva a társadalmi cselekvés koordinálói lettek.

Úloha arisztokracie v šírení reformácie v Hornom Uhorsku

Štúdia analyzuje úlohu a mieru vplyvu arisztokracie v procese šírenia reformácie v Uhorsku. Autor uvádza rôzne koncepcie z hľadiska vnímania arisztokracie

⁴⁰ FALLENBÜCHL, Z. *Magyarország főispánjai 1526-1848*. Budapest 1994, p. 105-106.; 113.

⁴¹ ŠA Prešov DH 273/F. 6.,

⁴² DÁVID, Z. *Az 1597. évi házösszeírás*. Budapest : Központi statisztikai hivatal, 2001, p. 661.

a šľachty v reformačnom procese. Kým do polovice minulého storočia sa akcentoval najmä význam jednotlivcov, v nasledujúcom období sa zdôrazňovala hlavne úloha zemepanských miest v šírení reformácie. Niektorí autori zase poukazujú na význam generačnej výmeny pri veľkých dejinných udalostiach. Autor štúdie sa snaží túto koncepciu uplatniť aj v skúmanej problematike, resp. poukázať na jej správnosť aj v prípade náboženského vývinu v Hornom Uhorsku. K najvýznamnejším rodom v Hornom Uhorsku v 16. storočí patrili Drugethovci, Drágfyovci, Mágocsyovci, Perényiovci, ktorí boli navzájom prepojení aj cez príbuzenské zväzky a sobáše. Štúdia teda analyzuje konanie tejto úzkej sociálnej skupiny, zmeny jej správania a úlohy v spoločenskom vývoji. Zároveň na mikroúrovni, ako prípadová štúdia skúma správanie konkrétnej rodiny – Drugethovcov. V konaní členov týchto aristokratických rodov sa dá nájsť mnoho spoločných črt (radi sa zmocňovali kláštorov a cirkevného majetku na svojich majetkoch, ku svojim deťom najímali vzdelaných humanistických učencov, svoju majetkovú suverenitu prejavovali vo všetkých sférach života vrátane náboženského vývoja na svojom území).

NÁBOŽENSKÁ OTÁZKA V POVSTANÍ IMRICHA THÖKÖLYHO¹

Peter KÓNYA

The religious issue in the uprising of Imrich Thököly

In the uprising of Imrich Thököly, among other important problems that traumatized Hungarian society in the second half of the 17th century, the religious issue played an important role. The causes must be sought primarily in violent recatholicisation which also affected all social classes in 1670s. Throughout the insurgent country, during the uprising, but especially after the creation of Thököly's „Upper Principality“, evangelical church was for the first time officially ruling church. The church has not only succeeded in reclaiming temples, schools, parishes and other real estate confiscated during the recatholicisation of the 1670s and, with the help of priests returning from exile, to recapture parishes, schools and grammar schools. In the free royal and royal mining towns, the church was funded by the town treasury, the evangelical elite occupied the senates and town councils, and managed the political and economic life of the towns.

Keywords: anti-Habsburg uprising, Kingdom of Hungary, Imrich Thököly, recatholicisation, diet, Sopron, evangelicals, confession.

V povstaní Imricha Thökölyho, popri iných dôležitých problémoch, ktoré traumatizovali uhorskú spoločnosť druhej polovice 17. storočia, hrala nesmierne významnú úlohu náboženská otázka. Príčiny treba hľadať v prvom rade v násilnej rekatolizácii, ktorá v 70. rokoch rovnako zasiahla všetky vrstvy spoločnosti.

Už v lete 1670 sa v celej krajine začala mohutná, dovtedy nepredstaviteľná vlna rekatolizácie. Charakterizovali ju konfiškácie kostolov, perzekúcia protestantov, prenasledovanie a vyhánanie kňazov, násilnosti zo strany vojska a úradov a násilie rôzneho druhu na nekatolíckom obyvateľstve. Na rozličných formách perzekúcie sa zúčastňovali tak katolícki rehoľníci, jezuiti, svetskí kňazi, ako aj vojaci, úradníci alebo čerstvo katolizovaní zemanovia.² Tak v podstate už v prvej polovici 70. rokov vypukla v kráľovstve, najmä v Hornom Uhorsku skutočná náboženská vojna, ktorej cieľom bolo zabratie čím väčšieho počtu evanjelických a reformovaných kostolov, vyhnutie čím väčšieho počtu evanjelických a reformovaných kňazov a ich nahradenie katolíckym kňazstvom, najmä jezuitmi či

¹ Príspevok je výsledkom riešenia projektu KEGA 025PU – 4/2018 Habsburská monarchia (1526 – 1918).

² Uhorská komora inštruovala svojich úradníkov, aby využila skúsenosti získané pri rekatolizácii na násadysyovských majetkoch, s bitím poddaných, zákazom návštevy kostola a ďalšími násilnými metódami.

inými rehoľníkmi. Všetko to sa dialo napriek tomu, že stále ostávali v platnosti náboženské zákony z roku 1608 a 1647 o náboženskej slobode protestantov.³

Na konci roku 1671 už katolícka cirkev, s výdatnou podporou panovníka, držala v rukách asi tristo chrámov, patriaciach donedávna protestantom obidvoch vyznaní, dve vysoké školy⁴ a niekoľko desiatok stredných škôl. Nie všade v krajine prebehli však tieto konfiškácie a vyhánanie duchovných bez problémov a na viacerých miestach vyústili do krvavých stretov s mestským alebo vidieckym obyvateľstvom.⁵

Predovšetkým chudobní evanjelickí mešťania (spolu s nižšími vrstvami mestského obyvateľstva) a poddaní sa tak v rokoch 1671 a 1672 postavili na odpor proti násilnému odnímaniu kostolov, konanému za asistencie vojska.⁶ V najväčšom počte prípadov ich pritom podporovali protestantskí mešťania a zemaní. Násilná rekatolizácia tak napomohla zblíženiu záujmov stavov a príslušníkov nepriviligovaných skupín obyvateľstva. Celá uhorská spoločnosť sa tak už začiatkom 70. rokov (1671 – 72) radikalizovala a militarizovala a dostávala sa do stále ostrejšieho konfliktu s panovníkom, resp. jeho úradmi, vojskom a katolíckou cirkvou.

Jedným z bezprostredných dôsledkov masívnej vlny rekatolizácie a násilností, ktoré ju sprevádzali, bolo kurucké povstanie v lete 1672, resp. vpád kuruckých oddielov do Horného Uhorska a najmä mohutná podpora všetkých vrstiev uhorskej spoločnosti, ktorej sa kurucom dostalo. Keďže povstanci všade navracali evanjelikom a reformovaným ich iba nedávno skonfiškované chrámy, školy, fary aj ďalší majetok a často so sebou privádzali i predtým vyhnaných protestantských kňazov, pritom vyhánali katolíckych kňazov a rehoľníkov a vôbec sa snažili nastoliť konfesijné pomery z predchádzajúceho desaťročia, po ich vytlačení z krajiny, od začiatku roku 1673 nasledovala nová mohutná vlna násilnej rekatolizácie v kráľovskom Uhorsku.

Od roku 1673 tak opäť pokračovala násilná rekatolizácia krajiny, sprevádzaná represiami a zavádzaním prvkov absolutistickej politiky. Úrady, s pomocou vojska v stovkách miest a obcí znovu zaberali evanjelické a reformované kostoly, školy a fary, so všetkým majetkom. Protestantskí kňazi oboch konfesií boli prinútení opustiť svoje domovy a onedlho aj vlasť. Vojakov a úrady pritom všade sprevádzali vysokí predstavitelia uhorskej katolíckej cirkvi.⁷

Následkom týchto udalostí v priebehu roku 1673 zabrali cirkevný majetok evanjelickej a reformovanej cirkvi jezuiti, príp. iné rehole, zúčastnené na rekatolizácii, úrady a vojsko perzekvovali protestantských duchovných a ľud násilím nútili na katolícku vieru. Iba ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi prinútil ku katolicizmu 60-tisíc svojich poddaných, nitriansky biskup Juraj Bársony 7 600 a Spoločnosť Ježišova v celom kráľovstve 20 poddaných. Obidve protestantské

³ *Novellae seu Articuli Regni Hungariae. s. Corpus Juris Hungarici*. Tyrnavia 1734, s. 3.

⁴ Kolégium hornouhorských stavov v Prešove a Reformované kolégium v Blatnom Potoku.

⁵ V Senici, Turej Lúke, Selciach, Jelšave alebo Gönci.

⁶ Poddaní sedliaci a želiari na vidieku, remeselnícki tovariši a najmä ženy v mestách.

⁷ KÓNYA, P. Felső-Magyarország és lakossága a reformáció és rekatolizáció folyamataiban. In *Törnéti Tanulmányok* 20, 2012, s. 25–40.

cirkvi v tom období prišli o niekoľko stoviek kostolov a škôl a evanjelickí i reformovaní kňazi vo veľkom počte opustili krajinu a hľadali útočisko v cudzine.⁸

V slobodných kráľovských a kráľovských banských mestách, po konfiškácii kostolov a vyhnaní kňazov, sa rekatolizačné opatrenia obrátili proti mešťanom. Evanjelickí mešťania boli vykázaní zo senátov a onedlho takisto zo širších mestských rád a všetkých mestských úradov. Kráľovské mestá a ich predstavitelia boli vtedy nútení zabezpečiť všetkými prostriedkami panstvo katolíckej cirkvi a majoritu katolíckych mešťanov v orgánoch mestskej samosprávy.⁹

Násilná rekatolizácia v Uhorsku kulminovala v roku 1674 v tragických udalostiach prešporských krvavých (delegovaných) súdov, ktoré odsúdili viac ako deňadesiat kňazov na neapolské galeje a takmer všetkých protestantských duchovných obidvoch konfesii prinútili k nútenému exilu. Prešporské sudy tak dočasne ukončili existenciu evanjelickej aj reformovanej cirkvi v kráľovstve. Bez kostolov, škôl a kňazov nemohla ani jedna z protestantských cirkví v krajine pôsobiť a iba niekoľkí evanjelickí či reformovaní duchovní, v lesoch, jaskyniach, stodolách a iných úkrytoch v tajnosti slúžili služby Božie.

Represie, násilnosti vojska, zdieranie zo strany úradov a v neposlednom rade prenasledovanie protestantov vyvolali masívnu vlnu emigrácie z krajiny, a to z radov všetkých spoločenských vrstiev. Desiatky evanjelických a reformovaných duchovných, resp. učiteľov, ako aj zemanov hľadali útočisko v susednom Sedmohradskom kniežatstve, tisíce poddaných, mešťania zemepanských miest a vojaci z hornouhorských stolíc potom pred násilnosťami vojska, cirkvi a cisárskych úradníkov utekali najmä do Partia. Na tomto území, za riekou Tisou, chránenom rozsiahlymi močiarimi a vtedy ešte aj lesmi, budovali opevnené tábory, v ktorých sa učili od zemanov a niekdajších vojakov pohraničných pevností narábať so zbraňou a základom vojenského umenia. Do svojho čela si zvolili viacerých predstaviteľov šľachtickej emigrácie v Sedmohradsku, v osobe Štefana Petrőczyho, Pavla Wesselényiho, Michala Telekiho a iných.¹⁰

V roku 1678 sa stal vodcom kurucov mladý, vtedy iba dvadsaťjedenročný gróf Imrich Thököly, ktorý vo svojich trinástich rokoch opustil vlasť a osem rokov prežil v Sedmohradsku medzi vyhnancami, vo veľmi problematickom vzťahu ku kniežaťu Michalovi Apafimu. Jeho otec bol Štefan Thököly, evanjelický magnát, významný ochranca a mecén uhorských evanjelikov, ktorý zahynul v lete 1670 počas obliehania Oravského hradu v čase Wesselényiho sprisahania. Potom ako Žigmund Thököly konvertoval ku katolíckej cirkvi, stal sa mladý gróf Imrich posledným evanjelickým magnátom v kráľovstve.¹¹ Imrich Thököly sa

⁸ KÓNYA, P. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610-1791. In *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. (Ed. Alberty, J.) Liptovský Mikuláš 2002, s. 39 - 42.

⁹ To však na mnohých miestach spôsobovalo veľké problémy a najmä menšie mestá doslova neboli schopné nájsť vhodných katolíckych mešťanov a v mestských radách u nich zasadli cudzinci (Taliani) či dokonca sedliacki prisťahovalci z vidieka.

¹⁰ *Magyarország története* 3/2. 1526-1686. Ed. R. Várkonyi, Ágnes. Budapest 1985, s. 1214 - 1221.

¹¹ Imrich Thököly sa narodil v roku 1657 v Kežmarku a v rokoch 1668 – 1670 študoval na Kolégiu hornouhorských stavov, odkiaľ po odhalení Wesselényiho sprisahania a po smrti otca ušiel do Chustu a odtiaľ do Sedmohradska.

po svojom víťaznom pochode Horným Uhorskom v roku 1678 dostal nielen do čela kurucov a uhorských emigrantov, no takisto bol ústrednou postavou celého protihabsburského odboja a po nasledujúcich osem rokov určoval jeho ďalší vývin a pokračovanie.

V nasledujúcich rokoch, od r. 1678 do r. 1686 povstalci trvalo alebo prechodne držali v rukách tak hornouhorské, ako aj dolnouhorské a viaceré zadunajské stolice, slobodné kráľovské mestá a kráľovské banské mestá.¹² Počas povstania tak na väčšine územia kráľovstva vypukla faktická náboženská vojna, v ktorej kuruci prenasledovali katolíckych kňazov a rehoľníkov, všade obsadzovali nedávno skonfiškované protestantské chrámy a školy, ktoré odovzdávali ich bývalým majiteľom. Spolu s povstaleckým vojskom sa navracali aj pred niekoľkými rokmi vyhnaní evanjelickí a reformovaní kňazi, ktorí opäť zaujali svoje niekdajšie fary či školy.

S povstaním Imricha Thököly skončila fiaskom absolutistická politika Leopolda I. a spolu s ňou aj násilná rekatolizácia, ktorá v Uhorsku vrcholila práve za jeho vlády. V roku 1681 už väčšina uhorskej spoločnosti, vrátane katolíckych magnátov, aj keď každý z vlastných dôvodov, podporovala Thökölyho. V tejto situácii panovník, ktorý videl obrovské nebezpečenstvo v ďalšom postupe povstania naprieč kráľovstvom, zvolal po dvadsaťjeden rokoch krajinský snem do Šopronu v západnom Zadunajsku. Tento snem, napriek tomu, že sa na ňom nezúčastnil ani Thököly, ani jeho najvýznamnejší prívrženci, a to napriek veľkej Leopoldovej snahe, nakoniec obnovil stavovský charakter krajiny, zastavil absolutistickú politiku, rozpustil Gubernium, navrátil stavovskú ústavu a znovu zvolil najvýznamnejších hodnostárov kráľovstva, ako boli palatín a krajinský sudca. Samozrejme, snem nemohol v tejto situácii obísť náboženskú otázku.¹³

V dôsledku dlhého prenasledovania a perzekúcie protestantov obidvoch konfesií boli evanjelickí a reformovaní delegáti na sneme v menšine a nepredstavovali viac ako 20%. Do Šopronu sa vtedy dostavil iba jediný evanjelický aristokrat, a to barón Andrej Zay, štrnásť reformovaných a trinásť evanjelických stoličných delegátov, dvaja reformovaní a šesť evanjelických delegátov slobodných kráľovských a kráľovských banských miest, ako aj jeden reformovaný a dvaja evanjelickí zastupujúci delegáti za magnátov.¹⁴ Samozrejme, v takejto situácii nemali protestantskí vyslanci na sneme veľa možností na opätovné nastolenie náboženskej slobody, ktorá bola nepredstaviteľná pre katolíckych prelátov a väčšinu katolíckych magnátov a ďalších delegátov snemu. Väčšina stoličnej šľachty, meštianstva a nepripravovaného obyvateľstva však od snemu v prvom rade očakáva-

¹² Trvalejšie obsadili kuruci v roku 1678 najmä zátiské hornouhorské stolice, no prechodne už vtedy prenikli až do Dolného Uhorska po línii Hrona a obsadili hornouhorské banské mestá. Celé územie Horného Uhorska ovládli povstalci od roku 1682 a dočasne opäť obsadili aj dolnouhorské stolice. Väčšiu časť Zadunajska sa im však podarilo ovládnuť iba počas osmanskej výpravy proti Viedni v rokoch 1682 – 1683.

¹³ ZSILINSZKY, M. *Az 1681-ki Soproni országgyűlés történetéhez*. Budapest 1883.

¹⁴ ZSILINSZKY, M. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. III.* Budapest 1893, s. 410 - 423.

la vyriešenie náboženskej otázky, resp. obnovenie slobodnej náboženskej praxe protestantov.

Rokovanie snemu pritom do veľkej miery poznačilo správanie sa samotného Thökölyho a povstalcov vôbec. Napriek tomu, že vodca povstania odmietol svoju prítomnosť na sneme, prostredníctvom viacerých jeho protestantských delegátov tvrdo presadzoval požiadavku obnovenia náboženskej slobody v krajine. Svoje požiadavky zdôraznil aj jednostranným vypovedaním nedávno uzavretého prímeria s panovníkom a obnovil vojnové akcie. Tieto významné zmeny mali vplyv takisto na katolíckych delegátov snemu, ktorí tak boli čím ďalej viac ochotní súhlasiť s obnovením slobody vyznania protestantov.

Katolícke stavy, potom ako sa im nepodarilo opäť, tak ako na predchádzajúcom sneme r. 1662, dosiahnuť zaradenie náboženských rokovaní medzi súkromné veci, súhlasili so začatím náboženských rokovaní. V priebehu týchto potom bolo prednesených osem protestantských a jedno katolícke memorandum so sťažnosťami na konfesijné krivdy na celom území kráľovstva. Rovnako samotný Leopold bol náchylný podporiť tento proces, pri čom zohral dôležitú úlohu jeho hlavný radca v tejto otázke, biskup Leopold Kollonich.¹⁵

Leopoldovi v tom čase viacerí jeho viedenský radcovia navrhovali zastavenie násilnej rekatolizácie v Uhorsku, vidiac, aké dôsledky mala táto politika v predchádzajúcom desaťročí (biskup Sinelli, ríšsky kancelár Hoher a najmä knieža Schwarzenberg). Niekoľko dôležitých zmien sa však udialo aj v medzinárodnej politike. Osmanská ríša sa otvorene pripravovala na novú výpravu s cieľom získať Viedeň, francúzsky kráľ Ľudovít XIV. vstúpil do hlavného mesta Alsaska, do Štrasburgu, a preto sa aj sám Leopold usiloval čím skôr ukončiť vojnu v Uhorsku. Protestantskí delegáti však tvrdo trvali na svojich požiadavkách, inak sa vyhrážali opustením rokovania. Ich hlavným cieľom bolo obnovenie náboženskej slobody obidvoch protestantských vyznaní. Panovník a uhorský katolícky klérus však v žiadnom prípade neboli ochotní v plnom rozsahu obnoviť slobodné vykonávanie služieb Božích, čo žiadali protestantskí vyslanci. Preto zákonite, aj keď sa z nekonečných rokovaní nakoniec zrodili tzv. šopronské náboženské články, mohli byť nakoniec iba slabým kompromisom medzi záujmami obidvoch strán. Slávne šopronské články do konca roka prijali iba katolícki preláti, bez protestantov.

Spomedzi záverov snemu sa náboženskou otázkou zaoberali články 25 a 26. Zákonné články č. 25 a 26 obnovovali články o náboženskej slobode z roku 1608 s garanciou práva zemepána, zrušili reverzy prešporských krvavých súdov a dovoľovali návrat duchovných z exilu. Formálne tak umožnil obnovenie náboženskej praxe obidvoch protestantských konfesií. Už nasledujúci zákonný článok však všetky jeho rozhodnutia výrazne zrelativizoval. Najmä tým, že verejnú náboženskú prax a držbu kostolov protestantom umožnil iba vo vyznačených, tzv. artikulárnych miestach, ktoré boli v zákone priamo vymenované.

¹⁵ Zrejme pod jeho vplyvom panovník prísne zakázal účasť mešťanov a poddaných z okolia na protestantských bohoslužbách v meste, konaných pre delegátov snemu a na samotnom sneme Kollonich viackrát rázne vystúpil proti protestantom.

Po dve takéto miesta boli v stoliciach Vašskej, Šopronskej, Prešporskej, Nitrianskej, Tekovskej, Zvolenskej, Turčianskej, Liptovskej, Oravskej, Trenčianskej a Spišskej. V Zalianskej, Vesprímskej, Rábskej, Komárnanskej, Abovskej, Šarišskej, Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Ugočskej, Sabolčskej, Satmárskej, Hevešskej, Solnockej, Pilišskej, Peštianskej, Šoltskej, Turnianskej, Gemerskej a Novohradskej, teda na území obsadenom z väčšej časti povstalcami, si protestanti obidvoch vyznaní mali naďalej ponechať chrámy, ktoré vtedy užívali. V slobodných kráľovských a kráľovských banských mestách si evanjelickí, resp. aj reformovaní mešťania mohli postaviť vlastné kostoly na predmestiach, na mieste, určenom osobitnou komisiou. Vo vojenských pevnostiach či pohraničných hradoch smeli evanjelici alebo reformovaní mať vlastné chrámy v Szentdróte, Tihanyi, Pápe, Vespríme, Rábe, Vászonyi, Purnoku, Ónode, Szendrő, Tokaji, Kállón, Satmári, Komárne, Leviciach a Filakove. Okrem týchto si vlastné kaplnky mohli zriadiť takisto evanjelickí či reformovaní magnáti a zemanía.¹⁶

Tak sa po niekoľko mesiacov trvajúcich rokovaníach, diskusiách a slovných potýčkach, s dovtedy nevídanou zhovievavosťou panovníka zrodil kompromis v podobe tzv. šopronských artikulov alebo šopronských náboženských článkov, ktoré však v praxi rezolútne odmietli obidve strany. Pre katolícku hierarchiu boli neprípustné ústretové voči protestantom, evanjelici a reformovaní zase neboli spokojní s ich obmedzeným rozsahom, protirečiacim zákonom z r. 1608 a 1647. Napriek tomu sa však už onedlho, po porážke povstania stali najvýznamnejším právnym pilierom slobody vyznania protestantov, základom legálneho pôsobenia obidvoch ich cirkví v Uhorskom kráľovstve, a to na plných sto rokov, až do vydania Tolerančného patentu panovníkom Jozefom II.

Thökölyho náboženská politika

Samozrejme, ani Imrich Thököly a jeho prívrženci neprijali šopronské náboženské články, ktoré považovali za celkom nedostatočné pre riešenie jedného z najväčších problémov krajiny, ktorým jednoznačne bola náboženská otázka. Pritom sami za jeden z hlavných cieľov svojho povstania považovali plnú reštitúciu slobody vyznania protestantov. Už kurucké výpravy a boje v 70. rokoch 17. storočia obsahovali prvky náboženskej vojny a tieto si udržalo aj celé Thökölyho povstanie. V Thökölyho náboženskej politike jednoznačne dominovala evanjelická a. v. cirkev a jej záujmy. V Thökölyho „Hornouhorskem kniežatstve“, vytvorenom pod osmanským patronátom r. 1683, bola dokonca štátnou cirkvou. V duchu boja za slobodu vyznania kuruci vo všetkých stoliciach a mestách, ktoré obsadili, obnovovali postavenie evanjelickej a. v., resp. reformovanej cirkvi zo začiatku predchádzajúceho desaťročia. K tomu patrilo navracanie nedávno skonfiškovaných kostolov, škôl, fár a ďalšieho majetku, ako aj opätovné volenie evanjelikov a reformovaných do mestskej a stoličnej samosprávy (ako richtárov, senátorov podžupanov, notárov a pod.).¹⁷

¹⁶ *Novellae seu Articuli Regni Hungariae. s. Corpus Juris Hungarici.* Tyrnavia 1734, s. 332 – 333.

¹⁷ MEZEY, B. *Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a Felvidéki Fejedelemség.* In *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie.* Ed. Kónya Peter. Prešov 2009, s. 49 – 64.

To sa, samozrejme, nemohlo udiť bez konfliktov. Jezuiti a rehoľníci, ktorí sa priamo zúčastňovali na rekatolizácii a stali sa jej hlavným nástrojom,¹⁸ opustili Uhorsko ešte pred príchodom kurucov. Povstalci pritom neútočili iba na katolíckych kňazov, no rovnako aj na samotné chrámy, ktoré tak ešte pred ich návratom v nie jednom prípade povstalci značne poškodili alebo zničili. Známymi sa stali prešovské udalosti, kde po obsadení mesta kuruckí vojaci spolu s evanjelickými mešťanmi vtrhli do farského kostola a jeho katolíckeho zariadenie spálili v mestskom pivovare.¹⁹

Počas povstania, následkom zmien politickej situácie došlo k ďalším zmenám v konfesionálnej skladbe šľachtického a meštianskeho obyvateľstva. Mnohí mešťania a zemanovia, ktorí v 70. rokoch prestúpili na katolicizmus, sa po príchode kurucov opäť vrátili do radov evanjelikov alebo reformovaných.²⁰ Je zaujímavé, že napriek tomu, že ešte počas rekatolizácie v 70. rokoch definitívne skončili teologické spory medzi evanjelickými a reformovanými duchovnými, evanjelické mestské rady sa v nejednom prípade správali k reformovaným obyvateľom na pôde mesta osobitne netolerantne.²¹

Pre samotného Imricha Thökölyho a vôbec pre celé povstanie bola náboženská politika mimoriadne dôležitá a významne tak ovplyvnila jeho domácu vnútornú politiku. V zahraničnej politike „kuruckého kráľa“ bola náboženská otázka nesmierne významná aj vo vzťahu k jeho spojencom. Doma v krajine však obnovenie slobody vyznania, resp. slobodnej náboženskej praxe očakávali tak zemanovia, mešťania, aj príslušníci „vojenského“ stavu.

Zemanovia, resp. šľachta na území kráľovstva ostávala stále z väčšej časti protestantská. Kým v Hornom Uhorsku patrila väčšina zemanov k reformovanej, v Dolnom Uhorsku k evanjelickej a. v. cirkvi. Jedni aj druhí boli pritom po roku 1671 po celé desaťročie vylúčení zo stoličných funkcií a štátnych úradov. Preto sa šľachta obidvoch protestantských vyznaní od začiatku povstania usilovala o reštitúciu slobody vyznania, samozrejme, v zmysle vlastných politických a hospodárskych záujmov. Samozrejme, rovnako sa snažili rozšíriť túto slobodu na svojich reformovaných alebo evanjelických poddaných.

V podobnej situácii boli vtedy mešťania slobodných kráľovských a kráľovských banských miest. Napriek tomu, že ich väčšina bola spravidla evanjelického vyznania, politická (richtári, senátori, členovia mestskej rady) a ekonomická elita (cechovní majstri) miest sa v priebehu 70. rokov katolizovala, aby mohla naďalej zotrvať v úrade alebo funkcii. Veľká časť z nich sa po príchode kurucov vrátila k evanjelickej a. v. cirkvi. Väčšina mešťanov tak považovala náboženskú slobodu protestantov za jeden zo svojich najdôležitejších cieľov, pre ktoré sa zapojila do povstania Imricha Thökölyho. S pomocou kurucov tak získali späť nielen slo-

¹⁸ Minoriti a pavlíni.

¹⁹ Pod vedením nového kuruckého richtára a senátorov.

²⁰ Známy sa stal prípad „hornouhorského lekárnik“, prešovského richtára, lekárnik a spisovateľa Jána Webera, ktorý spolu trikrát zmenil svoje náboženstvo, avšak jeho správanie sa vôbec nebolo v tých časoch výnimkou v radoch protestantských mešťanov.

²¹ Najmä v Prešove, kde mestská rada neumožnila slobodnú náboženskú prax pre reformovaných obyvateľov.

bodné vyznávanie svojho náboženstva, ale aj nedávno stratené pozície v politickom a hospodárskom živote miest.²²

Vojenský stav, ktorý predstavoval nielen staré uhorské vojsko, sústredené v pohraničných pevnostiach, ale počas povstania vzrástol o nových niekoľko tisíc kuruckých vojakov poddanského pôvodu, rovnako považoval za kľúčovú otázku hnutia práve slobodu vyznania protestantov. Záujem vojenského stavu na znovunastolení slobody vyznania ešte viac posilnila zemianska ideológia, ktorú prevzal od starých kurucov z predchádzajúceho desaťročia. Slobodu vyznania tak považovali jeho príslušníci za jednu zo základných krajinských slobôd.

Vo svojej zahraničnej politike sa Thököly orientoval spravidla na iné ako protestantské mocnosti. Jeho najväčšími spojencami boli Francúzsko, Osmanská ríša a Poľsko. Vodca povstania sa však snažil nadviazať a udržiavať priateľské vzťahy aj s protestantskými štátmi, no v ich záujme nebola vtedy žiadna nová vojna proti habsburskej monarchii, a teda ani spojenectvo s jej vnútorným nepriateľom. Thököly viedol korešpondenciu tak so švédskym alebo dánskym kráľom, ako aj s brandenburským markgrófom či saským kniežaťom, avšak iba s cieľom získať prostredníkov pri mierových rokovaníach s panovníkom.

Košický snem

O najdôležitejších politických opatreniach v Thökölyho „Hornouhorskom kniežatstve“ a medzi nimi v neposlednom rade o slobode vyznania a náboženskej otázke vôbec, rokoval v januári 1683 kurucký snem v Košiciach. Snem dvadsiatich povstaleckých stolíc začal svoje rokovanie 11. januára 1683. Na sneme sa zúčastnili delegáti dvadsiatich stolíc, deviatich slobodných kráľovských miest, dvoch kapitúl a jedného konventu. Na rokovaní stavov v Košiciach boli vtedy zastúpené predovšetkým hornouhorské a s nimi susediace dolnouhorské stolice: Abovská, Zemplínska, Šarišská, Satmárska, Užská, Spišská, Gemerská, Ugočská, Sabolčská, Hevešská, Külső-Solnocká, Berežská, Boršodská, Turnianska, Novohradská, Hontianska, Peštiansko-Pilišská, Šoltská, Liptovská a Oravská. Autoritu Imricha Thökölyho medzi nielen povstaleckými stavmi môže dokladať skutočnosť, že sa na sneme zúčastnili aj vyslanci tých stolíc, ktoré neboli obsadené kurucmi. Popri delegátoch šiestich hornouhorských slobodných kráľovských miest²³ a dvoch dolnouhorských slobodných kráľovských miest (Brezno a Krupina) poslala svojich vyslancov do Košíc aj Nagybánja, patriaca donedávna pod zvrchovanosť sedmohradského kniežaťa. Z devätnástich magnátov zastúpených na sneme sa rokovaní osobne zúčastnili iba dvaja, Štefan Sennyey a František Gersenyi, ďalší sa dali zastupovať zemianskymi náhradníkmi. Podobne sa na košickom sneme zúčastnili iba dvaja preláti, a to veľkovaradínsky titulárny biskup Andrej Sebestyén a spišský prepoš Juraj Horváth. Ďalší katolícki cirkevní delegáti zastupovali Jágerské biskupstvo a kapitolu.²⁴

²² KÓNYA, P. *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670-1711)*. Prešov 2000, s. 76 - 98.

²³ Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Sabinov a Kežmarok.

²⁴ ZSILINSZKY, M. *A magyar országyűlésnek vallásiügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III.*

Za predsedajúceho snemu si stavy už na začiatku zvolili varadínskeho titulárneho biskupa Andreja Sebestyéna. Imrich Thököly žiadal od delegátov v prvom rade schválenie uzavretého prímeria, odoslanie uhorského posolstva do Istanbulu, rozdelenie výdavkov na armádu medzi stolice a mestá, isté opatrenie na zlepšenie situácie poddaného ľudu a v neposlednom rade systémové riešenie náboženskej otázky, spolu s navrátením všetkých skonfiškovaných evanjelických kostolov.²⁵

Kým prímerie sa stretlo medzi zástupcami stavov so všeobecným súhlasom, ostatné požiadavky Thökölyho vyvolali aj keď nie priamo odpor, no určite odmietavé reakcie vyslancov. Veľké pobúrenie v radoch delegátov stolíc však vyvolalo plánované poďakovanie osmanskému sultánovi, vtedy jedinému spojencovi kurucov, za athnámé. Vyslanci protestovali takisto proti zavedeniu daní, určených na vydržiavanie vojska, pričom nakoniec sa zhodli iba na spoločnej dani v sume 50-tisíc zlatých.

Pritom aj rokovania o náboženských veciach prinieslo viacero búrlivých diskusií. Sloboda vyznania a jej plánované obnovenie nenarazila iba na odpor katolíckych delegátov, ale spokojnými neboli ani reformovaní účastníci snemu, pretože pociťovali dominanciu evanjelickej cirkvi na povstaleckých územiach. Najmä v slobodných kráľovských mestách sa reformovaní mešťania sťažovali na odopieranie slobodnej náboženskej praxe zo strany evanjelických mestských rád.²⁶ Na druhej strane sa evanjelickí delegáti zo slobodných kráľovských miest nedokázali vyrovnáť s Thökölyho zámerom, aby v mestách každá konfesia disponovala vlastným kostolom. Napokon sa však stavy boli schopné dohodnúť na tom, že „nepokoje minulých rokov spôsobila náboženská nenávisť“ a súhlasili s garantovaním slobody troch krajinských konfesií,²⁷ ako aj s čo najskorším navrátením katolíkmi užívaných bývalých protestantských kostolov, škôl a fár.²⁸ Po náboženských rokovaniach Imrich Thököly 28. januára 1683 ukončil zasadnutie jediného krajinského snemu počas jeho povstania.

Náboženská otázka v slobodných kráľovských mestách

Obyvateľstvo slobodných kráľovských miest vítalो príchod kurucov, od ktorých očakávalo predovšetkým skoré obnovenie slobody vyznania protestantov. Thökölyho povstanie ukončilo obdobie náboženského prenasledovania, trvajúce celé predchádzajúce desaťročie, počas ktorého bola väčšina mešťanov vylúčená z politického a spoločenského života. S povstaleckým vojskom sa vtedy do miest vrátili evanjelickí kňazi, neraz z exilu, kam sa museli uchýliť po prešporských krvavých súdoch. S pomocou kuruckých vojakov dostali potom svoje, kedy si skonfiškované, a potom katolíkmi užívané chrámy a školy. Rovnako s pomocou vojska sa do čela miest ako richtári a senátori znovu dostali evanjelickí mešťania, vytesnení v predchádzajúcom desaťročí na perifériu politického a spoločenského

²⁵ A felső-vármegyei rendek Kassai gyűlésének actái 1683-ból. Ed. Majláth, B. Történelmi Tár 1883, s. 2.

²⁶ Najmä v Prešove.

²⁷ Evanjelické a. v., reformované a katolícke náboženstvo.

²⁸ ZSILINSZKY, M. *A magyar országgyűlésnek vallásiügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve. III.*, s. 527 - 536.

života. V Prešove už tri dni po obsadení mesta kurucmi, 20. augusta 1682, zvolili mešťania nový magistrát, zložený výlučne z evanjelických senátorov. Na jeho čele stál opäť hornouhorský lekárnik a známy spisovateľ Ján Weber, ktorý kvôli tomu musel opäť zmeniť svoje náboženstvo a vrátil sa k evanjelickej a. v. cirkvi.²⁹

Takisto v Bardejove už bezprostredne po obsadení mesta kurucmi, 23. augusta 1682 prebehli voľby orgánov samosprávy, pričom z nich už predtým vylúčili sedem katolíckych senátorov a dvadsať členov širšej rady (volenej obce).³⁰ Už vzápätí, potom ako sa vrátili k evanjelickej cirkvi, ich však opäť všetkých prijali, resp. zvolili do samosprávnych orgánov mesta.³¹ Do úradu richtára bol zvolený Daniel Guth, známy prívrženec Imricha Thökölyho. Rovnako v Sabinove boli zvolené nové orgány mestskej samosprávy za asistencie povstaleckých vojakov, pričom tak do senátu, ako aj volenej obce sa dostali výlučne evanjelickí mešťania. Za richtára si Sabinovčania zvolili evanjelického mešťana Jakuba Grynea.³²

Za jeden z najvýznamnejších výsledkov povstania Imricha Thökölyho, ak nie jednoznačne najvýznamnejším bola pre slobodné kráľovské mestá reštitúcia slobody vyznania protestantov. V prvom rade ona prilákala pod zástavy kurucov mešťanov kráľovských miest, ktorí sa nezdráhali priniesť povstaniu akékoľvek obeť.

V Prešove ešte v polovici augusta 1682, spolu s kuruckými vojakmi prišli do mesta aj evanjelickí kňazi, ktorí sa po vypuknutí povstania vrátili z núteného exilu domov. Vo svojich úradoch tak opäť začali pôsobiť nemeckí kňazi Michal Gnendelius a Matej Hoher, slovenský Ján Andricius a maďarský kazateľ Mikuláš Lipóczi. Vzápätí tak bol po niekoľkoročnej prestávke obnovený trojjazyčný evanjelický a. v. cirkevný zbor (s nemeckým, maďarským a slovenským kostolom³³ a kazateľmi), ktorý ihneď dostal späť všetky tri kostoly, školy a faru.³⁴ Osobitný význam nielen pre prešovských evanjelikov, ale pre celú uhorskú evanjelickú a. v. cirkev malo navrátenie budovy Kolégia hornouhorských stavov. Jezuiti a minoriti, ktorí v meste ostali a neušli s cisárskymi vojakmi, boli nútení odovzdať tieto, dovtedy nimi užívané sakrálné, školské a farské nehnuteľnosti.

V Bardejove bolo vôbec prvým rozhodnutím nového, opäť evanjelického magistrátu, vrátenie obidvoch kostolov (farského a kláštorného),³⁵ samozrejme, spolu s farou a gymnáziom. Katolícki mníši (františkáni) a svetskí kňazi boli ešte predtým z mesta vyhnaní a odišli do iných farností.³⁶ Keďže niekdajší kňazi bardejovského evanjelického a. v. zboru už buď nežili, alebo neboli ochotní vrátiť sa z lepších podmienok v exile, zaujali ich miesta kazatelia z okolitých vidieckych zborov.

²⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2359: Liber Restaurationis Magistratu, 1640-1728.

³⁰ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy, 57.

³¹ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy, 57.

³² ŠA Prešov, Mag. Sabinov, Knihy 99: Cathalogus Magistratualium.

³³ Nemeckým chrámom bol farský Kostol sv. Mikuláša, slovenským bývalý špitálsky kostol a maďarským Chrám sv. Trojice na námestí.

³⁴ Archív Prešovského evanjelického a. v. cirkevného zboru: Annales fata et vicissitudines Ecclesiae Evangelicae Epperiensiensis 1671 – 1721.

³⁵ Farský Kostol sv. Egídia bol opäť nemeckým a kláštorný kostol slovenským chrámom.

³⁶ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy, 57.

Tak bol bezprostredne po obsadení mesta povstalcami obnovený aj bardejovský evanjelický a. v. cirkevný zbor, ktorý zaujal svoje kostoly, školu a ďalšie budovy. Potom ako sa slovenským kazateľom stal richvaldský kňaz Ján Eleksényi, na čelo nemeckej časti zboru sa vrátil z exilu neskorší superintendent Jakub Zabler.³⁷

Aj v Sabinove priniesol obnovenie slobody vyznania pre evanjelickú väčšinu, tvoriacu takmer všetko obyvateľstvo mesta, Imrich Thököly so svojimi vojakmi. Tí spolu s evanjelickými mešťanmi, spravidla bývalými senátormi a členmi ďalších samosprávnych orgánov, opäť nastolili náboženské pomery spred roku 1670. Takisto v Sabinove bezprostredne po príchode kuruckého vojska, 21. septembra 1682, dostali evanjelici späť obidva kostoly (farský a vedľa neho stojaci malý kostol),³⁸ spolu s na námestí stojacim gymnázium a farskými budovami.³⁹ Úrad farára zaujal bývalý tunajší nemecký evanjelický kňaz Juraj Weisz.⁴⁰

Nie všade sa na začiatku povstania obišla zmena konfesijných pomerov a prevzatie skonfiškovaných chrámov evanjelikmi bez konfliktov, aj keď tieto zďaleka nemali také rozmery ako na začiatku predchádzajúceho desaťročia. Mešťania, vystavení po celé roky perzekúcii zo strany vojska, katolíckych mestských rád, jezuitov a iných katolíckych kňazov, bez možnosti náboženskej praxe a cirkevných úkonov, sa neraz obracali proti predstaviteľom násilnej rekatolizácie, v čom ich podporovali kuruckí vojaci. Z hornouhorských slobodných kráľovských miest došlo k takýmto násilným udalostiam v Prešove. Po obsadení mesta evanjelickí mešťania, medzi nimi i čerstvo zvolený richtár Juraj Fleischhakker a niekoľkí senátori vtrhli s pomocou kuruckých vojakov nielen vyhnali z mesta jezuitov a minoritov, ale vtrhli do farského a františkánskeho kostola, odkiaľ vyniesli všetko katolícke zariadenie a spálili ho v mestskom pivovare.⁴¹ Táto udalosť negatívne rezonovala v celej krajine a zmieňovali sa o nej aj počas náboženských rokovaní na Sečianskom sneme v roku 1705.⁴²

V slobodných kráľovských mestách počas povstania dostali späť evanjelici nielen svoje kostoly a fary, no takisto školy, medzi nimi viacero významných gymnázií, ktoré začali opäť svoju činnosť. Popri nich otvorilo brány takisto Kolégium hornouhorských stavov v Prešove, jediná evanjelická vysoká škola v Uhorsku. Jej niekdajším študentom bol aj samotný Imrich Thököly, ktorý vyvinul veľké úsilie v záujme pomoci svojej škole. Jej ťažkú materiálnu situáciu⁴³ sa snažil zlepšiť darovaním tokajských vín v Tályi a polovice príjmov Rimavskej Soboty.⁴⁴ Pri tom kolégiu pomáhal aj ináč, keď presvedčil svojho obľúbeného profesora Eli-

³⁷ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Knihy 57.

³⁸ Farský kostol bol nemeckým a malý kostol slovenským chrámom.

³⁹ Archív sabinovského evanjelického a. v. cirkevného zboru: Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, 71.

⁴⁰ Archív sabinovského evanjelického a. v. cirkevného zboru: Status et fatorum Ecclesiae Evangelicae, 71.

⁴¹ DIVALD, K. *Eperjes templomai*. Budapest 1904.

⁴² FABINY, T. II. *Rákóczi Ferenc valláspolitikája*. Budapest 1971, Rkp., s. 84.

⁴³ Potom, ako základiny a nehnuteľnosti kolégia skonfiškovala kedysi komora a odovzdala ich jezuitom.

⁴⁴ HÖRK, J. *Az Eperjesi ev. ker. Collegium története*. Kassa 1896, s. 42.

áša Ladivera, aby zanechal miesto rektora gymnázia v Brašove v Sedmohradsku a zaujal úrad rektora v Prešove. Potom, ako Ladiver na konci roku 1682 prevzal vedenie školy, v krátkom čase z nej opäť vybudoval najvýznamnejší vzdelávací ústav uhorských evanjelikov.⁴⁵

V celej povstaleckej krajine sa počas povstania, najmä však po vytvorení Thökölyho „Hornouhorského kniežatstva“ stala evanjelická a. v. cirkev po prvý raz oficiálne vládnuou cirkvou. Podarilo sa jej nielen získať späť chrámy, školy, fary a ďalšie nehnuteľnosti, skonfiškované počas rekatolizácie v 70. rokoch a s pomocou kňazov, navrátiťších z exilu opäť zaujať farnosti, školy a gymnáziá. V slobodných kráľovských a kráľovských banských mestách bola cirkev financovaná z mestskej pokladnice, evanjelická elita obsadila senáty i mestské rady a riadila politický i hospodársky život miest.⁴⁶ Keďže veľká väčšina mešťanov, ktorí v predchádzajúcom desaťročí konvertovali, sa vrátila evanjelickej cirkvi, katolíci v kráľovských mestách sa dostali do výrazne minoritného postavenia a ich duchovné potreby zabezpečovali spravidla františkáni, často vystavení ústrkom a neprávostiam zo strany evanjelických mestských rád. Tak v Prešove sa miestni františkáni niekoľkokrát sťažovali na diskrimináciu mestskej rady, dokonca i samému Thökölymu.⁴⁷ Je zaujímavé, že prešovský magistrát sa pritom podobne intolerantne správal aj k menej početným reformovaným mešťanom a v meste žijúcim zemanom. Tí sa ešte r. 1683 sťažovali na richtára a mestskú radu a žiadali od stolice povolenie konania bohoslužieb a postavenia modlitebne. To sa im síce dosiahnuť nepodarilo, no už v nasledujúcom roku pôsobil v meste reformovaný kazateľ.⁴⁸

Mimoriadnu dôležitosť slobody vyznania ako hlavného výdobytku povstania pre slobodné kráľovské mestá dokumentuje skutočnosť, že ju mešťania zaradili medzi hlavné podmienky kapitulácie, za ktorých sa na konci odboja vzdali habsburským vojskám. Veľmi jasne to dokumentuje prípad Prešova, ktorý mestská rada aj bez súhlasu veliteľa posádky vydala generálovi Valentovi Schultzovi 11. septembra 1685 po akceptovaní nasledujúcich podmienok kapitulácie. Podľa nich mal veliteľ mesta vstúpiť do cisárskej armády, spolu s dôstojníkmi a vojakmi, podobne aj uhorský kapitán s vojakmi, Thökölyho úradníci mohli aj s majetkom ostať v meste, alebo slobodne odísť, zemanovia až po zložení prisahy vernosti Leopoldovi, v náboženských otázkach sa generál zaviazal zachovať dovtedajší stav, podobne ako v iných mestách, ktoré obsadil, pričom tento bod sa vzťahoval aj na vlastníctvo kostolov a škôl a takisto aj na ďalšie pôsobenie (evanjelických) cirkevných a školských zamestnancov, (rovnako evanjelickí) richtár a členovia magistrátu mali ostať v úradoch bez toho, aby utrpeli škody na majetku a boli stíhaní za účasť v povstaní a všetci obyvatelia mali sľúbiť vernosť panovníkovi.⁴⁹

⁴⁵ DUROVICS, A. – KÓNYA, P. *Az Eperjesi Kollégium felsőfokú hallgatói*. Študenti vyšších tried Prešovského kolégia 1667 – 1850. Budapest 2015.

⁴⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy, II A 8, 15: Mestská účtovná kniha, 1684-85.

⁴⁷ ŠA Prešov, ŠŽ, K 13/14: Kongregačné zápisnice Šarišskej stolice, 1681 - 1685.

⁴⁸ ŠA Prešov, ŠŽ 2, N 19/1688.

⁴⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1630-1705, B-2: Kapitulácia mesta z 11. IX. 1685.

Po potlačení povstania, v priebehu roku 1686 síce na mnohých miestach ešte ostala zachovaná náboženská prax evanjelikov aj reformovaných a bez väčších prekážok pôsobili aj obidve cirkvi a ich školy, do krajiny sa však vrátili jezuiti aj ďalšie rehole a s otvorenou podporou panovníka, jeho úradov a vojska začala opäť postupná rekatolizácia krajiny. Do začiatku nasledujúceho roku prišla evanjelická a. v. aj reformovaná cirkev o väčšinu kostolov, škôl aj ďalšieho majetku a náboženská sloboda protestantov bola vtesnaná do rámca šopronských článkov z r. 1681. Obdobie povstania Imricha Thökölyho bolo tak necelým posledným desaťročím (1678 – 1686) v ranonovovekom Uhorsku, v ktorom bola obnovená sloboda vyznania obidvoch protestantských konfesií pri tolerovaní katolíckeho náboženstva.

IKONA PRESVÄTEJ BOHORODIČKY V KLOKOČOVE

Juraj GRADOŠ

The icon of the Most Holy Mother in Klokočov

The icon of the Most Holy Mother of God wept in a tserkov (wooden church) in Klokočov in the Uh County of the Kingdom of Hungary in 1670. However, this weeping was not canonically investigated. The icon gradually changed the owners and location. The last known owner of the icon was the Rakoci family, with whom the history of the icon is largely connected. The mention of the icon has ended after 1711, and so far most authors indicate that it is located in Vienna. Recent findings and circumstantial evidence, however, shows its definitive location in the Polish city of Jaroslav.

Keywords: *miraculous icon, Klokočov, Jaroslav, Greek Catholics, Rakoci.*

V roku 1670 došlo k prvému dochovanému zázračnému slzeniu ikony v priestore nielen východného Slovenska, samotnej Mukačevskej eparchie, ale možno i Uhorska.¹ Počas modlitieb v drevenej Cerkvi Zosnutia Presvätej Bohorodičky v Klokočove² slzila ikona Presvätej Bohorodičky umiestnená na ikonostase. Podľa neskoršej legendy sa to stalo v čase, keď kurucké vojsko stálo pred Michalovcami. Legenda opisuje, ako vojaci ikonu z ikonostasu vytrhli, hodili na zem, udupali, porezali a podľa ešte neskoršej tradície aj prebodli. Keď ju veriaci vrátili na miesto, ikona slzila ešte intenzívnejšie. Nakoniec kuruci cerkev s ikonou zapálili, a tá zhorela. Legenda opisuje neznámeho cisárskeho vojaka, ktorý ikonu z horiacej cerkvi zachránil a odniesol do Prešova, odkiaľ putovala do Mukačeva. Podľa inej legendy putovala na príkaz Leopolda I. (zomrel 5. mája 1705) do Viedne.³

¹ Antal Hodinka uvádza rok 1668, pričom sa opiera o rukopis č. 12.223 z *Annuae Litterae Societas Iesu provinciae Austriae vo Viedni* (Részl, leírva az An. lit. S. I. proc. Austr. a bécsi udv. könyvt. 12.223. sz. kézír.). Pravdepodobne spájal slzenie s Vešeléniho sprisahaním. Môže ísť aj o chybu, pretože aj pri ďalšom údaji o slziacej ikone Presvätej Bohorodičky v Nankove sa zmýlil, keď uvádza rok 1670 ako rok slzenia. Slzila však až v roku 1690. HODINKA, A. *A munkácsi görög kahalikus püspökség története*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, s. 779; PAPP, Š. 300-letia sleziňa i plaču ikony Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi. Čomu plakala ikona Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi? In *Kalendár Blahovistnika na rok 1971*. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha, Trnava v Cirkevnom nakladateľstve, Bratislava, 1970, s. 43.

² Predpokladáme tento názov, pretože ho mala miestna cerkev v roku 1750.

³ PUSKÁS, B. A Klokocsói kegykép másolatai. In *Athanasiana*. ISSN 1219-9915, 2009, roč. 15, č. 30, s. 183; HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P. *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, Košice, 2007, s. 13 – 14; LACKO, M. Z našej minulosti: Pútnické miesto Klokočov. In *Mária*. ISSN 0381-7946, 1980, roč. 20, č. 1, s. 23; KONDRATOVIČ, I. *Pamiatka z klokočovského odpustu s istorijeju čudotvorného obraza i s písňami*. Užhorod : Izdanie Stefana Tertinskoho, knihara Michalovskoho, 1927, s. 6; ČEKAN, J. *Pamiatka z klokočovského odpustu*. Prešov : Nakladateľské družstvo, 1948, s. 6.

Dokonca sa tam mala dostať priamo z Prešova.⁴ Prípadne z Klokočova sa mala ikona priamo dostať do Mukačeva a odtiaľ do Viedne.⁵ Všeobecne však legendy zaznamenávajú, že ikona putovala do Viedne až v roku 1711, a to na príkaz cisára Karola VI.⁶

Klokočovská legenda bola často upravovaná podľa aktuálnej spoločenskej potreby. V cirkevnej literatúre v roku 1957 bolo vojsko pred Michalovcami označené za inoverecké a maďarské, cerkev a farnosť bola uvádzaná ako pravoslávna. Ikona bola podľa takto upravenej legendy vynesená z cerkvi a vonku pošliapaná. V Prešove zasa legenda opisuje veľkú úctu Prešovčanov k tejto ikone.⁷ Obdobne v roku 1962 bol takisto chrám pravoslávny a autorstvo ikony a celého ikonostasu sa pripisovalo mníchovi z Ruska, ktorý bol zároveň miestnym klokočovským farárom. Dôvodom prítomnosti vojska bola podľa vtedajšej doby (rok 1962) likvidácia pravoslávia v regióne. Vojaci mali prenasledovať pravoslávnych kňazov a veriacich. Tak sa aj v Klokočove mali veriaci zísť v cerkvi, aby sa poslednýkrát pomodlili podľa pravoslávneho obradu. A práve vtedy na protest voči únii mala podľa autora tohto článku ikona Presvätej Bohorodičky slziť. Zárok voči nej sa mal udiť až v roku 1671 (rok po slzení) a mal byť sprevádzaný zázrakom, keď vojak, ktorý ikonou zneuctil, padol na zem, začal v zúfalstve kričať ako šialený a bil hlavou do zeme. O niekoľko dní mala byť ikona pod dozorom vojska prevezená do Prešova a cerkev mala byť spálená, aby sa v Klokočove vykorenilo pravoslávie. Pobyt v Mukačeve i vo Viedni mal zabrániť veriacim, aby sa pri ikone modlili.⁸

Podľa iného zdroja chrám v Klokočove napadli kuruckí vojaci a začali ho demolovať. Keď jeden z nich zbadal, že ikona Presvätej Bohorodičky slzí, vytrhol ju z ikonostasu, hodil na zem a chcel ju pošliapať. Ale keď veriaci, ktorí boli v chráme a modlili sa, videli zázračné slzenie ikony, vzbúrili sa proti kurucom a ikonou im vytrhli. Keď kuruci nemohli veriacich, ktorí utiekli s ikonou do lesa, dosiahnuť, podpálili cerkev. Keď boli povstalci vyhnaní cisárskou armádou a veriaci nemali svoju cerkev, rozhodli sa zveriť ikonou do úschovy mestu Prešov. Tam sa o ikone mala dozvedieť Žofia Bátoriová, ktorá si ju zobrala do Mukačeva, odkiaľ ju po porážke Františka II. Rákociho mal cisár Karol VI. preniesť do Viedne a uložiť do svojej cisárskej kaplnky.⁹

⁴ URIEL, Á. *Kincseink, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klockosói csodatevő szent képek leirása*. Ungvár : Unio könyvnyomda Részv. Társ., 1907, s. 184.

⁵ LACKO, M. Z našej minulosti: Pútnické miesto Klokočov. In *Mária*, s. 23.

⁶ ČEKAN, J. *Pamiatka z klokočovského odpustu*, s. 6; PAPP, Š. 300-letia sleziňa i plaču ikony Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi. In *Kalendár Blahovistnika na rok 1971*, s. 41; (PAPP, S.) *Pered 300 rokami*. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 1; ПАП, С. *Діва Марія – Мати Спасителя – Богородиця*. In *Благовѣстник*. 1987, roč. 13, č. 12, s. 7 – 8.

⁷ KAVČÁK, A. Tradičný odpust v Klokočove. In *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*. 1962, roč. 8, č. 8, s. 182 – 184.

⁸ KAČUR, I. Dejiny a osud zázračnej ikony Božej Matky Klokočovskej. In *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*. 1957, roč. 3, č. 8, s. 182 – 184.

⁹ ПЕКАР, А. В. *Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Внутрішня історія. Записки ЧСБВ – Аналектa OSBM*. Рим : 1997, s. 369 – 370; PAPP, Š. 300-letia sleziňa i plaču ikony

Keďže nedošlo k riadnemu skúmaniu zázraku ani k spísaniu výpovedí, ako to bolo o tridsať rokov neskôr v Pócsi, je veľmi ťažké objektívne posúdiť okolnosti samotného slzenia ikony.¹⁰ Je však zrejmé, že toto slzenie bolo už v 17. storočí vnímané vo všeobecnosti ako pravdivé i v Katolíckej cirkvi v Uhorsku. Uhorský palatín Pavol Esterházy opísal túto ikonu vo svojom diele z roku 1696. V opise uvádza, že zázračná ikona patrila panstvu Vinné, bola umiestnená v drevenej cerkvi v obci Klokočov a v roku 1670 slzila, pričom bola poškodená nožom hereatika. V roku 1680 už bola súčasťou majetku rodiny Rákociovcov v Mukačeve.¹¹ Klokočovské zázračné slzenie ikony sa však napríklad v práci Eleka Jordánszkeho o uhorských pútnických miestach z roku 1836 nespomína.¹² Obdobne sa nespomína ani v niektorých neskorších dielach o takýchto miestach.¹³

Keďže vo vizitáciách Klokočova v 18. storočí sa slzenie ikony nespomína, tak sa historické práce väčšinou opierajú o informácie plynúce z legendy a od Esterházyho. Udalosti opísané v legende sa však nezhodujú so skutočnými historickými udalosťami. Medzi 9. aprílom a 1. májom 1670 sa síce šľachta v Zemplínskej, Užskej, Ugočskej a Šarišskej župe pod vedením Františka Rákóciho postavila cisárskym vojskám, ale podrobné zápisnice z tohto vojenského odporu neobsahujú informácie o incidente v Klokočove. 12. apríla 1670 sa v Tokaji František I. Rákoci pokúsil vyvolať väčší záujem o povstanie, ale pre neúspech tohto pokusu a nedostatočný ohlas sa už v máji utiahol na svoj hrad v Mukačeve. V roku 1678 sa v severovýchodnom Uhorsku nachádzali Tököliho vojská, ale cisárske vojská sa dostali iba po Užhorod, a tieto výpravy priamo Klokočov nezasiahli.¹⁴ Takže v prípade zničenia cerkvi a odcudzenia ikony pravdepodobne všetky neskoršie zápisy z pera katolíckych autorov tendenčne uvádzali vojsko ako protestantské, heretické či priamo kalvínske, teda kurucké.

Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi. In *Kalendár Blahovistnika na rok 1971*, s. 39; (PAPP, S.) Slezý prečistoj divy. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 2 – 3.

¹⁰ (PAPP, S.) V Klokočovi pered 300 rokami. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 4.

¹¹ „Vinnai csudalatos Boldog Asszony képe Magyar országban. Vinnai Várához tartozandó Klatocz nevű Orosz Falu Templomában régútától fogvást tiszteltetett egy Bóldogságos Szűz képe. Melly az Ezer hat száz Hetven Esztendőben sokaknak szemé láttára elsőben könyvezni, és az után némely Eretnekek késsel való szúrások után Orczáján le-görgő köny-hullatással sirni láttatott; melyet a Rákóczi Ház Munkács Várában vitetett az Ezer hat száz nyolcvan Esztendőben.” Je však možné, že autor ohľadom poškodenia opísal inú ikonu v kaplnke Mukačevského hradu – kópiu ikony z Čenstochovej. ESZTERHÁZY, P. *Mennyei korona az az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tett eredeti*. 1696, Nagyszombat : Akadémia, s. 116; VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. Egy szakrális műkincs különös útja. In BUBRYÁK, O. (szerk.) „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2010, s. 757.

¹² JORDÁNSZKY, E. Magyar országban, „s az ahoz tartozó részekben lévő bóldogságos szűz Mária kegyelem” képeinek rövid leírása. Posonban : Belnay örökösének betűivel, 1836, XXIII + 167 s.

¹³ MAJSAI, M. é.n. Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig. In MAJSAI, M. – SZÉKELY, L. *Boldogasszony anyánk*. Budapest : Ecclesia, 1970, s. 7 – 200; ERNST, R. *Lexikon der Marienerscheinungen*. Walhorn : Edition Markus Verlag, 1984, 160 s.

¹⁴ VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. In BUBRYÁK, O. (szerk.) „Ez világ, mint egy kert...” , s. 761 – 762.

Navyše, prítomnosť cisárskeho vojaka v blízkosti kuruckého vojska, ktorý zachraňuje ikonu z plameňov horiacej cerkvi v Klokočove, je málo pravdepodobná. Omnoho pravdepodobnejšie je, že ikona slžila v roku 1670 v čase, keď vojská rakúskeho cisára Leopolda I. (v Uhorsku im velili generáli Sporck a Spankau) prišli aj na východné Slovensko eliminovať reálny, ale aj možný odboj po potlačení Vešelénihho sprisahania. Toto ich pôsobenie bolo poznačené násilnou rekatolizáciou a potláčaním všetkého, čo nebolo katolícke.¹⁵ A hoci boli rusnáci veriaci na tomto území zjednotení s Katolíckou cirkvou asi dvadsať rokov, istotne boli pre vojakov vychovaných v latinskom obrade naďalej nekatolíkmí a podľa toho by k nim aj pristupovali. Je otázne, či cisárski vojaci vôbec vedeli o únii. Zodpovedalo by tomu aj ich konanie voči ikone, aj jej následná krádež maskovaná spálením cerkvi. Zásah rekatolizácie v regióne je zrejmý práve okolo roku 1670, keď reformovaní veriaci (kalvíni) prišli o svoj kostol vo Vinnom. Ten im na konci 70. rokov 17. storočia vrátil Imrich Tököli.¹⁶ Odobratie kostola istotne nebolo dobrovoľné a vyžadovalo si prítomnosť cisárskeho vojska. Je možné, že tento vojenský zásah je spojený aj so zničením cerkvi v Klokočove. Nevýhovujúci stav cerkvi v roku 1750 svedčí o tom, že cerkev bola postavená pred dlhším časom a z nekvalitného materiálu.¹⁷ To s absenciou kňaza už v rokoch 1671 až 1715 potvrdzuje zničenie cerkvi podľa legendy. Podnebie a blízkosť veľkého močariska (dnes Zemplínska šírava) zohrávali v jej životnosti tiež veľmi negatívnu úlohu.

Ikonu cisársky vojak odniesol do Prešova, kde sa protestantskí mešťania postavili po odhalení Vešelénihho sprisahania na odpor voči cisárovi Leopoldovi. 8. júna 1670 bolo mesto Prešov obsadené cisárskym vojskom.¹⁸ Prešovský magistrát v prvej polovici 18. storočia niekoľkokrát žiadal o vrátenie ikony ako svojho majetku, preto je pravdepodobné, že ju od vojaka odkúpil. Ikonu od magistrátu získala grófka Žofia Bátoriová,¹⁹ matka Františka I. Rákociho (1645 – 1676), ktorý bol s Vešelénim a Zrínskym hlavným iniciátorom sprisahania potlačeného v roku 1669. Je pravdepodobné, že to súviselo so zmenou konfesiónálnych pomerov v magistráte mesta v roku 1673, keď na krátky čas znovu v magistráte mesta prevládli katolíci, alebo po roku 1678, keď sa Prešov pridala na stranu povstal-

¹⁵ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 319.

¹⁶ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára, K. gg. IV. 5 (450 fol.; 4° (in-4)), *Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis, confecta et conscripta Anno MD-CXVIII. seniore Petro H. Zombori, Pastore Ecclesiae Palagiensis, consenioribus Luca Egresi Kapossiensis, Thoma [...]Jelnecono Körtveliesiensis Ecclesiarum Ministris, ad constituendam et conservandam ενταξεν in huj[...] dioeceseos [...]clsi[...]*, s. 72.

¹⁷ „Ecclesia lignea scandulis tecta ruinae proxima.“ VÉGHSEŐ, T. – TERDIK, S. – SIMON, K. – MAJCHRICS, T. – FÖLDVÁRI, K. – LÁGLER, É. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750 – 1752. évi egyházlátogatásainak iratai.* Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, s. 574.

¹⁸ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I.*, s. 319.

¹⁹ O vzťahu Žofie Bátoriovej k východnému obradu pozri napr.: ПАП, С. Діва Марія – Мати Спасителя – Богородиця. In *Благовѣстник*. 1988, ро́ч. 24, ч. 1, s. 8.

cov okolo Imricha Tököliho.²⁰ Žofia Bátoriová sa v tom čase zdržiavala práve vo svojich nehnuteľnostiach na Šariši (pravdepodobne v kaštieli v Zborove) a bola po obrátení horlivou katolíčkou, čo spolu s okolnosťami ohľadom slzenia ikony pravdepodobne stálo za jej snahou získať zázračnú ikonu. Podľa Kálmána Thalyho ikonu grófkya získala cez svoju sestru Hedvigu Lubstovskú (z prvého manželstva matky Anny s Vojtechom Lubstovským²¹) za pomoci jezuitov z Klokočova v Poľsku za veľmi vysokú cenu.²² Dôvodom jej konania mohlo byť poďakovanie za záchranu syna pred katom²³ či snaha o príhovor za záchranu jeho života, či spásu duše, keďže František zomrel ako 31-ročný práve na hrade Zborov 8. júla 1676.²⁴ Dôvodom mohli byť aj výčitky svedomia, keďže v roku slzenia vyhnala z mukačevského monastiera zjednotených mníchov i s ich biskupom Jozefom Vološinovským, hoci predchádzajúci rok s jeho nomináciou súhlasila.²⁵

Ikonu najneskôr v roku 1680 preniesli do hradnej kaplnky v Mukačeve, kde bola umiestnená na hlavnom oltári namiesto obrazu sv. Žofie.²⁶ Nie je známe, kedy bola ikona vyzdobená vzácnymi korunami. Stalo sa to však pred rokom 1682. Po smrti grófkya Žofie 14. júna 1680 sa ikona stala majetkom jej vnúcat, pretože jej syn František I. Rákoci 8. júla 1676 zomrel a grófkya nechcela zveriť veľký rákociovský majetok Helene Zrínskej pre jej vzťah s Imrichom Tökölim. Helena sa však za Imricha Tököliho v roku 1682 po smrti grófkya Žofie vydala a bola tak zapojená do ďalšieho protihabsburského povstania. Ešte pred sobášom dala Helena Zrínska urobiť súpis rákociovského majetku na hrade Mukačevo (aj v hradnej kaplnke), aby sa nezmiešal s majetkom jej nového manžela. Chránila tým dedičstvo svojich detí. Súpis urobil 30. januára 1682 jágerský kanonik Mikuláš Kručaj.

²⁰ ŠAPO, fond Magistrát Prešov – úradné knihy, odd. Mestská rada a zastupiteľstvo, inv. č. 2539, s. 95a.

²¹ Výskum DNA potvrdil medzi Žofiou Bátoriovou a Hedvigou Lubstovskou príbuzenský pomer a ich spoločnú matku. Tým boli vyvrátené teórie pôvodu Hedvigy Lubstovskej. NAGY, M. – CSÁKYOVÁ, V. – MENDE, B. G. – TÓTH, G. – FRAENKEL, E. I. Rákóczi Ferenc vélt csontmaradványainak azonosítási terve mtDNS elemzéssel. In: *Folia Anthropologica*, ISSN 1786-5654, 2015, roč. 14, s. 131.

²² V Poľsku pod Krakovom sa nachádza dedina Głogoczów. THALY, K. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok, 1680 – 1701. In *Történelmi Tár*. Budapest : Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat, 1900, s. 323.

²³ Žofia Bátoriová vykúpila svojho syna Františka I. Rákociho za štyristotisíc zlatých najmä z vena svojej nevesty Heleny Zrínskej.

²⁴ František I. Rákoci býval v Zborove pravdepodobne od roku 1671 a nezasahoval do politického diania. V závere života strávil čas aj pri tehotnej manželke v Borši. Jeho syn František II. Rákoci sa narodil 27. marca toho istého roka v Borši pri Košiciach.

²⁵ BARAN, A. Quedam ad biographiam Josephi Volosynovskyj episcopi Mukačoviensis (1667). In *Analecta OSBM*. 1956, roč. VIII (XIV), č. 2 / 1 – 2, s. 209 – 227; BARAN, A. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukacoviensis*. Rím : Видавництво ОО Василян, 1960, s. 78 – 81; PAPP, Š. 300-letia sleziňňa i plaču ikony Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi. In *Kalendár Blahovistnika na rok 1971*, s. 41.

²⁶ ESZTERHÁZY, P. *Mennyei korona az az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tett eredeti*, s. 116; PUSKÁS, B. A Klokocsói kegykép másolatai. In *Athanasiana*, s. 184.

Zo súpisu vyplýva, že v hradnej kaplnke bolo sedem obrazov Božej Matky: obraz „čenstochovskej blaženej Pani“ zdobený striebornou reťazou a perlamí;²⁷ tenký obraz blaženej Pani zo striebra; dva obrazy písané na drevo – jeden je obraz nášho Pána Ježiša, druhý blaženej Pani; na meď písaný čenstochovský obraz; veľmi malý obraz v striebornom rámi; nakoniec obraz blaženej Pani od mníšky. Na prvom mieste v inventári stojí zázračný obraz blaženej Pani.²⁸ Obrazy boli zdobené množstvom vzácných predmetov zo zlata a drahými kameňmi. Napríklad okrem veľkej koruny mala Bohorodička niekoľko náhrdelníkov – jeden zo smaragdov, zlatú retiazku, smaragdovú ružu, dvanásťradový perlový náhrdelník, niekoľko radov smaltovaných korálikov... Ježiš mal dve malé koruny nad hlavou po oboch stranách ramien (jednu smaltovanú, druhú s drahokamami ako Bohorodička), náhrdelník zo smaragdov s dvomi zlato-rubínovými ružami po stranách... Obraz čenstochovskej Bohorodičky mal okrem veľkej striebornej reťaze päťradový farebný a trojradový zlatý náhrdelník.²⁹

Keď sa po dobytí Mukačeva 17. januára 1688 spisoval majetok vnúčať Juraja II. Rákociho a Žofie Bátoriovej (Františka II. a Júlie Rákociovcov), medzi majetkom sa uvádza aj ikona z haličského Klokočova. Ide o prvý konkrétny záznam o tejto ikone. Podľa neho bola ikona bohato ozdobená. V korune Panny bolo sedem veľkých a desať menších rubínov, päť smaragdov, jedenásť malých diamantov, devätnásť väčších a 536 menších perál. Na krku Bohorodičky bol osemnásťradový perlový náhrdelník, ktorý pozostával z 85 veľkých a 2 771 menších perál. V Ježišovej korune boli dva veľké a deväť malých rubínov, tri veľké smaragdy, štyri malé diamanty, jedenásť veľkých a 322 malých perál. Opis drahokamov v korunách je rovnaký ako opis korún, ktoré si so sebou do Turecka vzala Helena Zrínska spolu s niekoľkoradovým náhrdelníkom. Tie boli hlavnou časťou dedičstva Františka II. Rákociho po matke, ktorého súpis urobili 5. júla 1707 Ján Pápai a František Horvát.³⁰ Ani jeden z týchto súpisov neobsahuje opis

²⁷ THALY, K. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok, 1680 – 1701. In *Történelmi Tár*, s. 325. Grófka spolu so sestrou vykonala dokonca púť do Čenstochovej, odkiaľ si pravdepodobne priniesla kópiu ikony čenstochovskej Bohorodičky, ktorú mala vo svojej hradnej kaplnke v Mukačeve.

²⁸ VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. In BUBRYÁK, O. (szerk.) „Ez világ, mint egy kert...“, s. 759 a 763. Súpis je súčasťou dokumentu: *Facta est conscriptio rerum sacrarum ad secellum arcis Munkács pertinentium, sub reverendo Patre Nicolo Krucsay eiusdem arcis paracho vigilantissimo*. OSzK Kt, Folio Hungarica, 1389, fasc. 1., s. 40, 42. Tento zoznam je máťuci, pretože udáva pôvod iba niektorých obrazov – Čenstochovú v Poľsku a sestru grófky – mníšku Hedvihu. A iba v dvoch prípadoch hovorí o drevenom podklade.

²⁹ THALY, K. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok, 1680 – 1701. In *Történelmi Tár*, s. 323 – 325. Kópia podobne zdobenej čenstochovskej ikony sa nachádza v Katedrále sv. Jána Krstiteľa v Trnave na bočnom oltári, ktorý dal urobiť rod Esterházyovcov koncom 17. storočia.

³⁰ Pôvodný opis z 30. januára 1682 hovorí o náhrdelníkoch aj v prípade Ježiša, ale celkový počet náhrdelníkov na ikone ostal nezmenený, i keď nie všetky boli z perál. PUSKÁS, B. A Klokocsói kegykép másolatai. In *Athanasiana*, s. 184; (PAPP, S.) Iz istorii Klokočovskoj ikony. In *Благовестник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 6; BALOGH, J. *Munkács-vár története*. Munkacs : Kiadja: A szersző, 1890, s. 272; THALY, K. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. 1686 – 1705. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores, tom XXIV*. Pest : Eggenberger Ferdinand magyar akadémiai könyvtárusnál, 1868, s. 641. Obidva texty z dvoch rôznych dokumentov vykazujú mnohé podobnosti.

ikony, iba drahocenností z rodinnej rákociovskej klenotnice, ktoré ju zdobili. Neskoršie záznamy z roku 1712 potvrdzujú pobyt ikony v roku 1688 vo Viedni a následne v Turecku.³¹ V 17. a 18. storočí často dobrí zlatníci vyrábali vzácne koruny zdobené drahými kameňmi a perlami, ktoré boli finančnou rezervou majiteľa. Takými hodnotnými klenotmi mohol ozdobiť ikonu z vážneho dôvodu len veľmi bohatý darca.

Po obojstranne výhodnej kapitulácii Mukačevského hradu v roku 1688 musela Helena Zrínska spolu s deťmi odísť do Viedne. Okrem detí si vzala so sebou najcennejšie veci a rodinné dokumenty. Medzi cennosťami bola aj ikona Bohorodičky zdobená korunkami, ktorá v roku 1682 patrila medzi najväčšie rákociovské poklady. Tá nebola súčasťou súpisu majetku detí Františka I. Rákociho, ktorý na podnet cisára Leopolda I. urobil spolu s generálom Antonom Caraffom Ladislav Svätajánsky v roku 1688. Vtedy ocenili majetok Rákociovcov na približne sedemdesiat tisíc zlatých.³² Cestou do Viedne Helena Zrínska mnohé cennosti uložila v spriatelенých cirkevných inštitúciách.³³ Z Mukačeva vyrazila 20. marca 1688. Prešla cez Veľkú Dobroň, Boršu, Nové Mesto pod Šiatrom, Regéc, Veľký Šariš, Zborov, Stebník, Likavku, Ružomberok, Lietavu, Žilinu, Lednicu (tu sa zdržala dlhšie v kaštieli rodu Rónaiovcov), Trenčín, Trnavu a Bratislavu do Viedne.³⁴ Následne bola Helena Zrínska 14. októbra 1688 internovaná v uršulínskom kláštore vo Viedni a jej deti boli zverené do poručníctva samotného rakúskeho cisára Leopolda I. a kardinála Koloniča. O výchovu Františka II. Rákociho sa starali jezuiti v českých kolégiách (Český Krumlov, Jindřichův Hradec a Praha). Správu nad obrovským majetkom v tom čase najbohatšieho európskeho šľachtica vykonával uhorský prímás. Imrich Tököli, ktorý po prehratej bitke pri Prešove v roku 1684 odišiel do tureckého exilu, vymenil 20. januára 1692 svojho zajatca generála podplukovníka Donata Johanna Heißlera von Heitersheim s rakúskym cisárom za slobodu pre svoju manželku Helenu Zrínsku. Tá následne odišla za ním do exilu do tureckého Istanbulu. 1. februára došla z Viedne do Tokaja, začiatkom mája do Caransebeşa a 13. mája sa stretla s manželom v Báčskej Palanke.³⁵ Následne obaja žili v konštantínopolskej štvrti Galata, kde bola neskôr Helena pochovaná. V roku 1700 však Helena nasledovala manžela do Izmiru (Nikomédie) na ázijskom pobreží Marmarského mora, kde na neďalekom statku, ktorý nazvala Údolie kvetov (iní ho volali Maďarská hora), 18. februára 1703 zomrela. Mladý František II. Rákoci však zostal v rakúskej monarchii. Po dovŕšení osemnástich rokov (v tom čase išlo o predčasnú plnoletosť na základe zákroku grófa Ferdinanda Aspremonta, manžela Františkovej

³¹ ARSI, fond AUSTRIAE, vol. 169, *Litterae annuae*, fol. 99.

³² BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 271.

³³ THALY, K. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. 1686 – 1705*, s. 567; VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. In BUBRÝÁK, O. (szerk.) *„Ez világ, mint egy kert...”*, s. 759 – 760.

³⁴ URIEL, Á. *Kincseink, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és kлокocsi csodatevő szent képek leírása*, s. 194.

³⁵ URIEL, Á. *Kincseink, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és kлокocsi csodatevő szent képek leírása*, s. 194.

sestry Julianny) v roku 1694 získal František II. Rákoci väčšinu svojho dedičstva po otcovi a starej mame, hoci časť nehnuteľného a finančného majetku bola medzitým rozdelená medzi mnohých svetských i cirkevných predstaviteľov.³⁶

V roku 1701 bol František II. Rákoci obvinený z pripravovania povstania a následne vo Veľkom Šariši 18. apríla 1701 zatknutý.³⁷ Vďaka pomoci svojej manželky Charlotty Amalie von Hessen-Wanfriedovej, ktorá podplatila strážu, a agentov svojho spojenca francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. (kráľa Slnko) v noci zo 6. na 7. novembra z väzenia ušiel a 12. novembra v Podolínci prekročil hranice Poľska. Tu na zámku šľachtickej rodiny Sienawskovcov v Brzežanoch začal pripravovať povstanie, ktoré mu malo vrátiť jeho pôvodné majetky a postavenie v Uhorsku. Vo februári 1703 však zomrela jeho matka Helena Zrínska. Iba legenda zaznamenáva, že František odišiel na hrob svojej matky a odtiaľ doniesol milostivú ikonu z Klokočova cez Poľsko do Mukačeva.³⁸ Denník Jána Komáromiho, ktorý vykonával závet Heleny Zrínskej a zaznamenáva aj udalosti okolo pohrebu, túto návštevu nespomína. Napriek tomu Helena odkázala väčšinu svojho neveľkého majetku synovi. Tököliho poslednú vôľu, rodinné diplomy (dôkazy nadobudnutého majetku a titulov) a korunovanú ikonu Presvätej Bohorodičky doniesol sedmohradský vyslanec Michal Henter 3. februára 1708 do Veľkého Károľa Františkovi II. Rákocimu.³⁹ Rákoci o doručení obrazu a ostatných predmetov napísal list Jánosovi Pápajovi. Starší autori uvádzali skorší rok pravdepodobne v súvislosti s opätovným vstupom Rákociho do Mukačevského hradu – 21. november 1705.⁴⁰

Predtým sa v Poľsku 6. mája 1703 František II. Rákoci otvorene postavil na čelo povstania, ktoré sa začalo 14. júna na jeho panstvách v Makovici a Mukačeve. Vo februári 1704 dobyl Mukačevský hrad. Postupne sa pod jeho kontrolu dostalo Sedmohradsko a skoro celé Slovensko, a sám František II. bol vyhlásený za uhorského kráľa. Počas celého svojho života bol František nábožným mužom a mal veľkú úctu k Presvätej Bohorodičke, patrónke Uhorska. Povstanie však po prehratej bitke pri Trenčíne (Trenčianskej Turej) v roku 1708 bolo neskôr porazené a sám František II. Rákoci odišiel 21. februára 1711 cez Verecký priesmyk

³⁶ KARDOS, T. Ilona Zrínyi a poklady Rákócziovcov – Cirkevné a svetské záujmy po smrti Žófie Báthory. In *A kassai aranykincs / Košický zlatý poklad 1935 – 2015*. Košice : Košický občiansky klub, 2018, s. 150 – 158.

³⁷ 8. augusta 1701 sa mu narodil syn Juraj.

³⁸ Porov. KONDRATOVIČ, I. *Pamiatka z klokočovského odpusta*, s. 7; DANCÁK, F. *Gréckokatolícke mariánske pútnické miesta na Slovensku*. Prešov : PETRA, n. o., 2007, s. 24; ПАП, С. Діва Марія – Мати Спасителя – Богородиця. In *Благовѣстник*. 1988, ро.ч. 24, ч. 1, s. 9.

³⁹ Podľa Jána Balogha sa Helena Zrínska videla so synom naposledy tri dni po jeho dvanástych narodeninách 31. marca 1688 vo Viedni. Na želanie Františka II. Rákociho bol pochovaný v Konštantínopole, v hrobe svojej matky, pričom zvyšky jej tela boli uložené do jeho rakvy. BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 281; THALY, K. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezeti írásai. 1686 – 1705*, s. 649. Podľa Ágnes Várkonyiovej Rákoci ulož ikonu v hradnej kaplnke v roku 1709. VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. In BUBRYÁK, O. (szerk.) *„Ez világ, mint egy kert...”*, s. 760.

⁴⁰ URIEL, Á. *Kincseink, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klockocsi csodatevő szent képek leírása*, s. 199; PAPP, Š. Klokočov. In *Slovo*, 1970, ро.ч. 2, ч. 12, s. 8; (PAPP, S.) Iz istorii Klokočovskoj ikony. In *Благовѣстник*, s. 5 – 6.

do Poľska, aby hľadal diplomatickú alebo vojenskú pomoc.⁴¹ Vtedy mu Cigán Michal Barna povedal: „Hľadáte, hľadáte, veľkomožný pane, no stratíte všetko a nič nenájdete!“ O vzťahu, aký mala táto cigánska skupina okolo Sándora Czinku k Rákocimu svedčí aj to, že ho neskôr nasledovala do Turecka.⁴²

V Poľsku mu francúzsky kráľ Ľudovít XIV., ktorý podporoval povstanie ročne približne dvestotisíc toliarmi, ešte v roku 1707 prostredníctvom Alžbety Sienawskej zakúpil od poľskej kráľovnej Márie Kazimírovny Sobieskej Jaroslavské panstvo.⁴³ Za panstvo zaplatil Rákoci tristoosemdesiat tisíc zlatých. Z nich bolo trisťtisíc iba pôžičkou, ktorú bolo treba splatiť. Na svoje nové panstvo dal František v roku 1709 preniesť vzácnejšie chrámové poklady z Mukačeva pravdepodobne za pomoci rodiny Sienawskovcov, ktorá ho v jari v Mukačeve navštívila. Adam Sieniawský zastával v Poľsko-litovskej republike najvyššiu vojenskú funkciu a jeho manželku Alžbetu Helenu Sieniawskú, princeznú Lubomírsku, jej súčasníci nazývali poľskou kráľovnou bez koruny.

V poľskej Jaroslavi sa František II. Rákoci uchýlil do kláštora benediktínok, kde istý čas žila aj jeho manželka. Neskôr sa odsťahovala do centra mesta. Tu však nevydržal dlho, pretože sa ocitol s vojskom a ďalšími emigrantmi bez potrebných finančných príjmov (v roku 1711 Ľudovít XIV. vyplácal rentu približne iba šesťtisíc namiesto pôvodných dvestotisíc zlatých) a navyše bol na neho plánovaný atentát. Finančná situácia Rákociho v Poľsku nebola dobrá. Jeho druhovia, napr. Simon Forgáč, predávali už v rokoch 1711 a 1712 rodinné cennošti a šperky. Napriek tomu i napriek ponúknuť milosti z 30. júla 1711 (trvala šesť týždňov) väčšina vojakov zostala v emigrácii. Už v auguste 1711 prepustil Rákoci zo svojich služieb šesťdesiat mladých vojakov ubytovaných v Jaroslavi, lebo výdavky na jeho dvor, dvor jeho manželky a emigrantov boli neúnosné. Ďalších poslal v nádeji na amnestiu domov v jari 1712. I tak v Poľsku zostávalo okolo dvetisíc vojakov. Následne sa v anonymite ako gróf Sáros rok zdržal v Gdansku. V roku 1712 bola finančná situácia taká neúnosná, že Rákoci so svojimi spoločníkmi v podstate skrachovali. V Gdaňsku sa Rákoci znova stretol s poľským kráľom a ruským cárom. Práve na pomoc ruského cára Petra Veľkého sa Rákoci veľmi spoliehal. Ale po porážke ruských vojsk tureckou armádou v bitke o Prut 8. júla 1711 sa táto pomoc javila nereálna. Jediným spôsobom bola diplomacia. Keďže po vojne o španielske dedičstvo celkom úspešne prebiehali v holandskom meste Utrecht mierové rokovania, rozhodol sa ich František II. Rákoci ovplyvniť vo svoj prospech. 16. novembra 1712 odišiel s Baltazárom Kisfaludim, Klementom Mikesom a Adamom Királyom z Gdanska do Anglicka. Tu ho však kráľovná na podnet Viedne neprijala. Potom odišiel do Francúzska a 13. januára 1713 pristál v Dieppe. Po pobyte vo Francúzsku odišiel do Turecka, kde na Veľký piatok 8. apríla 1735 zomrel. Pochovali ho v Kostole svätého Benedikta v Istanbule, kde bola pochovaná aj jeho matka Helena Zrínska. Titul i panstvo zanechal v testa-

⁴¹ BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 397.

⁴² KÁLMAN, T. *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Budapest : Kiadja Ráth Mór, 1885, s. 47.

⁴³ MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*. Jarosław : Jarosławskie Wiadomości Parafjalne, 1936, s. 366 – 367.

mente svojmu synovi Jurajovi III. Rákocimu, grófovi de Terislaw⁴⁴ (1701 – 1756). 15. októbra 1711 sa správkyňou Jaroslavského panstva stala Alžbeta Sienawska, ktorá ho získala do zálohy za finančnú pôžičku Rákocimu. Ten musel predať všetko, čo malo cenu, keďže nemal dostatočné finančné zdroje pre tritisíc vojakov a šľachticov, ktorí s ním prišli do Poľska.

Poslednou pomocou pre povstalcov v Poľsku bol dar francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., ktorý krátko pred smrťou poslal 42-tisíc livrenov Rákociho šľachticom.⁴⁵ Maďarská kurucká kolónia v Jaroslave ešte pretrvala niekoľko desaťročí. Pobyt vojakov maďarskej národnosti zaznamenáva *Liber demortuum Jaroslawiensis* (1714 – 1757). Rusínski a slovenskí vojaci sčasti splynuli s domácim obyvateľstvom. Alžbeta Sienawska v roku 1718 už vystupovala ako riadna majiteľka panstva Jaroslaw.⁴⁶

Po kapitulovaní mukačevskej posádky 24. júna 1711 boli ďalšie poklady, ktoré zabudol František II. Rákoci v Mukačeve, 12. júla 1711 odvezené v sprievode vojakov kráľovskej komory⁴⁷ do rodinného zámku v Sárospataku (Blatnom Potoku). V Mukačevskom hrade zostali iba rôzne odevy, ktoré boli pravdepodobne zničené v požiari v roku 1834.⁴⁸ Po roku 1711 bola kaplnka v Mukačeve obnovená aj s mnohými cennosťami, ale aj tie zhoreli za požiaru 27. júla 1834 počas veľkého sucha, keď sa strop kaplnky prepadol.⁴⁹

Juraj Kőrösi, od roku 1680 Rákociho vychovávateľ a neskôr správca financií a majetku, po uzavretí Satmárskeho mieru doniesol 16. júla 1711 zázračný obraz blahoslavenej Pani, ktorý kedysi slzil krvavé slzy a bol poškodený heretikom, do rákociovskej rezidencie v Sárospataku.⁵⁰ Spolu s ním doniesol devätnásť vo-

⁴⁴ Jaroslaw.

⁴⁵ ASZTALOS, M. II. *Rákóczi Ferenc és kora*. Budapest : Dante Könyvkiadó, 1934, s. 433.

⁴⁶ BIENKOWSKA, Z. Franciszka II Rakoczego zwlązki z Jaroslawiem. In BALOG, J. a kol. *Z Bogiem za ojczyznę i wolność – o Franciszku II Rakoczym bohaterze Węgier*. Warszawa : Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2016, s. 27 – 32; SÁNTA, Á. Munkács 1711. Végjáték a Latorca mellett. In *Hadtörténelmi Közlemények*, ISSN 0017–6540, 2013, roč. 126, č. 2, s. 549 – 569; SERES, I. „Vyhnanci vo vyhnanstve“ – Imre Thököly a Helena Zrínyi in Izmit. In *Rákóczi 110 rokov v Košiciach: medzinárodná konferencia pri príležitosti 110. výročia prevezenia pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov do Košíc 26. – 29. októbra 2016 Košice*. Košice : Kassai Polgári Klub, 2016, s. 15 – 20; MERÉNYI-METZGER, G., II. Rákóczi Ferenc Lengyelországi menedékhelei. In *Honismeret*. ISSN 0324-7627, 2011, roč. 39, č. 4, s. 29 – 30; HOPP, L. Lengyel-magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában. In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1975, roč. 79, č. 2, s. 153 – 156; BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 273.

⁴⁷ Väčšina doterajších autorov uvádza, že išlo o cisárskych vojakov. Ale o tom, aby Juraja Kőrösi sprevádzalo cisárske vojsko, zmienka nikde nie je. Porov. VÁRKONYI, Á. Zrínyi Ilona elveszett kegyképe – Bujdosó Boldogasszony In *Élet és Tudomány*. ISSN 0013-6077, 2008, roč. 53, č. 27, 4. júl 2008, s. 1608.

⁴⁸ BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 273.

⁴⁹ LEHOCZKY, T. *Munkács város új monográfiája*. Munkács : Grünstein Mór kiadása, 1907, s. 281 – 282.

⁵⁰ „Accessit templo praetiosus thesaurus, imago nimirum miraculosa B. V. quae ante revolutionem Tökölíanam lacrymata est, et a milite Calvinista securi secta in facie sanguine manavit. Colebat hanc pie Hellena Zrini Emerici Tököli uxor, Francisci Rakoczi mater, prius uxor Georgii Francisci Rakoczi fundatoris hujus Residentiae; comitem volebat hanc imaginem suam

zov rákociovského majetku.⁵¹ Tu sám Kőrösi ešte v roku 1694 výraznou mierou podporil kláštor otcov trinitárov a v miestnej rezidencii bol uchovávaný rodinný majetok i po roku 1688. 10. augusta 1711 Kőrösi ako dovtedajší predseda kráľovskej komory uvádza tento obraz medzi majetkom, ktorý bol z Mukačeva odnesený.⁵² 14. augusta 1711 bola ikona počas tradičnej procesie pred sviatkom Zosnutia Presvätej Bohorodičky slávnostne prenesená do miestneho chrámu.⁵³ V septembri 1712 sa správa mýta na východnom Slovensku dostala znovu do právomoci Spišskej komory, ktorej do svojej smrti 1. mája 1716 predsedal gróf Ladislav Svätajánsky.⁵⁴ Ten bol jedným zo sudcov Caraffovho súdneho tribunálu na tzv. Prešovských jatkách v roku 1687.⁵⁵ Po obžalovaní Františka II. Rákociho v roku 1700 a jeho úteku spisoval jeho majetok najprv v roku 1700 spolu s Mikulášom Kručajom v rákociovskom hrade v Sárospataku a neskôr v roku 1701 v rákociovskej kúrii v obci Tállya.⁵⁶ Predtým v roku 1688 oceňoval majetok vnúcat Juraja II. Rákociho Františka II. a jeho sestry Julianny. Po svojom vymenovaní za predsedu Spišskej komory pomáhal Ladislav Svätajánsky aj Jánovi Svätajánskemu,⁵⁷ ktorý bol výrazným spolupracovníkom Františka II. Rákociho, jeho kuruckým brigádnym generálom, hlavným veliteľom opevneného dolného mesta Mukačeva pri jeho dobýjaní v roku 1711. Tomu sa podarilo stať v roku

ubique, hinc Munkatsino, Viennae ad suum arestum, Vienna sequuta virum Constantinopolim eandem deportavit. Mortua matre Tökölus adhuc tunc Calomista Lutheranus post conversus privigno suo Francisco tempore tumultuorum Hungariae misit, cujus dum se in Poloniam recepisset Munkachini oblitus est. Munkacsino demum Dominus Per(illustris) Georgius Kőrösi facta pace Patakinum deportavit, acin templo nostro collocavit colendum.“ ELTE, fond Manuscripts, vol. 96, *Historia domestica Residentiae S. J. Patakiensis ab anno 1663. usque ad annum 1753*, s. 140; ARSI, fond AUSTRIAE, vol. 169, *Litterae annuae*, fol. 98 – 99; GYULAI, É. A jezsuiták visszatelepédése Sárospatakra 1711-ben. In *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*. ISSN 2064-7530, 2016, roč. 3, č. 1, s. 126.

⁵¹ „Venit Munkacsino D. Kőrösi cum 19 curribus per rerum suarum Scholae.“ ELTE, fond Manuscripts, vol. 95/1, *Historiae domestica Residentiae S.J. Patakiensis ab anno 1711 usque ad anno 1732 inclusive*, s. 3b.

⁵² „Az Munkácsból kihozott, Klokocsóba sírt Boldogságos Szűz képinek lajstroma; iratott 1711 die 10. Augusti.“ THALY, K. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. 1686 – 1705*, s. 649. Balog uvádza 11. august 1711. BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 272.

⁵³ „Venit Procesio Ductore R. D. Lizkensi hora 9. cui itum ex obiam Pluviali et pueris indutis. Et ex Residencia imago B. V. flenbis cereis accensis in Templu delata procesionaliter locata ad aram majore, Sacrum Letum cum musica in choro. Abiit procesio hora prima quam comutatus est P. Joannes ut mane obvios accepit P. Superiorem. Duo Ludimagistri hic prasni sunt.“ ELTE, fond Manuscripts, vol. 95/1, *Historiae domestica Residentiae S.J. Patakiensis ab anno 1711 usque ad anno 1732 inclusive*, s. 3b.

⁵⁴ SZÜCS, J. *A szepesi kamarai levéltár 1567–1813*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 95.

⁵⁵ HORVÁTH, M. *Magyarország történelme, Zvázok 6*. Pesten : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1872, s. 182.

⁵⁶ MNL OL E, fasc. 156, no. 70, *Inventarium*; MNL OL E, fasc. 156, no. 9, *Inventario Domorum in Curia Tallyensi Rakocziano-Fiscali rerumque in iisdem Tapertarum*.

⁵⁷ KOVÁCS Á. Protektor és kliens sikeres együttműködése: Károlyi Sándor és Szent-Iványi János kapcsolata. In GYULAI, E. (ed.) *Úr ésszolgaa történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953 – 2011). Lords and Servants in History's Unity*. Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet : Miskolc, 2014, s. 63.

1714 sudcom súdneho dvora a v roku 1715 radcom kráľovskej maďarskej komory. Do týchto jeho aktivít na pomoc bývalým Rákociho povstalcom možno zaradiť aj situáciu v roku 1713. 31. januára prišli do Sárospataku karmelitáni z Jaroslavi, aby nakúpili víno, ale nič si nevybrali. Spoločnosť im robil Andrej Koložvári, ktorý sa po smrti Jána Badiniho v roku 1698 spolu s Jurajom Kőrösim staral o financovanie a hospodárstvo rákociovskej rodiny. Keďže karmelitáni v Jaroslavi nikdy nepôsobili, je otázne, kto a s akým úmyslom vzal na seba ich identitu.⁵⁸ Existuje tu možnosť, že za karmelitánmi sa skrývali služobníci Františka II. Rákociho, ktorí sa pod týmto preoblečením dostali do Uhorska a vďaka nemu mohli bezpečnejšie vyniesť zvyšné rákociovské poklady do Poľska, kde boli speňažené. Vo svojom testamente František II. Rákoci už totiž nespomína žiadne rodinné šperky ani cennosti, hoci napríklad panstvo v Jaroslavi, ktoré už reálne nevlastnil, ale mal na neho isté právo, spomína.

Podobne mohla byť zo Sárospataku do Jaroslavi prenesená aj čudotvorná ikona z Klokočova. V Sárospataku bola ikona umiestnená pravdepodobne do roku 1715. Vyplyva to z počtu kajúcnikov na sviatok Paschy v tomto meste. Ich počet totiž medzi rokmi 1711 a 1712 prudko vzrástol z tristo na dvetisíc. Po roku 1715 sa však počet kajúcnikov značne znížil.⁵⁹ Aj iné aktivity jezuitov v Sárospataku sú podľa *Litterae annuae* v nasledujúcich rokoch utlmené. Zo Sárospataku do Jaroslavi sa ikona dostala najpravdepodobnejšie po starej Solnej či Tokajskej ceste cez Košice, Prešov a Bardejov.

Rok 1715 bol ohľadom Rákociho záujmov v Uhorsku zlomový. 1. septembra 1715 zomrel francúzsky kráľ Ľudovít XIV., ktorý bol podporovateľom Rákociho povstania v Uhorsku. Po jeho smrti sa stal František II. Rákoci vo Francúzsku neželaným emigrantom, čo viedlo v roku 1717 k jeho odchodu do Turecka. Zároveň 10. júna 1715 podpísal rakúsky cisár Karol VI. 136 článkov Uhorského snemu v Bratislave. 49. článok určil, že František II. Rákoci, Mikuláš Berčení a všetci, ktorí sa nevrátili z Poľska do Uhorska v stanovenom čase, boli označení ako verejní nepriatelia svojho zákonného kráľa a vlasti a ako zradcovia a podvratníci skutočnej slobody. Takto boli povstanci legálne vyhnaní, bolo nariadené ich prenasledovanie a zaistenie, ako aj zhabanie všetkého ich hnutelného a nehnuteľného majetku. Tento zákon dokonca zakazoval kontakt s nimi.⁶⁰

⁵⁸ „Recreatio Carmelitae Jaroslavienses degustarunt vina set non emerunt. D. Kőrösi donavit vas vini corrupti Residentiae. In *prandio fuit officialis Militiae hybernantis in curia D. Kolosvári.*“ ELTE, fond Manuscripts, vol. 95/1, *Historiae domestica Residentiae S.J. Patakiensis ab anno 1711 usque ad anno 1732 inclusive*, s. 12a. АНДРУСЯК, М. Історія міста Ярослав до вибуху Першої світової війни. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том ХЛІІ. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 48.

⁵⁹ 1711 – 300 prijímaní a spovedí; 1712 – 1 800 prijímaní (2 000 spovedí); 1713 – 1 730 prijímaní a spovedí; 1714 – 1 510 prijímaní a spovedí; 1715 – 1 700 prijímaní a spovedí; 1716 – 1 000 prijímaní a spovedí; 1717 – 835 prijímaní a spovedí; 1718 – 665 prijímaní a spovedí. ELTE, fond Manuscripts, vol. 96, *Historia domestica Residentiae S. J. Patakiensis ab anno 1663. usque ad annum 1753*, s. 140 – 150.

⁶⁰ 1715. évi XLIX. Törvénycikk bűnbocsánat a szatmári megegyezésben kitűzött határidőn belül hazatértek részére, s másoknak, kik arra a határidőre vissza nem tértek, száműzetése. [cit. 2020-05-02]. Dostupné na internete: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500049.tv>

Už v roku 1714 sa Rákoci dozvedel o zajatí svojich bývalých dôstojníkov a ich uväznení v Košiciach. Medzi nimi boli Orbán Czelder a Ján Pongrác, z ktorých prvý bol v povstaní veliteľom pechoty a druhý kavalérie. Zajatci boli podrobení mučeniu a pomohli zajatiu Jána Korponaya, ktorý bol v čulom kontakte s poľskou emigráciou. Kým Pongrác zomrel pri mučení, Czelder a Korponay boli 25. septembra 1715 popravení. Ešte predtým 25. septembra 1714 v Györi sťali uhorskú šľachtičnú Julianu Korponayovú-Géczyovú (Levočskú bielu pani) za vlastizradu. Tento postup voči povstalcom súvisel aj tým, že Satmársky mier z roku 1711 nebol uzákonený, lebo niektorí hodnostári namietali proti všeobecnej amnestii. Sám František II. Rákoci v otvorenom liste adresovanom obyvateľom krajiny 13. mája 1711 protestoval proti mieru uzatvorenému v Satu Mare. 19. apríla 1713 vydal rakúsky cisár Karol IV. *Pragmatickú sankciu*. Toto nariadenie o nástupníctve v habsburských krajinách sa stalo základným zákonom habsburského a neskôr rakúsko-uhorského štátu až do roku 1918. Všetky tieto okolnosti viedli aj samotných diplomatov Františka II. Rákociho, aby ho v rokoch 1714 a 1715 postupne opustili a priklonili sa na stranu rakúskeho cisára. Obdobná situácia bola aj v Poľsku, ktoré v roku 1718 na žiadosť rakúskej cisárskej diplomacie vypovedalo z krajiny Rákociho manželku. Tá v roku 1721 skutočne odišla do Paríža.⁶¹

Keďže Juraj Kőrösi pôsobil od roku 1714 ako guvernér zabavených Rákociho majetkov (až do svojej smrti v roku 1730), bolo treba čím skôr dostať z Uhorska do Poľska všetky zvyšné hnutelné majetky Františka II. Rákociho, aby neprepadli rakúskej korune. Je možné, že mu pri tom pomáhal aj Andrej Koložvári, s ktorým bol v Sárospataku 9. júla 1715 svedkom testamentu Gergela Kosovického. Tým najcennejším bola práve ikona z Klokočova, ktorá bola bohato zdobená. Správcom poľských majetkov Rákociho bol Mikuláš Berčeni, jeden z iniciátorov Rákociho povstania. V apríli 1716, keď Rakúske cisárstvo zaútočilo na Osmanskú ríšu, sa obnovila nádej na možnosť návratu Františka II. Rákociho do Uhorska. Pre povstalcov to bola posledná možnosť na zmenu svojej situácie. Aj preto Berčeni na čele kuruckého vojska v júni 1716 na pozvanie tureckého veľkovezira opustil poľskú Jaroslav a zapojil sa do neúspešnej obrany tureckej pevnosti v meste Oršova na juhu dnešného Rumunska. Rakúske vojská však dobyli 12. októbra 1716 Petrovaradin a po porážke dvestotisícovej osmanskej armády pri Belehrade dobyli 22. júla 1717 aj toto mesto. Sultán bol nútený rýchlo uzavrieť mier. Stalo sa to v Požarevaci 20. júla nasledujúceho roka. Tento mier nielen spôsobil odsťahovanie Rákociho z Konštantínopola, ale definitívne ukončil osud jeho povstania.

Vo vizitácii z 6. júna 1733 sa ikona v sárospatackom chráme nespomína, obdobne ani v ďalších vizitáciách v roku 1749 a 1772. Naproti tomu je vo vizitácii z roku 1749 v chráme uvádzaná kópia ikony z Máriapócsa, ktorá sa aj napriek požiaru chrámu v roku 1737 zachovala.⁶² Napriek všetkému bola úcta

⁶¹ ASZTALOS, M. II. *Rákóczi Ferenc és kora*, s. 452.

⁶² Táto kópia je dnes v neďalekom múzeu Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény – Szent Erzsébet Ház. AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Spisy farností, *Vizitácia 6. jún 1733*; AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Kánonické vizitácie, sign. 25, s. 127; AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Kánonické vizitácie, sign. SC/57; ELTE, fond Manuscripts, vol. 96, *Historia domestica Residentiae S. J. Patakiensis ab anno 1663. usque ad annum 1753*, s. 172 a 197.

k Bohorodičke v Rákociho Uhorsku veľmi silná a presahovala miestne konfesie, a sám Rákoci ako veriaci človek vnímal túto ikonu ako obraz patrónky ľudu v severovýchodnom Uhorsku.

Podľa väčšiny historikov bola ikona prevezená do Viedne a umiestnená v kaplnke cisárskeho paláca, odkiaľ putovala do cisárskej klenotnice. Iní predpokladajú, že bola v dolnej kaplnke Dómu sv. Štefana vo Viedni, odkiaľ bola počas druhej svetovej vojny buď skonfiškovaná nacistami, alebo po bombardovaní podobne, ako to bolo s bohato zdobenou kópiou máriapócskej ikony, odcudzená. Ale ikona z Klokočova sa v Dóme sv. Štefana vo Viedni nenachádza,⁶³ ba nikde sa vo Viedni ani nespomína.⁶⁴

Tajomná slziaca ikona Bohorodičky v Jaroslavi

Práve v tomto období sa v Jaroslavi objavila zázračná ikona Božej Matky,⁶⁵ ktorá prebrala prívlastok Brána milosrdenstva po staršej ikone Pokrova Presvätej Bohorodičky. Táto nová ikona sa už nazývala čudotvornou s tým, že kedysi predtým slzila. Záznamy o slzení ikony a o jej existencii pred rokom 1720 neexistujú a ikona sa nikde nespomína. Tieto historické skutočnosti, datovanie ikony do obdobia rokov 1630 – 1640, jej pôvodné umiestnenie v neznámom ikonostase, jej vzhľad, na ktorom sú mnohé paralely s kópiami klokočovskej ikony, spolu s absenciou dôkazov o umiestnení originálu ikony vo Viedni po roku 1711 sú základom domnienky, že dnešná ikona Božej Matky Brána milosrdenstva v Jaroslavi je pôvodnou ikonou Presvätej Bohorodičky z Klokočova.⁶⁶ Nepriamo to potvrdzujú aj ďalšie skutočnosti.

Ikona, ktorá sa začína spomínať v Jaroslavi, však na sebe nemá žiadne cennosti z tých, ktoré sa spomínajú pri klokočovskej ikone. Tie pravdepodobne z ikony sňal gróf Berčeni v rokoch 1715 – 1716 a použil ich na vyzbrojenie a presun kuruckých oddielov z Poľska do Turecka alebo na splatenie dlhov Františka II. Rákociho. Ikonu však s vysokou pravdepodobnosťou ponechal v miestnej cirkvi

⁶³ (PAPP, S.) Iz istorii Klokočovskojki ikony. In *Благовьѣстник*, s. 11.

⁶⁴ Historici sa odvolávajú na J. Balogha a zmienku o maľovaní kópie v roku 1769 viedenským dvorným maliarom F. G. Kramerom. Agnesa Várkonyiová bez uvedenia zdroja uvádza, že v roku 1767 bola ikona vo Viedni zaznamenaná. BALOGH, J. *Munkács-vár története*, s. 273; VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. In BUBRYÁK, O. (szerk.) *„Ez világ, mint egy kert...”*, s. 757; PUSKÁS, B. A Klokocsói kegykép másolatai. In *Athanasiana*, s. 184.

⁶⁵ Ikona je maľovaná temperou na podklade z lipového dreva, ktorý tvoria štyri dosky v hrúbke približne 2 cm. Časť ikony bola následne pozlátená a zvyšok prekrytý olejovou glazúrou. GEMES, H. *Dokumentacja Konserwatorska ikony „Hodegitria”*. *Praca dyplomowa*. Warszawa : Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki, s. 4, 10; Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Orzeczenie*. Vydané 10. 6. 1978 M. Matejakom a A. Umgelterom, pracovníkmi Institutu Technologii Drzewnictwa Akademii Rolnicza w Warszawie. Na doske bolo natiiahnuté ľanové plátno hrubé asi pol mm. MODZELEWSKA, E. *Dokumentacja konserwatorska obrazu przedstawiającego Madonnę – Hodegetrię*. *Praca dyplomowa*. Warszawa : Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki, 1982, s. 17.

⁶⁶ Tivadar Lehoczky mal vraj k dispozícii jeden údaj, podľa ktorého bola ikona v roku 1711 poslaná do Klokočova, naspäť do Poľska. Tento údaj vychádza z predpokladu, že Klokočov ležal v Haliči. LEHOCZKY, T. *Munkács város új monográfiája*, s. 281.

zasvätenej sviatku Bohozjavenia z 90. rokov 17. storočia,⁶⁷ pretože Rákociho rodina i mnohí vojaci ju mali v úcte. Tu sa naozaj v roku 1732 spomína ikona Presvätej Bohorodičky, ktorá je ozdobená votívnymi darmi. Na ikone Božej Matky odetej do pozláteného marcipánového striebra sa nachádzal pozlátený strieborný krížik a štyri náušnice. Na Bohorodičke bolo päť a na Ježišovi Kristovi štyri rady korálikov. Bola jednou zo siedmich ikon v cerkvi, ktoré mali v roku 1732 strieborné opláštenie.⁶⁸ V roku 1743 boli na obraze votívne dary – srdce a krížik, bola tam jedna rubínová náušnica a z druhej polovica. Štyri rady veľkých i malých korálikov boli zakončené dvomi striebornými srdcami a pozlátený krížik visel pod hrdlom Bohorodičky.⁶⁹ Ikona mala pôvodne plasticky vytvarované pozadie s rastlinným ornamentom spojeným so znázornením granátových jabĺk.⁷⁰

Podľa niektorých autorov bola táto ikona pôvodne v Cerkvi Zosnutia Presvätej Bohorodičky z roku 1520 v Ruskom Predmestí v Jaroslavi (dnes je na jej mieste park a rímskokatolícka rovnomenná kaplnka). Podľa nich bola ikona prenesená do Cerkvi Bohozjavenia v meste začiatkom 18. storočia.⁷¹ V cerkvi na predmestí bola však ikona Pokrova Presvätej Bohorodičky, ktorá mala pomenovanie Brána milosrdenstva. Ikonu, ktorú v kresťanských východných cirkvách označujú ako ikonu Pokrova – Ochranu Presvätej Bohorodičky, v západnom liturgickom prostredí vnímajú ako Bohorodičku Matku milosrdenstva.⁷² Súvisí to často aj so slovným spojením v liturgických spevoch *miloserdia dveri*/brána milosrdenstva, ktoré sa viaže priamo k Bohorodičke.⁷³ Táto ikona Pokrova bola v roku 1722 jednou z ôsmich ikon so strieborným alebo pozláteným strieborným opláštením v cerkvi na predmestí. Ikona je uvádzaná na prvom mieste medzi miestnymi ikonami. Má strieborné pozlátené opláštenie so zdobením, v ktorom je osem rubínov a krížik. Pri tejto ikone boli ešte dve samostatné ikony anjelov so strie-

⁶⁷ MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*, s. 327.

⁶⁸ Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Rejestr Przychodu i Rozchodu Bractwa „Bohojawnienia”*. s. 83, 89.

⁶⁹ Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Rejestr Przychodu i Rozchodu Bractwa „Bohojawnienia”*. s. 90.

⁷⁰ MODZELEWSKA, E. *Dokumentacja konserwatorska obrazu przedstawiającego Madonnę – Hodegetię. Praca dyplomowa*, s. 27.

⁷¹ КІКТА, Ю. *Ярослав. Від поїзду до поїзду: провідник. З картою міста*. Ярослав: Друк К. Бавлегартена, 1937, s. 9; КІКТА, С. Чудотворні ікони Богоматері в регіоні Ярославщини на Засянні. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том XLIII. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 66; PRACH, B. Cudowna ikona Bogarodzici – Brama miłosierdzia w Jarosławiu (historia, kult, obrodzenie). In ŁOZYŃSKI, O. *Lubelskie spotkania z ikoną. Ikona obrazem Bożego Miłosierdzia*. Lublin : Fundacja Kultury Duchowej Pograniczna, 2016, s. 19.

⁷² КОСІВ, Р. Образ Богородиці Матері Милосердя в українському іконописі другої половини XVII – початку XX ст. In ŁOZYŃSKI, O. *Lubelskie spotkania z ikoną. Ikona obrazem Bożego Miłosierdzia*. Lublin : Fundacja Kultury Duchowej Pograniczna, 2016, s. 31; КІКТА, Ю. *Памятка з видпущу в Ярославі видана в 900-ліття проголошення Матері Божої Царицею України 1037 – 1937*. Ярослав, 1937, s. 13.

⁷³ MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*, s. 328.

borným opláštením, ale bez zdobenía.⁷⁴ Na ikone Pokrova bolo dvadsaťšesť radov malých a veľkých korálikov so striebornými krížikmi a jeden rad z jantáru. Táto ikona bola v miestnej cerkvi ešte v roku 1879.⁷⁵

V čase, keď sa začínala v Jaroslavi spomínať čudotvorná ikona Presvätej Bohorodičky, veľmi často býval v okolí mesta przemýšľský biskup Hieroným Ustrický. Jeden z jeho predchodcov Ján Malachowský dlhší čas býval priamo v meste. Obaja k titulom „biskup przemýšľský a sanocký“ pridávali i „biskup jaroslavský“. Kým v čase Malachovského boli východní kresťania či farnosti v Jaroslavi ešte rozdelené na zjednotených a nezjednotených (platilo to od roku 1600), po roku 1692 došlo k prijatiu únie v meste, čo znamenalo aj zrovnoprávnenie miestnych Poliakov a Rusínov. Vďaka nárastu pútnikov, ktorí prichádzali do mesta,⁷⁶ lepšiemu hmotnému postaveniu veriacich po roku 1692 a podpore rodine Mankiewičovcov sa 4. júna 1717 začalo s výstavbou Cerkvi Premenenia Pána na ruinách zámku Kostkov a Ostrozských. Je paradoxné, že práve na tomto mieste stála do 16. storočia Cerkv sv. Mikuláša. Tá bola postavená v polovici 15. storočia po tom, čo bol na mieste prvej cerkvi na Hore sv. Mikuláša z roku 1031 vybudovaný katolícky farský kostol rovnakého zasvätenia, ktorý mal na oltári ikonu sv. Mikuláša z pôvodnej cerkvi. Práve okolo tejto cerkvi vzniklo mesto Jaroslav.⁷⁷ Kostol bol vybudovaný po pripojení Haliče k Poľsku v roku 1349 kráľom Kazimírom, kráľovským námestníkom Vladislavom Opoľským na konci 14. storočia.⁷⁸

V roku 1720 v Jaroslavi vypukla choroba príbuzná moru. Táto epidémia bola dôvodom, že miestni obyvatelia začali konať procesiu k Záchrankyni. V tejto procesii výnimočne niesli aj čudotvorný, veľmi ťažký obraz Presvätej Bohorodičky so strieborným opláštením ako prejav vďaky za pomoc.⁷⁹ Choroba však naďalej nivočila mesto. Chorí museli odísť bývať mimo mesta, aby sa nenakazili

⁷⁴ Ďalšími ikonami boli napríklad ikona Nepoškvrneného počatia so štvordielnym pozláteným strieborným opláštením, ikona Zvestovania so strieborným vyobrazením Svätého Ducha na pozlátenom striebornom opláštení či ikony so strieborným opláštením sv. Romana (pozlátená), sv. Epifánia či sv. Andreja. Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Rejestr Ślaltwetnych Ich Mościów Panów Braciew Młodziańskiego Bratstwa do Oltarza Protectionis Beatissimae Virginis Mariae intra des Cerkwi Starożytney Jarosławskiej Tituli Obdormitionis Beatae Virginis Mariae. A.D. 1722. s. 3.*

⁷⁵ Cerkv v rokoch 1789 až 1838 po konfiškovaní bola majetkom Rakúskeho cisárstva a neslávili sa v nej liturgie. KIKTA, Ю. *Ярослав. Від поїзду до поїзду: провідник. З картою міста*, s. 12; MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskie*, s. 328.

⁷⁶ MODZELEWSKA, E. *Dokumentacja konserwatorska obrazu przedstawiającego Madonnę – Hodegetrię. Praca dyplomowa*, s. 13.

⁷⁷ MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*, s. 5 – 6, 36, 195 – 196, 300 – 301, 326 – 327, 546; БАЧИНСЬКИЙ, Л. Княжий город Ярослав. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том XLII. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 60.

⁷⁸ АНДРУСЯК, М. Історія міста Ярослава до вибуху Першої світової війни. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том XLII. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*, s. 43 – 44.

⁷⁹ ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, Polonia historia 1714 – 1727, fol. 119. *Historia collegii Jaroslaviensis B.V.M. ab anno 1717 ad 1723 mensis junii*.

zdraví. Mnohí rímskokatolíci išli do dedín v okolí mesta, kde však boli iba cerkvi gréckeho obradu, vďaka čomu lepšie spoznali tento obrad. Istý Ján Egerský, muž chvályhodný a nábožný, odišiel z jezuitského kolégia pomáhať biednym, no nakazil sa. Zomrel v chýre svätosti po prijatí sviatosti zmierenia a Eucharistie.⁸⁰

O dva roky neskôr, v apríli 1722 na sviatok Bolestnej Panny Márie⁸¹ bolo vytvorené pútnické miesto, na ktoré prichádzali davy nielen z mesta, ale i z blízkeho a ďalekého okolia. Na toto miesto išli veriaci v procesii s celým klérom, tak latinským, ako i gréckokatolíckym. Mnohí niesli vpredu pozlátené ikony Božej Matky s drahými kameňmi z rôznych miest. Na akcii sa zúčastnil aj przemyslský sufragánny biskup. Pri miestnych oltároch na tomto mieste slávil pontifikálnu⁸² svätú liturgiu a po nej udelil mnohým z tých, čo prišli, sviatosť pomazania.⁸³ Pre veriacich latinského rítu tak mohlo vyzeráť pomazanie olejom pri myrovaní, ktoré je vo východných slovanských cirkvách po slávnostných liturgiách bežnou praxou a udeľuje sa hromadne na rozdiel od iných sviatostí, ako je birmovka/myropomazanie alebo pomazanie chorých. Tým novým miestom mohlo byť práve miesto budúcej Cerkvi Premenenia Pána. Krátko na to (od roku 1729) sa v súdobých latinských rukopisoch v Jaroslavi stretávame s označením *Imagines (Thaumaturgae) Dolorosa Matris Jaroslaviensis*. V Jaroslavi bola veľká úcta k Bohorodičke. Od roku 1381 tu mali v jezuitskom chráme zázračnú sochu Bolestnej Bohorodičky (*Thaumaturgiae Nostrae Matris Divinam*⁸⁴). V roku 1713 bol posvätený obnovený chrám, kde bola socha umiestnená. I tento chrám mal svoje pútnické miesto – prameň, pri ktorom sa objavila socha Bohorodičky. Na tomto mieste stála drevená kaplnka, ktorá bola v roku 1752 prestavaná na murovanú. Čiže v roku 1722 nemohla byť tým novootvoreným pútnickým miestom v meste. Ani v podrobných záznamoch rímskokatolíckej farnosti sa otvorenie takéhoto miesta nespomína.⁸⁵ Ním bolo pravdepodobne miesto výstavby cerkvi, kde sa čudotvorná ikona dnes uchováva.

⁸⁰ ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, Polonia historia 1714 – 1727, fol. 120. *Historia collegii Jaroslaviensis B.V.M. ab anno 1717 ad 1723 mensis junii*.

⁸¹ V latinskom obrade išlo o piatok pred Kvetnou nedeľou. MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*, s. 363. V roku 1722 však Pascha pripadla v oboch kalendároch na jeden deň – 5. apríla, resp. 25. marca. Sviatok Bolestnej Panny Márie tak musel byť ešte v marci. Je však možné, že autor iba chcel zaznačiť, že išlo o sviatok Bohorodičky, a tým nepochybne Zvestovanie (25. marec) je. Toho roka sa totiž podľa juliánskeho kalendára Pascha slávila práve v tejto sviatok.

⁸² Pontifikálnou liturgiou sa rozumie aj archijerejská svätá liturgia. Porov. PRACH, B. Cudowna ikona Bogarodzici – Brama miłosierdzia w Jarosławiu (historia, kult, obrodzenie). In ŁOZYŃSKI, O. *Lubelskie spotkania z ikoną. Ikona obrazem Bożego Miłosierdzia*, s. 109; KIKTA, C. Чудотворні ікони Богоматері в регіоні Ярославщини на Засянні. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том XLII. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*, s. 67.

⁸³ ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, Polonia historia 1714 – 1727, fol. 123. *Historia Collegii Jaroslaviensis B. V. M. ab anno 1717 ad 1723 mensis junii*

⁸⁴ ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, Polonia historia 1714 – 1727, fol. 41a. *Historia collegii Jaroslaviensis Societas Jesu, ad B.V.M. ab Augusto anni 1714 ad Majum anni 1717, inclusive*.

⁸⁵ MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*.

Záver

Máloktorý významný sakrálny predmet spájaný s udalosťami nadprirodzenej povahy je tak úzko spätý s jednou rodinou, ako je ikona Presvätej Bohorodičky spätá s rodinou sedmohradského kniežata Juraja II. Rákociho. Počnúc jeho synom Františkom I., ktorý svojím konaním zapríčinil angažovanosť cisárskych vojsk v roku 1670 na východnom Slovensku, cez jeho matku Žofiu i tetu Hedvigu, ktoré ikonu v Prešove vykúpili a vyzdobili, až po manželku Helenu, ktorá ju až do smrti opatrovala ako najvzácnejší poklad pre svoje deti Františka a Julianu. A práve s Františkom II. sú spájané osudy ikony.

Pri absencii jednoznačných dôkazov si treba všímať súvislosti. Tie v tomto prípade vedú jednoznačne do Jaroslavi v Poľsku a nie do rakúskej Viedne. Je preto veľmi reálne, že ikona namaľovaná na Haliči tu skončila svoju púť. A hoci bola pravdepodobne vyvezená z Uhorska v čase, keď akákoľvek komunikácia s Rákocim bola považovaná za vlastizradu, je možné, že sa raz nájdú priame či nepriame záznamy o tomto vývoze.

Bibliografia

Archívne pramene

- AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Kánonické vizitácie, sign. 25.
- AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Kánonické vizitácie, sign. SC/57.
- AACass, fond Košické biskupstvo, odd. Spisy farností, *Vizitácia 6. jún 1733*.
- Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Orzeczenie*.
- Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Rejestr Przychodu i Rozchodu Bractwa „Bohohajwlewnia“*.
- Archiwum Muzeum Kamienica Orsettich, Jarosław. *Rejestr Ślawniczych Ich Mościów Panów Bractw Młodziańskiego Bratstwa do Ołtarza Protectionis Beatissimae Virginis Mariae intra des Cerkwi Starożytny Jarosławskiej Tituli Obdormitionis Beatae Virginis Mariae. A.D. 1722*.
- ARSI, fond AUSTRIAE, vol. 169, *Litterae annuae*.
- ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, *Polonia historia 1714 – 1727, Historia Collegii Jaroslaviensis B. V. M. ab anno 1717 ad 1723 mensis junii*
- ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, *Polonia historia 1714 – 1727, Historia collegii Jaroslaviensis Societas Jesu, ad B.V.M. ab Augusto anni 1714 ad Majum anni 1717, inclusive*.
- ARSI, fond POLONIAE (et assistentia), vol. 58, *Polonia historia 1714 – 1727, Historia collegii Jaroslaviensis B.V.M. ab anno 1717 ad 1723 mensis junii*.
- ELTE, fond Manuscripts, vol. 95/1, *Historiae domestica Residentiae S.J. Patakiensis ab anno 1711 usque ad anno 1732 inclusive*.
- ELTE, fond Manuscripts, vol. 96, *Historia domestica Residentiae S. J. Patakiensis ab anno 1663. usque ad annum 1753*.
- MNL OL E, fasc. 156, no. 70, *Inventarium*.
- MNL OL E, fasc. 156, no. 9, *Inventario Domorum in Curia Tallyensi Rakocziano-Fiscali rerumque in iisdem Tapertarum*.

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára, K. gg. IV. 5 (450 fol.; 4° (in-4)), *Liber Ecclesiae seu Matricula Dioecesis Ungensis, confecta et conscripta Anno MDCXVIII. seniore Petro H. Zombori, Pastore Ecclesiae Palagiensis, consenioribus Luca Egresi Kapossiensis, Thoma [...]el neceno Körtveliesiensis Ecclesiarum Ministris, ad constituendam et conservandam evtařav in huj[...] dioeceseos [...]clsi[...]*

ŠAPO, fond Magistrát Prešov – úradné knihy, odd. Mestská rada a zastupiteľstvo, inv. č. 2539, s. 95a.

Publikácie a zborníky:

АНДРУСЯК, М. Історія міста Ярослава до вибуху Першої світової війни. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том ХІІ. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 39 – 56. ISBN 0-88054-123-7.

ASZTALOS, M. II. *Rákóczi Ferenc és kora*. Budapest : Dante Könyvkiadó, 1934. 492 s.

БАЧИНСЬКИЙ, Л. Княжий город Ярослав. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том ХІІ. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 57 – 60. ISBN 0-88054-123-7.

BALOGH, J. *Munkács-vár története*. Munkacs : Kiadja: A szersző, 1890. 496 s.

BARAN, A. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukacoviensis*. Rím : Видавництво ОО Василян, 1960. [XII], 111 s.

BARAN, A. Quedam ad biographiam Josephi Volosynovskij episcopi Mukačoviensis (1667). In *Analecta OSBM*. 1956, roč. VIII (XIV), č. 2 / 1 – 2, s. 209 – 227.

BIENKOWSKA, Z. Franciszka II Rakoczego zwlązki z Jarosławiem. In BALOG, J. a kol. *Z Bogiem za ojczyznę i wolność – o Franciszku II Rakoczym bohaterze Węgier*. Warszawa : Muzeum Niepodległości w Warszawie, 2016, s. 27 – 32.

ČEKAN, J. *Pamiatka z klokočovského odpustu*. Prešov : Nakladateľské družstvo, 1948. 16 s.

DANCÁK, F. *Gréckokatolícke mariánske pútnické miesta na Slovensku*. Prešov : PETRA, n. o., 2007. 76 s. ISBN 80-89007-92-9.

ERNST, R. *Lexikon der Marienerscheinungen*. Walhorn : Edition Markus Verlag, 1984, 160 s.

ESZTERHÁZY, P. *Menyei korona az az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tett eredeti*. 1696, Nagyszombat : Akadémia. [8], 794, [14] s.

GEMES, H. *Dokumentacja Konserwatorska ikony „Hodegitria“*. *Praca dyplomowa*. Warszawa : Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki, 97 s.

GYULAI, É. A jezsuiták visszatelepedése Sárospatakra 1711-ben. In *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*. ISSN 2064-7530, 2016, roč. 3, č. 1, s. 120 – 131.

HODINKA, A. *A munkácsi görög kahalikus püspökség története*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909. 856 s.

HOPP, L. Lengyel-magyar hagyományok a Rákóczi-szabadságharc és emigráció irodalmában. In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1975, roč. 79, č. 2, s. 145 – 157.

HORVÁTH, M. *Magyarország történelme, Zvázok 6*. Pesten : Kiadja Heckenast Gusztáv, 1872. 658 s.

HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P. *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, Košice, 2007. 88 s. ISBN 978-80-969635-9-1.

JORDÁNSZKY, E. Magyar országban, „s az ahoz tartozó részekben lévő bóldogságos szűz Mária kegyelem“ képeinek rövid leírása. Posenban : Belnay örököseinek betűivel, 1836, [XXIII], 167 s.

KAČUR, I. Dejiny a osud zázračnej ikony Božej Matky Klokočovskej. In . In *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*. 1957, roč. 3, č. 8, s. 182 – 184.

KÁLMAN, T. *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Budapest : Kiadja Ráth Mór, 1885. VIII, 412 s.

- KARDOS, T. Ilona Zrínyi a poklady Rákóczióvcov – Cirkevné a svetské záujmy po smrti Žofie Báthory. In *A kassai aranykincs / Košický zlatý poklad 1935 – 2015*. Košice : Košický občiansky klub, 2018, s. 150 – 159.
- KAVČÁK, A. Tradičný odpust v Klokočove. In *Odkaz sv. Cyrila a Metoda*. 1962, roč. 8, č. 8, s. 182 – 184.
- КІКТА, С. Чудотворні ікони Богоматері в регіоні Ярославщини на Засянні. In СЕМЧИШИН, М. – БОРОДАЧ, В. (eds.) *Український Архів. Том XLII. Ярославщина і Засяння 1031 – 1947. Історично-мемуарний збірник*. Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка, 1986, s. 66 – 69. ISBN 0-88054-123-7.
- КІКТА, Ю. *Памятка з видпущу в Ярославі видана в 900-ліття проголошення Матері Божої Царицею України 1037 – 1937*. Ярослав, 1937. 40 s.
- КІКТА, Ю. *Ярослав. Від поїзду до поїзду: провідник. З картою міста*. Ярослав: Друк К. Бавлегартена, 1937. 20 s.
- KOCIB, P. Образ Богородиці Матері Милосердя в українському іконописі другої половини XVII – початку XX ст. In ŁOZYŃSKI, O. *Lubelskie spotkania z ikoną. Ikona obrazem Bożego Miłosierdzia*. Lublin : Fundacja Kultury Duchowej Pograniczna, 2016, s. 31 – 46. ISBN 948-80-941898-3-9.
- KONDRATOVIČ, I. *Pamiatka z klokočovskoho otpusta s istorijeju čudotvornaho obraza i s pisnami*. Užhorod : Izdanie Stefana Tertinskoho, knihara Michalovskoho, 1927. 55 s.
- KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Prešova I*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017. 590 s. ISBN 978-80-555-1896-1.
- KOVÁCS Á. Protector és kliens sikeres együttműködése: Károlyi Sándor és Szent-Iványi János kapcsolata. In GYULAI, E. (ed.) *Úr ésszolga történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953 – 2011). Lords and Servants in History's Unity*. Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet : Miskolc, 2014, s. 59 – 67. ISBN 978-963-358-053-0.
- LACKO, M. Z našej minulosti: Pútnické miesto Klokočov. In *Mária*. ISSN 0381-7946, 1980, roč. 20, č. 1, s. 23.
- LEHOCZKY, T. *Munkács város új monográfiája*. Munkács : Grünstein Mór kiadása, 1907. 335 s.
- MAJSAL, M. – SZÉKELY, L. *Boldogasszony anyánk*. Budapest : Ecclesia, 1970. 321 s. ISBN 963-363-413-X.
- MAKARA, J. *Dzieje Parafii Jarosławskiej*. Jarosław : Jarosławskie Wiadomości Parafjalne, 1936. 630 s.
- MERÉNYI-METZGER, G., II. Rákóczi Ferenc Lengyelországi menedékhelyei. In *Honismeret*. ISSN 0324-7627, 2011, roč. 39, č. 4, s. 27 – 31.
- MODZELEWSKA, E. *Dokumentacja konserwatorska obrazu przedstawiającego Madonnę – Hodegetrię. Praca dyplomowa*. Warszawa : Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie. Wydział Konserwacji Dzieł Sztuki, 1982. 98, [74] s.
- NAGY, M. – CSÁKYOVÁ, V. – MENDE, B. G. – TÓTH, G. – FRAENKEL, E. I. Rákóczi Ferenc vélt csontmaradványainak azonosítási terve mtDNS elemzéssel. In: *Folia Anthropologica*, ISSN 1786-5654, 2015, roč. 14, s. 125 – 133.
- PAPP, Š. 300-letia sleziňa i plaču ikony Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi. Čomu plakala ikona Presvjatoji Bohorodici v Klokočovi? In *Kalendár Blahovistnika na rok 1971*. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha, Trnava v Cirkevnom nakladateľstve, Bratislava, 1970, s. 37 – 40.
- PAPP, Š. Klokočov. In *Slovo*, 1970, roč. 2, č. 12, s. 8 – 9
- (PAPP, S.) Iz istorii Klokočovskojki ikony. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 5 – 6, 11.
- (PAPP, S.) Pered 300 rokami. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 1.
- (PAPP, S.) V Klokočovi pered 300 rokami. In *Благовѣстник*. 1970, roč. 6, č. 5, 1. august 1970, s. 4.

- ПАП, С. Діва Марія – Мати Спасителя – Богородиця. In *Благовѣстник*. 1987, ро́ч. 13, ч. 12, s. 7 – 8.
- ПАП, С. Діва Марія – Мати Спасителя – Богородиця. In *Благовѣстник*. 1988, ро́ч. 24, ч. 1, s. 8 – 9.
- ПЕКАР, А. В. *Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Внутріня історія. Записки ЧСВВ – Analecta OSBM*. Рим : 1997. 251 (242 – 492) s.
- PRACH, B. Cudowna ikona Bogarodzici – Brama miłosierdzia w Jarosławiu (historia, kult, obrodzenie). In ŁOZYŃSKI, O. *Lubelskie spotkania z ikoną. Ikona obrazem Bożego Miłosierdzia*. Lublin : Fundacja Kultury Duchowej Pograniczna, 2016, s. 19 – 30. ISBN 948-80-941898-3-9.
- PUSKÁS, B. A Klokocsói kegykép másolatai. In *Athanasiana*. ISSN 1219-9915, 2009, ро́ч. 15, ч. 30, s. 181 – 189.
- SÁNTA, Á. Munkács 1711. Végjáték a Latorca mellett. In *Hadtörténelmi Közlemények*, ISSN 0017–6540, 2013, ро́ч. 126, ч. 2, s. 549 – 569.
- SERES, I. „Vyhnanci vo vyhnanstve” – Imre Thököly a Helena Zrínyi v Izmite. In *Rákóczi 110 rokov v košiciach: medzinárodná konferencia pri príležitosti 110. výročia prevezenia pozostatkov Františka II. Rákócziho a jeho druhov do Košíc 26. – 29. októbra 2016 Košice*. Košice : Kassai Polgári Klub, 2016, s. 15 – 20.
- SZÜCS, J. *A szepesi kamarai levéltár 1567 – 1813*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990. 278 s.
- THALY, K. *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. 1686 – 1705. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores, tom XXIV*. Pest : Eggenberger Ferdinand magyar akadémiai könyvtárusnál, 1868. XXXII, 784 s.
- THALY, K. Munkácsi leltárak s udvartartási iratok, 1680 – 1701. In *Történelmi Tár*. Budapest : Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat, 1900, s. 321 – 384.
- URIEL, Á. *Kincünk, vagyis az első máriapócsi, mikolai, második mária-pócsi, pálfalvai és klokocsói csodatevő szent képek leírása*. Ungvár : Unio könyvnyomda Részv. Társ., 1907. 239 s.
- VÁRKONYI, Á. Bujdosó Boldogasszony. Egy szakrális műkincs különös útja. In BUBRYÁK, O. (szerk.) „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2010, s. 757 – 772.
- VÁRKONYI, Á. Zrínyi Ilona elveszett kegyképe – Bujdosó Boldogasszony In *Élet és Tudomány*. ISSN 0013-6077, 2008, ро́ч. 53, ч. 27, 4. júl 2008, s. 1606 – 1608.
- VÉGHSEŐ, T. – TERDIK, S. – SIMON, K. – MAJCHRICS, T. – FÖLDVÁRI, K. – LÁGLER, É. *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750 – 1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Nyíregyháza : Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 799 s. ISBN 978-615-5073-30-4.

Elektronické zdroje:

1715. évi XLIX. Törvénycikk bünbocsánat a szatmári megegyezésben kitűzött határidőn belől hazatértek részére, s másoknak, kik arra a határidőre vissza nem tértek, száműzetése. [cit. 2020-05-02]. Dostupné na internete: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500049tv>

ANDREJ BUDIŠ ML. (1837 – 1864) – ŠTUDENT, UČITEĽ A RIADITEĽ PREPARANDIE V SATMÁRI

Martin JAVOR

Andrej Budiš jr. (1837 – 1864) – student, teacher and managing director of the cleric school in Szatmár

The article deals with Andrej Budiš (1837 - 1864), the important native of Pavlovce nad Uhom. He was a student, teacher and managing director of the cleric school in Szatmár. He was the first contributor to The Catholic newspaper from the Ugh county. He significantly contributed to spreading the Slovak language in the Ugh county. He was active as a pedagogist, and, as one of the first people in the Hungarian Empire, he achieved scholarship and worked at the seminary in Litoměřice for two years. He wrote quite a number of pedagogical and hagiographic works and his descriptions of education training in Pavlovce nad Uhom of that time are especially interesting. He kept a writing contact with Andrej Radlinský, who put high hopes in him. He led a local cleric school in Szatmár, but unfortunately, he died very young in 1864. Its work can be presented as an interesting example of spreading the national spirit in the remote corner of the monarchy.

Keywords: Andrej Budiš, Pavlovce nad Uhom, Szatmár, cleric school, Ugh county, Slovak language.

Andrej Budiš ml. patrí medzi nedocenené osobnosti uhorských a slovenských dejín. Právom patrí medzi najvýznamnejších rodákov z Pavloviec nad Uhom. Miesto narodenia Andreja Budiša ml. prezrádzajú niektoré údaje z jeho literárnych výpovedí. Ide najmä o správu „Z Pavloviec, d. 19. Aug.“¹ v ktorej o Pavlovciach nad Uhom hovorí ako o „*dedine našej*“ v ktorej má svoj domov („*keď som ešte štyri míle daleko byl od domu*“). Andrej Budiš ml. štyri roky prispieval pravidelne referátmi o miestnych, zväčša cirkevných udalostiach v Satmári, iba tento jediný je z iného miesta a napísaný v čase školských prázdnin. Ďalej sem patrí poviedka „*Siste Viator! (Stoj pocestný!)*“, ktorá jediná z jeho próz stvárňuje regionálnu tému, a to na podklade ľudovej povesti z okolia Pavloviec nad Uhom. Jej ukončenie je i výrazom zvláštneho Budišovho citového vzťahu k tejto obci: „*Keď tá cesta tvoja pri Pavlovciach bude viesť, a neďaleko dediny k západu na brehu rieky Ung niekoľko búdok a jednu sochu spatríš...*“²³ Napokon Pavlovce nad Uhom ako rodisko Andreja Budiša ml. sú nepriamo doložené jeho úvahou „*Hlas k Bratom!*“ Na podopretie svojej tézy o nevyhnutnosti vyučovania v materinskom jazyku si vyberal príklady, a to najmä odstrašujúce, iba z tejto

¹ *Katolícke noviny*, 8, 1856, č. 41, s. 326 – 327.

² *Cyrill a Method*, 8, 1857, č. 23, s. 181.

³ Určite ide o Sochu sv. Jána Nepomuckého, ktorá sa dnes nachádza oproti cintorínu v Pavlovciach nad Uhom.

obce.⁴ Na tej istej rovine je aj reakcia pavlovského farára Daniela Rotha na jeho článok, nazvaná „*Hlas k Bratříčkovi!*“⁵ Hovorí sa v nej, že táto farnosť ako jediná spomedzi tých niektorých slovenských, ktoré patria do Satmárskej diecézy, vydala jedného „*vicaria biskupského*,⁶ *dvoch farárov* (myslí sa asi na Andreja Budiša st. a jeho brata Jána, kňaza košickej diecézy) a jedného bohoslovca, totiž inkriminovaného Andreja Budiša ml. „*ai theologa vissej menovaného asquilliarcha*“; tu sa spomína aj Budišov otec ako stály obyvateľ tejto obce.⁷

Andrej Budiš ml. sa narodil 5. decembra 1837 rodičom Jozefovi a Márii, rodenej Laškódyovej. Pochádzal z viacpočetnej rodiny,⁸ bol prvým z desiatich detí. Študoval na gymnáziu v Užhorode, v rokoch 1856 – 1859 bol chovancom seminára v Satmári. Svoj prvý príspevok do Katolíckych novín napísal v bezchybnej maďarčine, lebo nevedel písať po slovensky.⁹ Slovenčinu určite ovládal len v nárečovej forme z rodičovského domu, lebo i v škole v Pavlovciach nad Uhom sa vyučovalo len po maďarsky. Spisovne po slovensky sa pravdepodobne naučil vďaka vlastnej usilovnosti na začiatku bohosloveckých štúdií, keď sa uňho prejavili literárne ambície. Súčasne však jeho príspevky prezrádzajú aj pedagogické sklony, pre ktoré ho Michal Haas na začiatku roku 1860 vyslal do Litoměříc v Čechách na preparandiu, aby sa tam pripravil na svoje učiteľské pôsobenie na preparandii v Satmári. Podľa Jána Hudáka „*sa nedá zistiť, či sa tak stalo hneď po jeho vysviacke, alebo či nejaký krátky čas pôsobil niekde ako kaplán, ale zdá sa, že bol vysvätený oneskorene a možno aj osamotene na začiatku roku 1860 alebo okolo vianoc roku 1859, lebo iba 5. decembra dovŕšil svoj dvadsiatydruhý rok, ktorý bol najnižším prípustným rokom na vysviacku.*“¹⁰ Podľa mojich výskumov je isté, že Andrej Budiš bol vysvätený v júli 1860 v Litoměřiciach. Svedčí o tom dopis a prosba satmárskeho biskupa Michaela Haasa svojmu priateľovi, litoměřickému biskupovi Bartolomejovi Hillemu: „*Pre Jeho biskupskú Milosť, Vysokováženého pána Bartholomea Hilleho, Do Litoměříc. Keďže som zistil, že Vaša biskupská Milosť bude koncom mesiaca udeľovať práva, dovoľujem si dôvery plnú prosbu, aby Vaša milosť mohla mať osobitnú láskavosť a medzi ostatnými kandidátmi na úrad kňaza biskupskej ruky milostivo položila na litoměřickej pedagogickej škole sa nachádzajúceho Andreja Budiša a udelila mu vyššie svätenia. Nech ho milostivý Boh nechá stať sa cteným, snaživým kňazom, na čom svätej matke, našej cirkvi v terajších časoch tak veľmi požaduje. Porúčam seba a svojho menova-*

⁴ Cyrill a Method, 10. 1859, č. 32, s. 257 – 258.

⁵ Cyrill a Method, 10. 1859, č. 37, s. 292 – 294.

⁶ Ide o generálneho vikára Andreja Obermayera. Obermayer, Andreas, rk, nar. 1789.11.16. Pálóc, univ: Eger Ph, Pest Th, e.isk: Ungvár, Buda G, megjegyz: zomrel 1869, 4.7. vysvätený 1809. In SZÖGI, L. A Szatmárnémeti R.K. Bölcsészeti líceum és a püspöki szeminárium hallgatói 1804 – 1852. Szatmárnémeti 2018, s. 213.

⁷ HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 154.

⁸ Hudák píše, že viacpočetnosť jeho rodiny vyplýva zo slov Daniela Rotha: „... vie, že lem telo jest biblíky, keľo ja darujem; - nebo vsetko zkorsi kupja rodiče, jak dietom knížek, n.p. P.B – on Pan otec 5 jus dieti dal pod mojim fararstvom učít, a jednu biblíku ne htel kupit“ *Hlas k Bratříčkovi!* In Cyrill a Method, 10. 1859, č. 37, s. 293.

⁹ Cyrill a Method, 10, 1859, č. 32, s. 254.

¹⁰ HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 155.

*ného chovanca do milosti a zotrúvam s najhlbšou úctivosťou. V Satmári, 18. júla 1860.*¹¹ Je teda jasné, že Andrej Budiš ml. bol za kňaza vysvätený v Litoměřiciach v lete 1860.

Budišova hospitácia v Čechách sa stala jeho prvou stanicou. Pobyť v Litoměřiciach mal trvať len pol roka, pretože podľa jeho vlastných slov bol už v nasledujúcom roku určený za učiteľa na preparandii v Satmári. Miesto toho sa stal však roku 1860 členom profesorského zboru gymnázia, ktorého riaditeľom bol Martin Čulen.¹² V zozname vyučujúcich na Čulenovom gymnáziu sa Andrej Bugyis nachádza v školskom roku 1860/61. 23. januára 1861 úspešne zložil záverečné skúšky z teologickej morálky, pastorácie a kanonického práva, „skončil 4. ročník teológie je presbyterom od júna“.¹³ Za profesora bol menovaný vo februári 1861. V jeho krátkom nekrológu sa uvádza, že od decembra 1861 bol na Čulenovom gymnáziu zastupujúcim profesorom s dišpenzom, 5. marca 1863 sa stáva riadnym profesorom na preparandii v Satmári. Za riaditeľa bol menovaný 18. mája 1863, v roku 1864 sa uvádza ako „*Director et Professor Instituta Praeparandarum ad munus Iudirectorum. ; Director Paedagogium Dioecesanum. Szatmár*“.

Po školskom roku 1861/62 odišiel Andrej Budiš ml., pravdepodobne na prázdniny na dlhší čas do Seredného, kde pôsobil ako farár jeho bratranec Andrej Budiš st. List Andreja Budiša ml. z 12. septembra 1862 svedčí o tom, že bratranci sa navzájom navštevovali a boli v kontakte. Dokonca Andrejovi Budišovi ml. poslali vysvedčenie z Litoměříc do Satmáru, keďže tam nebol, zo Satmáru do Seredného: „*Urodzený pán biskup, Milostivý otče! Na základe Vašej otcovskej výzvy som ihneď napísal do Litoměříc kvôli môjmu vysvedčeniu, ale napriek tomu, že som napísal, aby to univerzita poslala Vašej urodzenosti, list bol adresovaný mne a keďže ma v Satmári nenašli, odtiaľ list poslali do Seredného. To je dôvodom omeškania. Teraz teda vyhoviem želaniu Vašej urodzenosti a prosiac o Vaše otcovské požehnanie a bozkávajúc Vaše posvätené ruky zostávam v Serednom, 12. septembra 1862, poslušný syn Vašej urodzenosti, Andrej Bugyiš ml.*“¹⁴

Na preparandiu do Satmáru sa Andrej Budiš ml. dostáva 17. februára 1863, kedy ho biskup Michal Haas vymenúva za zastupujúceho učiteľa za Antala Nováka, ktorý bol vymenovaný za riaditeľa gymnázia po Martinovi Čulenovi. Z menovacieho listu je zrejmé, že Andrej Budiš ml. sa v Litoměřiciach pripravoval práve na túto pozíciu, dôležitú úlohu tu zohrala aj trojjazyčnosť Andreja Budiša ml.: „*Milostivý pán kráľovský radca, s úctou hlásim Vašej milosti, že namiesto Antala Nováka, vymenovaného milostivo za riaditeľa gymnázia som vymenoval na pozíciu zastupujúceho učiteľa satmárskeho kráľovského učiteľského ústavu Andreja Budiša, kňaza satmárskej diecézy a zastupujúceho učiteľa na gymnáziu, ktorý získal osobitnou usilovnosťou kvalifikáciu na túto funkciu v Litoměřiciach*

¹¹ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1860, 1873

¹² *Schematismus cleri almae dioecesis Szathamriensis ad annum 1861*, s. 128.

¹³ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1861, 296.

¹⁴ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1862. No. 1959

a ktorý ovláda potrebný maďarský, nemecký a slovenský jazyk a v každom ohľade si zaslúži, aby bol osobitne odporúčaný do Vašej milosti. V Satmári, 17. februára 1863. Michal Haas, satmársky biskup.¹⁵

Andrej Budiš ml. bol oslobodený od práce profesora na kráľovskom katólickom gymnáziu 1. marca 1863, v rovnaký deň bol vymenovaný za profesora na učiteľskom ústave.: „Nech je známe urodzenému Antoniovi Novákovi, že mu posielame Andreja Budiša ako učiteľa pedagogiky a náboženskej doktríny. Antonovi Novákovi, riaditeľovi v Satmári. Nech je týmto známe Vašej Jasnosti, že s mojim súhlasom ustanovujeme Andreja Budiša za profesora v príprave a udeľujeme mu post profesora náboženskej doktríny na učiteľskom ústave aj so súhlasom Karola Heheleniho. Týmto prosím Vašu urodzenosť, aby pripravila presbyterov na to, aby ho uviedli do jeho nového úradu a dali mu všetky potrebné rady, ktoré by mu boli prospešné. V Satmári, 1. marca 1863. Biskup Michal.“¹⁶

Na uvoľnené učiteľské miesto sa o mesiac prihlásili dvaja uchádzači, okrem Andreja Budiša ml. ešte Ladislav Stanko, riaditeľ a učiteľ elementárnej hlavnej školy v Szolnok. Biskup Michal Haas odporúčal riaditeľovi školského obvodu Andreja Budiša: „čo sa týka Andreja Budiša, môžem s dobrým svedomím potvrdiť, že je pravdou všetko, čo tvrdí vo svojej žiadosti a o čom svedčia jeho vysvedčenia. Jeho kvalifikácia, ktorú získal v Litoměřiciach, a ktorú uplatnil v praxi počas dvoch rokov v satmárskom ústave, je vynikajúca, okrem toho jeho etické a politické správanie je bez všetkých námietok. Druhého žiadateľa nepoznám, teda nemôžem mať názor o jeho schopnostiach a vlastnostiach. Satmár, dňa 16. apríla 1863. Michal Haas satmársky biskup.“¹⁷ Ako zastupujúci učiteľ dostával Andrej Budiš ml. 60 % riadneho učiteľského platu, čo bolo 441 zlatých ročne, a to od 1. marca 1863.¹⁸

Andrej Budiš ml. prevzal vedenie preparandie 18. mája 1863. „Andrej Budiš sa vyhlasuje za prefekta pedagógov. Andrejovi Budišovi. Keď sa teraz stal pán Novák riaditeľom gymnázia, hľadá múdreho a užitočného pedagóga. Do Vašej ctihodnosti vkladá plnú dôveru a dúfame, že budete pracovať v inštitúcii čo najlepšie a s čo najväčšou usilovnosťou. V Satmári, 18. mája 1863. Biskup Michal.“¹⁹

Zo Správy o finančných záležitostiach pedagogia vyplýva, že Andrej Budiš sa ujal funkcie s veľkým entuziazmom: „Veľadôstojný pán biskup! Podávajúc správu o finančných záležitostiach pedagogia milostivo zvereného Vašou urodzenosťou do mojej starostlivosti, mám tú česť uviesť pod bodom A výkaz príjmov a výdavkov v školskom roku 1862/63 od 18. mája, kedy som prevzal riadenie ústavu od veľa-

¹⁵ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863, No. 489.

¹⁶ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863, No. 489.

¹⁷ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863. No. 1622.

¹⁸ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863. No. 510.

¹⁹ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863, No. 1184.

*dôstojného pána riaditeľa gymnázia Antala Nováka až do 30. septembra; pod bodom B menoslov milostivo prijatých žiakov na školský rok 1863/64. Toto vykonávam s najhlbšou pokorou, odporúčam do neohraničenej milosti Vašej urodzenosti mladú inštitúciu, jej chovancov a seba samého a zostávam s úctou a bozkávaním ruky. V Satmári, dňa 14. novembra 1863. Najpokornejší služobník a syn Vašej urodzenosti Andrej Budiš mladší, riaditeľ pedagogia.*²⁰

Účinkovanie Andreja Budiša ml. v Satmári sa rýchlo skončilo, pretože už roku 1868 jeho meno nefiguruje v zozname žijúcich kňazov Satmárskeho biskupstva, ani medzi tými, ktorí sa zdržiavali mimo diecézy. Ako riaditeľ preparandie tu vystupuje Vincent Nagy, ktorý roku 1864 nebol ani v zozname učiteľov – magistrov a nebol tam ani katechétom. Keďže sa Budišovo meno nezjavilo ani v nekrológu za posledné štyri roky, mohlo sa predpokladať, že diecézu opustil, prešiel do inej a dal sa exkandinovať alebo sekularizoval. Skutočnosťou však bolo, že zomrel 23. apríla 1864 na tuberkulózu ako dvadsaťsedemročný.²¹ Chorobou trpel minimálne už jesene 1863, o čom svedčí neskorší list Antala Nováka, ako aj list satmárskeho biskupa Michala Haasa z 1. februára 1864 Vincentovi Nagyovi, v ktorom ho žiada, aby zastupoval Andreja Budiša: „*Veľavážený pán učiteľ – riaditeľ! Keďže vážený Andrej Budiš, učiteľ v preparandii trpí chorobou hrdla a kvôli tomu na istý čas nemôže a nesmie učiť, úradne a s úplnou dôverou Vás žiadam, aby ste boli taký láskavý zastupovať ho, a to v miere, v akej je to dovolené a usilovať sa o to, aby jeho žiaci v potrebnej miere prospievali. O tomto opatrení odovzdám hlásenie milostivému veľadôstojnému pánovi hlavnému riaditeľovi a budem ho žiadať, aby na vyššom mieste vymohol váženému pánovi učiteľovi – riaditeľovi zaslážená renumeráciu. V Satmári, 1. februára 1864. Michal Haas, satmársky biskup.*“²²

Je veľmi zaujímavé, že z toho istého dňa, teda z 1. februára 1864 pochádza aj jeden z dvoch dochovaných listov samotného Andreja Budiša ml., v ktorom sa sťažuje na Alberta Marskteinera: „*Urodzený pán biskup! Milostivý pane! S hlbokou úctou hlásim Vašej urodzenosti, že pán Albert Marskteiner, ktorého Vaša urodzenosť vo svojom ctenom nariadení č. 2577 bola láskavá dňa 26. októbra minulého roku poveriť vyučovaním kreslenia, vôbec nevyhovel tomuto milostivému opatreniu Vašej urodzenosti a od 15. decembra dodnes nemal ani jednu prednášku. Kým to moje zdravie povoľovalo, zastupoval som ho, ale keďže to teraz nemôžem robiť, vyzval som ho na plnenie jeho záväzku, ale nevidím žiaden úspech mojej výzvy, preto s hlbokou pokorou žiadam Vašu urodzenosť, aby ste v tejto veci boli milostivý konať podľa Vášho múdreho zváženia. Je ťažké vyberať, preto ak Vaša urodzenosť vymenuje pána učiteľa Ungera, bolo by žiaduce vykonať to pod podmienkou, že žiaci v ústave budú vzdelávaní osobitne a nie tak, ako doteraz, spoločne so žiakmi primárnej školy a nedeľnými žiakmi. Pri predložení môjho*

²⁰ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863. No. 2755.

²¹ Hudák chybne udáva, že zomrel ešte vo funkcii riaditeľa preparandie, ako uvádzam ďalej, nahradil ho Vincent Nagy 1. februára 1864.

²² Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No 290.

*pokorného hlásenia sa odporúčam do priazne Vašej urodzenosti, bozkávajúc Vaše ruky a zostávam najpokornejším a najposlušnejším synom Vašej urodzenosti. Andrej Budiš ml., učiteľ v ústave.*²³ Z tohto listu je jasné, že napriek svojej chorobe sa Andrej Budiš ml. staral o chod preparandie.

Druhý Budišov dochovaný list je z 22. februára 1864, teda dva mesiace pred smrťou: *„Urodzený pán biskup! Najmilostivejší pane! Keďže v prebiehajúcim školskom roku 1864/64 vypršia 4 štipendiá ponúknuté milostivo na 5 rokov pre miestne paedagogium podľa milostivého nariadenia č. 17468 bývalého cisárskeho a kráľovského ministerstva náboženstva a školstva zo dňa 19. februára 1860 (42 zlatých pre osobu ročne), s hlbokou úctou žiadam Vašu urodzenosť, aby ste boli milostivý svojím vyšším sprostredkovaním u Uhorskej kráľovskej Miestodržiteľskej rady vymôcť, aby zostala spomínaná milostivá nadácia aj naďalej v našom ústave. Azda nikde inde to tak naliehavo nepotrebujú ako u nás, kde možno ďakovať výlučne iba bezhraničnej milosti Vašej urodzenosti, že veľká väčšina našich zverencov dostáva vzdelanie zadarmo, alebo za veľmi miernu cenu a tomu vďačíme za to, že máme žiakov. Zároveň mám to šťastie úctivo tu priložiť nariadenie miestodržiteľskej rady ohľadom tejto veci. Odporúčajúc sa do Vašej milosti a bozkávajúc Vaše ruky zostávam s najhlbšou úctou. V Satmári dňa 22. februára 1864. Najpokornejší sluha Vašej urodzenosti. Andrej Budiš ml., učiteľ v ústave.*²⁴

Andrej Budiš ml. k listu priložil vypracovanú žiadosť adresovanú miestodržiteľskej rade: *„Urodzenej Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade v Budíne. Vec: Žiadosť o ponechanie štipendii pre učiteľský stav v Satmári. Keďže koncom prebiehajúceho školského roka 1863/64 vypršia štyri štipendiá ponúknuté milostivo na 5 rokov pre miestne paedagogium podľa milostivého nariadenia č. 17468 bývalého cisárskeho a kráľovského ministerstva náboženstva a školstva zo dňa 19. februára 1860 (42 zlatých na osobu ročne), s pokorou a úctou sa obraciam na urodzenú miestodržiteľskú radu, aby bola milostivá spomenutú pomoc aj naďalej ponechať pre učiteľský ústav v Satmári. Sotva sa nájde v krajine vzdelávací ústav, ktorý by potreboval viac, ako tento učiteľský ústav, kde sú zverenci bez výnimky veľmi chudobní, bez podpory nie sú schopní ukončiť štúdium v ústave a dostávajú vzdelávanie zadarmo alebo za veľmi miernu cenu. V Satmári 23. februára 1864“.*²⁵

Z listu je jasné, že Andrej Budiš ml. sa napriek svojej ťažkej chorobe staral o chod preparandie. Je otázne, že či o svojom zastupovaní od 1. februára 1864 vedel, je možné, že mu to vzhľadom na jeho zdravotný stav nedali vedieť. Tiež je zaujímavé, že sa Andrej Budiš ml. nikde nepodpisuje ako riaditeľ ale len ako učiteľ v ústave. Z listov ďalej vyplýva, že biskup Michal Haas nebol začiatkom roka 1864 vo svojom úrade v Satmári. Vďaka jeho neprítomnosti máme k dispozícii list upozorňujúci biskupa na kritickú situáciu vo financovaní preparandie po smrti An-

²³ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No. 294.

²⁴ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No. 450.

²⁵ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No. 451.

dreja Budiša ml.: „Urodzený a veľadôstojný pán biskup! Milostivý pane! Ťbohý Budiš dňa 23. tohto mesiaca skonal, dňa 25. pri láskavej obetavosti jeho kňazských druhov. Pohreb vykonal vhodne usporiadaný pohreb milostivý veľprepošt, ktorý Bohu vďaka získal späť svoje zdravie. O tom všetkom Vašej excelencii iste podal hlásenie pán tajomník; v týchto mojich riadkoch písaných s najpokornejšou úctou je mojím cieľom predbežne zdeliť Vašej urodzenosti, aké opatrenia sa vykonali na zastávanie funkcie nebohého. Pán vikár ma poveril, aby som spísal zoznam hnutelného majetku zosnulého a vykonal ostatné potrebné opatrenia. V deň po jeho odvezení som podal úradné hlásenie Súdnej stolici a začal som s vysporiadaním vecí a dnes už môžem podať svoje predbežné hlásenie, podľa ktorého pri značnom zanedbaní vecí školstva sa v účtovnom denníku javí deficit 80 forintov zo sumy prijatej na vzdelávanie. Pohľadávky nahlásené zo všetkých strán si vyžadujú takmer takú istú sumu, aká je odhadovaná celková hodnota spísaného nábytku.

V týchto podmienkach som požiadal urodzenú Svätú stolicu, aby vedením vzdelávania a celou starostlivosťou poverila Vincenta Nagya. Toto som ihneď hlásil hlavnému riaditeľstvu s tou žiadosťou, aby pre zastupujúceho Vincenta Nagya bolo láskavé vymôcť mzdu a aby starostlivosťou o pedagogium poverilo Heheleihu, ktorý aj tak uči žiakov v ústave a vie udržať poriadok, aby sa uvoľnená disciplína nestala pravidlom.

Na pokrytie súrnych potrieb pedagogia som zároveň požiadal nadačnú biskupskú pokladnicu o poukážku 40 zlatých. Urodzená Svätá stolica moju žiadosť povzniesla na rozhodnutie s menovanými dobrými pánmi, ktorých som aj osobne požiadal o znášanie bremien. Išiel som aj do pedagogia a zvolal som mladých, pobádal som ich k úcte, poslušnosti a dobrému správaniu. V zmysle rozhodnutia Sv. stolice som odovzdal Heheleimu a Nagyovi príslušné spisy a zápisnice. Najdôležitejšie je teda týmto vykonané.

Ohľadom pozostalosti som sa obrátil na súdnu stolicu iba s objednaním dražby, ktorá sa má konať 11. mája, ak bude potrebné plnenie platieb a vyhlásenie platbyneschopnosti budem môcť predložiť svoj návrh iba na Váš milostivý pokyn po šťastnom návrate Vašej excelencie.

Nebohý platil v meste stravu svojím dvom mladším bratom, na plačlivú prosbu jeho ťbohej matky si ich dovoľujem odporúčať do milosti Vašej excelencie a keďže aj za tých dvoch je dlž za dvojmesačnú stravu, v nádeji na milostivý súhlas Vašej excelencie som požiadal urodzeného pána vikára, aby aspoň jedného z nich prijal do paedagogia, o starostlivosť o druhého sme požiadali farára zo Sredného.

Podľa svojho najlepšieho uváženia som sa takto snažil získať milostivý súhlas Vašej excelencie pri konaní vo veciach, ktoré mi boli zverené. Ako v každej mne zverenej veci je mojou hlavnou snahou možné priblíženie sa k cieľu, aj v zaplnení deficitov spôsobených predčasnou smrťou sa budem snažiť svojimi skromnými silami o súčinnosť. Týmto riadkami písanými s najhlbšou úctou, bozkávajúc Vaše

*ruky a odporúčajúc seba do Vašej milosti zostávam najpokornejši poslušný syn a sluha Vašej excelencie. Antal Novák.*²⁶

Vincent Nagy sa teda stal riaditeľom preparandie de iure až po smrti Andreja Budiša ml. Z listu je zrejmé, že predčasná smrť Andreja Budiša ml. spôsobila na preparandii vážne problémy. Predovšetkým išlo o zlú finančnú situáciu nielen ústavu ako takého, ale aj Andreja Budiša. Pohľadávky voči nemu boli vo výške dvojnásobku hodnoty jeho nábytku. Dražba jeho osobných vecí sa uskutočnila 11. mája 1864.

Najzaujímavejším poznatkom z tohto listu je informácia, že Andrej Bugyiš ml. platil v Satmári stravu dvom mladším bratom. Títo neboli študentmi preparandie, keďže Novák v liste prosil o prijatie aspoň jedného z nich, možno študovali na tunajšom gymnáziu. Určite to nemohol byť brat Ján (*1840), keďže tomu sa v roku 1864 narodil syn Ján Budiš v Pavlovciach nad Uhom. Nemohol to byť ani Juraj Budiš (*1842), keďže ten zomrel pred rokom 1853. Bol to teda pravdepodobne Jozef Budiš (*1851) a Juraj Budiš (*1853). To potvrdzuje aj zoznam príjmov preparandie od 18. mája do 30. septembra 1862, kde sú uvedení Jozef a Juraj Budišovci, za ktorých Andrej Budiš ml. zaplatil za tri mesiace po 12 zlatých za stravu.²⁷ Určite to nemohol byť posledný z jeho súrodencov, môj praprastarý otec Michal Budiš (1860 – 1893), keďže ten mal v čase smrti Andreja Budiša ml. len štyri roky. Keďže sa ďalší Budišovci v zoznamoch študentov kňazského seminára po smrti Andreja Budiša ml. nenachádzajú, je pravdepodobné, že prosbe Antala Nováka o prijatie jedného z Budišových bratov na preparandiu nebolo vyhovené, alebo dotýčný veľmi rýchlo z preparandie odišiel.

Stopy druhého brata Andreja Budiša ml. sa strácajú v Serednom. Keďže farárom v Serednom bol v roku 1864 bratranec Andreja Budiša ml. Andrej Budiš starší, je úplne jasné, prečo o starostlivosť o druhého brata požiadali práve „*farára zo Seredného*“. O zlej finančnej situácii rodiny Budišovcov informuje aj výkaz pozostalosti po Andrejovi Budišovi ml. od Antala Nováka.²⁸

Antal Novák pridal k správe o majetku nebohého Andreja Budiša ml. aj Správu o materiálnom stave paedagogia. Zo správy vyplýva, že Andrej Budiš zanechal preparandiu v relatívne dobrom stave.

Smrť Andreja Budiša ml. spôsobila satmárskemu biskupovi a hlavne učiteľskému ústavu veľké problémy. Svedčí o tom obsiahla korešpondencia a úradné zápisy z dražieb a vysporiadania faktúr jeho veriteľov.

To, čo sa zachovalo po Andrejovi Budišovi ml. nám ho predstavuje ako zaniešteného národovca s umeleckými a pedagogickými sklonmi.

Nedá sa zistiť pod čím vplyvom Andrej Budiš ml. nadobudol národné povedomie. V rodných Pavlovciach nad Uhom ho rozhodne mnoho nebolo a satmárske maďarské či maďarsko-nemecké prostredie absorbovalo nejedného muža

²⁶ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No. 1094.

²⁷ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1863. No. 2755

²⁸ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1864. No. 1135.

slovenského pôvodu. V seminárskom prostredí sa sám a jediný začal cvičiť v slovenčine, objednal si Katolícke noviny, hoci nepoznal ani výšku ich predplatného, po nich odoberal Cyrilla a Methoda s jeho prílohami a zaobstaral si aj iné prístupné knihy napísané v slovenčine. Za pomerne krátky čas nadobudol pomerne bohaté vedomosti o súvekej slovenskej literatúre. Nemožno sa čudovať, že šlo predovšetkým o takú literatúru, ku ktorej inklinoval svojím povoláním.

Zo slovenskej tlače okrem Katolíckych novín, Cyrilla a Methoda a Priateľa školy a literatúry poznal Andrej Budiš ml. Schmidové spisy, diela Prostonárodnej bibliotéky, z ktorej osobitne vyzdvihol Fabiolu a Nauku dobrého vychovávaní pre ľud i pre školu, ďalej spomínal Golffinovu Kresťansko-katolícku poučujúcu a vzdelávajúcu knihu, dielo Daň lásky, pričom pri týchto dvoch nezabudol zdôrazniť, že sú dielom členov slovenského odseku cirkevnej literárnej školy v ústrednom seminári v Pešti, z beletrie poznal almanach Concordiu a spomenul staršie Zory, básne Jána Hollého, pri ktorom smutne podotkol, že „na sklade ležia“, z modlitebných kníh zaznamenal Nábožné výlevy a Ježiš, moja žiadosť, z literatúry pre kňazov Všenauku kresťansko-katolícku. Nieje isté, či všetky tieto knihy čítal, alebo ich vlastnil, ale zdá sa, že niektoré poznal len z literatúry.²⁹

Vzdelávanie sa Andreja Budiša ml. v slovenčine nepramenilo len z praktických dôvodov, že možno raz ak sa dostane na slovenskú faru, bude slovenčinu nevyhnutne potrebovať v pastoračii, hoci nevylučoval ani tieto dôvody: „*Já som si za česť pokladal sa slovenským jazykom zaujímať, keď som si pomyslel, že sa volakedy slovenským farárom stať môžem*“. Jeho vzdelávanie prýštilo zo skutočného vlastenectva „*jazyk činí jednotlivca národovcom*“.³⁰ V seminári bolo viac chovancov slovenského pôvodu, ktorým ponúkol na čítanie svoje slovenské časopisy a knihy, ale u všetkých sa stretol s odmietnutím. Andrej Budiš ml. prejavoval svoje národné presvedčenie aj vystupovaním v seminári a pred predstavenými. On bol tým seminaristom, ktorý pred biskupom Michalom Haasom katechizoval po slovensky, o čom referoval vo svojej správe z 12. apríla 1859,³¹ uctiac si pritom národné cítenie iných. S neľúbosťou hľadel iba na tých, ktorí sa hanbili priznať k svojmu pôvodu. Svojím národným cítením a tiež ako literát musel byť známy i za múrmi seminára, keďže ho Alexander Husár³² požiadal o preloženie

²⁹ HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 156. O svojich znalostiach píše Andrej Budiš ml. v článku *Hlas k Bratom!* In *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 32, s. 255 – 256.

³⁰ *Cyrill a Method*. 10, 159, č. 32, s. 254.

³¹ *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 18, s. 144

³² Alexander Husár (1827 – 5. 8. 1872) – biskupský tajomník a notár v Satmári. Teológiu vyštudoval na univerzite v Pešti. Vysvätený za kňaza bol v roku 1850. Od roku 1859 bol farárom v Užhorode, kde dosiahol titul Opáta de Tomaj. In HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 156 podľa Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Szathmariensis pro anno 1858 a A Szatmári püspöky egyházmegeye Emlékkönyve. Szatmár 1904, s. 444. Szögi ho uvádza ako študenta biskupského seminára v roku 1842: Huszár, Alexander, Hungarus, rk, civis, 16 ročný, nar. 1827, Ungvár, otec: Stephanus, be: 1842, Ph 1; 1843. Ph 2; univ: Pest Th 1844 – 1847, e.isk: Ungvár G, megjegyz: zomrel 1872, aug 5. vysvätený 1850. In SZÖGI, L. A Szatmárnémeti R.K. Bölcsészeti líceum és a püspöki szemínárium hallgatói 1804 – 1852. Szatmárnémeti 2018, s. 186.

malého jágerského katechizmu pre potreby diecézy do slovenskej reči. Zdá sa teda, že Andrej Budiš ml. nebol v Satmári jediným, v ktorom sa prebúdzalo slovenské národné cítenie.

Andrej Budiš sa prejavoval ako optimista. Bol presvedčený, že Slováci o krátky čas budú mať viac časopisov a že aspoň v jeho diecéze sa bude dodržiavať starý príkaz primasa Jána Scitovského, aby si každá farnosť predplácala aspoň v jednom exemplári Katolíckej noviny, keď nie ináč, tak z kostolnej pokladnice, lebo o to sa postará Michael Haas, ktorého pričinením sa aj do škôl dostanú slovenské učebnice („... *prírodopis, prírodopis, dejepis, počtovedu, mluvnicu a iné, čo sú školské, ktoré by sa do každej slovenskej školy musely zaviesť a tam predkladať, čo, že sa stane, za to ručím, o to sa pričíní náš osvietený p. biskup, ktorý o veci tej už dobré povedomia má*“).³³ Vyslovil dokonca aj nádej, že o krátky čas vznikne slovenský kultúrny spolok, pod ktorým zaiste mienil ohlasovaný Spolok sv. Vojtecha, a v ňom sa rozvinie čulá literárna činnosť: „... *dajte nám spolok a uvidíte, že je u nás činnosť; uvidíte, že ešte žijeme, spatríte, jaké hemženie bude vtedy medzi nami, a aj ten najbiednejší sa ta bude ponáhľať, lebo bude znať, že to jeho*“.³⁴

Andrej Budiš ml. sa vo svojom snažení za slovenčinu opieral o žičlivosť svojich biskupov. Je isté, že Ján Hám sa aspoň z pastoračných dôvodov usiloval byť spravodlivý k všetkým národnostiam svojej diecézy. O jeho charaktere hovorí skutočnosť, že neprijal dezignáciu na ostrihomského arcibiskupa po smrti primasa Jozefa Kopácsyho, ale vrátil sa roku 1849 do svojho biskupstva. Možno len ľutovať tento jeho krok, lebo za jeho pôsobenia by sa pravdepodobne v Spolku sv. Štefana viac uplatnili aj Slováci, a to vydávaním slovenskej tlače a boli by brzdené tendencie takých ľudí, akým bol Ján Nepomuk Danielik. Keď 30. decembra 1857 Ján Hám zomrel, ešte toho dňa napísal o ňom Andrej Budiš dojímavý nekrológ.³⁵ Označil ho za „*neslýchaného dobrodincu*“ a „*podporovateľa všetkého dobrého*.“ V správe z 19. januára 1858 podrobne referoval o jeho pohrebe a pokračoval v opise jeho života a v jeho oslavovaní.³⁶

Podobný pomer mal Andrej Budiš ml. aj k jeho nástupcovi Michalovi Haasovi, ktorý osobne viedol v seminári literárny krúžok bohoslovcov, vynikal predovšetkým pedagogickými sklonmi, často celé hodiny odučil na ľudových školách a na preparandii v Satmári, aby učiteľom názorne predviedol správnosť vyučovania. Vyšiel z miešaného prostredia, rozumel po chorvátsky (illýrsky), a preto doňho Andrej Budiš ml. vkladal nádej, že aj on bude už z čisto pastoračných dôvodov podporovať vzdelávanie v slovenčine ako v materinskom jazyku, a to spočiatku aj celkom oprávnene.

Michal Haas bol biskupom, ktorý sa pričínil o to, že sa Andrej Budiš nedostal na slovenskú faru a vôbec neprešiel do pastoračie, ale stal sa pedagógom z povolaní v maďarskom prostredí a na maďarskej škole. Zaiste patril medzi tých kle-

³³ *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 18, s. 144. Citované podľa HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In: *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 157.

³⁴ *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 32, s. 258.

³⁵ *Cyrill a Method*, 9, 1859, č. 2, s. 14 – 15.

³⁶ *Cyrill a Method*, 8, 1858, č. 3, s. 43.

rikov, ktorých si M. Haas bral so sebou do škôl, aby videli, „*ako treba s dieťkami v škole zachádzať*”. Prispel k tomu, že v Andrejovi Budišovi ml. začala prevládať náklonnosť k pedagogickému pôsobeniu, ktorá ho doviedla na preparandiu v Litoměřiciach a potom na miesto riaditeľa preparandie v Satmári. Andrej Budiš ml. vlastne už od začiatku svojho literárneho vystupovania prichádza s príspevkami, ktoré boli zamerané na osvetovo-pedagogickú prácu. Jeden z jeho prvých a najrozsiahlejších príspevkov, referátov a úvah má v tomto ohľade príznačný a zdvojený titul: „*Zo Satmára. – Slovenské hlasy. Pobúdzania k dobrému, čili : jako můžeme najľahšie dosiahnuť stupeň vzdělanosti iných národov v mravo-vědeckom ohľadě.*”³⁷ Prišiel v ňom so svojim životným programom: „*Cieľ môj je: povzbúdať rodákov k pokrokom v mravo-vědeckom svete.*” Vzdelenie slovenského ľudu sa mu javilo nižším v porovnaní s inými národmi a on svojimi silami chcel prispieť k odstráneniu tohto ponížujúceho a nebezpečného rozdielu. Vzdelenie ľudových vrstiev považoval za nevyhnutné pre udržanie národného bytia. Aj pre Slovákov prišiel najvyšší čas, aby sa pustili do pretekov v učení s ostatnými národmi. „... *lebo hľa v takom veku žijeme, kde pilného a opatrného očakáva šťastie, - na lenivého ale, hlúpeho a nespôsobného strežie veľké nešťastie.*” Andrej Budiš ml. v tomto, ako aj v ostatných príspevkoch prejavoval dôsledné demokratické zmýšľanie; niet najmenšieho náznaku, že by niekde rátať s pomocou aristokracie. Neustále zotrval na ľudových základoch a veril v ich zdravie a silu: „*Národ náš je veľmi učenlivý, a pritom trpezlivý a snieslivý; najväčšia jeho časť sa na venkově po dedinách zdržuje.*” Bol presvedčený, že postačia dobrí učители, ktorí by tieto široké vrstvy učili vedomostiam v jeho materinskom jazyku a dali mu do rúk vhodné knihy a časopisy, aby tento zanedbaný a pijatike oddaný ľud prestal utrácať svoj voľný čas a začal ho využívať na svoje hmotné a duchovné povznesenie.

Najkompletnejšie však Andrej Budiš ml. vložil svoje pedagogicko-didaktické zásady v úvahe Hlas k Bratom!³⁸ Odmietal ako výchovnú metódu trestanie detí v hneve, rozšírený zlozvyk vyučovať deti pod nátlakom strachu: „*U nás doteraz učiteľ je v tom presvedčení, že keď do školy vkročí, dieťa sa triasť má od strachu. To je teda prudentia! Jaj páni bratia učiteli, to nemá tak ísť; keď vy úradu vašemu docela chcete sodpovedať, musíte sa aj vy sami deťmi stať.*” Ako príklad vzorného učiteľa predstavil Michala Haasa, ktorého deti pri jeho vstupe do triedy vítali skákaním od radosti. Andrej Budiš ml. v tejto úvahe podal názorne aj základné vyučovanie matematiky; čestne uviedol, že je to podľa príručky Johanna Hermana Anweisung zur intuitiven Rechnung, ktorá vyšla v maďarskom preklade Imre Mészáros. Aby však učiteľ bol schopný deti niečomu naučiť, musí im vysvetľovať látku v jazyku, ktorý dôverne poznajú, teda v ich materčine. Na slovenských dedinách sa preto musí vyučovať po slovensky. Ako odstrašujúci príklad nevyhovujúcich školských pomerov predstavil svoju rodnú obec Pavlovce nad Uhom. V jednej triede sa tam tiesnilo 120 detí vo veku od šesť do štrnásť rokov. Prostredie a vzduch v miestnosti boli také nevydržateľné, že učiteľ musel vyučovanie niekoľkokrát prerušiť a vyjsť von nadýchať sa sviežeho vzduchu a oddýchnuť si.

³⁷ Katolícke noviny, 7, 1856, č. 10, s. 77 – 78.

³⁸ Cyrill a Method, 10, 1859, č. 32, s. 253 – 258.

Vyučovanie sa konalo po maďarsky, deti nerozumeli tomu, čo sa učili, a preto ani nebolo divu, že sa mnoho nenaučili.

Andrej Budiš ml. však nebrotil len proti nevyhovujúcim školským pomerom a vyučovaniu v cudzej reči, ale aj proti zlému hmotnému zaopatreniu učiteľstva a jeho ponižujúcemu spoločenskému postaveniu: „*Učiteľ teda nech sa váži nie za posledniú, lež za prvú osobu v osade, bo neni ten pánom, kdo mnohým majetkom vládne, lež kdo obecné dobro, blaho časné na najviac napomáha.*” Aby sa nestávalo to, čo v Pavlovciach nad Uhom, že si učiteľ musí vymáhať svoj plat od richtára ešte po skončení školského roku, prosiť oň ako nejaký zobrák. Takýto človek musí patriť k posledným osobám v obci, nemôže byť z neho dobrý učiteľ, na potrebnej úrovni, lebo pre svoju chudobu nie je schopný zaobstarat si ani nevyhnutné knihy a časopisy na svoje vzdelávanie.

Pretože Andrej Budiš ml. už počas svojho štúdia v Satmári prejavoval pedagogické sklony, dostal sa začiatkom roku 1860 do Litoměříc. Je to jediný známy prípad, že by bol niekto z územia dnešného Slovenska alebo priľahlých končín vyslaný na hospitáciu do Čiech, na učiteľskú preparandiu. Veď v samotnom Uhorsku a najmä v jeho severnej časti existovalo v tých časoch už niekoľko ústavov tohto druhu, z ktorých niektoré už mali aj istú tradíciu a dobre prosperovali, najmä v Spišskej Kapitule, v ktorej bola učiteľská preparandia založená roku 1819 a jej prvým riaditeľom bol Juraj Pálleš, v Jágri od roku 1828, v Ostrihome od roku 1842, na nej v rokoch 1842 – 48 učil Štefan Majer, autor učebnice pedagogiky preloženej A. Cabanom aj do slovenčiny, v Nových Zámkoch (1840 – 55) a dokonca aj v Košiciach, kde bola založená roku 1855. Vyslanie Andreja Budiša do Čiech treba chápať ako prejav naliehavosti reformovať školenie učiteľov v Uhorsku. Michael Haas sa prostredníctvom Andreja Budiša ml. snažil v Satmári zaviesť nové vyučovacie a pedagogické metódy, lebo, ako sa o tom vyjadril Andrej Budiš, v Uhorsku na všetkých týchto ústavoch „*s niektorými odchýlkami ten istý duch veje.*”³⁹ Vyslanie Andreja Budiša ml. do Čiech spadá do obdobia, keď sa v Uhorsku pociťovala zvýšená potreba učiteľských kádrov, ktorej výrazom bol v 60. a 70. rokoch vznik celého radu nových učiteľských preparandií, či už cirkevných alebo štátnych (roku 1868 semenisko pri slovenskom gymnáziu v Revúcej, 1869 v Kláštore pod Znievom, 1869 v Lučenci, 1870 v Leviciach a v Modre, 1871 v Spišskej Novej Vsi), dokonca aj dievčenských (1860 v Prešporku a v Košiciach). Keďže sa vyžadovalo, aby učitelia boli lepšie pripravení na svoje povolanie, menili sa tieto preparandie na konci 70. rokov na trojročné a v 80. rokoch na štvorročné učiteľské ústavy. Vyslanie Andreja Budiša do Litoměříc rozhodne kladne ovplyvnila aj jeho znalosť českého jazyka. Ako vyplýva z kontextu Budišových listov, biskup Michael Haas mu sľúbil po návrate z Litoměříc miesto na preparandii. To bol určite dôvod, kvôli čomu pristupoval Andrej Budiš k povinnostiam tak zodpovedne, o čom biskupovi pravidelne referoval.

O svojom dennom programe píše Andrej Budiš ml. biskupovi do Satmáru už 28. apríla 1860: „*Najurodzenejší pán biskup! Najlepší otec. Môj list je veľkým*

³⁹ *Priateľ školy a literatúry*, 2, 1860, č. 15, s. 112.

poďakovaním Vašej biskupskej Urodzenosti, lebo chcúc pomôcť blahu vašej diecézy, neodmietol som prijať také veľké bremeno, len aby ste mali niekoho koho by ste dokázali využiť napríklad v dôležitých momentoch, a tak som si istý, že ten, ktorého si praje Vaša Vznešenosť dosadiť do funkcie, som ja. Som si vedomý toho, ako veľmi za to musím byť Vašej Urodzenosti vďačný, a chápem, že sa Vám nemôžem viac odvdáčiť, iba len tak, že na to, čo si pre mňa zaumieni pripraviť Vaša Vznešenosť vynaložím maximálne úsilie, to Vám pred Bohom sľubujem.

Navyše chcem Vašu Vznešenosť upovedomiť o tom, že som si skutočne vykonával svoje povinnosti dôkladne, k čomu mi pomohli všetky okolnosti a dobré časy. A tak k nám 21. uplynulého mesiaca prišiel český školský inšpektor vznešený D. Maresch, ktorý zastáva popredné miesto, a jednotliví učitelia triviálnych škôl – mňa nevynímajúc – 22. toho mesiaca v prítomnosti Najurodzenejšieho biskupa v tomto mieste Bartolomeja Hille, ktorému uplynulo 50 rokov od vysviacky a začali sa oslavy na jeho počesť. Tak ma pri tejto príležitosti Magn. D. Maresch ustanovil vo svojej urodzenosti za predstaveného Satmárskej diecézy; na čo biskup: veľmi sa radujem, že som bol hodný náš list Vašej Urodzenosti, bolí ma, že som Vašej Urodzenosti nemohol ihneď odpísať, ale staroba – sama o sebe chorobou – zabráni človeku v práci, taktiež mne, ktorý som sa modlil, aby mi zdravie dovolilo napísať správu Vašej urodzenosti.

Samotná slávnosť sa konala 23. pri ktorej bola tiež prítomná jeho kardinálska Eminencia a Pražský Arcibiskup Schwarzenberg. Táto vec prenikla dušami všetkých, vidieť od vysviacky päťdesiatročného kňaza podporovaného po pravici Kardinálom a po ľavici Prelátom pristupovať k oltáru Pána. Po odslúženej omši sme odprevali jeho Urodzenosť do rezidencie; tam mal jeden z kanonikov prejav plný dôležitých slov a viet ku jeho Urodzenosti, pripomínajúc veľké dobrodenia za ktoré mu má byť jeho obec vďačná, a ktorého spomienka nesmie nikdy upadnúť do zabudnutia; až kým nepríde onen dôležitý deň tradovania jeho zbožnej pamiatky, chce, aby občania majetok jeho záhrady a tiež veľkého domu tam nedávno postaveného zriadili v prospech hluchonemých. Na čo Biskup úžasnou výrečnosťou a hlasno odpovedal, ak niekto urobí niečo ku sláve Boha, a ten dotýčný má možnosti a štedrosť, treba mu vyjadriť vďačnosť, ako aj najväčšiemu a najlepšiemu Bohus o zvolaní žalmu: Nie mne Pane nie mne, ale Tvojmu menu nech je sláva!. Nasleduje navyše ten zvláštny pocit vďaka Bohu, že ubehlo 22 rokov v ktorých ako farár a 28 v ktorých Biskup mohol prísť slúžiť k oltáru Pána. Pritom nie „ako dlho“, ale „ako“. Šťastní budeme vtedy, ak budeme môcť vyhlásiť spolu s dušami Apoštolov: Dobrý boj som bojoval, beh som dokončil, vieru som zachoval. Už mám pripravený veniec spravodlivosti, ktorý mi v onen deň dá Pán, spravodlivý sudca. Nasledovalo biskupské požehnanie.

Toho istého dňa jeho Eminencia kardinál navštívil jednotlivé miestnosti pedagógov a pozorne si ich prehliadol. V triede pripravenej na spev bol pozdravený pekným nápevom od kandidátov. Tu som poprial šťastie jeho Eminencii Mag. D. Mareschovi, ktorý keď zistil cieľ môjho tunajšieho pobytu, pýtal sa na zdravie Vašej Urodzenosti o ktorom ako povedal nemá vedomosti.

Čo sa mňa týka, možno už bola Vaša Urodzenosť dostatočne oboznámená od urodzeného pána Manzera; napriek tomu by nebolo od veci podám aj teraz informáciu. Tu je poradie hodín, ktoré mám pripravené:

Pondelok	8-9	nemecká syntax 1. ročník
	9-10	práca s čítankami 2. ročník
Utorok	10-11	biblická náuka 1. ročník
	Od 15:00	práca s čítankami 2. ročník
Streda	11-12	metóda počítania, obidve ročníky spolu
Štvrtok	8-9	nemecká syntax 1. ročník
	9-10	štylistika 1. ročník
	10-11	prednáška o hluchonemých
	11-12	práca s čítankami 2. ročník
Piatok	8-9	biblická náuka 1. ročník
	11-12	kreslenie 2. ročník
Sobota	8-9	výklad evanjelií 1. ročník
	11-12	metóda počítanie obidve spolu

Ostatné hodiny v týždni v našej škole mám vo zvyku odučiť, a ak naozaj v niektorej triede celý týždeň meškám, tú dokončím a pokračujem v druhej. Je tu 5 tried, z ktorých sa tretia rozdeľuje na dve A a B, v obidvoch som začal prednášať predmety. Veľkolepý D. Maresch ma poprosil, či nemám vôľu tu ostať ešte rok pracovať. Ja som mu odpovedal, že ak si to Vaša Urodzenosť bude priať, nebudem mať nič proti. Lebo práca mi bola daná a chcem veriť, že dôstojne zomriem ako starec. Prvý rok učenia si bude vyžadovať mnoho potu a práce. O ostatnom, aby som otvoril svoju myseľ Vašej Urodzenosti tak si myslím, že aby ste ma tu celý rok viedli nie je treba. Bolo by dobre konkrétne vedieť, či naozaj až do zimného semestra bude chcieť Vaša Urodzenosť, aby som tu mohol zostať. Je pravda, že by som radšej ešte v tomto semestri odišiel do Satmáru, lebo bude treba obsadiť miesto. Netreba však ignorovať prebiehajúce okolnosti. Čo však musím urobiť v druhom semestri u nás, teda tých docentov našej diecézy, ktorí ignorujú novú metódu a učia doteraz podľa starých zdedených metód; lebo to prináša zlé plody. Všetkým by som odporučil prax, to by im pomohlo. Keby to mohla Vaša Urodzenosť vidieť.

Veľkou vecou je vymenovanie docentov, na čo chcem upriamiť pozornosť, na ich vážnosť, čo však vidím ako veľký problém, sú ľudia bez vzdelania. Je to veľmi zlé, musia sa vzdelávať. Do minulého roka som si myslel, že ho máme všetci, no vieme svoje a že len také sú moje úsudky; vidím koľko málo sme urobili zo všetkého, čo sme robiť mali a museli. Nie že by som chcel Vašej Urodzenosti dávať rady, ale hovorím čo cítim, samotná metóda vyučovania v teológii by sa mala od základov zmeniť, na jednej strane je totiž moderné veľa sa učiť a málo vedieť. Hladná myseľ sa nenaučí nič iné než poučky v takej forme, v akej by vo vzdelávaní nemali mať miesto; malo by byť viac času nie len na zavádzanie metód, ktoré doposiaľ posilňujú len pamäť, ale cibriť tiež rozum, posilňovať vôľu, nech cit pre-

nikne srdcom a v ňom ostane. Hovorím z vlastnej skúsenosti, ak si spomeniem čo som sa zaučil, a čo by som za štyri roky mohol naučiť inou metódou, nemôžem ani zadržať slzy z toho premrhaného nenávratného času.

Z čoho mám osoh, čo som sa dogmaticky od slova do slova musel naučiť, to, čo by som si mohol dva tri krát pochopiť čistým rozumom, to som sa naučil, a to viem, ale viac nič. To boli staré chybné metódy – ktoré z teológie ešte neodišli, lebo im chýbal praktický cieľ a prehľadnosť, ktoré neučila škola ale život, stavali pamäť nad rozum, zhromažďovali látku, ale zanedbávali onen správny praktický osoh.

Čo sa týka docentov, veľmi veľa u nás chýba; čo sú totiž naši docenti v porovnaní s tými, ktorých mám to šťastie každodenne obdivovať; hovorím obdivovať, lebo vidím čo všetko robia z naozajstnej odbornosti, nie pre dočasný zisk, Všetci pristupujú s viditeľným duchom, ktorý má výraz; očervnením od hanby pri myšlienke na to, akých docentov doma máme, a akých by sme mali mať. Máme materialistov, ktorí sa každodenne sťažujú na svoje problémy, ktorí hovoria: modli sa a pracuj: rob to, čo prikáže pedagóg. Za svoje príslovie si zvolili „Učiteľmi sú, lebo nič iné nevedia"! Tak ak sa niekto sťažuje nad materiálnou hrôzou jeho stavu, ukazuje sa takisto v nesprávnom svetle. Videli ste ich niekedy robiť niečo čo by bolo nad rámec ich povinností, majú za to požiadavky, a síce veľké požiadavky, skôr, než niečo ukážu vo svojej práci. Nenávidia svoju prácu. To je skutočný stav, ktorý sa skoro v každom čísle Tanodai Lapok, alebo slovenskom „Priateľ školy" opisuje. Bieda učiteľov sa zvýšila.

Nikdy nemôžeme vzdať dostatok chvály božskej Prozreteľnosti, ktorá nám dala Vašu urodzenosť v Otcovi; lebo Vaša Urodzenosť z nás chce urobiť ľudí, ktorí si vedomo môžu povedať, sme ľudia! Nech sa nikdy neprestaneme modliť k najvyššiemu Bohu aby dobrá vôľa Vašej Urodzenosti bola korunovaná šťastím a úspechom.

K mojej situácii. Čo a ako v dome Pánovom vlastným, to Vaša Urodzenosť nacistie vie od Vincenga Nagya. Nie je mojím zvykom robiť si nároky, skutočne veľa bolo toho, za čím sa načiahnuť, rovnako tak, ako vždy som nie nevyhnutné potreby odmietol. Celé zariadenie mojej izby je jedna posteľ, dva stoly a dve stoličky. Na začiatku som rozmýšľal, čo z raňajom môžem využiť na celý deň, tak ako som to robil v Uhorsku, tu je to nemožné; pretože život sa skladá z raňajok, obeda a večere. Ale čo budem robiť a čo si oblečiem? Poslal som list Najctihodnejšiemu Pánovi Obermajerovi, ktorého som prosil aby mi pomohol; napísal som Najctihodnejšiemu D. Biróvi, aby mi dal z kasy nejakú tú mincu; napísal som bratovi do Sredného, aby mi niečo priniesol, potom som poslal listy rodičom; všetci tieto listy dostali z mojich malých peňazí, ktoré som mal, no predsa ani od jedného ani od druhého som nič nedostal. Bolo nevyhnutné si zaobstaráť šaty, ktoré sú pripravené, ale nie vyplatené. Zaprisahávam preto Vašu Urodzenosť! Ktorá totiž nesie veľké bremeno, aby ma mohla trochu podporiť; hanbím sa za svoj lista k som nepočúval vás, len raz čo by niekomu mohlo byť otravné. Akt o neurobí Vaša Urodzenosť na vyjasnenie budúcnosti mojej situácie, tak nech buď prostredníctvom pána Manzera, ktorý vie a vidí čo mám a čo potrebujem, alebo nech to urobí Vaša

Urodzenosť priamo pre mňa, nechcem totiž nič iné okrem toho najpotrebnejšieho, to je nevyhnutná podmienka.

Na dôvažok prosím Vás otec Biskup o požehnanie a ostávam s pobožkaním vašich svätých rúk.

Litoměřice, 28. apríla 1860 najmladší zo synov
Junior Andreas Bugyis⁴⁰

Druhý list poslal Andrej Budiš ml. už šiesteho mája 1860:

„Vaša biskupská Milosť,

Veľactený, z 2. mája datovaný list Vašej biskupskej majestátnosti som obdržal šiesteho mája tohto mesiaca, ostré výrazy, ktoré sa tam vyskytujú by mohli zlomiť nejakého neodvážlivca, u mňa ale zapôsobili celkom inak. V každom slove badám správne zmýšľanie Vašej veľactenosti, každý výraz potvrdzuje to, čo už Cicero tre-fne vyjadril: *Pater filum, quem amat, castigat*. Dňa 28. apríla som Vašej veľactenosti napísal list, a myslím si, že v tom istom dni došiel do Satmáru, na ktorý mi Vaša veľactenosť napísala. Aby som zadostučinil želaniam Vašej veľactenosti a ako aj splnil svoju povinnosť, chcel by som tu doplniť niečo, čo som v liste vynechal. V rozvrhu, ktorý som uviedol sa nespomína výchova. Tento rozsiahly predmet som si vyhradil ako súkromnú výuku. Knihy, ktorým sa po zvyšný čas v škole venujem, sú: *Náuka o ľudovej škole* od Kellnera, *Pedagogické minimum* od toho istého, *Pedagogika ľudovej školy v aforizmoch* tiež od Kellnera, *Školská pedagogika* pre začínajúcich učiteľov, *Teologia* od C. Barthala, *Nemecká školská metodika* od Dr. Jacobiho, *Psychológia* od Frosta a *Základy výchovy* od Niemayera. Od týchto autorov zbieram podnety pre moju budúcnosť.

To najdôležitejšie si vypisujem do zvláštného zošita, pretože som sa dozvedel, že až odpisovaním si môžem vedomosti plne osvojiť. Okrem toho dostávam od Manzera sem tam písomné zadania, nateraz mám nasledovné: *Koncentrácia výuky jazyka*, alebo ako by sa malo zaobchádzať s výučbou jazyka v ľudovej škole ak bude hotová, prepošlem to Vašej veľactenosti. Čo sa týka *Katechizácie*, to vidím denne v triedach hlavnej školy. K domácim úlohám patrí aj kreslenie určitých tvarov a máp. Aj tieto predložím Vašej veľactenosti.

Jednu hodinu po večernej pobožnosti, ktorú denne trávim v kaplnke, venujem nasledovným školským listom „*Tanodai lapok*”, „*Priateľ školy*”, „*Rakúsky posol školy*” a to kvôli maďarskej a slovenskej reči. Týmto som Vašej veľactenosti ozrejmil celé svoje zamestnanie. Viac robiť nemôžem. Ak je cesta, ktorou idem nedôležitá, alebo neistá, prosím ponížene o napomenutie. Viac voľného času nemám, ako jednu hodinu denne, ktorú kvôli zdraviu musím venovať telesnému pohybu, tak

⁴⁰ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1381.

má byť učiteľ nielen bystrý, ale aj zdravý. Toto úžerníčenie s časom je aj vlastne príčinou, prečo som Vašej veľactenosti nepísal, a list poslal len váženému pánovi Biróvi. Nie som pánom času, každý okamih mi je drahý, pretože príliš dobre viem, čo Vaša veľactenosť odomňa žiada. Takto som raz zvolil postoj, nechcem stratiť ani chvíľu a nenechám sa rozptyľovať žiadnou prácou odchyľujúcou ma od cieľa, súhlasím s Niemayerom, ktorý hovorí: „Práca, len práca utvára pôžitok. Nemusi sa ale spracovať horlivo a nepretržite to, čo nieje hlavným zamestnaním.”

Vážený pán školský radca Maresch povedal, že Vaša veľactenosť by mala prísť na konci tohto mesiaca do Litoměříc. Táto správa nás všetkých veľmi príjemne prekvapila a ja sa na tento okamih už veľmi teším, keď uvidím Vašu veľactenosť v našom inštitúte. Dá sa dieťaťu zazlievať, keď si želá vidieť otca? Nakoniec žiadam Vašu veľactenosť o biskupský príhovor a lúčim sa s ďakovnými bozkami Vašich rúk.

Litoměřice, 6. máj 1860

posledný zo synov Andre Bugyis.⁴¹

Podľa týchto listov bral Andrej Budiš ml. svoje poslanie veľmi vážne a zodpovedne sa pripravoval na svoje ďalšie pôsobenie v Satmári. Z kontextu je jasné, že jeho pobyt v Litoměřiciach bol prípravou na miesto učiteľa, možno hneď riaditeľa preparandie, teda učiteľskej školy. Určite dostal Andrej Budiš ml. ponuku pracovať v preparandii ešte pred nástupom do Litoměříc. Dôkladne informoval biskupa v Satmári o svojom pôsobení, o dennom rozvrhu a predovšetkým o jeho blízkej vysviacke:

„Vaša biskupská veľactenosť!

Vyzerá to tak, že som Vašej veľactenosti dlžný, svoju povinnosť som zasa pozabudol, keďže som už šesť týždňov vôbec o sebe nedal počuť, kto ale pozná okolnosti, ktoré ma od toho zdržali, ten to ale posúdi inak. Boli sme pevne presvedčení a aj teraz sme, že Vaša veľactenosť príde do Litoměříc. Ďalej už však čakať nemôžem, rád by som informoval podľa požiadavky Vašej veľactenosti o časoch poriadku rehole. Cvičenia začínajú 20. júla, 24. bude subdiakonát, 26. diakonát a 31. presbyterát. Neopísateľná je moja radosť, že budem prijatý do zástupu kňazov Božích, kto je to ten, ktorého taká úcta, čo staré pozemské ďaleko prevyšuje, nechá nepovšimnutým. Čím vyššie ale niekto stojí, tým hlbšie môže padnúť, čím väčšia úcta, tým väčšia záťaž, o to ťažšia zodpovednosť! Z týchto dvoch stanovísk som pozoroval stav kňaza, keď ma Vaša veľactenosť informovala o mojom onedlho očakávanom vysvätení. Čo iné zostáva, ako pevná dôvera v Boha, ako liek. Vierozvest' celkom odhodlane poviem a precitujem: Ego mundo crucifixus sum mundus autem mihi!

Prosím teda Vašu veľactenosť, aby v súvislosti s týmto podala potrebné u jeho veľactenosti tunajšiemu pánovi Biskupovi. Môj krstný list sa nachádza u váženého-

⁴¹ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1381.

ho pána - vtedy ešte spirituál – Günthera. Jeho Veľactenosť tunajší pán biskup je teraz v Tepliciach, neostane tam ale dlho.

Čo sa týka školstva, podľa klebiet, mal by nás opustiť terajší hlavný školský riaditeľ P. Seifert, aby nastúpil na miesto mestského farára, to by bolo v skutočnosti škoda, v prípade, že sa tak vysokovzdelaný muž chcel odlúčiť od školského fachu. *Ex ejus lingua melle dulcior fluit sermo!*

Kandidáti na úrad učiteľa druhého roku sú teraz priebežne preverovaní, tieto skúšky, tak ako sú tu nariadené, sa zdá, že viac škodia, ako by boli k úžitku. Čo sa mňa týka: ťažkosti sú už prekonané, príčina stanovená a výstavba ide rýchlejšími krokmi vpred. Ak aj v maličkostiach ešte niečo viazne, čo mi nie je známe, je to vo všeobecnosti vôbec znateľné. Cestu mám jasne pred očami, zloženie tohto ale ostane vecou budúcnosti. Jediná ťažkosť mi ešte visí na jazyku, ale s božou pomocou by som aj tú mohol skoro zvládnuť.

Nakoniec prosím Vašu veľactenosť o biskupský príhovor a ostávam s ďakovnými bozkami ctených rúk Vašej veľactenosti

Litomerice 20. júna 1860

Najmenší zo synov

Andre Bugyis⁴²

O nastávajúcej vysviacke informoval biskup Michael Haas Andreja Budiša 16. júla 1860:

„Najvznešenejší biskup Michael Haas Ctihodnému pánovi Andreasovi Bugyisovi, klerikovi Satmárskej diecézy v Litoměřiciach.

Na základe Tvojich modlitieb mne adresovaných som hovoril s urodzeným pánom biskupom Litoměřickým aby Ťa, ak bude chcieť obdaril svojou priazňou a ustanovil za kňaza. On bez pochybností súhlasil s tým, že si usilovný a dôstojný oltárny služobník a že budeš užitočný satmárskej diecézy. Nevieť v ktorý deň opustiš pána riaditeľa Manzera, Tvojho spolubývajúceho a spolustolovníka. Ale ostaneš tam kde si aj ďalší prvý semester budúceho roka, aby si sa vrátil znalý jazyka, v ktorom budeš viesť hodiny a upevňovať inštitúciu. Učiň prosím tak, aby moje nádeje do Teba vložené boli naplnené. Prajem Ti všetko dobré a posielam Ti biskupské požehnanie. V Satmári dňa 16. júla 1860, milujúci biskup Michael.”⁴³

„Satmársky ordinariát

Ordinariát udeľuje poverenie absolventovi teológie Andreasovi Bugyisovi

Michael, Boží a apoštolský biskup Satmárskej stolice posielam v mene Krista, jeho synovi Andreasovi Bugyisovi, klerikovi satmárskej diecézy večný pozdrav od Pána!

⁴² Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1873.

⁴³ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1873.

Po zvážení najväčšej potreby našej nasvätejšej satmárskej diecézy, sme Ti na základe Tvojej dôstojnosti a usilovnosti oltárneho služobníka udelili povolenie, aby si od Najurodzenejšieho a Najctihodnejšieho Pána Bartolomea Hilleho, biskupa litoměřického mohol postúpiť k vyššiemu Ordinariátu, aby si mohol postupovať na poddiakona, diakona a kňaza, a disponoval rovnako tak usilovnosťou aj možnosťami. Tento náš podnet bol schválený našim najsvätejším pápežom Píom IX dňa 27. septembra 1858, aby si sa mohol ujať významných zvyklostí, ktoré sa patrí zachovávať v posvätnom poriadku, nech sa Ti darí, udeľujeme Ti teda povolenie Presbytera a rovnako v milosti pripájame najláskavejší súhlas od najsvätejšieho nášho pápeža Pia IX z dňa 15. novembra 1859. Podpísané v Satmári v našej biskupskej rezidencii dňa 18. júla 1860⁴⁴

„Najurodzenejšiemu a Najctihodnejšiemu Bartolomejovi Hillemu, biskupovi litoměřickej diecézy.

Na základe úctivej žiadosti Najctihodnejšieho pána Andreja Budiša, absolventa teológie satmárskej diecézy a v súčasnosti učiteľa elementárnej náuky v Litoměřiciach, nech je uvoľnený z vyučovania aby dostal od Svätého rímskeho apoštolského stolca funkciu v Ordinariáte, a aby sa posunul do vyšších hodností. Pokorne prosíme Vašu biskupskú urodzenosť o pochopenie ak sa dotýčný klerik nebude môcť vrátiť a dostaviť sa v priebehu týchto svojich príprav do diecézy, lebo spomínaný Andreas Budiš sa bude dôkladne pripravovať na poddiakonát, diakonát a presbyteriát a kvôli týmto ctihodným cirkevným hodnostiam a povinnostiam bude mať tú česť zložiť prísahu pred delegáciou. Ustanovený do funkcie sa narodil 5. decembra 1837, zložil gymnaziálne skúšky, teologické štúdiá, zaradený ako učiteľ elementárnej náuky, v duchu nábožensko-morálneho a skúsený v svätých vedách, má byť na mieste skúšaný pre dosiahnutie vyšších hodností a Vaša biskupská Urodzenosť bude o tejto veci náležite informovaná. Na dôvažok zostávam s odporúčaniami s najväčšími sympatiami v dobrej vpli – Vyša biskupská urodzenosť. V Satmári, dňa 18. júla 1860, Najpokornejší služobník a brat v Kristu MH⁴⁵.

„Vaša biskupská osvietenosť!

Ku koncu tohto školského roka, ktorý som tu síce nezačal, ale predsa ho šťastne ukončil, sa cítim zaviazaný informovať Vašu osvietenosť o mojej doterajšej činnosti a práci. Vyúčtovanie ešte nemôžem odovzdať, pretože ešte nenastal čas žatvy, ešte som len zasial a „qui incrementum dat, Deus“ dopraje svoje slnečné teplo, svoj dobroprajný dážd, svoju chválu aj na moju prácu.

Prišiel som sem aby som si osvojil poznatky, ktoré sú od človeka v školstve požadované. Osvojenie si týchto poznatkov bolo mojou snahou, bolo mojim stálym zreteľom, bolo stredobodom, okolo ktorého sa celé moje dni točili. Som šťastný, ak som zámer Vašej osvietenosti správne pochopil a presne splnil, potom mám moju

⁴⁴ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1873.

⁴⁵ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar.1860, 1873.

najväčšiu odmenu v mojom pokojnom svedomí. Áno, sladké vedomie vidieť splniť najlepšie prostriedky dobrého otca , to bola neviditeľná ruka , ktorá ma podporovala, najvernejší priateľ, ktorý mi dolieval lásku a odvahu v mojom zamestnaní. Šesť mesiacov je už za nami, otcovskú starostlivosť iným mužom odovzdávam, pod ich spoľahlivým vedením tam dôjdem, kam som si zakaždým želal byť : k poznaniu človeka a jeho určenia, k poznaniu ochrany a úcty prostriedkov, ktorými sa to dá dosiahnuť.

Áno, spoznal som tu človeka, jedného, čo je tu, aby tu nezostal, jedného , vyzbrojeného najkrajšími dispozíciami, ktorý je jediný, ktorý dokáže povedať „ja“! Predsa ale tieto dispozície je potrebné prebudiť, rozvinúť a vyučiť, ten driemajúci stráži budík, tu som ho spoznal ako jedného, ktorý v sebe nosí obraz boží a žiaden iný nemá prístup k jeho vzoru, ako cez svoj vlastný obraz, V tomto zrkadle svojej duše si musí sám seba najprv popozerať, a potom z toho malého zobrazenia sa vrátiť späť k veľkému praobrazu. Tu som ho konečne spoznal, ako jediné bytie, jedínú bytosť, jedinečné individuum. A tento človek, táto duša z duše božej, ktorý len trochu nižšie pod anjelmi stojí, tento pán zeme je poručený rukám učiteľov. Aké krásne povolanie, aké ťažké povolanie, vychovávať synov božích! Nechcel by predsa každý učiteľ nič iné vo svojom žiakovi mať ako to čím je skutočne!

Ako je potrebné s takým človekom zaobchádzať? To je to druhé, čo som sa tu naučil. Milá bezpredsudková láska k povolaniu je najlepším predpokladom učiteľa, bez nej by viac škodil ako bol užitočný. „Každá forma, a tým aj každá forma vyučovania sama o sebe hocako správna, sa stane hneď smiešnou a nesprávnou, ak sa nesplní a neučí správne mu zmysľaniu a pravému duchu: tento duch je duch lásky a viery.“ Ak má učiteľ svoj stav rád, nenechá sa odradiť žiadnou námahou, práca mu bude sladkou a nenahraditeľnou potrebou. Až potom môže byť dieťaťom, aby vedel s deťmi zaobchádzať, potom až bude jeho reč , jazyk primeraný detskej náture a deti mu budú rozumieť.

Začne tam, kde začať má, pri zmysloch vonkajších, cez tieto sa dostane k nervom, a vďaka nim k duši samotnej. Na trojakých nervoch, ktoré telo pripájajú k duši , musí lomcovať, pretože žiaden iný prístup k duši neexistuje, len tento. Bude dieťa učiť pozeráť sa, ďakovať a rozprávať, to dosiahne tak, že dieťaťu najprv sprostredkuje najbližšie sa nachádzajúce predmety k jeho chápaniu. , predmety nechá porovnávať, a rozlišovať, ich názvy a vlastnosti vymenovať. Predmety sa prezentujú ak je to možné v skutočnosti a čo sa v škole nedá ukázať, to je pozorované v ďalekej pevnosti prírody. Len nežiadajme priveľa od dieťaťa, lebo preťaženie spôsobí skorú únavu rozumu. Všade, kde narazí na chápanie dieťaťa, nájde mnoho príležitostí pôsobiť na jeho vôľu a pocity blahodárne. , tým, že prezlečie pojem poslušnosti , pobožnosti, znášanlivosti a miernosti, ako aj stavu krutosti voči ľuďom i zvieratám do pekných príbehov. Využije každú príležitosť , ktorá na deťoch zanechala dojem, k tomu najlepšiemu, sama príroda ukazuje nám cestu, na ktorej nás prekvapuje raz tým a raz iným svojim produktom. Učí nás prinášať zmeny do vyučovania.

Bude vedieť priniesť aj život do mŕtvych písmen, ak začne a skončí vetou. Vo vete má byť hovorené, len potom je veta úplným výrazom myšlienok. Deti neho-

voria vo vetách, a nebude to vôbec ťažké, im to ozrejmiť. Vety sú poskladané zo slov, tieto zo slabík a slabiky z hlások, potom sa hláska obzvlášť zvýrazní, vyhľadá vo viacerých slovách a tieto slová sú spájané zas do vety. To sú najprirodzenejšie prípravné cvičenia pre ucho a prostriedky reči. Prípravné cvičenia pre písanie a čítanie takisto nesmú byť zanedbané. Zoznámenie sa so vzťahmi v priestore je to prvé, čo sa má v tomto zreteli stať, potom nasleduje kresba bodov, čiar do rôznych smerov a konečne ťahy a škrty. Ak sú prípravné cvičenia správne podané, ide potom písanie vopred rýchlejšími krokmi.

Osobitnú pozornosť musí učiteľ venovať predpísaným knihám na čítanie, letný pohľad do nich nestačí, knihy musia byť študované. Ako sa to dá s dobrým úspechom s príslušnou ľahkosťou a istotou bez mýlok prednášať, čo sa nedomyslelo a nad čím sa neuvažovalo. Nechceme nechať úspech na náhode. O školských knihách na čítanie to o to viac platí tiež, pretože celkové vyučovanie s výnimkou náboženstva a počtov, má svoj podklad v knihách. Pedagogicky ale nesystematicky zložený obsah kníh na čítanie sa postará o všetky požiadavky života ľudu, musí sa s ním ale správne zaobchádzať. Skúsený, sčítalý a šikovný učiteľ spraví zaujímavý kúsok na čítanie zaujímavejším, ako nešikovný, nenápomocný aj to najlepšie by skazil. Všetko stojí na svojom mieste, kde sa to dá pochopiť, ale niekto si môže myslieť, že niektorá kniha sa s podobným obsahom primiešala náhodou a aby ho tým v svojej systematike nerušila, celkom ju vypustí. Môže to každopádne urobiť, musí ale vedieť, prečo to robí. Musí pri tom zohľadniť aj vonkajšie okolnosti. „Ja som kedysi – rozprával veľactený pán školský radca – prišiel do školy, kde deti práve čítali, učiteľ ku mne prišiel a začal sa ospravedlňovať, že pri všetkej svojej vôli sa nedokázal dostať ďalej. Týmto ospravedlnením ste sa obvinili – povedal som – pretože, kde stojí napísané, že musíte celú knihu prečítať. Radšej jeden kúsok šesťkrát ako 6 jedenkrát. „ Tieto slová veľaváženého pána sa mi veľmi páčili, a nie sú ničím iným ako všeobecne známym pravidlom: non multa, sed multum; čo robíme, aj keď málo, to má byť spravené a poriadne. To podstatnejšie musí ísť pred menej podstatným a ak má niečo vypadnúť, tak toto.

Pri zaobchádzaní s čitateľskými kúskami je potrebné zohľadniť dvojito: Obsah a formu kníh. Čo sa týka formy, tá sa vždy napája na obsah, teba sa najprv opýtať, čo vyjadrujú slová a vety, a potom ako to vyjadrujú. Deti sú vedené tak, aby našli sami podľa dobrých vzorov jazykovej formy, A čo takýmto spôsobom našli, to nebude mŕtvym pravidlom, ale duševným bohatstvom. Všetky vetvy jazykovej výučby ako: čítanie, pravopis a voľnopis a jazyková výukaby mali byť v čo najmožnejšej súvislosti, byť koncentrované, touto koncentráciou je udržiavaná duchovná sila žiakov a ich predstavy dostávajú pravú silu. Ak sa jedná o obsah kníh, musia byť použité všetky prostriedky, ktoré podporujú dôležité porozumenie, ako aj mapy krajín, glóbus, rôzne mince, váhy, zvieratá, rastliny, minerály, pretože to čo je vnímané vďaka viacerými zmyslami, pôsobí ako zachované na vždy.

Pri všetkých svojich snaženiach napriek najkrajším pokrokom, ktoré spravil, nič učiteľ nedosiahne, ak pozabudol na to najdôležitejšie každého vyučovania na nábožné -.. vzdelanie, toto je účel človeka, musí byť teda aj účelom jeho vzdelania, preto musí sa každé vyučovanie viesť v duchu kresťanskom., tak že sa

pohybuje vo svete, nezabudne na toho, kto svet udržuje a riadi. Peknú prírodu pozoruje nie inak ako veľkú knihu, ktorú nám boh otvára aby v nej spoznali a vyprosili si jeho veľmoc, bdelosť dobrotu.

Toto je ten koncentrovaný výber toho, čo má byť vykonané v ľudovej škole, je potrebné porpi tom prísne pozorovať, čo je predpísané pre jednotlivé triedy, nesmie sa vykonať viac ako deti dokážu zniesť, ale ani nezaostať. Všetko má byť radené v prirodzenom slede, tak aby nadchádzajúce na predošlej príprave a podpore stávalo ale stalo sa stupňujúcim pokrokom. V každom stupni sa vyučuje nové na základe prebratého a tým to naučené precvičí. Dobré zadelenie hodín tiež nesmie chýbať.

Tu nemôžem ísť do podrobností a všetko rozpísať pretože by som potom musel plne zaplniť viacero hárkov, okruh pôsobenia, oblasť hlavnej školy každopádne dosť veľký, aby sa v ňom dalo nebojácne pohybovať. Zatiaľ čo vyššie školy viac svetské šikovnosti a zručnosti požadujú, nábožnosť ľahkovážne predpokladajú, musí ľudová škola oba rovnako zohľadniť a mládež viesť a vzdelávať tak k nábožnosti, zvyklostiam a občianskym povinnostiam, musí svoju učebnú látku tak zoradiť, aby žiaci na konci jedného stupňa niečo vo svojom druhu ukončia, niečo zo sebou uzavreté zo školy môžu vziať. Ľudová škola má dočinenia so začiatočníkmi, dáva základy, a ak je základ zlý, je to nasledujúce „domus supra arenam posita“. Učiteľ ľudovej školy je zároveň vychovávateľom, a ako taký musí vedieť, ako svojich chovancov duchovne i fyzicky pritiahne a bude viesť k samostatnosti. To všetko ale nepríde samo od seba, ale sa to musí naštudovať, a síce postupne, a ak o každom platí: nikto nie je starý na učenie o to viac to musí platiť o učiteľovi, do ktorého rúk je zverené blaho mnohých.

Kandidáti na učiteľa 2. Stupňa už odišli, 9.10.11. budú realizované verejné skúšky v súčasnosti cteným pánom školským radcom.

Jeho osvietenosť biskup sa vrátil 14.teho z Teplic, aby zariadil vysvätenie.

14.augusta začínajú skúšky,

Tak mám ešte mesiac nato, ktorý ani lepšie neviem využiť, ako na pohovory s učiteľmi hlavnej školy o systematike, ktorú každý nasleduje.

Nakoniec prosím Vašu osvietenosť o biskupský príhovor a ostávam

Litomerice 21. Júla 1860

Posledný zo synov

Andre Bugyis⁴⁶

Posledným Budišovým listom z Litoměřic je list zo septembra 1860:

„Vaša biskupská milosť!

Celý mesiac prešiel, od kedy som Vašej veľactenosti písal a o informoval Vás o stave vecí. Ráznymi krokmi sa priblížili prázdniny a takými istými i prešli. Už len dva týždne a staré začne odznova. Kým sa ale nový kolobeh začne, kým ľudskému duchu bude dodaný nový pohon a motivácia k činnosti a práci, je mi cťou,

⁴⁶ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1860, 1982.

predstaviť Vám v krátkosti myšlienky a zámery, aby sa tie najlepšie Vaša veľactenosť dozvedela.

Najprv čo sa jazyka týka, v tejto oblasti bude splnený úplne presne ušľachtilý zámer Vašej veľactenosti. S úprimnou radosťou srdca poznamenávam, čo som v tomto smere vykonal, a ako ďaleko som to v hovorovom jazyku dotiahol. Som presvedčený, že len taký učiteľ môže dobre vyučovať, ktorý jazyk ovláda úplne, nenechal som sa zaskočiť ťažkosťami a prekážkami, ktoré mi spočiatku hŕfne prekážali v ceste, boli len vhodné na to, aby vôľu povzbudili. Vďaka priateľskému nebeskému dopusteniu a tisícky vďaka Vašej Veľactenosti, ktorej otcovská vôľa ma nechala v podmienkach, ktoré sú dosť vhodné, so zreteľom na sily ducha, aby sa stav nechute voči všeobecnému vyplnil.

Najlepšou výukou jazyka ostane vždy komunikácia. Pokyn k tomu „ako“ vo výuke jazyka v ľudovej škole. V žiadnej inej súvislosti sa nedá tak veľa želať ako v tejto, a zostane vždy pravdou, že bez jazyka nie je možné žiadne vyučovanie, i samotní hluchonemí sa musia naučiť im prístupný jazyk, kým im je možné podať to najdôležitejšie z náboženstva atď. Čo sa týka maďarským učiteľov, u tých to ide, u nemeckých už pomenej, ale u slovenských vôbec nie. Prečo ??? sú obdarení takými učiteľmi, ktorí ani po slovensky, ani maďarsky ani francúzsky, ani ... čínsky nevedia, ale pretože žiaden jazyk neovládajú, chytajú sa ešte všetkých strán, aby chudáka malého niečomu priučili, ak by aj to nebolo ničoho súce, zvolia potom deťom úplne cudzí jazyk. Dobré, druhý jazyk úradný by mal byť každopádne zohľadnený, ale ďalej nič. Mohla by mi Vaša veľactenosť uveriť, ak poviem, že máme v našej diecéze také školy, kde deti okrem Dicsertessek maďarsky nič iné nevedia, ale napriek tomu sa katechizmus musia učiť po maďarsky. Aký to má jazykový význam, keď jeden lepšie číta ako ostatní, predčíta teda po vetách a ostatní opakujú tak dlho, kým sa im konečne mŕtve, cudzie slová nevštepia do pamäte. Nie je to smiešne? Ale také dačo smiešne môže len peklo k smiechu doviest, nie človeka. Ako sa to robí, tak vždy aj bolo. Táto jazyková úbohosť sa potom pripisuje tomu, že slovenskí učitelia sa za svoj jazyk hanbia, čo mojou vlastnou vinou neviem, za to sa máme hanbiť. Práve preto je v zariadeniach potrebné brať viac ohľadu na to. Keď som bol ešte v Salmári, dával som chovancom týždenne jednu hodinu, minimálne rok žiadnu nemali a budúci rok tiež nebudú žiadne mať. To isté sa dá povedať aj o teológii, je ale zázrak, ak musíte počuť od Superiora „Keménynyakútát“, je šťastie, že bolo takému povedané, ktorý sa za to nehanbí. A malo by nám byť povedané „Eundet in mundum universum docere omnes gentes“, no kedy sa zas udeje jazykový zázrak. Je skľučujúce, že mnohí, veľmi početní, spoznávajú svoje nadvávajúce povolanie, považujú sa výlučne za príslušníka toho či onoho národa, predstavujú národnosť moci, náboženstvu a tak i Bohu samotnému, súhlasia s tým bláznivým grófom, ktorý raz povedal: Maďar miluje svoj národ viac ako svojho Boha. Ak samotní kňazi „sacerdotis unius Dei“ vyjdú vopred s vlajkami národností, čo potom môžeme očakávať?

„Principis obsta!“

V súvislosti s novým školským rokom chcem poznamenať, že sa budem pridržovať predchádzajúceho rozvrhu, o ktorom som už Vašu veľactenosť informoval. Čo

sme predtým mohli len predpokladať, je už skutočnosťou. Hlavný školský riaditeľ J. Seifert je mestským dekanom a 2. bude menovaný.

Jeho veľactenosť biskup je v súčasnosti v Prahe na provinčnom konzile. Vymenovanie sa uskutoční na začiatku nového školského roka, teda prvé dva týždne, keď bude možné si vypočítať a pozrieť veľa zaujímavého, čím budeme oslovení.

Rád by som Vašej veľactenosti zaslal moje kresby, ale teraz to nemôžem urobiť, prekážky sú neodstrániteľné, samotný list bez peňazí musím odoslať, čo som doteraz nikdy nespravil. Pretože svet okolo nie je ako prechádzka ružovým sadom, musím Vašej veľactenosti priznať, že peňažná pomoc je túžobne očakávaná.

Nulla dies sine pluvia

Nakoniec prosím Vašu veľactenosť o biskupský príhovor a ostávam s ďakovnými bozkami Vašich milostivých rúk

Litoměřice 11. September 1860

Posledný zo synov

Andreas Bugyis⁴⁷

Andrej Budiš ml. napriek veľkému nadšeniu z Litoměříc plánoval od začiatku svojho pobytu svoj návrat do Satmáru. Hneď po vysviacke písal litoměřický biskup Bartolomej Hille satmárskemu biskupovi Michaelovi Haasovi: „Veľactený pán biskup. Vyššie uvedený Andrej Budiš, ktorý sa tu v Litoměřiciach nachádza, zaslal mi 16. októbra list, z ktorého vyplýva, že by chcel slúžiť vo svojej diecéze, pretože sa obáva, že tie záväzky, ktoré pri posvätení za kňaza prevezme, by mu odobrali veľa času, obzvlášť preto, lebo u nás len do konca prvého semestra ostáva. Taktiež túži, aby mohol obetovať prvú svätú omšu vo svojej vlasti. Týmto to Vašej biskupskej milosti na známosť dávam, svojimi modlitbami sa odporúčam. Augustín Barth. Hille, biskup. Litoměřice 17. októbra 1860.“⁴⁸ V Litoměřiciach teda ostal Andrej Budiš ml. do konca prvého semestra školského roku 1860/61, teda približne do decembra 1860.

Litoměřice boli miestom, kde dostal Andrej Budiš ml. kňazské svätenie. Nie je známe, aké nové metódy mal A. Budiš ml. preniesť na satmársku preparandiu. Nestal sa na nej hneď po svojom príchode učiteľom, ale rok musel pobudnúť ešte na gymnáziu. Možno že u M. Haasa zavážila aj skutočnosť, že jeho riaditeľom bol skúsený pedagóg Martin Čulen, u ktorého sa Andrej Budiš ml. mohol ešte niečo podučiť. Dôkazom, že na preparandii sa Andrej Budiš ml. uplatnil ako pedagóg a možno aj organizátor, bolo jeho riaditeľské postavenie, Žiaľ, jeho pedagogické pôsobenie prerušila skorá smrť.

Andrej Budiš ml. po návrate z Litoměříc pomerne krátko pôsobil na Kráľovskom katolíckom gymnáziu v Satmári. Pôsobenie Andreja Budiša ml. na Kráľovskom katolíckom gymnáziu pod vedením Martina Čulena zanechalo len dva dokumenty. Po odmlčaní Andreja Budiša je prekvapivý jeho podpis pod

⁴⁷ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1860, 2353

⁴⁸ Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár. Satu Mare, Rumunsko, fond Ordinariatus Episcopalis Szatmar. 1860, 2765

„Prípís vďačnosti a dôvery Osvietenému biskupovi Pánovi Štefanovi Moyzesovi“ v Pešťbudínskych vedomostiach: „Osvietený a Najdôstnejší Pane Biskup, Miláčku slovenského národa Pane Najdobrotivejší! Vysloboditeľ ubiedeného od Faraona a Egyptčanov prenasledovaného ľudu izraelského vidiac, jako egyptčan ubohého izraelitu trýznil, tohoto vyslobodil a v rozeprách postavených bratov k svornosti napomínal; v deň ale smilovania božieho hlasom nebeským z Madianu povolaný k straseniu nesnesiteľného jarma egyptského ľudu svojmu za vodcu sa naskytnul. Ľud izraelský, na ktorý duševnia poroba, a z tejto pochádzajúca všetka bieda uvalená bola a jest, jest utrápený ale bohabojný ľud slovenský. Boh nebeský skúmal po mnohé roky jeho trpezlivosť a stálosť oddanosti do jeho svätej vôle až do najnovšieho času, v ktorom mu poslal vodca vysloboditeľa, nového Mózesu v osobe Vašej Najmilostivejšej Osvietenosti. Vaša Osvietenosť ráčila poslechnúť hlasu božieho a nešetiac veľkých obtíží a neprijemností otcovské slovo za ľud tento u najvyššieho prestolu pozdvihnúť ráčila, a by pevne dúfame, že milostivý náš pán vyslyší hlasu ubiedeného a sebe tak verného a oddaného národa, ktorého tlumočníkom Vaša Najdobrotivejšia Osvietenosť byť ráči; silne veríme, že krivdám, ktoré sa nám zo všetkých strán dejú, koniec urobí.

My nič si tak nepravíme, jako aby sme k nohám Vašej Osvietenosti padnúť, jich za toľké pre úbohý náš národ ustávajúce slzami vďačnosti skropiť a všetky naše sily uprostred nášho národa k jeho blahu vynaložiť mohli.

Sľubujúce, že vždy otca nebeského za blaho Vašej Osvietenosti prosiť budeme, s najhlbšou úctou ruky Vašej Osvietenosti bozkávame a sa podpisujeme v Satmáre na deň najsvätejšieho mena Ježiš 1862, najvernejší ctiteľia atď. (nasleduje 9 podpisov)⁴⁹

Druhým dokumentom, ktorý je z tohto obdobia k dispozícii, je „Zoznam profesorského zboru kráľovského katolíckeho gymnázia zo školského roku 1860/61“, kde sa uvádza stručný životopis Andreja Budiša. Je to jediný dokument, v ktorom je Andrej Budiš uvádzaný v tvare „Budiš“.

„Andrej Budiš, nižšie gymnázium absolvoval v Užhorode v rokoch 1847-1851, vyššie gymnázium v Satmáre v rokoch 1851 – 1855. Tam zložil aj maturitnú skúšku a ako seminarista biskupského seminára absolvoval teológiu s dobrým prospechom. Po ukončení teologických štúdií bol ako kandidát vyslaný na vyššie učiteľské miesto do Litoměříc. 16. januára 1860 bol vysvätený za kňaza. 26. februára 1861 bol veľaváženým ordinariátom v Satmáre určený a vymenovaný za gymnaziálneho profesora na satmárskom vyššom gymnáziu.“⁵⁰

Andrej Budiš ml. vstupoval do literatúry s veľkými ambíciami, možno povedať že až s neobvyklými, lebo v Radlinského periodikách ani jeden začínajúci autor neprišiel s takými veľkými plánmi a sebavedomím. Prvý príspevok osem-

⁴⁹ Pešťbudínske vedomosti. Noviny pre politiku a literatúru. Ročník II., 28. februára 1862, s. 1. Okrem Andreja Budiša ml. prípis podpísali Martin Čulen, František Mráz, Janko Gočár, Karol Veselý, Ferdinand Mráz, Štefan Hönig, Vincent Rigell a Anna Mrázová.

⁵⁰ Colegiul National Mihai Eminescu. Archív gymnázia. Dokument „Personal Standes – Tabela des lat. Kath. K. k. Obergymnasium in Szathmar für das Schuljahr 1860 – 1861“

nástročného Andreja Budiša list z 18. decembra 1855,⁵¹ bol programový; načrtol v ňom svoje plány, ktoré predkladal redakcii a verejnosti, oznamoval v ňom, že esi predsavzal zasobiť Spolok sv. Štefana viacerými prekladmi do slovenčiny a tiež niektorými svojimi pôvodnými prácami, za ktoré sa už vopred zriekal honoráru. Hovoril o „vzdelávateľných“ dielach, ale je jasné, že pod týmto pojmom nemyslel práce náučného alebo populárno-vedeckého charakteru, ale tie, ktoré pôsobia výchovne, čiže moralistické poviedky a romány. Jedno z diel hneď aj preložil do slovenčiny. Neuvedol jeho titul a autora, iba naznačil, že preklad robil podľa vydania Spolku sv. Štefana a pripojil, že ide o dielo preložené už do mnohých jazykov, nazýval ho pomocne „Lorenzo“ alebo „Hit hatalma“ (Sila viery). Na základe tejto charakteristiky alebo opisu možno usúdiť, že Andrej Budiš ml. preložil Manzoniho román Snúbenci, a to podľa skrátenej a upravenej maďarskej predlohy Imre Mészárosa,⁵² ktorú roku 1851 vydal *Jó és olcsó könyvkiadó társulat*, ako sa pôvodne do roku 1852 nazýval Spolok sv. Štefana (Szent István Társulat). Andrej Budiš ml. je prvým známym prekladateľom tohto diela do slovenčiny a o celé desaťrocie predstihol Michala Lauku, ktorý ho roku 1865 vydal pod názvom Zasnúbenci, ale zas len podľa maďarského prekladu Imre Mészárosa. Budiš svoj preklad robil približne v čase, keď Michal Učnay písal svoj román Serafína, ktorý vyšiel nasledujúci rok na pokračovanie v časopise Cyrill a Method a ktorý nebol ničím iným ako parafrázou tohto Manzoniho románu, urobenou zas len podľa maďarského prekladu.⁵³

Nie je známe, či Andrej Budiš ml. skutočne ponúkol svoj preklad Spolku svätého Štefana na vydanie, ale pri jeho mladíckom zápale to treba predpokladať, toľko keď ho k tomu povzbudzoval aj Andrej Radlinský vo svojom redakčnom odkaze. Zaiste nemal ešte toľko trpkých skúseností, aby postrehol, že táto inštitúcia s celouhorským poslaním sa voči Slovákom správala úplne macošsky. V slovenčine dokázala vydať iba jedinú knihu, Chlebakov preklad Vernej Rózy od českého ľudovýchovného spisovateľa Vincenta Janalika, aj to len v dobrých časoch, keď jej tajomníkom bol ešte Štefan Majer. Pod vedením Jána Nepomuka Danielika už nemala najmenšiu ochotu vydávať slovenskú tlač, obmedzila sa na zabehnutý kalendár a Katolícke noviny, ktorých sa však – odvolávajúc sa na ich nerentabilitu – usilovala zbaviť, a to najmä potom, keď roku 1855 ich redigovanie prevzal Andrej Radlinský. Andrej Budiš ml. nemohol vedieť, že v nej nepochodil ani M. Chlebak so svojimi prekladmi Schmidových poviedok. Už vôbec nie je známe, či Andrej Budiš ml. predložil Spolku sv. Štefana aj ďalšie svoje preklady, alebo či vôbec aj ďalej prekladal. Možno len predpokladať, že prietahy okolo vydania

⁵¹ *Katolícke noviny*, 7, 1856, č. 2, s. 13.

⁵² Imre Mészáros sa narodil 23. 5. 1811 v Mužli, študoval 1828 – 34 filozofiu a teológiu v Trnave, kde 1837 – 44 pôsobil ako profesor na gymnáziu, od 1845 bol úradníkom v aule v Ostrihome, od roku 1848 farárom v Soldvadkerte. Roku 1864 sa stal ostrihomským kanonikom a rektorom Pazmána vo Viedni. Zomrel 25. 9. 1865 vo Viedni. Bol autorom viacerých učebníc pre ľudové školy, niektoré zas preložil do maďarčiny. In: HUDÁK, Ján: Život a dielo Andreja Budiša ml. In: *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 160.

⁵³ HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 160.

jeho prekladu Snúbencov mu boli dostatočnou príučkou, aby sa aspoň predbežne vzdal svojich prekladateľských plánov a nepúšťal sa do zbytočnej práce.

Neprestal sa venovať vlastnej tvorbe. Vo svojom programovom vyhlásení z 18. decembra 1855 sa zmienil, že hneď po dokončenom preklade predloží aj svoje pôvodné dielo, ktoré už mal v mysli „počaté”. Nedá sa presne povedať, čo pod ním myslel. Je ťažké zmieriť sa s tým, že týmto dielom myslel svoju poviedku Osadný strážca, ktorú o krátky čas aj poslal Andrejovi Radlinskému,⁵⁴ pretože išlo o prácu pomerne malú, najmenšiu spomedzi všetkých jeho próz. Andrej Budiš ml. mal asi v úmysle napísať niečo väčšieho, rozsahom zodpovedajúce skráteným Snúbencom, keďže chcel túto prácu tiež ponúknuť Spolku sv. Štefana na vydanie. Počas svojho literárneho pôsobenia, ktoré trvalo len štyri roky, Andrej Budiš ml. uverejnil päť próz. Po *Osadnom strážcovi*⁵⁵ nasledovala poviedka *Jakým spôsobom vyslobodzuje Boh národ seba milý i z tej najväčšej úzkosti*⁵⁶ a historická povest „*Siste Viator! (Stoj pocestný)*”,⁵⁷ roku 1858 na pokračovanie vychádzala jeho hagiografická poviedka *Svätá Tekla panna*⁵⁸ a poslednou jeho prozaickou prácou bola poviedka z roku 1859 *Osíralé dievča*.⁵⁹ Ani jedna z týchto próz svojím rozsahom a charakterom nezodpovedá dielu, ktoré by bolo vhodné na samostatné knižné vydanie. Andrej Budiš ml. písal aj básne, ale len skromne. Andrej Radlinský mu vo svojom odkaze sľúbil uverejniť básnickú prvotinu *Naša matka Cirkev*, tá sa však v tlači neobjavila a len o rok bola uverejnená jeho básnička *Večerná modlitba* a roku 1859 dve básne *Neuvädľý veniec* a *Nediv sa*.⁶⁰ Budišova umelecká produkcia nebola príliš bohatá a nesplnila plány, ktoré si vytýčil. Zato sa však vyznačuje niektorými vnútornými prvkami, ktoré ju podstatne odlišujú od všetkého, čo sa uverejňovalo na stránkach Radlinského periodík.

Všetky Budišove prózy charakterizuje tvorivý prístup k látke. Andrej Budiš ml. si námety nevyberal zo skutočného života či vlastnej skúsenosti, lež siahal po cudzích rozprávaniach, či už literárnych alebo tradovaných. Podľa postupov samotného rozprávania by sa o jeho prvotine Osadný strážca zdanlivo dalo usudzovať, že načrel do vlastných zážitkov, túto možnosť však spochybňuje konfrontácia s jeho ostatnými prácami a úplne ju vylučuje jeho biografia, takže aj v tomto prípade ide iba o autoštylizáciu cudzieho príbehu. Andrej Budiš ml. použil za podklad pre túto svoju naráciu nejakú cudziu predlohu, ktorou mohla byť aj obšírnejšia novinová správa. Pomerne dokonalá kompozícia tejto prózy takmer vylučuje možnosť, že esi celý sujet sám vymyslel.

V jednom prípade je známy aj prameň, ktorý mu poslužil za predlohu pre rozprávanie. Ide o poviedku Jakým spôsobom vyslobodzuje Boh národ seba milý i z tej najväčšej úzkosti, ktorá je parafrázou biblického príbehu o Judite. Skutočnosť, že aspoň v jednom prípade poznáme predlohu, umožňuje nám bližšie naz-

⁵⁴ *Katolícke noviny*, 8, 1856, č. 8, s. 64.

⁵⁵ *Katolícke noviny*, 8, 1856, č. 12, s. 91 – 92.

⁵⁶ *Cyrill a Method*, 8, 1857, č. 8, s. 59 – 60.

⁵⁷ *Cyrill a Method*, 8, 1857, č. 23, s. 178 – 181.

⁵⁸ *Cyrill a Method*, 9, 1858, č. 14, s. 110 – 112; č. 15, s. 117 – 119; č. 16, s. 125 – 127.

⁵⁹ *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 8, s. 57 – 59; č. 9, s. 65 – 67; č. 10, s. 73 – 76.

⁶⁰ *Cyrill a Method*, 10, 1859, č. 27, s. 209.

rieť do Budišovej tvorivej metódy. Obidve tieto narácie sa podstatne líšia; zhodujú sa v látke, ale rozchádzajú sa rozprávačskými postupmi. Kým v starozákonnom rozprávaní o hrdinskej židovskej vdove sa prísne dodržiava chronologickosť, Budišova poviedka má chronologickosť narušenú a používa retrospektívu. Nemá ani najmenší náznak historizmu, ktorý charakterizuje biblické rozprávanie o Judite. V Budišovej poviedke sa dôraz presúva zo samotnej fabuly na motiváciu čínov jednotlivých postáv, čo znamená otvorenie cesty psychologizovaniu. Andrej Budiš ml. prekomponovaním látky, psychologizovaním a lyrizovaním vytvoril samostatnú poviedku. Biblická povest tu poslúžila len ako genotyp pre vznik nového sujetu, znamenala iba látku pre vytvorenie novej nezávislej štruktúry.

Hoci nepoznáme ľudovú historickú povesť, ktorá bola podkladom poviedky *Siste Viator! (Stoj pocestný!)*, treba predpokladať, že Budišov vzťah k nej ako k materiálu bol obdobný ako pri poviedke o Judite, teda voľný a že jeho rozprávanie možno považovať za jeho vlastný tvorivý čin. Potvrdzujú to aj dlhé úvahy a monológy, ktorými sa táto poviedka vyznačuje. Sú takej povahy, akú historická povesť, k tomu ešte ľudová, nepozná. Budišova sujetová tvorivosť je zjavná aj pri hagiografických poviedkach *Svätá Tekla panna* a *Osiralé dievča*, ktorých predlohou boli legendy. Andrej Budiš ml. podľa nich vytvoril prózy líšiace sa od nich už žánrovo. Majú znaky novovekej poviedky, či je to už dosiahnuté porušením chronologickosti, začlenením lyrických prvkov do narácie alebo jej subjektivizáciou, Budišove prózy nemožno považovať za parafrázy cudzích rozprávaní a už v nijakom prípade za ich adaptácie a preklady. Je jasné, že umeleckým ideálom A. Budiša bol román typu Manzoniho *Snúbencov*.

Andrej Budiš ml. vo svojich poviedkach uplatnil nové rozprávačské postupy aspoň v okruhu prozaikov Radlinského skupiny. Vniesol postavu rozprávača priamo do deja, začlenil ho do sujetu; navonok sa tento postup prejavil najsilnejšie formou rozprávania v prvej osobe. S takýmto postupom sa možno stretnúť len v proze Jána Budatínskeho *Z denníka jedného chudobného zemana*.⁶¹ Oplyvnenie Andreja Budiša Jánom Budatínskym sa však vylučuje, lebo Budatínskeho próza sa objavila tesne pred Budišovou prvotinou *Osadný strážca* (v 5. čísle, kým odkaz A. Budišovi o uverejnení jeho prózy je už v 8. čísle) a okrem toho Budišova próza je na vyššej úrovni, lebo v nej nešlo len o vyrozprávanie príbehu v prvej osobe, ale rozprávač sa stal aj aktérom deja. Tento postup použil Andrej Budiš ml. aj vo svojej poslednej próze *Osiralé dievča*, ale už nie s takou dôslednosťou. Rozprávačovi dal vystupovať v prvej osobe len v prvej kapitole, a to len v úlohe priameho svedka, kým v nasledujúcich štyroch kapitolách používal už rozprávanie v tretej osobe.

Ale aj v týchto Budišových pozach, ktoré nemajú naráciu v prvej osobe, stále cítiť osobu rozprávača. V historickej poviedke *Siste Viator! (Stoj pocestný!)* sa to deje jednak uvažovaním v prvej osobe plurálu, jednak v záverečnej časti nadviazaním priameho kontaktu s čitateľom („*Však ale eště jedno slovo k veřect. Čitateľu, Keď ťa cesta...*”), v poviedke *Svätá Tekla panna* je to občasné hovorenie v prvej osobe a včlenenie autorského uvažovania do narácie.

⁶¹ *Katolícke noviny*, 8, 1856, č. 5, s. 33 – 37.

Táto skutočnosť umožnila Andrejovi Budišovi ml. zvýšiť vierohodnosť prekladanej udalosti (v tomto možno tkvie aj jej genéza) a podať ju bezprostrednejšie a subjektívnejšie. Všetky jeho prózy sú tvorené v polohe emocionálneho zaangažovania sa do rozprávateľného príbehu. Pohľad na fabulu z tohto uhla dovolil Andrejovi Budišovi ml. začleniť do štruktúry citové jazykové prvky rovnako v slovníku ako aj v syntaxi, rozličné zvolania ako prejav obdivu a nadšenia, klásť rečnícke otázky, nadväzovať priamy kontakt s čitateľom, obracať sa na neho s výzvou, vkomponovávať autorské pozorovania a úvahy, hoci najčastejšie v podobe mravných komentárov, využívať aj prírodné opisy a celé rozprávanie lyrizovať. Pri prírodných opisoch mu v zásade nešlo o samoučelné pohrávanie si so scenériami, ale stalo sa, že na niektorých miestach prekročil prípustnú mieru v ich začleňovaní (platí to najmä o próze *Siste Viator!* (*Stoj pocestný!*)), ktorá ako historická povesť si žiadala lapidárnejšiu a vecnejšiu výpoveď s ťažiskom na debovej dynamike). Zvyčajne nimi začínal svoje rozprávanie, využívajúc ich na časové a miestne situovanie deja. Najlepšie sa mu podarilo urobiť úvodný prírodný opis súčasťou rozvíjajúceho sa rozprávania v jeho prvotine *Osadný strážca*. O podobný postup sa pokúsil aj v poviedke *Osirálé dievča*, začiatok ostatných jeho próz je však čistý, statický prírodný opis. Budišove prírodné opisy mali v zhode s romantickým kánonom, pod ktorým sa autor umelecky formoval, súčasne aj poslanie navodzovať atmosféru celého príbehu a jeho vyrozprávanie. Prevažujú nočné scenérie, a ak sa vyskytnú aj denné, napr. v prózach *Siste Viator!* (*Stoj pocestný!*) a *Svätá Tekla* panna, sú vždy výrazom ticha alebo búrky, dvoch protikladov. Prírodné opisy, ktoré Andrej Budiš ml. používal v priebehu narácie, a to ako element stavebný, spojovací alebo retardačný, sa v porovnaní s úvodnými opismi vyznačujú väčšou rozsahovou striedanosťou.

Andrejovi Budišovi ml. sa nepodarilo vo všetkých prózach vytvoriť diela kompozične ucelené. Je prekvapujúce, že v tomto ohľade je pomerne najdokonalejšia jeho prvá, rozsahom najmenšia próza *Osadný strážca*, a jeho druhá poviedka o biblickej *Judite*, po ktorých sa javí značný útlm. Jeho prvé dve prózy sa vyznačujú živým rozprávačským rytmom, neustávajúcou dynamikou deja, napriek úvahám, mravným komentárom a prírodným opisom nemajú hluché a statické miesta. Ale už v nasledujúcej próze *Siste Viator!* (*Stoj pocestný!*), ktorá rozsahom patrí k jeho menším prózam, sa Andrej Budiš ml. dostal do osídel emocionality, podloženej mocným lokálpatriotickým cítením, geneticky a vnútorne však väzujúcej v nedostatku silnejšej sujetovej konštrukcie. Z miestneho ľudového rozprávania, historickej povesti chcel vytvoriť historickú poviedku bez toho, žeby si doplnil vedomosti z histórie, ktoré by mu postačovali na vnesenie potrebného množstva historických reálií a vytvorenie dobového koloritu.

Kompozičné uvoľnenie s konečným výsledkom zmenšenia dramatického účinku charakterizuje aj posledné dve Budišove prózy *Svätá Tekla* panna a *Osirálé dievča*. Navonok sa zdá, že Andrej Budiš ml. sa kompozične nevyvíjal, ale upadal. V skutočnosti však práve útlm bol výsledkom hľadania. Andrejovi Budišovi ml. nekonvenovalo rozprávanie v krátkom priestore a čase, od začiatku myslel na rozsiahlejšie kompozície. A fabúl, ktoré ho zaujali počas ostatných

troch rokov jeho literárnej činnosti, mali dostatok prvkov na dlhšie, prípadne až románové spracovanie (rozťahnosť deja v čase a v priestore, hojnosť vystupujúcich postáv, dramatickosť zápletiiek, rozličnosť prostredí). Andrej Budiš ml. však prehliadol, že na zvládnutie dramatických vzťahov medzi postavami, najmä medzi mužom a ženou, nestačia mu ešte jeho vlastné poznatky a znalosti ľudskej psychiky, a preto musel nevyhnutne siahnuť po tom, čím bol v tých časoch preplnený pod vplyvom seminárnej výchovy (ideovo mravoukou a výrazovo kazateľstvom). Takto mohol vytvoriť len postavy, ktoré pri všetkej snahe svojho tvorca museli zostať schematickými. V rozpore cieľov, ktoré si ako autor predkladal, a možností, skúsenostného fondu a intelektuálnej nevyzretosti pramení aj jeho únik do zvýšenej lyrizácie rozprávania. Okrem toho majú tieto dve posledné Budišove prózy aj znaky rýchlej roboty (najočividnejšie sa to prejavuje v prechode z rozprávania v prvej osobe do rozprávania v tretej osobe v próze Osíralé dievča. Tento prechod nie je logicky zdôvodnený a poukazuje len na pôvodný úmysel autora príbeh podať ináč, než ho dokončil).

Prozaické dielo Andreja Budiša ml. sa ako celok javí ešte dosť rozporné. Na jednej strane sa prejavuje jeho skutočný tvorivý talent a hľadanie a najmä prvými číslami aj prezentuje hodnoty, ktoré v kontexte svojej doby a možnosti nemožno prehliadnuť, na druhej strane má zas zjavné znaky určitej nezrelosti, ktorej sa vlastne ani nemožno čudovať. Andrej Budiš ml. tvoril v čase, keď ledva opustil stredoškolské lavice a naplno podliehal vplyvom svojho prostredia. Začal písať pred Vianocami roku 1855 v prvom roku svojho bohosloveckého štúdia, skončil na začiatku roku 1860 tesne po vysviacke, ale ako prozaik ešte roku 1859. Nemožno očakávať, aby mladý človek bez väčšieho styku s vonkajším svetom za seminárnymi múrmi nebol ideovo zasiahnutý prednáškami svojich profesorov a vzorom svojich nadriadených; sám nemal ešte dostatok životných skúseností, ktoré by mohli slúžiť ako materiál pre umelecké stvárnenie, toľko keď ho k tomu nenavádzal ani kánon literatúry, s ktorou mal možnosť prísť do styku. Okrem odborných diel poznal len prózy, doznievajúceho romantizmu, upravené ľudovýchovne a prózy z umeleckej periférie, podávané ako čítanie pre ľud a pre mládež. V škole vyrastal ešte pod vplyvom antickej literatúry (aj jeho úvaha Hlas k Bratom! Má grécke motto z Homéra), ktorá ho však nemohla orientovať umelecky, lebo šlo väčšinou o poéziu a prózy Caesarove, Liviove a Tacitove, ktoré nemohol prijímať ako beletriu, lež ako historiografiu. Andrej Budiš ml. sa ešte nedostal do styku s výraznejšími podnetmi realistickej literatúry, hoci táto literatúra už nebadane vnikala aj do slovenského kultúrneho kontextu (Chlebákov preklad Vianočnej piesne Charlesa Dickensa). Nejestvovali podnety, ktoré by v ňom mohli prebúdzajúť ambície stvárňovať svoje osobné zážitky alebo skutočné príbehy z rodnej obce či satmárskeho prostredia.

Slúži len ku cti Andreja Budiša ml. že za týchto okolností tvoril, a to pomerne samostatne. Nedal sa strhnúť hrubým moralizmom niektorých próz, s ktorými sa stretával v časopise Cyrill a Method; moralizmus v jeho prózach sa dostáva na povrch len v drobných mravných komentároch, roztrúsených v jeho rozpráva-

ní. Andrej Budiš ml. mal zámer stať sa umelcom, hoci považoval za prirodzené, že svoje prózy bude stavať na jemu vlastnej morálnej základni.

Andrej Budiš sa pokúšal písať aj básne. Uverejnil z nich tri, jednu poslal Andrejovi Radlinskému, tá však nebola uverejnená a poznáme ju len podľa názvu. Aj keď sa podľa nich nedá usúdiť, že Budiš bol výrazný básnický talent, úrovňou nezaostávajú jeho básne za ostatnými, ktoré sa zjavovali v časopise Cyrill a Method, napríklad za veršami A. Radmira (Jozefa Kompánka), vedľa ktorých boli posledné dve uverejnené. Dokonca v básni Nediv sa prišiel Andrej Budiš ml. so subjektívnou problematikou svojho povolania, jeho rozporu s láskou k dievčaťu, hoci v zastrenej podobe sporu srdca a rozumu „Aj mne dal Boh srdce, aby som miloval; leš spolu i rozum, aby som mudroval. Srdcu sa ľúbilo, Rozum vymudroval, A ja sa o Bože, Tvej službe venoval.“ Cyrill a Method uverejňoval didaktické veršovačky, ktoré Andrejovi Budišovi ml. nemohli byť vzorom. Nemali v sebe umelecké hodnoty, aby mu boli nápomocné pri raste jeho lyrického nadania, práve naopak, mohli ho iba zadržať.

Budišovo literárne dielo ako celok treba považovať za sľubný rozbeh; patril medzi ojedinelé talenty z plejády prispievateľov Radlinského periodík, a preto jeho odmlčanie bolo vlastne zastavením nádejného rozletu.⁶²

Andrej Budiš ml. prestal prispievať do slovenských časopisov celkom neočakávane. Jeho posledným príspevkom bol referát o pobyte v Čechách *Z Litomeríc, d. 10. Febr.* Tento článok však vôbec nepoukazoval na úmysel skončiť s písaním: „Dovolíte-li, p. Redaktore! Častejšie sa ozvem. S Bohom!“⁶³ Andrej Radlinský pripojil k tomu výzvu: „O to Vás prosíme.“ Viac už od Andreja Budiša ml. nebolo uverejnené nič a treba predpokladať, že ani nič neposlal na uverejnenie, lebo sa už viackrát nezjavil ani jemu adresovaný redakčný odkaz. Andrej Budiš ml. zrazu prestal prispievať. Neočakávanosť odmlčania sa núti hľadať príčinu vo vonkajších okolnostiach, v nejakom nežičlivom vonkajšom zásahu, pretože v ňom samotnom nemohol jestvovať dôvod zanevrieť na slovenskú literatúru. Andrej Radlinský mu uverejnil všetky príspevky okrem jedného (báseň *Naša matka Cirkev*), bol ním nadšený a posmeľoval ho vo svojich odkazoch. I naďalej vychádzali Radlinského časopisy, odbornými pedagogickými článkami mohol Andrej Budiš ml. prispievať do Priateľa školy a literatúry, ešte za jeho života vznikla beletristická príloha Cyrilla a Methoda pod názvom Vojtech. Radlinského mohlo mrziť, že stratil prispievateľa z najvýchodnejšej oblasti Uhorska. Andrej Budiš ml. prišiel s veľkými plánmi, mal aj naďalej o čom referovať, ale nepodal ani správu o skončení svojho študijného pobytu v Litoměřiciach, ani o nových pedagogických a didaktických metódach, s ktorými sa tam oboznámil. Mlčal o svojom pedagogickom pôsobení v Satmári, či už pod vedením Martina Čulena na gymnázium, alebo na preparandii, ktorú riadil. Sotva možno predpokladať národné ochladnutie, prostredie v Čechách to nemohlo zapríčiniť a nakoniec on svoje národné cítenie mal zdôvodnené eticky, bolo otázkou jeho svedomia. Nové životné povolanie

⁶² Analýzu Budišových diel som prebral zo štúdie Jána Hudáka: HUDÁK, J. Život a dielo Andreja Budiša ml. In *Nové Obzory*, 22, Košice 1980, s. 160 – 165.

⁶³ *Priateľ školy a literatúry*, 2, 1860, č. 15, s. 112.

a vkročenie do života mohlo zohrať svoju úlohu a časom ju určite aj zohralo. Všetky tieto okolnosti mohli v ňom prebudiť vedomie obmedzenosti vlastných síl a tvorivých možností, viesť aj k určitému sklamaniu nad sebou samým, v nijakom prípade však nemohlo byť príčinou náhleho úplného prerušenia všetkých literárnych stykov, každej jeho literárnej výpovede.

Pravdepodobne jeho odmlčanie súviselo s posledným väčším Budišovým príspevkom v slovenskej tlači, ktorým bola úvaha *Hlas k Bratom!*, ktorá vyšla ako úvodný článok v 32. čísle Cyrilla a Methoda 6. augusta 1859. Jej charakter v spojení s povahou repliky na ňu od Daniela Rotha, pavlovského farára, pod názvom *Hlas k Bratříčkovi!* Môže nám mnoho naznačiť o pravej príčine Budišovho náhleho odmlčania sa. Andrej Budiš ml. mal napísať tento svoj článok pod dojmom a na výzvu Andreja Radlinského v článku *Len s pravdou von*.⁶⁴ Andrej Radlinský Budišov článok doplnil nasledujúcou poznámkou: „... *len to dodávame, že by s touto vecou všade lepšie stáť mohlo, keby si predstavení semeníšť na lepšom nábožensko-mravnom vzdelávaní ľudu slovenského, ktoréhožto sa len náležitým vzdelaním chovancov v jazyku slovenskom docieľiť dá, viac dali záležať.*“⁶⁵ Andrej Budiš ml. sa totiž vo svojej úvahe zamýšľal nad stavom výchovy ľudu, uvádzajúc konkrétne negatívne príklady, ktoré sám spoznal vo svojom rodisku, v Pavlovciach nad Uhom. Hlavnou tézou bola zanedbanosť vyučovania slovenského jazyka v kňazských seminároch, v ktorých sa dokonca slovenským jazykom opovrhovalo. Ak sa aj niekto sám a súkromne rozhodol zdokonaľovať vo svojom slovenskom materinskom jazyku, narazil na výsmech. V jeho satmárskom seminárnom prostredí okrem jediného chovanca, ktorým myslel práve seba, nikto nečítal slovenské knihy a časopisy a v susednej Košickej diecéze, ktorá bola prevažne slovenská, sa nenašiel ani jeden (podľa redakčného odkazu tam neodoberali ani jeden exemplár Cyrilla a Methoda). Ostrie svojho príspevku zamieril Budiš na predstavených („*Vec, o ktorej teraz písať chcem, je vec svätá, je vec všetkých, všetkého pováženia hodná, je vec, čo sa týče každého človeka, tým viac kresťana, najmä ale predstavených duchovných tak svetských*“). Národovectvo podľa neho spočívalo na mravnej základni. Ovládať slovenskú reč pokladal za povinnosť u tých, ktorí mali predpoklady dostať sa do slovenskej obce, neovládanie materinskej reči ľudu sa podľa neho rovnalo neplneniu svojho poslania. Andrej Budiš ml. sa pritom odvolával na slová svojho biskupa. Nepriamo sa opovážil napadnúť výchovu vo všetkých seminároch v Uhorsku a zodpovedných za výchovu obviňovať z vedomých maďarizačných tendencií. Aby podoprel správnosť svojich myšlienok, uvádzal odstrašujúce príklady z Pavloviec nad Uhom, kde sa na základnej škole vyučovalo po maďarsky ešte aj náboženstvo. Nečudo, že sa tam deti nič nenaučili, plnil sa však cieľ – maďarizovalo sa.

Na Budišove výpady zareagoval pavlovský farár Daniel Roth, hoci Andrej Budiš ml. neuviedol ani raz jeho meno vo svojom článku, Rothovu repliku uverejnil Andrej Radlinský v doslovnom znení, v nedokonalej slovenčine, a pred ňu umiestnil svoje vyjadrenie s výstižným názvom: Dôvod k potvrdeniu prav-

⁶⁴ *Cyrril a Method*, 10, 1859, č. 30, s. 237 – 140, č. 31, s. 248 – 248.

⁶⁵ *Cyrril a Method*, 10, 1859, č. 37, s. 292.

dy článku „*Hlas k Bratom!*“ (v č. 32 uverejneného), stavajúc sa celkom na stranu Budiša. Daniel Roth Budišov článok označil za paškvil, surovo napadol jeho pisateľa, označil ho za „*visoko sahajicijo bratrička*“, ktorý píše „*nedostichle rapso-diť*“, nevie, „čo je to charakter a počlovoť“, vyhlásil ho za nevyzretého „hlapca“, utáhoval si z neho ako zo „*Schulmeistra*“ a „*obzvlastneho pedagoga*“. Pritom však Daniel Roth vecne nedokázal vyvrátiť jeho tvrdenia, obmedzil sa len na vysvetlenie svojej slovenčiny, lebo je rodeným Maďarom, a predovšetkým sa tváril, akoby mu Slováci mali byť vďační, že sa aspoň takto naučil ich reč. Budišom predstavené školské pomery v Pavlovciach nad Uhom označil ako pomery patriace minulosti. Opovážil sa priamo priznať k maďarizačným snahám, ale obmedzil ich len na tých obyvateľov, ktorí podľa neho boli pôvodne Maďarmi (čo dokazujú ich priezviská) a poslovenčili sa pod vplyvom prostredia.

Je zarážajúce, ako rýchlo Daniel Roth reagoval na Budišov článok. Nemožno totiž predpokladať, že by on sledoval Cyrilla a Methoda, niekto ho naň musel upozorniť a dokonca mu ho predložiť. Akcia proti Andrejovi Budišovi ml. musela byť dielom viacerých ľudí. Nie je vylúčené, že za ňou prvotne stál Ján Nepomuk Danielik, ktorý ako redaktor časopisu *Religió* sledoval slovenskú tlač a svojho času napadol v ňom už názory Juraja Holčeka a Michala Chlebáka; najmä keď aj v tomto prípade išlo o záležitosť seminárov. Možno predpokladať, že sám upozornil Daniela Rotha alebo aj cirkevných predstavených v Satmári na „nebezpečenstvo“ Budišových myšlienok a žiadal proti nim i opatrenia, ktorých prvým stupňom bola Rothova replika.

Treba však pochybovať, že by sa Daniel Roth uspokojil len s replikou na Budišov článok, toľko, keď sa v časopise *Cyrill a Method* nestretol s úspechom, lebo Andrej Radlinský nielenže mu nedal za pravdu, ale ho verejne vysmial. Musel hľadať zadostučinenie inde, na mieste jemu bližšom a prístupnejšom, a to v biskupskej aule. Asi mu v tomto pomohla aj dlhšia Budišova neprítomnosť, lebo vo vzdialených Litoměřiciach nemohol vedieť o úkladoch, ktoré mu hrozili a osobne sa brániť. Odsúdili ho pravdepodobne bez jeho vypočutia. Andrej Budiš ml. musel dostať už za svojej hospitácie v Čechách príkaz z biskupského úradu v Satmári, aby prestal prispievať do *Cyrilla a Methoda* a prerušil všetky styky s Andrejom Radlinským. Budišovo odmlčanie muselo byť teda spojené aj s nevysloveným odsúdením Andreja Radlinského.

HANULA JÓZSEF: TOMORI PÁL A MOHÁCSI
CSATAMEZŐN
CSÁSZKA GYÖRGY KALOCSAI ÉRSEK
MŰGYŰJTEMÉNYÉNEK AZ 1896. ÉVI ORSZÁGOS
EZREDÉVES KIÁLLÍTÁSRA KÉSZÜLT DARABJA

LAKATOS Adél

Jozef Hanula: Pavol Tomori on the Mohács battlefield, the painting from the collection of the Archbishop of Kalocsa – Juraj Császka on the occasion of the millennial exhibition in 1896

The study provides hitherto unknown data concerning the painting of Pavol Tomori on the Mohács battlefield by the painter Jozef Hanula. This painting was created in the years 1895-1896 and with its dimensions (189x300cm) it was one of the monumental works of the millennial exhibition. From the point of view of Jozef Hanula's work, it is a unique work with such a historical composition. Unfortunately, after the exhibition, the painting was lost and its further fate is still unknown. This painting was commissioned by the Archbishop of Kalocsa, Juraj Császka. After the exhibition, the painting was transferred to the residence of the Archbishop of Kalocsa, where it became part of his rich art collection consisting of old coins, textiles, archaeological artefacts, furniture, various objects of old craft production, works of art, drawings. However, very few articles of this rich collection have been preserved to this day, as after the archbishop's death in 1905, many of them were sold in auctions. The already mentioned painting of Tomori by Jozef Hanula was also part of this collection. The collection was recorded in the archbishop's will, which became part of the Museum of Fine Arts' exhibition. It is possible to obtain some information about this lost work from the museum itself, but also from newspaper articles or the records of fees paid to the painter. Despite everything, there is no other information about the further fate of the painting.

Keywords: Jozef Hanula, Pavol Tomori, painting, Juraj Császka, Kalocsa, Art history.

Jelen cikkünkben Hanula József „Tomori Pál a mohácsi csatamezőn” című festményének történetéhez szeretnénk néhány fontos adalékot hozzátenni, főként születésével kapcsolatban. Az 1895-1896-ban készült történelmi ábrázolást 189x300 cm-es méreteivel a millenniumi tárlat monumentális munkái között tartották számon, Hanula József életművét tekintve pedig elmondható, hogy alkotásai között az egyetlen ilyen jellegű kompozíció volt. A festménynek később sajnos nyoma veszett, későbbi sorsáról nincs információnk.

A Tomori Pál kalocsai érseket középontba állító történelmi festmény Császka György kalocsai érsek megrendelésére készült. A millenniumi kiállítás lebontása után a képet a kalocsai főpapi rezidenciára szállították, ahol az érsek gazdag műgyűjteményébe került, mely az ötvöstárgyak, liturgikus öltözetek, régi textiltörödékek, pénzek, érmék, régészeti leletek, bútorok, egyéb iparművészeti

emlékek mellett egy jelentős festmény- és metszetegyüttest is magába foglalt. Ez a kollekció nagysága és összetétele alapján mindenképp említésre méltó a hazai főpapi műgyűjtemények sorában, pl. Ipolyi Arnold nagyváradi és Bubics Zsigmond kassai püspökök gyűjteményei mellett. Csakhogy a Császska-gyűjteményből napjainkra alig néhány darab ismert, mivel az érsek halála után, 1905-ben jelentős részét elárverezték. Ennek a kollekciónak volt fontos képviselője a Hanula József által festett Tomori-kép.

Hanula József (1863-1944) életútjának rövid áttekintése

Hanula József¹ (Jozef Hanula) a Liptó vármegyei Háromszlécen² született. Édesapja, Jan Hanula fadaragó, szobrász a szépesi püspökök szolgálatában állt. Császska György püspöktől időskorában is rendszeresen kapott kisebb megbízásokat, anyagi támogatást.³ A Hanula-család lakóhelye, Háromszléc ugyanis a szépesi egyházmegyéhez tartozott.

Császska György felismerve „udvari” szobrásza fiának, Hanula Józsefnek a tehetségét, 1879-ben meghívta őt Szepeshelyre. Az ifjú Hanula 1881-ig Császska püspök festőjének, Daberto Félixnek lett a tanítványa. Hanula segédkezett Dabertonak több szépesi templom felújításánál is⁴

Hanula Császska püspök támogatásával, 1886-1888 között a budapesti Festészeti Mesteriskolában tanult, ahol Lotz Károly tanítványa lett.⁵ 1889-ben tért vissza Szepeshelyre. Ettől kezdve főleg mecénásának, Császska Györgynek a megrendeléseit teljesítette. Megbízásából a Szepességben templomi falképek helyreállításával, díszítőfestésével és oltárképek készítésével foglalkozott.⁶ 1888 tavaszától 1889 tavaszáig Daberto mellett dolgozott Szepeshelyen. A Szent Márton székesegyház belső díszítőfestésének elkészítésében segédkezett.⁷

Császska György 1891-es kalocsai érseki kinevezése után is támogatta Hanula Józsefet. Ettől az évtől kapott ösztöndíjat tőle Hanula müncheni tanulmányai-

¹ Vezetékeve időnként Hanulyaként szerepel a forrásokban. Cikkünkben a gyakrabban használt Hanula névváltozatot használjuk. Szlovákul: Jozef Hanula.

² Ma Liptovské Sliače, Szlovákia.

³ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFK). Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 1896. március 1.-1903. április 26. 1889. február 20. „Az öreg Hanula. 23 Ft.” 1889. május 10. „Hanula festésznek, Janicseknek és az öreg Hanula szobrásznak 140 Ft.” 1889. október 20. „Hanula szobrásznak 90 Ft. 1890. október 6. „Az öreg Hanulának 10 Ft.” 1891. március 31. „Az öreg Hanulának segély alamizsna 50 Ft.” Ld. továbbiakban: KFK. Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója.

⁴ <http://www.hanula.sk/zivotopis.htm>. 2020. augusztus 10-ki megtekintés.

⁵ Štátny archív (ŠA). 3414. sz. 1886. szeptember 14. Benczúr Gyula levele Császska György püspökhöz. Értesítette, hogy Hanula József felvétel nyert a Festészeti Mesteriskolába.

⁶ ŠA. 2111. sz. 1879. december 11. Kubányi Alajos dékán, szlécsei plébános levele Császska György püspöknek. Jelentette, hogy Hanula József megérkezett Szepesolasziba.

⁷ <http://www.hanula.sk/zivotopis.htm>. 2020. augusztus 10-ki megtekintés. Láthatár. 10. évf. 2. sz. 1942 február 1. 41. HANULA, J. *Spomienky slovenského maliara*. (Egy szlovák festő emlékezései.) Turócszentmárton : Slovenská Matica, 1940, 179. A szépesi székesegyház felújításáról ld. még: *Fővárosi Lapok*, 1890. június 5. 153. sz. 1130. o. DOLENECZ, J. A szépesi székesegyház. In *Vasárnapi Újság*, 1891, 38. évf., 45. sz., 739 o. JANOVSZKÁ, M. – OLEJNÍK, V. (eds.). *Katedrála sv. Martina Spišskej Kapitule*. Spišské Podhradie, 2017, s. 138., 143., 204., 323. Ezekből a falképekből napjainkra csak a szentély boltozatán látható freskó maradt fenn.

nak folytatására. Itt Hollóssy Simon festőművész iskoláját látogatta. Majd beiratkozott a müncheni Akadémiára, ahol többek között Karl Theodor von Piloty és Franz Defregger tanítványa lett.⁸ Müncheni tanuló évei alatt Hanula mecénás főpásztora több megbízatását is teljesítette. Szentek, főpapi és egyéb portrék másolásával és festésével foglalkozkodott. Szélesebb ismeretségre tett szert Munkácsy Mihály Haynald Lajos érseket ábrázoló képe másolatának elkészítésével. Az eredeti ugyanis Császká György a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlódta.⁹

Hanula József tehát alapvetően templomi festéssel, egyházi tematikájú képek készítésével és másolásával foglalkozott az 1896. évi ezredéves kiállítást megelőzően. Tanulmányi szüneteiben a Felvidéket járta és részt vett a Műemlékek Országos Bizottsága által propagált falkép-feltáró munkálatokban.¹⁰ Több falkép-másolatot is küldött a MOB számára. A millenniumra készülve őt is „utolérték” a történelmi témák. Erről a Pesti Hírlap egyik cikkírója a következőt jegyezte meg „A millenáris műtárlat” című írásában: „... annak előtte ugyancsak gyéren mutatkoztak falainkon a historiai vásznak. De nincs többé lehetetlenség! Ha a kocapiktort vadkanfestővé nemesíti a millenáris tűz, miért ne lehetne a csendélet-festőből csata-festő? ... sőt még Hanula József is beállt a történelmi csatasorba [ti. a „Tomori Pál a mohácsi csatamezőn” című festmény elkészítésével].”¹¹

Hanula József müncheni tanulmányainak befejeztével, 1896-ban visszatért Háromszlócra. 1897-ben még egyszer kisebb összeg kiutalását jegyezték fel a részére Császká György pénztári naplójában. Azt azonban nem tudni, hogy a kifizetés milyen megbízatásért járt neki. Ettől kezdve azonban úgy tűnik, kapcsolata megszakadt addigi legfőbb támogatójával.¹²

Hanula véglegesen letelepedett szülőföldjén. Zsolnán és Iglón rajztanárként dolgozott. Emellett több felvidéki templom falképét restaurálta (Körtvélyes¹³, Bo-

⁸ HERUCOVÁ, M. Moháčska tragédia na obrazoch z 19. storočia. 42. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach*. Trnava : Trnavská univerzita, 2007, 39-55 o. Ld. továbbiakban: HERUCOVÁ, 2007.

⁹ Hanula életrajzi írásában, a „Spomienky slovenského maliara” című művében említette, hogy Pesten Császká püspök megrendelésére Ferenc József életnagyságú képét festette meg. Ezenkívül Lőcsén elkészítette főpásztora portréját is 1888-ban. 156-157. 1893-ban elkészítette a Munkácsy-féle Haynald portré másolatát. Ennek készítéséről is írt életrajzi művében. A Hanula-féle másolatot jelenleg a kalocsai Érseki Palotában őrzik. J. k. l. „Munkácsy után Hanula 1893.” 153. Munkácsy-féle Haynald portré másolatával kapcsolatban ld. még: *Akadémiai Értesítő*, 1907. május 12. 18. kötet, 476-477 o. Hanula Császká püspökről készült portréja jelenleg a kalocsai Érseki Palotában található. J. b. l. „Hanula, 1888.”

¹⁰ JÉKELY, Z. A középkori Szent László-falképek másolatai, 1863-1914. In *Ars Hungarica*, 1995, 310 o. A vitfalvi templom falképeit Hanula József fedezte fel 1905-ben. Ld. bővebben DIVALD, K. *Szepesvármegye művészeti emlékei. 2. Szobrászat és festészet*. Budapest, 1906, 16 o.

¹¹ KÉZDI-KOVÁCS, L. A millenáris műtárlat. 3. In *Pesti Hírlap*, 1896, 18 évf., 133 sz., (1896. május 14), 1-4 o.

¹² KFK. Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 1897. január 7. „Hanula József festő 60 Ft.”

¹³ Ma Hrušov, Szlovákia.

sác¹⁴ és a bogoszlói Maulbertsch-freskókat¹⁵) ill. díszítőfestését készítette el. 1908-tól pedig gyermek- és ifjúsági könyvek illusztrátoraként tevékenykedett.

Festőként ismert történelmi személyiségek portréinak elkészítése fűződik nevéhez. Jelentősek a szlovák népeletet bemutató képei is. Festői munkásságáért 1941-ben csehszlovák állami díjat kapott. 1944-ben halt meg Iglón.

Kalocsai egyházművészeti emlékek kölcsönzése ezredéves országos kiállításra

Császka György érsek az 1896-os ezredévi kiállítás számára Vaszary Kolos hercegprímás felhívására az egyházmegye több egyházművészeti emlékének és könyvritkaságának kölcsönzését engedélyezte. Az esztergomi érseknek 1894. április 23-án kelt válaszában Császka György a következőképp fogalmazott: *„Ámbár az évszázadok viharai főegyházmegyém területéről a történeti becsű emlékek legnagyobb részét elsöpörték, mégis megmaradt hirmondó gyanánt annyi, a miből a régi dicsőségre következtetni lehet. Midőn a legkézségesebben jelentem ki, hogy a történelmi kiállításban mindazzal, a mi főegyházmegyém területéről a hazafias cél előmozdítására alkalmasnak találtatik, részt veszek...”* Császka saját *„múltörténeti gyűjteményét”* is felajánlotta a kiállítás céljaira.¹⁶ Végül az érsek összesen 28 kalocsai műtárgyat, többek között miseruhákat, ötvöstárgyakat, kódexeket és kéziratokat küldött a millenniumi tárlatra.¹⁷

A kalocsai egyházi emlékek kölcsönzése mellett a millenniumi tárlaton az érsek két olyan festménnyel is szerepelt, melyeket az ezredév tiszteletére készíttetett. Az „Asztrik átadja Szent Istvánnak az I. Szilveszter pápa által küldött koronát” című képet Angyalffy Erzsébet festette. A másik mű Hanula József „Tomori Pál a csatamezőn” című alkotása volt. Mindkettőt a Jelenkori főcsoport Múcsarnokban megrendezett I.-es „Művészet” csoportjának I/1. „Képzőművészet” részében mutatták be. A millenniumi kiállítás jelenkort bemutató részében mintegy 300 magyar művész 800 festményét, 400 rajzát és 100 szobrát tekinthette meg a nagyközönség. A festészeti osztály anyagát két csoportra bontották: az 1885 előtti és utáni tíz év alkotásaira. Ez utóbbiba kerültek a kalocsai képek.

A millenniumi tárlatra készülés során számos műalkotás témájául választották a magyar történelem kiemelkedőnek tartott eseményeit. A Múcsarnok falait nagy részt a történelmi vásznak foglalták el. Így a Császka érsek által rendelt festmények jól beleilleszkedtek a Jelenkori csoport képzőművészeti anyagába.

¹⁴ Ma Bošáca, Szlovákia.

¹⁵ Ma Trenčianske Bohuslavice, Szlovákia. A bogoszlói kápolna Maulbertsch-freskóinak restaurálásával kapcsolatban ld. DIVALD, K. A bogoszlói kápolna. Divald cikkét Hanula József fotóival illusztrálta. In *Művészet* 1913, 12 évf., 2 sz., 64-70 o.

¹⁶ KFL.I.1.a. Millennium. 1337. sz. 1894. április 23. Császka György érsek Vaszary Kolos hercegprímásnak írt válaszpiszkozata.

¹⁷ KFL.I.1.a. Millennium. 1534. sz. 1896. április 10. A millenniumi tárlaton szereplő tárgyak a tája. KFL.I.1.a. Millennium. 5370. sz. 1896. A főszékesegyház kincstárából kiállított műtárgyak jegyzékei.

Hanula József „Tomori Pál a mohácsi csatamezőn” című festménye

Az 1896. évi ezredévi kiállításon bemutatott kalocsai festmények esetében az ábrázolni kívánt történelmi események ill. személyek kiválasztása valószínűleg nem okozott nagy fejtörést Császká érseknek. A millennium kapcsán az állama-lapítás korszakára emlékezés, annak megjelenítése előtérbe került. Kalocsa ese-tében ezt a történelmi „szálat” össze lehetett kapcsolni az egyházmegye „születé-sének pillanatával” és első érsekének, Asztriknak a személyével, akinek a korona hozatalával jelentős szerepe volt a magyar királyság létrejöttében. Császká érsek a másik kiválasztott kép témájául érsek-elődjének, Tomori Pál hősie helytállá-sának az ábrázolását választotta ki, egy olyan történelmi helyzetben, a mohácsi ütközetben, amikor az ország és a magyar kereszténység megmaradása volt a tét. Tomori Pál érseket a 19. század végén, az egyházpolitikai küzdelmekből meg-tépázott tekintéllyel és jogokkal kikerülő magyar katolikusság elé is példaként lehetett állítani. Szintén Tomori Pált jelenítette volna meg az a szobor, melyet 1894 decemberében rendelt Császká Strobl Alajostól. A sajtóhíradások szerint felállítására 1896-ban került volna sor a kalocsai főszékesegyház előtt. Az is kide-rül a cikkekből, hogy a mintát Strobl Alajos egyik növendéke, Füredi (ekkor még Führer) Richárd készítette.¹⁸ Ezután azonban pénzügyi okok miatt elakadt az ügy. A Tomori-szobor csak jóval később, 1934-ben készülhetett el. Felállítására pedig csak 1938-ban került sor. Végül a főszékesegyház szomszédságában álló Nagyszeminárium épülete előtt helyezték el.¹⁹

Hanula József Szlovák Nemzeti Galériában őrzött levelezése²⁰ szerint a To-mori Pált ábrázoló kép elkészítését inkább csak pártfogója, Császká érsek iránti hálájából és kötelességtudatából vállalta el. Nem érezte magát jártasnak az ösz-szetett történelmi kompozíciók készítésében. Leveleiből az is kiderül, hogy fest-ményét nem Kalocsán festette. Úgy tűnik, az érsek ezt várta volna tőle és emiatt Hanula magyarázkodni kényszerült. Erről egyik levelében a következőképp írt: *„Méltóságos patrónus úr [Császká György]! Őszintén megvallom, hogy ez nem megy, mert az elkészítéséhez éppen itt [Münchenben] kell maradnom. Most akar-tam elutazni Mohácsra, annak környékére, a magyar típusok miatt. Ezt a képet Kalocsán nem tudom megfesteni. Igyekezniem kell, mivel most kell a nyilvánosság elé lépniem, hogy ne legyenek rossz visszhangok. Honnan tudnék Kalocsán példá-ul jelmezt és fegyvert szerezni. Itt Münchenben vannak jelmezkölcsönzők a szín-házban, az akadémián és az állami múzeumokban. Sok erőfeszítembe került, amíg áttanulmányoztam a jelmezeket és a fegyvereket, bejártam a könyvtárakat és áttanulmányoztam a 16. századi dolgokat. És ez mind nem elég, ebben az élő*

¹⁸ *Pesti Napló*, 1895 október 17, 46. évf., 285. sz., 6. o. Tomori érsek szobra. Itt szobrászként Führer Gyula szerepelt. *Pesti Hírlap*, 1895 október 17, 17. évf., 285. sz., 4. o. Tomori szobra. A szobor készítőjeként Führer Richárdot nevezte meg. *Religio*, 1895. október 19, 32. évf., II. félév, 258. o. Legújabb alkotások az egyházi művészet terén. Itt a Strobl-iskolát említették a szobor készítési helyeként. *Fővárosi Lapok*, 1895. október 1932, 287. sz. A szobrászt Führer Richárdként említi. *Vasárnapi Újság*, 1895. október 20, 42. évf., 42. sz., 697-698. o. Készülő szobrok. A szobrász neve itt Führer Rikhard. Megjegyezte vele kapcsolatban a cikk írója, hogy Strobl tanítványa.

¹⁹ KFL.I.1.a. Diversa, 2079. sz. 1926-1938. A kalocsai Tomori-szobor felállítása.

²⁰ Jozef Hanula 1863-1944. Fondy Archívu Výtvarného umena slovenskoej národnej galérie (Szlovák Nemzeti Galéria Képzőművészeti Levéltára). Pozsony, 1980.

*emberek igyekezetét is látni kell. Kell, hogy valaki nekem a festészetben is irányt mutasson, és ilyenek az én tanáraink, Deffreger professzor [Franz von Deffreger] és Marr professzor [Karl von Marr] ...*²¹ Hanula a Tomori-kép festés előtt előtanulmányokat is végzett A müncheni piacon a lovak mozgását figyelte meg. A csatajelenet beállításához színházi jelmezeket kölcsönzött, melyeket fizetség ellenében a képéhez statisztáló férfiak öltöttek magukra. A csatajelenet beállítására egy München melletti réten került sor. Hanula ekkor gipszmodelleket és vázlatokat készített.²² Vásznonra olajfestékekkel festett vázlataiból öt darab a Szlovák Nemzeti Galériában, kettő pedig az iglói Szepesi Művészek Galériájában található. Mivel magának az elkészült festménynek a Császká-hagyaték 1905-ös elárverezése²³ után nyoma veszett, ezek az ábrázolások nagy segítséget jelenthetnek, hogy fogalmunk lehessen a Hanula által elképzelt kompozícióról.

A vázlatok alapján rekonstruálható, hogy az elkészült kép a magyar sereg mohácsi csatamezőn vívott heroikus küzdelmét ábrázolta. A kompozíció középpontjába a ferences szerzetesi ruhát viselő Tomori Pál lóról lehanyatló alakja került. Hanula azt a pillanatot jelenítette meg, amikor az öltözete alapján magasabb katonai rangot viselő török leszúrta az érseket. Előttük a magyar sereg csatamezőn heverő, áldozatul esett vitézei ill. egy törökkel viaskodó magyar katona látható. Az egyik holtan fekvő magyar vitézre a kezében tartott kettős kereszttel díszített zászló borult. A fogyó hold által megvilágított csatajelenet háttérében, gomolygó füst és lángnyelvek előtt Hanula még néhány katona küzdelmét ábrázolta. Az egyik török katona magasba emelte a félholddal díszített zászlójukat.

Az alakok megfestésében Hanula egy cseh osztálytársa, Emmanuel Zammrazil segítségét kérte. A munka során többször értekezett müncheni professzoraival is. Egyikük, Deffreger figyelmeztette, hogy Tomori lova túlságosan cirku-

²¹ „Urodzeny pan ochranca! Uprimne sa priznavam, že to nepôjde, pretože na ukončenie musím prave tu ostať. Teraz som chcel odcestovať do Moháča na vidiek, kvôli maďarským typom. Vyjadriť umelecku hodnotu toho obrazu v Kaloči nemôžem. Ja sa musím snažiť, keď prave teraz musím predstúpiť pred verejnosť, aby sa nerozmnožili zlé ohlasy. Odkiaľ by som ja v Kaloči bral napríklad kostýmy a zbrane. Tu v Mníchove sú požičovne kostýmov v divadle, akademii a v štátnych múzeách. Stalo ma to veľa námahy, aby som preštudoval kostýmy a zbrane, pochoďil som aj knižnice a preštudoval veci zo 16. storočia. A to všetko nestačí, treba snahu vidieť v tomto aj živého človeka. Treba, aby ma niekto aj usmernil v maľbe, a takýto je moj učiteľ prof. Deffreger a prof. Marr... Takéto fyzické snaženie musí byť finančne podporené. Prave preto som si to dovolil v mojich dopisoch naznačiť...” HERUCOVÁ, 2007, 43 o.

²² HERUCOVÁ, 2007, 43 o. Hanula Szlovák Nemzeti Galériában és az iglói Szepesi Művészek Galériájában (Galéria Umelcov Spiša) őrzött vázlatainak digitalizált változata elérhető itt: <https://www.webumenia.sk>. 2020. augusztus 26-ki megtekintés. Köszönet Marta Herucovának, a Szlovák Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete munkatársának, hogy felhívta a figyelmemet erre az online-katalógusra, ill. Hanula vázlatainak digitalizált változataira.

²³ A Császká-hagyaték árverezésére 1905. június 5-én és 6-án került sor Kalocsán, az érseki palotában. Összesen 40 darab képet kívántak értékesíteni. Ebből azonban nem minden kelt el. A festmények mellett eladták numizmatikai-, régészeti-, bútor- és iparművészeti jellegű gyűjteményét is. Az árverezésről és a befolyt összegekről tudósított a Kalocsai Néplap. 1905. május 28. 8. „Köztudomású, hogy az elhunyt érseknek értékes képgyűjteménye volt.” 1905. június 4. 4. 1905. június 11. 4. 1905. június 18. 4. A Császká-hagyaték árveréséről írt Adrian Scott Stokes angol festő is, aki ekkor járt a kalocsai érseki palotában. STOKES, A. *Hungary: painted by Adrian and Marianne Stokes*. London, 1909.

szi hatású, s a mozgásban lévő Tomori alakja túl merev. A kép technikájáról, ti. hogy olajfestményről volt szó, az ezredéves tárlat képzőművészeti csoportjához készült kiállítási katalógusból értesülhetünk.²⁴ Méreteivel és értékével kapcsolatban a Császká-hagyaték árverési jegyzékéből tájékozódhatunk. Az árverési katalógus egyetlen, töredékes példánya a Szépművészeti Múzeum Adattárában maradt fenn. Ekkor 500 koronára becsülték Hanula festményét. Méretei pedig a következők voltak: 189x300 cm.²⁵

A Tomori-kép készüléséről értesülhetünk Császká György 1895 novemberében, az Erdélyi Katolikus Status titkárának, Szentkirályi Kálmánnak küldött leveléből. Szentkirályi az érsektől elődjének, Haynald Lajos képének a megfestetését kérte. A Status igazgató tanácsa elhatározta ugyanis, hogy összegyűjti egykori támogatóiknak portréit. Császká válaszában megígérte a Haynald-festmény elkészíttetését. *„Ez azonban rövid időn belül nem lesz lehetséges, mert azon Münchenben tartzkodó festő, ki az én költségeimen tanult ki, s kit a Haynald-féle kép megfestésével megbízni szándékozom, jelenleg a Milleneumi kiállításra szánt Tomory-féle képen dolgozik, mely minden idejét úgy igénybe veszi, hogy nem merem most még bold. elődöm arcképének megfestésével megbízni.”*²⁶

A Tomori-kép elkészültét később Hanula betegsége is hátráltatta. Emiatt a kiállítási anyagot válogató bizottsághoz csak egy vázlatot nyújtott be.²⁷ 1896 márciusában Császká György utasította Hanulát, hogy küldje el neki Budapestre a Tomori-képet.²⁸ Az érsek pénztárnaplójában feljegyezték a szállítás költségeit. 1896. március 26-án Császká erre a célra 40 Ft-t adott.

Szintén még márciusban fordult a kiállítási bizottsághoz az érsek a Tomori-kép keretének ügyében. Az ezzel kapcsolatos leveleknek azonban csak az iktatókönyvi bejegyzése ismert. Valószínűleg a keret méreteivel, stílusával és költségeinek vállalásával kapcsolatban kereste meg Császká a bizottságot.²⁹

²⁴ *Ezredéves országos kiállítás 1896. A képzőművészeti csoport képes tárgymutatója.* Budapest, 1896, 93 o.

²⁵ *Szépművészeti Múzeum Adattára*, 1905, 413 sz. Jegyzék a néhai nagyméltóságú Császká György kalocsai érsek úr tulajdonát képezett értékesebb műtárgyakról illetve képekről. A jegyzéket Kalocsán, Werner Ferenc nyomdájában készítették.

²⁶ KFL.I.1.a. Diversa. 2532. sz. 1895. november. Az Erdélyi Katolikus Status titkárának, Szentkirályi Kálmánnak Császká Györgyhez írt levele. Császká György válaszpíszkozata.

²⁷ HERUCOVÁ, 2007, 43 o.

²⁸ Iktatókönyvi bejegyzés. KFL.I.1.e. A-VOL-072. Protocollum Archiepiscopale Colocense 1896. 1084. sz. Diversa. Császká érsek évente mintegy 10 hónapot Budapesten töltött. Ezzel kapcsolatban ld. KFL.I.1.a. Cultus Sanctorum. 120. sz./1941-es aktában Révay Tibor S.J., Császká György érsek egykori titkárának 1938. február 15-én kelt levele Mosonyi Dénes prelátnak a kalocsai érseki rezidencián őrzött ereklyékkel ill. a Császká által hozott, de eltűnt Szent István ereklyével kapcsolatban. Levelében említette, hogy Császká évente átlag 10 hónapot budai lakásán töltött.

²⁹ KFL.I.1.e. A-VOL-072. Protocollum Archiepiscopale Colocense 1896. 1376. sz. Diversa. Hanula Tomori-képe keretének ügyében keresték meg a kiállítási bizottságot. 1919. sz. Diversa. Hanula Tomori-képe keretének ügyében ismét a kiállítási bizottsághoz fordultak. 1929. sz. Hanula festőnek két számla kifizetésére 200 Ft-t küldtek. Ebből az egyik számlát a keret áráról állították ki. Császká György pénztárnaplója szerint 1896. március 31-én fizette ki az érsek a keret első részletét, amely 24 Ft volt. 1896. május 16-án pedig a 1929. sz. iratban említett két számla alapján adott az érsek 200 Ft-t Hanulának.

Hanula József a Tomori-kép festéséért összesen 920 Ft-t kapott.³⁰ Ha honoráriumát összevetjük az Angyalffy Erzsébetnek az Asztrik-képéért kifizetett 2000 Ft-tal³¹, akkor jól látható, hogy a két kép ára között jelentős volt a különbség. Ez nyilvánvalóan abból adódott, hogy Angyalffy művének esetében az érseknek egy független művész alkotását kellett megvásárolnia. Míg Hanula ebben az időszakban is Császkai ösztöndíjasának számított, akinek tanulmányai finanszírozására az érsek rendszeresen folyósított támogatást.

A kép további sorsa

A Tomor-kép a millenniumi tárlat lebontása után a kalocsai érseki palotába került, ahol Császkai György festményeinek jelentős részét őrizték. Halála után gyűjteményét, többek között a képeit is, elárverezték. Az érsek vagyonának ezen része felett szabadon rendelkezhetett és azt rokonságára hagyta, akik a gyűjtemény értékesítése mellett döntöttek. Ezzel kapcsolatban készült a hagyaték már említett, Szépművészeti Múzeumban őrzött jegyzéke.

A festmény további sorsáról nincsenek adataink. Sem a Magyar Nemzeti Galéria, sem a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében nem lelhető fel a Hanula által készített Tomori érsek-ábrázolás.³²

Jozef Hanula: Pavol Tomori na moháčskom bitevnom poli. Obráz zo zbierky kaločského arcibiskupa Juraja Császkú (Čásku) z príležitostní mileniárnej výstavy v roku 1896

Štúdia poskytuje doteraz nepoznané údaje týkajúce sa obrazu Pavla Tomoriho na moháčskom bitevnom poli od maliara Jozefa Hanulu. Tento obraz vznikol v rokoch 1895-1896 a so svojimi rozmermi (189x300 cm) patril medzi monumentálne práce mileniárnej výstavy. Z hľadiska tvorby Jozefa Hanulu je to jedinečné dielo s takouto historickou kompozíciou. Žiaľ po výstave sa obraz stratil a jeho ďalšie osudy nie sú známe. Tento obraz vznikol na objednávku kaločského arcibiskupa Juraja Császkú. Po skončení výstavy sa obraz previezol do rezidencie kaločského arcibiskupa, kde sa stal súčasťou jeho bohatej umeleckej zbierky pozostávajúcej zo starých mincí, textílií, archeologických artefaktov, nábytku, rôznych predmetov starej remeselnéj výroby, umeleckých diel, kresieb. Lenže z tejto bohatej zbierky sa do dnešných dní zachovalo iba veľmi málo, pretože po arcibiskupovej smrti v roku 1905 bola jeho veľká časť vydražená. Súčasťou tejto kolekcie

³⁰ KFK. Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 1895. március 31. „Hanulának a Tomory képre 300 Ft.” 1895. december 10. „Hanula festőnek 140 Ft.” 1896. január 19. „Hanula festőnek 140 Ft.” 1896. február 28. „Hanula festőnek 140 Ft.” 1896. március 26. „Hanula kép szállítás Münchenből Tomory 40 Ft.” 1896. március 31. Hanula képének kerete 24 Ft.” 1896. május 16. „Hanulának 200 Ft.”

³¹ KFL.I.1.a. Millennium. 2980. sz. 1895. július 9. Angyalffy Erzsébet nyugtája az „Asztrik átadja a koronát” című festmény elkészítéséért kapott első előlegről.

³² Köszönet Buzási Enikő művészettörténésznek, Gödölle Mátyásnak, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka muzeológusának és Radványi Orsolyának, a Szépművészeti Múzeum munkatársának, hogy megpróbálták kideríteni a festmény hollétét.

bol aj spomínaný obraz o Tomorim od Jozefa Hanulu. Zbierka bola zachytená v arcibiskupovom závete, ktorý sa stal súčasťou Múzea krásneho umenia. Práve z neho, ale aj novinových článkov, záznamov o zaplatení poplatkov maliarovi je možné získať informácie o stratenom diele. Napriek všetkému o ďalšom osude obrazu neexistujú žiadne ďalšie údaje. Ani Maďarská národná galéria, ani Oddelenie historických obrazov Maďarského národného múzea nedisponuje Hanulovou monumentálnou maľbou arcibiskupa Tomoriho na moháčskom poli.

SENICKÝ EVANJELICKÝ A. V. CIRKEVNÝ ZBOR VO SVETLE
ZÁPISNICE KANONICKEJ VIZITÁCIE¹

Lucia ŠTEFLOVÁ

Senica Evangelical Church of the Augsburg Confession congregation in the light of the minutes from the canonical visitation

The study presents the development of the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Senica for three centuries, as recorded in the minutes of the canonical visitation by Bishop Fridrich Baltík. The minutes contain a detailed description of its origin and history, which allows us not only to follow the development of this church congregation over the period of three centuries, but also points at the everyday problems that evangelical church congregations faced during their existence. Separately, the study deals with the process of forming the Senica church congregation and the key events that influenced it over the period of three centuries. He independently deals with the event that went down in history under the name „Senica Rebellion“. In Senica, a Catholic priest lost his life during the violent removal of the church building, then several evangelicals were hanged, and finally, the whole town was looted by the Croatian army. Senica people, led by the parish priest Štefan Pilárik, refused to get out the keys to the church building several times. In the first half of the 18th century, the evangelicals attended the articular church in Prietrž, but they were baptized, married and buried by the Catholic priest, to whom the Senice evangelicals had to pay all church fees. They also had to contribute financially to the repairs of the Catholic church, rectory and school. The issue of the Patent of Toleration is recorded in celebratory words in the minutes of the canonical visitation in the Senice church congregation, as the situation in the congregation was significantly improved.

Keywords: *Senica, Evangelical Church of the Augsburg Confession, Canonical visitation, Church congregation.*

¹ Vznik štúdie bol podporený Grantovou agentúrou pre doktorandov a mladých vedecko-pedagogických pracovníkov Prešovskej univerzity v Prešove (GaPU 13/2019 *Senický evanjelický a. v. cirkevný zbor vo svetle zápisnice kanonickej vizitácie*) a je výstupom z projektu KEGA 025PU-4/2018 *Habsburská monarchia (1526 – 1918)*.

Zápisnicu kanonickej vizitácie² v senickom cirkevnom zbore vykonal Fridrich Baltík,³ biskup Preddunajského dištriktu 23. a 24. augusta 1902. Oproti iným zápisniciam⁴ z Nitrianskeho seniorátu z tohto obdobia absentuje v úvode presný dátum, kedy sa kanonická vizitácia konala. Vo väčšine prípadov sa tento údaj nachádza hneď v úvode. Na titulnej strane zápisnice zo senického cirkevného zboru sa nachádza iba rok. Presný dátum sa nachádza v závere, teda v časti zápisnice, ktorú spísal priamo biskup.⁵ Na prvej strane je v rámci štruktúry zápisnice uvedené, čo mu sa bude zapisovateľ venovať v rámci prvej časti: *Protokoll kanonickej visitácie. I. Zovnúťorný stav cirkve. A. Matka cirkev. 1. Dejepis cirkve.*⁶ Hneď v úvode zaznamenal zapisovateľ šírenie učenia Jana Husa a tým deklaruje, že cirkevný zbor patrí k najstarším vo vlasti, nakoľko sa v ňom šírilo už učenie „veľkého kostnického mučedníka“. Podľa zapisovateľa to dokazovali staročeské husitské knihy, niektoré rodiny ich totiž uchovávali po celé generácie.⁷ V neskoršom období prešla Senica na Lutherovo učenie.⁸

² Zápisnice kanonických vizitácií slúžia ako prameň pre poznávanie cirkevných dejín jednotlivých cirkevných zborov. Vďaka ich presnému zaznamenávaniu skutočného stavu cirkevných ustanovizní v nich nájdeme popis fyzického stavu budov, inventáre zariadení v kostole, fare a škole, majetkovú podstatu inštitúcie, ale aj príjmy, tzv. dôchodky farára, učiteľa, kaplána atď. Vo viacerých zápisoch v zápisniciach kanonických vizitácií evanjelickej cirkvi a. v. sa nachádza pasáž, venovaná dejinám jednotlivých cirkevných zborov, takýto retrospektívny zápis, popisujúci vznik a históriu cirkevného zboru sa nenachádza v každej zápisnici. Zápisnica kanonickej vizitácie od biskupa Fridricha Baltíka zo senického cirkevného zboru však obsahuje podrobný opis jeho vzniku a histórie, vďaka čomu nám umožňuje sledovať vývoj tohto cirkevného zboru v priebehu troch storočí.

³ Fridrich Baltík (24. 6. 1834 Bohunice – 26. 5. 1919 Balassagyarmat, Maďarsko) študoval na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, teológiu v Bratislave, vo Viedni, v Bazileji a Halle. Pôsobil ako učiteľ a neskôr ako profesor na gymnáziu v Banskej Bystrici. Bol farárom vo Vrbici (dnes súčasť Liptovského Mikuláša), seniorom Liptovského seniorátu a biskupom Preddunajského dištriktu. Bol účastníkom Budapeštianskej synody (1881 – 1894). Zaoberal sa históriou a cirkevnou exegézou. Taktiež bol autorom životopisov viacerých významných osobností (D. Sartorius, K. Kuzmány, J. Tranovský, G. Fejérpataky-Belopotocký a iní) a cirkevnohistorických prác. Blížšie: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry I. – II.* Ed. Pavel Uhorskai. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1997, s. 23.

⁴ V rámci nášho výskumu sme pracovali s pramenným materiálom primárne dostupným v Krajskom evanjelickom archíve v Budapešti (Evangelikus Országos Levéltár) a sekundárne dostupným v databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

⁵ Dátum spísania vizitačného protokolu a zápisnice z kanonickej vizitácie nie je rovnaký. Vizitačný protokol bol podpísaný potvrdený a až o mesiac prišiel vykonať kontrolu biskup.

⁶ Názvy kapitol a podkapitol uvádzame v takej podobe, ako sú uvedené v zápisnici.

⁷ Pri analýzach zápisnic kanonických vizitácií z Nitrianskeho a Trenčianskeho seniorátu sme postrehli, že vo viacerých prípadoch zapisovatelia vyzdvihovali vplyv husitizmu pri šírení evanjelického učenia v tomto priestore. Blížšie sme sa tejto problematike venovali v štúdií: ŠTEFLOVÁ, L. Formovanie evanjelických a. v. cirkevných zborov v Nitrianskom a Trenčianskom senioráte zaznamenané v zápisniciach vizitácií. In *Reformácia v strednej Európe I.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018, s. 195 – 203.

⁸ EOL, (Evangelikus Országos Levéltár), fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyülekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 1. Zápisnica sa nachádza aj v online databáze Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove.

Medzi prvými údajmi, ktoré zápisnica zachytáva, môžeme nájsť mená prvých donátorov,⁹ ako napríklad Štibor, pán Branču, Fraňo Nyáry, ktorý daroval cirkevnému zboru početné základiny polí a lúk. Rodina Nyáryovská mala a vykonávala právo voľby až do roku 1674. O veľkosti cirkevného zboru svedčilo aj šesť fílií, ktoré k nemu prislúchali: Hlboké, Kunov, Sotina, Rybky, Čáčov a do roku 1565 aj Prietrž. Cirkevný zbor bol podľa zapisovateľa veľký a ľudnatý. Počet evanjelikov v Senici stúpol obzvlášť po bitke na Bielej hore, kedy tu emigrovalo množstvo českých exulantov. V dôsledku toho nestačil stále sa zväčšujúcemu cirkevnému zboru malý kostol, ktorý pôvodne vystaval Štibor a senickí evanjelici museli pristúpiť k výstavbe nového väčšieho chrámu. V roku 1655 ho ešte raz zväčšovali.¹⁰ Bližšie informácie o formovaní samostatného cirkevného zboru sa však v zápisnici nenachádzajú.¹¹ Ďalší záznam vyzdvihuje kazateľov, ktorí pôsobili v evanjelickom zbore a zapisovateľ ich označuje atribútom „vynikajúci“. Viacerí z nich pôsobili ako seniory a dvaja boli superintendentmi. Obdobie rozkvetu zapisovateľ spájal s pôsobením superintendenta Daniela Dubravia, ktorý 22. mája 1647 naraz osem kandidátov bohoslovnia vysvätil za kňazov. Po jeho smrti v roku 1655 „*Senica žila už len málo v pokoji*“.¹²

60. roky 17. storočia pre senických evanjelikov nezačali najšťastnejšie. Na začiatku 60. rokov Senicu vyplenili Turci a onedlho sa začalo desaťročné prenasledovanie evanjelikov. Zápisnica toto obdobie zachytáva slovami: „*Roku 1663 zpusťovali Senicu Turci, ktorí vtedy mnoho seničanov i s povestným kňazom Štefanom Pilárikom zajali. Zo zajatia sa ich onedlho vrátil, ale len do nového kríža. Lebo onedlho prišlo desať ročné prenasledovanie, v ňomž Senica prišla o kostol a o svobodu náboženskú. Ovšem že to nešlo ľahko a stalo sa tak len po zmužení, áno až krvavom odpore evanjelikov.*“¹³ Toto je prvýkrát, čo sa v zápisnici spomína meno Štefana Pilárika, ktorého pôsobenie v senickom cirkevnom zbore poznačila tragická udalosť, a to násilné odoberanie kostola, pri ktorom prišiel o život katolícky kňaz, na čo boli následne niekoľkí evanjelici obesení, a potom

⁹ V zápisnici sú zaznamenané mená štedrých donátorov samostatne, o čosi ďalej v časti pomenovanej Vnútornej mravný stav cirkve, môžeme medzi nimi nájsť mená ako napríklad Jozef Vaníček, Alžbeta Kukliš, Kristína Vaníček, Ján Bežo, Zuzana Pauliny Blažek, Ludovika Kováčik. Bližšie: EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 17.

¹⁰ Dnes slúži tento kostol rímskokatolíckej cirkvi. Evanjelici používajú klasicistický kostol z 18. storočia.

¹¹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 1.

¹² EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 1.

¹³ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 1 – 2.

celé mestečko vyplienené chorvátskym vojskom.¹⁴ Do dejín vošla táto udalosť pod názvom „senická vzbura“.¹⁵ Seničania na čele s farárom Štefanom Pilárikom niekoľkokrát odmietli vydať kľúče od chrámu. Štefan Pilárik bol dokonca predvolaný pre tento odpor pred súd, raz do Trnavy a dvakrát do Sobotištia. Po prešetroaní, ktoré sa konalo v Trnave a prvýkrát v Sobotišti bol Štefan Pilárik prepustený. Na druhé predvolanie, ktoré sa konalo o týždeň, do Sobotištia nešiel na základe priateľskej rady od svojho priaznivca grófa Ľudovíta Nyáriho a vdovy Dubnicayovej. V zápisnici sa uvádza, že sám Štefan Pilárik v noci počul akýsi hlas, ktorý mu hovoril: „*fuge, fuge!*“ (uteč, uteč!). V auguste 1672 utiekol do Veľkých Levár pod ochranu Krištofa Ferdinanda Kollonicha.¹⁶ Po jeho úteku prišiel generál Rabbata s vojskom do Senice. Manželka Štefana Pilárika stačila so služobníctvom ujsť. Vojaci hľadali všade Štefana Pilárika, keď ho nenašli, vyrabovali faru. Potom odťahli. Kostol zostal ešte ochránený. Situácia však vyústila do otvoreného konfliktu nasledujúci rok, keď po svätení Božieho tela katolíci opäť prišli odobrať kostol evanjelikom. Dva útoky sa im podarilo odraziť. Tí, čo prišli evanjelický chrám odobrať, sa utiahli do bytu katolíckeho kňaza „*a odtiaľ počali strieľať na ev. ľud, – na to sa tento rozhneval a vrátil sa od zadu do tohože domu, kde potom povstala šarvátka, ktorá skončila sa víťazstvom evanjelikov. Túto okolnosť ale pokoreni nepriatelja dobre využítokovali : žalovali u vlády vo Viedni, že sa senickí lutheráni buria.*“¹⁷ Dňa 14. júla 1673 prišiel do Senice „*Schtahrenbergov pluk*“.¹⁸ Keď sa blížilo vojsko, kantor, organista a zvonár zvonili na poplach, za čo boli ihneď uväznení. Na druhý deň kantora a organistu obesili. Mnoho evanjelikov bolo odvedených na Branč, kde ich väznili. Po odchode „*Schtahrenbergovho vojska*“ prišli chorvátski vojaci a útočili na domy, strieľali na občanov a dokonca zapálili celé

¹⁴ KÓNYA, P. a kol. *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 57.

¹⁵ O tom, že si evanjelici v týchto cirkevných zboroch spomínané udalosti pripomínajú svedčí aj kultúrne podujatie Spomienka na Štefana Pilárika v Senici, počas ktorej si cirkevný zbor v kostole pripomenul túto významnú osobnosť a oslávil tak 350. výročie jeho príchodu do Senice. V júni 2013 si senickí evanjelici pripomínali 340. výročie senickej vzbury.

¹⁶ Keď zistil Leopold Kollonich, že sa Štefan Pilárik nachádza vo Veľkých Levároch, napísal výhražný list svojim bratrancom, Krištofovi Ferdinandovi a Heinrichovi, že ich udá panovníkovi, ak ho budú schovávať u seba. Štefan Pilárik na to spomína vo svojom diele *Currus Jehovae mirabilis* (Podivuhodný voz boží) slovami: „*Nesmel som však vychádzať z kaštiela ďalej ako do kostola. Medzitým som sa zdržiaval celkom sám v jednom sklepení celé štyri týždne, kým zlo nepominulo, o čom vedeli len niektoré osoby, ktoré mi boli zvlášť naklonené. Starala sa o mňa istá panna, ktorá mi prinášala ráno a večer jedlo a nápoj.*“ Blížšie: PILÁRIK, Š. *Currus Jehovae mirabilis*. Podivuhodný voz boží. In *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 154.

¹⁷ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szeicz, s. 2.

¹⁸ Názov pluku (Schtahrenbergov pluk) uvádzame v tvare, s akým sme sa stretli v zápisnici. V diele *Currus Jehovae mirabilis* (Podivuhodný voz boží) uvádza Štefan Pilárik tvar Starhembergov pluk, podľa cisárskeho generála Arnošta Rüdigeru Starhemberga (1638 – 1701). Domnievame sa, že skutočne išlo o Arnošta Rüdigeru Starhemberga a vizitátor zrejme len názov pluku zapísal v skomolenom tvare.

mesto. Senický cirkevný zbor tým stratil náboženskú slobodu, kostol i majetok. Slabší odpadli od viery, ostatní vykonávali služby Božie tajne.¹⁹

Ďalší zápis sa venuje až obdobiu povstania Františka II. Rákócziho. Obdobie medzi odobratím kostola a povstaním je zhodnotené iba jednou vetou, a to, že v tomto rozporení sa nachádzal cirkevný zbor ďalších 31 rokov, teda do zlepšenia situácie v cirkevnom zbore, na ktorom sa podpísal posledný protihabsburský odboj. O tom, ako povstanie Františka II. Rákócziho ovplyvnilo každodenný život v cirkevnom zbore svedčí záznam: „*V pohyboch Rákóczovských senickí evanjelici oživil a vyvolili si i kňaza – ale to trvalo len vyše roka.*“²⁰ Potom sa senickí evanjelici pripojili k artikulárnemu zboru v Prietrži. V Prietrži²¹ bol v roku 1733 postavený artikulárny chrám. Navštevovali ho aj evanjelici z Hlbokého, avšak krsty, sobáše a pohreby vykonával jablonický katolícky kňaz, ktorému museli senickí evanjelici platiť všetky cirkevné poplatky. Taktiež museli finančne prispievať na opravy katolíckeho kostola, fary aj školy.²²

Čo sa týka prvej polovice 18. storočia viac zmienok sa v zápisnici nenachádza, čo súvisí, samozrejme, s pomermi v evanjelickej cirkvi a. v. a pokračujúcou tichou rekatolizáciou. V senickom cirkevnom zbore sa pomery zmenili až v druhej polovici 18. storočia, čo súviselo s konfesionálnou politikou Jozefa II. Vydanie Tolerančného patentu zásadne zmenilo každodenný život v senickom cirkevnom zbore a v zápisnici kanonickej vizitácie je táto udalosť zaznamenaná oslavnými slovami: „*Tak prišiel rok 1781 a vtedy dobrotivosťou šľachetného cisára a kráľa Jozefa II. – buď jeho pamiatka večne oslávená – vyšiel „Tolerančný patent“ dňa 25. októb. Jako keď z mračien pre bleskne slnko, tak zaskvela sa, jako evanjelikom vôbec – tak i senickým evanjelikom – zlatá svoboda.*“ Hneď 21. septembra 1783 sa konali prvé služby Božie v kaštieli baróna Jeszenáka, na ktorých zazneli velebné slová na adresu panovníka, ktorý všetko toto svojím patentom umožnil. Farár Ján Podhradský²³ vo svojej kázni priblížil náboženskú slobodu, ktorú so sebou patent priniesol, zároveň však pripomenul povinnosti, ktoré z neho vyplývali. V kaštieli sa služby Božie konali, kým si senickí evanjelici nepostavili kostol, kto-

¹⁹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Sze-nicz, s. 2 – 3.

²⁰ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Sze-nicz, s. 3.

²¹ Pôvodne bol prietržský cirkevný zbor fíliou toho senického, teda na začiatku svojej existencie, keď si prietržskí evanjelici neboli schopní vydržiavať vlastného farára. Prietržský cirkevný zbor sa od matkocirkvi osamostatnil už v roku 1565. Bližšie sa prietržskému cirkevnému zboru ako artikulárnemu miestu venujeme v štúdiu: ŠTEFLOVÁ, L. Artikulárny chrám v Prietrži v kontexte dejín evanjelickej cirkvi a. v. v Nitrianskom senioráte. In *Historia Ecclesiastica: časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v strednej Európe*. 2018, roč. 9, č. 1, s. 73 – 84.

²² EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Hlu-boka/Luboka, s. 1.

²³ Je dôležité poznamenať, že Ján Podhradský nastúpil ako farár v cirkevnom zbore v Senici po 75 rokoch (v roku 1783), posledný evanjelický farár Ján Stránszky tu pôsobil v roku 1708 a až do roku 1783 tu úradovali iba katolícki kňazi.

rý bol dostavaný a vysvätený 14. nedeľu po sv. Trojici v roku 1784.²⁴ Barón Pavel Jeszenák²⁵ dal do neho zhotoviť oltár s veľmi cenným obrazom Umučenia. Medzi pamätnými udalosťami je v zápisnici zaznamenaný dátum 1. máj 1791, kedy sa konala poďakovacia slávnosť za uzákonenie náboženskej slobody. V roku 1794 bola k chrámu pristavená veža.²⁶

Samostatne sa zapisovateľ pristavil pri troch rokoch, ktoré dopomohli k tomu, aby sa senický cirkevný zbor postupne „v *slnku svobody*“ zveľaďoval. Išlo o roky 1790/91, 1844 a 1868, kedy vyšli zákony umožňujúce rozvoj evanjelickej cirkvi a. v.²⁷ Zaujímavý je údaj, podľa ktorého sa 4. marca 1860²⁸ vďaka najvyššiemu patentu zriadil samostatný cirkevný zbor v Senici, ale už 15. mája toho istého roku „*naspäť uviedla správu autonómickú*“. V druhej polovici 19. storočia vymreli štedrí donátori v cirkevnom zbore, ale senickí evanjelici preukázali svoju horlivosť a jej filie očividne aj finančnú samostatnosť, nakoľko ďalší údaj sa týka roku 1863, kedy sa osamostatnila filia Čáčov, čím senický cirkevný zbor, samozrejme, utrpel stratu nielen, čo sa týka poklesu veriacich, upadol i hmotne, ale ako konštatuje zapisovateľ, napriek týmto okolnostiam senickí evanjelici však neupadli duševne a mravne. Medzi ďalšie významné udalosti zapisovateľ zaznamenal posledné kanonické vizitácie: 20. apríl 1803, (superintendent Daniel Crudy), 15. august 1823 (superintendent Michal Kovács-Martényi), 2. jún 1836 (superintendent Fraňo Samuel Sztromszký) a 10. máj 1876 (biskup Ľudovít Geduly). Výročie reformácie si senickí evanjelici pripomenuli 1. a 2. novembra 1817 v dvadsiatu druhú sobotu a nedeľu po Svätej Trojici. Tretie jubileum augsburského vyznania svätili 22. júna 1830. Koncom februára 1846 bola v cirkevnom zbore vykonaná slávnostná pamiatka Lutherovej smrti. Následne sú v zápisnici zaznamenané mená úradujúcich kňazov. Oproti napríklad Evanjelickej encyklopédii uvádza aj meno prvého kňaza. Podľa zápisnice bol v Senici najstarším protestantským kňazom istý husitský farár Procopius a presbyter, filius Petri Sypovyth

²⁴ V tom istom čase založili aj školu.

²⁵ Medzi ďalšími menami donátorov môžeme nájsť zmienku o Michalovi Žarnoczayovi, ktorý senickému cirkevnému zboru daroval dva postriebrené svietniky, strieborný kalich s paténou (mištička na oblátky), Pavlovi Jankovicsovi, ktorý daroval zboru prvý organ na tri mutácie, zakúpený v Trnave za 50 zlatých. Barón Ján Jeszenák a Michal Žarnoczay darovali cirkevnému zboru spoločne menší zvon. Michal Žarnoczay v roku 1829 daroval nový organ, nákladom 620 zlatých v striebre. Bližšie: EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 3.

²⁶ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 3 – 4.

²⁷ Zapisovateľ mal na mysli zákonný článok XXVI, ktorý dovoľoval stavať evanjelikom chrámy aj s vežami, zákon z roku 1844, ktorý výrazne zjednodušoval prestup z katolíckej na evanjelickú vieru a zákonný článok 53 z roku 1868, ktorý ich zrovnoprávnil s katolíkmi.

²⁸ Možno aj to spôsobilo, že v *Evanjelickej encyklopédii* sú uvedené pod dvomi heslami rôzne dátumy osamostatnenia sa čáčovského cirkevného zboru. V jednom prípade je uvedený rok 1860 a v druhom 1863. Porovnaj heslo Senica a heslo Senica-Čáčov: *Evanjelickej encyklopédia Slovenska*. Ed. Borislav Petřík. Bratislava : BoPo, 2001, s. 317.

(Sypovčič). Ďalšie mená až do roku 1590 nie sú známe. Mená úradujúcich kňazov sme zaznamenali do tabuľky.²⁹

Tabuľka č. 1. Prehľad úradujúcich evanjelických kňazov v senickom cirkevnom zbore.³⁰

Číslo	Meno a priezvisko	Roky pôsobenia
1	Procopius	?
2	Jakub Míkoviny	1591 – 1612
3	Juraj Schmidelius	1612 – 1617
4	Ondrej Diósy	1617 – 1622
5	Jan Filomatesz	1623 – 1641
6	Daniel Dubravius	1641 – 1655
7	Štefan Jeleň	1656 – 1660
8	Mikuláš Hrbovský	1660 – 1663
9	Štefan Pilárik	1663 – 1672
10	Adam Cerkoň	1706 – ?
11	Ján Stránszky	1708 – ?
12	Jan Podhradský ³¹	1783 – 1817
13	Pavel Bórik ³²	1817 – 1822
14	Viliam Paulinyi	1823 – 1827
15	Samuel Teszák	1828 – 1866
16	Gustáv Klszák	1866 – 1892
17	Martin Braxatoris	1892 –

Okrem mien farárov sa v zápisnici nachádzajú aj mená troch kaplánov (Ján Stribovský okolo roku 1630, Samuel Hazik v roku 1650 a Juraj Mayr v roku 1672). Ďalší bod sa venuje personálnym zmenám, ktoré v cirkevnom zbore nastali od poslednej vizitácie v roku 1876. Prvá zmena nastala v osobe učiteľa, pretože po 22-ročnej práci 27. júna 1878 zomrel „horlivý učiteľ menších dietok“ Pavel Kováčik. Jeho nástupca Ján Štepita učil iba štyri roky a vo veku 33 rokov 29. júla 1882 zomrel. 4. apríla 1892 zomrel 52-ročný farár Gustáv Klszák po 26-ročnej práci v senickom cirkevnom zbore. Dobrovoľne sa na odpočinok utiahol po 25-ročnom vychovávaní mládeže znamenitý pedagóg, ako ho nazval zapisovateľ, Ján Bežo, ktorý vlastnil kníhtlačiareň. Ján Bežo nebol len pedagogickým spisovateľom, ale i spolupokladníkom filiálky Tatra banky. Ďalšie zmeny sa týkali cirkevných budov. Chrám bol v roku 1884 pri príležitosti 100-ročnej pamiatky renovovaný zvnútra i zvonku. Za 3 200 korún boli zhotovené nové stolice. V roku 1893 bola

²⁹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 4 – 5.

³⁰ Mená a priezviska sme zaznamenali tak, ako sú uvedené v zápisnici, aj s chybami.

³¹ Ján Podhradský bol prvý kňazom po dlhšej prestávke a nastúpil až po vydaní Tolerančného patentu.

³² Po jeho odchode v cirkevnom zbore administroval 9 mesiacov Juraj Nagy.

dôkladne obnovená fara. Okrem toho si senický cirkevný zbor zadovážil 4 zvony a opravil organ.³³

Podľa zápisnice bolo v Senici 1 835 evanjelikov, z toho v senickom cirkevnom zbore ako matkocirkvi 1 168, vo filií v Kunove 375, vo filií v Sotinej 209 a vo filií v Rybkách 83. Od poslednej vizitácie vzrástol počet evanjelikov o 350 duší. Zápisnica zachytáva evanjelikov aj podľa stavu a zamestnania – v senickom cirkevnom zbore žili statkári, pravotári, úradníci, lekár, obchodníci, priemyselníci, roľníci a nádenníci. Miešaných manželstiev bolo 56.³⁴ V zápisnici je evidovaná aj jedna osoba, ktorá prestúpila na inú (ďalej nešpecifikovanú) vieru, išlo o istú „prespolnú“ slúžku.³⁵

Nasledujúca časť zápisnice je venovaná detailnému opisu senického kostola.³⁶ Čo sa týka veže, tá bola ku kostolu postavená v roku 1794 a bola pokrytá škridlou.

³³ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Sze-nicz, s. 5 – 6.

³⁴ V dvoch prípadoch mali byť všetky narodené deti z týchto manželstiev evanjelické, v troch ka-tolicke. Väčšina však dávala krstiteľ chlapcov podľa vierovyznania otca a dievčatá podľa matky. V roku 1901 sa narodilo 72 detí, konfirmovaných bolo 46, zosobášených bolo 17 párov a zomre-lo 42 osôb.

³⁵ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Sze-nicz, s. 6.

³⁶ Senický kostol bol 14,5m široký a 3,5m vysoký. Postavený bol z tvrdého materiálu v roku 1784. Od toho času bol viackrát obnovený. Jeho klenutie spočívalo na ôsmich stĺpoch a po-krytý bol škridlicou. Senický chrám mal podobu obdĺžnika. Vďaka veľkým oknám do neho prenikalo množstvo svetla. Oltár sa nachádzal na východnej strane chrámu. Bol zhotovený zo silného dreva, namaľovaný na bielo so zlatou výzdobou. Ozdobený bol veľmi cenným ob-razom, na ktorom bol umierajúci Kristus. Oltár bol ohradený vkusnými železnými mrežami. Kazateľňa bola umiestnená v oltári, z tej istej látky a tou istou výzdobou ozdobená ako oltár. Za oltárom sa nachádzala sakristia. Krstiteľnica bola z mramorovaného kameňa, s cínovou misou a dreveným vrchnákom, na ktorom sa nachádzala pekná rezbárska práca, zobrazujúca pokrstenie Ježiša skrze Jána Krstiteľa v Jordáne. Organ bol postavený v roku 1829 vďaka daru dobrodinca Michala Žarnozsyho. Bol rozdelený na dve polovice a medzi obomi boli vznáša-júci sa anjeli. Pavlače boli drevené, zdobené rezbami a nabielo natreté. Stolicie boli zhotovené v roku 1884 za 3 200 korún. Nápis sa v chráme nenachádzali. Blížšie sme sa opisu chrámu venovali v štúdií: ŠTEFLOVÁ, L. Obraz evanjelických a. v. chrámov v zápisniciach kanonických vizitácií z Nitrianskeho seniorátu. In *Codex historico-critica: noetické východiská v kontexte interdisciplinárnych prístupov k histórii, literatúre, jazyku a umeniam*. Prešov : Prešovská uni-verzita v Prešove, 2018, s. 31 – 32.

Vo veži bolo umiestnených až päť zvonov.³⁷ Zvlášť zvonára cirkevný zbor nemal, ak to bolo potrebné, na zvony zvonili mendíci.³⁸

Senický cirkevný zbor disponoval nasledovnými svätými nádobami: dva strieborné kalichy, cínový kalich pre nemocných, patény, schránka na obľátky, strieborná konvička na krst, medená konvička na krst, hlinený krčah na víno, oltárne svietniky, tri lustre (mosadzný, bronzový, drevený pozlátený), prestieradlá, kamže, chrámové rúcha, dva zvončeky na vyberanie obetí, desať pesničkových tabuliek s číslicami, tri obrazy v sakristii a kríž na pohreby.³⁹

Zaujímavý je aj cirkevný archív, v ktorom sa nachádzalo napríklad *Memorandum šiestich stolíc (Prešporskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Oravskej a Liptovskej) proti uvedeniu jezuitov zadané Jeho Jasnosti cisárovi a kráľovi Františkovi*, taktiež *Rezolúcia* toho istého cisára a kanonicko-vizitačné protokoly z rokov 1823, 1836 a 1876. Samozrejme, v archíve cirkevného zboru sa nachádzali aj matriky narodených a pokrstených po vydaní Tolerančného patentu (od roku 1783 – 1876), matriky sobášnených, zomrelých a pochovaných, matriky konfirmovaných, zoznam zmiešaných manželstiev s poznámkami o náboženskej výchove počatých detí, rodinná kniha, ktorá nahrádzala aspoň čiastočne popis duší, abecedný zoznam narodených, tri protokoly miestnych všeobecných cirkevných konventov, dva protokoly presbyteriálnych konventov, jeden protokol domácich konventov, jeden protokol zasadnutia školskej stolice, miestokniha stolíc chrámových so stanovami, jeden inventár cirkevných majetkov a samostatne protokoly príjmov a výdajov (zvonkové a oferové príjmy atď.), daňové knižky, zoznam voličov cirkevných, seniorátne obežníky, nariadenia vysokej vlády atď. V osobitej časti sú vymenované bohoslužobné knihy (spevníky – na Pašie, pohreby, Biblie, Nové zákony, modlitebné knihy, kázne a brožúrky).⁴⁰

V zápisnici sa nachádza aj opis zborových pečatí. Na jednej sa nachádzal nápis „*Pečeť cirkve ev. a. v. senické*“ s obrazom kázuceho Krista na lodi a na druhej, slúžiacej na voskové odtlačky s tým istým obrázkom a s nápisom „*Sigil x Eu. x Eva x. A x C x Szeniczensis x 1821*“. V závere zápisnice sa spolu s podpismi

³⁷ Najväčší zvon vážil 804 kg a bol na ňom umiestnený nápis: „*Podŕte, sklánějme se a padněme před Hospodinem, klekejme před Hospodinem Stvořitelem našim. Žalm 95, 6. K sláve Božej, horlivostí a nákladem cirkve evan. senickéj ulity r. 1901 skrze Fridricha Seltenhofera v Šoprone*“. Druhý zvon vážil 410 kg a mal nápis: „*Ušlyšiteli hlas jeho nezatvrzujte srdce svého...*“, tretí vážil 232 kg a bolo na ňom napísané: „*Svatý, svatý, svatý Hospodin zástupů, plná jest všechna země slávy Jeho*“, najmenší vážil 84 kg a bolo na ňom napísané: „*Ježíš Kristus včera i dnes tentýž jest i na věky*“, piaty zvon vážil iba 50 kg. Bližšie: EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet-történetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 7.

³⁸ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet-történetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 8.

³⁹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet-történetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 8 – 9.

⁴⁰ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet-történetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 10 – 11.

účastníkov vizitácie nachádzajú aj úradné pečiatky – dve dobre viditeľné, a to seniorátna, zastupujúca Nitriansky seniorát (viď obrázok č. 1) a dištriktuálna, zastupujúca Preddunajský dištrikt (viď obrázok č. 2). Bohužiaľ, najmenej viditeľná je v zápisnici pečiatka senického cirkevného zboru (viď obrázok č. 3), ktorej opis je zaznamenaný aspoň v zápisnici.⁴¹ V zápisnici zo senického cirkevného zboru sa v závere nenachádza vosková pečať, takýto typ pečate sa nachádza iba ojedinele, napríklad v zápisnici z prietržského cirkevného zboru.

Obr. č. 1

Obr. č. 2

Obr. č. 3⁴²

Ďalšia vcelku rozsiahla časť sa venuje dôchodkom cirkevného zboru, kde sa okrem iného dozvieme, že k senickému cirkevnému zboru prináležali dva pozemky, jedna roľa a jedna záhrada so stodolou. Kapitál cirkevného zboru bol uložený na 6 knižkách v miestnej sporiteľni. Vďaka fíliám mal senický cirkevný zbor príjem z troch roľ a štyroch záhrad. Taktiež mu plynul pravidelný príjem z prenájmu jednej izby (500 korún). Okrem toho získaval príjmy z pušiek pri chrámových dverách pre chudobných (10 korún), z ofier a zvončekov (400 korún), za pohrebné zvonenie (50 korún), za miesta v chráme (priemerne 80 korún), od ohlašovaných párov (24 korún), z dobrovoľných obetí a z dobročinnosti jednotlivcov. Cirkevný zbor nemal dlhy a z obecnej kasy nedostával žiadnu finančnú podporu.⁴³ Senický cirkevný zbor zabezpečoval svojimi základinami napríklad nákup Lutherových Katechizmov do školy pre chudobné deti alebo konkrétnymi základinami platil opravy veže, chrámu. Všetky základiny zboru bolo uložené na vkladných knižkách v senickej sporiteľni.⁴⁴

⁴¹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 11.

⁴² Všetky tri obrázky prebraté zo zápisnice: EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, posledná strana, nečíslovaná.

⁴³ Prehľad účtov cirkevného zboru ako matkocirkvi tvoril k poslednému roku (1901) príjem 22 508, 45 korún a výdaj 3 365,12 korún, ako všeobecnej cirkvi príjem 11 737,66 korún a výdaj 5 111,73 korún.

⁴⁴ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 12 – 14.

Bod číslo 10 je venovaný v zápisnici cintorínu, ktorý mal zo severnej strany od mesta agátom vysadenú priekopu a na ostatných stranách bol ohradený pevným múrom. Išlo o spoločný cintorín pre katolíkov i evanjelikov. Za miesto sa neplatilo, ale ak niekto žiadal miesto vedľa pokrvného príbuzného (manžel vedľa manželky, sestra vedľa brata atď.) musel prispieť do domácej pokladnice 40 korún. Nájdeme tu aj meno miestneho hrobára Jána Chábela a v závere poznámku, že trávu, ktorá sa kosila na cintoríne, si brával farár s hrobárom. Ako sa ďalej konštatuje, dobročinné ústavy cirkevný zbor nemal, ale snažil sa napomáhať chudobným. Evanjelických žobrákov evidovali v Senici 20. Na dobročinné účely dával cirkevný zbor každý rok 150 – 200 korún.⁴⁵

V samostatnej podkapitole sú rozpísané tri senické filiálky: Kunov s 375 dušami, Sotina s 209 a Rybky s 83. Tieto filiálky nedisponovali vlastnými modlitebňami, mali však spoločné zvony, ktoré používali spoločne s katolíkami a taktiež spoločné cintoríny. Svoje deti posielali do školy v matkocirkvi do Senice. Iba zlomok z nich, teda hlavne najmladšie deti, chodil do štátnej školy v Kunove, kde ich náboženstvo vyučoval tamjší štátny učiteľ – evanjelik Alexander Bartsch. V Sotinej a Rybkách nebola škola, ktorú by mohli navštevovať miestne deti. V zápisnici je zaznamenané, že ochotne prispievali na potreby matkocirkvi a neboli medzi nimi žiadne spory.⁴⁶

Ďalšiu časť tvorí opis správy cirkevného zboru a stavu jeho mravného života. Vizitátor skontroloval zápisnice z miestnych konventov. Ďalej konštatoval, že návštevnosť chrámu bola uspokojujúca. V období výročných slávností, adventu a pôstu býval chrám „*húfne a dôstojne*“ zaplnený. Nachádzame aj poznámku o zriedkavom narušaní sviatosti pouličným spevom alebo pokrikovaním počas nedeľných a sviatočných dní mimo chrámu. Službami Božími nikto nepohrdal, ale našli sa veriaci, ktorí chodili do chrámu iba zriedkavo kvôli zamestnaniu, chorľavosti alebo nedostatku teplého oblečenia počas zimných mesiacov. V samostatnom bode je zaznamenaná informácia o hriechoch v cirkevnom zbore: „*Na koľko oko ľudské dovidí a ucho dopočuje, značné verejné hriechy v cirkvi nepanujú. Pri nedávno sa udavšom prípade vraždy vrah prišiel od inak a zavraždený tiež len dočasne tu býval. Občas prihodia sa menšieho dosahu krádeže po poli a záhradách. O hriechoch proti 6 Božiemu prikázaniu podávajú dôkaz kedy-tedy sa vyskytujúce nezákonné plody. Nešťastné manželstvo kde tu najde sa, najlepšie o nich vie ovšem ten Vševedúci.*“ V cirkevnom zbore sa nachádzali dokonca aj odlúčené manželstvá, ktoré končili rozsobášením. Taktiež sú v zápisnici zaznamenané tri divé manželstvá. Jedno skončilo smrťou muža, druhé rozsobášením. Vizitátor na margo tejto situácie poznamenal: „*Dúfajme, že spomocou Božou bude to tak i potom v podobných pádoch.*“ Ďalej spomínal výskyt nemanželských detí. Farár v takomto prípade napomínal nepoctivú matku a zisťoval informácie

⁴⁵ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 14.

⁴⁶ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 14 – 15.

o nezákonnom otcovi a snažil sa dohovoriť im, aby vstúpili do manželstva. Farár pri poklesoch veriacich bol vyzbrojený mečom slova a ten vraj vo väčšine prípadov postačoval. Našli sa aj dvaja mládenci uväznení kvôli krádeži, ale to boli výnimočné prípady.⁴⁷

Okrem evanjelikov žili v Senici aj rímskokatolíci a židia. Miestni evanjelici s nimi nažívali v pokoji a znášanlivosti. Prestupy na iné vierovyznania sa vyskytovali iba zriedkavo. Sekty v Senici neboli a dokonca ani obyvatelia bez vierovyznania.⁴⁸

Ďalšia časť je venovaná kazateľskému úradu, konkrétne aktuálne úradujúcemu farárovi Martinovi Braxatorisovi.⁴⁹ Veľmi podrobne zachytáva aj jeho duchovnú službu so všetkými zvykmi spojenými so službami Božími, prípravou konfirmandov, vyučovaním snúbencov, krstami, pohrebmi, svadbami, ohláškami snúbencov atď. V zápisnici je zaznamenané, čo robil farár, ak mal voľno: „*V prázdných mimo úradných hodinách, kazateľ najradšej zaoberá sa čítaním a študovaním i zábavných i vedeckých a zvlášte odborných spisov a časopisov. Je i skromným spisovateľom v prose i veršoch, ináče je milovníkom záhradníctva a vôbec prírody.*“ Jeho knižnica obsahovala viac ako sto kníh teologického, ale i filozofického charakteru.⁵⁰

Nasledujúca časť je venovaná detailnému opisu farského príbytku⁵¹ a dôchodkom farára. Na Michala dostával farár každoročne hotovosť 700 zlatých. V štolach – za krst 30 korún, za úvod 30 korún, za ohlášky alebo sobáš platili majetnejší 2 zlaté a chudobnejší 1 zlatý. Za pohreb detí do 1 – 2 rokov dostával 50 korún, za pohreb dospelých 80 korún a za pohreb s kázňou 2 zlaté.

⁴⁷ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet történetek – Nyitrai egyházmege 1902, Szenicz, s. 15 – 16.

⁴⁸ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet történetek – Nyitrai egyházmege 1902, Szenicz, s. 17.

⁴⁹ Jeho krátky životopis začína informáciou o dátume a mieste narodenia. Martin Braxatoris sa narodil 2. mája 1863 v Radvani vo Zvolenskej stolici. Jeho otcom bol známy slovenský básnik Andrej Braxatoris Sládkovič a matka Antónia Julianna Sekovič. Elementárnu školu navštevoval vo svojom rodisku, a potom odišiel na evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici, kde skončil prvých päť tried. Potom nasledovalo štúdium v Prešporku na evanjelickom lýceu, kde skončil tri najvyššie triedy a v roku 1882 tu zložil skúšku z dospelosti. Nasledovalo štúdium teológie v Prešporku, Rostocku a Lipsku. 2. novembra 1887 bol biskupom Gustávom Szeberinyim vysvätený za kňaza. Bol kaplánom v Nagylaku, v Liptovskom Svätom Mikuláši a v Brezovej. Dňa 10. júla 1892 bol jednohlasne zvolený za farára v Senici. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet történetek – Nyitrai egyházmege 1902, Szenicz, s. 17 – 18.

⁵⁰ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet történetek – Nyitrai egyházmege 1902, Szenicz, s. 18 – 20.

⁵¹ Fara bola v roku 1893 dôkladne obnovená. Od kostola ju delila farská záhrada. Bolo v nej 5 veľkých izieb, kuchyňa, komora, práčovňa, pivnica, dreváreň, maštaľ. V záhrade bola vkusná, ale v tom čase spustená murovaná budka. Na fare sa nachádzal archív, cenné nádoby, svietniky, chrámové rúcha a kurátorská truhlica skladujúca zvonkové a oferové peniaze. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezet történetek – Nyitrai egyházmege 1902, Szenicz, s. 21.

Okrem toho dostával štyri ofery – na vianočnú, veľkonočnú a svätodušnú slávnosť a na nedeľu po Sv. Trojici. Dôchodok kazateľa nebol v porovnaní s jeho predchodcami ani navýšený, ani menší.⁵²

Najobširnejšia časť je venovaná škole. Prvá podkapitola je zameraná na vyššiu školu a učiteľa starších detí Pavla Gašpara,⁵³ ktorý v Senici úradoval od roku 1882. Vyučoval predpoludním od 8.00 do 11.00 a popoludní od 14.00 do 16.00. V zápisnici sa nachádza aj zoznam predmetov, ktoré učil a pomocou akých učebníc.⁵⁴ Dekan ho chválil za jeho prácu, žiaci pod jeho vedením dosahovali chválitebný prospech. On sám vynikal hlavne v zemepise, čo pretavil do spísania *Nitrianskeho školníka*. Vo voľnom čase sa zamestnával čítaním pedagogických a vedeckých kníh a časopisov, zveľaďovaním cirkevnej hudby a pestovaním viniča. Okrem toho bol aj notárom miestneho cirkevného zboru. Ďalší zápis sa týka žiactva. V senickom cirkevnom zbore bolo 254 školopovinných detí, z toho chodilo do evanjelickej elementárnej školy 201, do nižších tried (I. a II.) 119 a do vyšších (III. – VI.) 82. Školský rok trval 10 mesiacov a skúšky sa konali verejne v chráme za prítomnosti okresného dekana, miestneho cirkevného predstavenstva, rodičov a viacerých členov cirkevného zboru. Rodičia z mestečka svedomito posielali svoje deti do školy, v prípade, že boli nedbanliví dostávali napomínanie od obecného predstavenstva. Riadnu dochádzku hatili poľné práce na jeseň a jar, hlavne v prípade detí roľníkov a nádeníkov. Tieto prekážky mohli

⁵² EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezetérténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 21.

⁵³ Pavol Gašpar sa narodil v Čáčove v Nitrianskej stolici 20. augusta 1857 v chudobnej roľníckej rodine (otcovi Andrejovi a matke Anne, rodenej Belanovej). Elementárnu školu navštevoval vo svojom rodisku, kde aj takmer päť rokov vykonával mendické služby v tamojšom evanjelickom cirkevnom zbore a často zastával povinnosti učiteľa nielen v škole, ale aj v chráme. Pod vplyvom tamojšieho farára Samuela Ruttkaya išiel v roku 1873 na evanjelické gymnázium do Turčianskeho Svätého Martina, kde študoval aj vďaka finančnej podpore evanjelikov. Potom nasledovalo štúdium na evanjelickom kráľovskom štátnom reálnom gymnáziu v Přešove na Morave, kde dokončil štvrtú triedu, potom odišiel do Šoprona na učiteľský seminár, kde aj obdržal v roku 1880 diplom. Po zložení učiteľskej skúšky sa odobral do Prahy na štúdium cirkevnej hudby, kde v roku 1882 na interkonfesionálnej varhanickej škole získal titul organistu. 3. septembra 1882 bol po smrti učiteľa Jána Štepita jednohlasne zvolený za senického pomocného učiteľa a po ročnom skúšobnom období za riadneho učiteľa mladších detí. V roku 1888 mu za úradu Jána Beža zverili samostatné vedenie vyšších tried hornej školy a správcovstvo chóru. Okrem toho bol aj správcom cirkevného speváckeho zboru. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezetérténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 22.

⁵⁴ Zoznam obsahoval tieto konkrétne tituly: 1. Náboženstvo z Leškovho katechizmu, 2. Evanjelia a Epištoly z Nového zákona, 3. Malý Lutherov Katechizmus, 4. Nábožné piesne zo Zpevníka, 5. Biblické Historie dľa Bežovho vydania, 6. Cirkevná Historie dľa Nitrianskeho Školníka, 7. Reč slovenskú a čítanie dľa Nitrianskeho Školníka, 8. Reč maďarskú a čítanie dľa štátnej čítanky V. Groó, 9. Počty dľa Počtovnice Győrffyho a Močnika, 10. Zemepis dľa Nitrianskeho ev. Školníka, 11. Dejepis dľa Nitrianskeho ev. Školníka, 12. Prírodopis dľa Nitrianskeho ev. Školníka, 13. Fysika dľa Nitrianskeho ev. Školníka, 14. Spev dľa príručnej Pertiture, 15. Krasopis dľa predpisov Bežových, 16. Kreslenie dľa Malého Kresliča Bežovho. Názvy učebníc uvádzame v originálnom znení (aj s chybami) tak, ako sú zaznamenané v zápisnici. Pozri: EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezetérténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 23.

byť odstránené jedine za predpokladu, že každý rodič pochopí dôležitosť školy. Vyššia škola senická bola rozdelená na III., IV., V. a VI. triedu. Chlapci a dievčatá sa vyučovali v jednej učebni, boli oddelení len v laviciach. Škola bola dobre zaopatrená, dokonca mala zvláštny fond, z ktorého nakupovala knihy a učebné pomôcky pre chudobné deti. Mládež od III. triedy vyučoval telocvik učiteľ mladších detí. Škola nemala stromovú škôlku, a preto prebiehala výučba ovocinárstva iba teoreticky. Školská knižnica obsahovala 343 zväzkov kníh. Opakovaciu školu sa nepodarilo zriadiť napriek viacerým pokusom, pretože množstvo konfirmovaných detí odišlo do služby, deti vo veku 12 – 15 rokov chodili do miestnej meštianskej, učňovskej alebo gazdovskej školy a mnohé deti išli na stredné školy a do ústavov. Okrem evanjelickej školy sa v Senici nachádzali ďalšie tri štátne školy.⁵⁵ Náboženstvo vyučoval deti miestny farár 2 hodiny týždenne.⁵⁶

Druhá podkapitola v rámci časti venovanej škole je zameraná na nižšiu školu a učiteľa mladších detí Pavla Vaníčka.⁵⁷ Nižšiu školu navštevovalo 119 detí za rovnakých podmienok ako deti vo vyššej škole. Samostatná časť je venovaná školskej budove,⁵⁸ ktorá bola vystavená v roku 1862 nákladom 8 841 zlatých. Ďalšia časť je venovaná dôchodkom učiteľov.⁵⁹ V najpočetnejšej filii v Kunove by potrebovali vlastnú evanjelickú školu, ale finančné ťažkosti to neumožňovali a medzičasom tam zriadili štátnu školu, do ktorej bol posielaný evanjelický učiteľ náboženstva. Do tejto školy chodilo 20 evanjelických detí. Filia v Sotine bola veľmi blízko Senice (10 minút) a aj cesta v zime bola dobre prístupná. Vo

⁵⁵ Išlo o školy: Uhorská kráľovská štátna elementárka v Senici, Uhorská kráľovská štátna meštianska škola v Senici a Uhorská kráľovská štátna elementárka v Kunove.

⁵⁶ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezzettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 22 – 24.

⁵⁷ Pavel Vaníček sa narodil 20. decembra 1864 v Senici v meštianskej rodine (otcovi Jozefovi a matke Alžbete, rodenej Kuklišovej). Do elementárnej školy chodil vo svojom rodisku. Nižšie gymnázium navštevoval v Prešporku a prípravku v Modre a v Šoprone, kde aj získal učiteľský diplom. Ako učiteľ potom pôsobil jeden rok v Szemere pri Rábe. Od roku 1888 pôsobil ako učiteľ vo svojom rodisku, kde vyučoval menšie deti (I. a II. trieda) ráno od 8.00 do 11.00 a popoludní od 14.00 do 16.00. Vyučoval deti s chválitebným prospechom. Okrem učenia nemal žiadne iné bočné zamestnanie. Vo voľnom čase sa venoval pestovaniu viniča a kantorsko-organistickým povinnostiam. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezzettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 24 – 25.

⁵⁸ Prízemie bolo gongom rozdelené na dve polovice. V tej napravo býval učiteľ menších detí, mal dve izby, kuchyňu, komoru. Naľavo sa nachádzala školská sieň a jedna cirkevná izba v prenájme. Takéto rozdelenie malo aj poschodie, ktoré obýval učiteľ starších detí. Školské siene aj učiteľské príbytky boli priestranné a zodpovedali zdravotným požiadavkám. Pri školskej budove na dvore sa nachádzali dve drevárne. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezzettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 25 – 26.

⁵⁹ Učiteľ starších detí dostával každoročne na Michala 500 zlatých, mohol používať polovičku učiteľskej záhrady. Z troch výročných ofier dostával polovičku, za všetky úkony (pohreb, ohlášky atď.) dostával podobne ako farár. Učiteľ mladších detí dostával taký istý plat ako učiteľ starších detí. Ani jeden z učiteľov nedostával štátnu podporu. EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezzettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 26.

fílii v Rybkách bolo tak málo evanjelických detí, že bolo nemožné zriadiť tam školu.⁶⁰

V poslednej časti nazvanej Sťažnosti a žiadosti sa konštatuje, že senický cirkevný zbor, farár ani učiteľ nemali v čase kanonickej vizitácie žiadne sťažnosti ani žiadosti. Záver kanonicko-vizitačného protokolu je opatrený podpismi a pečiatkou. Všeobecný konvent, ktorého prítomní podpismi uznali protokol za hodnoverný, sa konal 27. júla 1902.⁶¹ Za týmto protokolom sa nachádza ešte oficiálna zápisnica spísaná samotným biskupom Fridrichom Baltíkom, ktorý vykonal kanonickú vizitáciu 23. a 24. augusta 1902. Biskup schválil a potvrdil protokol a opatril ho niekoľkými poznámkami a nariadeniami. Napríklad nariadil zistiť znalcom umeleckú hodnotu oltárneho obru, nariadil zostaviť zoznam archívnych listín, nariadil umiestniť do chrámu truhlicu na milodary pre evanjelickú cirkev a. v. atď. Keďže sa z protokolu dozvedel, že v senickom cirkevnom zbore bolo veľa evanjelických žobrákov, odporučil pre nich zriadiť nejakú útulňu. Pretože školu navštevovalo 200 žiakov a učili ich len dvaja učitelia, odporúčal biskup rozšíriť učiteľskú stanicu. Taktiež učiteľom nariadil, aby žiakov učili ovcinárstvo nielen teoreticky, ale i prakticky a aby to cirkevný zbor umožnil. Biskupovi sa nepáčilo, že v školskej budove jednu izbu prenajímali a nariadil využívať ju radšej na školské účely. Na záver je zápisnica podpísaná všetkými zúčastnenými. Vo všeobecnosti biskup vyjadril spokojnosť s prácou kňaza aj učiteľov. Až na pár poznámok a odporúčaní, nemal žiadne vážnejšie výhrady voči fungovaniu cirkevného zboru v Senici.⁶²

⁶⁰ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 24 – 27.

⁶¹ EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, s. 27.

⁶² EOL, fond: IX. Gyűjteményes anyagok, IX/2. Tematikus gyűjtemények – Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica visitatio) és gyűlekezettörténetek – Nyitrai egyházmegye 1902, Szenicz, nečíslované.

ADALÉKOK AZ 1921-ES PÜSPÖKVÁLASZTÁS TÖRTÉNETÉHEZ¹

TÖMÖSKÖZI Ferenc

Addings to the first episcopal election of 1921

This study provides a glimpse into the history of the Cisdanubian District of the Slovak and Subcarpathian Reformed Church. Central stage is the conflict between the church districts of Bars and Komárom concerning the first episcopal election of 1921. The study tries to find answers to the questions about the purpose of electing Balogh Elemér and why did he get into the foreground. His name as a defining personality does not come up even once during the process of self-organization. Why didn't they elect Patay Károly, who as a senior and dean of the diocese fulfilled the duties of vicar bishop and saw most precisely the consequences of delaying self-organization.

Keywords: Slovak and Subcarpathian Reformed Church, Episcopal election, Cisdanubian Reformed Church District, Reformed Dioceses of Tekov and Komárno.

A szlovákiai református egyház két világháború közötti történetének kutatása az elmúlt néhány évben jelentős eredményeket tudhat magáénak. Folyamatosan jelennek meg a levéltári kutatásokon alapuló írások. A kutatások egyik fő fókuszja magának a szlovákiai református egyháznak, mint a Magyarországi Református Egyháztól leválasztott és önállósodásra kényszerült egyháztestnek a létrehozása. Ezt az önállósodási folyamatot több történeti szálra is fel lehet bontani, kezdve az államvezetéssel való első kapcsolatfelvételtől az egyházkerületi alakuló közgyűléseken át, egészen a lévai Zsinatig bezárólag. Jelen esetben a Dunáninneni Református Egyházkerület alakuló közgyűlésén meghirdetett püspökválasztás kerül górcső alá. Ez a sorsfordító történelmi esemény azért is érdekes, mert sem a tiszáninneni, sem a kárpátaljai egyházkerületben nem eredményezett ilyen vitát az újonnan létrehozott egyházkerületek élére javasolt püspök személye. A dunántúli egyházkerületet alkotó barsi és komáromi egyházmegye ellentétes nézetei a püspökválasztásban csúcsosodtak ki, mivel korábban, az egyházkerület létrehozása folyamán már figyelemre méltó érdekellentétek jöttek létre.

A fellelhető szakirodalomban csupán azt olvashatjuk, hogy Balogh Elemér pozsonyi lelkészt választották meg a Szlovenszkói Dunáninneni Református Egyházkerület püspökének, ám arra már nem adnak választ, hogy miért éppen Baloghot javasolták és választották meg püspöknek. Mi lehetett az elképzelése, terve a megválasztását támogató lelkészeknek?

¹ A tanulmány a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiában, a szocializmus éveiben (1948–1989) című kutatási projekt keretében készült.

Baloghnek a pozsonyi gyülekezet lelkipásztoraként az egyházmegye és az egyházkerület önszerveződési munkálataiban meghatározó személyiségként egyszer sem tűnik fel a neve. A személye inkább csak a püspökválasztás során került előtérbe. Adódik a kérdés, hogy miért nem azt az embert jelölték és választották meg püspöknek, aki az önszerveződésnek a legelső pillanattól kezdve a legnagyobb harcosa volt? Vajon miért nem biztosították egyöntetűen a támogatásukról azt a Patay Károlyt, aki rangidős esperesként legszignifikánsabb alakja volt az egyházi önszerveződés mechanizmusának, ellátva a püspökhelyettesi teendőket? Hiszen egyházkerületében, egyházi vezetőként a lehető legpontosabban látta az önszerveződés halogatásának súlyos következményeit. A vonatkozó szakirodalomból úgy tűnik ki, mintha Balogh Elemér megválasztása a lehető legkézenfekvőbb megoldás lett volna. Mélyebb levéltári kutatások során viszont elibénk tárul sok olyan adat, melyek jelzik: korántsem volt ez olyan egyértelmű, ugyanis nem mindenki értett egyet Balogh Elemér jelölésével.

Még mielőtt alaposabban körüljárnánk a címben megjelölt püspökválasztást, annak előzményeit és menetét, essen néhány szó arról a két személyről, akik ennek a mikrotörténeti témának a főszereplői. Mivel a tanulmány nem a szereplők életének aprólékos bemutatására koncentrál, ezért csupán a főbb életrajzi elemek kerülnek közlésre. A történet két főszereplője Balogh Elemér pozsonyi lelkész és Patay Károly alsó-, felsőszecsei református, rangidős esperes és helyettes püspök.

Balogh Elemér 1866. februárban 6-án született Székesfehérváron, apja Balogh Sándor református lelkész, anyja Micheli Mária. Tanulmányait Pálfán kezdte, mivel apját ide helyezték el lelkészi szolgálatba. A gimnáziumi éveket Budapesten töltötte, ahol eleinte a természettudományok iránt mutatott érdeklődést, ám a későbbi évek folyamán az irodalomtudományok felé húzott. A gimnázium után a budapesti teológiára iratkozott be, ahol 1888-ban fejezte be tanulmányait. A budapesti évek után peregrinus volt az edinburghi Free Church College-ban. A skóciai évek meghatározó időszaknak bizonyultak életében, hiszen az itt kialakított kapcsolatait püspökké választása után bőven tudta kamatoztatni. Hazatérése után először Kálozon, majd Budán lett segédlelkész. Innen hívták a Kendeffy családhoz házi tanítónak. A tanítói munkája alatt elfogadta a budapesti Skót Misszió meghívását és három évig szolgált itt, mint missziós segédlelkész. Pesten lett lelkész. 1894-ben kötött házasságot Incze Jolánnal, akivel 30 évig voltak házasságok (felesége 1928-ban hunyt el).

Vályi Lajos esperes 1895. április 28-án kinevezte, mint a pozsonyi református missziós gyülekezet rendes lelkészének. Ezt követően a gyülekezet úgy határozott, hogy Pozsonyban egy templom és lelkészlakás felépítéséhez helyben és az egész országban gyűjtést szerveznek. Balogh Elemér arra is vállalkozott, hogy Angliában is szervez gyűjtést felolvasásokon keresztül. A lelkész fizetéséről az egyház úgy gondoskodott, hogy az 500 forint közalapi segélyen kívül az egyházközség az évi adóból 500 forintot ad, 200 forintot pedig az államtól fog kapni a pozsonyi állami tanintézetekbe járó református diákok hitoktatásáért. Így ekkor a teljes fizetése 1300–1400 forintot tett ki.² 1901-ben egy Grassalkovich téri

² *Dunántúli Protestáns Lap*. 1895. 6. évf. 37. sz. p. 581–582.

házat vett meg istentiszteleti célra, mivel addig az evangélikusok templomában tartották az alkalmukat, ám ez a megoldás sem bizonyult tartós megoldásnak. Ekkor döntöttek a mellett, hogy egy saját templomot fognak építeni.

1907-ben a gyülekezet megfelelő telket talált az Irgalmasok terén, ahol a sóraktár épülete állt. Ebben az épületben tartották fogva annak idején a később gályarabságra hurcolt protestáns lelkészeket. (Börtöncellájuk ajtaja a mai napig látható a templomban.) Az új templom felszentelésére 1913. október 5-én került sor az egyház és a város nagyszámú képviselői részvételével. A templomépítéshez szükséges összeget, nemcsak a gyülekezet, a más felekezetek és a város adta össze, hanem amerikai, svájci, hollandiai és az Egyesült Királyságból is küldött segélyeket.³ Balogh Elemér nemcsak templomot, hanem gyülekezetet is épített. Híveit sorba látogatta, 1901-től angol nyelvű istentiszteleteket is tartott, majd a konvent megbízásából összegyűjtötte a bécsi református magyarokat egy missziói gyülekezetbe. 1909-ben a komáromi egyházmegye tanácsbírájává, 1921-ben pedig a Szlovenszkói Dunáninzeni Református Egyházkerület püspökévé választották meg. Miután Pálóczi Czinke István püspök 1928-ban lemondott, 1929 őszén átvette az egyetemes konvent lelkész elnöki tisztségét.

A lelkési és egyházvezetői munka mellett a történeti tudományokkal is foglalkozott. A fő kutatási területe a gyászévtized és gályarab prédikátorok története volt. 1896-ban végigjárta a gályarabságra hurcolt prédikátorok útvonalát. 1921-ben észak-amerikai körútra indult és ellátogatott New Yorkba, Philadelphiába, Baltimoreba és Pittsburgba. 1929-ben és 1931-ben először Dél-Európát, majd Nyugat-Európát járta be. A magyar református egyháztörténet mellett kutatta a hugenotta-magyar és a szláv-magyar kapcsolatokat. Foglalkozott a XVI. századi magyarországi útleírásokkal is. Írt a valdensek magyarországi hatásáról, kutatta a horvát reformációt és a reformáció hatását a görögkeleti egyházra.⁴ 1938. április 16-án hunyt el 72 éves korában.

Patay Károly, az alsó-, felsőszecsei református gyülekezetek lelkésze, a Barsi Református Egyházmegye esperese, a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Egyház Konventjének és Zsinatának rendes tagja. Szódón született 1860. május 21-én. Apja, Patay Károly szódói lelkész⁵, nagyapja baracskai preorans tanító.

³ N. N. A pozsonyi ref. templom felavatása. In *Dunántúli Protestáns Lap*. 1913, 24. évf., 41. sz. 342–343.

⁴ *Református Világzemle*. 1939. V. évf. 2. sz. pp. 50–64. FAZEKAS, Sz. Balogh Elemér élete és munkássága. In *Teológiai Fórum*. 2010, IV. évf., 1. sz., pp. 3–15. SOMOGYI, A. Balogh Elemér. In TÖMÖSKÖZI, F. (szerk.). *A hit és a közösség szolgálatában. Életutak a Szlovákiai Református Keresztény Egyházban*. Komárom : Selye János Egyetem, 2018, pp. 180–185. *Dunántúli Protestáns Lap*. 1938, 49. évf., 17. sz. pp. 76–77. PERES, I. *A pozsonyi református gyülekezet története*. Pozsony, 2004. http://www.refblava.szm.com/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf letöltés ideje: 2020. március 31.

⁵ 1824. augusztus 8-án született Baracskán. Apja Patay Péter tanító. Tanulmányok: Selmechánya, Pápa. A szabadságharc alatt élelmezési biztосként működött. Visszatért Nagypeszekre segédlelkésznek, majd Szódóra választották. Felesége Kiss Matild, Kiss Károly lelkész lánya. TtREL. I. 8. d) Személyi adattár. 11d. Szódó.

Tizenegy testvére volt.⁶ Elemi iskoláit Szódón végezte. Kilenc éves korában a selmecbányai főgimnáziumnak a növendéke lett. Érettségét 1877-ben tett, majd a sárospataki teológiára iratkozott be. A sárospataki főiskolai kántusnak alprecentora volt, melyről hangjának elvesztése után lemondott. Kápláni vizsgát 1881. május 30-án tett a barsi egyházmegyei közgyűlés előtt, a papi vizsgát pedig 1883-ban abszolválta a Székesfehérváron tartott egyházkerületi közgyűlés előtt. Két évig tartó kápláni éveit Nagypeszeken, Kiskálnán, Orosziban, Nagyodon, Alsóváradon töltötte el. Alsóváradon a templomot, az iskolát és a lelkészlakást a közel hat évi szolgálati idő alatt rendbe hozta. 1889-ben az alsó- és felsőszecsei gyülekezetek választották meg lelkipásztorukká. Új állását 1890-ben foglalta el. Társadalmi és egyházi munkájának méltánylásaképpen 1915-ben Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki a bécsi udvar. Az egyházmegyei vezetésben először egyházmegyei tanácsbíróvá, 1896-ban pedig esperessé választották. Tagja volt a magyarországi egyetemes konventnek. Az államfordulatot követően az önszerveződés élére állt, miután a csehszlovák kormány 1919-ben és 1920-ban sem utalta az állami támogatást a református lelkészeknek, mivel a kisebbségi magyarság református hitközösségét nem tekintette megszervezett, Magyarországtól független egyháznak. Patay Károly mint rangidős esperes és mint püspökhelyettes átvette az egyházkerület ügyeinek intézését. Esperesként és zsinati képviselőként részt vesz az 1923-ban összehívott lévai zsinaton, az egyes szakbizottságokban és a Konventben. 1936-ban megvált esperesi tisztétől, lelkipásztori állásától és nyugalmába vonult. A barsi egyházmegye örökös tiszteletbeli esperesnek választotta meg. A nyugdíjazás után Nagykálnára vonult vissza.⁷ Itt 1939. szeptember 1-én, 80 éves korában, tragikus körülmények között hunyt el.⁸

Felesége Klára Ilona. Felsőgörögön született. Apja Klára Antal, anyja Bihary Lujza.⁹ Meghalt 1903. szeptember 9-én, 28 éves korában.

Gyermekeik: **László.** 1885. – 1890. december 15. **Ilona.** 1887. – 1908. december 17. **Margit.** 1888. – 1890. december 22. **Margit.** 1891. június 26. Keresztszülők: Bacha Lajos szódói lelkész és Klára Irén. 1911. szeptember 17-én férjhez ment Bézy Ferenchez. **Béla.** 1893. szeptember 29. – 1908. szeptember 17. Keresztszülők: Bacha Lajos szódói lelkész és Klára Irén. **Etel.** 1895. július 25. Keresztszülők: Bacha Lajos szódói lelkész és Klára Irén. 1927. október 25-én férjhez ment Fogarassy István MÁV főmérnökhöz. **Irén.** 1897. szeptember 2. Keresztszülők: Bacha Lajos szódói lelkész és Klára Irén. 1923. január 3-án férjhez ment Pintér György rendőrtisztviselőhöz.¹⁰

⁶ Margit. 1890. március – 1890. december 22. László. 1861. október 11. Erzsébet. 1863. augusztus 7. Sándor. 1865. február 21. István. 1866. november 23. Gyula Kálmán. 1869. január 26. Később farnadi lelkész. Lajos. 1870. október 28. Gizella Katalin. 1872. május 30. – 1874. február 3. Pál. 1874. május 5. András Miklós. 1876. november 1. később kisölvedi lelkész. András Kálmán. 1878. szeptember 19. TtREL. I. 8. d) Személyi adattár. 11d. Szódó.

⁷ Dunántúli Protestáns Lap. 1939. 50. évf., 40. sz., pp. 202–204.

⁸ GYÖR, E. A *Dunántúli Református Egyházkerület 1940. évi január hó 11. napján Pápa városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*. Pápa 1940, p. 5.

⁹ TtREL. I. 8. d) Személyi adattár. 7d. Garamlók.

¹⁰ TtREL. I. 8. d) Személyi adattár. 6d. Alsószecse.

A két egyházmegye szembenállását a püspökválasztásnál egy korábbi, hosszabb vita már kimélyítette. A vitás kérdés lényege az volt, hogy a komáromi egyházmegye az egyházkerületi döntésig, sőt a szavazáson is elvetette a Magyarországtól független egyházkerület létrehozását, míg a barsi egyházmegye, Patay Károly esperessel és helyettes püspökkel az élén az önszerveződés támogatói voltak.

Az egyházkerületi alakuló közgyűlést megelőző napon volt a komáromi egyházmegye közgyűlése, ahol ismét a Magyar Református Egyháztól való elszakadást tárgyalták. A közgyűlés úgy határozott, hogy az egyházalkotmánynak a megváltoztatását nem látta szükségesnek.¹¹ Az egyházkerületi önszerveződéssel kapcsolatban Tóth Kálmán esperes arra a megállapításra jutott, *hogy ha megmaradunk tovább is passiv elzárkózottságban, mint élő tiltakozás a végzettség ellen, tűrve-szenvedve a mellőztetést, szegénységet és bizonytalanságot; vagy megalkudni a helyzettel, szervezkedni a felkínált alapon s reá bízni magunkat, ügyünket az állam feltételezett jóakarátára?*¹²

1921. január 27-én szintén Komáromban hívták össze a Szlovenszkói Dunáninnyi Református Egyházkerület közgyűlését, amelyet Patay Károly püspök-helyettes és Szabó György főgondnokhelyettes¹³ vezetett. Tárgyalás alá került az, hogy Dunáninnyi Református Egyházkerület néven szervezzék meg az új és független egyházkerületet, tovább az, hogy az önszerveződésért járó állami segínyt elfogadják-e vagy sem, illetve, maradjanak-e mégis csak a status quo mellett.¹⁴ A felszólalások után megtörtént a szavazás az önszerveződést illetően. Az előadói javaslatok mellett és ellen egyenlő számú szavazat született, így a püspök-helyettes szavazata döntött. Patay Károly az elszakadás mellett szavazott, és ezzel létrejött a Szlovenszkói Dunáninnyi Református Egyházkerület. Patay úgy vélte, amennyiben a status quo mellett dönt, ott lennének, ahol elkezdték, vagy még ott sem. Látta ugyanis, hogy a helyzet egyre rosszabb, és a segélyekre mindinkább szükség van.¹⁵ A Vargha Sándor komáromi lelkész vezette pártnak így végül nem sikerült keresztül vinnie az elképzeléseit. Érdekes kérdés, hogy miért volt ennyire az önszerveződés ellen a komáromi egyházmegye, hiszen a többi egyházmegyében – valamennyi egyházkerületben – egyértelműen az önálló-sodás mellett voltak. Németh István püspök, aki komáromi lelkész is volt szintén az önszerveződés ellen volt, amelynek hangot is adott. Feltételezhető, hogy a komáromi egyházmegye lelkészei támogatásukról biztosították a püspököt. Arról nincsenek levéltári források, hogy ez mit is jelenthetett, de Németh Istvánnak pontos információi voltak a kialakult helyzetről. Vargha Sándor Németh Istvánnak írt levelében a következőket írja az egyházkerületi gyűlésen történekről,

¹¹ *Komáromi Lapok*, 1921. 42. évf., 9. sz., p. 4.

¹² VARGHA, S. *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1920. október 26-án, 1921. január 26-án és 1921. november 29-én tartott gyűléseiről*. Komárom 1923, p. 33.

¹³ Ezen a közgyűlésen mondott le posztjáról Szabó György főgondnokhelyettes. A közgyűlés Konkoly-Thege Sándort mint rangidős gondnokot hívta meg erre a posztra. GYALÓKAY, L. – BIHARY, K. (szerk.): i. m. 16.

¹⁴ PATAY, K. „*Igazolásom*” címmel. Alsószece, 1921. 03. 31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

¹⁵ PATAY, K. „*Igazolásom*” címmel. Alsószece, 1921. 03. 31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

a szavazásnak azon kimeneteléről, amelyet teljes mértékben elfogadhatatlannak tartott, Patay Károlyt téve meg legfőbb bűnbaknak: *Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr, Mélyen tisztelt Uram! Ide zárva méltóztatik venni egy reánk kényszerített akciónak a gyümölcsét. Nem szívesen mentem bele, jobb szerettem volna, ha a régi álláspontomon maradhattam volna, de ha már egyszer a telhetetlen kapzsi önzés, a méltatlan dicsvágy ide hajtott bennünket, igazán nem tehetek mást, mint hogy segítsek részt venni a méltó megbüntetésben. Igazán csúnya dolog, hogy amikor a legszebb alkalom nyílt volna előttünk méltó utódoknak bizonyulni a pápens ügy nagy harcosaihoz, akkor akadt egy magas tisztség viselője, aki hiúságtól vezérelve kiinrikálta a döntést és eljátszotta önértetünket, önbecsületünket. Adná a jó Isten, hogy ne csak a választás kedvem szerinti eredménye lenne a büntetése, hanem az itteni és a túlparti kálvinisták gúnykacaja is.*¹⁶

Ugyanezen közgyűlés elrendelte, hogy az egyes egyházak a püspöki és főgondnoki szék betöltésére irányuló szavazataikat február 20-ig adják le. Patay a félremagyarázások miatt hivatalosan is elrendelte az egyházkerületi tisztségekre a gyülekezeti részről megejtendő szavazást. A voksok leadásának határideje így az előzőleg megadott február 20-ról március 15-ére módosította.¹⁷ Ettől kezdve beindultak a szekértáborok kampányai, és lényegében mindenki letette a voksát. Soós Károly az esperesnek írt levelében a püspök személyére vonatkozólag felhívja a figyelmet arra, hogy erre a tisztre *a legalkalmasabbat, legkiválóbbat, legjobb szervező és kormányzó erőt, a legtisztább és legélesebb látású férfiút kell választani.*¹⁸ A komáromi egyházmegyében szerint több ilyen személy van, mint a barsi egyházmegyében, s megjegyzi, hogy *nem vezethet csak a hála és elismerés a múltban tett fáradozásért.*¹⁹ Valószínűsíthető, hogy ez egy nagyon finom utalás lehetett Patay Károly személye ellen. Ezen felül Pataynak nagyon alacsony volt a támogatottsága a komáromi egyházmegyében. Ehhez nagyban hozzájárult az a negatív hangvételű kampány, amely a püspöki teendők átvételétől kezdve meghatározta Patayhoz fűződő viszonyukat. A levéltári anyagokból úgy tűnik, hogy ennek a Patay-ellenes hangulatnak a fő szószólója Vargha Sándor lehetett.

A támogatói bázisa lényegében a barsi egyházmegyére korlátozódott, mégis mind a két egyházmegye lelkészeinek szétküldték azt a körlevelet, amelyben arra buzdítottak, hogy Patay Károlyra adják le szavazataikat. *Nem akarunk személyeskedni, nem akarjuk az ellenfél önző, hiú érdekeiről lerántani a képmutatás hitvány fátyolát, nem akarjuk megbántani az ellenvéleményen levő atyánkfiaiak jelöltjét sem, de aki csak egy parányit ismerős egyházi*

közeletünkkel, az tudni fogja mit tett Patay Károly és mit nem tett Balogh Elemér. Józan belátásokra bízunk testvéreink, hova adjátok szavazataitokat; de ha kálvinista egyházunk jövődjét szépnek, boldognak akarjátok látni, akkor ma

¹⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MRE ZSL). 2a. 305. 200.

¹⁷ Patay Károly püspökhelyettesi körlevele. Alsószece, 1921.02.20. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 90/1921.

¹⁸ Soós Károly levele Tóth Kálmán esperesnek. Búcs, 1921.02.02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 63/1921.

¹⁹ Soós Károly levele Tóth Kálmán esperesnek. Búcs, 1921.02.02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 63/1921.

*a mi kerületünkben csak egyetlen egy férfiúra adhatjátok szavazataitokat, aki testben bár gyöngé mint Kálvinunk, de lélekben erős, bátor, fáradságot tűrő, javunkat mindig szívében viselő kálvini harcosunk és ez a férfiú: Patay Károly helyettes püspökünk.*²⁰

Balogh Elemért támogató Komárom megyei lelkészek szintén körlevélben kérték fel mindkét egyházmegye gyülekezeteit, hogy az általuk támogatott püspökjelöltre és tisztikarra adják le a szavazatukat. Balogh Elemér mellett az volt a legfőbb érvük, hogy az ő rendkívüli, sok oldalú képzettsége, – angol, francia, német stb. nyelvtudása, – külföldi ismeretségei és összeköttetései, melyeket több utazása és a külföldi lapokban való irodalmi működése által szerzett, erős biztosítékul szolgálhatnak nekünk arra nézve, hogy meg tudja menteni a még megmenthetőt, s kivívja a még kivívhatót. Habár egyh. közéletünk több tisztos férfia érdemelné meg a püspöki tisztséget, mégis őt: a közszerepléstől szerényen félrehuzódó, de azért köztisztelőnek és népszerűségnek örvendő férfiut jelöljük püspökünknek. Érdemessé teszik őt erre már képzettsége, szónoki; meggyőző képessége, becsületes papi működése is, de ha arra gondolunk, mily kiváló előnyök származhatnak egyházainkra, tisztviselőinkre, híveinkre, ha ez a férfiú akár a vele egy városban székelő kormánynál, akár a külföldi nagy testvéregyházaknál, akár a külföldi hittestvérek világkonferenciáin felszólal tárgyal, érvel, meggyőz, érdeklődésre és cselekvésre serkent, jogvédelmet, erkölcsi és anyagi támogatást eszközöl ki, s teszi mindezeket nem mint tolmács, nem mint szócső, hanem mint önálló vezetőférfi, aki maga vezeti és irányítja a tárgyalások folyamatát s a maga bölcs gondolatait és érzéseit ültetgeti át a bennünket alig ismerő hittestvérek szívébe, ugy-e, ezekre gondolva, szinte lehetetlen másra szavaznunk mint Ő reá!²¹

Az egyházkerületi vezető tisztségekre a következő javaslatot tették a körlevélben:

Püspök: Balogh Elemér, főgondnok: Szabó György (Szilassy Béla).

Egyházkerületi lelkészi főjegyző: Gyalókey László, nemesócsai lelkész, világi főjegyző: Tuba János, takarékpénztári vezérigazgató.

Egyházkerületi lelkészi aljegyző: Söröss Béla, losonci lelkész, világi aljegyző: Kersék János dr., lévai ügyvéd, barsi tanácsbíró.

Egyházkerületi lelkészi tanácsbírák: Gyalókey László, Móroczy Mihály, ógyalai lelkész, Gálffy Géza, felsőgelléri lelkész, Udvardy Gyula, madari lelkész, Biharvölgyi Kálmán, pozsai lelkész, Akucsi Lajos, nagypeszeki lelkész.

Világi tanácsbírák: Finkey Ferenc dr., pozsonyi egyetemi tanár, Gaál Gyula dr., nyug. komáromi polgármester, egyházmegyei tanácsbíró és a komáromi református egyház főgondnoka, Mohácsy János dr., komáromi ügyvéd, az Országos Kisgazda-, Földműves- és Kisiparos párt ügyvezető elnöke, egyházmegyei tanácsbíró, Gombos Kálmán, komáromi táblabíró, Kersék János dr., Szilassy

²⁰ Patay Károlyt támogató körlevél. 1921.02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. I.,

²¹ SZRKE KL Komárom, KEL, e. I. 1921. *Komáromi Lapok*, 1921, 42. évf., 12. sz., p. 2.

Béla, a losonci egyház főgondnoka, valamint aki eddig is kerületi tanácsbíró volt, Zsindely Ferenc)²²

Nagyon érdekes az a névsor, amely a körlevél végén van, ugyanis csak 19 név²³ szerepel benne, mint Balogh Elemér püspökké választásának támogatói. Látható, hogy korántsem volt olyan egyöntetű támogatottsága a Komáromi Egyházmegyében.

A legkorábbi ismert reakció Balogh Elemér jelölésére Sedivy László, nyitrai missziós lelkész 1921. január 28-án kelt levele, amelyben leírta, hogy teljesen felesleges jelölni erre a pozícióra, mert fokozódó halláskárosodása képtelené tenné arra, hogy ellássa a püspöki tisztséggel járó feladatokat. Ezt a levelet még a körlevél előtt küldte az esperesnek. Alternatívának javasolta Söröss Bélát, mégpedig azért, mert ha valamilyen közintézményt – lehetséges, hogy Sedivy itt a lelkészképzőre gondol – szeretnének Losoncon létrehozni, akkor így több esély lenne rá. Balogh Elemér számára pedig személyre szabottan kitalált egy posztot, mégpedig külmissziói titkár címet. Sedivy nem véletlenül veti fel a külmissziói titkári kinevezést, ugyanis ő is tudta, hogy Balogh Elemérnek nagyon jó külföldi kapcsolatai voltak.²⁴ A listát összeállító ülés után Vargha Sándor az esperesnek azt javasolta, hogy az így megüresedett világi tanácsbírói helyre Zsindely Ferencet jelöljék.²⁵ Sedivy László pedig egy külön körlevélben reagált a komáromi egyházmegye jelöltállító gyűlésére. Szabó György főgondnoki jelölését elhibázott döntésnek tartotta Szabó Magyarországra költözése miatt. –Ehhez azért azt meg kell jegyezni, hogy amikor a körlevelet szétküldték a két egyházmegyébe, még nem tudták, hogy Szabó György végleg át fog költözni Magyarországra. Vargha Sándor jelezte is az esperesnek, hogy Szabó megkérte, hogy a főgondnoki tisztre Szilassy Bélát jelöljék. Sedivy, Balogh Elemér jelölését újfent annak halláskárosodására hivatkozva helyteleníti, s amint az írja: *ugyan hát a jelölő értekezlet arra nem is gondolt, hogy a kerületi gyűlés elnöki székéből ily szervi foglalkozással lehetne figyelemmel kísérni és vezetni a tanácskozásokat, vagy kormányférfiakkal érintkezést keresni, tárgyalást folytatni, replikázni, bármiféle bármily nyelvű világkongresszuson hallgatólag és szereplőleg részt venni. Hiszen ilyen helyeken eszme csere, vita folyik, amihez nemcsak éles elme, ékes nyelv, de jó fül is kell!! Teljes tehetetlenségre volna kárhozthatva a püspöki adminisztráció az elkerülhetlen és igen gyakori személyes érintkezés száz meg száz vonatkozása és esélyeiben,*

²² Körlevél. Komárom, 1921.02.07. Egyházmegyei levéltár, esperesi levelezés. Iktatószám nélkül. Lásd még: *Komáromi Lapok*, 1921, 42. évf., 12. sz., p. 2.

²³ Beke Kálmán ekecsi, Csekes Béla dunaradványi, Fekecs Sándor nagymegyeri, Galambos János apáczsakállasi, Gálffy Géza felsőgelléri, Gyalóky László nemesócsai, Györy Elemér hetényi, id. Kúr Géza, kulcsodi, ifj. Kúr Géza csicsói, Lénárth Lajos kisújfalusi, Mórocz Mihály ógyallai, Rácz Elemér, magyarsóki, Sándor Benő negyedi, Soós János, zsigárdi, Soós Károly búcsi, Topa József diósförgepatonyi, Vargha Sándor komáromi, Czike János nagytyáni, Csiba Imre dunamocsi lelkész. Körlevél. Komárom, 1921.02.07. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

²⁴ Sedivy László levele. 1921. 01.28. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

²⁵ Varga Sándor ebben a levelében kétszer is leírja Szilassy nevét, de mind a kétszer Aladárt ír Béla helyett. Ez azért lényeges, mert mint tudjuk, Szilassy Aladár a magyarországi belmisszió vezéralakja volt. Vargha Sándor levele Tóth Kálmán esperesnek. Komárom, 1921.02.21. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

ennek pedig a közérdeket józanul kitenni nem szabad. Neki ugyan dicsőséget nem szerezne, közügyeinknek nem használna, csakis ártalmára lehetne. Balogh Elemér érdemeit úgy kell honorálni, hogy azzal a közügy hátrányt ne szenvedjen! Egyházszervezetünk, kormányzatunk élére, egész ember kell, akit gyakorlottsága, tapasztalatai, az anyagi téren is tájékozott ismeretei teljesen kvalifikálnak. Tudományosság. Olvasottság, nyelvismeret még nem meríti ki az összes követelményeket, ezt is fontoljuk meg!²⁶ A lista többi személyével is problémái voltak, mert szerintem ebben a helyzetben nem a személyeskedő és a részrehajló törekvéseket kellene támogatni. A saját listáját a következőképpen állította össze, amelyben ekkor már nem Söröss Béla volt a jelöltje a püspöki címre.

Püspök: Patay Károly, főgondnok: Konkoly-Thege Sándor vagy Szilassy Béla.

Főjegyző: Gyalóka László, Dr. Kersék János, aljegyzők: Vargha Sándor, Dr. Tóth Sándor, esetleg Oswald Kálmán.

Lelkeszi tanácsbírák: Akucs Lajos, Söröss Béla, Sándor Benő, Udvardy Gyula.

Világi tanácsbírák: Dr. Kersék János, Dr. Mohácsy János, Dr. Kiss Jenő, Dr. Tóth Sándor, Forray Béla vagy Schmidt Imre.²⁷

Sedivy körlevelére Vargha Sándor reakciója az volt, hogy ezt a körlevelet nem kell komolyan venni, mert – ahogyan az esperesnek írja – folyamatosan kapja a híreket arról, hogy újabb lelkészek csatlakoznak a Balogh pártján állókhoz. A győzelemben biztos volt, mert tudni vélte, hogy Patay a Komáromi Egyházmegyéből csak pár szavazatot fog kapni, viszont Balogh a Barsi Egyházmegyéből hatot, a Drégelypalánkiból kettőt.²⁸ A Barsi Egyházmegye válaszkörlevele sem váratott magára sokáig. A Patay Károlyt támogatók érveinek kulcsgondolata az volt, hogy *akik parányit ismerős egyházi közéletünkkel az tudni fogja, hogy mit tett Patay Károly és mit nem tett Balogh Elemér [...] de ha kálvinista egyházunk jövődjét szépnek és boldognak akarjátok látni, akkor ma a mi kerületünkbe csak egyetlen egy férfiúra adhatjátok szavazataitokat.*²⁹

Annak ellenére, hogy a komáromi egyházmegyében a lehangosabb támogatói Balogh Elemérnek voltak, számbelileg nem voltak igazán többségben. Figyelmesen végigolvasva a püspökjelöltet támogató névsort, láthatjuk, hogy hiányzik többek között Tóth Kálmán esperes is, aki Patay Károlyt támogatta. Ezt onnan lehet tudni, hogy a szavazatok leadási határideje és az eredmények közreadása után Balogh Elemér egy levelében reagált Tóth Kálmánnak a püspökválasztási időszakban kifejtett munkájára. A herefordi anglikán püspök, a *The Modern Churchmen* 1920. márciusi számában megjelent írásából vett idézetet ajánlja az esperesnek: „harcolj, ha valami ügy ellenese vagy, amíg a harc ideje tart, de ha az ütközet ellenedre dől el, tarts ki a többség határozata mellett, és segítsd az sikerre vezetni.” Mint írja, az idézet első felét már teljesítette, és most reméli, hogy

²⁶ Sedivy László körlevele. 1921. 02.14. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

²⁷ SEDIVY, L. *Reflexiók a kerületi tisztségek betöltésére.* 1921.02.14. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

²⁸ Vargha Sándor levele Tóth Kálmán esperesnek. Komárom, 1921.02.21. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

²⁹ A Barsi egyházmegye lelkészeinek körlevele. 1921. február. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

a megtett nyilatkozatok³⁰ az idézet második felét ténylegesen be akarják váltani. Ezzel arra utal, hogy megértette, hogy vannak nyilatkozók, mint Tóth Kálmán, akik nem pártolják a püspökségét, de bízik abban, hogy a közös ügy előbbre valóbb, mint a személyes érdek. Felkéri Tóthot, hogy Patayval együtt ne ellenséget lássanak benne, hanem az általa képviselt ügyek egyházi emberét.³¹ Balogh valószínűsíthető győzelmének a hírére elindult ellene egy személyes sértettségből fakadó támadás. Ezt próbálták volna meg felhasználni ellene, hogy rossz színben tüntessék fel. Ez az eset Boross Kálmán ügye volt, aki vélte, vagy valós sérelmét igyekezett olyan formában felhasználni, hogy az estlegesen kérdéseket vessen fel az új püspök pártatlanságát illetően. Boross jelezte az esperesnek, hogy még 1918-ban Balogh Elemér „a gyűlölködő haragját” a lányára is kiterjesztette, akit ezzel hátrányos helyzetbe hozott. Boross szerint Balogh Elemér a hivatalos értesítés ellenére sem ment el a pozsonyi felső leányiskola magánvizsgájára, ahol a többi más vallású leány a hitoktatóik előtt tett hittanvizsgát, és Boross lánya csak oly módon kaphatta meg erről a szükséges igazolást, hogyha ő, mint lelkész és magántanár kiállítja a hittanvizsga-bizonyítványt. Boross az esperesen keresztül kérte, hogy Balogh még a beiktatása előtt indokolja meg e tettét.³² Balogh Elemér válasza a kérdéses ügyben az volt, hogy ismeri Boross lányait, tanította is őket, és sohasem viselkedett velük bántóan, valamint az igazgató eleve fegyelmi alá vonta volna, ha az értesítés ellenére jelent volna meg a vizsgán. Csakhogy annak időpontját nem közölték vele, és tudomása szerint azon a napon nem is tartózkodott Pozsonyban.³³ Boross viszont egy másik levelében azzal érvel, hogy Balogh ott volt aznap Pozsonyban, még az utcán és a tanári szobában is találkozott vele, ám amikor ők bementek az iskolába, Balogh távozott, és ezt – Boross szerint – szándékosan tette.³⁴ Amint írja, a vizsgázás idején még az iskolaszolgát is elküldték érte. Mivel ez az eset egy mesterségesen gerjesztett ügy volt, így úgy tűnik, hogy ezzel a levélváltással le is lezárult.

Patay Károly az ellene szóló támadásokra reagálva többek között azt írta, *holott ha oly nagyon törekedtem volna a püspökségre, siettem volna minél előbb elrendelni! Sőt még a szavazatok felbontásával sem tartottam szükségesnek a sietést; esperes társam több időre túlra menvén, kért, hogy mást bízzak meg az elnökléssel, de azt írtam, hogy nekünk nem sietős, bevárjuk, míg haza érkezik. S ma is úgy vannak a szavazatok felbontatlanul; azért sietek e sorokkal, hogy engemet se alteráljon, félre magyarázásra se adjon okot, az azután való ezen válaszom.*³⁵ Pa-

³⁰ Tóth Kálmán levele Balogh Elemérnek. Deáki, 1921.04.15. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 183/1921.

³¹ Balogh Elemér levele Tóth Kálmán esperesnek. Pozsony, 1921.04.20. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³² Boross Kálmán levele Tóth Kálmán esperesnek. Kamocsa, 1921.04.13. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³³ Balogh Elemér levele Tóth Kálmán esperesnek. Pozsony, 1921.05.03. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³⁴ Boross Kálmán levele Tóth Kálmán esperesnek. Kamocsa, 1921.05.07. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³⁵ Patay Károly körlevele, „Igazolásom” címmel. Alsószecse, 1921.03.31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

tay esetében jelen volt az is, hogy az önszerveződést sokan rossz néven vették és őt tették felelőssé a kialakult helyzetért. Felhozta példának, hogy a tiszáninneni egyházkerület is megválasztotta a püspökét és a tisztkarát, és senki sem vádolta a másikat hűtlenséggel és árulással. Mi több – ahogyan Patay írja –, Révész Kálmán a miskolci lapokban közölt írásában védelmébe vette a tiszáninneniek önszerveződési törekvéseit. Őt magát pedig felelősségre vonták, holott a közgyűlési határozatoknak és a kényszer szülte helyzetnek megfelelően járt el.³⁶ Nem értette, hogy amíg az önszerveződés az egyik helyen végül is egy elfogadott és támogatott eljárás volt, addig az ő esetében szinte árulásnak tekintik.

Korábban már szó esett arról, hogy Balognak sem volt többségi támogatottsága. A következő táblázatban a két legfontosabb tisztségre leadott szavazatok anyae gyházközségi megoszlása szerepel.

Az 1921-es püspöki és főgondnoki választás eredményei gyülekezeti bontásban ³⁷		
	Balogh Elemér	Patay Károly
1.	Alistál	Alsófe gyvernek
2.	Apácaszakállas	Alsószecse
3.	Bátorkeszi	Alsóvárad
4.	Búcs	Bajka
5.	Csicsó	Bori
6.	Csilizpatas	Érsekkéty
7.	Csilizradvány	Farnad
8.	Csúz	Garamlók
9.	Diósforgepatony	Garamsalló
10.	Dunamocs	Garamszentgyörgy
11.	Dunaradvány	Hontfüzesgyarmat
12.	Ekecs	Hontvarsány
13.	Ekel	Kiskálna
14.	Felsőgellér	Kisölvéd
15.	Garamvezekény	Léva
16.	Hetény	Mohi
17.	Kissáró	Nagyod
18.	Kisújfalu	Nagyölvéd
19.	Komárom	Nagypeszek
20.	Komárom	Nagysalló
21.	Komárom	Nemesoroszi
22.	Komárom	Pozba
23.	Komáromszentpéter	Szódó
24.	Kulcsod	Újbars
25.	Lakszakállas	Vámosladány
26.	Madar	Zólyom
27.	Magyarsók	Zselíz

³⁶ Patay Károly körlevele, „Igazolásom” címmel. Alsószecse, 1921.03.31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³⁷ A teljes kerületi tisztkar szavazást lásd: 1921. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

28.	Martos	Ipolypásztó
29.	Megyerics	Losonc
30.	Nagykeszi	Losonc
31.	Nagymad	Alsószőlős
32.	Nagymegyer	Deáki
33.	Negyed	Kamocsa
34.	Nemeshodos	Kismánya
35.	Nemesócsa	Marcelháza
36.	Ógyalla	Nyitra
37.	Padány	Zsigárd
38.	Perbete	Ruttka
39.	Pozsony	
40.	Réte	
41.	Somorja	
42.	Szap	
43.	Tany	
44.	Vágfarkasd	
45.	Vágfarkasd	

Látható, hogy szinte azonos támogatottsága volt a két jelöltnek, csupán 7 szavazat volt a különbség közöttük. Amint az várható volt, Balogh Elemért a komáromi, Patay Károlyt pedig a barsi egyházmegyéből támogatták a legtöbben.³⁸ Azt is tudni lehetett, hogy mind a komáromiban, mind a barsiban³⁹ voltak olyan gyülekezetek, amelyek a másik egyházmegye jelöltjét támogatták. A komáromiból ilyen volt Deáki, ahol Tóth Kálmán, Nyitra és Ruttka, ahol Sedivy László és Kamocsa, ahol pedig Boross Kálmán voltak a lelkészek. A táblázatból az is kitűnik, hogy a szekértáborok összezártak, és lényegében mindenki a saját egyházmegyei jelöltjét támogatta. Azt azért érdemes hozzátenni, ha bárki más is a komáromi egyházmegye jelöltje és egyöntetűen szavaz az egyházmegye, akkor is az ő jelöltjük nyert volna, hiszen számszerűleg több szavazattal rendelkezett, mint a barsi egyházmegye.

A szavazás eredménye után a közgyűlés beiktatta a gyülekezetek által választott tisztségviselőket, megszavazta a konventi zsinattartás szükségességét, egyszersmind ünnepélyesen beavatta hivatalába az új egyházkerület első püspökét. Püspöki beiktatására 1921. június 22-én, egy szerdai napon került sor. A hely és az időpont sem volt véletlen. Ennek kapcsán az írta Tóth Kálmán komáromi esperesnek, hogy a beiktatás helyszíne mindenképp Pozsony legyen, mert egyrészt a gyülekezet ragaszkodik hozzá, másrészt a barsiak nem szívesen mennek Komáromba. Az időponttal kapcsolatban megjegyezte, hogy: vasárnap, kedd és péntek nem lehet, mert ünnep, illetve hetivásár napja lévén, templomunkat [...],

³⁸ SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

³⁹ Vargha Sándor szerint a Barsi Egyházmegyéből hat, a Drégelypalánkiból két szavazatra számíthattak. Ez a számítás – mint látható – nem jött be, de a várt eredményen ez mit sem változtatott. Vargha Sándor levele Tóth Kálmán esperesnek. Komárom, 1921.02.21. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

de kibámulási alkalmat keresik ostromolnák meg és lepnék el. Kiszorítván onnét az oda hivatalosakat és – valókat. El kell ismerni, hogy a politikai hatóságnak az a rendelkezése, miszerint a vasárnap legalábbis munkaszünet napja legyen, – ha még nem is egészen keresztyén, de humánus intézkedés. Az egyház tehát ne rontsa le azt, amit a politika jót épít s hagyja meg a vasárnapot az Úr napjának. Testi és lelki pihenésnek, üdülésnek s ne használja nehéz lelki munkával, esetleg izgalmakkal járó gyűlésezésnek. [...] Mi pedig maradjunk vasárnap a gyülekezeteinkben a reánk bízott igehirdetésre. [...] Vasárnap ne gyűlésezzünk. A szerdai napra messziről is megjöhet mindenki, és idejében haza ér, s vasárnapra szépen elkészülhet. [...]»⁴⁰

A Dunáninnyi Egyházkerület első tisztségviselői kara végül a következőképpen alakult.

Püspök Balogh Elemér pozsonyi lelkész.

Főgondnok Szilassy Béla, losonci földbirtokos.

Lelkeszi főjegyző Gyalókey László, nemesócsai lelkész.

Világi főjegyző Tuba János.

Lelkeszi aljegyző Sörös Béla, losonci lelkész.

Világi aljegyző dr. Kersék János, lévai ügyvéd.

Lelkeszi tanácsbírák Akucs Lajos, Udvardy Gyula Mórocz Mihály, Gálffy Géza, Gyalókey László és Bihary Kálmán.

Világi tanácsbírák dr. Mohácsy János, dr. Finkey Ferenc, dr. Gaál Gyula, dr. Kersék János, Süteő István.

Konventi rendes képviselők pedig Patay Károly, barsi esperes és dr. Finkey Ferenc. A póttagok Söröss Béla és dr. Mohácsy János.

Kerületi pénztáros Nemes Kálmán, somorjai lelkész.

Számvevők Akucs Lajos, lelkész és Schmidt Imre, Takarékpénztári igazgató.

A kerületi tanügyi bizottság elnöke Tóth Kálmán esperes. A bizottság tagjai: Fekecs Sándor, Czegléd Pál, Kovács Alajos, Végh István.

A pénzügyi bizottság elnöke Tuba János, tagjai pedig Gálffy Géza és dr. Kersék János.

A jogügyi bizottság elnöke dr. Finkey Ferenc, tagjai pedig Söröss Béla és dr. Gaál Gyula.

A misszióbizottság elnöke Gyalókey László, tagjai pedig Udvardy Gyula és Süteő István.⁴¹

1920–21 fordulóján szinte mindenki belátta, hogy az önszerveződés a Magyarországi Református Egyháztól szervezetileg független egyház létrehozása az egyetlen járható út, még ha kényszerből is fakad. A csehszlovák állam csak akkor volt hajlandó tárgyalni a református egyházzal, ha létrehozzák a saját egyházszervezetüket. Ebben a patthelyzetben, amikor a többi egyházmegye már

⁴⁰ Balogh Elemér levele Tóth Kálmán esperesnek. Pozsony, 1921.05.27. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l.

⁴¹ VARGHA, S. *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1920. október 26-án, 1921. január 26-án és 1921. november 29-én tartott gyűléseiről.* Komárom 1923, p. 45.

az önszerveződés gyakorlati megvalósításán munkálkodott, a komáromi egyházmegye döntő része még mindig a régi rendszer fenntartása mellett foglalt állást. Olyan konokul kitartott az álláspontja mellett, hogy az egyházkerületi közgyűlésen a dunáninnyi egyházkerület létrehozásáról szóló szavazáson döntetlen eredmény született, a barsi egyházmegye esperesének, Patay Károlynak a szavazata volt a döntő, és ezzel létrejött a Szlovéniai Dunáninnyi Református Egyházkerület. Az egyházkerület létrehozása után ismét vita kerekedett a két egyházmegye között, mégpedig arról, hogy ki legyen az új egyházkerület püspöke. A komáromi Balogh Elemért, a barsi egyházmegye pedig Patay Károly barsi esperest és püspökhelyettest támogatta. A komáromiak két legfontosabb indoka az volt, hogy egyrészt Balognak köztudottan jó kapcsolata volt Masaryk köztársasági elnökkel, és úgy vélték, hogy a személyes ismeretség és barátság az egyre jobban antiklerikálissá váló államban meghatározó tényezője lehet az egyház és az állam közötti tárgyalásoknak. Ez a kapcsolat bármennyire volt is szoros, egyetlenegy komolyabb ügynél sem sikerült olyan módon felhasználni, mint azt gondolták. Mivel sem politikai, sem diplomáciai tapasztalataik nem voltak, így nem ismerték ezt a világot, amely nagyon távol állt a lelkes munkától. Így nem tudták előre felmérni, hogy ez a baráti kapcsolat inkább a tudós Balogh Elemérnek szól, mint a református püspöknek, amely hivatal ekkor már közvetve politikai színezettel bírt. Azt, hogy valójában ez a barátság mennyire volt komolyan vehető egyházi ügyekben, jól példázza az az eset, amikor 1924. szeptemberében Pálóczi Zsinke Istvánnal és Bertók Bélával hivatalos látogatást tettek volna a köztársasági elnöknel. A pozsonyi teljhatalmú minisztériumból a következő leiratot kapták: *Czinke István, Balogh Elemér és Bertók Béla püspököknek elnök úrnál leendő hivatalos látogatása ügyében a magyar kir. szoc. klub titkárának, Tomory úrnak 1924 aug. 28.-án történt telefon tudakozódására a köztársaság elnök urának irodája kérésére közöltetik Önökkel, hogy az elnök urat ez az ajánlat megörvendeztette és ezt köszöni Önöknek; ezzel azonban a látogatást valóban megtörténtnek tekinti és nem kívánná, hogy az urak még külön Tapolcsányba való utazással fáradjanak.*⁴² Balogh minden tekintélyét latba vetve kilincselte a Nemzetművelődési Minisztériumban, és napi szinten járt be a lelkészek ügyes-bajos dolgainak intézése miatt. Ezek inkább a püspöki hivatal titkárait szabták feladatok lettek volna, s azt kell mondanunk, ily módon lényegében aprópénzre váltotta a püspöki tekintélyét. Másrészt viszont szoros kapcsolatokat ápolott több nyugat-európai protestáns egyházzal is, akiknek a képviselőivel rendszeresen találkozott, és beszámolt a csehszlovákiai reformátusság helyzetéről. Arról még egyelőre nem rendelkezünk megfelelő forrásokkal arra nézve, hogy ezeknek a beszélgetéseknek volt-e valamilyen visszhangja a nyugati egyházakban. Segélyeket a teológia és a tanítóképző felállítására ugyan küldtek, de hathatós és hosszú távú politikai és anyagi támogatás nem érkezett. Balogh támogatásának nyilvánvaló oka, egy optimista módon előrelátó egyházpolitikai indíttatás volt, noha az önszerveződésben tevékenyen nem vett részt. A püspöki hivatal iratanyaga is arról árulkodik, hogy a közel két évtizedes püspöki szolgálata

⁴² (MRE ZSL) 2a. 305. 217.

alatt mindent tőle telhetőt megtett, de továbbra is megmaradt annak a tudósnak, aki európai körútjain is leginkább a magyar reformátusság történetét kutatta.

Poznámky k dejinám biskupskej voľby v roku 1921

V poslednom období sa zvýšil záujem reformovanej cirkevnej historiografie o výskum dejín cirkvi v medzivojnovom období, pričom vďaka archívnym výskumom sa osvetlili mnohé doteraz nepoznané stránky tejto etapy dejín reformovanej cirkvi na Slovensku. Veľký záujem je najmä o skúmanie vzťahu konštitujúcej sa reformovanej cirkvi na Slovensku k domovskej (uhorskej, resp. už maďarskej cirkvi). Tento emancipačný proces sa dá skúmať cez rôzne témy, od nadväzovania vzťahov so štátnou mocou, po organizačné a územno-správne budovanie reformovanej cirkvi, prvé zakladajúce synody. V príspevku sa do podrobnejšej analýzy dostala voľba biskupa Preddunajského reformovaného dištriktu. Táto udalosť je zaujímavá aj z toho dôvodu, že v žiadnom ďalšom dištrikte (teda ani v Predtiskom, ani v Podkarpatskom) nevyvolala voľba nových biskupov také vášne a kontroverzie, ako práve tu. Odlišné postoje tekovského a komárňanského seniorátu v rámci Preddunajského dištriktu, ktoré sa začali prejavovať už v čase vzniku dištriktu, vyvrcholili práve pri voľbe nového biskupa. Väčšinou sa v literatúre v súvislosti s voľbou v roku 1921 konštatuje, že za nového biskupa bol zvolený bratislavský farár Elemér Balogh. Avšak už nevysvetľujú, prečo došlo k voľbe takej málo výraznej postavy, o ktorej dovtedy bolo počuť iba veľmi zriedka. Nevyznamenal sa nijakou mimoriadnou činnosťou ani na čele bratislavského reformovaného zboru, ani v období organizácie cirkvi a jej konštituovania sa. Jeho meno sa do pozornosti dostalo až v súvislosti s biskupskou voľbou. Základnou snahou príspevku je nájsť odpoveď na otázku, prečo nebol do tejto funkcie zvolený Karol Patay, predtým už pôsobiaci ako senior a zároveň zastávajúci aj post zástupcu biskupa, ako aj oveľa viac angažovaný v aktuálnom dianí.

PONÍMANIE, MOTÍVY A VÝCHOVA KU KŇAZSKÉMU CELIBÁTU V PODMIENKACH TAJNEJ FORMÁCIE NORMALIZAČNÉHO OBDOBIA 1968 – 1988

Marián GAVENDA

Understanding, motives and starting points for priestly celibacy in the conditions of the secret formation of the normalization period 1968 - 1988

The anti-church struggle of the normalization process systematically focused mainly on priests. During the first two decades of atheist totalitarianism, their number was reduced by half - from 2,465 priests in 1948 to 1,210 priests in 1968. In the period of normalization, the decline was slower (out of 1,497 priests in the pastoral care in 1971 in 1988 there were 1,341), but the average age of the clergymen, which was 62 years in 1987, was rising, and the planned strategy of gradual extinction would have become radical until the next decade. The main topic of this paper is the motives of priestly celibacy and the formation for its adoption. According to his research, the author presents the results related to this topic, so it means how celibacy was perceived, experienced and how candidates for the priesthood were prepared for it in the years and the environment of the secret priestly formation of the normalization period (1968-1988).

Keywords: *priestly celibacy, formation, Catholic Church, normalization period, secret formation, Czechoslovakia.*

Proticirkevný boj normalizačného procesu sa systematicky zameriaval najmä na kňazov. V priebehu prvých dvoch desaťročiach ateistickej totality sa ich počet znížil na polovicu – z 2 465 kňazov v roku 1948 na 1 210 kňazov v roku 1968. V normalizačnom období je úbytok pomalší (z 1 497 kňazov v pastorácii v roku 1971 ich v roku 1988 bolo 1 341),¹ avšak narastá priemerný vek kléru, ktorý v roku 1987 predstavoval 62 rokov a plánovaná stratégia postupného vymierania by sa radikálne prejavila až v ďalšom desaťročí. Zároveň treba brať do úvahy nárast počtu obyvateľov. V Bratislave, napriek jej prudkému rastu, počet aktívne pôsobiacich duchovných v roku 1970 (34) klesol na 20 v roku 1987 – na rozdiel od roku 1948, keď mala Bratislava 150 000 obyvateľov a pôsobilo v nej 150 kňazov.²

Tajná kňazská formácia bola prirodzenou reakciou na túto situáciu a prejavom zdravej vitality duchovného organizmu Cirkvi, Kristovho mystického tela. I keď sa apoštolská činnosť i tajná kňazská formácia na Slovensku do značnej

¹ Porov. ŠIMULČÍK, J. *Zápas o svedomie : Hľadovka študentov bohosloveckej fakulty v roku 1980*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, s. 12-13. Štatistiky pravdepodobne uvádzajú rôznorodé kritériá, napr. počet rehoľných kňazov mimo pastorácie, diecéznych kňazov mimo pastorácie. Táto situácia sa menila aj vzhľadom na momentálnu politickú atmosféru odnímaním či udeľovaním štátneho súhlasu k vykonávaniu duchovnej služby. *Pozn. autora.*

² Porov. odkazy na archívne zdroje in ŠIMULČÍK, J. *Zápas o svedomie*, s. 13-10.

miere diali v rámci klasických reholí, prípadne v spojení s formami „laického apoštolátu“, pod tlakom okolností nadobudli isté spoločné črty, ktoré sú veľmi blízke fenoménu hnutí v celocirkevnom rozmere. Slovenská skúsenosť je teda potvrdením a súčasťou celocirkevnej skúsenosti, pričom sťažené okolnosti ešte viac osvedčujú vitalitu takejto formy cirkevného života. Je aj potvrdením vanutia toho istého Svätého Ducha, ktorý je vnútorným princípom každej charizmy.

Vznik malých spoločenstiev na Slovensku, podobne ako v iných krajinách marxistickej ateizácie teda nebol len pragmatickým dôsledkom prenasledovania a únikom pred policajnou kontrolou. Považovať túto skúsenosť len za núdzové riešenie vtedajšej situácie by nevysvetľovalo vnútornú atmosféru a duchovnú dynamiku a najmä *raison d'être* ich existencie aj po skončení prenasledovania. To nezávisle potvrdzujú aj respondenti tajnej formácie, ktorí takmer jednoznačne považujú za hlavný prínos tohto obdobia prácu a život v malých spoločenstvách a ako negatívum hodnotia neskorší návrat k masovej pastorácii na úkor osobnej.

Metodológia

Možnosť čím skôr osloviť žijúcich účastníkov tajnej formácie viedlo k voľbe *kvalitatívnej obsahovej analýzy*, upravenej na naše potreby z praxe analýz obsahov mediálnych komunikátov. Takto zvolený postup plne zodpovedá súčasným metodologickým požiadavkám kvalitatívnych, eventuálne *kvalitatívno-quantitatívnych prieskumov*. Práve táto metóda kladie menší dôraz na výber a veľkosť výskumnej vzorky, ktorú v prípade našej práce nie je v našich možnostiach ovplyvniť. Táto metóda už *per definitionem* umožňuje „nahliadnuť do daného problému, hoci aj reprezentovaného iba niekoľkými informátormi alebo obmedzeným súborom komunikátov, vybraných výskumníkom“.³ Z možností vyberáme postupy sledovania *frames* (rámcov)⁴ a *topoi*.⁵ Zber prvotného materiálu sa realizoval predovšetkým formou *všeobecného dotazníka*. Keďže nám ide najmä o kvalitatívny výskum, dotazník je koncipovaný formou otvorených otázok.⁶ Pre *všeobecný dotazník* sme sa snažili kvôli vyváženosti a rovnakému kritériu osloviť šty-

³ RONČÁKOVÁ, T. *Môže Cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* Praha : Paulínky, 2010, s. 12. T. Rončáková, odvolávajúc sa na zahraničných autorov zdôrazňuje, že „kvalitatívne obsahové výskumy založené na základných princípoch spoločenských vied nie sú „nevedecké“ iba preto, lebo aplikujú skôr interpretačný než pozitivistický prístup.“ *Tamže*, s. 13

⁴ Aby sa predišlo nejednoznačnostiam, pri používaní postupu sledovania *frames* vychádzame z ich definície od R. Entmana, ktorý pod *frames* rozumie „aspekty udalostí a vecí a ich prepájanie tak, aby sa podporila určitá interpretácia, hodnotenie a riešenie.“ ENTMAN, R. *Projections of Power: Framing News, Public Opinion and US Foreign Policy*. Chicago : University of Chicago Presss, 2004, s. 5.

⁵ Postup *topoi* (*loci*, spoločné miesta, zdieľané alebo prijímané idey v istom okruhu) pomáhajú „posudzovať okolnosti, postoje ľudí a ich politické a spoločenské správanie (v našom prípade náboženské). Ponúkajú preto morálne princípy, ktoré umožňujú kriticky skúmať a chápať odovzdávané posolstvá.“ GONZALES, G. N. *Lineamenti metodologici per l'esame della rappresentazione delle radici della società che hanno origine in famiglia*. Citované in RONČÁKOVÁ, T. *Môže Cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* Praha : Paulínky, 2010, s. 18.

⁶ Dotazník pozostáva z 28 otvorených alebo polootvorených otázok, spresnených spolu 57 podotázkami. Je štruktúrovaný podľa obsahu posynodálnej apoštolskej exhortácie Jána Pavla II.

roch respondentov z každého formačného zoskupenia,⁷ v niektorých prípadoch sa nepodarilo dosiahnuť ani tento počet – z kapucínskeho prostredia sa podarilo dosiahnuť výpovede len od dvoch respondentov, z lazaristického a z verbistického len po jednom respondentovi, spolu tak pripravilo rozsiahly materiál 34 respondentov. Váhu argumentov, vyjadrených v dotazníku umocňuje skutočnosť, že respondenti – účastníci tajnej formácie – odpovedajú s dvadsaťročným časovým odstupom, počas ktorého mohli, ba boli priamo nútení, konfrontovať svoju skúsenosť s formáciou, ktorá v ich prostrediach následne prebiehala v slobodných podmienkach. Okrem toho viacerí z nich absolvovali zahraničné štúdiá a mohli svoju skúsenosť tajnej formácie konfrontovať s kňazskou formáciou v iných prostrediach univerzálnej Cirkvi.

Zodpovedala tajná formácia požiadavkám magistéria Cirkvi?

Jedným z našich cieľov bolo skúmať, v čom spočíva nadčasový prínos slovenskej skúsenosti. Do takéhoto prehodnotenia minulosti explicitne vyzýva aj posynodálna exhortácia *Pastores dabo vobis*: „Je veľmi dôležité poznať situáciu. Nestačí len jednoducho uviesť fakty: je potrebné vedecké skúmanie, ktoré by poskytlo presný a konkrétny obraz reálnych pomerov v kultúre, spoločnosti a Cirkvi.“⁸ Tento dokument ako metódu odporúča postup *evanjeliového rozoznávania*, teda rozlíšenie pôsobenia dobra a zla, posúdenie tak pozitívnych, ako aj negatívnych činiteľov. Potrebu reagovať na osobitné okolnosti cirkevného života predpokladá *Ratio fundamentalis* aj v krajinách mimo kontextu prenasledovania.⁹

Z podkladov použitých do nášho hodnotenia a prístupných v publikovanej podobe možno ako kľúčové považovať dve knižné diela J. Ch. Korca „Kristov kňaz“¹⁰ a „O poslaní kňaza“,¹¹ nakoľko biskup Korec bol oficiálne zodpovedný za aktivity tajnej Cirkvi na Slovensku a udelil veľkú časť tajných vysviacok, ale aj pre ucelené, syntetické podanie tejto látky. Uvedené diela teoretizujú osobnosť a poslanie kňaza, ako bol vnímaný v období, keď prebiehala tajná formácia.¹² Vznikli tu aj pôvodné teologické prehľbenia ako *Teológia pred Božou tvárou*

Pastores dabo vobis (25. marca 1992), ktorá je nosným dokumentom cirkevného magistéria na tému kňazskej formácie a s ktorým komparujeme tajnú formáciu na Slovensku.

⁷ Na Slovensku fungovalo jasne vyprofilovaných jedenásť formačných zoskupení, viazucich sa v deviatich prípadoch na rehole a v dvoch na hnutia, ktoré vznikli priamo v podmienkach života tajnej Cirkvi na Slovensku (z reholí jezuiti, saleziáni, františkáni, kapusíni, dominikáni, redemptoristi, piaristi, lazaristi, verbisti, z hnutí Nazaret a Fatima).

⁸ JÁN PAVOL II. *Posynodálna apoštolská exhortácia o formácii kňazov v súčasnom svete Pastores dabo vobis*. Trnava: SSV, 1994, č. 10.

⁹ Porov. KONGREGÁCIA PRE KATOLÍCKU VÝCHOVU. *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* – „Základný poriadok pre formovanie kňazov. Trnava: SSV, 2000, s. 8.

¹⁰ Citujeme z oficiálneho vydania, publikovaného po viacerých samizdatových vydaniach až v roku 2010: KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*. Bratislava: LÚČ 2010. 377 s.

¹¹ Citované z oficiálneho vydania KOREC, J. CH. *O poslaní kňaza. Poznámky k pôsobeniu*. Bratislava: Nové mesto, 1996, 234 s.

¹² Vedomie zodpovednosti za osudy Cirkvi na Slovensku vyjadruje autor jasne hneď v úvode: „V duchu akéhosi nepokoja, v duchu záujmu, ktorý sa pýta a hľadá, budeme sa na týchto stránkach zamýšľať nad tým, aký by mal byť kňaz, aby bol požehnaním aj pre dnešok a aby plnil veľké poslanie, ktoré mu zveril Kristus cez svoju Cirkev“ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 15.

od P. Emila Krapku SJ,¹³ teoretizovaná metóda života z Božieho slova v úvodoch k meditačným príručkám J. A. Beňa,¹⁴ obohacujúcou skúsenosťou môže byť aj samotný systém prednášania. Vplyv tvorby J. A. Beňa na utváranie celkovej duchovnej atmosféry tajnej Cirkvi 70. a 80. rokov by si zaslúžil primerané a objektívne zhodnotenie.¹⁵ Formáciu, a nielen saleziánsku, poznačovali najmä jeho komentáre Druhého vatikánskeho koncilu, ako aj komplex tematicky nadväzujúcich duchovných cvičení.

Vývoj, ktorý v tom istom období prebiehal vo všeobecnej Cirkvi, zachytávajú najmä dokumenty cirkevného magistéria.¹⁶ Základný smer kňazskej formácie a identity udávajú dva koncilové dekréty, *Optatam totius* o kňazskej formácii a *Presbyterorum ordinis* o účinkovaní a živote kňazov,¹⁷ a ich rámec zas *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu* ako celok, najmä jeho nosné konštitúcie (*Lumen gentium*, *Dei Verbum*, *Sacrosanctum concilium*, *Gaudium et spes*). I keď niektorí poukazujú, že kňazstvo, ako sa odráža v dokumentoch, je „nevlastné dieťa koncilu“,¹⁸ je skôr dieťa jeho základných dokumentov.

Čo sa týka samotnej kňazskej formácie, dokument, ktorý systematicky zakomponováva aj ostatné základné dokumenty, ako i normy nového *Kódexu kánonického práva*, je *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*. Aj ten si

Zároveň tu aj jasne vymedzuje cieľ tajnej formácie i formovania kňazov, pôsobiach vo verejnej pastoraácii: „Našou úlohou nie je prispôbiť kňazstvo dnešným časom tak, aby bolo dnešku za každú cenu prijateľné a ním trpené. Našou úlohou je uchovať kňazstvo v celom jeho veľkom poslaní, v celej jeho sile, presvedčivosti a nevyhnutnosti pre svet“. KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 19.

¹³ Porov. KRAPKA, E. *Teológia pred Božou tvárou : Meditácie*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.

¹⁴ Porov. FAUDENOM, A. *Počuli sme slovo Pánovo*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1979, s. 6-15; BAJAN, S. *Hovor, Pane, tvoj sluha počúva*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1988, s. 7-13.

¹⁵ Čo sa týka J. A. Beňa SDB, možno pozorovať všeobecný trend posudzovať celú jeho tvorbu i apoštolské pôsobenie len na základe skúsenosti života Hnutia Nazaret a jeho ženskej vetvy Betánia, ktorým venoval posledné dve desaťročia svojho života. Pre historickú objektivitu treba uviesť, že Ján Augustín Beňo (1921 – 2006) bol jedným z hlavných promótorov tajnej kňazskej formácie v jednej z najpočetnejších a najdynamickejších reholí na Slovensku, saleziánov, ako aj priekopníkom systematickej práce s laikmi i popularizátorom teológie laikátu. Až do konca 70-tych rokov bezprostredne a úzko spolupracoval so skupinami okolo Silva Krčméryho a Vladimíra Jukla, pričom pre nimi organizované skupiny vytváral obsahovú bázu, vypracovával duchovné cvičenia, meditačné texty a pod., ktoré sa šírili najmä prostredníctvom magnetofónových audionahrávok. *Pozn. autora*.

¹⁶ Porov. Bibliografia, I. Základné dokumenty magistéria Cirkvi. Z rozsiahleho predkoncilového magistéria aj samotný koncilový dekrét *Optatam totius* ako základné uvádza: SV. PIUS X. exhortácia k duchovenstvu *Haerent animo*, 4. augusta.1908, S. Pii X Acta, IV, s. 237 – 264; PIUS XI., encyklika *Ad catholici sacerdotii*, 20. decembra 1935: AAS 28 (1936); PIUS XII., apoštolská exhortácia *Menti nostrae*, 23. septembra 1950: AAS 42 (1950), s. 657 – 702; JÁN XXIII., encyklika *Sacerdotii nostri primordia*, 1. augusta 1959: AAS 51 (1959), s. 545 – 579; PAVOL VI., apoštolský list *Summi Dei verbum*, 4. novembra 1963: AAS 55 (1963), s. 979 – 995.

¹⁷ Komentár, vystihujúci koncilovú atmosféru, možno nájsť in PLANNER, F. *Kňez a jeho poslaní*, Rím : Křesťanská akademie, 1972, *Optatam totis* s. 65-112, *Presbyterorum ordinis* s. 11-64.

¹⁸ Porov. PESCH, O.H. *Druhý vatikánsky koncil 1962-1965 : Příprava, průběh, odkaz*. Praha : Vyšehrad, 1996, s. 255-258 aj s kritickým hodnotením a spresnením pojmu „kňaz“ verus „presbyter“.

však kladie za cieľ iba „ukázať vhodné cesty, ktoré idú v ústrety rozličným potrebám pri formovaní kňazov a stanoviť určité hranice, v ktorých život seminaristov môže nasledovať“.¹⁹ Najucelenejší pohľad na problematiku kňazskej formácie v jej širšom zarámovaní, najmä so zameraním na profil kňazskej osobnosti, ponúka posynodálna apoštolská exhortácia Jána Pavla II. *Pastores dabo vobis*, ktorá explicitne vyjadruje úmysel, „aby po dvadsiatich piatich rokoch od ukončenia Koncilu završila koncilové učenie o tejto téme a učinila ho aktuálnejším a účinnejším v dnešných okolnostiach“. Medzi týmito dvomi medzníkmi magistérium Cirkvi venovalo kňazskej formácii aj priebežnú pozornosť.²⁰

V pokoncilovom období prechádzala Cirkvou závažná kríza identity kňaza, ktorá sa „zakladala na nesprávnom, niekedy dokonca tendenčnom chápaní učenia Koncilu. Toto je nepochybne jedna z príčin, prečo Cirkev utrpela veľmi početné straty, ktoré veľmi poškodili pastoračnú službu a kňazské povolania.“²¹ Paradoxne práve izolácia od západného sveta Cirkev na Slovensku od tejto krízy do značnej miery uchránila.²² Ako ďalej uvádza exhortácia *Pastores dabo vobis*, opätovne sa naliehavo pociťovala otázka kňazskej identity a formácie, aby „väčšmi zodpovedala súčasným okolnostiam v Cirkvi a v kultúre. Z problému identity kňaza sa pozornosť presunula na problémy spojené s procesom kňazskej formácie i s kvalitami života kňaza.“²³ Je teda prirodzeným prejavom života Cirkvi, naplňajúcej dielo spásy v prúde ľudských dejín, že neustále skúma znamenia doby a hľadá primerané formy odpovede na jej výzvy. Tajná formácia je teda jedným z prejavov normálneho života Cirkvi, i keď svojou povahou špecifickým.²⁴

Formácia zasadená v konkrétnom historickom kontexte

Aj keď veľmi odlišnou a svojráznou formou, ale tajná formácia, čo sa týka podstaty a princípov, predkladaných cirkevným magistériom, plne zodpovedá týmto požiadavkám a ako náš výskum ukázal, dokonca ich duchu je ešte vernejšia. Na ilustráciu uvedieme aspoň celkové výsledky hodnotenia z odpovedí na niektoré z otázok *všeobecného dotazníka*. Na otázku či mala tajná formá-

¹⁹ *Ratio fundamentalis*, s. 9. Dokument sleduje tri kritériá: a) jasnosť, b) univerzálnosť, c) aktuálnosť. Práve univerzálnosť predpokladá konkretizáciu na dané podmienky, čo opakovane zdôrazňuje. Porov. *Ratio fundamentalis*, s. 10.

²⁰ Obsah a vývoj magistéria v oblasti kňazskej formácie porov. in GALIS, T. *Počiatočná formácia kandidátov kňazstva*. Baďin : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2002, s. 177-180 aj s pripojeným poznámkovým aparátom.

²¹ *Pastores dabo vobis*, 11.

²² Hovorí sa aj o „štvrtjej revolúcii“ po prvej, ktorou bola reformácia, druhou francúzska revolúcia, tretou sovietska, ktorá je oveľa radikálnejšia, lebo preniká *in interiore homine* a rozvrátila nielen „telo“ spoločnosti, ale samotné ľudské telo a jeho integrálne zložky. Porov. INTROVIGNE, M. *Pedofilní kňazi : Hanba, potupa a pravda o útokoch na Cirkev a Benedikta XVI*. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 2010, s. 8-12.

²³ *Pastores dabo vobis*, 3.

²⁴ Ako vyplýva z cieľov synody, pri hľadaní nových ciest môže poslužiť aj skúsenosť tajnej formácie, fenomén, ktorý skúmame: „Nové generácie dnešných kandidátov služobného kňazstva sa značne líšia od svojich bezprostredných predchodcov a žijú v podstatne novom svete, ktorý sa ustavične a rýchlo vyvíja. Toto treba brať do úvahy tak pri náčrte, ako aj pri realizácii výchovy kandidátov na služobné kňazstvo.“ *Pastores dabo vobis*, 3.

cia prozreteľný zmysel (otázka č. 1) si 94,11 % myslí, že áno, záporná odpoveď 5,89%. Otázka č. 3: „Rozpoznala Cirkev výzvu doby života v totalite?“ pozitívne odpovedalo 79,06 %, nie 2,94 %, bez odpovede 18,00 %. V podobnom duchu sa nesú aj odpovede, hodnotiace zaradenie formovaných do civilného života, napr. otázka č. 11b „Dopĺňalo civilné zamestnanie formáciu a bolo pre ňu prínosom?“ – 85,30 % áno; 2,90 % nie; 11,76 % bez odpovede. Podobne otázka č. 21f: „Bola formácia v prirodzene zmiešanom prostredí lepšia než izolovaná“ 73,53 % áno; 5,88 % nie; 20,59 % bez odpovede. Že nešlo o nejakú elitársku alebo sektársku iniciatívu vo vnútri Cirkvi potvrdzujú ďalšie údaje, napr. otázka č. 8: „Mal si vedomie spoluúčasti a zapojenia do života všeobecnej Cirkvi u nás a vo svete?“ 94,12 % áno, 5,88 % bez odpovede, 0,00 % nie; pričom 76,47 % sa zapájala aj do života a aktivít oficiálnej Cirkvi; 5,88 % nie; 17,64 % bez odpovede. A napokon otázka č. 26 „Pripravila ťa tajná formácia na úlohy, ktoré ťa čakali v normálnych podmienkach!“, kde 76,47 % odpovedá pozitívne; 2,94 % negatívne; 20,59 % sa nevyjadrilo. Ak by sa v súčasnej kríze povolání na Slovensku (diecéznych i rehoľných) vzali vážne uvedené výsledky, celú formáciu by podľa nich bolo potrebné prebudovať do úplne inej formy.

Vychádzajúc z Listu Hebrejom, že „každý veľkňaz, vybraný spomedzi ľudí, je ustanovený pre ľudí, aby ich zastupoval pred Bohom“ (Hebr 5, 1), synoda z roku 1990 umiestňuje aj kňazskú formáciu do daného historického, kultúrneho a spoločenského kontextu: „Boh vždy povoláva svojich kňazov z určitého ľudského a cirkevného prostredia, ktorým sú nevyhnutne poznačení a do ktorého sú poslaní slúžiť Kristovmu evanjeliu, teda aj do podmienok prenasledovanej Cirkvi.“²⁵ V našom výskume sme zisťovali, akú úlohu zohrali v napĺňaní ducha Druhého vatikánskeho koncilu i následného magistéria podmienky prenasledovania. Naša východisková téza, ktorá sa potvrdila, teda znie: *čím viac boli potlačené niektoré aspekty kňazskej formácie a služby, o to viac mohli vyniknúť iné*. V tomto zmysle situácia perzekúcie okliešťovala vonkajšie aktivity, no nútila ísť na podstatu. Ďalšou prioritou, ktorú *Presbyterorum ordinis* zdôrazňuje, je, že kňazi zároveň *naďalej žijú s ľuďmi ako s bratmi*.²⁶ Je to rovnosť i bratstvo žitím toho istého krstu.²⁷ Pre našu situáciu je dôležitá poznámka č. 20 *Presbyterorum ordinis*, ktorá zdôvodňuje potrebu, aby *Cirkev našla spôsob svojho pôsobenia v každých podmienkach a prispôbila sa im*.²⁸ „Tak, ako celá Cirkev sleduje premeny života zo

²⁵ *Pastores dabo vobis*, 5.

²⁶ „Kňazi novej zmluvy sa síce vyčleňujú spomedzi Božieho ľudu, ale nie aby sa od neho alebo od ktoréhokoľvek človeka oddeľovali, lež aby sa celkom zasvätili dielu, na ktoré ich povolal Pán. (...) nemohli by slúžiť ľuďom, keby sa odcudzili ich životu a prostrediu,“ DRUHÝ Vatikánsky koncil, Dekrét o živote a účinkovaní kňazov *Presbyterorum ordinis*, 3.

²⁷ „Všetky povolania sa rodia v Kristovi a práve to zakaždým vyjadruje pomazanie tou istou krizmou: od svätého krstu po pomazanie biskupovej hlavy. Z toho vyplýva rovnaká dôstojnosť všetkých kresťanských povolání.“ JÁN PAVOL II. *Vstaňte, podme!* Trnava : SSV, 2004, s. 29.

²⁸ „Cirkev totiž nemôže zostať nečinná a ľahostajná uprostred zmien tohto sveta, ktoré mnohokrakým spôsobom ovplyvňujú a podmieňujú jej praktické správanie. Veď každý vie, že Cirkev nie je odlúčená od sveta, ale žije v ňom. (...) Tento úzky vzťah Cirkvi k ľudstvu ju neprestajne stavia pred ťažké problémy, ktoré zvlášť dnes sú veľmi vážne,“ *Presbyterorum ordinis*, 3, pozn. č. 20.

storočia na storočie, musia ich sledovať i jej kňazi,²⁹ hovorí v tom istom duchu za tajnú formáciu J. Ch. Korec. Táto potreba stála totiž aj pred Cirkvou na Slovensku v prvej i druhej etape ateistickej totality.

Môžeme konštatovať, že hľadanie nových foriem kňazskej služby sa dialo presne v duchu uvedených koncilových a synodálnych výziev. Pnutie medzi potrebou „byť vo svete“ a výzvou „nestať sa svetom“ (porov. Jn 17, 15 – 19), a poslaním byť v jeho temnotách hlásateľmi svetla evanjelia, geniálne vyriešila samotná situácia: svetská moc hodila Pánových učeníkov do sveta a Cirkvi zostala len jasná úloha „nestať sa svetom“ a hlásať v ňom evanjelium. Koncilový dekrét o účinkovaní kňazov odporúča, aby si kňazi v týchto okolnostiach osvojili čnosť, ktoré si ľudia právom cenia, ako je dobrosrdečnosť, úprimnosť, statočnosť, stálosť, vytrvalá starostlivosť o spravodlivosť, zdvorilosť.³⁰ J. Ch. Korec desať rokov pred synodou o kňazskej formácii píše: „Ak chceme priblížiť ľuďom živého Boha, musíme vychádzať z týchto ľudských situácií – z potreby lásky, dôvery, pozornosti, odpúšťania, spravodlivosti, ľudskosti, zo stavu nešťastia, neistoty smrti – a musíme ľuďom ukázať, že všetky tieto naše potreby a núdze riešil Boh cez Ježiša Krista.“³¹

Motívy kňazského celibátu a formácia k jeho prijatiu a žitiu

Aj v súčasnosti patria k popredným témam kompetentnej či lacnej mainstreamovej diskusie otázky, spojené s kňazským celibátom. Preto chceme z uvedeného výskumu predstaviť výsledky práve na túto tému, teda ako bol celibát vnímaný, prežívaný a ako sa naň kandidáti kňazstva pripravovali v rokoch a prostredí tajnej kňazskej formácie normalizačného obdobia (1968 – 1988).

Otázka, ktorou mapujeme, teda ako vnímali tému čistoty samotní účastníci formácie je v bode a) a b) uzavretá, hoci odpovede prinášajú aj v nich vzácne podnety a časti c) a d) majú charakter otvorenej otázky. Cieľom prvých dvoch je overiť si, nakoľko je pravdou, že vtedajšia formácia v oblasti čistoty bola škrupulantská, nevyvážená, téma tabuizovaná, ako to hovoria neskoršie hodnotenia. Ďalšie časti otázky sa snažia zhromaždiť obsahové bohatstvo tejto skúsenosti.

Otázka 17: Čistota: a) Bola formácia v tejto oblasti vyvážená? b) Nebolo prekážkou harmonického rastu prílišné tabuizovanie a prílišné škrupulantstvo? c) V čom pomáhal život v zmiešaných spoločenstvách (apoštolských, v zamestnaní)? d) V čom bol vtedajší štýl formácie v oblasti čistoty prínosom, aké obnášal riziká, čo chránilo?

²⁹ KOREC, J. CH. *O poslaní kňaza*, s. 8.

³⁰ Porov. *Presbyterorum ordinis*, 3.

³¹ KOREC, J. CH. *O poslaní kňaza*, s. 91.

Bola formácia v oblasti čistoty vyvážená?

Rehoľa	Jezuiti	Saleziani	Františkáni	Kapucíni	Dominikáni	Redemptoristi	Piaristi	Lazaristi	Verbisti	Nazaret	Fatima	Spolu	Spolu v %
áno	3	3	4	2	2	3	3	1	1	4	4	30	88,24 %
nie	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	3	8,82 %
bez odp.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2,94 %

Nebolo prekážkou harmonického rastu prílišné tabuizovanie alebo škrupulantstvo v oblasti čistoty?

Rehoľa	Jezuiti	Saleziani	Františkáni	Kapucíni	Dominikáni	Redemptoristi	Piaristi	Lazaristi	Verbisti	Nazaret	Fatima	Spolu	Spolu v %
áno	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,00 %
nie	3	4	4	2	2	3	2	1	1	4	4	30	88,24 %
bez odp.	1	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	4	11,76 %

Otázky c) a d) sú otvorené, z postrehov možno vybrať širokú paletu skúseností a súvisov, ktoré majú aj historicky dôležitú výpovednú hodnotu:

„Vtedajší štýl formácie bol pre zachovávanie čistoty prínosom svojou duchovnosťou. Pred rizikami chránil triezvy odstup, sviatostný a duchovný život a otvorenosť pred predstaveným.“³²

„Formácia bola vynikajúca, skôr formou otcovských rád tých, čo mali už dlhoročné skúsenosti. Rizík bolo asi dosť, ale keď sme mali úprimný úmysel, pociťoval som mimoriadnu, často až udivujúcu ochranu zhora.“³³

„V podmienkach našej formácie sa hovorilo aj o otázkach čistoty otvorene a realisticky. Hovorili o nich ľudia, ktorí mali vlastné skúsenosti a mohli nám odovzdávať aj skúsenosti iných. Veľmi sa zdôrazňovala otvorenosť voči predstaveným, platilo to osobitne o tejto delikátnej súčasti rehoľného života. Hovorilo sa nám: Kto nebude úprimný, určite ho to vyvedie zo Spoločnosti Ježišovej. Rôzne kontakty v zamestnaní dávali aj reálny obraz o živote žijúcich v manželstve alebo mimo neho. Chránilo predovšetkým pevné osobné presvedčenie o zvolenom životnom štýle a odporúčaná rada: So srdcom druhých, hlavne žien, sa nemožno zahrávať.“³⁴

³² *Privátny archív autora.* Výpoveď Milana Hromníka, SJ. Dotazník, 29. septembra 2011.

³³ *Privátny archív autora.* Výpoveď Petra Záhoranského, SJ. Dotazník, 3. júna 2011.

³⁴ *Privátny archív autora.* Výpoveď Jána Ďačoka, SJ. Dotazník, 4. januára 2012.

„Pomáhali úprimné vzťahy a priateľstvá, ktoré dodávali radosť zo života. Chránili jasné smernice a každý vedel, ako sa má zachovať, aby obstál.“³⁵

„Nevidel som nejaký mimoriadny prínos zmiešaných spoločenstiev. Prínosom bolo povzbudenie k radikálnej vernosti.“³⁶

„Človek sa nesmel prispôbiť štýlu života, najmä pri oslavách a zábavách, ktoré boli časté a ľahko mohol sklúzať, ak by nemal pevné zásady.“³⁷

„Zmiešané spoločenstvá boli čímisi prirodzeným, veď všade sme žili spoločne, v práci, na stretnutiach a podobne.“³⁸

„Naše kontakty s rehoľnými sestrami i s laikmi sú pomerne intenzívne, takže aj keď štýl formácie je teraz odlišný, k realizmu vo vzťahoch napomáhajú a riziká ako aj istoty sú myslím v podstate rovnaké.“³⁹

„Táto oblasť bude vždy bojisko, nedá sa to vyriešiť raz navždy.“⁴⁰

„Riziká boli v tom, že sme boli takmer nekontrolovaní. Chránilo to, že sme jasne vedeli, čo chceme a že sme boli zvyknutí na denný styk s ľuďmi.“⁴¹

„Pre mňa boli veľkým prínosom malé zmiešané spoločenstvá, kde som sa učil vnímať ženy najmä ako Božie deti. Oveľa ťažšie to bolo v zamestnaní, kde som mal viacero slobodných vydajachtivých kolegyň. Zamestnanie bolo v tomto smere pre mňa ťažkým bojom.“⁴²

„Jednoznačne lepšia. Človek sa otestoval, videl rodinný život, rehoľa formálne neviazala, museli nastúpiť len vnútorné motívy. Na vysviacku by sa malo požadovať aspoň 30 rokov, prejsť si skúškami života, ale aj získať odolnosť z tvrdsieho života, dnes sú mnohí padavky, boja sa života a seminár berú ako únik, kde im pomôžu prežiť to. A potom sú na druhých despoti.“⁴³

„Prínos – otvorenosť a reálnosť, vedenie k zodpovednosti; chránilo duchovné vedenie, sviatostný život, modlitba, Božia milosť.“⁴⁴

„Späťne to všetko pozorujem skutočne s obdivom, keď vnímam tú úžasnú starostlivosť Boha ako Otca, ktorý nás zaodieval svojou imunitou.“⁴⁵

„Chránila rodinnosť a úprimnosť.“⁴⁶

„Rizikom boli pre tých, ktorí ešte nevyzreli a skúšali.“⁴⁷

„Bolo to tak aj dobre, ale neviem, či to tak má byť.“⁴⁸

³⁵ *Privátny archív autora.* Výpoveď Cyrila Gajdoša, SDB. Dotazník, 31. marca 2011.

³⁶ *Privátny archív autora.* Výpoveď Teodora Gavendu, SDB. Dotazník, 1. apríla 2011.

³⁷ *Privátny archív autora.* Výpoveď Vincenta Macejka SDB. Dotazník, 2. apríla 2011.

³⁸ *Privátny archív autora.* Výpoveď Štefana Wallnera, SDB. Dotazník, 1. apríla 2011.

³⁹ *Privátny archív autora.* Výpoveď Cyrila Brázdu OFM. Dotazník, 12. mája 2012.

⁴⁰ *Privátny archív autora.* Výpoveď Štefana Bankoviča OFM. Dotazník, 13. augusta 2012.

⁴¹ *Privátny archív autora.* Výpoveď Jána Otrubu OFMCap. Dotazník, 11. júna 2012.

⁴² *Privátny archív autora.* Výpoveď Mariána Kováčika CSsR (ex). Dotazník, 21. septembra 2011.

⁴³ *Privátny archív autora.* Výpoveď Martina Zánovita CSsR. Dotazník, 6. augusta 2012.

⁴⁴ *Privátny archív autora.* Výpoveď Jána Žákovica SchP. Dotazník, 13. júla 2012.

⁴⁵ *Privátny archív autora.* Výpoveď Jozefa Garaja CM. Dotazník, 9. mája 2012.

⁴⁶ *Privátny archív autora.* Výpoveď Petra Vychlopera Nt (ex). Dotazník, 24. mája 2012.

⁴⁷ *Privátny archív autora.* Výpoveď Ladislava Deseta, Nt (ex). Dotazník, 24. mája 2012.

⁴⁸ *Privátny archív autora.* Výpoveď Mariána Bublinca, Nt (ex). Dotazník, 18. októbra 2010.

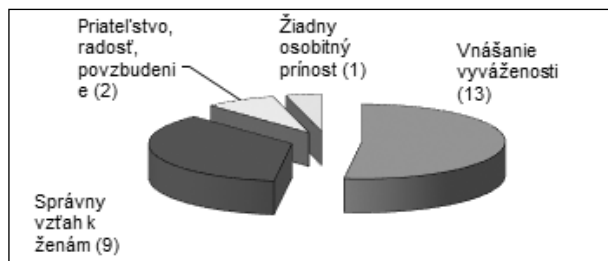
„Formovalo to k citlivejšej forme komunikácie, chápaniu ženského spôsobu nazerania na život vo všeobecnosti. Človek bol viac vychovávaný k slobode konania, požíval viac dôvery k svojej osobe zo strany zodpovedných, než napríklad v klasickej seminárnej formácii.“⁴⁹

„V mojom okruhu sa nezvyklo debatovať o čistote, nepovažovali sme ju za kolektívny problém, ak ho niekto mal, pravdepodobne si to riešil u svojho duchovného poradcu alebo spovedníka.“⁵⁰

„Nevidím rozdiel medzi vtedy a teraz.“⁵¹

Členené otázky treba aj vyhodnocovať oddelene. Na časť c) v odpovediach na otázku, v čom pomáhal život a formácia v zmiešaných spoločenstvách je najčastejšie uvádzané, že vnášali vyváženosť (13), pomáhali nájsť správny vzťah k ženám (9), úprimné priateľstvo, radosť a povzbudenie (2), žiadny osobitný prínos nevideli (3). Odpovede v časti d) tej istej otázky dopĺňajú ako prínos realizmus vo vzťahoch k ženám (7) a svedectvo Cirkvi ako rodiny (3), duchovné obohatenie (1). Ako riziká uvádzajú len ženský kolektív, v ktorom považujú kolegu za slobodného a nevedia, že sa pripravuje na kňazstvo alebo už je kňazom (4), anonymitu (2) a osamelosť (1). Vidno, že celkovo riziká nie sú veľmi vnímané. Príčinu sa možno dozvedieť aj z odpovedí na to, čo chránilo zachovávanie čistoty: jasné zásady, rozhodnutie pre takúto cestu (13), úprimnosť k predstaveným a spoločenstvu (7), sila Božej milosti a sviatostí (5), mimoriadna Božia ochrana v mimoriadnych okolnostiach (3), poznanie ženskej mentality (3), potrebný odstup (2), zázemie dobrých, vyrovnaných vzťahov z vlastnej rodiny (1).

Význam života a formácia v zmiešaných spoločenstvách

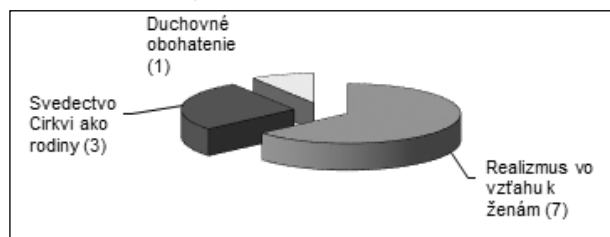

⁴⁹ *Privátny archív autora.* Výpoveď Viktora Jakubova, Fatima. Dotazník, 19. mája 2012.

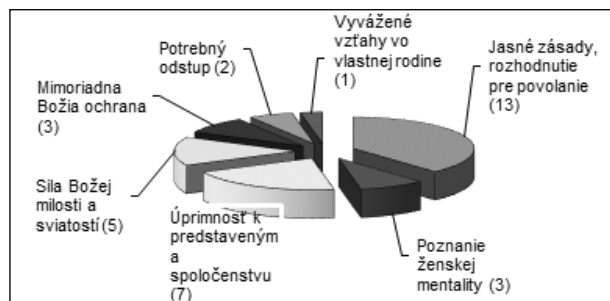
⁵⁰ *Privátny archív autora.* Výpoveď Rudolfa Fibyho, Fatima. Dotazník, 22. mája 2012.

⁵¹ *Privátny archív autora.* Výpoveď Františka Novajovského, Fatima. Dotazník, 30. mája 2012.

Prínos zmiešaných spoločností

Ochrana pre rizikami zmiešaných spoločností

Hodnotenie prípravy na život v celibáte v podmienkach tajnej formácie

Porovnaním možno konštatovať, že podmienky tajnej formácie pri výchove k celibátu prospievali ešte lepšie než formácia v normálnom seminári, diala sa ako prirodzená súčasť životného štýlu v tajnej Cirkvi. V jednej z nosných kníh o formácii a kňazstve J. Ch. Korca, *Kristov kňaz*, autor venuje téme celibátu štyri kapitoly, v ktorých podáva látku systematickým a vyčerpávajúcim spôsobom.⁵² Živým jazykom preberá históriu, biblické a teologické základy celibátu a rozsiahlu apológiu celej škály námietok a praktických problémov spojených s žitím celibátu. Tento „korpus“ tvorí vlastne ucelený komentár magistéria, odráža celkové ponímanie tejto problematiky v atmosfére viery Cirkvi na Slovensku a možno tu pozorovať jasné paralely s koncilovým a pokoncilovým magistériom až po *Pastores dabo vobis*, hoci takmer dve desaťročia v predstihu. Kvôli proporčnosti možno naznačiť len niektoré významné či originálne akcenty.

J. Ch. Korec už v tom čase jasne poukazuje na krátkozrakosť „demokratizácie“ názorov o zásadných otázkach, i keď celibát je pozitívnym ustanovením cirkevnej disciplíny. Odporúča hodnotiť „zdravým rozumom i zrakom viery“,⁵³ čo si však neprotirečí.⁵⁴ Charakteristickým je Korcovo „naskrze“, ktorým myslí plnosť a in-

⁵² KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, „Naskrze zasvätený život“ (s. 206-220); „Prameň a rozvoj celibátu“ (s. 221-234); „Otázka celibátu dnes“ (s. 235-252); „Celibát v konkrétnom živote“ (s. 253-265).

⁵³ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 223.

⁵⁴ J. Ch. Korec tak jednoducho pomenováva i rieši jedno zo základných nedorozumení ohľadom celibátu: „Aj rozumové pochopenie je vážne – pochopiť to môže však len ten, kto žije celým srdcom z viery a s láskou. A to sú predovšetkým dary milosti. Nie každý to preto môže pochopiť. Pochopia to len tí, ktorým je to *dané*.“ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 225.

tegrálnosť sebadarovania, bez ktorého nemožno požiadavku celibátu ani pocho-
piť, ani žiť.⁵⁵ „Celibát sa rodí tým, že ho niekto prijíma ako *volanie*, ako výzvu, ako
dar.“⁵⁶ To samo sebou vylučuje celú škálu námietok.⁵⁷ I keď s typickým zmyslom
pre vyváženosť dodáva slová sv. Augustína: „Na charizmu treba odpovedať ľudsky,
ľudsky ju chrániť a rozvíjať.“⁵⁸ Vyvážený je tu aj vzťah celibátu a života v man-
želstve, dôraz, že „manželia sa posväcujú nie *napriek* tomu, že žijú v manželstve,
ale *cez* svoje sviatostné manželstvo“.⁵⁹ Dokonca dodáva vzhľadom na danú dobu
odvážne a jasné tvrdenie, že „sám fakt žiť bez manželstva nie je vôbec väčšou
hodnotou, než žiť v manželstve“.⁶⁰ Celibát nie je zrieknutím sa ľudských vzťa-
hov,⁶¹ aj on si podobne ako manželstvo vyžaduje predovšetkým zriekanie sa svoj-
ho egoizmu.⁶² „V kresťanskom celibáte sa človek osobne viaže na ukrižovaného
a vzkrieseného Pána a na jeho dielo – Cirkev.“⁶³ Prístav istoty musí kňaz hľadať
vo vnútornej komôrke, v ktorej je spojený s Pánom.⁶⁴ Nie osobná skúsenosť man-
želských problémov mu pomáha riešiť problémy ľudí, žijúcich v manželstve, ale
osobná skúsenosť s vlastnými slabosťami.

Zaujímavé výsledky ponúkajú aj poznámky na vedenie formačných stretnutí
v Hnutí Nazaret,⁶⁵ ktoré sa podarilo získať takmer kompletne a obsahujú ucele-
ný materiál asi piatich formačných stretnutí, venovaných formácii k čistote a ce-
libátu. Majú jasnú štruktúru a povzbudivý, pozitívny tón. Celibát definuje ako
„pozitívne celkové oddanie sa Bohu, verný dôkaz osobitnej lásky k Bohu a jeho
kráľovstvu“.⁶⁶ Už tento materiál berie do úvahy ťažkosti, ktoré žitiu celibátu
prináša aktuálna atmosféra, ktorá nepodporuje stálosť povolania, ako aj nervová
prepracovanosť. Podrobne odpovedá aj na námietky proti celibátu a poukazuje aj
na radostné stránky v celibáte žitého kňazstva. Na jeho zachovanie je podľa týchto

⁵⁵ „Apoštolí sa rozhodli – našli u Ježiša čosi tak absolútne uspokojujúce, že sa na túto bezvýhradnosť odhodlali! Pochopili, že Ježiš im ponúka *všetko*, ale aj chce od nich *všetko*.“ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 226.

⁵⁶ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 230.

⁵⁷ „Tu nejde len o rozhodnutie človeka a o jeho vlastný čin. Ani tu nejde len o výkon vôle, pevnú disciplínu života, alebo o čisto prirodzený asketizmus či radosť zo zriekania. Ani tu nejde o či-
stú užitočnosť života bez manželstva, ktorý by umožňoval totálne nasadiť všetky sily a všetok
záujem do hlásania evanjelia.“ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 230.

⁵⁸ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 231.

⁵⁹ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 237.

⁶⁰ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 243.

⁶¹ „Ak človek zostáva bez vzťahov manželstva, svojím celibátom nadväzuje iné hlboké vzťahy
k ľuďom pre ich dobro. Vtedy je celibát v ľudstve skutočnou hodnotou.“ KOREC, J. CH. *Kristov
kňaz*, s. 242.

⁶² „Preto opravdivý a rýdzy celibát je pravý opak akéhokoľvek egoizmu.“ KOREC, J. CH. *Kristov
kňaz*, s. 242.

⁶³ KOREC, J. CH. *Kristov kňaz*, s. 244.

⁶⁴ „Zostať pánom príbytku svojej duše, v opačnom prípade sa opraty vymknú z rúk a vzniknú
situácie, na zvládnutie ktorých už nestačia sily.“ DEMMER, K. *Požiadavka z večnosti*, s. 41.

⁶⁵ Vychádzajú takmer výlučne z materiálov J. A. Beňa, a teda vystihujú aj názory a postoje na túto
tému, uplatňované aj v iných formačných skupinách. *Pozn. autora*.

⁶⁶ *Privátny archív autora*. „O celibáte“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnu-
tia (1983), s. 2-3.

materiálov potrebné plné oddanie sa života pre Božie kráľovstvo: „Skúsenosť vekov potvrdzuje, že nevydrží v tomto stave, kto sa úplne nezaujme potrebami Božieho kráľovstva a kto sa až do krajnosti nevyčerpáva v jeho službách. Bez tejto zaujatosti si ho človek postupne prestane vážiť a brániť proti chutiam, ktoré len v manželstve môžu nájsť svoje uplatnenie i posvätenie.“⁶⁷

Uvedený materiál ponúka aj veľmi jasnú schému systematickej výchovy k čistote a celibátu. Riešenie problémov v oblasti čistoty podľa neho závisí od a) duševno–fyzického života jednotlivca, b) od prostredia, ktoré ho ovplyvňuje, c) nepredvídateľných príležitostí, d) nadprirodzených milostí. Zdôrazňuje známu zásadu, že čistotu nemožno chápať len ako odporovanie nebezpečenstvám, ktorých stále pribúda. Udržiava sa radostnou odovzdanosťou Bohu a apoštolskou horlivosťou, živou láskou. Pri formácii k celibátu treba dbať na a) duševnú rovnováhu, b) posilňovať vnútorný život, c) vytvárať bratské spoločenstvo. Čistota si vyžaduje a) pevný charakter, b) dobre integrovanú osobnosť, c) schopnosť ovládať sa. Chyby v čistote nemožno riešiť izolovane, treba pomáhať celej osobnosti.⁶⁸ Materiál hovorí aj o požiadavkách na formátora ako aj o postupe v prípade problémov s čistotou.⁶⁹ Formátor má vychovávať príkladom, budovať estetický zmysel, povzbudzovať, aby si formovaní vytvorili „kódex hodnôt“ a zachovávali ho. Výchova k čistote je výchova k láske. Treba brať do úvahy, že ľudská láska nie je hneď dokonalá, vyvíja sa a očisťuje.⁷⁰ „Pri výchove a sebavýchove k celibátu a nadprirodzenej láske treba sa stále cvičiť a napredovať vo všetkých prirodzených i nadprirodzených čnostiach. Láska, a zvlášť v tejto podobe, predpokladá: zodpovednosť za Božie poslanie, radosť z vyznačenia, pevnosť vôle žiť čistý život bez ústupkov, lenivosti a kompromisov.“⁷¹ Materiál pozná a odvoláva sa na *Smernicu pre formáciu ku kňazskému celibátu* (Kongregácia pre katolícku výchovu 1974). Celkove možno povedať, že plne zodpovedá požiadavkám magistéria a vytvára z nich organickú syntézu.

Teoretické a praktické spochybňovanie celibátu, ktoré prešlo po Druhom vatikánskom koncile takmer celou Cirkvou, paradoxne vďaka totalitnej cenzúre na Slovensko nepreniklo a ak sa aj vyskytli prípady, boli vnímané i všeobecne odmietané ako „západný liberalizmus“, ktorý mal značne pejoratívny význam. V nadväznosti na tému celibátu *Optatam totius* pridáva samostatný článok, venovaný *sebaovládaniu a askéze*, pričom sa formácia má riadiť aj najnovšími poznatkami psychológie a pedagogiky. Neobchádza ani otázku disciplíny, ktorá

⁶⁷ *Privátny archív autora*. „O celibáte“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnutia (1983), s. 12.

⁶⁸ *Privátny archív autora*. „Výchova k čistote a celibátu“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnutia (1983), s. 1-3.

⁶⁹ „Nenaháňať strach, nepredpisovať umelé, neprirodzené prostriedky, nehovoriť ironicky o veciach, s ktorými sa vedený zveril, nedramatizovať, aby nestratil odvahu znova začať. Výchova má byť individuálna a aktívna.“ *Privátny archív autora*. „Výchova k čistote a celibátu“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnutia (1983), s. 4.

⁷⁰ Porov. *Privátny archív autora*. „Výchova k čistote a celibátu“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnutia (1983), s. 6-8.

⁷¹ *Privátny archív autora*. „Výchova k čistote a celibátu“. Ambróz Kubiš – rukopis poznámok na formačné stretnutia (1983), s. 9.

nie je len požiadavkou usporiadaného spoločného života, ale integrálnou zložkou celej formácie.⁷² Má sa prejavovať vnútorne motivovaným prijímaním autority predstavených, no seminaristi si majú zároveň zvyknúť „rozumne užívať slobodu, rozvíjať ducha iniciatívy a spolupracovať so spolubratmi a s laikmi“.⁷³

Z vyššie uvedeného možno vyvodiť niekoľko záverov: 1) Fenomén tajnej kňazskej formácie v sledovanom období života Cirkvi na Slovensku nebol len provizórnou improvizáciou v nepriaznivých podmienkach, mal prozreteľný význam a táto cenná a životom preverená skúsenosť tvorí poklad cirkevnej tradície. 2) Z podrobného výskumu názorov a skúseností kompetentných priamych účastníkov tajnej formácie po ich zrelom zvážení a časovom odstupe vyplýva, že okolnosti, v ktorých sa tajná formácia realizovala ponúkala účinnejšie možnosti než formácia v seminároch či rehoľných komunitách, i keď nie všetko je možné prebrať. 3) Tajná formácia a skúsenosti, ku ktorým priviedla sú v princípoch v plnej zhode s cirkevným magistériom, či už o tom vypovedajú svedectvá zainteresovaných alebo súdobá literatúra o kňazskej formácii a službe. 4) Čo sa týka záväzku kňazského celibátu, prirodzené prostredie, v ktorom formovaní žili v malých spoločenstvách a civilných zamestnaniach poskytovalo prajné prostredie na zdravé vyzrievanie. Význam mal aj náročný životný štýl, ktorý predpokladal a vyžadoval osobnú obetavosť, zdravú askézu a konkrétnu bratskú a sesterskú lásku.

⁷² Zachovávanie disciplíny má prispieť na „dosiahnutie sebaovládania, solídne dozrievanie osobnosti a na utváranie ostatných vnútorných dispozícií, ktoré veľmi napomáhajú usporiadať a plodnú aktivitu Cirkvi“. *Optatam totius*, 11.

⁷³ *Optatam totius*, 11.

**HISTORYCZNO – KULTUROWE UWARUNKOWANIA
PROCESÓW MIGRACYJNYCH. ANALIZA
SOCJOLOGICZNO – HISTORYCZNA
W OPARCIU O PARADYGMAT ZDERZENIE CYWILIZACJI**

Kamil KARDIS - Mária KARDIS - Abraham KOME - Jan MAZUR

Historical and cultural conditions of migration processes. A sociological and historical analysis based on Clash of Civilizations paradigm

Phenomena such as globalization, demographic expansion, increasing diversity within and across nations, plural societies have brought about a wide range of social issues stemming from a multicultural reality, in which firsthand intercultural contact is everyday experience. The growing contradiction between Western and Islamic civilizations is currently the most serious source of global conflict the result of which is a new, unpredictable kind of terrorism that has entered our everyday life and is associated with adherence to specific cultural circles. According to the clash of civilizations paradigm, the sources of the conflict between Western and Islamic civilization are primarily linked to cultural and religious factors, but the nature of the conflict is also affected by demographic and economic factors. Europe is striving to find the golden mean between the two responsibilities: safeguarding the rights of their own on one hand and offering help and accepting migrants. France, Germany and Great Britain are the countries that strongly promoted the model of multicultural society as that in which the majority community and new minority communities could live together in harmony. In the recent past, however, they gradually admitted that such a model has failed. Acculturation and intergroup relations can no longer be studied in isolation. Rather, these areas of research should be viewed as complementary to each other, and our theorizing concerning prejudice against immigrants in multicultural societies needs to expand to accommodate both of these research streams. Having introduced the context, the aim of the article is a sociological and historical analysis of cultural and social determinants of migration processes in contemporary Europe.

Keywords: *Migration processes, globalization, clash of cultures, islamization, intercultural relation, cultural identity.*

Wprowadzenie

Migracja to jedna z najstarszych tradycji ludzkości. Od początku historii ludzkości ludzie przemieszczali się i przekraczali granice kulturowe i społeczne, szukając nowych możliwości i lepszego życia lub uciekając przed wojną i klęskami żywiołowymi. Jednak dzięki postępom technologicznym w komunikacji i transporcie przemieszczanie się stało się łatwiejsze niż kiedykolwiek wcześniej. Doprowadziło to do znacznego wzrostu liczby migrantów w ciągu ostatnich 50 lat. Imigranci z krajów muzułmańskich są aktualnie jednym z głównych przedmiotów debaty publicznej. Wielu badaczy jest zdania, że mamy do czynienia z postępującym procesem islamizacji Europy, który objawia się rosnącą

liczbą przedstawicieli wyznawców islamu w krajach europejskich. Kwestia ta budzi wiele kontrowersji i obaw, mieszkańcy Europy zaś wykazują różne stanowiska wobec zwiększającej się liczby muzułmanów w ich krajach. Sami muzułmanie stają natomiast przed problemem adaptacji do całkowicie nowych warunków, odmiennych od tych, które panowały w kraju, z którego pochodzą. Podstawowym pytaniem, jakie należy w tym miejscu zadać jest, w jaki sposób muzułmanie mogliby przełamać trudności, jakie napotykają oraz czy ich adaptacja do społeczeństwa europejskiego musi oznaczać konieczność porzucenia ich kultury na rzecz przyswojenia sobie zupełnie nowych wartości kulturowych. Jakie wyzwania stoją przed chrześcijańską Europą, która zdaje się dobrowolnie porzuca swe korzenie na rzecz budowania utopijnego globalnego świata multi-kulti. W jaki sposób budować nowe mosty porozumienia bez porzucania własnej tożsamości i tradycji. W związku z powyższym kontekstem celem artykułu jest socjologiczno-historyczna analiza kulturowych i społecznych determinantów procesów migracyjnych we współczesnej Europie.

Koncepcje zderzenia kultur można rozumieć jako szczególną odmianę kontaktu kulturowego, podczas którego dochodzi do konfrontacji jednostek i zbiorowości, które wyznaczają się odmiennymi cechami kulturowymi i składającymi się na ich specyficzne tożsamości kulturowe. Ma charakter bardziej konfrontacyjny niż tolerancyjny oraz dotyczy raczej większych całości społecznych w obcym otoczeniu kulturowym (np. w skutek migracji zarobkowej lub studiów zagranicą). W tym kontekście tożsamości kulturowe odgrywają rolę mobilizującą i legitymizującą konflikt, często go intensyfikują. Zderzenie kultur posiada aspekt konfliktogenny, jak i tolerancyjny. Koncepcja ta może być stosowana nie tylko do przypadków historycznych, analizowanych w ramach np. Socjologii historycznej, ale również do współczesnych badań nad procesami modernizacji (C. Collier, J. L. Collier, 1998; Blanning, 1998; Fisher, 1987) czy globalizacji (Dahrendorf, 2004). O aktualności i zasadności badania problematyki zderzeń kulturowych świadczą między innymi niedawna wypowiedź Ralfa Dahrendorfa: „*Nowoczesna migracja jest dla krajów docelowych ogromnym problemem. W Europie jest to dziś zapewne najpoważniejszy problem społeczny, bo nikt nie ma pewności, jak radzić sobie z będącym jej następstwem zderzeniem kultur.*” (Dahrendorf, 2004). Można stwierdzić, że współcześnie w konsekwencji zderzenia kulturowego jest wymiar kulturowy głównym przedmiotem badań.¹

W wyniku migracji dochodzi do kontaktu kulturowego oraz pojawienia się procesów dyfuzji, integracji i asymilacji. Przyczyniać się ona może do zmiany społeczno-kulturowej zarówno w środowisku, które migranci porzucają, jak i w tym, które zamieszkują. Przepływ ludności przekraczającej granice kulturowe stwarza warunki, by mogła zaistnieć sytuacja określana mianem zderzenia kul-

¹ Pojęcie znane już od 20. lat 20. wieku (G.H. Pitt-Rivers, 1927). Z czasem pojęcie to zaczęło rozumieć szerzej, włączając w jego obszar znaczeniowy wątki ekologiczne, ekonomiczne, polityczne i społeczne. W końcu kojarzone jest głównie z konfrontacją cywilizacyjną (Frazier, 1957; Beattie, 1964; Lantieri, 1960; Eibl-Eibesfeldt, 1972; Huntington, 1993). Por. WYSOCKI, A. Między uniwersalizmem a przestrzennym uwarunkowaniem modeli teoretycznych w badaniu relacji międzykulturowych. Przypadek zderzenia kulturowego. In *Konteksty społeczne* 2015, tom 3, nr 2 (6), s. 10-16.

turowego. Jednak jego charakter i przebieg zależy od rodzaju migracji. W ostatnich latach badania nad migracją prowadzone są nie tylko w kierunku analizy przyczyn oraz skutków migracji dla migrantów, ale również w kierunku społeczeństw, do których przybywają – refleksje na temat o wielokulturowości, perspektywach państwa narodowego, zmianach w strukturze etniczno-narodowej, tożsamości narodowej i europejskiej.²

W procesach migracyjnych nie ma zauważalnych różnic między płcią, jednak wiek wydaje się być istotnym czynnikiem. Spośród wszystkich imigrantów 15% ma mniej niż 20 lat a około 74% należy do populacji w wieku produkcyjnym. Większość imigrantów (59%) mieszka obecnie w krajach rozwiniętych, gdzie według najnowszych statystyk migracja stała się głównym źródłem wzrostu populacji, podkreślając jej rosnące znaczenie dla dobrobytu gospodarczego i zrównoważonego rozwoju społecznego (ONZ, 2013).³

Jednocześnie ważne jest, aby uznać, że migracja to nie tylko kwestia ekonomiczna; ma również ważne konsekwencje dla jednostek i społeczeństw. W wyniku globalizacji, ekspansji demograficznej i rosnącej różnorodności w obrębie narodów i między nimi, społeczeństwa pluralistyczne stają w obliczu wielu problemów społecznych wynikających z wielokulturowej rzeczywistości, w której kontakt międzykulturowy z pierwszej ręki jest nieodłączną częścią codziennych doświadczeń. Poruszanie się po tych wieloetnicznych współczesnych społeczeństwach staje się coraz bardziej złożone, co sprzyja społecznemu sprzeciwowi wobec imigracji i negatywnym postawom międzygrupowym (uprzedzeń i dyskryminacji wobec imigrantów).⁴

Obawy związane z procesem islamizacji Europy

Nie ulega wątpliwości, że kultura europejska i kultura muzułmańska rozwijały się pod wpływem różnych czynników, w innym kontekście historycznym, dlatego w przypadku zetknięcia się między sobą przedstawiciele obu kręgów kulturowych, może dochodzić do animozji światopoglądowych. Wielu specjali-

² POLAKOWSKA-KUJAWA, J. Migracje – teorie i realia dotyczące Europy. In Polakowska-Kujawa, J. (eds.). *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*. Warszawa 2006, s. 116-117.

³ WARD, C. - SZABO, A. - STUART, J. Prejudice against immigrants in multicultural societies. In C. G. Sibley - F. K. Barlow (Eds.). *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice* (pp. 413–437). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017, s. 416-419.

⁴ GRIGORYEV, D. – BATKHINA, A. - VAN DE VIJVER, F. – BERRY, J. W. Towards an Integration of Models of Discrimination of Immigrants: from Ultimate (Functional) to Proximate (Sociofunctional) Explanations. In *Journal of International Migration and Integration* (2020) nr. 21, 668, 685-686. Autorzy przeprowadzili badania w dziedzinie uprzedzeń i dyskryminacji wobec imigrantów, zwracając uwagę nie tylko na dyskryminację w sferze kultury, ale i w sferze społeczno-ekonomicznej. Wielokulturowa wizja stanowi zapewnienie bezpiecznego i niedyskryminującego środowiska społecznego i kulturowego, stwarza możliwości dla poprawnych kontaktów międzykulturowych. Przejawia się to w sposobach angażowania się i identyfikowania z więcej niż jedną kulturą, co zapewnia jasną podstawę do osiągnięcia bardziej harmonijnego społeczeństwa pluralistycznego. Pomimo istniejących trudności i spornych opinii w wielu współczesnych społeczeństwach, wyniki przedstawionych badań mogą posłużyć jako podstawa polityki rozwoju w kierunku bardziej akceptującego i integracyjnego społeczeństwa.

stów zgodnie twierdzi, że adaptacja głęboko wierzącego muzułmanina do reguł europejskich jest niemożliwa, gdyż aby być im wierny byłby zmuszony wyrzec się zasad swojej religii, w jakiej został wychowany⁵. Bardzo często motywuje się to faktem, iż islam jest religią o bardzo specyficznym charakterze. W przeciwieństwie do chrześcijaństwa, islam nie uznaje rozdziału między państwem a religią⁶, dlatego imigrantom ciężko odnaleźć się w tradycyjnie zlaicyzowanym społeczeństwie. Wiele przykładów na poparcie tej tezy odnotowano w ostatnich latach w krajach zachodniej Europy, gdzie społeczności muzułmańskie są szczególnie liczne i coraz częściej są tematem szeroko zakrojonych dyskusji, zarówno na gruncie naukowym, jak również politycznym. Trudności adaptacyjne wyznawców islamu są także jednym z powodów obaw Europejczyków przed rosnącą liczbą społeczności muzułmańskiej w ich krajach.

Przeciwnicy masowego osiedlania się muzułmanów na terenach krajów europejskich zwracają uwagę, że ze względu na ich ogromną dzietność, w przeciągu kilku dziesięcioleci przerosną liczebnie rdzenną ludność Europy. Obawy te wydają się być uzasadnione, gdyż w sytuacji, kiedy przyrost naturalny wśród Europejczyków nie zostanie zwiększony, kraje takie jak Francja czy Niemcy do 2050 staną się krajami, w których ponad połowa ludzi w wieku produkcyjnym będzie muzułmańska.⁷ Ma to ogromne znaczenie, ponieważ to właśnie członkowie społeczeństwa, jacy są w wieku produkcyjnym w dużej mierze decydują o rozwoju danego państwa. Przy okazji takich dyskusji zwraca się często uwagę na możliwość prześladowania religijnego osób wyznających inną wiarę niż islam, tak jak czyni się to często w państwach, gdzie jest on religią dominującą.

Obawy Europejczyków są dodatkowo potęgowane przez napływające informacje na temat religijnych zabójstw oraz pogromów innowierców, które nie są rzadkością w krajach islamskich. W negatywny wizerunek muzułmanów rzadko wywodzi się z osobistych doświadczeń, ale z relacji medialnych na temat wojen w Iraku, Afganistanie i Syrii oraz terroryzmu w „zachodnim” i „muzułmańskim” świecie. Jednocześnie coraz bardziej negatywny wizerunek islamu wciąż pozwala na zróżnicowanie w zależności od wybranych tematów (np. bezpieczeństwo, integracja społeczna). Ale ogólnie postawy ludności europejskiej wobec muzułmanów są znacznie bardziej negatywne niż wobec członków innych religii niechrześcijańskich. Jednocześnie negatywne stereotypy są częstsze tam, gdzie brakuje kontaktu międzyludzkiego, co często ma miejsce w przypadku większości kulturowych.⁸ Nawet Turcja, która jest często podawana jako przykład zreformowanego państwa muzułmańskiego, boryka się z problemem radykalnego

⁵ KOŁAKOWSKA, A. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa 2010, s. 157.

⁶ DANECKI, J. *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2011, s. 49.

⁷ RUSINEK, A. *Nurt radykalny wśród społeczności muzułmańskich w wybranych państwach Unii Europejskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012, s. 85.

⁸ WOLF, M. – HALM, D. Perceptions of Islam in Western Publics Between Orientalism, Islamophobia and Multiculturalism. In Antes, P.- Ceylan, R. (eds.). *Muslime in Deutschland*. Springer VS, Wiesbaden, 2016. s. 8-9; PODKOWIŃSKA, M. The Intercultural Communications – problems, difficulties and challenges. In *Europa ako kontinent rizika v perspektíve nových výziev neskorej modernisty*. Prešov : GTF PU, 2014, s. 62-63.

islam. Przykłady prześladowań religijnych na terenie tego kraju można mnożyć. 2. lutego 2006 roku, ojciec Andrea Santoro został zabity w Trezbonie, na terenie chrześcijańskiego kościoła. Dla opinii publicznej szczególnie szokująca była brutalność z jaką dokonano mordu, gdyż duchowny został zaszytyetowany. W podobny sposób został zamordowany ksiądz Pierre Brunissen.⁹ Są to jedynie dwa drastyczne przykłady na wszechobecną dyskryminację religijną. Coraz częściej dochodzi również do bezczeszczeń kościołów, a nawet do ich podpalen. Status mniejszości religijnych w państwach muzułmańskich jest jedną z trudniejszych kwestii w próbie porozumienia się świata europejskiego z islamskim. Wyznawcy Allaha postrzegają przebywających na terenie ich krajów chrześcijan jako zimmi, co w tradycji arabskiej oznacza napiętnowaną kastę ludności podbitej.¹⁰ Z tego powodu odmawia im się przyznania pełni praw, a także nie chroni przed prześladowaniami. Wielu działaczy społecznych przestrzega przed możliwością przeniesienia tej tradycji na teren Europy, co byłoby brzemiennie w skutkach. Zdecydowana większość Europejczyków jest bowiem chrześcijanami, nawet jeśli w żaden sposób swojej religii nie praktykują.

Proces islamizacji, który jest bardzo dynamiczny ze względu na dietność społeczności muzułmańskiej, może być dodatkowo spotęgowany, jeśli Turcja zostanie przyjęta do Unii Europejskiej. Często sam fakt, że w ogóle rozpoczęto rozmowy akcesyjne, według wielu ludzi jest dowodem na słabość polityków wobec społeczności muzułmańskiej. Należy bowiem pamiętać o tym, że ani traktat z Maastricht ani traktat Lizboński nie przewiduje możliwości przyłączenia się do Unii kraju spoza Europy. Tymczasem Turcja jest we większości krajem leżącym na terenie Azji. Historycznie rozwijała się poza kręgiem kultury europejskiej, więc nie posiada także jednolitej tożsamości z obecnymi krajami Unii Europejskiej. Zdaje się, że rządzący dokładają wszelkich starań, by argumenty te straciły na aktualności. Konwent Europejski w 2009 roku przygotował projekt konstytucji, która nie mówi nic o chrześcijańskiej tożsamości Europy.¹¹ W zmienionej wersji Traktatu Lizbońskiego również nie zawarto żadnej informacji na ten temat. Należy podkreślić, że zwracanie uwagi na związek kultury europejskiej z chrześcijaństwem nie jest przejawem dyskryminacji innych religii lub przywiązania do określonego kultu. Faktem jednak jest, że to właśnie chrześcijaństwo stało się podwaliną, na jakiej sformułowane zostało europejskie prawodawstwo, jak również społecznie akceptowany system wartości, aktualny także współcześnie, nawet jeśli dzisiaj religijność nie ma już dla mieszkańców Europy tak wielkiego znaczenia.

Przyjęcie Turcji do Unii Europejskiej otworzy drogę dla nowej rzeszy imigrantów, którzy z całą pewnością skorzystają z otwartości granic. Odnotowuje się także rosnącą liczbę meczetów. Obecnie czynnych jest ponad 85 000 mecz-

⁹ DE MATTEL, R. *Turcja w Europie. Dobrodrojeństwo czy katastrofa ?* Kraków : Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Ks. Piotra Skargi, 2009, s. 49.

¹⁰ GOODARD, H. *Historia stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich*. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 2009, s. 228.

¹¹ DE MATTEL, R. *Turcja w Europie. Dobrodrojeństwo czy katastrofa ?* Kraków : Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Ks. Piotra Skargi, 2009, s. 95, 68.

tów, co oznacza 1 meczet na 350 mieszkańców. Aż 90 000 imamów jest opłacanych z budżetu państwa. Jeżeli zislamizowana Turcja dołączy do Unii Europejskiej, to ze względu na dużą ilość mieszkańców otrzyma dużą ilość mandatów w Parlamencie Europejskim.¹²

W okresie masowej imigracji muzułmanów do krajów europejskich rządzący spodziewali się, że w późniejszym okresie powrócą oni do swoich krajów rodzimych. W momencie, kiedy okazało się, że większość z nich zdecydowała się pozostać, żywiono nadzieję, że muzułmanie zasymilują się z ludnością rdenną i przyjmą obowiązujące normy krajowe.¹³ Islamscy imigranci bardzo szybko zaczęli organizować własną społeczność i najchętniej mieszkali we własnym sąsiedztwie. Osiedlają się oni zazwyczaj na przedmieściach dużych aglomeracji i tworzą swoje własne, zamknięte dzielnice.¹⁴ Sytuacja ta nie sprzyja asymilacji, a jedynie potęguje wśród muzułmanów opór przed zaakceptowaniem laickości krajów europejskich, kiedy społeczność islamska stała się dosyć liczna, zaczęły pojawiać się protesty, które miały na celu zwrócić uwagę na problemy mniejszości a także zwiększyć przysługujące jej przywileje.

Wiele kontrowersji wywołała sprawa noszenia w miejscach publicznych tradycyjnych strojów muzułmańskich. Początkiem było zawieszenie w prawach ucznia kilku uczennic, które do jednego z gimnazjów we Francji przyszły ubrane zgodnie z zasadami ich religii. Pod wpływem licznych skarg i protestów ze strony ludności islamskiej, francuski rząd w 1990 roku uchylił decyzję dyrektora i zniósł zakaz noszenia chust. Decyzja ta, zamiast załagodzić sytuację, jedynie przyczyniła się do jej zaognienia. Od tego momentu muzułmanie zaczęli organizować manifestacje, w których domagali się między innymi: obowiązkowych przerw na modlitwę czy wprowadzenia do menu stołówek szkolnych żywności przyrządzonej zgodnie z zasadami halalu. Żądano nawet dostosowania programu nauczania takich przedmiotów jak historia czy biologia, by był zgodny z ich przekazem religijnym.¹⁵ Warto zwrócić uwagę na fakt, że podobne żądania z zasady nie są wysnuwane przez przedstawicieli innych religii, co doskonale obrazuje specyfikę islamu i sygnalizuje przyszłe problemy, jakie mogą być związane z brakiem przystosowania się muzułmanów do norm europejskich. Naturalnie nie wszyscy wyznawcy islamu wykazują trudności w asymilacji. Dla wykształconych imigrantów z krajów muzułmańskich odnalezienie się w nowym środowisku nie jest dużym wyzwaniem. Bardzo często bez trudu przyjmują lokalne zwyczaje. Jednak większość osób, jaka przybywa do Europy to mieszkańcy niewielkich wsi i miasteczek, którzy nie znają języków, nie są osobami obytymi, co rodzi znaczące trudności.

¹² DE MATTEI, R. *Turcja w Europie. Dobrobieństwo czy katastrofa ?* Kraków : Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Ks. Piotra Skargi, 2009, s. 55, 85.

¹³ WŁOCH, R. *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 41-42.

¹⁴ GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 29.

¹⁵ KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyizmu ?* Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009, s. 184-185.

Wielu Europejczyków postrzega islam tylko i wyłącznie jako religię, tymczasem jak już udowodniono, jest to komplementarny system społeczny, posiadający własne instytucje wykonawcze.¹⁶ Jednak nawet analizując wiarę w Allaha w tak wąskim spektrum, przeciwnicy masowego osiedlania się muzułmanów w Europie wskazują na wiele kwestii, które ich zdaniem są alarmujące. W treści Koranu można znaleźć słowa odnoszące się bezpośrednio do chrześcijaństwa. Nie da się ukryć, że w islamie inne religie są traktowane w sposób podrzędny, dlatego opis religii chrześcijańskiej jest w tradycji muzułmańskiej negatywny.¹⁷ Niektóre wersje interpretacji poszczególnych sur są dla wielu ludzi wręcz nawoływaniem do mordowania innowierców.¹⁸ Interpretacja Koranu jest także jednym z powodów wewnętrznego rozdarcia islamu, gdyż różne szkoły przedstawiają różne interpretacje tych samych zapisów. Zwolennicy tak zwanej „świętej wojny” szerzenie islamu postrzegają, jako konieczność zastosowania agresywnych narzędzi. Wśród muzułmanów nie brakuje jednak ludzi, którzy są nastawieni pokojowo.

Autorzy podkreślają, iż wszystkie ruchy fundamentalistyczne łączy „*powrót religii na scenę polityczną po długim procesie historycznym naznaczonym sekularyzacją*”.¹⁹ G. Kepel twierdzi, iż przewrót strukturalny na Południu i na Północy poddał w wątpliwość normy oraz wartości socjokulturowe lat siedemdziesiątych. Zmiany się dokonywały poprzez dwa kluczowe momenty historyczne. Pierwszy okres, od połowy lat siedemdziesiątych charakteryzował tym, iż główne ruchy religijne przyjmowały strategię atakowania i zwalczania władzy politycznej, odgórnie. Chodziło o to, by poprzez państwo, odgórnie reislamizować, reżudaizować oraz rechryścianizować społeczeństwo, narzucając prawa i normy oparte na nakazach świętych tekstów. Drugi okres rozpoczął się w osiemdziesiątych latach, po uprzednim niepowodzeniu poprzedniej strategii. Ruchy religijne wówczas wybrały odwrotną strategię – oddolną. Ich celem już nie było zdobycie władzy politycznej, ale zmiana postaw ludzi, motywowanych do porzucenia przywiązania do obyczajów społeczeństwa laickiego oraz przyjęcia zasad religijnych, odwoływania się bezpośrednio do idei świata inspirowanego nakazami biblijnymi, ewangelicznymi czy koranicznymi.²⁰ Ruchy te rozwijają się w ramach trzech wielkich religii monoteistycznych. Sprzeciwiają się nowoczesności oraz pojęciu nowoczesnego państwa laickiego, jego ekspansji do wszystkich sfer życia społecznego. Państwo oraz dziedzictwo oświecenia mają być likwidowane w imieniu państwa religijnego prawowiernych, w którym nie ma miejsca dla tolerancji innowierców, czy niewierzących. Jedną z przyczyn ich ekspansji są czynniki społeczne oraz ich orientacja społeczna. Otóż

¹⁶ KRAWCZYK, R. *Islam jako system gospodarczy*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarzkiego, 2013, s. 95-96.

¹⁷ SAKOWICZ, E.. *Czy islam jest religią terrorystów?* Kraków : Homo Dei, 2001, s. 181.

¹⁸ KENNEDY, H. *Wielkie arabskie podboje. Jak ekspansja islamu zmieniła świat*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001, s. 52.

¹⁹ NEŠPOR, Z. - LUŽNÝ, D. *Sociologie nábožensví*. Praha 2007, s. 154.

²⁰ KEPEL, G. Pobudzenie religijne i niepokoje polityczne u progu XXI wieku. In *Encyklopedia religii świata*. Red. F. Lenoir.. Warszawa, 2002. s. 2419-2420; PEYROUSE, S. Islam in Central Asia: National Specificities and Postsoviet Globalisation. In *Religion, State & Society*, 2007. Vol. 35, No. 3, s. 245.

świadczą pomoc społeczną ubogim, zapewniają oraz ułatwiają socjalizację ludzi, emigrantów wykorzenionych w dużych miastach, walczą przeciwko społecznej oraz ekonomicznej marginalizacji, ekskluzji. W przypadku rechrystianizacyjnych ruchów Ameryki Północnej oraz Europy Zachodniej owe ruchy, w odróżnieniu od muzułmanów czy żydów nie są tak radykalne, nie odwołują się do otwartej przemocy. Socjologowie wskazują iż różnice te wynikają z odmiennego ogólnospołecznego kontekstu, demokracji oraz tradycji Europy, czy Ameryki. W swoich działaniach używają język demokracji. Wskazują na kryzys duchowy świata zachodniego. Ich pierwszorzędnym celem jest marginalizacja pierwiastków świeckich w życiu społecznym. Temu celowi służy wychowanie, edukacja, kształcenie w duchu przyjętych tradycyjnych wartości, publikowanie oraz czynność w sferze kulturalnej.²¹ *A więc nie chodzi tylko o powrót religii ogólnie, ale przede wszystkim o mobilizację religijnych przekonań, poprzez które mają być osiągnięte cele społeczne, polityczne oraz ekonomiczne.*

Działacze ruchów społecznych zwracają uwagę na fakt, że kiedy społeczność muzułmańska będzie w większości, zacznie podejmować działania mające na celu wprowadzenie prawa islamskiego na terenie krajów europejskich. Od 1980 roku islam jest drugą, pod względem liczby wyznawców, religią we Francji²² a biorąc pod uwagę tempo wzrostu liczebności wyznawców Allaha można przyjąć, że w ciągu kilku najbliższych dziesięcioleci muzułmanie będą najliczniejszą grupą wyznaniową w zachodniej Europie. Islamiści stawiają prawo boskie wyżej niż prawo ustanowione przez człowieka.²³ Pojawiają się zatem opinie, iż w przypadku dalszego rozrastania się społeczności muzułmańskiej będą oni za wszelką cenę starali się wprowadzić prawo szariat. Już dzisiaj pojawiają się głosy opowiadające się za wprowadzeniem przynajmniej namiastki szariat w państwach, w jakich mniejszość muzułmańska jest bardzo liczna. Mimo, że obecnie nie ma raczej takiej możliwości, to w przyszłości, gdy wyznawcy islamu dalej będą zwiększać swoje wpływy, a przede wszystkim liczebność, nie można wykluczyć stanowienia części praw w oparciu o szariat. To oznacza, że niemuzułmanie, obywatele, jacy wyznają inną religię, będą zmuszeni przystosować się do pewnych zasad, jakie na dzień dzisiejszy często są dla nich zupełnie niezrozumiałe. Wielu badaczy mówi wprost, że radykalni islamiści będą dążyli do obalenia każdego systemu społecznego i politycznego, który nie jest tożsamy z istotą islamu.²⁴ Za potwierdzenie tej tezy podają chociażby sytuację w Turcji, gdzie od wielu już lat fundamentaliści muzułmańscy starają się obalić świecką państwowość a na jej miejscu utworzyć rząd teokratyczny, który jest jedyną uznawaną przez islam formą ustroju społeczno-politycznego.²⁵ Z całą pewnością w przyszłości będzie to rodziło bardzo wiele kłopotów i konfliktów społecznych,

²¹ NEŠPOR, Z. - LUŽNÝ, D. *Sociologie nábožensví*. Praha : Portál, 2007, s. 145-147.

²² GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 47.

²³ WIT WITKOWSKI, S. *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe Scholar, 2009, s. 17.

²⁴ GRYSA, B. *Islam : prawdziwe oblicze „religii pokoju”*. Poznań : Flos Carmeli, 2008, s. 8-10.

²⁵ BERGER, R. *Islam w Polsce, Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej*. Warszawa, 2011, s. 112.

jakich eskalacja może przyjmować niepokojące formy. Dla Europejczyków bowiem rozdział kościoła od państwa jest kwestią zrozumiałą, jednak, jeśli sytuacja nie ulegnie zmianie, za jakiś czas być może będą musieli stosować się do nakazów religii, jakiej sami nie wyznają. Zresztą, analizując zjawisko fundamentalizmu religijnego należy pamiętać o trzech jego składowych elementach:

1.) Należy uwzględnić, iż mamy doczynienia z różnymi fundamentalizmami w różnych kontekstach religijnych oraz kulturowych, w których grupy, ruchy oraz organizacje ekstremistyczne powstały i działają; 2.) Zjawisko fundamentalizmu nie można redukować wyłącznie do najbardziej radykalnych form wyrazu, czy też wyłącznie do fundamentalizmu islamskiego. Wspólnym mianownikiem ich jest odwoływanie się do danej doktryny religijnej lub świętej tradycji, jej reinterpretacja oraz budowanie zespołu działań kolektywnych; 3.) Ruchy fundamentalistyczne powstają w ramach wielkich religii światowych. Co jest istotne, że ruchy tego typu często powstały w drugiej połowie XX wieku.²⁶

W latach 90 tych ubiegłego wieku zaczęła wzrastać liczba ataków terrorystycznych dokonywanych przez osoby, jakie były wyznawcami konkretnych kultów religijnych.²⁷ Sam fakt dokonania samobójczych zamachów na terenie Europy był dla opinii publicznej szokujący, jednak dużo większą uwagę przykuwano do tego, że osoby za nie odpowiedzialne były w większości urodzone i wychowane w kraju, który postanowili zaatakować. Taka sytuacja miała miejsce w przypadku ataków w Londynie z 7 lipca 2005 roku.²⁸ Marc Sageman prowadził badania nad 170 członkami Al-Kaidy. Okazało się, że niewielu z nich odebrało wykształcenie religijne, zdecydowana większość uczęszczała do świeckich szkół. W większości przypadków samodzielnie szukali oni siatek terrorystycznych, by móc do nich wstąpić, nie byli rekrutowani ani indoktrynowani.²⁹ Nie radykalizowali się również w krajach muzułmańskich, a na terenie Europy. To właśnie rosnąca liczba ataków terrorystycznych oraz fakt, że dokonują je osoby wychowane właściwie w sąsiedztwie, są jedną z głównych obaw opinii publicznej przed rosnącą populacją muzułmańską w ich krajach. Często zarzuca się rządów państw zbyt łagodną politykę względem ekstremistycznych imamów, działających w krajach europejskich, którzy z łatwością znajdują sobie zwolenników wśród niezadowolonych przedstawicieli społeczności islamskich.³⁰ Działacze tacy wykorzystują złe pojęcie wolności słowa i często zamiast zabronić im publicznych wystąpień, lokalne władze wysyłają oddziały policji, by ich ochraniały w trakcie przemówień. Terroryzm od września 2001 roku jest właściwie utożsamiany z islamem, co nie

²⁶ KARDIS, K. Oblicze współczesnego fundamentalizmu religijnego w kontekście desekularyzacji społeczeństwa. In *Socjologia życia religijnego: tradycje badawcze wobec zmiany kulturowej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010, s. 129-132.

²⁷ KŁODKOWSKI, P. *Islam : między stereotypem a rzeczywistością*. Warszawa : Vox Humana, 2008, s. 89.

²⁸ WŁOCH, R. *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 139-140.

²⁹ BALICKI, J. *Imigranci z krajów muzułmańskich. Wyzwania dla polityki integracyjnej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010, s. 100.

³⁰ BRATANIEC, K. *Zachód i islam. Dylematy relacji*. Kraków : Oficyna Wydawnicza AFM, 2009, s. 123-125.

wpływa korzystnie na relacje muzułmanów w przedstawicielami innych kultur. Jest to zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę obawy o bezpieczeństwo własne i osób najbliższych. Jest to jeden z głównym powodów, dla którego powstają konflikty na linii Europejczycy – muzułmanie. Obawa przed zamachami terrorystycznymi w dużej mierze jest również przyczyną, dla jakiej mieszkańcy Europy nie akceptują muzułmanów mieszkających na terytorium ich państwa. Zdarzenia, które miały miejsce w Paryżu zamachy w 2015 r., zamieszki w Kolonii podczas nocy sylwestrowej oraz w 2016 roku marcowe zamachy wymierzone w cywilów w Brukseli, stały się kluczowymi punktami odniesienia dla społeczeństw europejskich, a zwłaszcza ich pravicowo ukierunkowanych partii. Państwa Unii, pomimo wypracowanych już wcześniej ustaleń odnośnie relokacji migrantów, są nadal głęboko podzielone w tej kwestii.

Europejczycy i muzułmanie – wzajemne relacje

Muzułmanie są integralną częścią społeczeństwa europejskiego. W życiu codziennym zmuszeni są oni siłą rzeczy stykać się z rdzennymi Europejczykami. Stosunki te budują relacje między społecznościami, które tworzą wizerunek wyznawców islamu w oczach tradycyjnych mieszkańców krajów zachodniej Europy. Wizerunek ten zmieniał się w kolejnych dziesięcioleciach, warto bowiem przypomnieć, że na początku formowania się społeczności muzułmańskiej opinia publiczna nie zwracała na nią uwagi myśląc, że ich obecność na terenie kraju ma charakter efemeryczny. Obecnie kiedy wiadomo już, że muzułmanie są najprężniej rozwijającą się grupą w społeczeństwach europejskich, wizerunek ten ewoluował.

Rządy państw już od samego początku nie potrafiły wykształcić skutecznego modelu polityki migracyjnej. Początkowo problem ten ignorowano, w późniejszym okresie poprzez odpowiednie ustawodawstwo próbowano ograniczyć liczbę imigrantów. Jak wiadomo, działania te odniosły skutek odwrotny od zamierzonego. We Francji, dopiero rząd utworzony przez Jacquesa Chiraca zwrócił uwagę na problem mniejszości.³¹ Znany ze swoich pravicowych poglądów, chciał on w dalszym ciągu wprowadzać prawa mające na celu ograniczenie skali migracyjnej. To właśnie on jednak wskazał, że duża część muzułmanów posiada już pełnię praw obywatelskich a także prawo do udziału w wyborach. Lewa strona sceny politycznej, która do tej pory nie dostrzegała w wyznawcach islamu swojego elektoratu, zaczęła modyfikować swój program gospodarczy i społeczny uwzględniając szereg przywilejów dla imigrantów.³² Paradoksalnie zatem, chcąc ograniczyć udział społeczności imigranckiej w sferze życia publicznego, przyczynił się poważnie do jego powiększenia.

Opinia publiczna zwraca uwagę, że aktualnie przyjęta strategia wielokulturowości dyskryminuje ludność europejską. Podkreślają, że jakkolwiek sprzeciw wobec szczególnego traktowania mniejszości imigranckiej, jest interpretowany

³¹ KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyizmu?* Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009, s. 32.

³² PSUREK, W. *Ekspansja islamu w świecie. Historia i współczesność wzajemnych relacji*. Katowice: Drukarnia archidiecezjalna w Katowicach, 2007, s. 151.

jako przejaw ksenofobii, co ogranicza swobodę debaty publicznej.³³ Coraz większa ilość komentatorów zwraca uwagę, że model polityki ustępliwości wobec mniejszości wcale nie rozwiązuje jej problemów. Przeciwnie, jest powodem pojawiania się coraz poważniejszych trudności. Zwraca się uwagę na fakt, że im więcej przywilejów zostanie społeczności muzułmańskiej przyznane, tym daje posuwu się w swoich roszczenia.³⁴ Za przykład może posłużyć zezwolenie na przeprowadzanie zabiegu obrzezania kobiet we francuskich w szpitalach.³⁵ Zabieg ten został dołączony do listy dozwolonych, bez względu na liczne sprzeciwy Francuzów, dla których tradycja ta jest niezwykle kontrowersyjna. Podobny proceder dla Europejczyków nadal jest zupełnie niezrozumiały. Porozumienie europejsko – muzułmańskie jest generalnie utrudnione ze względu na pozycję kobiet w tradycyjnych społecznościach islamskich. Europejskie kobiety od dawna cieszą się pełnią praw i pozycją równą mężczyźnie. Konieczność noszenia przez wyznawczynie Allaha tradycyjnych strojów, wskazówki Koranu na temat ich traktowania, to wszystko budzi w Europejczykach zazwyczaj stanowczy sprzeciw.

Coraz większe przywileje przyznawane mniejszościom religijnym, są szczególnie często komentowane w organizacjach chrześcijańskich. Analizując program lewicowych ugrupowań, można znaleźć wiele słów nieprzychylnych tradycjom chrześcijańskim. Te same ugrupowania za cel swojego działania często obierają sobie obronę swobody wyznania dla mniejszości religijnych. Często zarzuca im się niekonsekwencję, gdyż potępiają religię, z której wywodzi się kultura europejska, a hołubią wszystkie inne, które wywodzą się z innych kręgów kulturowych. Organizacje te oddają wielką przysługę społeczności muzułmańskiej, gdyż w tej samej chwili, gdy domagają się usunięcia widocznych krzyży z kościołów, nie mają nic przeciwko widocznym symbolom religijnym na meczetach. Z tego powodu coraz większa liczba aktywistów zwraca uwagę na dyskryminację nie mniejszości, a dominującej religii w krajach zachodniej Europy, którą nadal jeszcze jest chrześcijaństwo. Podobne postawy polityków zdecydowanie nie przyczyniają się do poprawy relacji pomiędzy Europejczykami i muzułmanami, ponieważ ogromna liczba tradycyjnych mieszkańców Europy czuje się poszkodowana.

Wizerunek społeczności muzułmańskiej wśród rdzennych Europejczyków jest często determinowany ze względu na rozwijający się prężnie nurt radykalny w islamie. Wśród wielu polityków oraz organizacji lewicowych panuje zgodna opinia, że rosnąca populacja muzułmanów nie jest zagrożeniem ze względu na fakt, że zdecydowana większość z nich wyznaje umiarkowane poglądy. Fundamentalisci islamscy udowodnili już jednak, że potrafią kształtować światopogląd wśród innych przedstawicieli wyznawców ich religii. Sondaż, który został przeprowadzony 2004 roku w Anglii wykazał, że więcej niż 60% zamieszkujących ten kraj muzułmanów opowiada się za wprowadzeniem prawa szariat.

³³ PHILIPS, M. *Londonistan. Jak Wielka Brytania stworzyła państwo terroru*. Warszawa : Wydawnictwo „Sprawy Polityczne”, 2010, s. 121.

³⁴ KOŁAKOWSKA, A. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa 2010, s. 171.

³⁵ GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 73.

Reszta społeczności, nawet jeśli niekoniecznie byłaby gorącymi zwolennikami tej formy prawa, nie podjęłaby żadnych działań mających na celu uniemożliwienie przeprowadzenia takiej reformy.³⁶

Na wizerunek społeczności muzułmańskiej wpływają również jej spontaniczne reakcje na bieżące wydarzenia polityczne i społeczne. Na przełomie lat 80tych i 90tych głośna była sprawa Salmana Rushdiego, który wydał książkę pod nazwą „Szatańskie wersety”, krytykującą dogmaty religijne islamu. W 1989 roku Ajatollah Chomeini ogłosił fatwę, która wzywała każdego wiernego do zamordowania autora tego dzieła. Spotkało się to z gorącym przyjęciem społeczności muzułmańskiej, której przedstawiciele otwarcie demonstrowali z podobnymi hasłami na ulicach europejskich miast. Ostatecznie zamordowanie autora książki nie powiodło się, jednak w obawie o swoje życie jest on zmuszony do ukrywania się na terenie obcego kraju, ze zmienioną tożsamością. Do takiej decyzji skłoniło go, oprócz wszystkich demonstracji i gróźb pod jego adresem, zamordowanie człowieka, który przetłumaczył książkę na język japoński. Podobny los spotkał Ayaan Hirsi Ali, która po przybyciu na teren Europy zdecydowała się porzucić islam i otwarcie go skrytykować w mediach. Liczba gróźb pod jej adresem była tak duża, że przez długi okres mieszkała w należącym do wojska baraku.³⁷ Popierający ją reżyser Theo van Gogh został zamordowany, a do jego klatki piersiowej został przybity nożem list adresowany między innymi do Ayaan Hirsi Ali, ale także do rządów krajów europejskich.

Podobne reakcje społeczności muzułmańskiej mają miejsce właściwie przy każdym przypadku negatywnego, bądź żartobliwego odniesienia się do ich wierzeń. W 2006 roku w jednym z duńskich pism pojawiła się karykatura Mahometa. Wywołało to spontaniczne reakcje społeczności muzułmańskiej, która zaczęła organizować na ulicach największych europejskich miast demonstracje, których celem nie był pokojowy przemarsz i manifestacja swojego niezadowolenia. Wśród wypisanych haseł niesionych przez demonstrantów można było dostrzec przejawy radykalizmu, gdyż napisy takie jak „*Europa to rak – islam jest lekarstwem*” nie należały do rzadkości. Sytuacje takie sprawiają, że krytyka islamu staje się tematem tabu nie tylko z powodu możliwych oskarżeń o ksenofobię czy rasizm, ale także w obawie przed reakcją fundamentalistów. Tendencji tej ulegają politycy oraz media. Kiedy w 2005 roku we Francji wybuchły zamieszki, w niewielkiej liczbie przekazów medialnych przyznawano, że miały one charakter religijny. Na wielu nagraniach widać przedstawicieli muzułmańskiej młodzieży, która z okrzykiem „Allahu Akbar” podpalała samochody i demolowała wystawy sklepowe.³⁸ Niestety, to właśnie podobne przejawy zachowania muzułmanów sprawiają, że wielu Europejczyków staje się uprzedzonych, nawet jeśli wyznawcy islamu, z jakimi na co dzień się spotykają, są ludźmi spokojnymi i nie demonstrującymi skrajnych poglądów

³⁶ KOŁAKOWSKA, A. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa, 2010, s. 151-160.

³⁷ KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyzmu ?* Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009, s. 197; BURUMA, I. *Śmierć w Amsterdamie. Zabójstwo Theo van Gogha. Granice tolerancji*. Kraków : Universitas, 2008, s. 149.

³⁸ MACHNIKOWSKI, R. M. *Muzułmanie w Europie zachodniej. Między integracją a radykalizacją*. Warszawa : Centrum Europejskie Natolin, 2010, s. 30-33.

religijnych. Również potrzebne jest zwrócić uwagę na istotną rolę mediów, które w dużej mierze podtrzymują zachodnie postrzeganie świata muzułmańskiego zakorzenionego w epoce kolonialnej, media wciąż odwołują się do nierozwiązywalnej dychotomii między „wyższym Zachodem” a „gorszym Wschodem”, ze względu na trwający imperializm i eurocentryzm. W następstwie kolonializmu głosy muzułmanów są niedostatecznie reprezentowane w zachodnich mediach, chociaż stanowią integralną część zachodnich społeczeństw. Dziennikarze dominują w relacjach na tematy dotyczące Wschodu, a tym samym islamu, ostatecznie promując islamofobię w zachodnich publikacjach.³⁹

Trudności w procesie adaptacji muzułmanów do społeczeństw europejskich

Spółeczeństwo muzułmańskie jest wewnętrznie zróżnicowane i w zależności od kraju pochodzenia, jego przedstawiciele posiadają różne predyspozycje do adaptacji w społeczności państw europejskich. Początkowo imigranci nie podejrzewali, że staną przed koniecznością asymilowania się z otoczeniem. Ich przyjazd do Europy miał charakter tylko i wyłącznie zarobkowy i po zgromadzeniu odpowiedniej kwoty mieli wrócić do kraju swojego pochodzenia. Dopiero w późniejszym okresie zdali sobie sprawę z tego, że chcąc pozostać na stałe w Europie będą musieli zaadaptować się do nowego środowiska. Pomimo tego, że w krajach europejskich spędzili już wiele lat, to ze względu na urodzenie się w miejscu całkowicie innym etnicznie i społecznie, w dalszym ciągu brak im odpowiednich kompetencji kulturowych umożliwiających pewne i nieskrępowane poruszanie się w przestrzeni publicznej. Dodatkowym utrudnieniem dla pierwszego pokolenia imigrantów był fakt, iż większość z nich pochodziła z obszarów wiejskich. Oprócz tego, że musieli zmierzyć się z całkowicie inną kulturą to nierzadko po raz pierwszy w życiu, musieli poradzić sobie z organizacją społeczną w dużej aglomeracji.⁴⁰ Brak znajomości jakiegokolwiek języka poza ojczystym z pewnością nie ułatwiał sytuacji.

Potomkowie imigrantów stają przed problemem innej natury. Zazwyczaj nie byli oni nigdy w kraju swojego pochodzenia i znają go jedynie z opowieści swoich rodziców. Tradycje podtrzymywane w ich domach, są początkowo jedynym źródłem uzyskiwania informacji o swojej kulturze. Z drugiej strony są oni otoczeni przez otwarte społeczeństwo europejskie, które w przeciwieństwie do społeczności, w jakiej wychowali się ich rodzice, jest zróżnicowane i niejednolite. Młodzi muzułmanie mogą się identyfikować zatem nie tylko z przedstawicielami swojej własnej religii, ale także z innymi grupami społecznymi. Samoidentyfikacja religijna czy etniczna, jest tylko jednym ze sposobów na definiowanie samego siebie. Pomimo tego młode pokolenie muzułmańskie bardzo często identyfikowało siebie głównie z religią. To właśnie za ich sprawą islam na stałe zagościł w debacie

³⁹ WOLF, M. – HALM, D. Perceptions of Islam in Western Publics Between Orientalism, Islamophobia and Multiculturalism. In Antes, P.- Ceylan, R. (eds.). *Muslime in Deutschland*. Wiesbaden : Springer VS, 2016, s. 8.

⁴⁰ PĘDZIWIATR, K. *Od islamu imigrantów do islamu obywateli : muzułmanie w krajach Europy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2005, s. 204-207.

publicznej. Posiadali oni pełnię praw obywatelskich, dlatego często stawali się aktywistami.⁴¹

Identyfikowanie się przede wszystkim z religią nie zawsze oznacza zamykanie się na świat wewnętrzny. Młode pokolenie muzułmanów bardzo chętnie korzysta z przywilejów demokratycznego państwa. Ujawnia się to chociażby wśród muzułmańskich kobiet, które chętnie kontynuują edukację na uczelniach wyższych. Trendy te oczywiście nie dotyczą całej społeczności muzułmańskiej i w dużej części przypadków dochodzi do daleko idącego separatyzmu. Próbuąc budować swoją tożsamość, nie odnajdują się oni w demokratycznym modelu państwa i odżegnują się oni całkowicie od wartości propagowanych przez kulturę europejską. Szczególnie dotyczy to społeczności zamieszkujących przedmieścia wielkich aglomeracji, gdzie muzułmanie tworzą zamknięte getta izolując się w ten sposób od rdzennej ludności.⁴²

Wyznawcy islamu zdecydowanie niechętnie patrzą na tradycję laickości krajów europejskich. Kiedy w 2004 roku rząd francuski, przegłosował ustawę która zakładała zakaz noszenia widocznych symboli religijnych w miejscach publicznych, muzułmanie zaczęli organizować liczne protesty i manifestacje gdyż oznaczało to brak możliwości noszenia tradycyjnych strojów. Ich przywódcy starali się przekonać opinię publiczną, że zakaz ten jest rasistowski i dyskryminuje ich społeczność. W swoich wystąpieniach pomijali jednak fakt, że zakaz ten dotyczył wszystkich wyznań i zgodnie z postanowieniami ustawy nie można było eksploatować również chrześcijańskich symboli.⁴³

Analizując relacje Europejczyków z imigrantami można dojść do wniosku, że we większości przypadków po obu stronach brak jest woli jakiegokolwiek integracji. Bazując na przykładzie Francji, jej rdzenna ludność podziela opinię, że imigranci wykorzystują dobrze rozwiniętą pomoc socjalną państwa, jednak nie oferując nic w zamian. Imigranci z kolei nie chcą integrować się ze społeczeństwem tego kraju, ze względu na wysiłek, jaki musieliby w tym celu podjąć. Przede wszystkim, ogromna część muzułmanów nie mówi po francusku. Język ten nie jest im potrzebny, kiedy mieszkają w sąsiedztwie swoich krajan. W momencie, kiedy posiadliby już umiejętność płynnego posługiwania się językiem musieliby podjąć aktywność zawodową, co nie jest dla nich szczególnie atrakcyjną alternatywą ze względu na to, że pomoc socjalna, jaką są w stanie uzyskać w pełni im wystarcza.⁴⁴ Przy pobieraniu zasiłków korzystają z pewnych luk prawnych. Dla przykładu, w prawie francuskim nie istnieje pojęcia poligamii, a zatem druga i kolejne żony muzułmanina, jeśli zajdą w ciążę są już traktowane jako samotne matki, a w takim przypadku zasiłek jest odpowiednio wyższy. Społecz-

⁴¹ PODKOWIŃSKA, M. *Integracyjny wymiar komunikowania*. Warszawa 2011. s. 22-23; PE-DZIWIATR, K. *Od islamu imigrantów do islamu obywateli : muzułmanie w krajach Europy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2005, s. 208-209.

⁴² GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 78; SAKOWICZ, E. *Czy islam jest religią terrorystów?* Kraków : Homo Dei, 2001, s. 42.

⁴³ Tamże, s. 26.

⁴⁴ GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 26, 211.

ność muzułmańska znacznie częściej niż inne grupy społeczne, wliczając inne grupy imigranckie, korzysta z pomocy socjalnej.⁴⁵ Wyróżnia się także innymi wskaźnikami, takimi jak znacznie większa kryminogenność i bezrobocie. Przepęstwa popełniane przez przedstawicieli wyznawców islamu są tak częste, że stanowią oni ponad połowę wszystkich osadzonych w zakładach karnych a należy pamiętać, że stanowią oni zaledwie 10% populacji kraju. Znacznie rzadziej niż inni obywatele decydują się oni na zdobywanie wykształcenia i kwalifikacji zawodowych.⁴⁶ W Niemczech aż 30% osób przynależących do społeczności muzułmańskiej nie ukończyło nawet podstawowego szczebla edukacyjnego.⁴⁷ Co jest ciekawe, ze względu na poprawność polityczną kwestie te często są pomijane przy jakichkolwiek badaniach i te alarmujące wskaźniki nie są kojarzone z islamem pomimo tego, że są w oczywisty sposób determinowane przez przynależność religijną.⁴⁸

Zwrócić należy uwagę na rzadko okazywane deklaracje narodowościowe wśród przedstawicieli społeczności muzułmańskiej. Obywatelskość francuska jest przez muzułmanów rozumiana przez równość społeczno-ekonomiczną, nie oznacza to, że czują się oni Francuzami.⁴⁹ Nie inaczej sytuacja kształtuje się w Niemczech. Badania przeprowadzone na przedstawicielach imigracji tureckiej i ich potomkach wykazały, że jedynie 8% z nich deklaruje przynależność do narodu niemieckiego.⁵⁰ Biorąc pod uwagę znikomą identyfikację narodowościową mniejszości muzułmańskiej, przestaje dziwić fakt częstej krytyki świata zachodniego przez europejskich islamistów. Badania przeprowadzone na zlecenie gazety „Falter” wykazały, że aż 22% spośród 400 nauczycieli zatrudnionych w szkołach muzułmańskich propaguje radykalne poglądy, przekazując tym samym swoim uczniom treści antyzachodnie.⁵¹

Pomimo tego, że kraje europejskie umożliwiają muzułmanom życie w znacznie lepszych warunkach, duża ich część wykazuje ogromną niechęć do świata zachodniego. Po zamachach na wieże World Trade Center z 2001 roku, przeprowadzono badania na terenie Francji, gdzie respondentami byli przedstawiciele młodzieży islamskiej w przedziale wiekowym 16-24 lat. Badanie dotyczyło ich sympatii do osoby Osamy bin Ladena, odpowiedzialnego za wspomniane ataki

⁴⁵ MACHNIKOWSKI, R. M. *Muzułmanie w Europie zachodniej. Między integracją a radykalizacją*. Warszawa : Centrum Europejskie Natolin, 2010, s. 17.

⁴⁶ MACHNIKOWSKI, R. M. *Muzułmanie w Europie zachodniej. Między integracją a radykalizacją*. Warszawa : Centrum Europejskie Natolin, 2010, s. 17; PĘDZIWIATR, K. *Od islamu imigrantów do islamu obywateli : muzułmanie w krajach Europy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2005, s. 203.

⁴⁷ BURAS, P. *Muzułmanie i inni Niemcy : Republika Berlińska wymyśla się na nowo*. Warszawa : Wydawnictwo sic!, 2011, s. 102.

⁴⁸ GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 79.

⁴⁹ KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyzmu ?* Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009, s. 161.

⁵⁰ PĘDZIWIATR, K. *Od islamu imigrantów do islamu obywateli : muzułmanie w krajach Europy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2005, s. 202.

⁵¹ RUSINEK, A. *Nurt radykalny wśród społeczności muzułmańskich w wybranych państwach Unii Europejskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012, s. 87.

terrorystyczne. Co jest zadziwiające, aż 18% ankietowanych przyznało, że postrzega go jako osobistego idola.⁵² Pokazuje to łatwość z jaką poszukująca swojej własnej przynależności młodzież muzułmańska poddaje się radykalizacji swoich poglądów, co czyni ich łatwym celem dla ludzi zajmujących się rekrutacją do wszelkiego rodzaju ugrupowań ekstremistycznych.

Trudności adaptacyjne wynikają więc w dużej mierze z braku znajomości języka, ale również z wartości, jakie są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Rodziny muzułmańskie bardzo często skrupulatnie pilnują, by ich potomkowie nie odeszli od islamu i wprowadzali w życie jego zasady. Rytualne zabójstwa, jakie nie są w Europie rzadkością, zdają się ten fakt potwierdzać. Brak dobrych chęci, zarówno ze strony muzułmanów, którzy często gardzą kulturą zachodnią, uważając ją za zepsutą, jak i Europejczyków, niekiedy bojących się fundamentalistów, powoduje, że wzajemne porozumienie obu kręgów kulturowych staje się coraz trudniejsze. Nie bez znaczenia również pozostaje fakt, że bardzo duża liczba imigrantów muzułmańskich, jaka przybyła do Europy nie posiada odpowiedniego wykształcenia, co również zmniejsza ich zdolności adaptacyjne.

W Niemczech kwestia integracji migrantów z obywatelami tego kraju jest również wielkim wyzwaniem. W 2016 roku niemiecka Minister Pracy i Spraw Społecznych ogłosiła, że wsparcie dla imigrantów będzie ściśle związane z wkładem, jaki będą chcieli oni wnieść w proces integrowania się ze społeczeństwem. Przestrzegła, że migranci, którzy okażą brak chęci do nauki języka, przyjęcia pracy oraz przestrzegania zasad społecznego współżycia muszą liczyć się z redukcją wypłacanych zasiłków. Dotyczyć ma to również uchodźców, którzy nie współpracując muszą się liczyć z nie otrzymaniem stałej zgody na pobyt. Dodatkowo Niemcy proponują, aby uchodźcy i imigranci mieszkali w miejscach im wskazanych, w celu uniknięcia błędów innych krajów (Belgii czy Francji), gdzie dopuszczono do powstawania zamieszkałych przez migrantów gett.

Na poziomie Unii Europejskiej zauważalna jest wola stworzenia jednolitego podejścia do migracji, natomiast rozbieżne stanowiska poszczególnych krajów dotychczas uniemożliwiają osiągnięcie tego celu. Mimo wypracowanych przez UE programów (2010r. *Program Sztokholmski*; 2015 r. *Europejski program w zakresie migracji* (program relokacji); 2016 r. 2016 r. Komisja Europejska zaprezentowała *projekt reformy WESA*, na który składały się m.in. rewizja rozporządzenia Dublin III i dyrektywy recepcyjnej (nr 33/2013), projekt zastąpienia dyrektyw proceduralnej (nr 32/2013) i kwalifikacyjnej (nr 95/2011)), wspólnotowa polityka migracyjna nadal jest nieefektywna, ponieważ część państw nie zgadza się z nimi i nie przenosi przyjęte ustalenia na poziom krajowy. Wielki kryzys migracyjny, którego początek jest ściśle związany z tzw. arabską wiosną (od roku 2011), przerasta obecnie swymi rozmiarami możliwości UE, stanowiąc poważne wyzwanie dla państw Zachodu. Pod wpływem rozwoju sytuacji migracyjnej oraz rosnących zagrożeń, w tym zagrożenia terrorystycznego, bezpieczeństwo stało się ele-

⁵² KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyizmu?* Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009, s. 177.

mentem priorytetowym dla Europy, co wyraźnie zdeterminowało rozwój unijnej strategii antykryzysowej.⁵³

Na podstawie wyżej przedstawionego musimy można stwierdzić, że kryzys migracyjny ujawnia poważne wątpliwości co do jedności Unii Europejskiej oraz mechanizmów, które przez lata były wdrażane, jako wielkie osiągnięcia jednoczącej się Europy. Przykładem są oprócz innego problemu strefy Schengen, której przyszłość w obecnej postaci zdaje się być coraz mniej pewna. Napływ migrantów wywołał głębokie podziały pomiędzy państwami członkowskimi i ujawnił wewnętrzne różnice w ich nastawieniu wobec napływających uchodźców i imigrantów ekonomicznych. W Europie rośnie poparcie dla partii i organizacji głoszących hasła nacjonalistyczne, nawołujące do walki z napływającym do Europy islamem. Obecny kryzys wzywa do odpowiedzi na pytania o fundamenty jej istnienia, na które składają się m.in. zasada solidarności i swoboda przekraczania granic. Europa stoi przed wielkimi wyzwaniem migracji mieszanej, co wywołuje napięcia pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi. Ważnym zjawiskiem, który jeszcze bardziej doprowadził do polaryzacji stanowisk w Europie, jest obserwowane zjawisko terroryzmu ze strony islamskich fundamentalistów.

Historické a kultúrne podmienky migračného procesu. Sociologicko-historická analýza založená na paradigme stretu civilizácií

Fenomény ako je globalizácia, demografická expanzia, zvyšovanie rozmanitosti v rámci jednotlivých národov a pluralitné spoločnosti priniesli širokú škálu sociálnych problémov vyplývajúcich z multikultúrnej reality. Rastúci rozpor medzi západnou a islamskou civilizáciou je v súčasnosti najvážnejším zdrojom globálneho konfliktu, ktorého výsledkom je nový, nepredvídateľný druh terorizmu, ktorý vstúpil do nášho každodenného života a je spájaný s dodržiavaním konkrétnych kultúrnych okruhov. Podľa paradigmy stretu civilizácií sú zdroje konfliktu medzi západnou a islamskou civilizáciou primárne spojené s kultúrnymi a náboženskými faktormi, ale na povahu konfliktu majú vplyv aj demografické a ekonomické faktory. Európa sa usiluje nájsť zlatú strednú cestu medzi týmito dvoma povinnosťami: ochranou svojich vlastných práv na jednej strane a ponúkaním pomoci a prijímaním migrantov. Francúzsko, Nemecko a Veľká Británia sú krajinami, ktoré dôrazne presadzovali model multikultúrnej spoločnosti, v ktorej môžu väčšinové spoločenstvo a nové menšinové spoločenstvá spolu harmonicky žiť. V nedávnej minulosti však postupne pripúšťali, že takýto model zlyhal.

⁵³ SZYMAŃSKA, J. Strategia Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego: priorytety, bariery, efekty. In *Studia BAS*, 2017, nr 3(51), s. 166-169. 182.

Bibliografia:

- BALICKI, J. *Imigranci z krajów muzułmańskich. Wyzwania dla polityki integracyjnej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010.
- BERGER, R. *Islam w Polsce, Stowarzyszenie Jedności Muzułmańskiej*. Warszawa 2011.
- BRATANIEC, K. *Zachód i islam. Dylematy relacji*. Kraków : Oficyna Wydawnicza AFM, 2009.
- BURUMA, I. *Śmierć w Amsterdamie. Zabójstwo Theo van Gogha. Granice tolerancji*. Kraków : Universitas, 2008.
- DANECKI, J. *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2011.
- DE MATTEL, R. *Turcja w Europie, Dobrodzieństwo czy katastrofa ?* Kraków : Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Ks. Piotra Skargi, 2009.
- GAJLEWICZ-KORAB, K. *Obraz muzułmanów we Francji, w tamtejszych tygodnikach opinii*. Warszawa : Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- GODDARD, H. *Historia stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich*. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 2009.
- GRIGORYEV, D. – BATKHINA, A. - VAN DE VIJVER, F. – BERRY, J.W. Towards an Integration of Models of Discrimination of Immigrants: from Ultimate (Functional) to Proximate (Sociofunctional) Explanations. In *Journal of International Migration and Integration* (2020) 21, 667–691. ISSN 1874-636
- GRYSA, B. *Islam : prawdziwe oblicze „religii pokoju”*. Poznań : Flos Carmeli, 2008.
- KARDIS, K. Oblicze współczesnego fundamentalizmu religijnego w kontekście desekularyzacji społeczeństwa. In *Socjologia życia religijnego: tradycje badawcze wobec zmiany kulturowej*. Warszawian : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010, s. 125-139.
- KENNEDY, H. *Wielkie arabskie podboje. Jak ekspansja islamu zmieniła świat*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- KIELAN-GLIŃSKA, I. *Muzułmanie w laickiej Francji (1974-2004). W kierunku integracji czy separatyzmu ?* Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2009.
- KŁODKOWSKI, P. *Islam : między stereotypem a rzeczywistością*. Warszawa : Vox Humana, 2008.
- KOŁAKOWSKA, A. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa 2010.
- KRAWCZYK, R. *Islam jako system gospodarczy*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarzskiego, 2013.
- MACHNIKOWSKI, R. M. *Muzułmanie w Europie zachodniej. Między integracją a radykalizacją*. Warszawa : Centrum Europejskie Natolin, 2010.
- NEŠPOR, Z. - LUŽNÝ, D. *Sociologie nábožensví*. Praha : Portál, 2007.
- PĘDZIWIATR, K. *Od islamu imigrantów do islamu obywateli : muzułmanie w krajach Europy zachodniej*. Kraków : Zakład Wydawniczy „Nomos”, 2005.
- PHILIPS, M. *Londonistan. Jak Wielka Brytania stworzyła państwo terroru*. Warszawa : Wydawnictwo „Sprawy Polityczne”, 2010.
- PODKOWIŃSKA, M. *Integracyjny wymiar komunikowania*. Warszawa 2011.
- PODKOWIŃSKA, M. The Intercultural Communications – problems, difficulties and challenges. In *Európa ako kontinent rizika v perspektíve nových výziev neskorej modernisty*. Prešov : GTF PU, 2014, s. 61-72.
- POLAKOWSKA-KUJAWA, J. Migracje – teorie i realia dotyczące Europy. In Polakowska-Kujawa, J. (ed.). *Współczesna Europa w procesie zmian. Wybrane problemy*. Warszawa 2006.
- PSUREK, W. *Ekspansja islamu w świecie. Historia i współczesność wzajemnych relacji*. Katowice : Drukarnia archidiecezjalna w Katowicach, 2007.

- RUSINEK, A. *Nurt radykalny wśród społeczności muzułmańskich w wybranych państwach Unii Europejskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- RUSINEK, A. *Nurt radykalny wśród społeczności muzułmańskich w wybranych państwach Unii Europejskiej*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2012.
- SAKOWICZ, E.: *Czy islam jest religią terrorystów?* Kraków : Homo Dei, 2001.
- SZYMAŃSKA, J. Strategia Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego: priorytety, bariery, efekty. In *Studia BAS* 2017, nr 3(51), s. 159 – 186. ISSN 2082-0658.
- WARD, C. - SZABO, A. - STUART, J. Prejudice against immigrants in multicultural societies. In C. G. Sibley - F. K. Barlow (eds.). *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017, s. 413–437.
- WISOCKI, A. Między uniwersalizmem a przestrzennym uwarunkowaniem modeli teoretycznych w badaniu relacji międzykulturowych. Przypadek zderzenia kulturowego. In *Konteksty społeczne* 2015, tom 3, nr 2 (6), 8–20. ISSN 2300-6277.
- WIT WITKOWSKI, S. *Wprowadzenie do prawa muzułmańskiego*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe Scholar, 2009, s. 17.
- WŁOCH, R. *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 41-42.
- WOLF, M. – HALM, D. Perceptions of Islam in Western Publics Between Orientalism, Islamophobia and Multiculturalism. In Antes, P.- Ceylan, R. (eds.). *Muslims in Deutschland*. Wiesbaden : Springer VS, 2016, s. 7-38.
- WYSOCKI, A. Między uniwersalizmem a przestrzennym uwarunkowaniem modeli teoretycznych w badaniu relacji międzykulturowych. Przypadek zderzenia kulturowego. In *Konteksty społeczne* 2015, tom 3, nr 2 (6), s. 10-16.

JÚDA A TÁMAR
(BIBLICKO-EXEGETICKÝ KOMENTÁR NA 1MJŽ 38, 1–30)

Alexander CAP

Judah and Tamar (Bible-Exegesis commentary on 1Moses chapter 38, 1-30)

A levirate marriage in the Old Testament dealt with the existence of a widow and her descendants with a close relative. It was an option, not an obligation. The Old Testament phenomenon of polygamy is a characteristic feature of the nations in the Middle East and it is a reason why nowadays we need to understand and interpret this fact correctly in the Holy Scripture.

Keywords: widow, prostitute, Old Testament, levirate marriage, polygamy, Judah, Tamar.

- 38, 1 ἐγένετο δὲ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ κατέβη Ιουδας ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ ἀφίκετο ἕως πρὸς ἀνθρώπον τινα Οδολλαμίτην ᾧ ὄνομα Ιρας
2 καὶ εἶδεν ἐκεῖ Ιουδας θυγατέρα ἀνθρώπου Χαναναίου ἧ ὄνομα Σαυα καὶ ἔλαβεν αὐτήν καὶ εἰσῆλθεν πρὸς αὐτήν
3 καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ηρ
4 καὶ συλλαβοῦσα ἔτι ἔτεκεν υἱὸν καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Αυναν
5 καὶ προσθεῖσα ἔτι ἔτεκεν υἱὸν καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σηλωμ αὕτη δὲ ἦν ἐν Χασβι ἡνίκα ἔτεκεν αὐτούς
6 καὶ ἔλαβεν Ιουδας γυναῖκα Ηρ τῷ πρωτοτόκῳ αὐτοῦ ἧ ὄνομα Θαμαρ
7 ἐγένετο δὲ Ηρ πρωτότοκος Ιουδα ποιηρὸς ἐναντίον κυρίου καὶ ἀπέκτεινεν αὐτὸν ὁ θεός
8 εἶπεν δὲ Ιουδας τῷ Αυναν εἴσελθε πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου καὶ γάμβρευσαι αὐτήν καὶ ἀνάστησον σπέρμα τῷ ἀδελφῷ σου
9 γνοὺς δὲ Αυναν ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσται τὸ σπέρμα ἐγίγνετο ὅταν εἰσῆρχετο πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐξέχεεν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ μὴ δοῦναι σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ
10 ποιηρὸν δὲ ἐφάνη ἐναντίον τοῦ θεοῦ ὅτι ἐποίησεν τοῦτο καὶ ἐθανάτωσεν καὶ τοῦτον
11 εἶπεν δὲ Ιουδας Θαμαρ τῇ νύμφῃ αὐτοῦ κάθου χήρα ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρός σου ἕως μέγας γένηται Σηλωμ ὁ υἱός μου εἶπεν γάρ μήποτε ἀποθάνῃ καὶ οὐ τοῦ ὥσπερ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἀπελθοῦσα δὲ Θαμαρ ἐκάθητο ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρός αὐτῆς
12 ἐπληθύνθησαν δὲ αἱ ἡμέραι καὶ ἀπέθανεν Σαυα ἡ γυνὴ Ιουδα καὶ παρακληθεὶς Ιουδας ἀνέβη ἐπὶ τοὺς κείροντας τὰ πρόβατα αὐτοῦ αὐτὸς καὶ Ιρας ὁ ποιμὴν αὐτοῦ ὁ Οδολλαμίτης εἰς Θαμνα
13 καὶ ἀπηγγέλη Θαμαρ τῇ νύμφῃ αὐτοῦ λέγοντες ἰδοὺ ὁ πενθερός σου ἀναβαίνει εἰς Θαμνα κεῖραι τὰ πρόβατα αὐτοῦ

- 14 καὶ περιελομένη τὰ ἱμάτια τῆς χηρεύσεως ἅφ' ἑαυτῆς περιεβάλετο θέριστρον καὶ ἐκαλλωπίσατο καὶ ἐκάθισεν πρὸς ταῖς πύλαις Αἰναν ἢ ἐστὶν ἐν παρόδῳ Θαμνα εἶδεν γὰρ ὅτι μέγας γέγονεν Σηλωμ αὐτὸς δὲ οὐκ ἔδωκεν αὐτὴν αὐτῷ γυναῖκα
- 15 καὶ ἰδὼν αὐτὴν Ἰουδας ἔδοξεν αὐτὴν πόρνην εἶναι κατεκαλύψατο γὰρ τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ οὐκ ἐπέγνω αὐτὴν
- 16 ἐξέκλινεν δὲ πρὸς αὐτὴν τὴν ὁδὸν καὶ εἶπεν αὐτῇ ἕασόν με εἰσελθεῖν πρὸς σέ οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστὶν ἢ δὲ εἶπεν τί μοι δώσεις ἐὰν εἰσέλθῃς πρὸς με
- 17 ὁ δὲ εἶπεν ἐγὼ σοι ἀποστελῶ ἔριφον αἰγῶν ἐκ τῶν προβάτων ἢ δὲ εἶπεν ἐὰν δῶς ἄρραβῶνα ἕως τοῦ ἀποστείλαι σε
- 18 ὁ δὲ εἶπεν τίνα τὸν ἄρραβῶνά σοι δώσω ἢ δὲ εἶπεν τὸν δακτύλιόν σου καὶ τὸν ὀρμίσκον καὶ τὴν ῥάβδον τὴν ἐν τῇ χειρὶ σου καὶ ἔδωκεν αὐτῇ καὶ εἰσῆλθεν πρὸς αὐτὴν καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβεν ἐξ αὐτοῦ
- 19 καὶ ἀναστᾶσα ἀπῆλθεν καὶ περιείλατο τὸ θέριστρον ἅφ' ἑαυτῆς καὶ ἐνεδύσατο τὰ ἱμάτια τῆς χηρεύσεως αὐτῆς
- 20 ἀπέστειλεν δὲ Ἰουδας τὸν ἔριφον ἐξ αἰγῶν ἐν χειρὶ τοῦ ποιμένος αὐτοῦ τοῦ Οδολλαμίτου κομίσασθαι τὸν ἄρραβῶνα παρὰ τῆς γυναικὸς καὶ οὐχ εὗρεν αὐτὴν
- 21 ἐπηρώτησεν δὲ τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐκ τοῦ τόπου ποῦ ἐστὶν ἡ πόρνη ἢ γενομένη ἐν Αἰναν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ εἶπαν οὐκ ἦν ἐνταῦθα πόρνη
- 22 καὶ ἀπεστράφη πρὸς Ἰουδαν καὶ εἶπεν οὐχ εὗρον καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐκ τοῦ τόπου λέγουσιν μὴ εἶναι ὧδε πόρνην
- 23 εἶπεν δὲ Ἰουδας ἐχέτω αὐτά ἀλλὰ μήποτε καταγελασθῶμεν ἐγὼ μὲν ἀπέσταλκα τὸν ἔριφον τοῦτον σὺ δὲ οὐχ εὗρηκας
- 24 ἐγένετο δὲ μετὰ τρίμηνον ἀπηγγέλη τῷ Ἰουδᾷ λέγοντες ἐκπεπόρευκεν Θαμνα ἡ νύμφη σου καὶ ἰδοὺ ἐν γαστρὶ ἔχει ἐκ πορνείας εἶπεν δὲ Ἰουδας ἐξαγάγετε αὐτὴν καὶ κατακαυθήτω
- 25 αὐτὴ δὲ ἀγομένη ἀπέστειλεν πρὸς τὸν πενθερὸν αὐτῆς λέγουσα ἐκ τοῦ ἀνθρώπου τίνος ταῦτά ἐστιν ἐγὼ ἐν γαστρὶ ἔχω καὶ εἶπεν ἐπίγνωθι τίνος ὁ δακτύλιος καὶ ὁ ὀρμίσκος καὶ ἡ ῥάβδος αὕτη
- 26 ἐπέγνω δὲ Ἰουδας καὶ εἶπεν δεδικαίωται Θαμνα ἢ ἐγὼ οὐ εἴνεκεν οὐκ ἔδωκα αὐτὴν Σηλωμ τῷ υἱῷ μου καὶ οὐ προσέθετο ἔτι τοῦ γινῶναι αὐτὴν
- 27 ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἔτικτεν καὶ τῇδε ἦν δίδυμα ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς
- 28 ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τίκτειν αὐτὴν ὁ εἷς προεξήνεγκεν τὴν χεῖρα λαβοῦσα δὲ ἡ μαῖα ἔδρασε ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον λέγουσα οὗτος ἐξελεύσεται πρότερος
- 29 ὥς δὲ ἐπισυνήγαγεν τὴν χεῖρα καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἢ δὲ εἶπεν τί διεκόπη διὰ σέ φραγμός καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρες
- 30 καὶ μετὰ τοῦτο ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐφ' ᾧ ἦν ἐπὶ τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὸ κόκκινον καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρα

38, 1-30: V tom čase zostúpil Júdas od svojich bratov a prišiel až k istému Odol-lamčanovi, ktorého meno (bolo) Iras. Júdas tam uvidel dcéru (istého) Chananaj-čana, ktorej meno (bolo) Sava, a vzal si ju a vošiel k nej. Počala a porodila syna a dala mu meno Ēr. Ešte (raz) počala a porodila syna a dala mu meno Aunan. Ďalej ešte (raz) porodila syna a dala mu meno Sélóm. Ona bola v Chasbi, keď ich porodila. Júdas vzal pre svojho prvorodeného Ēra ženu, ktorej meno (bolo) Thamar. Júdov prvorodený Ēr sa stal zlým v Pánových očiach a Boh ho zabil. Jú-

38, 1 БЫІТЬ ЖЕ ВЪ ТО ВРЕМѦ, ѿНДЕ ІЗДА ѿ БРАТІИ СВОЕѦ Н ПРИІДЕ КЪ ЧЕЛОВѢКЪ
НѢКОЕМЪ ОДОЛААМІТИНЪ, ЕМЪЖЕ ЫМА ІРАЕЪ: 2 Н БНДѢ ТѦМЪ ІЗДА ДЩЕРЬ ЧЕЛОВѢКА
ХАНАНѢЙСКА, ЕИЖЕ ЫМА САУА: Н ПОАТЪ Ю, Н БНДЕ КЪ НЕЙ: 3 Н ЗАЧЕНШИ РОДН БЫНА,
Н НАРЕЧЕ ЫМА ЕМЪ ІРЪ: 4 Н ЗАЧЕНШИ ЕЩЕ РОДН БЫНА Н НАРЕЧЕ ЫМА ЕМЪ АУНАНЪ:
5 Н ПРИЛОЖИВШИ РОДН БЫНА (ТРЕТІАГО) Н НАРЕЧЕ ЫМА ЕМЪМЪ: ЕА ЖЕ БѢ ВЪ
ХАБЕѢ, ЕГДА РОДН СІХЪ. 6 Н ПОА ІЗДА ЖЕНЪ ІРЪ ПЕРВЕНЦЪ СВОЕМЪ, ЕИЖЕ ЫМА
ДАМАРЪ. 7 БЫІТЬ ЖЕ ІРЪ ПЕРВЕНЕЦЪ ІЗДНИИХЪ СОАХЪ ПРѢДЪ ГДЕМЪ: Н ОУБН ЕГО БГЪ.
8 РЕЧЕ ЖЕ ІЗДА АУНАНЪ: БНІАНЪ КЪ ЖЕНѢ БРАТѦ ТВОЕГѦ Н СОВОКУПІСА ЕЪ НЕЮ,

и возстаѣи сѣма братѹ твоємѹ. 9 Познѣвъ же ѡнѡнѡ, ѡкѡ не ѣмѹ бѣдетѡ сѣма, бѣитѡ ѣдѡ вхождаше кѡ женѣ братѡ своегѡ, проликаше (сѣма) на зѣмлю, ѣже не дѡти сѣмене братѹ своемѹ. 10 Сло же ѡнѡнѡ предѣ бѣомѡ, ѡкѡ сотворѣ сѣ: и ѡмертѡи и сѣгѡ. 11 Рече же ѡдѡ дѡмѡри, невѣстѡцѣ сѣоѣ (по смѣрти двѣ сынѡвъ сѣоѡхѡ): сѣдѣ вѡвѡю вѡ домѹ ѡтѡцѡ твоегѡ, дѡндеже великѡ бѣдетѡ сѡлѡмѡ, сынѡ мѡѡ. Рече бо (во ѡмѣ сѣ): да не когдѡ ѡмретѡ и сѣи, ѡкоже и братѡ сѣгѡ. Ѣшедѡи же дѡмѡрь, сѣдѡше вѡ домѹ ѡтѡцѡ своегѡ. 12 Ѣмѡнѡжнѡсѡ же дѡи, и ѡмре сѡнѡ, женѡ ѡдѡнѡ. И ѡтѣшнѡсѡ ѡдѡ, вѡдѣ кѡ стрѡгѡмѡ Ѣвѡ сѣгѡ сѡмѡ, и ѡрѡсѡ пѡстырь сѣгѡ ѡдѡлѡмѡитѡнѡ, во дѡмѡ. 13 И возвѣстѡиѡ дѡмѡри невѣстѡцѣ сѣгѡ, глагѡлюще: сѣ, сѣкорѡ тѡѡи вѡхѡдѡтѡ во дѡмѡ стрѡиѡ Ѣвѡи сѣоѡ. 14 Ѣнѡ же сѣргѡи рѣзѡ вѡвѡствѡ сѡ сѣсѣ, ѡблечѣсѡ вѡ рѣзѹ лѣтѡнѡю и ѡкрасѣсѡ, и сѣде предѣ вратѡи ѣнѡнѡ, ѡже сѣтъ на пѡтѣ дѡмѡи: вѣдѡше бо, ѡкѡ великѡ бѣитѡ сѡлѡмѡ: сѣи же не дѡдѣ сѣмѹ вѡ женѹ. 15 И вѡдѣсѡ и ѡдѡ, вѡзмѣи и бѡдѡнѡцѹ бѣитѡ: покѡри бо лѡцѣ сѣоѣ, и не познѡ сѣ. 16 Ѣклѡнѡсѡ же кѡ нѣи пѡтѣмѡ и рече сѣи: попѡитѣ мѡи вѡитѣ кѡ сѣсѣ. Не познѡ бо, ѡкѡ невѣстка сѣмѹ сѣтъ. Ѣнѡ же рече: чѡ мѡ дѡи, ѡще вѡдѡиш ко мѣи; 17 Ѣнѡ же рече: ѡзѡ тѣбѣ погѡи кѡзѡице кѡзѡ ѡ ѡвѣцѡ мѡѡхѡ. Ѣнѡ же рече: ѡще дѡи мѡи зѡлѡгѡ, дѡндеже прѡшлѡиш. 18 Ѣнѡ же рече: кѡи зѡлѡгѡ тѣбѣ дѡмѡ; Ѣнѡ же рече: пѣрѡтѣнѡ тѡѡи и грѣвѡ, и жѣзѡи ѡже вѡ рѡцѣ тѡѡи. И дѡдѣ сѣи, и вѡдѣ кѡ нѣи, и зѡчѡ во ѡтѡрѡбѣ ѡ негѡ. 19 И вѡртѡиш ѡнде, и сѣрге рѣзѹ лѣтѡнѡю сѡ сѣсѣ и ѡблечѣсѡ вѡ рѣзѡ вѡвѡствѡ своегѡ. 20 Погѡи же ѡдѡ кѡзѡице ѡ кѡзѡ рѡкѡю пѡстыря сѣоѡ ѡдѡлѡмѡитѡнѡ вѡзѡти зѡлѡгѡ ѡи женѡи, и не ѡбѣтѣ сѣ. 21 Вѡпросѣи же мѡжѣи мѣсѡ тѡгѡ и рече ѡмѡ: гдѣ сѣтъ бѡдѡнѡцѡ бѣвѡшѡ во ѣнѡнѣ на рѡспѡтѡи; И рѣсѡ: не бѣ зѡдѣ бѡдѡнѡцѡ. 22 И вѡзвратѣсѡ ко ѡдѣи и рече: не ѡбѣтѡхѡ: и чѡлѡвѣцѡи мѣсѡ тѡгѡ глагѡлѡтѡ: нѣсѣтъ зѡдѣ бѡдѡнѡцѡи. 23 Рече же ѡдѡ: да ѡмѡтъ тѡи: но да не когдѡ погѡиѡтѡсѡ нѡмѡ: ѡзѡ ѡѣсѡ погѡиѡхѡ кѡзѡице сѣи, тѡи же не ѡбѣлѡ сѣи. 24 Бѣитѡ же по трѣхѡ мѡѡхѡ, повѣдѡшѡ ѡдѣи, глагѡлюще: сѡбѡдѡи дѡмѡрь невѣстка тѡѡи, и сѣ, во ѡтѡрѡбѣ ѡмѡтъ ѡ бѡдѡ. Рече же ѡдѡ: ѡзѡвѡдѡи и, и да сѡжѡтѡ и. 25 Ѣнѡ же вѡдѡмѡ погѡи кѡ сѣкѡрѡ сѣоѡмѹ, глагѡлющи: ѡ чѡлѡвѣкѡ, сѣгѡже сѡи сѣтъ, ѡзѡ во ѡтѡрѡбѣ ѡмѡмѡ. И рече: познѡи, чѡи пѣрѡтѣнѡ и грѣвѡ и жѣзѡи сѣи. 26 Познѡ же ѡдѡ и рече: ѡпѡвѡдѡсѡ дѡмѡрь пѡче мѡнѣ, ѡкѡ не дѡхѡ сѣ сѡлѡмѹ сынѹ мѡѡмѹ. И не прѡложѣи кѡтѡмѹ

познати ѿ. 27 Бысть же ѿгда раждаше, и бѣста близнѣта во ѹтробѣ ѿ. 28 Бысть же въ рождѣніи ѿ, ѿднѣхъ произнесе рѣкъ: взѣмши же бѣла навѣза на рѣкъ ѿвъ червленъ, глаголющи: сѣи ѿзыдетъ первыи. 29 ѿгда же вовлече рѣкъ, и ѿбѣе ѿзыде братъ ѿвъ. Она же рече: что прѣвѣчае тебе рѣдн прѣграждѣніе; ѿ произвѣ ѿма ѿмѣ фарѣезъ. 30 ѿ поемъ ѿзыде братъ ѿвъ, ѿмѣже бѣ на рѣцѣ ѿвъ червленъ; и произвѣ ѿма ѿмѣ зѣра.

38, 1-30: В то время Иуда отошел от братьев своих, и поселился близ одного Одолламита, которому имя: Хира. И увидел там Иуда дочь одного Хананеянина, которому имя: Шуа; и взял ее, и вошел к ней. Она зачала, и родила сына; и он нарек ему имя: Ир. И зачала опять, и родила сына; и нарекла ему имя: Онан. И еще родила сына (третьего), и нарекла ему имя: Шела. Иуда был в Хезиве, когда она родила его. И взял Иуда жену Иру, первенцу своему: имя ей Тамарь. Ир, первенец Иудин, был негоден пред очами Господа, и умертвил его Господь. И сказал Иуда Онану: войди к жене брата твоего, женись на ней, как деверь, и восстанови семя брату твоему. Онан знал, что семя будет не ему: и потому, когда входил к жене брата своего, изливал (семя) на землю, чтобы не дать семени брату своему. Зло было пред очами Господа то, что он делал; и Он умертвил его. И сказал Иуда Фамари, невестке своей (по смерти двух сыновей своих): живи вдовую в доме отца своего, пока подрастет Шела, сын мой. Ибо он сказал (в уме своем): не умер бы и он подобно братьям его. Фамарь пошла, и стала жить в доме отца своего. Прошло много времени, и умерла дочь Шуи, жена Иудина. Иуда, утешившись, пошел в Фамну к стригущим скот его, сам и Хира, друг его, Одолламитянин. И уведомили Фамарь, говоря: вот, свекор твой идет в Фамну, стричь скот свой. И сняла она с себя одежду вдовства своего, покрыла себя покрывалом, и, закрывшись, села у ворот Енаима, что на дороге в Фамну. Ибо выдела, что Шела вырос, и она не дана ему в жену. И увидел ее Иуда почел ее за блудницу, потому что она закрыла лице свое. (И не узнал ее.) Он поворотил к ней, и сказал: войду я к тебе. Ибо не знал, что это невестка его. Она сказала: что ты дашь мне, если войдешь ко мне? Он сказал: я пришлю тебе козленка из стада (моего). Она сказала: дашь ли ты мне залог, пока прилешь? Он сказал: какой дать тебе залог? Она сказала: печать твою, и перевязь твою, и трость твою, которая в руке твоей. И дал он ей, и вошел к ней; и она зачала от него. И, встав, пошла, сняла с себя покрывало свое, и оделась в одежду вдовства своего. Иуда же послал козленка чрез друга своего Одолламита, чтобы взять залог из руки женщины; но он не нашел ее. О спросил жителей того места, говоря: где блудница, которая была в Енаиме при дороге? Но они сказали: здесь не было блудницы. Иуда сказал: пусть она возьмет себе, чтобы только не стали над нами смеяться: вот, я послал этого козленка; но ты не нашел ее. Прошло около трех месяцев, и сказали Иуде, говоря: Фамарь, невестка твоя, впала в блуд, и вот, она беременна от блуда. Иуда сказал: выведите ее,

и пусть она будет сожжена. Но когда повели ее, она послала сказать свекру своему: я беременна от того, чьи эти вещи. И сказала: узнавай, чья эта печать и перевязь и трость. Иуда узнал, и сказал: она правее меня, потому что я не дал ее Шеле, сыну моему. И не познавал ее более. Во время родов ее оказалось, что близнецы в утробы ее. И во время родов ее показалась рука (одного); и взяла повивальная бабка и навязала ему на руку красную нить, сказав: этот вышел первый. Но он возвратил руку свою; и вот, вышел брат его. И она сказала: как ты расторг себе преграду? И наречено ему имя: Фарес. Потом вышел брат его с красной нитью на руке. И наречено ему имя: Зара.

- 381 וַיְהִי בַעַת הַהוּא וַיֵּרֶד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט עַד־אִישׁ עַדְלָמִי וְשָׁמוּ חִירָה
 2 וַיֵּרֶא־שָׁם יְהוּדָה בֶּת־אִישׁ כְּנַעֲנִי וְשָׁמוּ שׁוּעַ וַיִּקְחָהּ וַיֵּבֵא אֵלָיָהּ
 3 וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת־שָׁמוּ עֵר
 4 וַתֵּהָר עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־שָׁמוּ אוֹנָן
 5 וַתִּסָּף עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת־שָׁמוּ שְׁלָה וְהָיָה בְּכֹזִיב בְּלִדְתָּהּ אֹתוֹ
 6 וַיִּקַּח יְהוּדָה אִשָּׁה לָעֵר בְּכוֹרוֹ וְשָׁמָּה תָמַר
 7 וַיְהִי עֵר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי יְהוָה וַיִּמְתְּהוּ יְהוָה
 8 וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוֹנָן בֶּאֱלֹאִשֶׁת אָחִיךָ וַיְבֵם אֹתָהּ וְהָקָם זָרַע לְאָחִיךָ
 9 וַיָּדַע אוֹנָן כִּי לֹא לוֹ יְהִי הַזָּרַע וְהָיָה אִם־בָּא אֶל־אִשֶׁת אָחִיו וַשְׁחַת אֶרְצָהּ
 10 לְבִלְתִּי נָתֹן־זָרַע לְאָחִיו
 11 וַיֵּרַע בְּעֵינֵי יְהוָה אֲשֶׁר עָשָׂה וַיָּמָת גַּם־אֹתוֹ
 12 וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתָמָר כָּלְתוּ שְׁבִי אֶלְמִנָּה בֵּית־אָבִיךָ עַד־יִגְדֵּל שְׁלָה בְנִי כִי אָמַר
 13 פְּנֵי־מוֹת גַּם־הוּא כְּאָחִיו וַתֵּלֶד תָּמָר וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ
 14 וַיִּרְבּוּ הַיָּמִים וַתָּמָת בֶּת־שׁוּעַ אִשֶׁת־יְהוּדָה וַיִּנָּחַם יְהוּדָה וַיַּעַל עַל־גִּזְזֵי צֹאנוֹ הוּא
 15 וְחִירָה רַעֲהוּ הָעַדְלָמִי תִמְנָתָהּ
 16 וַיֵּגֶד לְתָמָר לֵאמֹר הִנֵּה חֲמוּץ עָלָה תִמְנָתָה לָנוּ צֹאנוֹ
 17 וַתִּסֵּר בְּגָדֵי אֶלְמִנּוּתָהּ מֵעָלֶיהָ וַתִּכְסּ בְּצִעִף וַתַּחַעֲלֶף וַתֵּשֶׁב בַּפֶּתַח עֵינָיוּ אֲשֶׁר
 18 עַל־הַדֶּרֶךְ תִּמְנָתָה כִּי רָאתָה כִּי־גִדֵּל שְׁלָה וְהוּא לֹא־נִתְּנָהּ לוֹ לְאִשָּׁה
 19 וַיִּרְאָהּ יְהוּדָה וַיַּחֲשֹׁבָהּ לְזוֹנָה כִּי כִסְתָהּ פָּנֶיהָ
 20 וַיֵּט אֵלֶיהָ אֶל־הַדֶּרֶךְ וַיֹּאמֶר הֲבֵה־נָא אָבּוּא אֵלַיךְ כִּי לֹא יָדַע כִּי כָלְתוֹ הוּא
 21 וַתֹּאמֶר מַה־תִּתֶּן־לִי כִּי תָבּוֹא אֵלַי
 22 וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח גִּדֵּי־עֵזִים מִן־הַצֹּאן וַתֹּאמֶר אִם־תִּתֶּן עֲרֻבוֹן עַד שְׁלַחְךָ
 23 וַיֹּאמֶר מַה הָעֲרֻבוֹן אֲשֶׁר אֶתֶּן־לְךָ וַתֹּאמֶר חֲתָמְךָ וּפְתִילְךָ וּמַטְשָׁךְ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ
 24 וַיִּתֵּן־לָהּ וַיֵּבֵא אֵלָיָהּ וַתֵּהָר לוֹ
 25 וַתִּקֶּם וַתֵּלֶד וַתִּסֵּר צִעִיפָהּ מֵעָלֶיהָ וַתִּלְבַּשׁ בְּגָדֵי אֶלְמִנּוּתָהּ
 26 וַיִּשְׁלַח יְהוּדָה אֶת־גִּדֵּי הָעֵזִים בְּיַד רַעֲהוּ הָעַדְלָמִי לְקַחַת הָעֲרֻבוֹן מִיַּד הָאִשָּׁה
 27 וְלֹא מָצָאָהּ
 28 וַיִּשְׁאַל אֶת־אֲנָשֵׁי מִקְּמָה לֵאמֹר אֵיזָה הִקְדָּשָׁה הוּא בְּעֵינָיוּ עַל־הַדֶּרֶךְ וַיֹּאמְרוּ
 29 לֹא־הָיְתָה בָּזָה קְדָשָׁה
 30 וַיֵּשֶׁב אֶל־יְהוּדָה וַיֹּאמֶר לֹא מִצְאָתִיהָ וְגַם אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם אָמְרוּ לֹא־הָיְתָה בָּזָה קְדָשָׁה

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה תִּקַּח-לָהּ פֶּן נִהְיָ לְבוֹז הִנֵּה שְׁלַחְתִּי הַגְּדִי הַזֶּה וְאַתָּה לֹא מִצָּאתָהּ²³
וַיְהִי כַּמִּשְׁלֹשׁ חֳדָשִׁים וַיֵּגֶד לַיהוּדָה לֵאמֹר זָנְתָה תָמָר כְּלַתְךָ וְגַם הִנֵּה הָרָה²⁴
לְזָנוּנִים וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשְׂרֶף
הוּא מוֹצֵאת וְהִיא שְׁלָחָה אֶל-חֲמִיָּה לֵאמֹר לֹאִישׁ אֲשֶׁר-אַלָּה לוֹ אֲנֹכִי הָרָה²⁵
וְתֹאמַר הִכָּרֵנָּה לְמִי תַּחֲתֻמַּת וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלָּה
וַיִּכָּר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר צָדִיקָה מְמֹנִי כִּי-עַל-כֵּן לֹא-נִתְּתִיָּה לְשָׁלָה בְּנִי וְלֹא-יִסָּף²⁶
עוֹד לְרַעְתָּהּ
וַיְהִי בַעַת לְדַתָּהּ וְהִנֵּה תְאוֹמִים בְּבִטְנָהּ²⁷
וַיְהִי בְּלִדְתָּהּ וַיִּתְּיֹד וַתִּקַּח הַמִּיֻּלֶּדֶת וַתִּקְשֶׁר עַל-יָדָיו שְׁנֵי לֵאמֹר זֶה יֵצֵא רֹאשֶׁנָּה²⁸
וַיְהִי כַּמִּשְׁבַּע יָדָיו וְהִנֵּה יֵצֵא אָחִיו וְתֹאמַר מִזֶּה-פִּרְצָתָ עָלֶיךָ פָּרִץ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פָּרִץ²⁹
וְאַחֵר יֵצֵא אָחִיו אֲשֶׁר עַל-יָדָיו הַשְּׁנֵי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ זָרַח³⁰

38, 1-30: V tom čase zostúpil Júda od svojich bratov a pripojil sa k istému Adullamčanovi, ktorého meno bolo Chira. Júda tam uvidel dcéru istého Kanaánčana, jeho meno bola Šúa. I vzal si ju a vošiel k nej. Ona počala a porodila syna a dal mu meno Er. Ešte (raz) počala a porodila syna a dala mu meno Onan. Ďalej ešte (raz) porodila syna a dala mu meno Šela. (Júda) bol v Kezíve, keď ho porodila. Júda vzal pre svojho prvorodeného Era ženu, jej meno bolo Tamar. Júdov prvorodený Er bol však v PÁNOVÝCH očiach zlý a PÁN ho usmrtil. Júda povedal Onanovi: „Vojdi k žene svojho brata, uzavri s ňou švagrovské manželstvo a nechaj vzísť svojmu bratovi potomstvo!“ Onan však vedel, že nie jemu bude patriť potomstvo, a tak keď vchádzal k žene svojho brata, mrhal (semeno) na zem, aby nedal potomstvo svojmu bratovi. V PÁNOVÝCH očiach bolo zlé, čo robil, a usmrtil aj jeho. Júda povedal svojej neveste Tamar: „Bývaj ako vdova v dome svojho otca, kým nevyrastie môj syn Šela.“ Povedal si totiž: „Nech nezomrie aj on ako jeho bratia.“ A Tamar odišla a bývala v dome svojho otca. Naplnili sa dni a Júdova žena, Šúova dcéra, zomrela. Keď sa Júda utešil, vystúpil k strihačom svojich oviec do Timny, on i jeho priateľ, Adullamčan Chira. Tamar bolo oznámené hovoriac: „Tvoj svokor práve vystupuje do Timny strihať svoje ovce.“ Sňala si zo seba vdovské šaty, prikryla (sa) závojom, zahalila sa a sadla si pri vchode do Enajimu, čo je na ceste do Timny. Videla totiž, že Šela (už) vyrástol, no ona mu nebola daná za ženu. Keď ju Júda uvidel, považoval ju za prostitútku, zahalila si totiž tvár. Pripojil sa k nej (sediacej) pri ceste a povedal: „Dovoľ mi, prosím vojsť k tebe“. Nevedel totiž, že je to jeho nevesta. Ona povedala: „Čo mi dáš, keď ku mne vojdeš?“ Povedal: „Ja ti pošlem kozľa zo (svojich) čried.“ Ona povedala: „(Iba) ak mi dáš záloh, kým (kozľa) nepošleš.“ Povedal: „Aký záloh ti mám dať?“ Ona povedala: „Svoj pečatný prsteň, svoje šnúrkы a svoju palicu, čo máš v ruke. On jej (to) dal a vošiel k nej. I počala pre neho. (Potom) vstala a odišla. Sňala si zo seba závoj a obliekla si svoje vdovské šaty. Júda poslal prostredníctvom svojho priateľa Adullamčana kozľa, aby dostal späť záloh od (tej) ženy, no (on) ju nenašiel. Spýtal sa miestnych mužov hovoriac: „Kde je tá kňažka, čo bola v Enajime pri ceste?“ Oni povedali: „Nebola tu žiadna kňažka.“ Vrátil sa k Júdovi a povedal: „Nenašiel som ju a aj miestni muži povedali: „Nebola tu žiadna kňažka.“ Júda povedal: „Nech si

to vezme! (Len) nech nie sme na opovrhnutie! Aha, poslal som toto kozliatko, no ty si ju nenašiel.“ Asi o tri mesiace bolo Júdovi oznámené hovoriac: „Tvoja nevesta Tamar smilnila, a dokonca aj počala zo smilstva.“ Júda povedal: „Vyvedte ju, nech je upálená!“ Keď ju viedli, poslala (tie veci) svojmu svokrovi hovoriac: „Počala som od muža, ktorému patria tieto (veci).“ A povedala: „Prezri si, či je tento pečatný prsteň, šnúrk a palica.“ Júda (to) prezrel a povedal: „Je spravodlivejšia ako ja, veď ja som ju nedal svojmu synovi Šelovi.“ Viac ju už však nepoznal. Nastal čas jej pôrodu a tu v jej lone boli dvojčatá. Keď rodila, (jedno z detí) vystrčilo ruku. Babica vzala a priviazala na jeho ruku červenú šnúrk hovoriac: „Tento vyšiel prvý“. No ako vtiahol svoju ruku, hneď vyšiel jeho brat. Povedala: „Ako si pre seba urobil škáru!“ A dalo sa mu meno Perec. Potom vyšiel jeho brat, ktorý mal na ruke červenú šnúrk. A dalo sa mu meno Zerach.

38, 1-30: Onoho času Jehuda opustil své bratry a odstěhoval se až k adulamskému muži jménem Chira. Tam Jehuda viděl dceru Kenaánce jménem Šua, vzal si ji a vešel k ní. Otěhotněla a když porodila syna, pojmenoval ho Er. A když opět otěhotněla a porodila syna, dala mu jméno Onan. A ještě přídala a porodila syna a dala mu jména Šela, a v době, kdy ho rodila, byl on v Keziv. Jehuda vzal pak pro svého prvorozeného Era ženu jménem Tamar. Jenomže v očích Hospodinových byl Er špatný a Hospodin ho zabil. Tu řekl Jehuda Onanovi: „Vejdi k manželce svého bratra, převeźmi ji a založ svému bratru potomstvo!“ Jenomže Onan, věda, že to sémě nebude jeho, přicházel k ženě svého bratra a ničil sémě na zemi, aby je neposkytl svému bratrovi. A to činil, bylo v očích Hospodina špatné, a zabil i jeho. A Jehuda řekl své snaze: „Dokud nevyroste můj syn Šela, vrať se, vdovo do otcovského domu!“, poněvadž si řekl, aby jako jeho bratři nezremřel také on, a Tamar odešla a usadila se v otcovském domě. Léta však plynula a zemřela Suova dcera, Jehudova manželka, a když se Jehuda utěšil, vydal se na stříž svého bravu vzhůru do Timnaty. Tamar to bylo řečeno slovy: „Hle, tvůj tchán vystupuje k Timnatě na stříž svého bravu!“ A poněvadž viděla, že Šela dospěl a ona mu nebyla dána za manželku, odložila svůj vdovský šat, zakryla se závojem, zahalila se a posadila v Petach Ejnajim při cestě do Timnaty. A vida ji Jehuda, měl ji za svatou prostitutku, neboť si zakryla obličej. Zamířil k ní na cestu, a nevěda, že to je jeho snacha, řekl: „Nuže připrav se a nech mě do sebe vejít,“ a ona řekla: „Co mi za to dáš, že do mě vejdeš?“ Řekl: „Pošlu ti ze stáda kůzle,“ ale ona řekla: „Jen dáš-li mi zástavu, nežli pošleš!“ A on řekl: „Co ti mám dát?“, a ona řekla: „Své pečtidlo, své šnúrk a svou hůl, kterou máš v ruce,“ a on jí to dal, vešel do ní a ona mu otěhotněla. Zvedl se a odešel a ona odložila svůj závoj a oblékla si vdovský šat. Když však Jehuda prostřednictvím svého adulamského přítele poslal kůzle, aby získal od té ženy zástavu, ten ji nenašel. Ptal se lidí z jejího místa: „Kde je ta svatá prostitutka, ta v Petach Ejnajim u cesty?“, ale oni říkali: „Tady žádná svatá prostitutka nikdy nebyla!“ I vrátil se k Jehudovi a řekl: „Nenalezl jsem ji a také místní lidé říkali, tedy nikdy žádná svatá prostitutka nebyla. Jehuda děl: „Vezmi to pro ni, ať nám to není přičteno k hanbě: ja jsem tohle kůzle poslal, ale tys ji nenalezl!“ Asi po třech měsících bylo Jehudovi řečeno: „Tvá snacha Tamar se spustila a podívej,

také z toho spuštění otěhotněla!“, a Jehuda pravil: „Vyveďte ji a bude upálená!“ A ona, byvši vyvedena, poslala k svému tchánovi se slovy: „Otěhotněla jsem s mužem, jemuž patří tohle,“ a řekla: „Poznáš, prosím, čím je to pečtidlo, ty šnůrky a ta hůl?“ A Jehuda to poznal a pravil: „Je spravedlivější než já, vždyť jsem ji nedal svého syna Šelu!“, a už ji více nepoznal. Když přišel čas porodu, měla v břiše dvojčata. A když při porodu jeden podal ruku, vzala porodní bába červenou nitku, přivázala mu ji na ruku a řekla: „Ten vyšel nejdřív!“ Jenomže stáhl ruku zpět a najednou vyšel jeho bratr. Tu řekla: „Jakou výtržnost jsi kolem sebe natropil!“ a tak mu dal jméno Perec. Když pak vyšel jeho bratr s červenou nitkou na ruce, dal mu jméno Zerach (úsvit).

38, 1-30. Nechutné udalosti tejto kapitoly ilustrujú nebezpečenstvo, ktorému Izrael ako vyvolený národ Boží čelil, keď bol medzi Kanaáncami. V Egypte bol Izrael oddelený, pretože Egypťania ním pohrdali (43, 32 a 46, 34). Počas pobytu Božieho ľudu v Egypte sa rozvinul národ a nestratil svoju identitu. Júdove činy boli kontrastom k Jozefovým skutkom (kap. 39), čo poukazuje na morálnu nadradenosť Jozefa, ktorý sa stal vodcom Izraela vo svojej generácii.¹

Jahvistická tradícia zaoberajúca sa pôvodom Júdovho kmeňa. Júda žil oddelene od svojich bratov a spriatelil sa s Kanaáncami. Z jeho spojenia s jeho nevestou Tamar povstali rody Pereca a Zeracha (4Mjž 26, 21 a 1Krn 2, 3); Perec je praotcom Dávida (Rút 4, 18) a skrze neho Mesiáša (Mt 1, 3 a Lk 3, 33). Takto sa potvrdzuje zmiešanie krvi v Júdovi a jeho životný údel sa líši od údely ostatných kmeňov (Sud 1, 3 a 5Mjž 33, 7) a celé ďalšie dejiny).²

38, 6-10. Tamar značí palmu. – U Izraelitov platil tzv. levirátny zákon (lat. levir-švager), podľa ktorého, ak zomrel ženatý muž a nezanechal potomstvo, mal si pozostalú vdovu, teda švagrinu, vziať najbližší príbuzný nebohého manžela a prvý syn z tohto manželstva bol zákonným potomkom zomrelého. Júda sa previnil tým, že sa vyhýbal tejto povinnosti. Onan sa previnil predovšetkým tým, že zo sebecka odmietal splniť hebrejský levirátny zákon. Júda tým, že sa vyhýbal tejto povinnosti a nedal Tamare svojho syna Selu.³

Meno Júda sa používa v hebrejčine aj ako Jehuda, čo znamená = lebo Boh je oslávený.

38, 1. Rabínsky komentár: Zostúpil – Jeho zostup bol obrazný v tom zmysle, že bratia zosadili Júdu z jeho dovtedajšieho vedúceho postavenia. Keď totiž po udalostiach s Jozefom videli otcov veľký zármutok, vinili zaň Júdu: „To ty si nám povedal, aby sme Jozefa predali. Keby si nám bol povedal, aby sme ho poslali k otcovi, boli by sme ťa počúvli.“ Preto sa Júda odsťahoval **od svojich bratov** a usadil sa v Adullame. (Raši) Odplatou za žiaľ, ktorý Júda spôsobil otcovi, bola strata jeho vlastných dvoch synov. Mal tak okúsiť bolesť, akú pripravil svojmu otcovi. (Sforno)

¹ Študijná Biblia. Banská Bystrica 2015, s. 72-73.

² Pentateuch. Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie. Trnava 2004, s. 56.

³ Sväté písmo Starého a Nového zákona. Trnava 1996, s. 103-105.

38, 2. Rabínsky komentár: Toto spojenie sa na základe traktátu Pesachim 50a prekladá ako „dcéru významného kupca“, a nie Kanaánčana. Talmud sa totiž pýta: „Je možné, aby Abrahám naliehal na Izáka a Izák na Jakuba (aby si nebrali za ženu Kanaánčanku), a Júda sa napriek tomu oženil s jednou z nich?“

38, 3-4. Rabínsky komentár: Er dosl. zabuď sa – Toto meno dáva chlapcovi jeho otec a je narážkou na predčasnú smrť alebo na bezdetnosť. (Ramban, Chumaš) Druhému synovi dala matka meno **Onan**. Naznačuje žiaľ, ktorý tento syn spôsobí sebe, a zármutok, ktorý spôsobí rodičom. (Ramban, Chumaš)

38, 5. Kezív je identifikovaný s mestom Achzív, ktoré sa spomína v Joz 15, 24 a Mich 1, 14. Mesto je podobne známe aj zo Sennacheribových análov ako *Akzibi*, no jeho lokalizácia nie je istá. **Rabínsky komentár: V Kezíve...porodila.** – Raši sa pýta, prečo Tóra bez zjavného dôvodu uvádza, kde sa narodil tretí syn. Podľa jeho výkladu toto miesto dostalo názov podľa nešťastia, ktoré sa tam stalo Šúe, lebo po narodení Šelu už viac nemohla mať deti. (Chumaš)

38, 6. Právomoc a povinnosť otca domu bola vybrať nevestu pre svojich synov. **Tamar** – Meno v hebrejčine znamená *datľová palma*. Pre ženu s týmto menom mohli byť charakteristické dve vlastnosti: 1. Vzrast – datľové palmy v Izraeli dorastajú až do dvadsaťmetrovej výšky. Tieto palmy patria medzi najušľachtilejšie stromy starovekého Blízkeho Východu a na ich vypestovanie je potrebných niekoľko desiatok rokov. 2. Príjemná povaha, ktorá sa odvádza od sladkosti datlí.

Rabínsky komentár: Tamar bola neskôr matkou Júdových detí a „pramatkou“ dávidovskej dynastie. Podľa Midraša bola dcérou Noemovho syna Sema. (GnRb 85, 10) Nebola Kanaánčanka, ale dcéra tamojšieho prisťahovalca. (Chumaš)

38, 7. Rabínsky komentár: Er aj Onan zomreli pre svoje zlo a ich hriech je opísaný vo v. 9. Tamar bola totiž veľmi pekná a nechceli, aby jej krásu pokazilo tehotenstvo, preto mrhali semenom (porov. 9). Tento ťažký hriech bol pred Bohom o to vážnejší, že išlo o Jakubových vnukov a o Júdových synov. Preto museli bratia zomrieť. (Raši)

V tomto verši sa zrazu dozvedáme, že Boh usmrtil Era, pretože bol zlý. Potom autor pokračuje v opise udalosti a v 38, 9-10 sa dozvedáme, ako sa zachoval Onan pri pohlavnom styku s Tamar, a dokonca aj to, čo si o tom myslel Boh. Nakoniec autor skonštatuje, že Boh usmrtil aj Onana. Tieto vsuvky naznačujú, že autor už nepredkladá len všeobecné informácie, ale dáva nám nazrieť za oponu – do Božej mysle a čo sa dialo v manželskej izbe medzi Tamar a Onanom. Autor nevysvetľuje, čo urobil Er, že si zaslúžil smrť a ani ako sa dozvedel, že Onan *mrhal (semeno)* na zem. Je to typický spôsob biblického rozprávania, v ktorom autor nepotrebuje dokazovať a od čitateľa sa očakáva, že bude veriť tomu, čo autor predkladá. (V naratívnej terminológii⁴ je táto rozprávačská technika známa ako opis udalostí z uhla pohľadu vševiediaceho rozprávača).⁵

⁴ KUZYŠIN, B. Hagioterapia – eklekticky: na rozhraní teológie a terapie. In *Pravoslávny teologický zborník*. ISBN 978-80-555-2228-9. XLV/30 (2019), s. 60-64.

⁵ *Genesis*. Trnava 2008, s. 679.

38, 9. **Vedel, že potomstvo nebude patriť jemu.** Podobne aj príbuzný Rúť sa obával, že ak si ju vezme za ženu, ohrozí tak vlastný majetok (Rúť 4, 5–6). **Seme-no vypúšťal na zem.** Druh antikoncepcie, ktorej sa niekedy hovorí „onanizmus“ (podľa Onána). *Coitus interruptus* – prerušovaná súlož koná proti 1, 28 (*plodte sa a množte*) a proti prisľúbeniam daný ich otcom (17, 6; 28, 3; 35, 11), ktorým hlavným cieľom je zachovanie a rozmnožovanie potomstva (semena).

Známa je aj zmluva z mesta Nuzi (polovica 2. tisíc. pred Chr.). Podľa nej má vdova právo vydať sa za druhého syna, ak je nevyhnutné, za ďalších tak, ako nasledujú po sebe.

38, 10. „Jahvemu sa znepáčilo“. – Boh odsudzuje tak Onanov egoizmus, ako aj hriech proti prirodzenému zákonu, a teda proti Božskému zákonu manželstva.

Praktizovaním *coitus inerruptus* Onan nerešpektuje ani tradíciu švagrovského manželstva, čo malo za následok jeho smrť. V právnom texte 5Mjž 25, 5–10 je muž odmietajúci splniť švagrovskú povinnosť verejne odsúdený, ale neukladá sa mu žiaden trest, ani nie je prinútený švagrovské manželstvo praktizovať.

Lopuchin⁶ poukazuje na to, že levirátné manželstvo existuje istým spôsobom dodnes aj v Egypte, Mongolsku a v Indii.

Patristický komentár: Ján Kasián⁷ hovorí o smilnej vášni toto: „Vášň smilstva má tri stupne. Prvý sa realizuje, cez intímny styk s iným pohlavím. Druhý sa realizuje bez styku s ženou, za čo bol potrestaný Bohom Onan, syn patriarchu Júdu. Sv. Písmo to nazýva nečistým. V tejto súvislosti hovorí apoštol Pavol toto: „*Neženatým a vdovám hovorím: dobre urobia, keď zostanú tak, ako som ja. Ale ak sa nevedia zdržať nech vstúpia do manželstva, lebo lepšie je žiť v manželstve, ako horieť vášňou*“ (1 Kor 7, 8–9). Tretí sa realizuje v myšlienkach a v srdci. Preto Christos povedal: „*Ale ja vám hovorím: Každý, kto žiadostivo pozerá na ženu, už scudzoložil s ňou v srdci*“ (Mt 5, 28). Na tieto tri stupne poukazuje apoštol v slovách: „*Mŕtvite teda zemské údy: smilstvo, nečistotu, vášň...*“ (Kol 3, 5).

Origenes⁸ ohľadne tela hovorí toto: „Každý kto seje telesne“ (Gal 6, 8) zbiera skutky tela na zemi (Mt 6, 19 a Gal 5, 19) sa podobá Onánovi, ktorý je usmrtený Bohom“.

38, 11. Rabínsky komentár: Nech zomrie – Júda odbil Tamar s odôvodnením, že Šela musí najprv **vyrásť**. Hlavným dôvodom jeho konania však bolo podozrenie, že Tamar je žena, pri ktorej každý muž, ktorý sa s ňou ožení, zomrie. (Raši) Ramban nesúhlasí. Podľa neho Júda vedel, že jeho synovia zomreli pre vlastné hriechy, a chcel len, aby ich nezopakoval aj primlady Šela. Keď bude starší a múdrejší, nebude nasledovať príklad svojich bratov.

⁶ ЛОПУХИН, А. *Толковая Библия*. Т. 1. Петербург 1904 – 1907, s. 215.

⁷ КАССИАН, И. Собеседования. Сл. 0512, 5.11.132.23. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, s. 306–307.

⁸ ОРИГЕН, Избранные комментарии на книгу Бытия. TLG 2042.048.12.129.8–13. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, s. 307.

Lemanský⁹ poukazuje na hypotézu, že na Tamar sa mohlo nevedno prečo¹⁰ a neprávom nazerať s predsudkami ako na osudovú ženu „vraždiacu“ manželku vďaka, ktorej zomreli dvaja Júdovi synovia. Preto sa Júda obával vydať ju za tretieho syna.

38, 12-26. V Kanaáne jestvovala modloslužba, pri ktorej uctievali bohov (Aštartu) „obetovaním sa“ nemravným obcovaním. Také ženy sa volali kedeš-zasvätené; miesto „zasvätená“ prekladáme „neviestka“. Tak Tamar ako Júda sa prehrešili ťažko a ich konanie Písmo dáva nám na výstrahu. Tamarino konanie však ospravedlňuje, že ju nehnala žiadostivosť, ale túžba zaistiť svojmu nebohému manželovi potomka. Preto ju Júda nazýva spravodlivou¹¹ a jej potomstvo ju velebí (Rút 4, 12).

38, 12. Vystúpil k strihačom svojich oviec – Ak ovce patrili popredným mužom, ich strihanie sa viazalo na oslavy často spojené aj s požívaním alkoholu (1 Sam 25 a 2 Sam 13, 23).

Timna – Je identifikovaná s Tell Bataš, asi 30 km na východ od Jeruzalema. Mesto ležalo na ceste, ktorá spájala pobrežie s Bet-Šemešom a Jeruzalemom. Archeologické vykopávky potvrdili, že mesto bolo osídlené od strednej doby bronzovej až po perzské obdobie.

Timna hebrejsky Timnah sa nachádzala 15 km od Betlehema.¹²

Patristický komentár: Cyril Alexandrijský¹³ o tajomstve Spasiteľa hovorí nasledovne: „Cieľom Bohom inšpirovaného Písma je poukázať na tajomstvo Spasiteľa cez rôzne udalosti.... Písmo si nežaduje úlohu hovoriť o živote svätých, ale chce nám poukázať na poznanie tajomstva Christa¹⁴ prostredníctvom rôznych udalostí, ktoré by nám pomohli lepšie pochopiť tajomstvo spasenia. Preto netreba obviňovať Písmo, že sa prehrešuje voči pravde. Pretože dejiny o Júdovi a Tamar nám objasňujú tajomstvo Božie plánu spásy nášho Spasiteľa“.

⁹ LEMANSKI, J. *Księga Rodzaju. T. 1. č.3 (37-50)*. Czenstochova 2013, s. 111.

¹⁰ Asi podľa predsudkov či príslovia „za všetkým zlom treba hľadať ženu“. (Pozn. a.). V knihe Tobiaš (zvlášť kapitola 3 a potom 8, 1-9) príbeh veľmi pripomína príbeh o Tamar. Cnostná Sára je vydatá, ale počas svadobnej noci novomanžel zomrel. Tak sa to stane sedemkrát. Sára tým získava povest' „žena, ktorá zabíja svojich mužov“ (Tob 3, 8). Sára je nešťastná, modlí sa k Bohu a ten pošle svojho anjela Rafaela, aby viedol Tobiašovho syna Tobiaša. Tobiaš sa so Sároou ožení a počas svadobnej noci vďaka dymu z vnútornosti ryby vyženie démona Asmodaja do Egypta, ktorý ženíchov zabíjal a tak dievča vyslobodí.

Dôležitý je tu onen motív ženy zabíjajúcej svojich mužov. Niekoľkonásobné vdovy boli často z toho obviňované. Rabíni verili, že práve žena prostredníctvom magických síl, zodpovedá za smrť svojich manželov, a preto boli takéto vdovy nazývané „katlanit“ – „vražedná (manželka). To tiež vysvetľuje Júdove obavy vydať Tamar za svojho najmladšieho syna. (Pozri DUBINOVÁ, T. *Ženy v Biblii, ženy dnes*. Praha 2008, s. 72).

¹¹ HUSÁR, J. O knihe spravodlivého Jóna. In *Prawosławny biblijny almanach 1/2019* [online]. Gorlice : Diecezjalny ośrodek kultury prawosławnej ELPIS w Gorlicach, 2019, s. 40-56.

¹² LACH, S. *Księga Rodzaju. T. 1.-50*. Poznań 1962, s. 475.

¹³ АЛЕКСАНДРИЙСКИЙ, К. Искусные толкования на Пятокнижие. TLG. 4090.097, 69.308.35-52. In *Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков*, s. 307.

¹⁴ KOCHAN, P. Prierez gnozeológiou vybraných cirkevných spisovateľov. In *Acta Patristica*. [online]. 2014, roč. 5, č. 10, s. 78-79.

38, 14. Prikryla (sa) závojom – Podľa stredoasýrskych zákonov ženy, ktoré museli mať zahalenú hlavu, ak chceli vyjsť na ulicu, boli: vydaté chrámové prostitútky a akékoľvek slobodné asýrske ženy, jej dcéry, alebo konkubíny. Ženy, ktoré museli mať odhalenú hlavu, ak chceli vyjsť na ulicu, boli: slobodné chrámové prostitútky, prostitútky a otrokyne. Z tohto pohľadu nemožno potvrdiť, že závoj bol rozoznávacím znakom prostitútky. Znakom prostitúcie skôr bolo, že sedela pri vchode mesta (Jer 3, 2; Ez 16, 25 a Prís 7, 11-12).

Sadla si... pri ceste. Prostitútky (v. 15) sa obvyčajne sústreďovali pri ceste (Jer 3, 2). **Enajim.** Znamená „dva pramene“ pravdepodobne rovnaké miesto ako Ėnam na západnom úpätí Júdu (Joz 15, 33-34).

Rabínsky komentár: Zahalila si tvár, aby ju Júda nespoznal. (Raši)

Patristický komentár: Tamarin príbeh sa pokladal za škandalózný a nepochopiteľný pre spoločnosť nezvyknutú na Mojžišov zákon, preto bolo potrebné ho vysvetliť. Tamar netúžila po ďalšom manželstve, vysvetľuje Efrém, ale iba po požehnaní, teda po synovi z prvého manželstva. Aj keď nebola Hebrejka, túžila dostať poklad ukrytý v obrezanom a modlila sa k Bohu, aby pohlol Júdu k spolupráci. Takýmto spôsobom Júdovo správanie, inak škandalózne, malo za následok Božiu inšpiráciu. (Efrém, Com. Gen. 34, 2: CSCO 152 (scip. syr. 71), 96)

Sv. Ján Zlatoústý¹⁵ o pláne a trpezlivosti hovorí: „Tamar kvôli prisľubom zostala v dome svojho otca, a očakávala, že svokor splní svoje sľuby. Hoci si nevšimla, že Júda nechce splniť svoje sľuby, veľkodušne trpela a nechcela vstúpiť do manželstva s inými. Zostala vdovou a čakala na vhodný okamih s nádejou, že porodí deti samotnému svokrovi. Keď sa dozvedela o smrti svojej svokry a že sa Júda vybral strihať ovce, rozhodla sa oklamať svokra a porodiť mu deti – nie kvôli telesnej vášni, ale preto, aby mali meno po otcovi. Preto Božím riadením sa všetko toto naplnilo.

Rabínsky komentár: Pri vchode do Enajimu, dosl. *pri vchode (otvore) oči* – Raši prekladá „na križovatke“, lebo križovatka sa nazýva „otvorenie očí“, keďže cestujúci musí na tom mieste otvoriť oči a rozhodnúť sa, kadiaľ pôjde. (Raši, Minchat Jehuda, Siftej Chachamim)

38, 15. Prostitútky – Vyjadruje ženu, ktorá profesionálne alebo občas vykonávala prostitúciu za určitú plácu, na rozdiel od *kňazky* – chrámovej prostitútky. Prostitúcia bola tolerovaná v Mezopotámii,¹⁶ ale na rozdiel od izraelskej legislatívy prostitúcia nebola zakázaná v doteraz známych právnych babylónskych a asýrskych kódexoch.¹⁷ Prostitútky v Mezopotámii musela byť navonok odlíšená tým, že nesmela mať zahalenú hlavu. Ak bola prichytená so zahalenou hlavou, bola potrestaná vyzlečením zo šiat, päťdesiatimi ranami bičom a na hlavu jej na-

¹⁵ ЗЛАТОУСТ, И. Гомилии на книгу Бытия, TLG 2062.112, 533.20-35. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков. Ветхий Завет II. Книга Бытия 12-50, s. 307.

¹⁶ KOCHAN, P. Sumeri a kozmologické myšlienky v sumerských literárnych pamiatkach. In *Acta Patristica*. [online]. 2017, roč. 8, č. 17, s. 115.

¹⁷ Lach poukazuje na to, že s podobným kódexom s analogickým právom sa stretávame aj u Cheťcov. Po smrti muža si mohol jeho ženu zobrať najbližší pokrvný príbuzný t. j. brat alebo otec. (LACH, S. *Księga Rodzaju*. T. 1.-50. Poznań 1962, s. 473).

liali horúcu vodu (MAL § 40). Stredoasýrske zákony tiež poznali prípad, že prvá manželka bola neplodná a prostitútka z ulice porodila manželovi dieťa. V tomto prípade nesmela bývať v jeho dome, pokiaľ bola manželka živá (LL § 27). Tieto zákony poukazujú na skutočnosť, že v Mezopotámii bola prostitúcia viac než tolerovaná. Naopak, prostitúcia v starozákonnej legislatíve bola striktne zakázaná (3Mjž 19, 29 a 5Mjž 23, 18). Napriek tomu sa však zdá, že v praxi bola tolerovaná (Joz 2, 6 a Sud 16, 1).¹⁸

38, 16. Patrystický komentár: Támar sa bála, aby ju Júda nezabil, keď ju stretne, pretože ju obviňoval zo smrti dvoch jej synov. Preto sa Tamar modlila k Bohu, aby ju nespoznal, aby jej dal potomstvo a aby pozvanie spať s ňou vyšlo od Júdu. To mal byť znakom Božím, aby aj ona mala podiel na hebr. poklade. (Efrém, Com. Gen. 34, 3: CSCO 152 (scrip. syr. 71), 96-97) Modlitba Tamar mala účinok, lebo Júda proti svojim zvyklostiam chcel mať pomer s prostitútkou. Tamar mala strach, ale keďže jej Boh znakom odpovedal, vedela, že robí to, čo je Bohu milé. (Efrém, Com. Gen. 34, 4: CSCO 152 (scrip. syr. 71), 97)

Rabínsky komentár: Čo mi dáš – Tamar nechce peniaze a keby jej ich Júda ponúkol, odmietla by. Žiada si niečo, čím by neskôr mohla dokázať, že jej partnerom bol Júda, a tehotenstvo by bolo uznané za výsledok levirátskeho spojenia. (Sforno)

Kozľa – (malé kozľa – hebrejsky gedi izzim). V Prís 6, 26) je cena služieb prostitútky jeden bochník chleba. Cena, ktorú Júda ponúka Tamar za jej služby, je pravdepodobne prehnaná. V súčasnom Turecku je možné odkúpiť jedno kozľa za 50 USD, čo je niekoľko týždňová pláca pre pastierov (informácia je z r. 2004).

Patrystický komentár: Svätý Ján Zlatouсты poukazuje na to, že Tamar sa nesmie odsudzovať. Ona koná podľa Božieho plánu. Podobne aj Júda. (Ján Chryz., Hom. Gen. 62, 1: PG 54, 533-534) Aj keď príbeh Tamar a Júdu nie je veľmi vhodný z morálneho hľadiska, aj tu Sväté Písmo opisuje tajomstvo vtelenia Spasiteľa, lebo to je cieľ celého Písma. (Cyril Alex., Glaphyra in Pent. 6, 1: PG 69, 308)

V starom Oriente zvlášť v Mezopotámii bolo v istej dobe rozšíreným zvykom, že sa vydaté ženy odovzdávali cudzincom ako neviestky zasvätené bohyni lásky. Robili tak často na základe nejakého sľubu. Herodotos udáva, že tak mala urobiť aspoň raz za život každá Babylončanka (v chráme bohyni Afrodity). Lopuchin¹⁹ udáva babylonskú bohyňu Melittu (Bellitu). Túto posvätnú prostitúciu nemôžeme merať súčasnými, modernými názormi a našim citom. V Izraeli bola prísne zakázaná (5Mjž 23, 18), ale v kanaánskej oblasti bola posvätným poriadkom²⁰ v chrámoch bohyne Aštarty.

38, 18. Pečatidlo so šnúrou.²¹ Pravdepodobne malé valcovité pečatidla (v tvare skarabea), ktoré sa používalo na podpisovanie hlinených dokumentov

¹⁸ *Genesis*. Trnava 2008, s. 675.

¹⁹ ЛОПУХИН, А. *Толковая Библия*. Т. 1., cit. dielo, s. 216.

²⁰ *Výklady ke Starému zákonu I. Zákon*. Praha 1991, s. 164.

²¹ Podľa reliéfov mezopotámski králi často držali v ruke šnúru. Tento povraz znamenal dĺžkovú mieru a označoval, že kráľ mal právo vymieravať zem a spravodlivosť (Chammurapiho stela). W. W. Hallo analyzuje reliéfy a ukazuje, že termín šnúrký mohol označovať náramok, ktorý bol niekoľkokrát omotaný okolo ruky.

tak, že sa gúľalo po hlinenej tabuľke. Vlastník ho nosil na krku na šnúrke, ktorá sa ťahala dierou vyvrtanou stredom po dĺžke. Otláčením valčeka do mäkkého hlineného materiálu sa vtlačal obraz, slúžiaci ako dôkaz osobného vlastníctva, rovnako ako na podpisovanie a overovanie dokumentov. Pečatný valček bol cenným osobným vlastníctvom s funkciou dnešného identifikačného čísla.

Dnes by sme tento valček snáď nazvali pečiatkou firmy, kde sú všetky najdôležitejšie údaje meno, priezvisko, názov firmy, adresa, smerovacie číslo, mesto, telefón, fax, IČO.

Pečať navlečená na šnúrke a palica sú osobné predmety, skutočné doklady totožnosti²².

Rabínsky komentár: Pečatný prsteň...šnúrk a... palicu. – Tieto veci jednoznačne identifikovali Júdu. (Chumaš) Zásahom prozreteľnosti Júda tak veľmi túžil po Tamar (Abarbanel), že jej dal tri cenné predmety ako *zálohu* za jediné kozľa (Ibn Ezra).

Patristický komentár: Svätý Ján Zlatoústý²³ hovorí o nástroji Božieho plánu spásy toto: „Každý kto to počuje nech neodsudzuje Tamar. Ako som už povedal v tomto prípade poslúžila ako nástroj pre Boží plán, preto ju nesmieme ponížovať ani Júdu odsudzovať. Z tadiaľ cez ľudské pokolenie vedie rodokmeň až k Christovi (Mt 1, 3). Okrem toho dvaja Júdovi synovia sú predobrazom života židov a duchovného života.“

Cyril Alexandrijský²⁴ hovorí toto: „Všimnime si že dokonca prorok Oziáš si zobral prostitútku za manželku a neodmietol takýto hriešny sobáš a nazval sa otcom nenávidených detí (Oz 1, 1-9). Preto tí, ktorí sa považovali, že sú tým najlepším medzi Izraelom sa protivili proroctvám prorokov a nenačúvali slovu Božiemu... Vedeli, že nebudú viacej vyvoleným národom a nebudú započítaní medzi tých, ktorí si zasluhujú milosť²⁵, preto boli nepokorní... Keď sme už pochopili Boží plán spásy nebudeme obviňovať Tamar z cudzoložstva ani Júdu, pretože toto bol Boží zámer... Toto spojenie a telesné rodenie sú predobrazmi duchovného obcovania a rodenie myšlienok. Ľudský um nemohol prísť k pochopeniu tejto pravdy lepším spôsobom.“

38, 21. Zsvätená neviestka. Hebrejské slovo, sa tu líši od slova „neviestka“ vo v. 15. Júdovi priatelia možno zámerne použili prijateľnejší výraz, keďže rituálne prostitútky mali v Kanaáne vyšší spoločenský status ako obyčajné prostitútky.

Kňažka je odlišná od prostitútky, za ktorú ju pokladal Júda. Pod vplyvom kanaánskej mytológie kultová prostitúcia imitovala sexuálny vzťah medzi bo-

²² *Pentateuch. Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej Biblie.* Trnava 2004, s. 56.

²³ ЗЛАТОУСТ, И. Гомилии на книгу Бытия, TLG 2062.112, 533.51-60. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков. Ветхий Завет II. Книга Бытия 12-50, s. 308.

²⁴ АЛЕКСАНДРИЙСКИЙ, К. Искусные толкования на Пятюкнижие. TLG. 4090.097, 69.312.22-49; 312.54-313.10. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, s. 309.

²⁵ PRUŽINSKÝ, Š. Pojmy „charis“, „charizma“ a „charita“ v biblickej, historickej, eschatologickej a sociálnej perspektíve. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkvi a náboženstiev v Strednej Európe.* - ISSN 1338-4341. - Roč. 10, č. 2 (2019), s. 39-49.

hom a bohyňou, ktorý bol zdrojom života a plodnosti na zemi. Imitovanie tohto vzťahu mohlo prebiehať s kultovou prostitútkou, kňažkou, alebo medzi návštevníkmi chrámu (1 Sam 2, 22; 2 Kr 23, 7.14; 2 Krn 15, 16; Ez 8, 14). Túto teóriu napriek veľkej obľube, ktorej sa teší, ugaritské dokumenty nepotvrdzujú. Preto sa v súčasnosti preferuje názor, že kňažky boli prostitútky, ktoré ponúkali svoje služby v chrámoch, svätyniach alebo v ich blízkostiach. Profit patril danej svätyni a mohol byť pod dozorom personálu svätyne. 2Mjž 32, 6 a Oz 4, 16 naznačujú, že slávenie niektorých sviatkov mohlo obsahovať rôzne prejavy sexuálnej neviazanosti.²⁶

O palici hovorí Herodotos, že ju na ceste používal každý Babylončan a že na nej mal vyrezané symboly rodu. Aj to, že Tamara si žiada práve tieto tri veci (vaľček, prsteň, palicu) je výrazom snahy zaistiť si celé Júdu. Všetky tri veci dokopy boli akousi legitimáciou, osobným preukazom.²⁷

38, 24. Upáľte ju. V neskoršom období bolo upálenie legálnym trestom za prostitúciu (3Mjž 21, 9). Trest upálením bol neskôr vyhradený pred dcéry kňazov.

Upálenie ako trest smrti za cudzoložstvo pravdepodobne odzrkadľuje predpis z Chammurapiho zákonníka: „Ak sa niekto po smrti svojho otca vyspal v lone svojej matky, upália ich obidvoch“ (§ 157).

Rabínsky komentár: Tamar bola dcéra Sema, ktorý bol kňazom, a preto bola odsúdená na upálenie. (Raši podľa Midraša) Ale ako upozorňuje Ramban, nevydatá dcéra kňaza nepodliehala trestu smrti (Sanhedrin 50b), preto musel mať pre tento trest nejaký výnimočný dôvod. Možno ním bolo postavenie Júdovej a Semovej rodiny. (Mizrachi)

Tamar je pravdepodobne prvou cudzinkou v najprestížnejšom rodokmeni ľudu Izraela. Stáva sa matkou netradičným spôsobom: otvára otázku „správnej“ či „nesprávnej“ sexualitý,²⁸ ženskej sily a odvahy použiť svoju zvodnosť a svoje telo. Postava Júdu vedľa nej nestojí v príliš priaznivom svetle. Akákoľvek jeho snaha o kontrolu ženy sa kvôli jeho vlastnej slabosti mňa účinkom“.²⁹

38, 25. Zodpovednosť za vynesenie a vykonanie rozsudku nebola v starovekom Izraeli centralizovaná v rukách profesionálnych sudcov. Jednotlivci, ktorí niesli zodpovednosť za podriadené skupiny, mali právo na vynášanie a vykonávanie rozsudkov. Podľa biblických textov otcovi domu prislúcha prví vynášať rozsudok v prípade zneuctenia jeho dcéry (2Mjž 22, 16-17), rozvodu alebo krvnej pomsty. Trest smrti bol zvyčajne vynesený v prítomnosti starších (5Mjž 19, 20-21). Niektoré kauzy boli rezervované kňazom, ako napr. trvalé otroctvo (2Mjž 21, 1-11), odcudzenie prepožičaného majetku (2Mjž 22, 11).

Rabínsky komentár: Keď ju viedli na upálenie, Tamar ani vtedy neoznačila Júdu za otca, aby ho verejne nezahanbila. Hovorila si: „Ak to on sám dobrovoľne

²⁶ Genezis. Trnava 2008, s. 676.

²⁷ Výklady ke Starému zákonu I. Zákon. Praha 1991, s. 164.

²⁸ ŽUPINA, M. *Biblicko-patristický pohľad na človeka v protologickom, historickom a eschatologickom kontexte*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 92-94.

²⁹ DUBINOVÁ, T. Ženy v Bibli, ženy dnes, s. 78.

prizná, bude dobre. Ak nie, nech ma aj upália, ale verejne ho nepotupím.“ Z toho učenci odvodzujú (Sotah 10b), že človek sa má radšej nechať hodiť do rozpalenej pece, ako blízneho vystaviť verejnej potupe (Raši). – **Prezri si, čím je** – Podobne sa bratia pýtali Jakuba, keď mu poslali na identifikáciu Jozefovu tuniku (37, 32). Júdovi sa teda vracia konanie, ktorým spôsobil otcovi veľký záľ. (Sotah 10b) Je pozoruhodné, že Tamar poslala Júdovi záloh až v poslednej chvíli. Podľa Midraša a Talmudu (Sotah 10b) satan spôsobil, že zabudla, kam dala záloh. Tak chcel satan oddialiť príchod mesiášskej dynastie na tento svet. Ona však úpenlivo vyzývala Božie milosrdenstvo a keď ju viedli na popravu, záloh našla. (R. Munk, Chumaš)

38, 26. Patristický komentár: Tamar bola oklamaná vzhľadom na manželstvo so Šelom, preto je podľa Efréma ospravedlnená vo svojom počínaní. Júda preto uznáva, že je spravodlivejšia ako on. (Efrém³⁰ Sýrsky, Com. Gen. 34, 6: CSCO 152 (scrip. syr.71), 97-98) Svätý Ján Zlatoústý uvažuje, že Júda obviňoval práve Tamar zo smrti svojich dvoch synov. Zo strachu jej potom nedal ďalšieho syna. Preto teraz uznáva jej spravodlivosť a svoju chybu. (Ján Chryz., Hom. Gen. 62, 2: PG 54, 534).

Rabínsky komentár: Je spravodlivejšia ako ja – Raši prekladá je *spravodlivá, je to* (záloh) *odo mňa*. Júdova reakcia svedčí o jeho mravnej bezúhonnosti. Neváha sa prihlásiť k otcovstvu, hoci ho ľudia budú možno odmietajú, ani nezachraňuje svoju dôstojnosť tým, že by dal Tamar milosť, a tým predstieral, že jej odpúšťa. Myslel si: „Lepšie je utrpieť hanbu v tomto pomínutelnom svete, ako v budúcom pred mojimi spravodlivými predkami.“ (Targum Jonathan)

Viac ju už však nepoznal – Tamar už viac nemala pohlavný styk s Júdom. Podľa chetitských a stredoasýrskych zákonov v prípade levirátskeho manželstva bol zakázaný vzťah svokor-nevesta. Podľa tejto právnej tradície, ktorá sa však nenachádza v biblických právnych kódexoch, Júda si nemohol zobrať Tamar za legitímnu manželku a následne s ňou nemohol mať legitímny sexuálny vzťah (Hamilton 1995, 451). Keďže Tamar už nemala vzťah s Júdom a verš nespomína, že by bola daná Šelovi, a Šela má potomstvo (1Krn 4, 21), tento verš môže naznačovať určitý druh trestu aj pre Tamar.

Jegorov³¹ poukazuje na to, že v starozákonných časoch bola pre človeka najhlavnejšia viera. Vďaka tejto bohabojnej viere sa mohlo preskočiť cez všetko, len aby človek mohol byť s Bohom (kvôli tomu, aby neskôr mohol byť s Christom). Týmto starozákonným ľuďom sa všetko ostatné odpúšťa.

³⁰ **Priznanie Júdu.** Keď Júda videl svoje dary udivil sa viere ženy a spomenul si ako ich daroval Tamar. Preto povedal: „*Je spravodlivejšia ako ja*“, t. j. ona je o toľko spravodlivejšia ako ja o koľko boli hriešnejší moji synovia preto som ju nedal môjmu najmladšiemu synovi. Júda bol nespravodlivý voči Tamar, keď žiadala o zákonný sobáš, a preto upadla do smilstva. Tú, ktorú vyhnal kvôli smrti svojich prvých dvoch synov, napokon prijal do svojho domu, aby sa stala manželkou ďalších jeho dvoch synov. Preto si už Júda nezobral nikoho za manželku, pretože mu ona porodila ďalších dvoch synov.“ (СИРИН, Е. Толкование на книгу Бытия. CSCO 153 (72): 97-98. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, s. 309).

³¹ ЕГОРОВ, Г. Священное Писание Ветхого Завета. Москва 2016, s. 76.

38, 27. Po smrti Ónana splodil omylom jeho otec Júda s Tamar dvojčatá Pereca a Zeracha.³² Z prísneho uhla pohľadu by sme to dnes nazvali incestom.

38, 29-30. Fáres hebr. **Peres** značí trhlinu, pretrhnutie, prielom. Teda: Prečo si pretrhol blanu a tak si sa zmocnil práva prvorodeného? Zara (Zerach) značí „zažiaril, zasvietil“. Príhoda má istú obdobu s Ezauom a Jakubom.

Meno Zerach je asi narážkou na červenú niť uviazanú na jeho ruke.

Perec. Stal sa hlavou vedúceho rodu v Júdovi a predkom Dávida (Rút 4, 18-22) a nakoniec aj Christa (Mt 1, 1-16).

Patristický komentár: Dvojčatá sú interpretované ako dva národy Židia (zachovanie Zákona) a Cirkev. Zerach „úsvit“, „svitanie“ – predobraz Cirkvi sa zjavil prvý. Zachovávanie Zákona Perec „rozdelenie“ však vystúpil prvý, aby potom neskôr nechal miesto Cirkvi. (Ján Chryz., Hom. Gen. 62, 2: PG 54, 534-535).

Blaž. Hieroným³³ hovorí: „Čo môžeme povedať o Tamar, ktorá porodila dvojčatá Pereca a Zeracha? Pri pôrode sa rozdelili na dva národy a červená šnúrk a na ruke zašpinila svedomie židov kvôli ukrižovaniu Christa.

Aplikácia. Tento text pokračuje v línii prísľubov, ktoré siahajú od Abraháma až k Dávidovi (Rút 4, 18). Táto línia ide cez Pereca k Dávidovi. V tomto genealogickom rade sa nachádzajú aj tri ďalšie ženy: Ráchab, Rúť, Batšeba, ktoré sú spojené so sexuálnou aktivitou sporného druhu. Napriek ich konaniu majú tieto ženy význačné miesto nielen v genealógii Dávida, ale aj v rodokmeni Isusa Christa (Mt 1, 3). Boh tak pôsobí cez to, čo sa svetu javí ako slabé a opovrhované, aby dosiahol svoje zámery. (porov. 1 Kor 1, 18-31)

Pastoračná³⁴ aplikácia tejto state ponúka dve základné perspektívy. Na jednej strane staroveký autor vidí v Tamar ženu, ktorá bola nespravodlivo odvrhnutá. Tamar však namiesto vyplakávania nespravodlivosti berie osud do vlastných rúk a nachádza spôsob, ako si zabezpečiť nádejnú budúcnosť. Rozvrátila Júdove zámery a dosiahla zvrät v údele, ktorý jej bol nespravodlivo prisúdený. Tamari-na vynaliezavosť je charakteristikou celého Jozefovho príbehu: Boh nezasahuje priamo,³⁵ ale pôsobí cez múdrosť³⁶ a talenty jednotlivých ľudí. Tamar búriac sa proti údelu, ktorý jej bol násilím daný, použila prostriedok, ktorý by väčšina nábožensky založených ľudí odmietla. Ide proti tradícií (morálna integrita vdovy) za účelom naplnenia tradície (zachovanie rodiny a potomstva). Konanie jednot-

³² DOUGLAS, J. *Nový biblický slovník*. Praha 1996, s. 1020.

³³ СТРИДОНСКИЙ, И. Послания. Сл. 0620, 123.56.12.87.6. In Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I – VIII веков, s. 310.

³⁴ ŠIP, M. *Sociálno-spirituálne atribúty v paliatívnej starostlivosti*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018. 182 s. ISBN:978-80-555-2181-7.

³⁵ ŽUPINA, M. Historicko-teologický vývoj isychizmu v pravoslávnej tradícii s akcentom na obdobie 9. – 11. storočia. In *Historia Ecclesiastica*, roč. X, č. 2. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019, s. 51-52.

³⁶ PRUŽINSKÝ, Š. *General letter of saint apostle James: (exegesis of 3rd chapter)*. Bialystok: University of Bialystok, Department of Central and Eastern European History, 2019. ISBN 978-83-952542-3-9.

livca, ktoré by za normálnych okolností bolo hodné zavrhnutia, je tak z pohľadu zachovania rodiny³⁷ chápané ako životodarné.

Na druhej strane autor prezentuje Júdu ako patriarchu, ktorý zneužíva svoju autoritu a nespĺňa požiadavky, ktoré vyplývajú z jeho postavenia. Vyberá si ľahšiu cestu, ktorá ohrozuje budúcnosť Tamar. Paralelne s Júdovým morálnym úpadkom ide ponížovanie Tamar. Po smrti prvého muža je nútená prizerať sa, ako ju Onán poníža mrhaním semena, potom je vyhostená z Júdovho domu a nakoniec musí podstúpiť poníženie Júdom, ktorý ju pokladá za prostitútku. Morálny úpadok nikdy nie je bez obetí. Text tak nepriamo kritizuje zneužitie autority a sily v rodine a v spoločensťve veriacich.³⁸ Rozhodujúcim momentom v Júdovom živote je jeho verejné vyznanie Tamarinej spravodlivosti, ktoré je prvým krokom na ceste jeho vnútorného obrátenia.³⁹

³⁷ HANGONI, T. Social work and its role improving the quality of society life. In *Charity, Philanthropy and Social Work*, 2016, č. 4. Jarosław, s. 14.

³⁸ ŠIP, M. Sociálna starostlivosť v oblasti duševného zdravia. In *Sociálna a duchovná revue : vedecký recenzovaný časopis o aktuálnych sociálnych a duchovných otázkach*. Roč. 8, č. 2 (2017), s. 29-35 ISSN 1338-290X.

³⁹ *Genesis*. Trnava 2008, s. 681-682. Taktiež pozri HANGONI, T. Social theology and its role in social work. In *Sociálna a duchovná revue*. Roč. 9, 2018, č. 2. Prešov, s. 13.

RANOKREŠŤANSKÁ STAROSTLIVOSŤ O CHORÝCH

Maroš ŠIP – Tomáš HANGONI – Bohuslav KUZYŠIN

Health care in early Christianity

The present contribution deals with social care, philanthropy and general care offered by early Christians and its fundamental organisation. This period was marked by various epidemic plagues (the plague of Antonine, the plague of Cyprian) which occurred in the Roman Empire in the period of 165-180 and 251-266. This showed the resilience of the nascent Christian social culture. The examples show, how the Christians helped individuals and groups in the unfortunate circumstances which affected them. The prime example is the Vasiliad, which was the centre for assistance towards the ill, widows, elderly, those suffering from other diseases.

Keywords: Early Christianity, Church, Plague of Antonine, Plague of Cyprian, Basil the Great.

Úvod

Dejiny ľudstva sú neoddeliteľne spojené s dejinami svetových náboženstiev, medzi ktorými kresťanstvo zohrávalo jednu z významných úloh. Táto úloha bola v značnej miere determinovaná procesom kresťanstva, ktorý vplýval na rozvoj svetovej civilizácie. Bolo to kresťanstvo ako proces a kresťanstvo ako jav, ktorý určoval hlavný obsah mnohých historických období. Ako každý zložitý sociálno-historický proces, kresťanstvo nemalo iba náboženské, ale aj sociálne, politické, ekonomické a kultúrne zložky.¹ K sociálnej zložke patrila participácia kresťanov na grécko-rímskom verejnom živote. V Grécko-rímskom svete, existovala nerovnosť, jej sociálna štruktúra dovoľovala vlastniť otrokov, vojnových zajatcov, slabými a chorými sa pohrdalo, často sa praktizovali potraty a infanticídy, a v konečnom dôsledku zdravie verejnosti bolo mnohokrát postihnuté rôznymi epidémiami či infekčnými chorobami. Grécko-rímsky svet nepoznal služby zdravotnej starostlivosti podobné dostupným zdravotným službám v súčasnej societe. Existencia vojenských nemocníc² mala za cieľ liečiť chorých alebo zranených vojakov. Osobám, ktorým sa ochorenie prejavilo napríklad v respiračnom, gastrointestinálnom trakte zapríčinené rôznymi infekčnými chorobami

¹ ЛЕВЧУК, К. А. Исторические этапы и формы взаимодействия медицины и Православия в России. In *Journal of Siberian Medical Sciences* [online]. 2009, no. 2 [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <http://ngmu.ru/cozo/mos/article/text_full.php?id=342>. ISSN 2542-1174.

² V tejto súvislosti môžeme poznamenať, že starí Gréci praktizovali veľmi jednoduchú formu medicíny a grécke chrámy zahŕňali miesta, kde chorí mohli spať a dostávať pomoc. Predpokladá sa, že Rimania založili niektoré vojenské nemocnice. BEAL-PRESTON, R. The Christian Contribution to Medicine. In *Triple helix: spring 2000* [online]. 2000 [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <http://admin.cmf.org.uk/pdf/helix/spr00/helix_11.pdf>. ISSN 1460-2253.

podporované nepriaznivými hygienickými podmienkami³ boli nútené vyhľadať pomoc kňaza, ľudových liečiteľov alebo „kolegov“ lekárov ako ich nazýval Galen v 2. storočí kvôli faktu, že skutočné vzdelanie v období prvého a druhého storočia v odbore medicína v Ríme neexistovalo, takže ktokoľvek z ľudí sa mohol vyhlásiť za lekára a otvoriť si „kliniku“ bez akýchkoľvek teoretických vedomostí a praktických skúseností.⁴ Nedostatok vedomostí v medicínskej oblasti, absencia jasného zadefinovania rámca zdravotnej starostlivosti a obmedzenosť priestorov, kde by sa mohla profesionálna lekárska starostlivosť vykonávať, vyústila do každodenného masového zomierania. Napokon to potvrdzujú aj slová P. G. Bolta, ktorý hovorí, že počas prvého a druhého storočia kresťanskej éry, s nedostatkom pokroku v medicíne, boli ochorenia a smrť na dennom poriadku. *„Obmedzenia v modernej medicíne a moderných zdravotných opatrení spôsobili, že choroba pravidelne prenikala do štruktúry bežného života v starovekom svete, čo so sebou prinášalo hrozbu smrti.“*⁵

Avšak boli to kresťania Rímskej ríše, ktorí začali meniť postoj spoločnosti k chorým, jedincom so zdravotným postihnutím a umierajúcim podľa ich radikálne odlišného názoru.⁶ Filantropická láska prvých kresťanov bola motivovaná Evanjeliom lásky, ktoré prikazovalo poskytovať starostlivosť nielen pre chorých a umierajúcich kresťanov, ale aj pre osoby, ktoré kresťanstvo neprijali.

Kresťania participovali v pohanskom prostredí ako minoritná skupina, preto nemohli rozvíjať a organizovať svoje charitatívne činnosti v rozsahu, aký by chceli vykonávať. Napriek tomu sa ich praktická etika natoľko odlišovala, že cudzí ľudia považovali aktívnu filantropickú prácu za osobitne kresťanskú zvláštnosť. Toto ich nielen odlišovalo od pohanov,⁷ ale kresťania si dokonca získali uznanie aj od pohanov, pretože ich charita sa rozšírila ako na kresťanov, tak aj na pohanov.⁸

³ BELCASTRO, G. et al. Continuity or discontinuity of the life-style in central Italy during the Roman Imperial Age-Early Middle Ages transition: diet, health, and behavior. In *American Journal of Physical Anthropology*. ISSN 1096-8644, 2007, vol. 132, no. 3, pp. 381-94.

⁴ VON STADEN, H. Treccani. Scienza Greco Romana. La medicina nel Mondo Ellenistico Romano. In *Storia della Scienza* [online]. 2001 [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <http://www.treccani.it/enciclopedia/scienza-greco-romana-la-medicina-nel-mondo-ellenistico-romano_%28Storia-della-Scienza%29/>.

⁵ BOLT, P. G. Life, Death, and the Afterlife in the Greco-Roman World. In LONGENECKER, R. N. (ed.). *Life in the Face of Death: The Resurrection Message of the New Testament* Grand Rapids : Eerdmans, 1998, pp. 51-79.

⁶ BEAL-PRESTON, R. The Christian Contribution to Medicine. In *Triple helix: spring 2000* [online]. 2000 [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <http://admin.cmf.org.uk/pdf/helix/spr00/helix_11.pdf>. ISSN 1460-2253.

⁷ IGNATIUS THEOPHORUS. *Epistle to the Smyrnaeans*. PG 5, 708-717. In VANTSOS, M. An Orthodox View of Philanthropy and Church Diaconia. *Journal Christian Bioethics*. ISSN 1744-4195, 2007, vol. 13, no. 3, pp. 251-268.

⁸ SOZOMENOS. Ecclesiastical History, Tome V. PG 67, pp. 1207-1286. In VANTSOS, M. An Orthodox View of Philanthropy and Church Diaconia. *Journal Christian Bioethics*. ISSN 1744-4195, 2007, vol. 13, no. 3, pp. 251-268.

Kresťanská starostlivosť o chorých v ranej dobe

Filantropický⁹ duch zdravotnej starostlivosti o chorých, biblický prístup a praktická činnosť prvých kresťanov v starostlivosti o chorých vznikol v ranej cirkvi. S náhlym exponenciálnym rastom cirkvi čoskoro vyvstala potreba systematickejších a organizovanejších¹⁰ prostriedkov, ktoré by slúžili chudobnejším a chorým.¹¹ Na rozdiel od pohanského klasického sveta, ktorý sa neriadil žiadnym náboženským impulzom pre vykonávanie charitatívnej¹² činnosti, kresťania považovali charitatívnu činnosť za motiváciu agapé,¹³ charakteristickú sebadarujúcou láskou k ľudským bytostiam, ktorá odrážala vykupiteľskú lásku¹⁴ v Isusovi Christovi.¹⁵ Inšpiráciu k starostlivosti o chorých našla rana¹⁶ Cirkev v podobenstve o milosrdnom Samaritánovi,¹⁷ ktorý slúžil ako dostatočný prostriedok na povzbudenie pri starostlivosti o chorých. Imperatív podobenstva „*Chodte a robte to isté!*“ sa stal motivujúcim ideálom pre kresťanského lekára.¹⁸ Na základe spomenutých a následne vyslovených Christových slov: „*Milovať budeš*

⁹ Základom kresťanstva bol filantropický imperatív, ktorý sa snažil uspokojiť psychické potreby. Keďže grécko-rímske hodnoty neobsahovali žiadny náboženský impulz pre charitatívne konanie, ktorý by sa osobne týkal tých, ktorí potrebovali pomoc, kresťania položili základy pre svoju charitu na agapé, ktorá odzrkadľovala spásonosnú lásku, ktorú Boh prejavil v Isusovi Christovi, ktorý svojou smrťou na kríži poskytol vzor pre obetnú lásku k ľudským bytostiam. COBB, M. – PUCHALSKI, CH. M. – RUMBOLD, B. *Oxford Textbook of Spirituality in Healthcare*. Oxford University Press, 2012. 501 pp. Taktiež pozri ŠAK, Š. Vtelenie Božieho Slova ako základ cirkevnej misie. In *Biblia a współczesność: teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne przesłanie Biblii dla współczesności*. Gorlice : Diecezjalny ośrodek kultury prawosławnej ELPIS w Gorlicach, 2016, s. 153.

¹⁰ KOCVAR, V. Apoštolské ustanovenia a kánon kníh Svätého Písma. In *Biblia a współczesność: teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne przesłanie Biblii dla współczesności*. Gorlice : Diecezjalny ośrodek kultury prawosławnej ELPIS w Gorlicach, 2018, s. 198.

¹¹ DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012. 548 pp.

¹² Raná kresťanská charita bola založená na ideáli služby pre ostatných a propagovala tieto princípy: jednotu, dobrovoľnosť, rozdeľovanie finančných prostriedkov v súlade s potrebami, spravodlivosť a primeranosť čistoty darov. BYKOV, A. A. The origin of Christian charity. In *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. ISSN 1877-0428, 2015, vol. 166, pp. 609-615.

¹³ Z gréckeho αγαπη. Vzťahuje sa na prejav nežistnej kresťanskej lásky voči blížnemu.

¹⁴ KOCHAN, P. Theotology in the work of St. John of Damascus with the view on to biblical sources. In *Biblia a współczesność: teologiczne, kanoniczne, socjalne i społeczne przesłanie Biblii dla współczesności*. Gorlice : Diecezjalny ośrodek kultury prawosławnej ELPIS w Gorlicach, 2017, s. 140.

¹⁵ FERNGREN, G. The sick poor and the origins of medical charity. In *Church Health* [online]. 2014 [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <<https://chreader.org/sick-poor-origins-medical-charity/>>.

¹⁶ PILKO, J. Katechizácia ako vstup cez dvere do novozákonnej cirkvi. In *Acta Patristica*. Prešov, 2018, roč. 9, č. 18, s. 26.

¹⁷ Lk 10, 25-37.

¹⁸ WATKINS, E. B. The study of health care. In DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012. 409-430 pp.

⁹ COBB, M. – PUCHALSKI, CH. M. – RUMBOLD, B. *Oxford Textbook of Spirituality in Healthcare*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 501 pp.

svojho blížneho ako seba samého!“,¹⁹ ale aj živého príkladu Christa²⁰ voči trpiacim a chorým osobám, prenasledovaní²¹ kresťania prejavovali súcit a milosrdenstvo so svojim blížnym.²² Kresťanské milosrdenstvo a charitatívna činnosť prvých kresťanov predstavovala integrovanie nových morálnych hodnôt, ktoré sa stali neoddeliteľnou súčasťou starostlivosti o chorých v súčasnej societe.

Z uvedeného textu jednoznačne plynie, že raná cirkev považovala zdravotnú starostlivosť za dôležitý element svojho poslania. Kresťanská zdravotná starostlivosť sa zároveň stala významnou súčasťou poslania Cirkvi,²³ ktorú možno dokumentovať slovami Amandy Porterfield: „Ako potvrdzuje množstvo primárnych dokumentov, starostlivosť o chorých bola výraznou a pozoruhodnou charakteristikou raného kresťanského misijného dosahu. Prví kresťania sa starali o chorých, aby napodobňovali Christovu službu uzdravovania a vyjadrili svoju vieru pokračujúcu v uzdravovacia silu Christa... Polykarp, biskup zo Smyrny, začiatkom druhého storočia, označil starostlivosť o chorých za jednu z hlavných úloh, za ktorú boli zodpovední starší zboru.“²⁴

Starostlivosť kresťanov o chorých sa zviditeľnila v čase, keď Rímsku²⁵ ríšu v rokoch 165 – 180 a 251 – 266 zasiahli dve veľké epidémie. Prvá epidémia bola známa pod názvom Antonínov mor alebo inakšie nazývaný ako aj Galenov mor podľa osoby, ktorá popísala príznaky choroby. Podľa Galena bol mor Antonín charakterizovaný horúčkou, zápalom v ústach a krku, smädom, zvracaním, hnačkou, pustulárnou vyrážkou, „čiernym exantémom pokrývajúcim celé telo a ... mnohými léziami, ktoré sa zmenili na vredey“.²⁶ Druhou morovou ranou bola epidémia Cypriánov²⁷ mor, ktorého príznaky a následky popísal biskup Cyprián vo svojom spise *De mortalitate*, adresovanom kresťanskej komunite v Kartágu.

¹⁹ Mt 22, 39.

²⁰ PILKO, J. Svätotočkové učenie o tajomstve tela a krvi Isusa Christa. In *Acta Patristica*. Prešov, 2018, roč. 9, č. 19, s. 154.

²¹ Hoci raní kresťania boli pod permanentným terčom útokov a neobmedzeného prenasledovania, ich starostlivosť o chorých neustále pokračovala a rástla. PORTERFIELD, A. *Healing in the History of Christianity*. Oxford : Oxford University Press, 2009. 232 pp.

²² JEŽEK, V. Emotions and their role in theology [print] : (being emotion-full in an emotionless age). In *Aktualityje voprosy sovremennogo bogoslovija i cerkovnoj nauki*. Sankt-Peterburg : Izdatelstvo Sankt-Peterburgskoj Pravoslavnoj Duchovnoj Akademii, 2018, s. 303.

²³ SWARTLEY, W. M. *Health, Healing and the Church's Mission: Biblical Perspectives and Moral Priorities*. IVP Academic, 2012. 268 pp.

²⁴ PORTERFIELD, A. *Healing in the History of Christianity*. Oxford : Oxford University Press, 2009. 232 pp.

²⁵ Na začiatku rímskeho veku bol počet známych ochorení obmedzený a zahrňoval predovšetkým dýchacie ústrojenstvo a gastrointestinálny trakt, pričom veľká prevalencia infekčných chorôb bola charakterizovaná nepriaznivými hygienickými podmienkami. BELCASTRO, G. et al. Continuity or discontinuity of the life-style in central Italy during the Roman Imperial Age-early Middle Ages transition: diet, health, and behavior. In *American Journal of Physical Anthropology*. ISSN 1096-8644, 2007, vol. 132, no. 3, pp. 381-94.

²⁶ HOPKINS, D. R. *The Greatest Killer: Smallpox in History*. Chicago : University of Chicago Press, 2002. 380 pp.

²⁷ Cyperský mor sa prejavoval zvracaním, horúčkou, opuchom hrdla, slepotou, hluchotou a pod.

Antonínov a Cypriánov mor spôsobili vysokú úmrtnosť v mnohých mestách a na dedinách. Rozšíril sa do celej severnej Afriky, Európy a na Stredný východ. William H. McNeil hovorí, že behom predchádzajúcej epidémie zahynula štvrtina až tretina populácie. Pri druhej epidémii zomieralo denne tisíc²⁸ osôb.²⁹ Útechu a pomoc pri starostlivosti o chorých a slabších poskytovali kresťania. Často boli nazývaní aj Parabolani, kvôli ich horlivej oddanosti tým, ktorí boli postihnutí morom. Väčšia časť kresťanov vďaka svojej neochvejnej viere v Isusa Christa si bola istá, že smrť nemá nad nimi žiadnu moc. Smrť bola kresťanmi percipovaná jednoducho ako prostriedok na získanie Christovej spásy, čím nadobudla aj zreteľný eschatologický rozmer.³⁰ Už svätý apoštol Pavol akcentoval, že: „*Sme však plní dôvery a radšej sa chceme vzdialiť z tela a bývať u Pána.*“³¹ Na druhej strane rástol počet znepokojených a ustráchaných kresťanov z veľkého množstva pribúdajúcich kresťanov zabitých touto chorobou,³² preto sa rozhodol cyperský biskup z Kartága, ako sme spomenuli vyššie v texte, adresovať list veriacim. Tvrdil, že choroba bola morom pre Christových nepriateľov, ale pre Christových nasledovníkov choroba znamenala prostriedok na dosiahnutie spásy. Choroba predstavovala vozidlo, ktoré na jednej strane malo odviesť kresťanov na miesto večného odpočinku a súčasne na strane druhej choroba potrestala nespravodlivých. Christov nasledovník³³ sa smrti nemal báť, pretože ju Kristus porazil vzkriesením z mŕtvych. Potvrdenie týchto slov kresťania nachádzali u apoštola Pavla, keď zanechal odkaz veriacim, že víťazstvo nad smrťou bolo udeľené Bohom skrze Isusa Christa.³⁴ Bola to Cirkev, telo Christovo, ktoré poskytovalo potrebnú starostlivosť obetiam rán počas prvých troch storočí a neskôr.³⁵

Podobne, kresťanskú starostlivosť o chorých po vypuknutí moru v roku 251 popisuje aj alexandrijský biskup Dionýsius: „*Väčšina našich bratov kresťanov prejavovala neobmedzenú lásku a lojalitu, neboli sebeckí a prejavovali zdržanlivosť. Bez ohľadu na nebezpečenstvo starali sa o chorých, starali sa o každú ich potrebu a slúžili im v Christovi. Spolu s nimi opustili tento život pokojne šťastní,*

²⁸ McNeill popisuje, že na vrchole druhej epidémie v Ríme denne zahynulo 5 000 osôb. McNEILL, W. H. *Plagues and Peoples*. Anchor Books, New York, USA, 1976. 368 pp.

²⁹ Epistles, 290D-291A. PEARSON, B. A. *The Emergence of the Christian Religion: Essays on Early Christianity*. Harrisburg, PA : Trinity Press International, 1997. 256 pp.

³⁰ ŽUPINA, M. *Biblicko-patristický pohľad na človeka v protologickom, historickom a eschatologickom kontexte*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 96-97.

³¹ 2 Kor 5, 8.

³² Harnack si vo svojom diele *The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries* kladie otázku.: „Ako by sa zachovala súčasná spoločnosť, ak by žila v dobe týchto dvoch epidémií? „Sme v meste smrti,“ píše Harnack, „všade okolo nás, naša rodina a priatelia upadajú. Nemôžeme si byť istí či už alebo kedy tiež ochorieme. Uprostred týchto hrozných okolností sú ľudia nútení pýtať sa: *Prečo? Prečo sa to deje? Prečo oni a nie ja? Všetci zomrieme? Prečo vlastne svet existuje? Čo sa stane ďalej? Čo môžeme urobiť?*“ VON HARNACK, A. *The Mission and Expansion of Christianity in the First Three Centuries*. Peter Smith; Reprint edition, 1972. 527 pp.

³³ CAP, A. Nový Zákon a cirkevná tradícia o apoštoloch Pavlovi, Andronikovi, Petrovi a Andrejovi a ich hlásaní evanjelia medzi Slovanmi. In *Sociálna a duchovná revue*. Prešov, roč. 9, č. 4, s. 9-11.

³⁴ 1 Kor 15, 54-57.

³⁵ WATKINS, E. B. The study of health care. In DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012. 409-430 pp.

pretože sa touto chorobou nakazili, vítali chorobu svojich blízkych a prijímali ich bolesti. Mnohí pri ošetrovaní a liečení druhých sa nakazili a zomreli namiesto nich. Mnohí z bratov, presbyterov, diakonov a laikov prišli o život týmto spôsobom... Smrť v tejto podobe je výsledok veľkej zbožnosti a silnej viery, a zdá sa, že sa vo všetkých ohľadoch rovná mučenictvu.“³⁶

Záväzok starať sa o chorých a chudobných a organizačná štruktúra v prvom storočí poskytla pevný základ pre organizovanú starostlivosť v nasledujúcich dvoch storočiach. Napriek tomu, že v ranej fáze kresťanskej éry kresťanstvo trpelo tvrdým náboženským prenasledovaním, historici zaznamenali ich nezištnú oddanosť pri utrpení chudobných a chorých.³⁷ Miestne cirkvi a kláštory naďalej poskytovali starostlivosť tým, ktorí to potrebovali. Obdobie roku 313 je obdobím legalizácie kresťanstva v celej Rímskej ríši, kedy cisár Konštantín vydal Milánsky edikt. Dokument ohlasoval poskytnutie ochrany kresťanom a umožnil jedinečnú príležitosť pre rast Cirkvi a tiež pre jej službu chorým.³⁸ Konštantínov pokus o vytvorenie kresťanskej ríše nakoniec vyústil do situácie, kedy štát prevzal väčšinu zodpovednosti Cirkvi. Značná modifikácia nastala vtedy, keď štát prevzal zodpovednosť za starostlivosť o chudobných, hoci Cirkev so starostlivosťou o kresťanov pokračovala. Konštantín tak svojím konaním zmenil spoločenský poriadok. Jeho politika v skutočnosti obsahovala dva paralelné, ale odlišné aspekty:³⁹

1. Vytvoriť svet vhodný pre kresťanov, v ktorom by mohli žiť.
2. Vytvoriť svet bezpečný pre kresťanov.

Spomenuté ciele predstavujú postoj cisára k jednotlivým kresťanom. Hovoríme o morálnej a sociálnej reforme, ktorá má uspokojiť požiadavky kresťanov a presadzovať ich záujmy. To znamená, že odráža jeho názory týkajúce sa Cirkvi ako inštitúcie.⁴⁰

V rokoch bezprostredne nasledujúcich po vydaní Milánskeho ediktu vzniklo niekoľko malých kláštorov, útulkov, ktoré sa starali o cestujúcich, siroty, staršie osoby a chudobných. V druhej polovici štvrtého storočia sa vynára postava svätého Vasilija Veľkého, ktorý je známy svojou filantropickou službou voči chorým. Svätý Vasilij sa pričínili o vybudovanie veľkého filantropického centra, známe ako Vasiliáda, ktoré sa pod jeho vedením vyvinulo na komplex budov na rôzne účely.

³⁶ EUSEBIUS. *The History of the Church from Christ to Constantine*. Baltimore : Penguin Books, 1965. 480 pp.

³⁷ CYPRIAN. *De mortalitate. Orations*. Ed. FORSTER, E. S. New York : Amo Press, 1979; EUSEBIUS. In *Ecclesiastical history*. Translated by J E L OULTON. Loeb Classical Library, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1932.

³⁸ WATKINS, E. B. The study of health care. In DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012. 409-430 pp.

³⁹ COCHRANE, C. N. *Christianity and classical culture: A study of thought and action from Augustus to Augustine*. New York : Oxford University Press, 1974.

⁴⁰ PILLAY, J. The church as a transformation and change agent. In *Theological Studies*. ISSN 2072-8050, 2017, vol. 73, no. 3, pp. 2-12. Taktiež pozri KOCHAN, P. Biblia vo svätotočcovskej literatúre. In *Biblia a współczesność teologiczna, kanoniczna, socjalna i społeczna przesłanie Biblii dla współczesności*. Gorlice : Diecezjalny ośrodek kultury prawosławnej ELPIS w Gorlicach, 2016, s. 137.

Filantropické centrum zabezpečovalo hospice pre cudzincov, „pre tých, ktorí nás navštívili počas cesty, pre tých, ktorí kvôli chorobe potrebujú určitú starostlivosť“, „s potrebným komfortom, ako sú zdravotné sestry, lekári, zvieratá pre cestovanie, a obsluhu.“ Vasiliáda bola síce výrazne diferentná od modernej nemocnice, ale bola obrovským komplexom, v ktorej sa poskytovala starostlivosť chudobným, sirotám, starším osobám, cestujúcim, ľuďom bez domova, malomocným a chorým.⁴¹ Táto nemocnica bola súčasťou kláštora, pretože Vasilij veril, že starostlivosť o chorých a utrpenie je súčasťou povolania mníchov, čím sa zároveň do praxe zavádzalo posolstvo lásky.⁴²

Aj keď kresťania filantropickú službu zabezpečovali už od prvého storočia, Vasiliáda po prvýkrát predstavovala starostlivosť o všetkých na centrálnom mieste. Svätý Gregor z Nazianu vo svojej pohrebnej reči svätému Vasilijovi Veľkému opísal Vasiliádu ako „nové mesto“, kde sa s chorými a umierajúcimi zaobchádzalo s rešpektom a dôstojnosťou. Svätý Vasilij Veľký sa staral o chorých, nie slovom, ale skutkom.⁴³ Snáď najradikálnejším aspektom Vasilijovej komunity bola jeho služba obzvlášť zavrhnutiahodnej a nenávidenej skupiny ľudí. Ako poznamenáva Gregor ďalej, títo nešťastníci boli „mŕtvi pred smrťou... Sú vyhnaní z miest, domovov, trhov a od zdrojov vody, dokonca aj od svojich najlepších priateľov. Spoznávajú sa skôr podľa ich mien, ako podľa ich telesného vzhľadu.“ Tí najchudobnejší z chorých, najpočetnejší pacienti z Vasiliády boli pravdepodobne malomocní, ktorým grécki lekári nevedeli pomôcť.⁴⁴

Záver

Považujeme za potrebné spomenúť, že rané služby Cirkvi chorým sa zameriavali predovšetkým na uspokojenie základných potrieb chorého, poskytnutie prístrešia, jedla, čistej vody a miesta na odpočinok. Lekárska starostlivosť, podľa tradície Grékov, nebola v mnohých prípadoch dostupná, najmä v prípade väčších metropolitných oblastí. Avšak starostlivosť sa mohla poskytnúť tým, ktorí to potrebovali. Po otvorení Vasiliády, svätý Vasilij Veľký bol schopný zostaviť vyškolený zdravotnícky personál a poskytovať chorým pohodlie a uzdravenie. Avšak zatiaľ čo väčšina kresťanov podporovala liečenie ľudí, existovala skupina osôb, ktorí opovrhovali medicínou, pretože lekárska starostlivosť podľa ich mienky nahrádzala príležitosť na uzdravenie Bohom.⁴⁵ Dokonca mnoho svetských lekárov sa pod vplyvom tejto myšlienky stalo menej vedeckými v medicínskej oblasti. Ale napokon je ťažké posúdiť, do akej miery Cirkev skutočne ovplyvnila človeka

⁴¹ MILLER, T. S. Basil's house of healing. How a fourth-century monk pioneered the hospital. In *Christian History. Healthcare and hospitals in the mission of the church*. 2011, vol. 101, pp. 13-15.

⁴² FOWLER, M. D. *Religion, Religious Ethics and Nursing*. Springer Publishing Company. 432 pp.

⁴³ WATKINS, E. B. The study of health care. In: DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012. 409-430 pp.

⁴⁴ MILLER, T. S. Basil's house of healing. How a fourth-century monk pioneered the hospital. In *Christian History. Healthcare and hospitals in the mission of the church*. 2011, vol. 101, pp. 13-15.

⁴⁵ WATKINS, E. B. The study of health care. In DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012, pp. 409-430.

v poskytovaní zdravotnej starostlivosti.⁴⁶ Je však zrejme, že svätý Vasilij, naopak, veril, že medicína je darom od Boha. Vo svojich asketických dielach⁴⁷ tvrdil, že medicína bola darom od Boha človeku. Boh udelil človeku poznanie a porozumenie, ktoré pomáhalo uzdraviť chorých. Varoval však, že starostlivosť o fyzické telo musí paralelne zahŕňať aj starostlivosť o dušu.⁴⁸

Svätý Vasilij pripustil, že založením Vasiliády, neobjavil niečo úplne nové, pretože aj medzi „pohanskými Grékmi“ sa uplatňoval filantropický zákon. Tak tiež zdôraznil, že v Starom aj Novom zákone je možné nájsť množstvo príkladov filantropickej lásky k iným.⁴⁹ Jeho filantropické skutky slúžia ako príklad a inšpirácia pre filantropické zariadenia, a to aj v neskorších dobách. Predovšetkým odkazuje na filantropický komplex ako miesto aktívnej charity. Veril, že odmietnutie Božej vôle a absencia lásky spôsobujú utrpenie, ktoré je vyliečené praktizovanou láskou k človeku.⁵⁰

Zároveň podotkol, že charitatívne konanie kresťanov nemáme chápať ako hodnotu pre svoju vlastnú potrebu, ale ako integráciu do asketického života a liturgického zážitku.

Svätý Vasilij Veľký nielenže poskytol príklad správneho zaobchádzania s chorými, ktoré si zaslúžia všetky ľudské bytosti, ale súčasne ako biskup ukázal postoj Cirkvi k blížnym, chudobným a chorým v spoločnosti. Napokon svoj postoj správneho zaobchádzania s človekom zdôraznil vo svojich spisoch, keď pripomína, že Božia láska by mala byť viditeľná v živote kresťanov. „*Po láske k Bohu by sa mala kresťanská láska preniesť na nášho blížneho, na všetkých ľudí, pretože tým sa prejavuje jej účinnosť. Láska k blížnemu je vonkajším objektivným vyjadrením*

⁴⁶ NUTTON, V. From Galen to Alexander. Aspects of medicine and medical practice in late antiquity. In SCARBOROUGH, J. (ed.). *Symposium on Byzantine Medicine*. Dumbarton Oaks Papers, Washington, D. C. : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1984, no. 38.

⁴⁷ Diela svätého Vasilija Veľkého sú klasifikované podľa žánru: dogmatika, exegetika, homiletika, asketická tvorba a korešpondencia. Spomedzi 366 známych listov Vasilija Veľkého je niekoľko špecificky určených lekárom. List 193 je krátkou sťažnosťou u súdneho lekára Melícia o horúčkach a iných chorobách, ktoré postihli Vasilija. List 324 je adresovaný lekárovi Pasinicosovi a znie ako list vďakyvdania za starostlivosť, ktorú dostal. Najpozoruhodnejší je list 189 lekárovi Eustathiovi, osvetlenie toho, čo Vasilij nazýva „všestrannou povahou lekárskeho umenia: „*Ludstvo je záujmom vás všetkých, ktorí sa riadite profesiou medicína. A zdá sa mi, že ten, kto by uprednostnil vaše povolanie pred všetkými ostatnými životnými záležitosťami, by urobil správny výber, nevybočujúci z pravého, ak je to skutočne tá najcennejšia vec, život, je bolestivý a nežiaduci, pokiaľ ho nemožno ovládať zdravím. A vašou náplňou práce je uzdravovať. Ale najmä vo vašom prípade je veda všestranná a vy si stanovujete vyššie štandardy ľudstva, neobmedzujete výhody svojej profesie len na fyzické, ale snažíte sa o nápravu duchovných chorôb.*“ BASIL, „Letter 189,“ in Letters, vol. 2, pp. 186–68, trans. Sr. Agnes Clare Way, C.D.P. (New York : Fathers of the Church, Inc., 1955), 25. In LOVE, J. W. The Concept of Medicine in the Early Church. *The Linacre Quarterly*. ISSN 2050-8549, 2013, vol. 75, no. 3, pp. 225-238.

⁴⁸ WATKINS, E. B. The study of health care. In DOCKERY, D. S. *Faith and Learning: A Handbook for Christian Higher Education*. Nashville, Tennessee, 2012, pp. 409-430.

⁴⁹ DRUZHININA, O. A. *The Ecclesiology of St Basil the Great: A Trinitarian Approach to the Life of the Church* : doctoral thesis. Manchester, 2015. 222 pp.

⁵⁰ BASIL THE GREAT. *Epistle 94*. PG 32, pp. 485-490; GREGORY THE THEOLOGIAN. *Oratio 43: Funebris oratio in laudem Basilii Magni Caesareae in Cappadocia episcopi*. PG, 36 pp. 493-606. In VANTSOS, M. *An Orthodox View of Philanthropy and Church Diaconia*. *Journal Christian Bioethics*. ISSN 1744-4195, 2007, vol. 13, no. 3, pp. 251-268.

a dôkazom lásky k Bohu. Kto miluje svojho blížneho, plní svoju lásku k Bohu, pretože Boh mu odovzdáva svoje milosrdenstvo“. *Láska k Bohu nemôže zostať a množiť sa v srdci kresťana bez lásky k svojim blížnym.*⁵¹ Tieto slová nám dokumentuje aj Sväté Písmo, konkrétne biblický⁵² text od Matúša,⁵³ kde sa píše, že: „*Nech tak svieti vaše svetlo pred ľuďmi, aby videli vaše dobré skutky*⁵⁴ a oslavovali vášho Otca, ktorý je na nebesiach.“⁵⁵

Raní kresťania sformulovali pohľad na človeka, v ktorom utrpenie nadobudlo pozitívnu a „výchovnú“ úlohu,⁵⁶ ktorá do veľkej miery absentovala. Verili, že chorý človek si vyžaduje pozornosť, sympatie a súcitnú starostlivosť.⁵⁷ Raní kresťania zanechali odkaz v spoločnosti, aby reagovala na utrpenie druhých s láskou. Aj keď považovali utrpenie za výsledok padlého ľudského stavu,⁵⁸ popierali, že utrpenie ktoréhokoľvek konkrétneho jednotlivca možno pripísať akémukoľvek konkrétnemu hriechu.⁵⁹

⁵¹ Василий Великий о духовном совершенстве. [online]. [cit. 2019-07-8]. Dostupné na internete: <https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/vasilij-velikij-o-duhovnom-sovershenstve/>.

⁵² CAP, A. *Izagogika do Starého Zákona I*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019, s. 153.

⁵³ Mt 5, 16.

⁵⁴ PRUŽINSKÝ, Š. Biblické učenie o krotkej a praktickej múdrosti. In *Prawoslawny biblijny almanach*. Gorlice 201, s. 29.

⁵⁵ DRUZHININA, O. A. *The Ecclesiology of St Basil the Great: A Trinitarian Approach to the Life of the Church* : doctoral thesis. Manchester, 2015. 222 pp.

⁵⁶ ŽUPINA, M. *Od smrti k životu. Teologický a duchovný pohľad na vybrané bioetické otázky*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014, s. 99.

⁵⁷ SINGERIST, H. E. From the Social Production of Disease to Medical Management and Scientific Socialism. In *Milbank Memorial Fund*. 1989, vol. 67, no. 1, pp. 127-150.

⁵⁸ K tomu pozri PRUŽINSKÝ, Š. Biblické učenie o príčinách a dôsledkoch duchovnej nestability človeka. In *Prawoslawny biblijny almanach III*. Gorlice, 2018, s. 30-39.

⁵⁹ LEFEBURE, L. D. The Understanding of Suffering in the Early Christian Church In *Claritas: Journal of Dialogue & Culture*. ISSN 2163-5552, 2015, vol. 4, no. 2, pp. 29-37.

NAGOŚĆ, BIELIZNA... TEMATY TABU W ZAKONACH?

Lucyna ROTTER

Nudeness, underwear - taboo topics in religious orders?

Man is a being of body and spirit. These elements of the essence of humankind are inseparable and complementary as a whole. Giving spirit above the body or vice versa disturbs this delicate balance. The body is not only an excuse or consequence of a sin, but the spirit is not insignificant and unclear. Dualistic understanding of a man can have connotations associated with work and rest, creation and destruction. This can also be applied to the seemingly prosaic sphere of clothing, but its shortage. It sounds paradoxical, but nudeness and clothing can have a spiritual dimension. The author of the article deals with the concept of nudeness in the Holy Scriptures during individual periods of history, and similarly deals with underwear, its meaning and development.

Keywords: *Nudeness, Underwear, Religious order, History, Bible.*

Człowiek jest istotą cielesno-duchową. Te elementy istoty człowieczeństwa są nierozłączną i uzupełniającą się wzajemnie i równoważną całością. Stawianie ducha nad ciałem lub odwrotnie, daje zachwianie tej delikatnej równowagi. Ciało nie jest bowiem jedynie pretekstem lub konsekwencją grzechu, ale też duch nie jest nieistotnego i niejasnym, wręcz bajkowym wymysłem. Dualistyczne pojmowanie człowieka może mieć konotacje związane z pracą, odpoczynek, tworzenie i destrukcja... Ma to swoje odniesienie także w tak prozaicznej na pozór sferze jakim jest ubiór lub jego brak. Jak paradoksalnie by to nie brzmiało – nagość i odzienie może mieć wymiar duchowy.¹

Nagość jest pierwotnym stanem człowieka. W biblii, przed popełnieniem grzechu pierworodnego ma charakter niewinny i czysty. Biblijni Adam i Ewa, nie odczuwali dyskomfortu z powodu nagości. Ich relacja ze stwórcą była jasna i czysta zatem wyzbyta z poczucia wstydu. Według teologów wieków średnich (Np. św. Augustyna lub Raban Maura), nagość nie niosła za sobą ani wstydu ani zgorszenia, pierwsi rodzice trwając w zjednoczeniu z Bogiem nie dostrzegał jej w kontekście grzechu lub pożądliwości. Pojawiają się one dopiero po dopuszczeniu się grzechu. *A wtedy otworzyły się im obojgu oczy i poznali, że są nadzy; spletli więc gałązki figowe i zrobili sobie przepaski. Gdy zaś mężczyzna i jego żona usłyszeli kroki Pana Boga przechadzającego się po ogrodzie, w porze kiedy był powiew*

¹ COMPAGNONI, F. *Corpo e vita*. In *Nuovo dizionario di teologia morale*. Red. F. Compagnoni - G. Piana - S. Privitera. Cinisello Balsamo 1990, s. 164; SCHMITT, J. C. *Gest w średniowiecznej Europie*. Warszawa 2006, s. 67–73; DERDZIUK, A. *Szata świadectwa*. Kraków 2003, s. 29–32; RYKEN, L. – WILHOIT, J. C. – LONGMAN, T. *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*. Warszawa 1998, s. 96–107.

wiatru, skryli się przed Panem Bogiem wśród drzew ogrodu. Pan Bóg zawołał na mężczyznę i zapytał go: Gdzie jesteś? On odpowiedział: Usłyszałem Twój głos w ogrodzie, przestraszyłem się, bo jestem nagi, i ukryłem się. Rzekł Bóg: Któż ci powiedział, że jesteś nagi? Czy może zjadłeś z drzewa, z którego ci zakazałem jeść? Mężczyzna odpowiedział: Niewiasta, którą postawiłeś przy mnie, dała mi owoc z tego drzewa i zjadłem. Wtedy Pan Bóg rzekł do niewiasty: Dlaczego to uczyniłaś? Niewiasta odpowiedziała: Wąż mnie zwiódł i zjadłam.²

Stan harmonii zastąpiony został pewnego rodzaju brakiem skutkującym odczuwaniem wstydu. Nagość staje się wstydliva nie tylko w momencie stawiania w relacji z Bogiem ale także w relacji z drugim człowiekiem. Można byłoby przypuszczać, że w kręgach kultury europejskiej ubranie jest skutkiem warunków klimatycznych i z naturalną ludzką wstydlivością nie ma nic wspólnego. Ale kultury amazońskie lub afrykańskie, gdzie konieczność ubierania się nie jest bezwzględna, człowiek odczuwa naturalną potrzebę zakrywania intymnych części ciała, nawet jeśli jest to dość przysłowiowe okrycie.³

W kulturze chrześcijańskiej nagość nie jest tematem tabu. Pojawia się na kartach Biblii. W Starym Testamencie, czytamy opis szczęśliwości rajskiej i nagości pierwszych rodziców. W kolejnych rozdziałach i księgach – nagość posiada konotacje odnoszące się do grzechu (historia Noego⁴ lub napomnienie dla Jeruzolimy z księgi Ezechiela⁵. W innych księgach Starego Testamentu obnażenie postrzegane jest jako znak hańby i upokorzenia: *Oto Ja przeciw tobie!* – wyrocznia Pana Zastępów - *i podniosę twe szaty na oblicze twoje, i ukazę narodom twą nagość, a królestwom – twą sromotę*. W Księdze Izajasza czytamy o córkach Chaldejskich: *Uchwycić żarna i miel [zboże] na mękę, zdejm twą zasłonę, podkasz suknię, odkryj nogi, brnij przez strumienie! Nagość twoją odsłoń, niech widzą twą*

² Rdz 3, 7–13.

³ KOBIELUS, S. *Człowiek i ogród rajski w kulturze religijnej średniowiecza*. Warszawa 1997, s. 97; ELIADE, M. *Sacrum i profanum. O istocie religijności*. Warszawa 1996, s. 110; *Słownik teologii biblijnej*. Red. X. Leon-Dufour. Poznań 1994, s. 928; CHROSTOWSKI, W. *Ludzka cielesność jako obraz Boga*. In „*Collectanea Theologica*”, nr 70, 2000, z. 4, s. 5–19; SCHELER, M. *O wstydzie i poczuciu wstydu*. In *Wstyd i nagość*. Red. M. Grabowski. Toruń 2003, s. 19–142; GRABSKI, M. *Symbol „nagości” w historii upadku: fragment „Antropologii Adekwatnej”*. In *Wstyd i nagość*. Red. M. Grabowski. Toruń 2003, s. 219–245; MROCZKOWSKI, I. *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*. Warszawa 2008, s. 99–144; KUNZLER, M. *Liturgia Kościoła*. Poznań 1999, s. 218–219.

⁴ *Gdy potem napił się wina, odurzył się [nim] i leżał nagi w swym namiocie. Cham, ojciec Kanaana, ujrzawszy nagość swego ojca, powiedział o tym dwu swym braciom, którzy byli poza namiotem. Wtedy Sem i Jafet wzięli płaszcz i trzymając go na ramionach, weszli tyłem do namiotu i przykryli nagość swego ojca; twarzą zaś swych nie odwracali, aby nie widzieć nagości swego ojca* (Rdz 9, 21–23).

⁵ *Tak mówi Pan Bóg: Za to, że odsłaniałaś swą sromotę i odkrywałaś swoją nagość, uprawiając nierząd ze wszystkimi swoimi ohydnyimi bożkami, a także za krew twoich synów, których im ofiarowałaś - za to Ja zgromadzę wszystkich twoich kochanków, w których miałaś upodobanie, i wszystkich tych, których miłowałaś, jak również i tych wszystkich, których nienawidziłaś. Tak, Ja zgromadzę ich ze wszystkich stron przeciwko tobie i odsłonię twą nagość przed nimi, aby zobaczyli całą twą nagość. Będę cię sądził tak, jak się sądzi cudzołożnice i zabójczynie. Wydam cię krwawemu gniewowi i zazdrości* (Ez 16, 36–38).

hańbę⁶ lub w Księdze Ezechiela groźba upokorzenia i wystawienia Jerozolimy, na pastwę i sąd jej „kochanków”⁷. Obnażenie kogoś wbrew jego woli jest zatem rozumiane jako akt upokarzający i poniżający. Równocześnie jednak obnażenia kogoś bez jego zgody i akceptacji (w momencie gdy nie ma ten czyn znamion kary) uważane jest za czyn niegodny.

Takie rozumienie nagości kontynuowane jest w Nowym Testamencie, gdzie obnażenie kojarzy się z pozbawieniem wolności, niewolnictwem lub prostytutką. W tej narracji utrzymuje się nawet opis sceny Ukrzyżowania. Choć w Ewangeliach nie jest wyraźnie dookreślenie obnażenia Jezusa, to ówczesne realia historyczne, jak i pośrednia analiza tekstów ewangelicznych⁸, wskazują na taki fakt. O obnażeniu Jezusa piszą także Ojcowie Kościoła, jako o cierpieniu nie tylko fizycznym, ale także emocjonalnemu przez dodatkowe upokorzenie nagością. W średniowiecznych cokolwiek realistycznych misteriach, fakt ten przedstawiano dosłownie. W scenie ukrzyżowania aktor grający Ukrzyżowanego, zasłaniany był po obnażeniu jako perizonium - welonem Maryi.⁹

W Nowym Testamencie nagość staje się także znakiem ubóstwa rozumianego pejoratywnie. Okrycie uważane jest za przejaw błogosławieństwa Bożego, zaś nagość – przekleństwa. Jednak cierpienie z powodu braku odzienia, może być impulsem do dzieł miłosierdzia względem bliźnich. Sam Chrystus wyraźnie dookreśla takie działania mówiąc do zbawionych: *byłem nagi a przyodzialiście mnie*¹⁰. Według św. Pawła, cierpienie braku odzienia dla Imienia Boga jako forma pokuty i umartwienia, może stać się powodem do chwały¹¹.

W antyku piękno ciała ludzkiego uważane było za obraz piękna duszy. Plutarch pisał: *Piękno ciała jest dziełem duszy, która użycza od siebie ciału pięknego wyglądu*. Oczywiście konsekwencją było więc powszechne przedstawianie aktów w sztuce. Przy czym (zwłaszcza w kulturze greckiej) były to przedstawienia o idealnych proporcjach i absolutnej harmonii. W aktach ukazywano bogów, herosów ale także zwycięzców olimpiad lub poetów. Nawet obywatele (głównie ci kandydujący do urzędów i na stanowiska) pozwalali sobie na portrety w akcie, co miało pokazać szczerość i czystość intencji. W wielu starożytnych kulturach

⁶ Iz 47, 2–3.

⁷ Por. Ez 16, 36–38.

⁸ Żołnierze rzucali losy i podzielili między siebie Jego szaty.

⁹ CHROSTOWSKI, W. Nagość. In *Encyklopedia Katolicka*, t. 13. Lublin 2009, kol. 648–649; KOBIELUS, S. Nagość jako symbol i wartość w kulturze średniowiecza. In „*Communio*”, nr 11(64):1991, z. 4, s. 103–117; KOBIELUS, S. *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*. Warszawa 2000, s. 123–133; KUNZLER, M. *Liturgia Kościoła...*, s. 219; CARLO, G. de. La simbolica del vestito nell'Antico Testamento. In „*Parola spirito vita. Quaderni di lettura biblica*”, nr 60 : 2009, s. 9–25; HAULOTTE, E. *Symbolique du vêtement dans la Bible*. Paris 1966, s. 79 i nn.; RAD von, G. *Teologia Starego Testamentu*. Warszawa 1986, s. 43–439; DUERR, H. P. *Nacktheit und Scham*. Fankfurt am Main 1992, s. 295.

¹⁰ Mt 25, 36.

¹¹ Por. 2 Kor 11,27. Por też: KOBELIUS, S. *Nagość jako symbol i wartość w kulturze średniowiecza*. In „*Communio*”, nr 11(64), 1991, z. 4, s. 103–117; HAULOTTE, E. *Symbolique du vêtement dans la Bible*. Paris 1966, s. 79 i nn.; SCHELER, M. O wstydzie i poczuciu wstydu. In *Wstyd i nagość*. Red. M. Grabowski. Toruń 2003, s. 19–142.

i religiach, także obrzędy i rytuały wymagały nagości. Miało to miejsce w tradycji sumeryjskiej, ale także praktykach greckich lub rzymskich, na przykład w mitrazmizmie, gdzie kandydat w trakcie rytuału przyjęcia miał pozostać nagim.¹²

Kultura chrześcijańska w postrzeganiu nagości łączy treści biblijne z naleciałościami antyku. Ciało ludzkie jako dzieło Boga nie było złe, negatywne postrzeganie nagości pojawiło się dopiero jako konsekwencja grzechu. Chrystus będąc Bogiem stał się człowiekiem zatem uświęcił cielesność, z wszystkimi jej konsekwencjami. W niektórych kręgach chrześcijaństwa, nagość traktowana była więc jako stan pozwalający na zbliżenie się do Boga. Stawanie w nagości było aktem o znamionach religijnych lub raczej duchowych. Nie mając nic do ukrycia stanąć w prawdzie przed Bogiem. Ma to swoje uzasadnienie w tekstach biblijnych. Na przykład nagość pojawia się w trakcie prorokowania, a więc szczególnej bliskości z Bogiem. Saul *Wtedy zdjął swe szaty i prorokował w obecności Samuela, i upadł, [i leżał] nagi przez cały dzień i całą noc.*¹³ Od pierwszych wieków chrześcijaństwa, na przykład w trakcie przyjmowania sakramentu chrztu, kandydaci stawali nago. Nie bez przyczyny w obydwu bazylikach (ortodoksów i arian) w Rawennie, nad basenem chrzcielny umieszczona została scena chrztu Jezusa w Jordanie. W obu przypadkach sam Chrystus przedstawiony jest nago.¹⁴ Odrzucenie odzienia traktowane było jako znak wyrzeczenia się szatana i wyzwolenie się z wszelkich ograniczeń w zjednoczeniu się z Bogiem. Nagość kojarzona także Księgą Rodzaju, i z symbolicznym powrotem do rajskej rzeczywistości. Obnażenie (oczywiście przy jednoczesnym zachowaniu czystości, ascezy i praktyk pokutnych) było traktowane jako forma zbliżenia się do doskonałości rajskej. Taką koncepcję zbliżenia się do Stwórcy podjęli adamici. Członkowie tych grup rezygnowali z ubrań, jako czegoś co jest konsekwencją grzechu pierworodnego. O praktykach tych wspomina już Epifaniusz potem też Izydor z Sewilli. Reguły życia zbliżone do adamiców praktykowali apostołowie – wspólnota braci założona ok. 1260 roku przez Gerarda Segarellego¹⁵. W XV wieku analogiczne preferencje uświęconej nagości praktykowali członkowie działającej w Czechach grupy Braci i Sióstr Wolnego Ducha. Do Polski przybyli w wieku XVI. Lokalnie nazywani byli fosariuszami (mieli spotykać się w grotach lub przy drogach). Sektę dość szybko zlikwidowano. Warto wspomnieć, że adamici odrodzili się w XIX wieku w Cze-

¹² CLARK, K. *The Nude. A Study in ideal Form*. New York 1956, passim; WALLIS, M. *Autoportret*. Warszawa 1964, s. 105; BERGER, R. Naturelemente und technische mittel. In *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, t. 3: *Gestalt des Gottesdienstes*. Regensburg 1987, s. 316; ELIADE, M. *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 2. Warszawa 1994, s. 213; HACKENBACH, J. *De nuditate sacra*, seria: „Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten”. Giessen 1911, s. 1–68; MROCZKOWSKI, I. *Osoba i cielesność. Moralne aspekty teologii ciała*. Warszawa 2008, s. 118–121; CUMONT, F. *Die Mysterien des Mithra: ein Beitrag zur Religionsgeschichte der römischen Kaiserzeit*. Stuttgart 1975.

¹³ 1 Sm 19, 24.

¹⁴ Por. FILARSKA, B. *Archeologia chrześcijańska zachodniej części Imperium Rzymskiego*. Warszawa 1999, s. 137 – 147.

¹⁵ Sektę tę potępił w 1286 roku papież Honoriusz IV. Por. WOJTKOWSKI, J. *Apostołowie*. In *Encyklopedia katolicka*, t. 1. Lublin 1973, kol. 815.

chach. Członkowie Koła Chrudimskiego, spotykali się nocami, ceremonialnie pozbywając się całkowicie stroju¹⁶.

Praktyka okrywania się jedynie własnymi długimi włosami częsta była wśród anachoretów. Zwykle włosy były długie i na znak pokuty mocno zaniedbany. Ma to swoje przełożenie w ikonografii np. Marii Egipcjanki, Marii Magdaleny, Onufrego lub Pawła Pustelnika. Nagość mogła być także formą czasowej pokuty. Św. Makary gdy przez nieuwagę zabił komara, na znak pokuty spędził nago na bagnach kilka miesięcy, wystawiając swoje ciało na ataki owadów.¹⁷

W wiekach średnich zasadę *ut nudum Christum nuda sequeretur* przyjęła beginka bł. Maria z Oignies¹⁸ odrzucając zarówno odzienie jak i higienę. W pewnej mierze, zachęcał też do podobnej postawy w swoich pismach Tomasz a Kempis¹⁹. Także św. Franciszek wybierając życie poświęcone Bogu, symbolicznie a zarazem dosłownie oddaje wszystko – łącznie z ubraniem, stając nagi w obecności biskupa Asyżu²⁰. W niektórych kręgach mnisznych praktykowano obnażanie jako formę praktyki pokutnej i ascetycznej. Przykładem mogą być zwyczaje mnichów iroszkodzkich, którzy w ramach umartwień zanurzali się nago w zimnej wodzie²¹.

Nagość traktowana była jako stan oczyszczenia i odnowy, a zarazem uwolnienia się od tego co ziemskie, swoistego narodzenia się na nowo. Miało to ponieważ osadzenie biblijne. W księdze Koheleta czytamy *Jak wyszedł nagi z żywota matki swej, tak się wróci, a nic nie weźmie z sobą z pracy swojej*²². Być może z tego powodu w ikonografii, alegoryczne przedstawienie duszy wyobrażane było jako naga postać unoszona w górę. Analogicznie w scenach sądu ostatecznego także zmartwychwstający są przedstawiani nago²³.

¹⁶ GOFF, J. le. *Ciało a ideologia na średniowiecznym Zachodzie*. In GOFF, J. le. Świat średniowiecznej wyobraźni. Warszawa 1997, s. 127–130; NADOLSKI, B. *Liturgika i liturgika fundamentalna*. Poznań 1989, s. 137; SCHMITT, J. C. *Gest w średniowiecznej Europie*. Warszawa 2006, s. 67–73; ČECH, S. *Die Adamiten*. Drezno, Lipsk 1912; BARTNIK, C. Adamici. In *Encyklopedia katolicka*, t. 1. Lublin 1973, kol. 75.

¹⁷ MARECKI, J. – ROTTER, L. *Jak czytać wizerunki świętych? Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*. Kraków 2009, s. 432, 435–436, 475, 492; SCHMITT, J. C. *Gest w średniowiecznej Europie*. Warszawa 2006, s. 73–82.

¹⁸ Por. FROS. H. – SOWA, F., *Księga imion i świętych*, t. 4. Kraków 2000, kol. 158; LECLERCQ, J. – VANDENBROUCKE, F. – BOUYER, L. *La spiritualité du Moyen Âge*. Paryż 1961, s. 430–431; PÉRONOUD, R. *Kobiety w czasach katedr*. Warszawa 1990, s. 264.

¹⁹ TOMASZ A KEMPIS. *O naśladowaniu Chrystusa ksiąg cztery*. Kraków 1938, s. 212.

²⁰ TOMASZ Z CELANO. Życiorys pierwszy Franciszka. In Źródła franciszkańskie. Red. R. Prejs – Z. Kijas. Kraków 2005, s. 453; MĄCZKA, A. Historia habitu franciszkańskiego. In „*WNurcie Franciszkański*”, nr 16, 2007, s. 166.

²¹ PROSZAK, S. *Nowoczesna kultura i jej stosunek do wstydlivosti chrześcijańskiej*. In „*Ate-neum Kapłańskie*”, nr 37, 1936, s. 10–29, 137–148; WOKTKOWSKI, J. Apostolicy. In *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 815; GREGOIRE, R. Nudite. I. L'adage „Nudeus nudum Christum sequi”. In *Dictionnaire de spiritualite ascetique et mystique, doctrine et historie*, t. 11. Paris 1982, kol. 509–513; KOBIELUS, S. *Człowiek i ogród rajski...*, s. 111; DERDZIUK, A. *Szata świadectwa...*, s. 31.

²² Koh 5, 14.

²³ SZETELNICKI, W. *Personifikacja duszy ludzkiej w średniowieczu – wybrane aspekty*, [w:] *Symbol – znak – przestanie. Symbolika człowieka*. Red. J. Marecki – L. Rotter. Kraków 2011, s.

Po usunięciu z raju *Pan Bóg sporządził dla mężczyzny i dla jego żony odzienie ze skór i przyrodził ich*²⁴. W mitologii semickiej można znaleźć dość szczegółowe opisy owego ubioru. Najczęściej opisy podają iż była to bielizna. Według jednych –wykwintna i delikatna, według innych było to odzienie ze skóry koziej, króliczej lub zrzucanej przez węża, jeszcze inne opisy określają ją jako odzież z wełny owczej lub wielbłądziej.²⁵

Bielizna jako ubiór bezpośrednio okrywający wstydliwą nagość jest najbardziej odnoszącą się garderobą do grzechu pierwszych rodziców. Jest minimalną i konieczną dla komfortu okrycia wstydlivości. Naturalne wydaje się więc, że o bieliźnie wspominają także przepisy zakonne. Sporo miejsca wygladowi zewnętrznemu poświęcił w swojej Regule Ferreola²⁶. W rozdz. 14 przestrzegał, by mnich nie żądał więcej odzienia, niż to konieczne. Jednak jeśli to konieczne na przykład przez ostry klimat nie uważał tego za zbytek posiadanie innego stroju na lato, a innego na zimę. W rozdz. 31 wspominał o bieliźnie. *Niech żaden mnich, choćby nie wiem jak delikatne miał ciało, nie używa bielizny na gołą skórę. Nie przystoi bowiem aby odzieniem rozpieszczać ciało, które zawsze pyszni się grzechem natury i troszczył się o nie pod pozorem że jest nie dość silne*²⁷. Ferreola uważał, też że mnich nie powinien używać perfum, a nawet nie powinien mieć nazbyt czystego odzienia. *Niech też tego unika i do tego nie dąży aby szaty jego miały barwę białą lub zbyt czerwoną, gdyż przez tę barwę wygląd ciała często sprowadza zgubę na patrzących [...] niech nie troszczy się zbyt o przyozdabianie ciała, które szybko niszczeje, ozdoby duszy, które mogą być wieczne zaniedbując*²⁸. W Regule Zakonu Szpitala NMP Domu Niemieckiego w Jerozolimie, wygladowi zewnętrznemu konfratrów poświęcono dwa rozdziały. Bracia – według Reguły - mogli nosić lniane koszule, bieliznę i „portki”.²⁹

Kolejna Reguła - św. Benedykta³⁰ odzieniu poświęca cały rozdział (rozdz. 55). Zgonie z normami reguły, ubiór mnichów powinien być dostosowany do warunków klimatycznych. O jego formie decydować winien opat. *W klimacie umiarkowanym wystarczy każdemu mnichowi kukulla i tunika, kukulla w zimie z grub-*

41–96 (tam bibliografia).

²⁴ Rdz 3,21.

²⁵ GRAVES, R. – PATAI, R. *Mity hebrajskie. Księga Rodzaju*. Warszawa 1993, s. 81; GRABSKI, M. Symbol „nagości” w historii upadku: fragment „Antropologii Adekwatnej”. In *Wstyd i nagość*. Red. M. Grabowski. Toruń 2003, s. 240–245; HAULOTTE, E. *Symbolique du v'tement selon la Bible*. Lyon 1966, s. 69–178.

²⁶ Ferreola (zm. 581 r.) – biskup w Uzes, założyciel klasztoru Ferreolac w diecezji Die. Por. *Zachodnie reguły monastyczne*. Opr. T. Dekert - T. Gronowski - S. Hiżycki. Kraków 2013, s. 515–516.

²⁷ *Zachodnie reguły...*, s. 549.

²⁸ *Zachodnie reguły...*, s. 550.

²⁹ *Reguła Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie* Oprac. J. Trupinda. Malbork 2004, s. 24 – 26.

³⁰ Benedykt (480–547) – urodził się w szlacheckiej rodzinie na terenie Umbrii. Patriarcha monastycznemu zachodniego, założyciel zakonu benedyktyńskiego, patron Europy. Por. FROS, H. – SOWA, F. *Księga imion...*, t. 1, kol. 394–397; SZCZANIECKI, P. Benedykt z Nursji. In *Encyklopedia katolicka*, t. 2. Lublin 1995, kol. 228–230 (tam bibliografia). Na temat Reguły zob. DANIŁUK, M. *Encyklopedia instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego*. Lublin 2000, s. 50–53 (tam bibliografia).

szego materiału, w lecie lekka lub znoszona, ponadto szkaplerz do pracy, na nogi zaś sandały i buty³¹. W rozdziale zatytułowanym „Jak powinni spać mnisi” (rozdz. 22), zaznaczone zostało, że zakonnicy powinni spać odziani i przepasani pasem lub sznurem. Mnisi udający się w podróż mają pobrać w westiarni femoralia, które po powrocie mieli obowiązek zwrócić. Ubiór ten to rodzaj kalessonów noszonych pod habitem. Przypominały trochę nogawice przewiązane w pasie sznurem i sięgające do kolan. Mogły składać się zarówno z dwu osobnych nogawic związanych w pasie jak i być zszyte na wysokości bioder tworząc jedną całość zbliżoną do współczesnych kalessonów lub wcześniejszych – gaci. Bielizna taka znana i używana była w starożytnym Rzymie, gdzie została zaadoptowana ze strojów germańskich. Rozpowszechniła się w II wieku zwłaszcza w kręgach wojskowych. Za cesarza Trajana femoralion noszony był także w stroju cywilnym. Płócienna bielizna (gacie) o analogicznym kroju używana była w wiekach średnich.³² Wypada wspomnieć, że owa niewymowna, bywało stawiała się powodem do poważnych sporów na łonie zakonu. W XII wiecznych polemikach, jednym z zarzutów cystersów w stosunku do mnichów kluniackich było to, że ci ostatni noszą na codzień bieliznę. Reguła św. Benedykta zezwalała bowiem na zakładanie femoralionów wyłącznie na czas podróży³³.

Wypada wspomnieć także Regułę trynitarza. Została ona zredagowana przez założyciela zakonu św. Jana de Matha³⁴ i zatwierdzona 1198 roku decyzją papieża Innocentego III. Czytamy w niej, że: *Szaty mają być wełniane i białe, i wolno będzie im mieć futerka osobne dla każdego oraz spodnie, których w czasie spoczynku nie będą zdejmowali. Będą spoczywali w bieliźnie wełnianej [...] Na kapach braci należy umieścić znak [...] Również w gołeniu zarostu duchowni niech zachowują porządek św. Wiktora. Świeccy zaś niech nie golą bród, lecz pozwalają im umiarkowanie rosnąć*.³⁵

Inną bielizną używaną zarówno w męskich jak i żeńskich wspólnotach była płócienną koszulę, zwana czasem włosienicą. Choć obecnie nazwa ta kojarzy się głównie z umartwieniami, włosienicą nazywano także koszulę z surowego płótna. Była to jedna z części garderoby uważanej za bielizna i ubierana pod habit. Niekiedy wymagano od członków wspólnoty jednakowego kroju zarówno koszul

³¹ *Starożytne reguły zakonne*. Red. M. Starowieyski, *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, t. 26. Warszawa 1980, s. 222; *Reguła benedyktyńska w życiu chrześcijańskim*. Oprac. G. Holzherr. Tyniec 1988, *passim*.

³² *Reguła benedyktyńska w życiu chrześcijańskim*. Oprac. G. Holzherr. Tyniec 1998, s. 195–196; CANTARELLA, G. M. *Comites aulae coelestis: studia z historii, kultury i duchowości Cluny w średniowieczu*. Red. T. Gronowski - K. Skwierczyński. Kraków 2009, s. 327–329; BOUCHER, F. *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*. Warszawa 2006, s. 98.

³³ IDUNG. Dysputa dwóch mnichów. In *Polemika kluniacko-cysterska...*, s. 382–383.

³⁴ Jan de Matha (1160–1213) – teolog, kapłan, założyciel zakonu trynitarzy, zajmującego się wykupem chrześcijańskich więźniów z rąk niewiernych. Por. FROS, H. – SOWA, F. *Księga imion i świętych...*, t. 3, , kol. 220–221 (tam bibliografia).

³⁵ *Reguła trynitarza*. In <http://monastycyzm.w.interia.pl/Trynit.htm> [odczyt 9 IV 2012].

(bielizny dziennej) jak i tych przeznaczonych do snu.³⁶ W zgromadzeniu nazaretanek, zwyczajnik z 1955 roku określał obowiązki siostry westiarki, zarówno tych pracujących w westiarni czarnej jak i białej³⁷. W białej – przechowywano bieliznę oraz pościel. Westiarki miały dbać o przechowywane ubrania oraz bieliznę oraz zajmować się ich naprawą. Dlatego na tę funkcję należało wybierać [...] *siostrę zdolną, staranną, pracowitą, czujną i zręczną, a przy tym znającą się na materiałach i naprawianiu odzieży*.³⁸

We współczesnym prawodawstwie zakonnym bieliźnie nie poświęca się na- zbyt wiele miejsca, zaznaczając jedynie by używać prostej, bez ozdób i raczej w kolorze białym. Pierwotnie bielizna (podobnie jak wszelkie inne części garderoby), wykonywane były przez zakonników na swój własny użytek. Obecnie bielizna jest kupowana w najnormalniejszych, ogólnodostępnych sklepach. Poja- wiła się jednak nowa forma. Fundacja Domy Wspólnoty Chleb Życia prowadzona przez s. Małgorzatę Chmielewską, zajmuje się między innymi szyciem i sprzeda- żą bielizny – ale przeznaczonej dla osób świeckich.³⁹ Bielizna ma charakter retro, piękne i gustowne zdobienia a szyta jest w pełni z naturalnych tkanin. *Seksowne jest to, co jest zakryte, ale pięknie zakryte* - mawia s. Małgorzata Chmielewska. *Katoliczka w tych gatkach jest tajemniczo ponętna i elegancka* – dodaje...

³⁶ Bernardi Ordo Cluniacensis. In *Vetus disciplina monastica*. Red. M. Herrgott - P. Engelbert. Sirgburg 1999, kol. 140; SROKA, A. B. *Prawo i życie polskich reformatów*. Kraków 1975, s. 280; DANILUK, M. *Encyklopedia...*, s. 122; BOUCHER, F. *Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX wieku*. Warszawa 2006, s. 98; Piotr Czcigodny z Cluny. List 28 do ojca Bearnarda, pata z Clairvaux. In *Polemika kluniacko-cysterska z XII wieku*. Red. M. T. Gronowski. Kraków 2010, s. 176.

³⁷ Podział taki obowiązywał w domach dużych. W mniejszych z przyczyn praktycznych nie był potrzebny. Por. *Zwyczajnik Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu z 1955r.* Rzym 1958, s. 332–333.

³⁸ *Zwyczajnik Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu z 1955r.*, s. 333.

³⁹ Fundacja w ten sposób daje możliwość zdobycia środków i doświadczenia oraz szansę na od- należenie się w społeczeństwie, bezrobotnym lub niepełnosprawnym osobom. Cały dochód trafia do osób pracujących przy szyciu i sprzedaży bielizny.

A TISZÁNINNENI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ELSŐ SZUPERINTENDENSEI ŐRI FÜLEP GÁBOR EGYKORÚ FELJEGYZÉSEI

UGRAI János

The first Superintendents of the Predtis Reformed Superintendency – period records of Gábor Fülep Őri

This paper addresses the records of Gábor Fülep Őri (1739-1823) around 1806. Gábor Fülep Őri was the fifth Superintendent of the relatively late constituted Predtis Reformed Superintendency. This manuscript recounts his predecessors in this position, as well as the terms and aspects regarding the formation of the Predtis Superintendency, which were not yet known for historiography. In addition, it is possible to find information in the manuscript about the author himself, his long and successful peregrination, his work as a professor of theology in Sárospatak, as well as his work as a Reformed Superintendent. The manuscript also includes relatively detailed records of a personal nature, as well as other records concerning, for example, the course of delimiting the boundaries of individual Seniorities of the Predtisk Superintendency, the establishment of the so-called cassa deficiensi, the reform of education at Sárospatak College, or the difficulties related to the stabilization and domestication of the superintendent-bishop function.

Keywords: Gábor Fülep Őri, Reformed Church, Superintendent, Sárospatak, College, Predtisk Superintendency.

Bevezetés

Őri Fülep Gábor (1739-1823) a Tiszáninneni Református Egyházkerület ötödik szuperintendenseként nagy szolgálatot tett közösségének. Az 1797-től 1823. évi haláláig tartó püspöki tevékenységének idejére esett az egyházkerület intézményesítésének első nagy hulláma, beleértve az egyházmegyei határok átalakítását, a püspöki és esperesi feladatkörök tisztázását, a deficiensi kassa megalapítását, az egyházkerületi levéltár megszervezését vagy a Sárospataki Református Kollégium fellendülését hozó tantervi reformot.¹ Az 1735-ben megalakított egyházkerület élén álló elődeinek különböző okokból még nemigen nyílt alkalma, hogy a püspöki irányítás pozícióját megszilárdítsa. Ez elsőként neki adatott meg: a türelmi rendeletet és az 1791:26. tc-t követően konszolidált egyházpolitikai viszonyok között, aránylag fiatalon és egészségesen került a szuperintendencia élére, s így volt ideje, ereje, tere a koncepciózus munka kifejtésére. Az sem mellékes, hogy Őri Fülep a tiszáninneni református közösségben műveltségével, peregrinációs és publikációs tapasztalataival, sárospataki professzori ténykedésével is kiemelkedett kortársai közül. Teológiai felkészültsége vitán felül állt, ráadá-

¹ UGRAI, J. A Tiszáninneni Református Egyházkerület története. A türelmi pátenstől a proteztáns páténsig. Sárospatak : Hernád Kiadó, 2017, s. 48-95.

sul már édesapja is tekintélyes lelkész és borsodi esperes volt – mindkét tényező segíthette a sokszor érdeksérelmekkel járó szervező munkában.

A gazdag irodalmi munkásságot is maga után hagyó Őri Fülep Gábor biográfiájával még adós az egyháztörténet-írás. Hivatali működésével újabban több ízben is foglalkoztunk, de sem műveinek alapos filológiai–teológiai alapú értelmezésére, sem pedig élete állomásainak feltérképezésére nem került eddig sor. Még kevesebb forrás áll rendelkezésünkre elődeinek a pályájáról, s különösen szuperintendensi működésükről.²

Ezért is hiánypótló Őri Fülep Gábornak az a hosszabb feljegyzése, amelyet alább teljes egészében közlünk. Ebben az 1806 körül készült leírásban mind a négy püspök elődjének személyes és hivatali körülményeiről érzékletesen, máig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert adalékokat kínálva szól. Saját addigi életéről pedig kifejezetten bőbeszédűen, informatív módon ír. Különösen értékes a hosszas és páráját ritkítóan sikeres külföldi tanulmányútjáról szóló leírása, de azok a bekezdések is figyelmet érdemelnek, amelyek a szemtanú és az aktív résztvevő pozíciójából esetenként kommentárral kiegészítve tudósítanak minket a II. Józsefnél tett hivatalos látogatásukról, az egyházmegyei határrendezésről, a püspöki irányítási szint stabilizációjának problémáiról vagy épp a sárospataki kollégium belső ügyeiről. Mindezek miatt számíthat ez a személyes kitételektől sem mentes, ugyanakkor mindvégig tárgyilagosságra törekvő feljegyzés az egyház-, oktatás- és művelődéstörténészek érdeklődésére.

A mindeddig kevesek által ismert kézirat a Dunántúli Református Egyházkerület pápai kéziratárában található O. 1304/4. jelzet alatt. A szöveget betűhűen közöljük. Változtatást a központosításban és a tagolásban vezettünk be: a jobb érthetőség érdekében a mai normákhoz közelítő hosszúságú egységeket (mondatokat, bekezdéseket) alakítottunk ki az eredetiben nagyon egybefüggő szövegből. Emellett az egyértelmű rövidítéseket (mélt., tiszt., ns.) jelzés nélkül feloldottuk.

Őri Fülep Gábor:

A Tiszán innen lévő Reformata Ekklesiák Superintendenseinek életek rövid leírása

Ez a Tiszán innen lévő kerületben találató reformata ekklesiáknak egyházi megyéje vagy superintendenciája szinte a boldog reformationak idejétől fogva minden superintendens nélkül csupán csak négy, egymástól nem függő, s azon fogva magokat sokszor superintendenseknek is nevező seniorok, úgymint a borsodi, abaúji, zemplinyi és ungi esperesek által igazgattatott. Jóllehet az említett vármegyéken kívül a kishonti, most már Gömörrel egyesült és a tornai egész vármegyék, és ezek mellett Hevesnek is, Szaboltsnak is, Beregnek is és hajdan még Sároznak és Szepesnek is (de amelyekbe már ma reformata ekklesiák éppen nem találatnak) némely részei belesznek ezen superintendenciába. Megkérettettek

² Ennek a korszaknak a legújabb összefoglalása: DIENES, D. *A Tiszáninnen Református Egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*. Sárospatak : Hernád Kiadó, 2017, s. 394–404.

volt ugyan az 1646. esztendőben Szathmár Németiben tartatott 'sinatban, melyben az ide való seniorok közül is némelyek jelen voltak, az itten akkor igazgatói hivatalt viselt érdemes személyek arra, hogy magoknak az ország több kerületeinek módja szerint superintendenst válasszanak és azok azt akkor meg is ígérték. De az akkori időkben uralkodott sokféle viszontagságok miatt azt meg nem cselekedték mind addig, míg osztán 1734. dicsőséges esztendőben VI. Károly római császár azeránt világos parancsolatját nem küldötte, hogy az ezen Tiszán innen lévő kerületben lakó reformatusok is, mint szinte a többiek, magoknak a magyarországi törvények világos szavaik szerint különös superintendenst válasszanak. Akkor tehát Zemplin vármegyének Hernád Németi nevű helységébe az ekklésiáknak mind egyházi, mind világi igazgatóik közönséges gyűlést hirdetvén, abban magokat a királyi parancsolatnak munkába való vételére meghatároztak és minden ekklésiáktól azoknak prédikátoraiktól és nemesi rendnek tekintetesebb tagjaitól voxokat szedvén.

Legelső superintendensnek választották tiszteletes Szentgyörgyi Sámuel, aki már akkor a borsodi tractusnak esperestje volt és ezen tisztségét superintendens korában is holtig megtartotta. Született ezen tiszteletes férjfiú 1683. esztendőben Abaúj vármegyének Hejcze nevű helységében az akkor ottan volt prédikátor Szentgyörgyi Máté és felesége, Almási Borbála szüleitől, kik is látván fíjoknak eleven és tanulásra alkalmas elméjét, minekutána némely apróbb oskolákban taníttatták volna, bevitték azt a most Patakon szépen virágzó, de akkor az időknek mostohasága, s kivált pedig a még akkor divatjában lévő néhai jesuitai szerzetnek nyughatatlankodásai miatt Gönczön és Kassán bujdosott anyaoskolába. Melyben osztán tanulását annyira is vitte, hogy az úgynevezetett jogász deákoknak száma közé is bévétetett és mind a tudományokban, mind a jó maga viseletben magát jelesen megkülömböztetett ifjú sok jeles úrfiaknak, azok között az akkor is már nagy tekintetben volt Vajai Vay Ádám úrnak ugyancsak Ádám nevezetű, de ifjúságába elholt úrfiának tanítójává rendeltetett. Azon collegiumnak seniorává tétetett 1710-ben.

És akkor tájban elholt két professorai az anyaoskolának, úgymint Csécsi János³ és Simándi István⁴, tanító nélkül hagyván az oskolát, annak mind igazgatása, mind ügyeinek a bétsi felséges udvarnál alázatos bjelentése reá bízattatott. Mely követséget az akkor élt sok fő embereknek, s különösebben az azon időben már Bétsben lakott második Apafi Mihály fejedelemnek (aki előtt különös kedvességben volt) segítsége által szerencsésen elvégezvén, s hazájában néhány napokat eltöltvén, a belgiumi akademiákba, nevezetesen pedig Ultrajectumba elment. És

³ Csécsi János, id. (1650-1708).

⁴ Simándi István (1675-1710).

ottan három esztendőig az ottan akkor híres theologusokat, Leydeckert⁵, Roëllt⁶ és Pontanust⁷ a vallás tudományában, de Vriest⁸ a filozófiában, Relandot⁹ a napkeleti nyelvekben és régiségekben, Burmant¹⁰ a históriába nagy szorgalmatossággal és előmenetellel hallgatta volna. Őtet a Nagy Győrben akkor szépen virágzott reformata ekklesiája, melyben felmenetelekor nagy kedvességgel prédikáltott vala, maga lelkipásztorának meghívta, elfogadta a hivatalt. Csupán csak azt kérte ki a nevezett szent ekklesiától, hogy néki annyi időt engedjen, amennyi alatt a fra-nequerali akademiát meglátogathassa. Aholott is a nagy tudományú Vitrigát¹¹,

⁵ Melchior Leydecker (1642-1721) németalföldi teológus, utrechti professzor, a kálvini ortodoxia képviselője.

A németalföldi egyetemek professzorairól az alábbi munkákban tájékozódunk. BERG, J. v. d. *Religious Currents and Cross-Currents. Essays on early modern Protestantism and the protestant Enlightenment*. Leiden – Boston – Köln : Brill, 1999; SCHUURMAN, P. *Ideas, Mental Faculties and Method. The Logic of Ideas of Descartes and Locke and its Reception in the Dutch Republic, 1630-1750*. Leiden – Boston : Brill, 2004; EIJNATTEN, J. v. *Liberty and Concord in the United Provinces. Religious Toleration and the Public in the Eighteenth-Century Netherlands*. Leiden – Boston : Brill, 2003; GORTON, J. A *General Biographical Dictionary*. London 1838.

⁶ Herman Alexander Röell (1653-1718) németalföldi teológus, utrechti professzor, radikális újtó, coccejánus és karteziánus nézeteket valló gondolkodó.

⁷ Henricus Pontanus (1652-1714) német teológus, egyháztörténész, a leideni, majd az utrechti egyetem professzora.

⁸ Gerardus de Vries (1648-1705) németalföldi filozófus, református teológus, utrechti professzor, konzervatív, antikarteziánus gondolkodó.

⁹ Adriaan Reland (1676-1718) németalföldi orientalista, filológus, harderwijki, majd utrechti professzor, az arab és héber antikvitás kutatója.

¹⁰ Peter Burmann (1668-1741) németalföldi történettudós és klasszika filológus, az utrechti, majd a leideni egyetem történelemprofesszora, latin klasszikusok (Horatius, Ovidius, Petronius, Quintillianus stb.) és humanista szerzők (pl. Gruterus) fordítója. GUDEMAN, A. *Grundriss der Geschichte der klassischen Philologie*. Leipzig 1907. 177; PAPP, J. Weidenfelder Lőrinc két levele erdélyi régiségekről 1754-ből. In *Magyar Könyvszemle*. 2000. roč. 116, č 2. s. 206-207.

¹¹ Campegius Vitringa (1659-1722) holland teológus, coccejánus gondolkodó, kora legmeghatározóbb teológusainak egyike, a franekeri egyetem professzora. A holland felvilágosodás megalapozójaként említi: WITTEVEEN, K. M. Campegius Vitringa und die prophetische Theologie. In *Zwillingiana*. 1993. roč. 19, č 2. s. 343-359. A modern bibliai tudományok egyik megalapozójaként jellemzi: SAWYER, J. F. A. *The Fifth Gospel. Isaiah in the History of Christianity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. s. 177. Átfogó biográfia legújabbban: TELFER, Ch. K. *Wrestling with Isaiah: The Exegetical Methodology of Campegius Vitringa (1659-1722)*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. Életére különösen: uo. s. 21-41. Vitringa hírneves teológusnak számított Magyarországon is, Budai Ezsaiás vagy Somossy János is megemlékezik róla. Utóbbi iskolai tankönyvében is megemlíti a Roell-lel való teológiai vitáját a halálról. SOMOSSY, J. *A dogmatica theologiának első vonásai. Kezdő tanítványainak számára készítette Somossy János*. Sárospatak 1827, s. 411. BUDAI, É. *Magyar Ország históriája, melybenn a Felséges Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik*. Debrecen 1812, s. 108. A magyar művelődéstörténet-írás újabban Köleséri Sámuellel való kapcsolata, s így az erdélyi felvilágosodás kibontakozására gyakorolt hatása okán figyelt fel rá: BALÁZS, M. – FONT, Zs. – KOVÁCS, A. (szerk.). *Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek*. Kolozsvár : Erdélyi Múzeumi Egyesület, 2016, s. 112-149. Monok István három erdélyi kálvinista lelkész, egykori franekeri peregrinus könyvtárában is talált Vitringa-kötetet. MONOK, I. Magyar diákok olvasmányai hollandiai diákeveik alatt a 17-18. század fordulóján. In *„Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. JANKOVICS, J. Budapest : MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, s. 1031-1032. Csorba Dávid pe-

Andalát¹² és Regiust¹³ mind nevezetes professorokat személy szerint megtiszteltén, onnan visszajött Nagy Győrben 1714. esztendő[ben], és ottan folytatta prédikatori hivatalát szinte 1729-ig. Feleségül vette volt Nagy Ersébetet Betlen Kata fejedelem asszonynak, második Apafi Mihály¹⁴ fejedelem özvegyének udvarából, aki őnéki Mihály, Sámuel és József fiait (kik mind a hárman prédikatori hivatalba holtának meg) és Ersébet, s Susanna leányait szülte, maga pedig Vácson Nagy Ferencz testvérbátyjánál, aki oda való chirurgus lévén, őtet betegségében gyógyította, megholt. Nagy Győrből minekutána az akkor Posonyba tartatott országgyűlésén az oda gyűlt reformata rendeknek diétai prédikátorságát dicséretesen viselte, a rima szombati reformata szent ekklesia hívta maga közé, ahova a fent írt esztendőben el is érkezett. Itt folytatván szent hivatalát, 1735-ben superintendensnek választatott és ezen hivatalában felséges VI. Károly romai császár és magyar király által meg is erősítettet. Megházasodott ugyan másodsor is, feleségül vévén néhai tiszteletes Igó György szathmári prédikátor¹⁵ elmaradott özvegyét, Csengeri Ersébetet, de akitől semmi gyermekei nem lévén, ismét megvált 1744-dikbe. Ugyanabba az esztendőbe december 26. napján magát is már harmadízben érven a gutaütés, következett 1745. marcziusnak 6. napj[án] életét elvégezte.

Ezen tiszteletes férjfiú együtt viselvén, amint már feljebb megjegyeztetett, a superintendensséggel a borsodi esperestséget, és a hivatalban is legelső lévén azon kívül, hogy a superintendensi hivatalnak fundamentomát megvetette, s az esperesteket a superintendensnek tartozott subordinatiohoz, noha nem minden villongások nélkül, hozzászoktatta, kezdetre semmi olyan nevezetes dolgot nem tehetett, amely különös figyelmetességet érdemlene.

Utána következett második superintendens Csályi Márton, aki született Nagy Idán, Abaúj vármegyébe, 1695. Közönséges, de becsülletes szüléktől és minekutána némely apróbb oskolákban a maga tanulását folytatta, az akkor kassai bujdosásából Sáros Patakra visszaérkezett Collegiumba bémenvén, ottan úgy nevezett tógás deákká lett, és 1721-dikben azon Collegiumnak seniora is volt, s az akkori praxis szerint 1722. miskolczi már akkor is nevezetesebb oskolának tanítójává hozatott. Mely hivatalában esztendőket eltöltvén, 1724-ben a belgiumi akadémiákra kiment. 1727. hazaérkezvén s[ajó] keresztsuri ekklesiában hivatott predikátornak. Innen 1728-ban az aszalai ekklesiába ment által. És itten

dig Debreczeni Ember Pál könyvtárában azonosított Vitringa-kötetet. Csorba hozzáfűzi, hogy Debreczeni Ember kedvenc franekeri tanára volt Vitringa. CSORBA, D. Debreczeni Ember Pál újabb könyvei. In *Egyháztörténeti Szemle*. 2015. roč. XVI, č. 4, s. 85.

¹² Ruardus ab Andala (1665-1727) németalföldi teológus, karteziánus gondolkodó, a franekeri egyetem professzora.

¹³ Johannes Regius (1656-1738) németalföldi, neoarisztotelianus filozófus. Andala ellenlábasa, a Descartes – Wolff – Leibniz – Spinoza-féle filozófiai négyyszög egyik elemével sem értett egyet. Utrechti tanulmányok után Franeker professzora lett. SCHUURMAN, P. *Ideas, Mental Faculties and Method*, s. 59-61.

¹⁴ II. Apafi Mihály (1676-1713) erdélyi fejedelem, házastársa Bethlen Gergely udvarhelyszéki főkapitány lánya, Bethlen Katalin (?-1725).

¹⁵ Igó György, Hanvai (?-1735), Szatmár lelkésze, 1729-1735 között a szatmári egyházmegye püspöke.

is esztendőit töltvén a miskolci szent ekklesiában rendeltetett, melyben szinte 40 esztendőig szolgált. 1735-ben tisztelendő Szentgyörgyi Sámuel uram superintendensnek választatott, Csályi Márton uram generalis notariussá lett és amaz 1745-ben meghalálozván, helyette Lútzon, Zemplin vármegyében tartatott közönséges gyűlésbe a voxok többségével superintendensi hivatalba béállítatott. Melyet szinte 1770-ben történt haláláig viselt, csaknem szüntelenül kéntelenítetvén a függetlenséghez szokott és azt még eddig is nem felejthető 4 esperestjeivel küszködni.

Ennek püspöksége alatt 1767-dik esztendőben, meghalálozván Bodrog-Keresztúrbán egy Kontz Váradí Zsigmond nevű, ugyanott azelőtt iskolai rectorátgot viselt, nőtelen reformatus ember, testált a Tiszán innen lévő superintendensek számára egy kőházat és egy szőlőt. De amelyeket taksások lévén azok, Gróf Aspremont öexcellenciája, mint Bodrog Keresztúrnak földesura¹⁶ 5000 RFt-okban magához váltott. Mely summa interesre kiadattatván, midőn az adós semmiképpen eleget nem tehetett volna, halála után némely Borsod és Torna vármegyékben fekvő jószágai ezen summában elfoglaltatván, annak az idő változásai szerint kisebb vagy nagyobb jövedelmét veszi szintén e folyó 1813-dik esztendőig a Tiszán innen lévő superintendens.

Ez meghalván, harmadik superintendens lett Szalai Sámuel. Ez Zemplén vármegyének Tállya nevezetű városában 1711-ben hasonlóképpen közönséges, de kegyes szüléktől születetvén, mindjárt gyermekségében a már akkor Patakon nemcsak megpihent, hanem 1714-ben felséges VI. Károly romai császár és magyar király különös kegyelmes parancsolatja által meg is erősítettett collegiumba bévitetetett és ottan a maga tanulását mindaddig nagy szorgalmatossággal s előmenetellel folytatta, míg 1743-ban azon collegiumnak seniorává is lett. Innen mint hivatalát végzett senior Rima Szombatba vitetett iskola rectornak. Eltöltvén ezen hivatalba két esztendőket, 1746-ban felment a franequerai akadémiába és ott a nagy hírű Venennának¹⁷ tanítványa lévén, s ugyan a tájban Leydában ama

¹⁶ Aspremont-Lynden János Gobert gróf (1732–1805).

¹⁷ Hermannus Venema (1697-1787) hollandiai teológus, a franekeri egyetem professzora. Grotius és Cocceius szellemi nyomdokain haladó, az egyéni vallásosságot tisztelő, a toleranciát elméleti és gyakorlati alapokon egyaránt hirdető gondolkodó. A mérsékelt hollandiai felvilágosodás tipikus képviselője. VALL, E. v. d. Between Grotius und Cocceius: The Theologia Prophetica of Campegius Vitringa (1659-1722). In NELLEN, H. J. M. – RABBIE, E. *Hugo Grotius Theologian. Essays in Honour of G. H. M. Posthumus Meyjes*. Leiden – New York – Köln : Brill, 1994, s. 215. Venema, mint a haladó gondolkodók franekeri szellemi vezetője az ortodox teológusok keresztüztüzebe került, remonstrantizmussal és áttételesen szocinianizmussal vádoltak. Erdélyi tanítványai, Csepregi Turkovics Ferenc és Verestői György hasonló vádakat szenvedtek el. Erről és Venema erdélyi felvilágosodásra gyakorolt hatásáról: TÚRI, T. A Pura Religio felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásai Ajtai Abód Mihály halotti beszédében. In BALÁZS, M. – BARTÓK, I. *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650-1750)*. Szeged: SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016, s. 284-287. Az ortodox Driessen professzorral folytatott vitáról és a remonstrantizmus vádjáról hosszabban: BOZZAY, R. Magyarországi diákok hollandiai teológiai tanulmányai a levéltári források tükrében. In *Gerundium*. 2017. roč. VIII, č. 1, s. 168-170. Bozzay ismertetése alapján is levonható a következtetés, miszerint Venema – peregrinusokon keresztüli – erdélyi hatása jelentős. Más utalások szerint a Franeckerben járt magyarok „Venema apánkként” emlegették: POSTMA, F. Magyarok és a franekeri oktatás. In PUSZTAI, G. – BOZZAY, R. *Debrecentől Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata*. Debrecen 2010, s. 117. Ugyanerről: BRUINE,

napkeleti nyelvekbe igen nevezetes Schultens Albert¹⁸ hírért meghallván, 1747-ben oda is általment és ottan a magyaroknak semmi beneficiumok nem lévén, a maga tulajdon költségén egynehány holnapokat mulatott és ennek a nagy embernek maga által dictált sidó lexiconját leírta. Innen hazaérkezvén, minthogy Rima Szombatból oly maga ajánlásával ment volt el, hogy visszajövetelével az oda való szép oskolának professora fog lenni, azomban a miskolci ekklesia is hozzá ragaszkodván, innen a két ekklesia között villongás támadott, melyet végre a superintendentialis gyűlésnek kellett eligazítani. Ez Szalai Sámuel a miskolci ekklesia oskolájának legelső professorává rendelte és 1749-ben abba be is állította. Folytatta ezen hivatalát szép előmenetellel szinte 1760-ig, amikor kisebb prédikátora azon ekklesiának néhai tiszteletes Tokai György¹⁹ hirtelen meghalván, helyette kisebb prédikátorrá lett azon ekklesiában. 1770-ben pedig meghalván tiszteletes Csáji Márton, helyette Zemplén vármegyében, Csanáloson tartatott superintendentialis gyűlésben a voxoknak többsége által, melyeket még ekkor a tehetősebb nemes urak is adtanak, superintendenssé tétetett. Viselte ezen hivatalát 22 esztendőig és egynehány holnapokig, meghalván Miskolczon 1792-ben. És az akkori időkben még gyakran megtörtént vallásbeli nyughatatlankodtatások között nem kevés bajoskodással mindaddig, míg a dicsőséges emlékezetű második József császár keresztyéni türeelmet parancsoló edictuma 1782-ben nem publicáltatott. Ettől fogva ugyan már sokkal csendesebbek lévén az idők, az ő superintendenssége alatt sok új ekklesiánk felelevenedtenek. Megérte Szalai Sámuel a dicsőséges emlékezetű II-ik Leopold által megengedettett Budai Nemzeti Gyűlést is, és abban az akkori 4 superintendensek között öregebb, azon sinatot egy jeles könyörgésével el is kezdette és nevét azon 'sinat a felséges fejedelem eleibe felküldetett protocollumának az egyháziak között elől aláírta.

J. C. Herman Venema. *Een Nederlandse theoloog in de tijd der Verlichting*. Franeker 1973, s. 74. Venema könyvtörténetileg megragadható magyarországi hatásáról: EREDICS, P. Magyar vonatkozású könyvek kora újkori holland professzori könyvtárakban: Bibliotheca Venemaniana. In *Könyv és Könyvtár*. 2003, roč. XXV, s. 425-431.

¹⁸ Albert Schultens (1686-1750) holland teológus, orientalista, a keleti nyelvek franekeri, majd leideni professzora. Korát messze megelőző, a nyelvészeti gondolkodást megújító, összehasonlító nyelvészeti megoldásokat bevezető tudós. Felvilágosodáshoz való viszonyáról, s általában munkásságáról: BERG, J. v. d.: The Leiden Professors of the Schultens Family and their Contacts with British Scholars. In BERG, J. v. d. *Religious Currents and Cross-Currents. Essays on Early Modern Protestantism and the Protestant Enlightenment*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 1999. s. 231-249. Johannes van den Berg kiemeli, hogy a család többi professzortagjával ellentétben Albert Schultens nem járt Angliában vagy Skóciában, s nem is folytatott az ottani tudósokkal kiterjedt levelezést. A Schultens-család angliai kapcsolatrendszere csupán néhány tanítványa révén bővült általa. E tekintetben az angol felvilágosodással való viszonya töredékes volt. Uo. s. 240-241. Héber tankönyvét az erdélyi kollégiumokban használták a 18. században. PÓCSI, K. Hermányi Dienes József kiadatlan Talmud-kompendiumáról. In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1995, roč. 99, č. 5-6, s. 525. Az 1743-ban Kolozsvárott megjelent héber grammatikáját még a 19. században is használták a debreceni kollégiumban is. MATKÓ, L. Református lelkészek, mint „héber” költők és nyelvtanírók. In *Múlt és Jövő*. 1994, roč. 5, č. 1, s. 19. Bod Péter is ír róla, illetve arról, hogy Csepregi Ferenc kolozsvári professzort is jól megtanította a napkeleti nyelvekre. Bod Péter *Magyar Athenas*. 1766. s. 311.

¹⁹ Tokaji György miskolci lelkész 1741-1760 között.

Feleségül vette volt ezen superintendens az említett 1749-ben Miskolcra lakott néhai Bekény László úrnak elmaradott özvegyét, néhai nemes Erdélyi Klárát. De akitől semmi gyermekei nem maradván, még ép elmével tett testamentomban a miskolczi reformata ekklesiáról is, melyben 44 esztendőig szolgált, el nem felejtkezett.

Következett utána néhai főtisztelendő Szathmáry Ábrahám. Születtetett ez 1725. esztendőben Erdélyben, Maros Vásárhelyen. Eredetét vévén akkor ottan theologiae professorságot folytatott néhai idősb Szathmári Mihálytól²⁰, mint édesatyjától és néhai Ember Judittól, boldog emlékezetű tisztelendő Ember Pál²¹ leányától, mint édesanyjától. Ugyanezen maros vásárhelyi iskolában kezdte első tanulását. De édesatyja a Tiszán innen lévő főtisztelendő superintendencia által, melynek kebeléből nevezetesen a tiszai tokaji parochiából vitetett volt el Maros Vásárhelyre a sáros pataki collegiumnak akkori kedvetlen környüállásaira nézve, azon anyaszkolába a theologia cathedrara meghívattatván, s el is jöven, úgy mint ifjabb Mihállyal²², aki azután a csáti ekklesiából édesatyjának a theologia cathedraban succedált; Istvánnal²³, aki aszalai prédikátorságából debreczeni professorságra hívtatott, és idővel a túl a tiszai superintendenssé is lett; Pállal²⁴, aki Franeqverában medicinae doctorrá tétetvén, hazajövetelével ugyanazon collegiumban a philosophiát és görög nyelvet tanító professorságában holt meg. (Mert Daniel, akinek hasonló nevezetű fia most Patakon a theologiae professor, itt, Magyar Országban született.)²⁵ Ábrahám is, mint az említett testvérek között harmadik, édesatyjával Patakra jött, s ott folytatta tanulását, míg nem primarius deákságot ért, s a poeták classisának két esztendőig közönséges tanítója volt. Ezután akadémiákra ment, leginkább az erdélyi jóltévő uraknak, különösen Gróf Telekieseknek kegyessége által segítettvén. Esztendőt töltvén Trajectumban, s ugyan esztendőt Franeqverában, elgyengült egészsége miatt visszajönni kéntelenítettvén, a tiszai tokaji ekklesiában kezdte prédikatori hivatalát. Itt eltöltvén 3 esztendőt, a sáros kazinczi ekklesiába hívtatott, ahol 19 esztendőig szép csendességben s különös kedvességben folytatván hivatalát, végre Mező Keresztesre vitetett, s itt töltötte hátralévő napjait.

A prédikátorsághoz köttetett minden közönséges hivatalokon általment. Volt ugyanis az akkor még nagyon kiterjedett borsodi tractusnak assessora, diaconusa, notarius, esperestje, a Tiszán innen lévő főtisztelendő superintendenciának darab ideig generalis notarius, s majd 1792. esztendőben a Szikszón szeptember havának 16-dik napján tartott generalis consistoriumban a voxok többségével superintendenssé tétetett. De alig folytathatta keves ideig ezen hivatalát, mi-

²⁰ Szathmári Paksi Mihály (1683-1744), utóbb sárospataki kollégiumi professor és zempléni esperes, coccejánus teológus.

²¹ Debreceni Ember Pál (1660-1710).

²² Szathmári Paksi Mihály, ifj. (1715-1778).

²³ Szathmári Paksi István (1719-1791).

²⁴ Szathmári Paksi Pál (1733-1766).

²⁵ Szathmári Paksi Dániel, id. (1734-1798) mezőcsáti lelkész, majd sárospataki professor; illetve Szathmári Paksi Dániel, ifj. (1769-1818) jászkiséri, tiszai és balmazújvárosi lelkész, betegsége miatt csak rövid ideig sárospataki professor.

dön a szélütés által minden közönséges terheknek hordozására alkalmatlanná tétetett, s így sínlődött szinte 1799-dik esztendeig, amelyben marcziusnak 6-dikán a boldog halál vetett véget. Dicséretire szolgálhat az a keresztesi szent ekklesiának, hogy ily huzamos betegeskedései alatt is káplán mellett egész örömmel s hűséggel megtartotta parochiáján, s halálában is nyilvánvaló jeleit adta azon tiszteletnek, s háládatosságnak, mellyel életében eránta viseltetett. Hagyott maga után egy Szathmári József nevű tiszteletes férjfiat²⁶, akiben két, már férjeknél lévő asszony testvérein kívül szép emlékezete felmaradott, úgy mint aki még ma is a miskolczy ekklesiának különös kedvességű prédikátora és a Tiszán innen lévő venerabile superintendentiának egyházi második vagy vicanotariususa. De nem engedik ötlet elfelejtetni egynehány heti közönséges könyörgései, s némely istenes énekei, melyek nyomtatásban is kiadattattak.

V-dik superintendens Felső Őry Fülöp Gábor, aki eredetét vette nemes és tiszteletes F. Őry Fülöp Páltól és Fügedi Kovács Mária asszonytól 1739. esztendőben áprilisnak 25-ik napján S. Sz. Péteren, ahol említett édesatyja 47 esztendeig szolgált, ahova még akademiákról hívatott volt. Gyermekei idejét töltötte a sajószentpéteri akkori szép iskolában és 1748-ban bévitetett a pataki collegiumban, ahol már azelőtt ott lakott Pál nevű bátyjával, aki 1750-ben szinte mikor következő examen alkalmatosságával iskolai futását szerencsésen és maga után hagyott szép hírrel bé akarta fejezni, ifjú életének 18-dik esztendejében, szüleinek holtig tartott szomorúságokra meghalálozott. Ott mulatott szinte július haváig. Ekkor hideglelésben esván, egész 1749-diknek július haváig, ismét a sajó szentpéteri iskolában tanulgatott, és innen osztán, nem bátorkodván szülei Patakra vinni, Miskolczra vivődött által és akkor odavitetett legelső professor, tiszteletes Szalai Sámuel uram gondviselésére bízattatott, akinél lévén szállása is, 4 esztendők alatt a grammaticát, syntaxst, poesist és rhetoricát elvégezte. 1753-ban pedig és 54-ben a német nyelvet a rhetoricával és a logicával Lötsén és Dobsinán megtanulta. Hazaérkezvén 1755-ben septemberben, ismét Miskolczra ment és fent említett professorától az eloquentiát és a logicát magától hallotta. Melyekben annyira is ment, hogy 1756-dikban Patakon a nagyobb vagy tógás deákok közzé januariusnak 16-dikán bévitetett. Itten, akkori professorok, Sárkány Dávid²⁷, Szathmári Mihály, Bányai István²⁸ és Szathmári Pál alatt a logicát, metaphysicát, ius naturae, a görög és zsidó nyelveket, és utolsóbb esztendejében a geometriát és theologiát is annyira vihette, hogy 1760-dik esztendőben, ugyancsak januarius havában az akademiákra való szabados kimenetelt, mely akkortáiban több esztendőig el volt tilalmazva, felséges Mária Therezia királynétől nehányadmagával megnyervén, a külső országi academiákra, s nevezetesen Franekkerába elment. És ottan ama nagy nevezetű Venemát és Conrádit²⁹, amazt az ekklesiái históriában és

²⁶ Szathmári Paks József (1763-1848) utóbb, a kézirat elkészülte után, 1823-ban ő is tiszáninnyi püspök lett, emellett 1830-ban Göttingenben teológiai doktori címet szerzett.

²⁷ Sárkány Dávid (1700-1762) sárospataki bölcséletprofesszor.

²⁸ Bányai István (1711-1767), a szónoklat és a történelem tanára.

²⁹ Petrus Albertus Conradi (1710-1781) hollandiai teológus, coccejánus gondolkodó, Vitringa és Venema szellemi örököse, utóbbinak a tanítványa, a franekeri egyetem professzora. Joris van

a homileticában, Valkenaert³⁰ a görög nyelvben és régiségekben, Fabert³¹ a zsidó, s kivált arabs nyelvben, aki meghalván, Alangert, a successorát ugyanazokban, Cannegieter³² a jus naturaeben, Brugmanst³³ a physicában, Garcint³⁴ a frantzia nyelvben 3 esztendőig és egynehány holnapokig maga nagy hasznával és tanítóinak nyilván kijelentett contentumokkal hallgatta. És hogy eddig vett előmeneteleinek valami közönséges jelét adhatná, egy exegetica dissertatiót készített a 1. Sám. második része 1-10-dik verseire, és azt, említett Venema kedves tanítójával közölve, annak javallására, sőt szorgalmaztatására az akademia költségén ki is nyomtattatta, amely dissertatiót³⁵ az akkori amsterdami és lipszai³⁶ recensensek talán érdeme felett való dicsérettel is illettek. A német nyelvet már gyermekkorában megtanulván, a belga nyelvet ezen idő alatt annyira megtanulta, hogy azon predikálhatott is, és szép vocatioi is voltak a predikatori hivatalra. Sőt még a professorsággal is biztatták magok a professorok. És, ha kedves szüléit, akik akadémiái minden költségeit magok adták, nem kívánta volna megszorítani, bizonyosan ott is maradott volna. Történt azomban, hogy a Magyar Biblia éppen akkor nyomtatódván Ultrajectomban³⁷, őtet az akkori Theologica Facultás Decanussa, T. Voget Albert³⁸ úr még akkor Trajectomban mulató magyar deák Balog Soos Mihály által azon biblia correctorának meghívott. Mely hivatalt kedves franekkerai tanítóinak javallásokra is, de magára erre a szent célra nézve is elfogadván, Franekkerából (azhonnán Groningát is 1762-dikben meglátogatta, és ott Gerdes³⁹ és Schröder⁴⁰ Professor urakkal megismerkedett) 1763-ban juliusnak a végén Ultrajectomba által is ment, és akkori Professor Vog-

EIJNATTEN, J. *Liberty and Concord in the United Provinces. Religious Toleration and the Public in the Eighteenth-Century Netherlands*. Leiden – Boston : Brill, 2003, s. 81-88.

³⁰ Lodewijk Caspar Valckenaer (1715-1785) hollandiai filológus, Tiberius Hamsterhuis tanítványa, a görög nyelv professzora előbb Franekerben, majd Leidenben.

³¹ Frederik Christiaan Faber (1728-1761) németországi születésű, fiatalon, kinevezése után egy évvel elhunyt franekeri professor.

³² Henricus Cannegieter (1691-1770) hollandiai tudós, a jogi, történeti és ókori tudományok professzora Franekerben.

³³ Antonius Brugmans (1732-1789) hollandiai tudós, a filozófia és a fizika professzora Franekerben, Newton tanításainak követője.

³⁴ Jaques Garcin (1720-1796) genfi születésű franekeri lelkész, a franekeri egyetem francia- és filozófiaprofesszora.

³⁵ A szóban forgó mű: Specimen academicum occupatum in illustranda pericopa I. Samuel III. quod sub auspiciis cl. Hermannii Venema... publice tuebatur. Franekeruae, 1763.

³⁶ Lipcse – Leipzig (Németország).

³⁷ Szent Biblia. Magyar nyelvű fordított Karoli Gaspar által. És mostan tizen-ötödször e' kis formában kibotsáttatott. Nyomtatott Ultrajectumban W. Reers János által 1765 Esztendőben.

³⁸ Albert Voget (1695-1771) német származású teológus, előbb a groningeni, majd az utrechti egyetem professzora, Coccejus és Voetius nézeteinek összehangolásán fáradozó gondolkodó.

³⁹ Daniel Gerdes (1698-1765) brémai születésű német teológus, történész. Előbb a duisburgi, majd a groningeni egyetem professzora.

⁴⁰ Nicholas William Schroeder (1721-1798) marburgi születésű orientalista, a görög és a keleti nyelvek professzora a groningeni egyetemen.

et, Elsner,⁴¹ Burmann⁴² és Bonnet⁴³ professor uraktól igen szívesen fogadtatván a Biblia nyomtatványinak correctióját, mely már akkor a Samuel 2-dik könyvéig ki volt nyomtatva, említett Balog Soos Mihállyal⁴⁴ szintén 1765-dikig (amikor az el is végeződött) folytatta. Itten is az említett professor urakat, úgymint az első a dogmaticában, a 2-dikat a propheticában, a 3-kat az ekklesiái historiában, a 4-diket az exegeticában (amennyire a Biblia körül való foglalatossági engedték) hallgatta. Ezek mellett a híres Wesseling Pétert⁴⁵ az ursalis históriában és a statisticában, Raviust⁴⁶ pedig a napkeleti nyelvekben s régiségekben gondosan járta. És mindezeknek jó indulatjokat annyira megnyerte, hogy gyakran hallván ők a Collegiumban adott feleleteit s disputációit, magok önként kérték, s kínálták ötlet a theologica facultásbeli doctori diplomával. Melyre, hogy annál könnyebben rávehessék, a facultást illető körülbelől 80 holland aranyból álló honoráriumot is elengedték. Mely jóindulatjokat s ösztönözéseket tekintvén, magát reá is adta, hogy egy inauguralis theologica disputatit készítvén De nexu vaticiniorum Veteris Testamenti Messiam et bona temporaria una serie sistendum, azt a facultas approbatoójával, de a maga költségén 1765-dikben ki is nyomtattatta⁴⁷, s praeses nélkül publice defendálta is. Minekutána ugyanazon Facultas által a Theológiára tartozó minden tudományokból, úgymint a filosofiából, ursalis és ecclesiastica historiákból a dogmatica, moralis, prophetica és exegetica theológiából a desig-

⁴¹ Gisbert Mathias Elsner (1698-1775) hollandiai teológus. Duisburgi tanulmányokat követően előbb utrechti lelkész, majd az utrechti egyetemen az újtestamentumi exegetika professzora, Vitringa szellemiségének követője. DEMANDT, J. *Johannes Daniel Falk. Sein Weg von Danzig über Halle nach Weimar (1768-1799)*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1999. s. 53.

⁴² Pieter Burmann Jr. (1713-1778) hollandiai filológus, Francis Burmann (1671-1719) utrechti professor fia. Leideni és utrechti tanulmányokat követően a szépművészetek és a történelem professzora lett.

⁴³ Gisbert Bonnet (1723-1805) hollandiai teológus. Utrechti tanulmányokat követően előbb rotterdami, később hágai lelkész, majd az utrechti egyetem professzora, ortodox teológiai irány képviselője.

⁴⁴ Balogh Soós Mihály orvosi tanulmányokat folytatott Utrechtben és Leydenben, Leydenben 1766-ban orvostudori címet is szerzett. Életének további állomásai egyelőre ismeretlenek. SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1899-1914. I. s. 493. Egy adat szerint azonos lehet az 1752. évi sárospataki kollégiumi seniorral (ami viszont nehezen összeegyeztethető a Szinnyei által közölt adattal, miszerint győri származású volna). IMRE, B. From William Amesius to Eugene Osterhaven: Three Centuries of Hungarian Reformed Peregrinations to Holland with Special Consideration for the Significance of Sarospatak College. In *Reformed Review*. 1986. roč 39, č 3, s. 188.

⁴⁵ Peter Wesseling (1692-1764) német filológus, jogtudós. Leideni és franekeri tanulmányokat folytatott, Vitringa, Andala és Schultens tanítványa. Előbb a franekeri egyetem retorika és történelem, majd Utrechtben a görög és a történelem professzora. Korának világszerte egyik legismertebb filológusa, Diodórosz és Hérodotosz fordítója, kiadója. SANDYS, J. E. *A History of Classical Scholarship. II. From the Revival of Learning to the End of Eighteenth Century (in Italy, France, England, and the Netherlands)*. Cambridge 1908, s. 453.

⁴⁶ Sebastianus Ravius vagy Sebald Rau (1724-1818) német orientalista, filológus, református teológus. Herborni (apja, Johann Eberhard Rau az ottani gimnázium teológiaprofesszora volt) tanulmányokat követően Utrechtben előbb a keleti nyelvek lektora, majd a keleti nyelvek, később pedig a keleti nyelvek és a teológia professzora.

⁴⁷ A szóban forgó mű: Specimen theologicum inaugurale inquirens in nexum vaticiniorum, Messiam ejusque regnum et bona temporalia una serie sistendum. Trajecti ad Rh., 1765.

natus promotor és censorok által, különös órában egyenként megcensealtatott, az eredeti nyelvekből pedig Mikheas 6-dik és Máté 12-dik részéből kiszabott pericopákat megmagyarázván, az egész senatus academicus előtt felolvasta volna, mikor bémenvén az auditoriumba, a publica defensio megesett és innen ismét a senatusba bémenvén, a theologiae decanus által ezen szókkal declaraltatott theologiae doctornak: „*Ego Gisbertus Matthias Elsierus, qua Facultatis Theologiae Decanus Te Gabrielem Fülöp de Ör Nobilem Hungarum, omnibus a Te requisitis obligationibus satisfaciendum declaro et Creo Sacro Sanctae Theologiae Doctorem tibi quoque oia jura veri Theologiae Doctoris tribuo.*” Amikor a kezét kérvén, mind ő, mind a több Theologiae Professorok vele kezét fogtanak, a Magnificus Rector pedig, aki akkor Horthemels⁴⁸ Philosophiae Professor volt, a Belgica Confessiót eleibe tévén, azt vele subscribáltatta. E meglévén, a pedellusok az akadémia címereivel előtte menvén, házához kikérték, és ott a már akkor készen volt diplomáját az asztalára letették. És ezután valamikor az auditoriumokban, publicus actusba megjelent, a professorok székébe és feltett kalappal szólani szabadsága volt. Itten is, valamint Franekerában a Belga nyelvnek tudásával oly sokat nyert, hogy vele még a nagyobb rendű emberek is társalkodni nem általlottak, s egynehányan az akkortájban akadémiákba hozattatott gyengébb idejű fiaikat a logicába, metaphysicába és a görög nyelvben taníttatni kívánták és valamint Frisiában, úgy ebben a Trajectomi provinciában is sok szép jövedelmű parochiákkal megkínálták, s a professorság eránt való jó reménységgel is megbiztatták. De amely hivatalokat a feljebb említett okokon el nem fogadhatott.

Elvégezödvén a Magyar Bibliának nyomtattatása 1769-ben Június havának az elején, (minekutána a trajectomi académiából mind a leydait, s abban a nagy Schultens Albert János Jakab⁴⁹ nevű fiát, mint az ordók collegiumának regensét, és a híres Hemsterhuyst⁵⁰, mind a harderowicum⁵¹ academiát is, s ebben Scheltinga⁵² Theologiae Professort és Tydemant⁵³ ekkor már idevaló Iuris Professort, ez előtt pedig kevés idővel Trajectomban tanulótársát meglátogatta, és velek magát megismertette volna) egy Delbeek nevű amszterdami születésű, de Tra-

⁴⁸ Johannes Horthemels (1698-1776) hollandiai filozófus, teológus. Utrechti és leideni tanulmányokat követően előbb papi szolgálatot teljesített, majd az utrechti egyetem filozófiaprofesszora lett. Antikarteziánus, az „utolsó arisztoteliánus” gondolkodó.

⁴⁹ Jan Jacob Schultens (1716-1788) hollandiai filológus. Leideni tanulmányokat követően előbb a keleti nyelvek professzora Herbornban, majd apja, Albert Schultens utódjaként a keleti nyelvek és a teológia professzora Leidenben.

⁵⁰ Frans Hemsterhuis (1721-1790) hollandiai író, hollandiai állami főtisztviselő. Írói és filozófiai munkásságára az antik szerzők – különösen Platon –, valamint a felvilágosodás írói gyakoroltak hatást, műveit egyfajta eklektizmus jellemezte a racionalizmus és a szenzualizmus között félúton.

⁵¹ Harderwijk (Hollandia).

⁵² Theodorus Scheltinga (1703-1780) hollandiai teológus. Franekeri tanulmányokat követően a harderwijki egyetem professzora.

⁵³ Meinard Tydeman (1741-1825) hollandiai jogtudós, történész. Utrechtben tanult, Peter Wesseling tanítványa volt. Előbb Harderwijkben a történelem, retorika és a görög irodalom professzora, majd 1766-tól az utrechti egyetem jogászprofesszora.

jectomban tanuló kedves jó barátjával elindult az Helvoetsleyisi Paquetboottal⁵⁴ Angliába, azhová 36 óra alatt szerencsésen el is érkezett, és Harvichban kikötvén, onnan másnap kocsin Londonba ment. És ottan a Pultney nevű utcában szállást fogadván, közel a Museum Britannicumhoz, abba mindennap egy hóldnapig (arra a Directortól szabadságot nyervén) bėjárt, s ottan némely ritkább, mind kézzel írott, mind nyomtatott könyveknek hasznát vette. Ezen idő alatt volt az a szerencséje is, hogy a canterburi érseknél és angliai prímásnál, Secker Tamás⁵⁵ úrnál néhányszor megjelenhetett, és a királynénak egy leánya születvén, annak kereszttségi vendégségében (mely ottan ilyenkor egy egész hónapig tart) részt vehetett. Londonból ugyanazon társaságban Oxoniumba is általment, hogy az híres Kennicott Beniámin⁵⁶ úrral megemeskerkedhessen. Aki is már akkor a maga zsidó Bibliájának⁵⁷ kiadásában, a Sámuel 2-dik könyvének 28-dik részében járt, és vele már akkor készen lévő részeit ezen Editiójának barátságosan közlötte, sőt arra is, hogy neki ezen munkájában segítségére légyen, megkérte. De ez, az időnek rövidsége miatt meg nem készülhetett. Tőle ugyan azt is hallotta, hogy Oxoniumban két magyarnak rendeltetett beneficium vagyon, de amelyet Gyöngyösi Istvántól⁵⁸ fogva (aki 1718 táján volt ottan) hasznát nem vévén a magyarok, nagy munkával lehetne visszaszerezni. De mégis ha valaki magát 7 esztendeig ott való mulatásra elszánná, ki lehetne szerzeni. Ehhez is azért sem ideje, sem kedve nem lévén, és az oxoniumi ursitásnak egynehány collegiumait, és az hites Boleyana Bibliothecát⁵⁹ említett Kennicott úrnak társaságában megnézegetvén, onnan Londonba visszatért, és ottan még egynehány nevezetes embereket, úgy mint Lardnert⁶⁰ (aki már 80 esztendőn felül való öreg ember volt, és hallása úgy elfogyott, hogy még a legnagyobb mennydörgéseket se hallotta, hanem az őtet meglátogatóknak tentát, pennát, papirost tévén elejekbe, az őáltala vett kérdésekre a feleleteket le

⁵⁴ Hellevoetsluis – délnyugat-hollandiai tengerparti település. Innen indultak az délkelet-angliai Harwichba hajójáratok. Hasonló utazásról számol be pl. Zacharias Conrad 1710-ből vagy 1779-1780-ból Otto Karl Friedrich von Schönburg gróf névtelenségben maradt kísérője, szolgálgója. Előbbire: MAURER, M. (Hg.). *O' Britannien, von deiner Freiherr einen Hut voll. Deutsche Reiseberichte des 18. Jahrhunderts.* München – Leipzig – Weimar : C. H. Beck – Gustav Kiepenhauer, 1992, s. 43-45. Utóbbira: SCHARFENBERG, B. M. (Hrsg.). *Reise durch Europa 1779-1781. Deutschland, Holland, England, Belgien, Frankreich, Luxemburg und Schweiz. Herausgegeben nach den handschriftlichen Aufzeichnungen eines Dieners des Herrn Otto Karl Freidrich Grafen von Schönburg.* Berlin : Books on Demand, 2003, s. 16-19.

⁵⁵ Thomas Secker (1693-1768) bristoli, majd oxfordi püspök, 1758-tól haláláig Canterbury érseke.

⁵⁶ Benjamin Kennicott (1718-1783) angol egyházi vezető, tudós, az őszösvetségi héber nyelv kutatója. Oxfordi professzor, a Royal Society tagja.

⁵⁷ Kennicott, Benjaminus: *Vetus Testamentum Hebraicum; Cum Variis Lectionibus Published by Oxonii: E Typographeo Clarendoniano 1776-1780.*

⁵⁸ Nem azonos a közismert 17. századi költő Gyöngyösi Istvánnal (1620-1704). Személyét egyelőre nem tudtuk beazonosítani, hisz nem azonos a Szinnyi József által közölt többi, egykori debreceni kollégiumi deák, majd lelkész Gyöngyösi Istvánnal sem – esetleg Óri Fülep Gábor 1718. évre vonatkozó utalása téves.

⁵⁹ Bodleian Library – az oxfordi egyetem főkönyvtára.

⁶⁰ Nathaniel Lardner (1684-1768) angol teológus.

kellett írni, külömben nem lehetvén vele beszélgetni), és Lowth⁶¹ urat, aki már akkor londoni püspök volt, s többeket is meglátogatván, onnan September végire visszajött Trajectomba. Azhonnan Octobernek az elein megindulván Frantziaországban némely részén és a németh imperiumon keresztül Novembernek a végén Bétsbe érkezett. És ottan (az hollandus residenshez, Bruynings Hammel⁶² úrhoz hívatatván az akkori ágens Nagy Sámuel⁶³ által, elment, és tőle megértette, hogy neki a belgiumi fő rendektől az az instructiója jött, hogyha őneki passusa nem léte miatt valami baja érkezhetne, magát a felséges királynét keresné meg: aki azomban azt javasolta, hogy előbb dolgoknak rendes útját próbálná meg, és ha azon valami nehézség adná elől magát, akkorra kellene halasztani az Eö Felségéhez való recursust.

Lejövén tehát Pozsonyba, néhai Gróf Forgács Miklós⁶⁴ Eö Excellenciája, aki nálla Trajectumban való laktában megfordult, és különös gráciájára méltóztatta, maga közbenvetése által az assolutionálisát a felséges consiliumtól megnyerte, és így a residens úrnak Eö Felségéhez való recursusára szüksége nem volt. Bétsben mulatása alatt a császári nagy Bibliothecát is néhai Bibliothecarius Kollár⁶⁵ úr eránta való különös favorából egynehány ízben meglátogatta, és ottan sok, kivált Magyarországra tartozó kézzel írott, és nyomtatott ritkább könyveket megláthatott.

Végre hosszas utazásából 1766-dikban Februariusnak a végén szerencsésen hazaérkezett és elhagyott szüléit s kedves testvérjeit óhajtott egészségben találta. Amikor néhai édesatyjának káplánja szinte nem lévén, mindjárt kezdett annak segítségére lenni, és Augustus 26-dikán ugyanezen esztendőben, minekutána, az akkor procedált Ministeriis Candidatusok examenjének Praesesévé tétetett akkori Superintendens, tiszteletes Csályi Márton uram által, a vének kezeinek fejére való tétettetése által a prédikátori hivatalra, a miskolczi nagy templomban fel is szenteltetett. Ilyen characterben folytatta atyja mellett kápláni hivaltal szintén 1768-dikig. Amikor az aszalai reformata ekklezsia prédikátorától az halál által megfosztatván, abba rendes prédikátornak meghívattatott. Mely hivaltal kedves szüléji megegyezésével el is fogadott, és öt egész esztendőig kedves hallgatóinak kölcsönös szeretetekben, maga nagy kedvtelésével és azoknak is nagy épületekkel folytatott. Mindaddig, míg 1772-ben édesatyjának October 18-dikán történt halála után egynehány hetekkel a Venerabile Superintendentiának két egyházi és világi deputatusai által, mind a 4 Superintendentiáktól bėjött voksoknak többsé-

⁶¹ Robert Lowth (1710-1787) londoni püspök, nyelvész. Oxfordi tanulmányokat követően lépett egyházi szolgálatba, s mellette az oxfordi egyetem poétikaprofesszora lett. Jó kapcsolatot ápolt David Hume-mal, Lowth nevéhez fűződik az egyik legismertebb és legnagyobb hatású angol grammatikai könyv kiadása.

⁶² Egyelőre nem sikerült azonosítani a szóban forgó személyt.

⁶³ Nagy Sámuel (1730-1802) bécsi udvari ágens.

⁶⁴ Gróf Forgács Miklós (1731 körül – 1795) császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, nyitrai főispán.

⁶⁵ Adam Frantisek Kollár vagy Kollár Ádám Ferenc (1718-1783) szlovák jogtudós, császári és királyi tanácsos, bécsi udvari főkönyvtáros.

ge szerint, Sáros Nagy Patakra a Theológiának és azzal egybenkötött tudományoknak tanítására meghívattott.

Csaknem 8 esztendeje lévén pedig már predikátori hivatalának, időt kért magának, hogy iskolai ideáit, melyek már alkalmasint fejéből kigőzölgöttek, visszaszerezhesse eléggé, Patakra bé nem mehetett, hanem 1773-dik esztendőben esett Mártius havának 19-én és következő 20-dikán a naponként szaporodó vallástalanságnak okait vizsgáló deák oratióval a Collegium Curatorainak jelenlétekben be is köszönt. Akkori collegái lévén Szentessy János⁶⁶, Szentgyörgyi István⁶⁷, Szathmáry Mihály⁶⁸ – fia az öreg Szathmáry Mihálynak –, akinek ez a Theológiában succedált, de aki következő Juniusnak elején időnap előtt meghalván, helyette következő Septemberben hozatott Piskárkosi Szilágyi Márton⁶⁹, a nagy emlékeztető P. Szilágyi Sámuel⁷⁰, Túl a Tiszai Superintendensnek a fia, és a már professor Öry Fülöp Gábor feleségének testvére. Ezen collegáinak nyájas barátságában töltött 25 egész esztendőket a pataki professorságban. Melyben a Dogmatica Theológiát 15-ször, az Elencticát 3-szor, a Pastoralist 2-szer, a Zsidó Grammaticát 2-szer és az Ótestamentumi Exegeticát a Mózes 1-ő könyvétől fogva szintén 130-dik zsoltárig egyszer szerencsésen elvégezte. És minthogy a morálnak kidolgozására ideje és érkezése nem volt, ezen az okon a Pictét Morálját magyar nyelvre fordítván kiadta⁷¹, és abból tanítványaiával predikációkat készítettén, azt egyszer el is végezte.

Nyolcszor viselte a sokféle bajokkal járó rectori hivatalt. 1777-dikben különösen terhes volt ez annyiban, hogy az apróbb classisoknak tudományaik újabb rendben szedettetvén, annak mind elkészítése, mind publicáltatása őáltala, mint rector által ment véghez. A felszenteltetendő ifjú tiszteletes atyafiaknak examinálása, melyet aszalai prédikátorságában is gyakran viselt, az ő rendszerint való kötelessége volt minden esztendőben. 1784-dikben megtilalmaztatván a pataki és debreczeni deákoknak ünnepi és más excursiója, a 4 venerabile superintendencia képében akkori Innen a Tiszán lévő reformata ekklezsiák superintendenciájának secularis főcuratora, néhai tekintetes Vajai Vay István⁷² úrral ő volt deputálva dicsőséges emlékeztető Második József császárhoz, aki előtt 1786-ban Mártius 6-dikán személyesen meg is jelent. És a beadott alázatos instanciának alkalmatosságával némely bennünket közelébb illető dolgaink felől igen nagy leereszkedéssel vele s a nevezett főcurátorral beszélgetvén, a felséges fejedelem, már akkor szóval is megmondotta, hogy a tanulóknak az ekklezsiák és patrónusok által való felsegéllését éppen nem ellenzi, hanem azoknak, idestova való járkálásokat, melyet méltósága feletle károsnak tartana, semmikképpen meg nem engedheti. Ám! Publikáltassanak azért az ekklezsiákban, a tanulók és a gyülemő

⁶⁶ Szentesi János (1735-1781).

⁶⁷ Szentgyörgyi István (1736-1799).

⁶⁸ Szathmáry Paksi Mihály (1745-1773).

⁶⁹ Piskárkosi Szilágyi Márton (1748-1790).

⁷⁰ Piskárkosi Szilágyi Sámuel (1719-1785) tiszántúli püspök, debreceni teológiaprofesszor.

⁷¹ Keresztyén erkölcsi tudomány, avagy a szent és kegyes életnek mestersége, Pozsony, 1788. (Pictet után fordítva. P. B. három apróbb munkáscskái. Pozsony, 1790–91. Három kötet.)

⁷² Vajai Vay István (1734-1800).

alamizsna küldettségük bé az iskolába, és az ifjak között osztattassék fel, de magok az ifjak azért ki ne menjenek és se tanulásra való idejüket ne vesztegessék, sem erkölcsüket meg ne rontsák. Amit osztán ugyanazon esztendőben, különös királyi resolútiójában minden superintendentiáknak világosabban ki is magyarázott Eöfölsége. És ez így is volt praxisban szintén az 1790-ben tartatott Diaetáig, amelyben az excursio világosan az ország törvényébe tétetett.

1791-ben a budai zsinatba is felküldetett a pataki collegium részéről és annak minden üléseiben, eleitől fogva mind végig jelen volt és az ott tett synodale protocollumnak ő is aláírta a nevét. Minekutánna a Litteraria ott lévő deputatióban actuariusi hivatalt is viselt. 1794-ben pedig a curatoratus egy nagy deputatiót rendelt, a s[áros] n[agy] pataki collegium törvényeinek és tudományainak jobb karba lehető szedésére, amely is fent tisztelt Vaji István Úr Praesidiuma alatt két egész esztendőig dolgozván, annak a resultátuma 1796-ban Julius havában tartatott rendes examen alkalmatosságával ratificáltatott és publicáltatott. Ennek is egyik munkás tagja volt. Ugyanezen esztendőben néhai tekintetes idősb Bági Patay József úr⁷³, aki 1788-ban választatott feöcurátornak, ezen hivatalát betegsége miatt (mellyet kevés idő múlva az halál is követett) resignálván, helyette Méltóságos Királyi Udvari Tanácsos, és most a Feö Méltóságú Septemvirális Táblának Assessora, Vajai Vaji József úr és Eö Nagysága⁷⁴ a voksnak többsége által a tarczali generale concistoriumban választatott.

Ennek előlülése alatt tartatott következő Generale Consistoriumban, már akkor néhai fő tisztelendő superintendentens Szathmáry Ábrahám úr terhes nyavalyái miatt hivatalát nem folytathatván, elvégeztetett, hogy melléje egy vicarius superintendentens olly móddal választasson voksnak által, hogy annak halála után, minden további voksolás nélkül rendes superintendentens maradjon. Ezen voksnak felbontására 1797-ben Juliusnak 6-dik napja rendeltetett a pataki parochiában, ahová azok 368 számmal bé is jöttek, mellyek közzül 340 F. Öry Fülöp Gábort érven, a fent tisztelt Feö Curátor által a superintendentensi hivatalba bé is iktattatott olly móddal, hogy mindaddig, míg az említett superintendentens élne, coadjutor vagy vicarius superintendentens nevezet alatt az egész hivatalt viselné, halála történvén pedig nem csak terhe, hanem egész jövedelme s titulussa is reája általmenne. Amikor mentsége jó móddal meg sem hallgattatván és az a decalariója is, hogy ő csak próbaképpen vállalná fel ezen hivatalt, és azt, ha magát arra elégtelennek tapasztalná, egy vagy két esztendő múlva resignálhatná, meghallgattatott ugyan, de nem protocolláltatott: a parochiáról a templomba bémentek, és annak közepére kiállítatott, és akkori Generalis Notarius tisztelendő Szöke Ferentz⁷⁵ által megeskettetett, és letérdepelvén a 4 tudós tiszteletes esperestek kezeiknek fejére való tétetése által felszenteltetett, és még aznapon tartatott sessióban, székébe is béültetett.

Eszerint tehát a professori hivatalt a püspökivel edjűtt nem viselhetvén, szeptembernek 19-dikén ugyan ezen esztendőben a saját szentpéteri reformata ekk-

⁷³ Bági Patay József (1734-1797) tiszáninneni főgondnok.

⁷⁴ Vay József (1750-1821) tiszáninneni főgondnok.

⁷⁵ Szöke Ferenc (1741-1806) gömöri esperes.

lézsiától, amellynek kebelében nem csak született, hanem predikatori hivatalát is (amint fellyebb említett) kezdte és amellynek predikátora ezelőtt kevés-sel meghalálozott, rendes predikátornak meghivattatván, azt annál örömebb fogadta, hogy becses emlékü édes atya is 47 esztendőig viselte ezen hivalt. Minthogy pedig még professori 25 esztendejének valami kitsiny híjja volt, megnyerte azt a nevezett ekklezsiától, hogy az őutánna a következő 1798-dik esztendőben Mártius havának 20-dik napjáig várakozzon: hogy azalatt cursusban lévő tanításait elvégezhesse. Mellyeket ugyan Mártzius 20-dikán, amikor azokat ezelőtt 25 esztendővel kezdett, szerentsésen be is fejezhetett. És Aprilisnek 4-dikén Patakról kiindulván 5-dikén Szentpéterre érkezett és 6-dikán melly is akkor Nagypéntek vala, 1. Kor. Második része két verséből készült tanításával predikatori hivatalát el is kezdte: az úri szent vatsorát is következő Húsvét első napján, a maga már ott functióban levő káplánjával tiszteletes Nyiri Mihály-lal edjűtt kiszolgáltatta. Vissza kelletvén pedig még menni Patakra, ott némelly dolgainak eligazítására, nem elébb, hanem május 21-dikén jöhetett el végképpen Patakról Szentpéterre.

Itt, predikatori hivatalát folytatván és augustusnak 15-dikén néhai méltóságos Báró Vajai Vaji Dániel urat⁷⁶ elpredikálván, amit professor korában is több mint 20 elhunyt első renden volt urak s asszonyok felett tselekedett, a pesti generalis conferentiára (mellyet professor korában is több ízben véghez vitt), magával a mélt. főcurátor úrral Augustus 19-kén elment, onnan visszaérkezvén, september 2-dikán az aszalai újj reformatum templomot, ahoz illő predicationnal, a mitsodások szintén a mostani folyó 1813-dik esztendeig, 30-nál is többre töltene, felszentelte. És 8-ber 11-dik napján, akkori primás Battyány József ő eminentiájának⁷⁷ személyes tiszteletére volt Zsoltzán a sokszor tisztelt méltóságos főcurator úr házánál. Meghalván azomban mártiusnak 6-dik napján 1799-ben néhai főtisztelendő Szathmáry Ábrahám superintendens úr, a superintendensi hivatalnak, mind titulusát, mind egész jövedelmét átvette, és juniუსnak 20-dikán kiindult az Abaúji Tractusban lévő Ekklezsiának canonica visitatiójára, és a bárczai, kassai, vajkóczi, beszteri, bödi, alsó kementzei, szinyei, györkei, felső csáji, alsó csáji, bogdányi, zsadányi, csányi, szkárosi, nádasdi, újvári, pányoki, telki bányai, zsujtai, göntzi és göntz ruszkai ekklezsiákat rész szerint coadjutor curator Kandó Gábor úrral⁷⁸, rész szerint tractualis világi assessor Bárczai Sámuel úrral⁷⁹, és az abaúji tisztelendő esperest Tasnádi Székely Istvánnal⁸⁰ és nótáriussával, Tiszteletes Maklári Jánossal⁸¹ megvizitálván, július 13-dikán, s több következő napjain a pataki examenen jelen volt, és ott a szokás szerint consistoriumot, melly arról nevezetes, hogy abban mind a 3 újj esperestek, akik ebben a qualításban itt jelentek meg legelőször, az esperesti esküvés most készült

⁷⁶ Vajai Vay Dániel (1749-1798).

⁷⁷ Battyány József (1729-1799) esztergomi hercegprímás, Magyarország bíborosa.

⁷⁸ Kandó Gábor (1743-1822).

⁷⁹ Bárczay Sámuel (?-1844).

⁸⁰ Tasnádi Székely István (1746-1800) abaúji esperes.

⁸¹ Maklári János (?-1815) kassai, felsődobszai, majd bőcsi lelkész.

formájával megeskettettek, és a régebbiek is, kik négyen vóltnak, hogy köztök semmi különbség ne legyen, ugyanazon formulát elmondották, sőt maga a feöcurator és a superintendentens is, hogy a magokhoz való bizodalmat annál inkább megerősíthessék, a budai zsinatban megállíttatott esküvés formáját letették.

Ugyanis ez a Tiszán innen lévő Superintendentia magát a házassági dolgok és a Generale Consistoriumon kívül mindenekben, amellyekben tsak lehetett, a budai zsinatnak rendelkezéseihez akarván alkalmaztatni, a maga kebelében találtatott négy régi tractusokból hetet formált, s következésképpen három új esperestéseket állított fel, úgymint a gömörít, a felső borsodit, az alsó borsodit, a tornait, az abaújvárit, az alsó zemplénit és a felső zemplénivel edjesültt ungit. Ezek közzül valók voltak már a fellyebb említett 3 új esperestek, úgy mint az alsó és a felső borsodi és a tornai, mellyek ezelőtt rész szerint az úgynevezetett borsodi, rész szerint az abaúji, rész szerint pedig a zempléni kelletinél nagyobb tractusokban vóltnak feloszolva. A superintendentensnek azért kötelességül tétetett, hogy a 3 új tractusokban új esperesteket iktasson be maga személy szerint, mellyet ő meg is tselekedvén, és a felső borsodiba tisztelendő Fejér András aszalai prédikátort⁸², az alsó borsodiba tisztelendő Vécsey Zsigmond keresztesi prédikátort⁸³ és a tornaiba tisztelendő Nádaskay András körtvélyesi prédikátort⁸⁴ állítván bé, ezek ebben a consistoriumban jelentek meg legelsőben, mint esperestek.

Elvégeztetett az is, hogy esztendőnként a szükség szerint előfordulható particulare consistoriumokon kívül két generale consistorium tarttattassék minden esztendőben, egyik Májusban vagy Juniushban, másik pedig September végén vagy October eleinn. És ebben az utólsóban a candidátusok, kik a magok tractusaikban is megvizsgáltattak, itt már decretorie mind erköltseikre, mind tudományaikra examináltassanak, s akik érdemeseknek taláztatnak, per manuim inpositionem consecráltassanak és hogy ezen utólsóbb vagy consecrationale consistoriumok a 7 tractusokban renddel tartassanak, hogy ezáltal is az egymás közt való egyeség megerősíttessen. Egyszersmind az ez idő alatt tartatott particulare consistoriumoknak protocollumai felolvastassanak. Tartatik ugyan a pataki examen alkalmazosságával is (mellyre rendszerint még a más venerabile superintendentiákból is gyakorta sokan eljönnek), valamely generale consistorium, de amellyben többnyire tsak az ezen collegiumot néző dolgok szoktak pertractáltatni: és az ekklezsiákat illető tárgyak tsupán úgy vétettetnek fel, ha azok semmi késedelmet nem szenvedhetnek. Az új énekeskönyv készítése iránt is nemtsak a budai zsinat tévén rendelést, hanem az 1804-ben Pestenn tartatott generalis concursusból is parantsolatot vévén ezen superintendentia, annak ahoz értő tagjai készítettek is bizonyos énekeket, mellyek 1806-ban az akkor ugyanott tartatott concursus alkalmazosságával az 3 superintendentensek, úgy mint a két Tiszamellyeki és a Túl a Dunai Superintendensek, és a Dunamellyékinék generalis nótáriusa, s némelly világi főurak által megvizsgáltattak, és amellyek ottan helybenhagyódtak, azok már Debreczenben ki is nyomtattattak. Az úgynevezetett Agenda is, melly Pa-

⁸² Fejér András aszalói lelkész, 1799-1807 között felső-borsodi esperes.

⁸³ Vécsey Zsigmond mezőkeresztesi lelkész, 1799-1802 között alsó-borsodi esperes.

⁸⁴ Nádaskay András körtvélyesi lelkész, 1799-1813 között tornai esperes.

takonn már most nyomtatódik, ugyanezen superintendens alatt az egészsz superintendenciának helybehagyásával készült el.

A deficiensek cassája is a Budai Zsinat végezése szerint ebben a superintendenciában ugyanezen superintendens alatt olly móddal állott fel, hogy az esztendőnként bėjövő summának kétharmadrésze, a most magokat tractusaiknak jó tanúbizonyságaikkal bejelentő meghóltt predikátorok és rectorok (minthogy a rectorok is ebben contribuálnak) deficiens maradékaiknak, és még a functiót tovább nem folytatható elerőtelenedett predikátoroknak magoknak is kiosztattván, az egyharmadrész félretevődik, hogy abból idővel valami kevés capitális álljon elő, s esztendőről esztendőre azzal is szaporodjon, hogy az úgynevezetett academica promotiót vett ifjak, ha akademiákra nagy ok nélkül nem mennek, vett jövedelmeknek harmadrészét ezen végre általadni köteleztették. És ez a capitális már Istennek hála egynehány ezerekre reá is ment, s rendes interesre elocalva vagyon. Amellynek az interesse is az elosztandó jövedelemhez adattatik minden esztendőben. A consecratiót megelőző exmissióra való juss, melyet eddig az esperestek gyakorlottak, ennek a superintendensnek adódott vissza, aki azt azomban in casu urgentis necessitatis a seniroknak kérésekre ollykor nekik általengedni szokta. Az ezen superintendens által consecraltattnak száma már a 200-at meghaladja. Van pedig az egész Tiszán innen lévő superintendenciában 363 Mater ekklézsia és 223 Filialis.

És ezek azok a nevezetesebb dolgok, mellyek ezen még mostan is életben lévő superintendensnek közönséges predikatori, professori és püspöki hivatalait illetik.

Ami pedig az ő személy szerint való és különös s házi dolgait nézi: 1773. esztendőben májusnak 12-dikén házassági életre lépett néhai nagy emlékezetű debreczeni reformatus püspök Piskárkosi Szilágyi Sámuel úrnak Anna nevű leányával, akivel 30 esztendőt 3 hónapokat és 6 napokat töltvén, s 4 fijkat és 5 leányokat nemzván, azokból csak két ifjú, ú. m. Gábor és Sámuel és egy leány, Zsuzsánna érhettek emberkort; a többiek Patakonn mind meghalálózván. Gábor világi állapotra igyekezvén, 1801-ben a prokátorságra Pesten fel is esküdt, előbb ugyan 1802-ben Tekintetes nemes Zemplén vmegyének vitze fiscalissává, azután pedig 1810-ben tekintetes nemes Borsod vármegyének assessorává neveztetett ki. Sámuel Pestenn 1803-dik esztendőben orvos doktorrá lévén, orvosi és szemorvosi praxisát részszerint Bétsben, részszerint Németországnak nevezetesebb universitássaiban és ispitályaiban tökéletesítette és 1806-diktól fogva idehaza kedvező szerentsével gyakorlotta, s gyakorolja még most is. Zsuzsánna leánya nemes Zsöldos Károlyhoz ment férjhez Runyában, Gömör vármegyében.

Végezetre nem mulatta azt is el, hogy terhes hivatalai s bajoskodásai között is némelly hasznos munkákkal a tudományokat és nemzeti nyelvének litteraturáját tölle kitelhetőképpen elő ne segéllje; mert már a mint fellyebb említettett akademiákon való léttében két dissertatiókat adott vólt ki illyen czimek alatt:

1 ször Specimen academicum occupatum in illustranda pericopa I. Samuel III. quod Praeside Hermanno Venema in Academia Franeckerana Theolo-

giae Doctoris et Professis P. O. publice defendit Gabr. Fülöp de F. Ör nobilis hungarus. Franequae, 1763.⁸⁵

2 szor Specimen inaugurale theologicum inquirens in nexum vaticiniorum Veteris Testamentio et bona temporalia una serie sistentium, quod sine Praeside pro consequendis in Theologia Doctoratus Honoribus publice defendit Gabr. F. de F. Ör. Trajecti ad Rhenum, 1765.⁸⁶

Idehaza pedig édes anyai nyelvének pallérozására tanultabb nemzetek jóízlésének terjesztésére, némelly frantzia, németh és anglus nyelvekenn készült orignál munkákat magyar nyelven adott ki: tudniillik

- 1 ször** Piktét Benedeknek Erköltsi tudományát 3 kötetekben 8ad rétbén.
- 2 szor** Ugyan ennek 3 apróbb munkájit, melyek az elsőbbnek negyedik kötete gyanánt szolgálnak.
- 3 szor** Mason Jánosnak anglus egyházi szolgának a magunk megismeréséről írott szép munkáját.
- 4 szer** Zimmermann Györgynek a nemzeti büszkeségről készített jeles munkáját.
- 5 ször** Haller Albertnek Uzongját.
- 6 szor** Baudrand frantzia apatúrnak erköltsi keresztyén elmélkedéseit.
- 7 szer** Ugyan Haller Albertnek Voltaire ellen írott leveleit két kötetben.
- 8 szor** Ugyanennek életet és a vallástalanság főbb okait előadó munkátskáját.
- 9 szer** Salzmannnak földi menyországát
- 10 szer** a Budai Zsinat alkalmatosságával a lengyel reformáta ekklézsiáknak egyházi törvényeiket, némelly ugyanott tartatott zsinatoknak actaikkal együtt, németből deák nyelvre fordította és kiadta ilyen czim alatt: Codex Sequum Ecclesiastica.⁸⁷

Ezekenn kívül pedig némelly halotti elmélkedései is ki vagynak nyomtatva. Nyomtatás alá pedig készen vagynak:

⁸⁵ Specimen academicum occupatum in illustranda pericopa I. Samuel III. quod sub auspiciis cl. Hermanni Venema... publice tuebatur. Franequae, 1763.

⁸⁶ Specimen theologicum inaugurale inquirens in nexum vaticiniorum, Messiam ejusque regnum et bona temporalia una serie sistentium. Trajecti ad Rh., 1765.

⁸⁷ Keresztyén erkölcsi tudomány, avagy a szent és kegyes életnek mestersége, Pozsony, 1788. (Pictet után fordítva. P. B. három apróbb munkátskái. Pozsony, 1790–91. Három kötet.) A magunk megismeréséről. Készítette Mason János tudós anglus. Magyarúl kiadta. Pozsony, 1792.

Zimmermann János György a nemzeti büszkeségről. A negyedik nyomtatás szerint ford. Pozsony, 1792.

Uzong, napkeleti történet. Készítette Haller Albert. Pozsony, 1792.

Kegyesség segítő keresztyén erkölcsi elmélkedések. Boudrand Ferencz franczia munkája után németből ford. Pozsony, 1795.

Haller Albertnek a kijelentett vallást Voltér és más némely... hitetlenkedők ellen védelmező levelei. Magyarul. Kassa, 1798–99. Két kötet.

A menyország itt a földön. Kassa, 1806. (Ifjúsági irat. Salzmann után.)

Codex legum ecclesiasticarum. Pozsony, 1791.

- 1 ször** Dogmatica Theologia deák nyelven, amellyen az akkor taníttatni parancsoltatott.
- 2 szor** Faweet Beniámin a melancholiáról.
- 3 szor** Neckernek a vallásnak a külső társaságot néző nagy hasznairól.
- 4 szer** Placette az alamizsnáról.
- 5 ször** Spalding, a Predikátori Hivatalnak hasznairól.
- 6 szor** Gellert Erköltsi letzkéji és más némelly apróbb, de nem verses munkái s körülbelöl 1300 külömbb-külömbbféle alkalmazosságokra írott prédikátiójai, melyeket már Sajószentpéteri prédikátorságában készített.
- 7 szer** R. Sz. B. Gróf Széki Teleky Józsefnek az erős lelkek erőtelenségéről frantzia nyelven írt szép munkátskája.
- 8 szor** Tittman Moralis Theológiája.
- 9 szer** Ammon hasonló foglalatú munkája.
- 10 szer** Halotti elmélkedés Szemere László felett. Kassa, 1787.⁸⁸

Prví superintendenti Predtiskej reformovanej superintendencie - dobové záznamy Gábora Fülep Őriho

Tento príspevok sa zaoberá záznamami Gábora Fülep Őriho (1739-1823) okolo roku 1806. Gábor Fülep Őri bol piatym superintendentom, pomerne neskoro konštituovanej Predtiskej reformovanej superintendencie. Tento rukopis nám predstavuje jeho predchodcov v tejto pozícii, ako aj podmienky a súvislosti vzniku Predtiskej superintendencie, ktoré doteraz neboli pre historiografiu známe. Okrem toho je možné v rukopise nájsť informácie o samotnom autorovi, o jeho dlhej a úspešnej peregrinácii, o pôsobení na poste profesora teológie v Blatnom Potoku, ako aj o pôsobení na poste reformovaného superintendenta. V tejto štúdii nechýbajú ani pomerne podrobné záznamy osobného charakteru, ale aj ďalšie zápisy týkajúce sa napríklad: priebehu vymedzovania hraníc jednotlivých seniorátov Predtiskej superintendencie, informácie o založení tzv. cassa deficiensi, reforma vzdelávania na blatnopotockom kolégiu, či aj ťažkosti súvisiace so stabilizáciou a udomácnením funkcie superintendenta-biskupa.

⁸⁸ Halotti elmélkedés Szemere László felett. Kassa, 1787. (Az itt felsorolt többi írása nem jelent meg.)

ÚZEMNÉ SLOVACIKÁ V POZOSTALOSTI GREGORA TARKOVIČA¹

Marcela DOMENOVÁ

Territorial Slovacia in the Personal Inheritance of Gregor Tarkovič

*The paper represents a partial outcome of the research in the field of reconstructing the historical source of 1841. The author focuses on the documents that are believed to have been a part of the personal book collection of the first Prešov bishop Gregor Tarkovič (1745 – 1841), based on the 1841 catalogue called *Cathalogus librorum*. The author follows the research carried out by Jozef Šelepec, she supports and disproves possible conclusions. In the paper, the author analyses territorial Slovak documents printed in the Slovak towns, namely in Bratislava, Levoča, Košice, Prešov and Trnava. The paper presents authors of documents, their contents - theme, language, printers. The paper, on the basis of available library aids, also represents an attempt to verify and give evidence on the presence of the documents in the historical Eparchial Library, in which the documents were been incorporated after the bishop's death.*

Keywords: Gregor Tarkovič, book catalogue, Eparchial library, slovacia, book culture, Prešov, Greek-Catholic Church.

Problematike vzniku prešovskej eparchie,² ako aj Eparchiálnej knižnice³ či osobnej knižnice cirkevného hodnostára Gregora Tarkoviča (1754, Pasika, Ukrajina – 1841, Prešov) sa už v minulosti (najmä J. Šelepec),⁴ ako aj nami venovala čiastočná pozornosť.⁵ Výskum však nie je ukončený a navyše poukázal na potrebu konfrontácie niektorých dedukcií s realitou, s nateraz dostupnými knižničnými pomôckami.

Aktuálne prezentujeme parciálny výstup k problematike rekonštrukcie prameňa – *Cathalogus librorum Post mortem Illustrissimi Domini Episcopi G[raeci] Ritus Catholicorum Eperiejessis Gregorii condam Tarkovics in Residentia Epis-*

¹ Štúdia je výstupom z projektu VEGA č. 1/0651/19, *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska*.

² Celkovo CORANIČ, J. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. 526, [4] s. ISBN 978-80-86074-30-6 (ďalej ako CORANIČ, J. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, s.).

³ Najrelevantnejšie REPČÁK, J. Diecézna knižnica v Prešove a jej katalógy. In *Nové obzory*, roč. 8, 1966, s. 238-263 (ďalej ako REPČÁK, J. *Diecézna knižnica v Prešove a jej katalógy*, s.).

⁴ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*. Prešov: Štátna vedecká knižnica, 2003. 112, [2] s. ISBN 80-85734-48-6 (ďalej ako ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, s./č.).

⁵ DOMENOVÁ, M. - OLŠAVSKÁ, G. „*Cathalogus Librorum*“ Gregora Tarkoviča z roku 1841. In *Liber – verbum – monumentumque II. (konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2019, s. 121-129. ISBN 978-80-89614-63-9 (ďalej ako DOMENOVÁ, M., OLŠAVSKÁ, G. „*Cathalogus Librorum*“ Gregora Tarkoviča z roku 1841, s.); DOMENOVÁ, M. Slaviká (s dôrazom na územné poloniká) v knižnici biskupa Gregora Tarkoviča (1745 – 1841). In *Res Gestae* (v tlači).

*copali invientorum...*⁶ (ďalej ako *Catalogus librorum*) z roku 1841, ktorý predstavuje rukopisný dokument spísaný po smrti eparchu (16. 1. 1841, pochovaný v krypte gréckokatolíckej katedrály – dnes Katedrálny chrám sv. Jána Krstiteľa v Prešove), a bol vyhotovený neznámou osobou. Tento katalóg kníh obsahuje záznamy radené najskôr náhodne, tak ako boli knihy – dokumenty z osobnej knižnice niekde v priestoroch (rezidencie) biskupstva zložené, nerešpektuje ani abecedný alebo tematický princíp. Obsahuje celkovo 712 záznamov dokumentov, v prepočte ide približne o 1 101 zväzkov. Štatistika nie je presná, práve pre podobu a evidenciu záznamov.⁷ Opakovane nevylučujeme existenciu iného, podobného zoznamu (katalógu) kníh z osobnej pozostalosti G. Tarkoviča, s ktorým pracoval J. Šelepec a na ktorý sa pri výskume komparačne odvolávame.⁸ Ten vo svojom výstupe, ktorý považujeme za nateraz neprekonaný, jednotlivé identifikované tituly nečísoval, neuviedol pôvodné číslo v jemu dostupnom katalógu (rovnako je to v katalógu z roku 1841) a ani neodkazoval na Eparchiálnu knižnicu – signatúru, pod ktorou dedukoval, že ním uvádzaný dokument v nej existuje aj v súčasnosti. Uvádza celkovo 729 záznamov,⁹ celkový počet dokumentov v niekdajšej Tarkovičovej knižnici odhadol na 1 152 výtlačkov tlačí a drobných tlačí.

G. Tarkovič predstavoval v danej dobe vhodný prototyp osobnosti na svojom poste, či už pre svoje vzdelanostné predpoklady, nábožnosť a osobné predispozície. Videl i nutnosť nielen zorganizovať novovzniknutú eparchiu, počas svojho vedenia (1818 – 1841, vysvätený a inštalovaný 1821) ju hmotne zabezpečiť. S rezidenciou v Prešove (kde žil od roku 1820) však spájal aj potrebu vybudovať knižnicu eparchie s primárnym záujmom pozdvihnúť vedomostný a teologický rast kléru. Známe je aj jeho pôsobenie na poste cenzora slovanských kníh,¹⁰ zredivovanie Svätého písma (v cirkevnej slovančine¹¹) alebo parciálne vydavateľské

⁶ *Catalogus Librorum Post mortem Illustrissimi Domini Episcopi GRitus Catholicorum Eperiejessis Gregorii condam Tarkovics in Residentia Episcopali invientorum ac ad fundum Instructum spectantium (respective Bibliothecae Episcopae Dioecesanae adnexorum)*, s. l. [Prešov] [1841], 12 listov (= 24 s.), bez väzby, 38,5 x 25 cm. Zdroj: ŠVKPO, sign. HD 34.

⁷ Údaje sú podľa záhlavia radené v tabuľke a v tejto podobe: poradové číslo záznamu – arabskou číslou; názov/incipit dokumentu, ojedinelo je doplnený o jazyk publikácie alebo autora; počet výtlačkov/zväzkov. Bližšie DOMENOVÁ, M., OLŠAVSKÁ, G. „*Catalogus Librorum*“ Gregora Tarkoviča z roku 1841, s. 123-125.

⁸ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, s. 8. Zdroj (sign.) a miesto uloženia (archív/knižnica) v publikácii autor neuvádza. Okrem toho podobný exemplár súpisu kníh G. Tarkoviča sme našli počas výskumu v: Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov, Historický archív (AGAP), čaká na preskúmanie.

⁹ Číslovanie je urobené nami sekundárne. V štúdiu budeme uvádzať poradové číslo v hranatej zátvorke.

¹⁰ Časové ohraničenie nie je všade zhodné. Uvádzajú sa roky 1803 – 1813. Bližšie o osobnosti *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. VI., T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 27. ISBN 80-7090-111-X (ďalej ako *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. VI., T – Ž, s.).

¹¹ Podľa P. Šturáka v staroslovienskom jazyku. ŠTURÁK, P. *Biskup Gregor Tarkovič (1745 – 1841)*. Dostupné online http://www.grkatpo.sk/?gregor_tarkovic [cit. 2020-05-10]. Porovnaj aj CORANIČ, J. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*, s. 107.

aktivity (katechizmu).¹² Tieto aktivity neboli doteraz prakticky prebádané a vyhodnotené. Rovnako otvorená ostala aj otázka, čo čítal G. Tarkovič, ako budoval svoju osobnú knižnicu, čo do nej zaradil; či okrem náboženskej, teologickej spisby a bohosloveckých kníh obsahovala aj iné témy a žánre; či niečo z ním preferovaného čítania v gréckom a cirkevnoslovanskom jazyku našlo odozvu aj v jeho knižnici; či a do akej miery sledoval a zaujímal sa o spisbu zo slovenských oficín alebo inojazyčné diela európskej proveniencie. V jeho knižnici sa nateraz nenašli – nepotvrdili (podľa súpisu z 1841) ani jeho vlastné diela.¹³ Rovnako ani dostupné knižničné pomôcky k Eparchiálnej knižnici nedoložili výskyt jeho vlastných diel vo fonde tejto unikátnej cirkevnej historickej knižnice. Mecénom a podporovateľom knižnice bol Ján (Baptista) Kováč (1764, Eger – 1834, Wien), s právnickým vzdelaním, ktorý sa živil ako vychovávateľ a ktorý v jej počiatkoch knižnici daroval 1 200 zväzkov, medzi ktorými boli nielen knihy, ale aj mapy či iné tlačoviny (1819).¹⁴ Aj vďaka nemu Eparchiálna knižnica v prameňoch, literatúre i v súčasnosti nesie (neoficiálne) jeho meno či prívlastok používaný v rôznych podobách.¹⁵ Možno konštatovať, že ani tomuto daru – základine sa nevenovala hlbšia analytická pozornosť, a v súčasnosti by si jeho dar zaslúžil prejsť aj obsahovou aj fyzickou revíziou.¹⁶ Napokon, veď podľa zakladacej listiny sa mala stať verejnou knižnicou (v stanovených dňoch/termínoch slúžiť aj čitateľom mimo kléru bez rozdielu náboženstva a národnosti) a vo fonde Eparchiálnej knižnice nájdeme zastúpené viaceré vedné odbory, vrátane slovanskej literatúry,¹⁷ ktoré môžu slúžiť bádateľom aj v dnešnej dobe.

¹² Blížišie o osobnosti *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. VI., T – Ž., s. 27. PAŠTEKA, J. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, stl. 1370. ISBN 80-7114-300-6; *Magyar Katolikus Lexikon*. Dostupné online <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tarkovics.html> [cit. 2020-05-29]; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, s. 5 (11. 11. 1754).

¹³ ŠVKPO, Historické fondy, sign. HD 34.

¹⁴ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. 3., K – L. Martin: Matica slovenská, 1989, s. 50. ISBN 80-7090-019-9 (ďalej ako *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. 3., K – L., s.). REPČÁK, J. *Diecézná knižnica v Prešove a jej katalógy*, s. 248. Viac aj samotný Duchnovič v rukopisnom diele o dejinách biskupstva. Pozri. Ep., sign. (Chronologica Historia almae Dioecesis Eperjessiensis...). Bádateľom je preklad dostupný vo viacerých jazykoch. Pozri o knižnici a dare ako aj fundáciách DUCHNOVIČ, A. *The History of the Eparchy of Prjašev. Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar., OŠBM*. 2. ed. Rome: PP. Basiliani, 1971, s. 60-65.

¹⁵ Najnovšie k problematike názvu DOMENOVÁ, M. Slaviká (s dôrazom na územné poloniká) v knižnici biskupa Gregora Tarkoviča (1745 – 1841). In *Res Gestae* (rukopis v tlači).

¹⁶ REPČÁK, J. *Diecézná knižnica v Prešove a jej katalógy*, s. 239, 248, 253. Denník knižnice viedol knihovník Ján Lacko v rokoch 1819 – 1829. (*Diaria...*), išlo o rukopis. Z rokov 1819 – 1897 poznáme 7 katalógov knižnice. Prvý sa viaže na knižný dar J. B. Kováča.

¹⁷ GLEVAŇÁK, M. Liturgické knihy v knižnom fonde Eparchiálnej knižnice. In *Sumár cyrilských historických kníh a rukopisov v Bibliotéke Kovacsiana v sráve GTF PU*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s.75-77. ISBN 978-80-555-1417-8. Slovanská literatúra sa mala do fondu dostať neskôr. REPČÁK, J. Vývoj knižnej kultúry. In SEDLÁK, I. a kol. *Dejiny Prešova 1*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 260.

Územné slovaciká v Tarkovičovej knižnici

Keďže nová eparchia mala sídlo v Prešove a rovnako relevantnú časť života strávil v Prešove samotný eparcha, vyvstala otázka, či G. Tarkovič vlastnil vo svojej knižnici nielen slavistickú, rusínsku, cirkevnoslovanskú spisbu,¹⁸ prípadne zahraničnú či inojazyčnú spisbu a v akej skladbe,¹⁹ ale aj knižnú produkciu, ktorú vyprodukovali oficíny, vydavatelia zo súčasného územia Slovenska, resp. východného Slovenska. Rovnako sa vynára otázka, aké bolo ich obsahové – tematické hľadisko. Obmedzil sa výlučne na to, čo bolo spojené s jeho prácou (teológia, kresťanská spisba, jezuitskí autori – keďže vieme, že sa chcel pôvodne stať jezuitom, no rád bol zrušený)? Aké bolo jazykové zastúpenie titulov, išlo len o latiniká?

Prepisy názvov titulov nechávame v takej podobe, ako ich uvádza *Catalogus librorum*, sčasti J. Šelepca²⁰ a pri bližšej identifikácii aj dostupné zdroje (online zdroje, literatúra, knižničné katalógy a pomôcky²¹ – pričom možno uviesť, že medzi nimi sledujeme rozdiely podľa času ich vzniku).²² V prípade väčších odchýlok upozorňujeme na nezrovnalosti. Rovnako sa snažíme overiť, či tituly, ktoré J. Šelepca identifikoval a zaradil do niekdajšej Tarkovičovej knižnice (v roku 2003), naozaj existujú a či sa zaevidovali aj do Eparchiálnej knižnice. Časť výskumu – dedukcií vieme podporiť (Tabuľka č. 2, 3), časť však negujeme. Ďalší výskum (najskôr už nie náš) sa bude viazať aj na fyzické overenie existencie doložených titulov vo fonde Eparchiálnej knižnice v súčasnosti.

Podľa staršieho výskumu J. Šelepca sme aktuálne identifikovali nateraz 79 záznamov, ktoré by poukazovali na dokumenty vyprodukované na Slovensku, čo je v porovnaní s inými slavistickými dokumentmi²³ dosť vysoký ukazovateľ, t. j. cca 11,1 % z celkového počtu (712 záznamov, podľa nášho exemplára *Catalogus librorum*). Možno konštatovať, že identifikované územné slovaciká boli vyprodukované vo viacerých slovenských oficínach, a to menovite v mestách Trnava (34 záznamov), Bratislava (21 záznamov), Košice (18 záznamov), výnimočne Prešov (3 záznamy), Levoča (2 záznamy)²⁴ a Komárno (1 záznam). Okrem nich evidujeme ešte niekoľko jednotiek, ktoré vyšli v kombinácii 2 slovenských (3 záznamy) alebo slovensko-maďarských miest (2 záznamy). Tie, ktoré vyšli v takejto kombinácii,

¹⁸ Čiastočné predstavenie týchto titulov v eparchii urobil kolektív autorov. Išlo o tlače aj o rukopisy. *Sumár cyrilských historických kníh a rukopisov v Bibliotéke Kovacsiana v správe GTF PU*. Eds. Vojtech Boháč, Martin Tkáč. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015. 111 s. ISBN 978-80-555-1417-8. No ich vlastníctvo G. Tarkovičom je preukázané len na niekoľkých jednotlivinách. Na základe uvedenia signatúry ich cez náš výskum alebo výskum Dr. J. Šelepca predbežne priradzujeme do niekdajšej knižnice eparchu.

¹⁹ V sonde DOMENOVÁ, M., OLŠAVSKÁ, G. „*Catalogus Librorum*“ Gregora Tarkoviča z roku 1841, s. 126-128.

²⁰ V poznámkovom aparáte ich uvádzame čo najúplnejšie, aby nespôsobili neprehľadnosť v textovej časti štúdie.

²¹ Najmä: REPČÁK, J. *Bibliotheca dioeciesiana, Prešov: abecedný menný katalóg*. Prešov: Slovenská obecná knižnica, [1942]. Nestr. lístkovnica z obdobia konfiškácie fondu.

²² Práca s dokumentom – fyzicky pri ďalšom výskume môže tieto poznatky modifikovať.

²³ Nateraz podľa výskumu vieme doložiť aj územné rusiká (cca 9,3 %), ukrajiniká (cca 1,97 %), poloniká (cca 1,5 %), bohemiká (cca 1,5 %).

²⁴ Jeden z nich najskôr nebude tlač z Levoče, na čo ešte poukážeme.

predstavujú teda ďalších päť záznamov, ktoré sme nezahrnuli do vyššie uvedene-
ného počtu, ale aj starších výskumov,²⁵ a teda ide už o 84 záznamov a navýšenie
na 11,8 %, na čo v rámci analýzy rovnako poukážeme.

Tabuľka 1. *Prehľad nateraz predpokladaných územných slovacík podľa (rekon-
štrukcie) Cathalogus librorum... 1841*

Lokalita	Počet záznamov	Časové ohraničenie
Bratislava	21	1629 – 1839
Komárno	1	1791
Košice	18	1730 – 1841
Levoča	2	1669 – 1819
Prešov	3	1820 – 1841
Trnava	34	1675 – 1803
Dve (a viac) miesta vydania	5	1777 – 1795

Tabuľka vychádza zo starších výskumov, no ako poukazuje náš výskum, údaje
– proveniencie v nej nebudú preukazné, na čo poukazujeme v rámci nasledujúcej
časti štúdie.

Trnava

V rámci miest vydania dominuje Trnava. Ide nateraz o 34 záznamov, pri-
čom počet titulov by sa mohol odhadnúť na 36 zväzkov. Spadajú podľa vročenia
do rokov 1675 – 1803, ide teda o cca 4,8 % záznamov. Najviac záznamov je z 18.
storočia (32), po jednom zázname je doložené 17. a 19. storočie. Z pohľadu jazy-
ka tlačí dominuje latinská spisba. Výnimočne ide o preklad do latinčiny z iného
jazyka, napríklad z francúzskeho (v roku 1753). Ojedinelý je výskyt hungarík (2
záznamy, z rokov 1760 a 1763), pričom jeden je prekladom z taliančiny (rok 1763),
germaník (2 záznamy, z rokov 1675 a 1782), ale aj o tlače v slovenskom (resp.
slovakizovanom) jazyku (2 záznamy, z rokov 1718, 1802 – 1803), pričom v tom
druhom prípade ide o preklad z nemčiny. Výnimočné sú viacjazyčné publikácie,
napríklad z latinčiny a gréčtiny (ako gramatika z roku 1756²⁶). V troch už uvede-
ných prípadoch ide o preklady, ktoré rovnako bližšie predstavíme.

G. Tarkovič mohol získať staršie – pre neho už historické tituly (zo 16. – 17.
storočia) darom či zbieraním a preto sú výnimočné. Titul Kurtzer, und wahrhaf-
ter Berichts-Ausszug... vyšiel najskôr v Trnave v roku 1675 (bez tlačiaru)²⁷ a J.

²⁵ DOMENOVÁ, M. Slaviká (s dôrazom na územné poloniká) v knižnici biskupa Gregora Tarko-
viča (1745 – 1841). In *Res Gestae* (rukopis v tlači).

²⁶ Cathalogus librorum z r. 1841: č. 392(?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [131], ako:
Compendiaria graecae grammatices institutio, in usum seminarii Patavini multo, quam antea,
emendatior, atque auctior. Adjectae sunt radices linguae graecae. - Tyrnaviae: Typ. academicis
soc. Jesu, 1756.- 8, 328 s. Pričom ale titul z daného roku a vytlačený v Eparchiálnej knižnici sa
dnes nenachádza. Evidujeme napr. vydanie Compendiaria graecae grammatices institutio...,
Patavium 1751 alebo Vindobona 1786. Pozri Ep., dign. 2245, 2281. Vydanie z trnavské z r. 1756
evidujeme v Kolegiálnej knižnici v Prešove.

²⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [341], ako: Labžanský, Ján: Kurtzer, und wahrhaf-
ter Berichts-Ausszug. Womit Vnverholen vnd sonneklar erwisen wird, dass die in Königriech

Šelepec ho pripisuje Jánovi Labžanskému (János Labsánszky) – tajomníkovi arcibiskupa Juraja Selepčénioho (Szelepcsény, 1595 – 1685). Nateraz knihu vieme fyzicky doložiť.²⁸

Pri trnavskej produkcii dominujú tlače z 18. storočia. Viacero titulov k oblasti náboženstva, teológie – rímskokatolíckej konfesie. Z oblasti patristiky ide o dielo jezuitu, univerzitného profesora, doktora teológie Jána Prileského (1709 – 1790), ktorý postupne pôsobil na kolégiu a univerzite v Trnave, Grazi i v Košiciach.²⁹ *Notitia Sanctorum Patrum...* z roku 1753,³⁰ ktorú vytlačila rovnako Akademická tlačiareň (1640 – 1773)³¹ – tá pritom má v sledovanej doloženej produkcii dominantné miesto, a v podstate v danom čase pôsobila ako jediná tlačiareň v meste, čo bude vidieť v nasledujúcich doložených ukážkach. Titul sa zachoval dodnes.³²

Zastúpenie v jeho knižnici mala aj spisba cirkevných otcov, svätcov a teológov. Príkladom je dielo cirkevného otca Thascia Caecilia Cypriana (cca 200 – 258) a jeho listy – *Epistolae...*, Trnava, Akademická tlačiareň 1755, ktorá by sa fyzicky mala zachovať dodnes.³³ Patristika je zastúpená napríklad sv. Hieronymom

Hungarn Vn-Katholische Praedicanten nich in Ansehen der Religion, sondern der Rebellior vnd Auffruhr wegen abgesetzt, vnd dess Königreichs verwiesen:... und rechtmässig veurtheilet worden. So einem... Delegirten Königlichen Gericht zu Presburg zugeschrieben, Vnd Durch eben Hochgedachten... Delegirten Gerichts-Secretarium... verfasst worden... – /Trnava:/ Gedruckt zu Turnau, im Monar Martion An. 1675. – 50 s.

Najskôr/správne: Kurtzer und wahrhafter Berichts-Auszug, Womit Unverholen, und Sonnenklar erwiesen wird, dasz die im Königreich Hungarn Un-Catholische Praedicanten nicht in Ansehen der Religion, sondern der Rebellion und Auffruhr wegen abgesetzt, und desz Königreichs verwiesen: auch nicht weniger ersterwendte Praedicanten nicht insgesamt; sondern ein jeder jnsonderheit gerichtlich hier in Sachen überwiesen, geurtheilet, und rechtmässig verurtheilet worden, so einem Hochlöbl; Delegirten Königlichen Gericht zu Presburg zugeschrieben, Und Durch eben Hochgedachten Hochlöblichen Delegirten Gerichts-Secretarium, so Ambts wegen völligen Verlauff persöhnlich beygewohnet, auch alles und jedes selbst treulich in die Feder übernommen, verfasset worden. Türrnau, im Monat Martio An. 1675. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/l-940D4/labsanszky-janos-94103/> [cit. 2020-06-11].

²⁸ Evidovaná pod názvom – incipitom (Kirtzer): Kurtzer und wahrhafter Berichts-Auszug, ... Tāttnau, b. n. 1675. 50 s. Ep., sign. 3694.

²⁹ Boli rektorom Pázmánea vo Viedni, seminára v Trnave, rektorom kolégia v Budíne. Riadil i univerzitnú tlačiareň v Trnave. Viac *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. IV., M – Q. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 543. ISBN 80-7090-070-9 (ďalej ako *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. IV., M – Q, s.).

³⁰ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Prileszky, Joan Bapt. *Notitia sanctorum patrum, qui duobus primis ecclesiae seculis floruerunt.* – Tyrnaviae. Typis academicis soc. Jesu, 1753. – 6, 522 s.

³¹ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava – Martin : Univerzitná knižnica ; Zväz polygrafie na Slovensku ; Matica slovenská, 1997, s. 126. ISBN 80-85170-25-6 (ďalej ako BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s.).

³² *Catalogus librorum* z r. 1841: č. (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [508]; Ep., sign. 427, (sign. 2222 nevieme doložiť, nachádzame výskyt len v 1 pomôcke). Ako Prileszky, Joannes vid' *Notitia*, t. j. *Notitia sanctorum patrum, Qui Duobus primis Ecclesiae Seculis floruerunt...* Tyrnaviae 1753.

³³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 223; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [141], ako: Cypriani, D. *Caecilii: Epistolae...* – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu, 1755. – 14, 380, l. s. Ep. sign. 3042. V klasickej lístkovnici nie je titul evidovaný.

(340/ 347 – 419/420) a jeho trojdílnym dielom *Epitomae selectae...* – vybrané listy, najskôr ide o Sancti Hieronymi Presbyteri *Epistolae Selectae In tres libros novo ordine distributae, Et A D. Petro Canisio...* Súpis – *Catalogus librorum* z roku 1841 eviduje len jeden zväzok (bez vročenia). J. Šelepec tlač rovnako nedatoval, predpokladá 1. diel.³⁴ Dnes odhadujeme, že ide o titul z roku 1762, vytlačený Akademickou tlačiarňou.³⁵ Malo by ísť v tomto prípade najskôr o 1. diel. Pracoval na ňom už na inom mieste spomenutý Peter Canisius (úvod, komentáre) v participácii s Jozefom Cathalanom. Nevylučujeme, že 2. a 3. diel by mohli byť radené ako príväzky. Predpokladáme, že titul sa zachoval v Prešove dodnes, pričom knižničná pomôcka (lístkovnica) eviduje dielo ako trojdielne. Na jeho vzniku mal podiel aj Adam Graffenperger, Karol Roth a Ľudovít Csapodus.³⁶ Sv. Peter Chrysologus (406 – 450) bol biskupom v Ravenne a bol známy svojou kazateľskou činnosťou, vysvetľovaním biblických textov. Dokázal to stručne a výstižne, no s teologicky bohatými obrazmi. Titul *Chrysologi, Divi Petri, sermones aurei CLXXVI...* z roku 1749, z produkcie Akademickej tlačiarne,³⁷ v 1. zväzku (podľa *Catalogus librorum*), predstavuje najskôr dvojdielny titul *Sermones Aurei...*, ktorý je spolu zviazaný v konvolúte.³⁸ Nielen 1. diel³⁹ (obsahuje 85 textov, kázní, ako aj životopis osobnosti – autora), ale aj 2. diel (obsahujúci 91 textov) vyšiel v roku 1749⁴⁰ a obsahuje predmetové registre pre celý konvolút. Existenciu

³⁴ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Hieronymus. *Epistolae selectae in tres libros novo ordine distributae a Petro Canisio... auctae notisque illustratae a Josepho Catalano. Liber I. Auditoribus oblatas, dum assertiones theologicas... in... Universitate Tyrnaviensi... publice propugnaret... Nicolaus Battyovics... ex prelectionibus Caroli Roth et Ludovici Csapodi.* – Tyrnaviae: Typ. Acad. – 6, 15, 164, 12 s.

³⁵ ZELLIGER, A. *Pantheon Tyrnaviense...*, s. 128, <https://www.abebooks.com/>, <http://sclib.svkk.sk> [cit. 2020-06-22].

³⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 592 (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [247]. Ep., sign. 804. Evidované pod Hieronymus – svätý: S. Hieronymi *epistolae selectae in tres libros novo ordine distributae...* Tyrnaviae, typis Collegii academici soc. Jesu, 1762. Lib. 1.: (4), 40, 164, (12) s.; Lib. 2.: 8, 457, (31) s.; Lib. 3.: 4, 287, (13) s.

³⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Chrysologi, Divi Petri, sermones aurei CLXXVI. in evangelia de dominicis et festis aliquot solennioribus totius anni insignes et pervetusti. Cum triplici indice evangelicorum et epistolarum. 2t. – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu, 1749. – Tom I. 8, 384 s., Tom II. 378, 5 s.

³⁸ Daný 2. diel môže byť radený ako príväzok, preto šlo aj vtedy najskôr o 2 diela v 1 zv., čo si zapisovateľ z roku 1841 ani nevšimol, a teda šlo o konvolút.

³⁹ Najskôr 1 diel – *Sermones Aurei. Tomulus Primus: Divi Petri Chrysologi Archi – Episcopi Ravennatis, Viri eruditissimi atque Sanctissimi, Sermones Aurei CLXXVI.* In *Evangelia De Dominicis & festis aliquot solennioribus totius anni, insignes & pervetusti, Cum triplici Indice, Evangeliorum (et) Epistolarum, Locorum S. Scripturae, Rerumque (et) Verborum in lucem editi. Tomulus Primus, Sermones 85. Complectens.* Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1749. Prevzaté z: <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000000281> [cit. 2020-05-01].

⁴⁰ *Sermones Aurei. Tomulus Secundus: Divi Petri Chrysologi Archi – Episcopi Ravennatis, Viri eruditissimi atque Sanctissimi, Sermones Aurei CLXXVI.* In *Evangelia De Dominicis & festis aliquot solennioribus totius anni, insignes & pervetusti, Cum triplici Indice, Evangeliorum (et) Epistolarum, Locorum S. Scripturae, Rerumque (et) Verborum in lucem editi. Tomulus Secundus, Sermones Residuos 91. Addita In Calce Epistola Ad Eutychem Complectens.* Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1749. Porovnaj online zdroj: <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000000282> [cit. 2020-05-01].

– zachovanie diela je potrebné preveriť, nateraz ho nevieme doložiť⁴¹ a možno sa do Eparchiálnej knižnice – fondu titul ani nezaradil. Od sv. Františka Saleského (1567 – 1622) sa v Eparchiálnej knižnici zachovala Philothea Seu Introductio Ad Vitam Spiritualem... Akademická tlačiareň 1753.⁴² Pôvodný text tzv. vyučovanie k pobožnému životu, obsahujúci i meditácie/rozjímania, preložil z francúzštiny do latinčiny Martin Martinez. Tlač sa zachovala v Prešove dodnes.⁴³

Príkladom na inú tlač identifikovanú cez *Catalogus librorum* s prepojením na cirkevné dejiny, dokumenty z koncilu v Nicei je tlač *Acta...* z roku 1750,⁴⁴ ktorú vytlačila jezuitská Akademická tlačiareň – no nevieme ju fyzicky dnes doložiť, alebo titul označený ako katechizmus z dekrétov Tridentského koncilu (*Catechismus ex decreto...*) určený pre klérus z roku 1762,⁴⁵ vytlačený rovnako v Akademickej tlačiarňi. Titul by sa mal fyzicky zachovať dodnes,⁴⁶ no je treba uviesť, že v Eparchiálnej knižnici sa eviduje aj iné vydanie z roku 1775.⁴⁷ Prečo sa J. Šelepec priklonil k vydaniu z roku 1762, nevieme. Zastúpená je aj biblická exegéza, praktická a morálna teológia autora Nicolasa de Hannappesa (cca 1225 – 1291) pre pastorálne potreby *Exempla Biblica In Materias Morales distributa, olim conscripta...* Akademická tlačiareň 1742.⁴⁸ Toto vydanie však nepoznáme. V Eparchiálnej knižnici nateraz vieme doložiť len iné vydania danej práce v Trnave z roku 1752 a 1781,⁴⁹ ktoré pozná aj A. Zelliger.⁵⁰

⁴¹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 531; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [275]. Neevidujú ho dostupné pomôcky (súpis z r. 1942, klasická lístkovnica).

⁴² Šelepec ako: Sales, Franc. Philotea seu introductio ad vitam spiritualem, authore... gallico idiomate conscripta: subinde in lingvam latinam translata per D. Martinum Martinez. – Tyrnaviae: Typis acad. soc. Jesu, 1753. – 2, 432, 2 s.

⁴³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 510; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [547]; Ep., sign. 2463. V lístkovnici – knižničnej pomôcke ho dnes nevieme doložiť.

⁴⁴ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [2], ako: *Acta concili Nicaeni ex conciliorum collectione regia maxim.* – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu. – 1750. 11, 437, 2 s.

⁴⁵ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [122], ako: *Catechismus ex decreto ss. concilii Tridentini. Ad parochos S. Pii V. pont. max. jussu editus, cels. principe franc. e com. Barkóczy archiepischo Strigoniense mandato in usum cleri sui recusus. Editio epistola pastorali cels. praesulis, et prolegomenis ornata.* – Tyrnaviae: Typ. colleg. acad. soc. Jesu, 1762. – 43, 741, 47 s.

⁴⁶ Ep., sign. 3527b, pod *Catechismus: Catechismus ex decreto ss. concilii Tridentini ad parochos...* Tyrnavia, typis collegii Academici soc. Jesu. 1762. (86), 741, (47) s.

⁴⁷ Zdroj: Ep., sign. 2214.

⁴⁸ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Hanapi, Nicolaus. *Exempla biblica in materias morales distributa, olim conscripta a...* N.H. Nunc vero post complures hujus aurei operis factas editione, in diversis locis, ac temporibus, in ordinem alphabeticum redacta, ac novis aliquot titulis aucta. Opus omnibus verbi divini praeconibus utilissimum. – Tyrnaviae: Typ. academicis soc. Jesu, 1742. – 9, 440, 2 s.

⁴⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 621; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [237]. Ep., sign. 1057a (rok 1781), 4247 (rok 1752).

⁵⁰ *Pantheon Tyrnaviense: Bibliographicam continens recensionem operum typis tyrnaviensibus aa. 1578 – 1930. Editorum, iconibus nonnullis illustratum.* Ed. Aloysius Zelliger. Tyrnaviae: Typis Soc. S. Adalberti, 1931, s. 98 (ďalej ako ZELLIGER, A. *Pantheon Tyrnaviense...*, s.).

Dielo *Manuale controversisticum seu methodus compendiosa, veritatem fidei catholicae...* Akademická tlačiareň 1745⁵¹ z oblasti polemickej teológie a obrany katolíckej konfesie sa spája s menom František Hertzig (1674 – 1732).⁵² Je možno potrebné spomenúť, že o dielo sa G. Tarkovič zaujímal aj preto, lebo na konci bol radený „Appendix De Schismate Ruthenorum Non Unitorum“. V súpise knižnice z roku 1841 sa vyskytuje záznam dvakrát – buď omylom alebo mohol G. Tarkovič vlastniť dva exempláre, resp. mohol vlastniť aj rôzne vydania jedného diela, čo ostáva v teoretickej rovine naďalej. Tlač by sa mala zachovať v Prešove do súčasnosti naozaj v dvoch exemplároch, a to vydanie z roku 1745.⁵³ Podľa pomôcok k Eparchiálnej knižnici evidujeme titul aj v 3. exemplári, no titulný list je poškodený a bližšie identifikačné údaje nepoznáme.⁵⁴

Jezuita rakúskeho pôvodu, profesor teológie a filozofie Tobias Lohler (1619 – 1697)⁵⁵ sa spája s praktickým dielom *Tabulae directivae divini officij...* Akademická tlačiareň (faktor Andrej Juraj Roden, činný 1713 – 1715⁵⁶) Trnava 1715.⁵⁷ Tento titul nevieme nateraz doložiť fyzicky.⁵⁸ Cirkevné dejiny, resp. problematika svätej rodiny je zachytená v diele *Historia Familiae Sacrae Ex Antiquis Monumentis Collecta...* Akademická tlačiareň 1748.⁵⁹ Jej autorom bol Antonio Sandini (1692 – 1730),⁶⁰ v tom čase kustód knižnice seminára v Padove. Tlač vyšla viackrát, a rovnako viackrát ju evidujeme aj v Eparchiálnej knižnici. Podľa J. Šelepca mal G. Tarkovič vlastniť tento trnavský exemplár z roku 1749. Ten sa zachoval dodnes,

⁵¹ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Hertzig, Franc. *Manuale controversisticum seu methodus compendiosa, veritatem fidei catholicae contra errores oppositos nervose propagandi. In commodum praeprimis ad animarum curam aspirantium elucubrata.* – Tyrnaviae: Typ. academicis soc. Jesu, 1745. 476 s.

⁵² Meno a roky prevzaté podľa <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000007959/TOC>.

⁵³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 523; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [245]. Ep., sign. 2141 (rozsah (6), 476 s.), sign. 2457 (rozsah 476 s.).

⁵⁴ Ep., sign. 4211.

⁵⁵ Bližšie o osobnosti [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Tobias_Lohner](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Tobias_Lohner) [cit. 2020-05-12].

⁵⁶ ŠTETINA, Michal. *Trnavské tlačiarne 1578 – 1968*. Bratislava: Slávin, 1970, s. 82.

⁵⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Lohner, Tobias. *Tabulae directivae divini officij, juxta ritum s.r. ecclesiae recitandi, item ss. missae sacrificij: quibus adjunctum memoriale de munera sacerdotis boni Omnia ex instructione R. P. T. L. Jussu ac impensis Dni Leopoldi a Kolonicz.* – Tyrnaviae: Typis academicis, per Andr. Gium Roden, 1715. – 32 s.

⁵⁸ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 311; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [365]. Titul neevidujú ani dostupné pomôcky (súpis z r. 1942, lístkovnica).

⁵⁹ Celý titulný list: *Historia Familiae Sacrae: Historia Familiae Sacrae Ex Antiquis Monumentis Collecta Opera* (et) Studio Antonii Sandini J. U. D. & in Seminario Patavino Bibliothecae Custodis. Laureatis Honoribus Reverendissimorum, Perillustrium, Reverendorum, Praenobilium, Nobilium, Excellentium, ac Doctissimorum Dominorum, Dominorum AA. LL. (et) Philosophiae Magistrorum, SS. Theol. Neo – Baccalaureorum Formatorum, Dum per Reverendum Patrem Joannem Bapt. Hávör, é Societate Jesu, AA. LL. & Philosophiae, nec non SS. Theologiae Doctorem, ejusdemque in Alma, ac Celeberrima Archi – Episcopali S. J. Universitate Tyrnaviensi Professorem Ordinarium, In Aula ejusdem Universitatis Prima SS. Theol. Laurea condecorarentur, Anno Salutis MDCCXLVIII. Mense Majo, die Ab Addictissimis Condiscipulis dicata. – Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Jesu, MDCCXLVIII [=1748].

⁶⁰ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Sandini, Antonius. *Historia familiae sacrae ex antiquis monumentis collecta.* – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu, 1749. – 5, 432, 10 s.

no z roku 1748, pričom tento rok vydania je reálny, keďže ho pozná aj A. Zelliger a rovnako ako i iné knižničné databázy.⁶¹ Georgius Stobaeus (de Palmabugo) je autorom diela z oblasti cirkevných dejín z obdobia reformácie *Historica Religionis Reformatio Pennâ Theologicâ...*⁶² Táto tlač pochádza z produkcie Akademickkej tlačiarne (faktor Juraj Andrej Roden) z roku 1714⁶³ a bola dedikovaná pátrovi, doktorovi teológie, univerzitnému profesorovi, dekanovi teologickej fakulty Vavrincovi Tapolčánimu (1669 – 1729). Tlač sa zachovala v skúmanej Eparchiálnej knižnici dodnes,⁶⁴ čiže bola po smrti eparchu, hoci s väčším časovým odstupom, zaradená vtedajším knihovníkom naozaj do fondu knižnice.

Predpokladané trnavské hungariká sú zriedkavé, dedukujeme, že v *Catalogus librorum* je zachytený aj katechizmus pre školské účely *Catechismus által egybe-szedetett és három iskolára el-osztatott keresztény hitnek...* Akademická tlačiareň 1760,⁶⁵ ktorý J. Šelepec pripisuje jezuitovi Petrovi Canisiovi (1521 – 1597), t. j. teológovi a kazateľovi holandského pôvodu, autorovi prvých katolíckych katechizmov. V Eparchiálnej knižnici vieme doložiť fyzicky aj iné katechizmy,⁶⁶ ako latinsko-maďarskú verziu z roku 1733 vytlačenú v Košiciach,⁶⁷ no tento trnavský exemplár nie, čím sa nám výskum znovu skresľuje. G. Tarkovič najskôr vlastnil tlač z náboženskej oblasti (spoveď, pokánie), ktorá vyšla pôvodne v taliančine – teraz v maďarskom preklade *Az Igaz Penitentzia-Tartó-Bűnösnek*

⁶¹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 382; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [551]; Ep., sign. 636 – ako Sandini, Antonius. *Historia familiae sacrae, ex antiquissimis monumentis collecta. Opera et studio...* Tyrnaviae, typis academicis socieatis Jesu, 1748. (10), 432, 20 s. – nevyučujeme, že ide o preklep pri spracovaní takého kvanta informácií. ZELLIGER, A. *Pantheon Tyrnaviense...*, s. 109.

⁶² Najskôr: *Historica Religionis Reformatio: Pennâ Theologicâ; Illustrissimi, (et) Reverendissimi Domini, Domini Georgij Stobei De Palmaburgo, conscripta. Honori Adm. Reverendorum, Ac Clarissimorum Dominorum, Dominorum SS. Theologiae Doctorum, Per Admodum Reverendum Patrem Laurentium Tapolcsani é Societ. Jesu, SS. Theologiae Doctorem, ejusdemq; Professorem Ordinarium, nec non Incl. Facul. Theol. Decanum Spectabilem. In Academica Societatis Jesu Basilica Tyrnaviensi Divo Joanni Baptistae Dicata, Recens Creatorum Oblata á DD. Theologis Tyrnaviensibus – Tyrnaviae: Typis Academicis per Georgium Andr. Roden, 1714.*

⁶³ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Stobaeus, Georgius. *Historia religionis reformatio penna theologica... conscripta Honori... ss. theologiae doctorum, per... Laurentium Tapolcsani... in academia soc. Jesu basilica Tyrnaviensi Divo Joanni Baptistae dicata, recens creatorum oblata á dd. theologis Tyrnaviensibus. – Tyrnaviae: Typ. academicis per Gium Andr. Roden, 1714. – 4, 80, 1 s.*

⁶⁴ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 595; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [630]; Ep., sign. 4744. Ako: Stobeus, Georgius. *Historia religionis reformatio penna theologica... Honori... dominorum ss. theologiae doctorum, per... Laurentium Tapolcsani... dicata.... – Tyrnavia, typis academicis per Georgium Andr. Roden, 1714. (4), 80, (1) s.*

⁶⁵ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Canisius, Petrus: *Catechismus által egybe-szedetett és három iskolára el-osztatott keresztény hitnek öt fő tizikelyeiről közöses és szükséges kérdések könyvetskéje, melyben előre bocsátatnak a keresztény oktatás társaságának rend tartási, bútsúi, a gyermekek óráival Utollyára pedig, az egész keresztény tudomány rövid sommában szép énekes nőtajú versekbe foglaltatik, és külömb-féle sátoros ünnepekre való énekekkel meg- bővittetiák. – Nagy-Szombatban: Az akadémiai bötükkal, 1760. – 191 s.*

⁶⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 460; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [116].

⁶⁷ Ep., sign. 4159.

Elven Példája... 1763 od autora jezuitu Alessandra Diotalleviho (1648 – 1721), ktorú vydala už opakovane spomenutá jezuitská Akademická tlačiareň⁶⁸ a ktorú do maďarčiny preložil jezuita, doktor teológie a filozofie János Molnár (1728 – 1804).⁶⁹ Tlač vieme doložiť v Eparchiálnej knižnici aj dnes.⁷⁰

Zaujímavú tlač s regulami jezuitského rádu *Regulae Societatis Jesu...*, ktoré vlastnil G. Tarkovič asi viackrát (nateraz odhadujeme dva exempláre).⁷¹ V Eparchiálnej knižnici sa zachovali *Regulae Societatis Jesu Cura Et Sumptibus Collegii, Ac Domus Probationis Trenchiniensis Ejusdem Societatis Repressae...* Trnava, Akademická tlačiareň 1762⁷² a len tie J. Šelepec reflektoval – najskôr pre nízku signatúru uvedenú na dokumente, keďže fyzicky ich obe doložiť vieme aj dnes.⁷³ V Eparchiálnej knižnici však nachádzame aj iné reguly S. J., dokonca vytlačené v Trnave (ako z roku 1679⁷⁴), a teda tie, ktoré naozaj G. Tarkovič mohol vlastniť odhalia v budúcnosti najskôr len vyskytnuvšie sa posesorské poznámky. Eparcha najskôr vlastnil aj viaceré kalendáre. J. Šelepec predpokladal z trnavskej produkcie len jeden, a to *Vetus et novum Calendarium ad annum a Nativitate salvatoris nostri jesu christi M.DCC.LXXXI [=1781]... qui est annus communis dierum 365...*⁷⁵ pričom jeho existenciu v súčasnosti nevieme potvrdiť.⁷⁶

Niekoľko titulov sa viaže aj na iné tematické oblasti okrem kresťanskej spisby, dokonca medzi autormi nachádzame známejšie osobnosti Tarkovičovej doby, ale aj klasikov, učebnice z rôznych odborov. Jezuita Anton Erber (1695 – 1746) a jeho *Institutiones Dialecticae, Sive Brevis Quaedam Ad Reliquam Philosophiam Introductio...* 1752⁷⁷ z oblasti dialektiky, filozofie, scholastiky. Aj túto tlač vyprodu-

⁶⁸ Šelepec ako: Diotallevi, Alexander. Az igaz penitentzia-tartó bünösnek eleven példája, melyet a penitentzia-tartó Dávid királynak példája, és az 50. zoltára-szerént minden meg-térő bünösnek hasznára olasz nyelven eloadot... Magyara fordita Molnár János.- Nagy-Szombatban: A Jézus társasága akademiai colleg. bet., 1763. – 24, 294 s.

⁶⁹ Porovnaj online zdroj: <https://hu.wikipedia.org>. [cit. 2020-05-14].

⁷⁰ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [157]. Ep., sign. 4024 – ako Diotallevi, Alessandro. Az igaz penitentzia-tartó bünösnek eleven példája, melyet... olasz nyelven elé-adott... magyarra fordita Molnár János... – Nagy.Szombat, a' Jezus-Társasága academiai collegiumának betőivel. 1763. – 24, 294 s.

⁷¹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 579, 591; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [524].

⁷² ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: *Regulae Societatis Jesu, cura et sumptibus collegii ac domus probationis Trenchiensis, ejusdem societati repressae.* – Tyrnaviae: Typ. Acad., 1762. – 166, 2 s.

⁷³ Ep., sign. 69 – ako *Regulae: Regulae Societatis Jesu...* Tyrnavia, typis Collegii Academici Soc. Jesu 1762. 166, (2) s.

⁷⁴ Ep., sign. 4121.

⁷⁵ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: *Vetus et novum Calendarium ad annum a Nativitate salvatoris nostri jesu christi M.DCC.LXXXI [=1781/ qui est annus communis dierum 365.* – Tyrnaviae: typis Regiae Universitatis Budensis.

⁷⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [679]. Titul neevidujú dostupné pomôcky ani pod incipitom alebo pod „calendarium“.

⁷⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Erber, Antonio. *Institutiones dialecticae, sive brevis quaedam ad reliquam philosophiam introductio, methodo scholastica elucubrata.* – Tyrnaviae: Typ. academicis soc. Jesu, 1752. – 166 s.

kovala Akademická tlačiareň a zachovala sa dodnes.⁷⁸ Jezuita, doktor filozofie Ján Ivančič (1722 – 1784) bol autorom učebnice z oblasti logiky *Institutiones Logicae In Usum Discipulorum...* Akademická tlačiareň 1757.⁷⁹ Toto vydanie, ktoré najskôr vlastnil G. Tarkovič a rovnako aj iné – mladšie vydanie (z roku 1763) napríklad evidujeme v Eparchiálnej knižnici dodnes.⁸⁰ V rámci prírodných vied ide o prepojenie na učebnice fyziky a autora Jána Krstiteľa Horvátha (1732 – 1800) – v tom čase presbytera ostrihomskej arcidiecézy *Physica Generalis, Quam In Usum Auditorum Philosophiae...* – tlač pochádza najskôr z roku 1767 a rovnako z produkcie jezuitskej tlačiarne.⁸¹ Textová časť je doplnená aj o obrazovú prílohu (tabuľky, schémy – náčrty). Jej fyzické zachovanie predpokladáme dodnes, no eviduje ho len staršia pomôcka (lískovnica nie).⁸² G. Tarkovič v čase smrti vlastnil možno jej dva exempláre, prípadne iné vydanie (napríklad z roku 1776⁸³). V tomto prípade by titul vytlačila už Trnavská tlačiareň (činná 1773 – 1777).⁸⁴ Druhým jeho dielom je *Physica Particularis, Quam In Usum Auditorum Philosophiae...* najskôr z roku 1777, no podľa Šelepca z roku 1771 (toto vydanie nepoznáme – nie je reálne).⁸⁵ Aj v tomto prípade bol text doplnený o praktické obrazové ukážky – rytiny. Učebnica by sa mala zachovať v Prešove aj v súčasnosti (vydanie z roku 1777).⁸⁶ Pričom oba tituly majú dosť vysokú signatúru a mohli byť skatalogizované asi pred rokom 1942. Či ich vlastnil G. Tarkovič, nevieme a možné posesorské poznámky/pečiatky si vyžadujú ďalší výskum.

Je možné, že G. Tarkovič sledoval aj odbornú spisbu. S jezuitom, historikom, doktorom teológie Štefanom Katonom (1732 – 1811) sa spája dielo *Synopsis chronologica historiarum ad sublevandam memoriam historiophilorum...* Trna-

⁷⁸ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 570; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [182]. Ep., sign. 265 – ako Erber, Antonius. *Institutiones dialecticae, sive brevis quaedam ad reliquam philosophiam introductio...* – Tyrnavia, Typis Academicis Societatis Jesu, 1752. 166 s. + 2 tab.

⁷⁹ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Ivancsics, Joannes. *Institutiones logicae in usum discipulorum conscriptae*. – Tyrnaviae: Typ. academicis soc. Jesu, 1757. – 205, 3 s.

⁸⁰ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [279]. Ep., sign. 1090/I (ako Ivancsics, Joannes. *Institutiones logicae, in usum discipulorum conscriptae...* – Tyrnavia, typis academicis societatis Jesu, 1757. 205, (3) s.), 4022 (ako Ivancsics, Joannes. *Institutiones logicae...* – Tyrnavia, typis collegii academicis soc. Jesu, 1763. 205, (3) s.). Je potrebné uviesť, že pod sign. 1090/II evidujeme iné dielo od autora – *Institutiones metaphysicae...* Trnava 1758.

⁸¹ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Horváth, Joannes. *Physica generalis, quam in usum auditorum philosophiae conscripsit*. – Tyrnaviae: Typ. collegii soc. Jesu, 1767.

⁸² *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 18, 350; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [261], z r. 1767. Ep., sign. 5191 (môže ísť aj o preklep alebo o chybný údaj).

⁸³ Podľa lískovnice Horváth, Joannes. *Physica generalis...* B. m., typis tyrnaviensibus 1776. Ep. sign. 5181.

⁸⁴ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 126.

⁸⁵ Vydanie z roku 1771 nepozná ani ZELLIGER, A. *Pantheon Tyrnaviense...*, s. 140 len k r. 1770 alebo 1777. Šelepce ako: Horváth, Joan Bapt. *Physica particularis auditorum usibus accommodata*. – Tyrnaviae: Typ. collegii acad. soc. Jesu, 1771. – 8, 471 s. + 8 tab.

⁸⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 158; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [262]. Ep., sign. 5185.

va 1771 – 1773,⁸⁷ z produkcie jezuitskej Akademickej tlačiarne, a ktorý v čase vzniku diela pôsobil ako profesor dejín na Univerzite v Trnave. Ako najvýznamnejšia časť jeho prác sa hodnotí 42-zväzková zbierka prameňov k uhorským dejinám.⁸⁸ Podľa *Catalogus librorum* sa mal titul evidovať v jednom zväzku, mal by pozostávať z dvoch častí. V súčasnosti ju nateraz nevieme doložiť,⁸⁹ predpokladáme, že pôjde o jednozväzkové dielo. Byzantským aj osmanským dejinám sa v diele *Historiae Byzantinae Epitome...*,⁹⁰ venoval jezuita, fyzik, astronóm, historik, v istom období rektor na univerzitách v Trnave a Košiciach a prefekt vtedajšieho trnavského jezuitského seminára František Borgia Kéri (1702 – 1768). Kým *Catalogus librorum* z roku 1841 uvádza dielo ako *Historica Byzantina* v 1 zväzku, Šelepec ako *Historia byzantinae epitome...* poukazuje na fakt, že vyšiel v dvoch dieloch z produkcie Akademickej tlačiarne 1743.⁹¹ Tlač je naozaj viacdielna a v tomto prípade predpokladáme, že každý diel vyšiel samostatne,⁹² počet dielov i zväzkov v Eparchiálnej knižnici fyzicky doloží až ďalší výskum, keďže pomôcky poukazujú na fakt, že by sa mala zachovať vo viacerých exemplároch i trnavských vydaniach (1738, 1742, 1743).⁹³ Za zmienku stojí aj viacdielny titul (3 časti) venovaný dejinám Uhorska od najstarších čias do doby života autora, ktorý slúžil aj ako učebnica – *Notitia Rerum Hungaricarum...* Jeho autorom bol jezuita, historik, univerzitný pedagóg a cirkevný hodnostár František Karol Palma (1735 – 1787). Starší výskum predpokladá, že G. Tarkovič ho vlastnil v komplexnej podobe v troch zväzkoch,⁹⁴ a to vydanie z Akademickej tlačiarne z roku 1770, pri-

⁸⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, ako: Katona, Stephanus. *Synopsis chronologica historiarum ad sublevendam memopriam historiophilorum concinnata*. 2 ptes. – Tyrnavia: Typis collegii academici soc. Jesu, 1771 – 1773.

⁸⁸ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. III., K – L, s. 50.

⁸⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 358; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [297]. My titul evidujeme len v historickej Kolegiálnej knižnici.

⁹⁰ Napr. *Epitome Historiae Byzantinae seu Imperatorum Orientis...* 1738 – 1743; *Epitome Historiae Byzantinae Continuatio, seu Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli...* 1749.

⁹¹ Šelepec ako: Kéri, Franc. Borgia. *Historia byzantinae epitome, e compluribus graecis praesertim scriptoribus á Constant: Magno, ad Constantinum ultimum: ac expugnatam per turcos Constantinopolim*. 2, ptes. – Tyrnavia: Typis academicis s. Jesu, 1743. I.: 10, 182, 315, 254 s., 2.: 4, 352, 240, 411 s.

⁹² Najskôr ako: *Historiae Byzantinae Epitome, E Compluribus Graecis Praecipue Scriptoribus Concinnata, A Constantino Magno, ad Constantinum ultimum, & expugnatam per Turcos Constantinopolim*, Studiô Francisci Borgiae Kéri, é Societ. Jesu Sacerdotis. Tomulus Prior. Cum Privilegio, (et) Facultate Superiorum – Tyrnavia: Typis Academicis Societ. Jesu, Annô 1743; *Historiae Byzantinae Epitome, E Compluribus Graecis Praecipue Scriptoribus Concinnata, A Constantino Magno, ad Constantinum ultimum, & expugnatam per Turcos Constantinopolim*, Studiô Francisci Borgiae Kéri, é Societ. Jesu Sacerdotis. Tomulus Posterior. Cum Privilegio, (et) Facultate Superiorum. Tyrnavia: Typis Academicis Societ. Jesu, Annô 1743. Porovnaj napr. <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000000206>; <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000000572> [cit. 2020-06-19].

⁹³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 418; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [305]; Ep., sign. 2264 – 2 exempláre, ako Kéri, Franciscus. *Historia byzantinae epitome...* 2 zv. – Tyrnavia, typis academicis societ. Jesu, 1743. Tomulus I.: (14), 182, 315, 254 s., Tomulus 2.: (10), 352, 240, 411 s. Iné vydania – Ep., sign. 2117/I (r. 1738), 2117/V (r. 1742).

⁹⁴ Šelepec ako: Palma, Franciscus. *Notitia rerum hungaricarum*. 3 ptes. – Tyrnavia: Typ. collegii academici soc. Jesu, 1770. – I. 14, 332, 6 s. II. 4, 427, 9 s. III. 4, 432, 1 geneal. tab. 4 s.

čom možno poznamenať, že v Eparchiálnej knižnici by sa v súčasnosti mali nachádzať exempláre z diela vytlačené v roku 1770 (ale časť 2 – 3), ale aj z roku 1775 (3 zväzky),⁹⁵ a teda nevycludujeme, že G. Tarkovič mohol vlastniť aj niektorý diel, resp. všetky v mladšom vydaní. K roku 1770 autor pôsobil ako profesor histórie a geografie na univerzite v Trnave. Dôraz kládol na regionálne dejiny a pričínal sa o rozvoj heraldiky. Jeho pedagogickú činnosť ukončilo zrušenie rehole a následne sa už venoval kňazskej kariére.⁹⁶

S osobnosťami našich či cirkevných dejín bude najskôr spojené dielo *Virtus Purpurata Athletarum Cassoviensium...* Akademická tlačiareň – faktor Fridrich Gáll (Gall, 1717 – 1731)⁹⁷ vytlačená v roku 1730. J. Šelepec ho spája s autorom Martinom Kerekešom (Kerekes,⁹⁸ (? – 1741),⁹⁹ k čomu sa možno prikloniť.¹⁰⁰ V rámci paratextov obsahuje aj dedikáciu Adalbertovi Révayimu (Adalberti de Réva). V čase vzniku diela prednášal filozofiu, exegézu, morálnu teológiu a kano-nické právo na univerzite v Trnave, no o rok už žil v Baia Mare. Iný zdroj poukazuje možno na autora ako na Juraja Mitošinku a obsahovo by sa malo dielo venovať problematike troch košických mučeníkov, a to Štefanovi Pongrácovi, Melicharovi Grodeckému a Marekovi Križinovi.¹⁰¹ Možno by mohlo ísť o promočnú tlač, no ani titulný list nepoznáme celý. Hoci dielo nateraz evidujeme v Eparchiálnej knižnici, fyzicky ho zreviduje ďalší výskum.¹⁰² Napokon ani A. Zelliger ho bližšie neuvádza, k jeho obsahu sa nateraz nevieme vyjadriť viac. Jezuita Guillaume Germé de Lamormain (1570 – 1648) bol autorom diela *Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris Virtutes...*, t. j. o osobnosti českého a uhorského kráľa, rímsko-nemeckého cisára Ferdinanda II. Habsburského (1578 – 1637). Predpokladá sa, že G. Tarkovič vlastnil vydanie z roku 1739 z Akademickej tlačiarne (faktor Leopold

⁹⁵ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 291; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [472]; Ep. Sign. 2958 (z r. 1775, Pars. 1.: (8), 16, 348, (12) s.; Pars. 2.: (6), 540, (9) s.; Pars. 3.: (8), 542, (10) s.), sign. 3052 (z r. 1770, Pars. 2.: (6), 427, (9) s.; Pars. 3.: (6), 432, (8) s.).

⁹⁶ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. IV., M – Q, s. 387-388.

⁹⁷ ŠTETINA, M. *Trnavské tlačiarne 1578 – 1968*. Bratislava : Slavín, 1970, s. 82.

⁹⁸ Šelepec ako: Kerekes, Martinus. *Virtus purpurata athleatarum Cassoviensium. Honoribus Adalberti de Réva dedicata, dum in... Universitate Tyrnaviensi... conclusiones ex universa philo-s. publice propugnaret Georgius Mitošinka... praeside... – Tyrnaviae: Typ. Acad., 1730. – 12, 72 s.*

⁹⁹ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. III., K – L, s. 70.

¹⁰⁰ Podobne aj <https://adtplus.arcanum.hu>. [cit. 2020-06-19]. K tomuto autorovi sa prikláňa nateraz aj nájdený skráteneý záznam v <https://chamo.kis3g.sk/lib/item?id=chamo:1279179&theme=system>, nemá pre nás výpovednú hodnotu. Jemu pripisuje dielo aj *Slovenský biografický slovník*.

¹⁰¹ Ide o rkp. odpis diela v LA. <https://chamo.kis3g.sk/lib/item?id=chamo:11739557&theme=system> [cit. 2020-06-19].

¹⁰² *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 589; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [303]. Ep. sign. 91 – ako Kerekes, Martinus. Vid. *Virtus. Virtus purpurata Athletarum Cassoviensium. Honoribus Adalberti L. B. de Réva... dedicata. Dum In... Universitate Tyrnaviensi... Anno 1730... Conclusiones ex Universa Philo. Publice propugnaret... Georgius Mitosinka... Praeside Martino Kerekes... – Tyrnavia, typis Academicis per Fridericum Gall. 1730. (12), 72 s.*

Berger,¹⁰³ činný 1737 – 1739),¹⁰⁴ a že sa zachovalo dodnes.¹⁰⁵ Poznámky v pomôckach (katalogizačný lístok) indikujú, že by mohlo skôr ísť o promočnú tlač z Trnavskej univerzity, z oblasti logiky, v čase predsedníctva Jozefa Kollera.

Do oblasti geografie spadá dielo *Geographiae Novae Veterum Locorum...* v tomto prípade *Catalogus librorum* z roku 1841 uvádza dielo možno pod *Geographia Nova* v jednom zväzku a meno autora ako Joannes Gasparus (?), pričom Šelepca sa priklonil k autorovi pod menom Paulus Kolosvári,¹⁰⁶ t. j. Pavol Koložvári (Kolosváry, 1684 – 1731). Išlo o jezuitu, pedagóga, misionára a náboženského spisovateľa, ktorý sa venoval geograficko-historickej, teologickej spisbe a homiletike.¹⁰⁷ Preto by sa dalo predpokladať, že ide o tlač *Opusculum I.* z roku 1724, Akademická tlačiareň (faktor Fridrich Gáll).¹⁰⁸ Predpokladáme, že titul sa fyzicky zachoval dodnes, no pomôcky uvádzajú vročenie 1725.¹⁰⁹ G. Tarkovič najskôr podľa J. Šelepca vlastnil aj príručku rétoriky *Manuale Rhetorum: Seu Quaestiones In Rhetoricam...* Akademická tlačiareň (faktor Fridrich Gáll) z roku 1718.¹¹⁰ Pripisuje sa Georgovi Worpitzovi (1645 – 1720) s tým, že na nej participoval Cypriano Soarez (1524 – 1593). V Eparchiálnej knižnici však evidujeme iné, netrnavské vydanie z Prahy z roku 1729.¹¹¹

¹⁰³ Šelepca ako: Lamormaini, Guilielmus. Ferdinadi II. romanorum imperatoris virtutes. – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu per Leopoldum Berger, 1739. – (20), 177, (1) s.

¹⁰⁴ ŠTETINA, M. *Trnavské tlačiarne 1578 – 1968*. Bratislava: Slavín, 1970, s. 82.

¹⁰⁵ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 75; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [346]; Ep., sign. 3954 – ako Lamormaini, Guilielmus. Ferdinadi II. ... virtutes. – Tyrnavia, typis Acad. S. J. per Leopoldum. Berger, 1739. – 3, 177, 1 s.

¹⁰⁶ Šelepca ako: Kolosvári, Paulus. *Geographia nova veterum locorum, regnorumque nominibus, et historica synopsis aucta, et honoribus...* comitis Joannis Gaspari Esterhazy de Galantha... oblata a condiscipulis phycis anno 1724. – Typ. academicis per Frid. Gall, 1724. – 2, 208, 4 s.

¹⁰⁷ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. III., K – L, s. 151.

¹⁰⁸ Vydanie *Opusculum II.* je z roku 1727. ZELLIGER, A. *Pantheon Tyrnaviense...*, s. 77.

¹⁰⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 576 (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [320]. Titul k roku 1725 pozri v: Ep., sign. 209 – ako Kolosvari, Paulus vid. *Geografia. Geografia nova veterum locorum regnorumque...* Tyrnavia 1725.

¹¹⁰ Šelepca ako: Worpitz, Georg. *Manuale rhetorum. Seu quaestiones in rhetoricam R. P. Cypriani Soarij. Quarum resolutione obscura dilucidantur, ac dubia discutiuntur, ad pleniorum eloquentiae candidatorum intelligentiam.* – Tyrnaviae: Typis academicis per Frid. Gal, 1718. – 130 s.

¹¹¹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 573; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [696]. Ide o pražské vydanie z r. 1729 a titul je radený v pomôckach rôzne, napr. pod Soarius, Cyprianus alebo pod Worpitz, Georgius. Pozri Ep., sign. 208. Titul neviduje ani A. Zelliger.

Tabuľka 2. Ukážka pôvodného evidovania v CL¹¹² z roku 1841 a súčasnej identifikácie doložených trnavských tlačí¹¹³

CL. – č.	CL – počet zv.	CL – zápis	Šelepec (2003) – č. ¹¹⁴	Knižničné pomôcky/J. Šelepec (2003)	Eparchiálna knižnica – signatúra ¹¹⁵
595	1	Historia Religionis per Laurentium Tapoltsányi	[630]	Stobaeus, Georgius. Historia religionis reformatio penna theologica... Tyrnaviae 1714	4744
29	1	Panes Primitiarum Idiom. Slavico	[372]	Maczay, Alexander. Panes primitiarum, aneb chleby prwotjn lačnegjým słowa Božjho ... Tyrnaviae 1718	3894
576	1	Geographia nova, a Joanne Gaspary	[320]	Kolosvári, Paulus. Geographia nova veterum locorum, regnorumque nominibus, et historica synopsi aucta, et honoribus... anno 1724. [Tyrnavia] 1724	209 (r. 1725)
589	1	Virtus purpurata, a Georgio Mitosinka	[303]	Kerekes, Martinus. Virtus purpurata athleatarum Cassoviensium... Tyrnaviae 1730	91
75	1	Ferdinadi 2.di Romanorum Imperatoris Virtutes Auct. Guilliemo Lamormaini	[346]	Lamormaini, Guilliellmus. Ferdinadi II. romanorum imperatoris virtutes... Tyrnaviae 1739	3954
621	1	Exempla Biblica Nicolai Hanapi	[237]	Hanapi, Nicolaus. Exempla biblica in materias morales distributa... Tyrnaviae 1742	1057a (r. 1781) 4247 (r. 1752)
418	1	Historia Byzantina, a Francisco Kéry	[305]	Kéri, Franc. Borgia. Historia byzantinae epitome... 2. partes. Tyrnaviae 1743	2264 (r. 1743) 2117/I (r. 1738), 2117/V (r. 1742)

¹¹² CL – Cathalogus librorum.

¹¹³ Ide iba o ukážku, a to v tom prípade, že dokážeme i my identifikovať zápis v Cathalogus librorum. Zdroje: ŠVKPO, sign. HD 34; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, s. 13 – 110. Katalógy k Eparchiálnej knižnici.

¹¹⁴ Číslovanie bolo vyhotovené nami sekundárne v [...]. J. Šelepec v katalógu záznamy nečísloval.

¹¹⁵ Signatúru uvádzame, pokiaľ sme vedeli dokument – dané vydanie doložiť.

523	1	Manuale Controversiarum a Francisco Herzig	[245]	Hertzig, Franc. Manuale controversiticum seu methodus compendiosa, veritatem fidei catholicae contra errores oppositos nervose propugnandi... Tyrnaviae 1745	2141 a 2457
382	1	Historia Familiae Sacrae, ab Antonio Sandino	[551]	Sandini, Antonius. Historia familiae sacrae, ex antiquissimi monumentis collecta... Tyrnaviae 1749	636 (r. 1748)
570	1	Institutiones Dialecticae, ab Antonio Erber	[182]	Erber, Antonio. Institutiones dialecticae, sive brevis quaedam ad reliquam philosophiam introductio... Tyrnaviae 1752	265
223	1	Epistola Divi Coecilii Cypriani	[141]	Cypriani, D. Caecilii: Epistolae... Tyrnaviae 1755	3042
579, 591	1 1	Regula Societatis Jesu Regula Societatis Jesu	[524]	Regulae Societatis Jesu, cura et sumptibus collegii ac domus probationis Trenchiensis, ejusdem societati repressae... Tyrnaviae 1762	69 (r. 1762) 4121 (r. 1679)
592 (?)	1	Epistolae S. Hieronimi	[247]	Hieronymus – svätý: S. Hieronymi epistolae selectae in tros libros novo ordine distributae... Tyrnaviae 1762	804
18, 350	1 1	Phijsica Generalis Joannis Horváth Physica Generalis a Joanne Horváth	[261]	Horváth, Joannes. Physica generalis... Tyrnaviae 1767.	5191 (r. 1767) 5181 (r. 1776) (?)
291	3	Notitia Rerum Hungaricarum, a Francisco Palma	[472]	Palma, Franciscus. Notitia rerum hungaricarum. 3 partes. 1770	3052 (r. 1770) 2958 (r. 1775)
158	1	Physica particularis a Joanne Bap. Horváth	[262]	Horváth, Joan Bapt. auditorum usibus accommodata. Tyrnaviae 1771	5185 (r. 1777)
425	1	Lobrede, auf den H. Alojsio Gonzaga v~ Ign. Rauch	[521]	Rauch, Ignatz. Lobrede auf dem heiligen Aloysius Gonsaga aus der Gesselschaft Jesu... 1782	5203

J. Šelepec predpokladal, že z klasických autorov G. Tarkovič vlastnil Publia Ovídia Nasa (43 p. n. l. – 17/18) a jeho dve diela z oblasti lyriky – elegickej tvorby, ktoré sa využívali na školské účely – výučbu latinčiny, pričom obe obsahujú prepojenie na vlastný život Ovídia a jeho vyhnanstvo. Jeho *Žalospevy* (5 kníh) *Tristia – quinque libri elegiarum...*, t. j. pod titulným listom Publii Ovidii Nasonis *Elegiae Tristium Libri V.*, ktoré redigoval a komentoval Jakub Pontanus (1542 – 1626) vlastnil možno eparcha v trnavskom vydaní Akademickej tlačiarne (faktor Fridrich Gáll) z roku 1731,¹¹⁶ pričom exemplár vieme doložiť v Eparchiálnej knižnici aj v súčasnosti.¹¹⁷ Druhý titul predstavujú *Listy z Pontu* (4 knihy) *Epistulae ex Ponto – quattuor libri...*, t. j. s titulným listom ako Publii Ovidii Nasonis *Epistulae, Seu Elegiae De Ponto. Libri Quatuor...*, rovnako v spracovaní Jakuba Pontana, z roku 1731 rovnako z produkcie Akademickej tlačiarne (faktor Fridrich Gáll).¹¹⁸ Pričom možno uviesť, že aj tieto *Listy z Pontu* vieme nateraz doložiť vo fonde Eparchiálnej knižnice.¹¹⁹ Problémom je, že dnešné pomôcky obe diela evidujú pod jednou signatúrou v rámci konvolútu, t. j. ani v roku 1841 nepredpokladáme, že by boli Ovídiove diela v dvoch zväzkoch. Výskum teda nie je uzavretý.

Jazykové germaniká sú výnimočné, ako bolo uvedené vyššie, nateraz ide len o 2 záznamy a okrem spomenutej tlače z roku 1675 ide o titul, príležitostnú tlač *Lobrede auf den heiligen Aloysius Gonzaga aus der Gesellschaft Jesu, am 21. Brachmonats...* z roku 1782, ktorá sa pripisuje banskobystrickému farárovi Ignácovi Rauchovi¹²⁰ (Rausch, 1741 – 1799).¹²¹ Mala by sa vzťahovať na osobnosť jezuitu, sv. Aloiza Gonzagu (1568 – 21. 6. 1591)¹²² a vysvätenie oltára. Vyprodukovala ju Tlačiareň Kráľovskej (budínskej) univerzity v Trnave (1777 – 1797).¹²³ Tlač sa zachovala dodnes, no skatalogizovaná bola v Eparchiálnej knižnici najskôr až koncom 19. storočia či do polovice 20. storočia.¹²⁴

Slovenčina – resp. presnejšie slovakizovaná čeština je celkovo raritná, pričom v Tarkovičovom katalógu (*Catalogus librorum*) je uvedená najskôr ako „*Idiomate Slavico*“, bez bližšej identifikácie či presnejšieho názvu alebo incipitu toho-kto-

¹¹⁶ Šelepec ako: Ovidius Naso, Publius. P. O. N. – is elegiae tristium libri V. Cum P. Jacobi Pontanis. J. commentario in compendium redacto. Ad usum scholarum soc. Jesu. – Tyrnaviae: Typis academicis, per Frid. Gal, 1731. – 3, 304, 19 s.

¹¹⁷ Ep., sign. 2221. Kolácia ako: (6), 304, (27) s.

¹¹⁸ Šelepec ako: Ovidius Naso, Publius. P.O.N.is epistolae, seu elegiae de Ponto. Libri quatuor. Cum Jacobi Pontani s. J. commentario in compendium redacto. Ad usum scholarum soc. Jesu – Tyrnaviae: Typis academicis per. Fris Gall, 1731.- 290, 18 s.

¹¹⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [466, 467]; Ep. sign. 2221/prív. Kolácia: 290, (36) s.

¹²⁰ Šelepec ako: Rauch, Ignatz. *Lobrede auf dem heiligen Aloysius Gonsaga aus der Gesselschaft Jesu, am 21. Brachmonats, als bey dem zu dessen Verehrung neuauferichteten Altare die erste Feyerlichkeit begangen wurde.* – Tyrnau: Gedr. m.kön. ofnerisch Universitäts Schriften, 1782. – 26 s.

¹²¹ Meno a roky života podľa <https://knihydominikani.sk/> [cit. 2020-06-18].

¹²² Bol patrónom mládeže/študentov; pri voľbe povolania; proti moru a očným chorobám.

¹²³ Šlo o filiálku. BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 127.

¹²⁴ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 425; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [521]; Ep. sign. 5203 – ako Rauch, Ignaz. *Lobrede auf den heiligen Aloysius Gonzaga...* – Tyrnau, typ. königl. Ofnerisch. Universität, 1782. – 26 s.

rého titulu. Do 18. storočia sa radí titul z oblasti homiletiky spojený s menom kazateľa, pavlína a náboženského spisovateľa Alexander Máčaj (1660 – 1722)¹²⁵ Panes Primitiarum Aneb Chleby Prwotjn, Lačnegjým Slowa Božjho Dussem Predložené; To gest: Kazne Na Nedele Celeho Roku... 1718.¹²⁶ Ide o texty – zbierku 62 (nedeľných) kázni, ktoré pozostávajú/vychádzajú aj z výňatkov z iných diel, Svätého písma, výkladu svätých – cirkevných otcov. Malo slúžiť ako pomôcka pre začínajúcich kazateľov. Tlač vyprodukovala Akademická tlačiareň (1640 – 1773, faktor Fridrich Gáll).¹²⁷ Titul sa v Prešove zachoval podľa knižničných pomôcok dodnes.¹²⁸ Napokon posledné – 19. storočie je zastúpené len 1 záznamom, pričom jeho identifikáciu (nevieme podložiť v *Catalogus librorum* z roku 1841) a priradenie do Tarkovičovej knižnice uviedol J. Šelepec. Ide v podstate o preklad pôvodne nemeckej práce v bernolákovskej slovenčine z oblasti kresťanského učenia a života, resp. katechetiky. K jej vydaniu prispel bernolákovec, pedagóg, cirkevný hodnostár František Xaver Fuchs (1744 – 1807), v tom čase nitriansky biskup.¹²⁹ Išlo o vydanie 5-zväzkovej tlače Učení Múdrosti kresťanské... 1802 – 1803.¹³⁰ Autorom prekladu bol cirkevný hodnostár, v tom čase farár v Trenčianskej Teplej František Xaver Hábel (1760 – 1846). Pôvodným autorom diela bol J. N. Lang.¹³¹ Text diela sa postupne venoval témam ako viera, nádej, láska, sviatosti, kresťanská spravodlivosť. Vytlačil ju v Trnave Václav Jelínek (1788 – 1823).¹³² Po overení

¹²⁵ Pozri *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. IV., M – Q, s. 11. Blížšie: <https://sites.google.com/site/pavlini700rokov/alexander%C3%A1%C4%8Daj> [cit. 2020-05-10].

¹²⁶ Šelepec ako: Maczay, Alexander. Panes primitiarum, aneb chleby prwotjn lačnegjým slowa Božjho dussem predložené to gest kazne na nedele celého roku.. – Tyrnaviae: Typ. Acad., 1718. – 16, 856 s.

¹²⁷ Celý názov: Panes Primitiarum Aneb Chleby Prwotjn, Lačnegjým Slowa Božjho Dussem Predložené; To gest: Kazne Na Nedele Celeho Roku, Výbornýmy Concepti z rozličných knjch wytaženýmy, K snadnému pochopenj náležjtě wyprawené; Také Wýpovědmi Pjsma Swatého, a Wýklady gak Swatých otcůw, tak y Včitelůw Cýrkwy Swatég, hognégssy wyswětlené, A k snadnéssy wýmłůwnostj, na pomoc Nowotných Kazatelůw, Také y k Duchownjmu Wžjtku, a Potessenj Lidu Sprostégssyho, Obsyrnégssym Rozmluwánjm w Slowenském Gazyku Ponayprw na Swětlo Wydané: / Skrze Welebného P. Fr. Alexandra Maczayho, Řádu Swatého Pawla Prwnjho Pustewnjka, Slawnég Arcy-Prowincji Uherskég Professa, A W Klásstere Marye Thalskem na ten čas Kazatela. – Tyrnaviae: Typis Academicis, per Fridericum Gall, Anno 1718.

¹²⁸ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 29 (Panes Primitiarum Idiom. slavico); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [372]. Ep., sign. 3894 pod Mačaj, Alexander. Panes primitiarum, aneb chleby prwotjn... – Tyrnaviae typis academicis, per Fridericum Gall. 1718. (10), 856, (2) s.

¹²⁹ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. II., E – J. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 136 (ďalej ako *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. II., E – J, s.).

¹³⁰ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [232] pod: Hábel, František Xav.: Učení Múdrosti kresťanské skrz které chudobní (neskazeného Srdca) ewandelizowaní to gest: w Prawde k Spašení wecnému wedúčég oswičení bíwagu, poznagíce to, že: Múdrost tohoto Sweta Bláznivost ge u Boha... Z Rozkazu a Nákladkem Oswičeného Pána Pána Francisska Xaw. Fuchsa z Milosrdenství Božjho Biskupa Nitranského wídané a z nemeckého na slowenská Gazik prenesené skrz ...farára Terplanského, W. A. Diacona Trenčanského. – W Trnawe: Witlačené u Wáclawa Gelinka priv. Knihtlačára, 1802 – 1803. – Stránka 1. O wíre, 1802. – 4, 210, 10 s. 2. O Nádegi, 1802. – 4, 88, 7. 3. O lásce, 1802. – 4, 242, 14. 4. O swatich Swátostach, 1803. – 2, 194, 5 s. 5. O kresťanské Sprawedlnosti, 1803. – 2, 253, 16 s.

¹³¹ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. II., E – J, 1987, s. 255.

¹³² BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 127.

dostupných pomôcok by sa titul dnes v Eparchiálnej knižnici mal nachádzať, no či ide o jednu alebo viac častí (a v koľkých zväzkoch), ktoré mohol vlastniť G. Tarkovič,¹³³ doloží až výskum v historickej knižnici priamo s dokumentmi. Preto ho nateraz evidujeme v jednom zväzku (ako prípadný konvolút).

Bratislava

Nateraz sa Bratislave ako miestu vydania/tlače podarilo priradiť 21 záznamov, no počet titulov sa odhaduje na približne 45 zväzkov.¹³⁴ Tituly sa datujú do rokov 1629 – 1839. Najstaršie z nich (dva) spadajú do 17. storočia – čo ako bolo uvedené aj pri lokalite Trnava, je výnimkou. Akou cestou ich G. Tarkovič nadobudol, nateraz nevieme. Ďalšie storočia, konkrétne 18. storočie prezentuje 9 záznamov a 19. storočie 10 záznamov. Toto storočie je viac zastúpené aj v kontexte počtu zväzkov. Z pohľadu jazyka dominujú latiniká (12 jd., z rokov 1629 – 1804), pričom sa vyskytli i v preklade z nemčiny (1811) a francúzštiny (1808), hungariká (6 jd., z rokov 1631 – 1839) – pričom šlo aj o periodiká. Výnimočné sú tituly dvojjazyčné – latinsko-maďarské vyhotovenie (2+1 jd., ak budeme reflektovať aj prílohu pre jedno periodikum, z rokov 1825 – 1828, 1837).

Do 17. storočia spadá tlač z roku 1629, pričom ide o titul s nadčasovou praktickou hodnotou, ktorá je spojená s uzneseniami – dekrétmi, dokumentmi z diecéznej synody *Acta et decreta synodi dioecessanae Strigoniensis...* z roku 1629,¹³⁵ v čase arcibiskupa Petra Pázmáňa (Pázmány, 1570 – 1637), mohla ju najskôr vytlačiť Arcibiskupská tlačiareň (1608 – 1663)¹³⁶ v Bratislave. Jej existenciu v súčasnom fonde Eparchiálnej knižnice nevieme doložiť.¹³⁷ Druhý titul je z roku 1631. Menovite ide o titul z praktickej teológie – homileтики, kázne na sviatky pre rímskokatolícku cirkev *Az Innepekre-Valo Predikatzioknak...*, 1. časť, a to označená ako od autora – trnavského farára Juraja Káldiho (1573 – 1634),¹³⁸ ktorý v tom čase už pôsobil ako prvý rektor kolégia, vedúci jezuitskej tlačiarne v Bratislave. Rektorm kolégia bol skôr, a to v rokoch 1618 – 1619.¹³⁹

¹³³ Ep., sign. 1091. Nie pod Habel, František Xaver ale pod Učení... Kolácia: Stránka 1.: 1802. (4), 210, (10) s.; stránka 2.: 1802, (4), 88, (7) s.; Stránka 3.: (4), 242, (14) s.; Stránka 4.: 1803. (4), 194, (10) s.; Stránka 5: 1803. (4), 253, 11) s. Názvy stránok, t. j. častí sa zhodujú s tým, čo uviedol J. Šelepec.

¹³⁴ Problematické sú 2 tituly, o ktorých J. Šelepec odhaduje, že ich mohlo byť v počte nie 3, ale v počte 10 zv.

¹³⁵ Šelepec ako: *Acta et decreta synodi dioecessanae Strigoniensis. Autoritate illustrissimi ac reverendissimi domini, Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebrate Tyrnaviae anno domini M.DC.XXIX die, oktobris ac sequentibus. Iussu ejusdem illustrissimi archiepiscopi pro commoditate parochorum typis edita. – Posonii: in aede archiepiscopali, anno domini M.DC.XXIX (=1629). – 152 s.*

¹³⁶ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹³⁷ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 622 (?); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [4].

¹³⁸ Šelepec ako: Kaldi, György: *Az Innepekre-Valo Predikatzioknak Első Resze. Sz: Andras Napia-tol - Fogva Keresztelő Szent János napjaig. Irta... Az Iesus-Alatt Vitezkedő Társaság-beli Nagy-Szombati Kaldi György Pap. Nyomtatva Posonyban Rikész Mihály, M.DC.XXXI [=1631/]. – 2, 4, 598, 12 s.*

¹³⁹ Pôsobil ako kazateľ v Sedmohradsku (1604 – 1606), kňaz vo Viedni (1606 – 1616, 1619 – 1623). Prednášal aj morálku v Olomouci, Brne a Grazi. Bližšie *Slovenský biografický slovník (od roku*

Vytlačiť ju mala rovnako Arcibiskupská tlačiareň v Bratislave, tlačiar, resp. faktor Michal Rikes (Rikesz). Tlač by sa mala nachádzať v Eparchiálnej knižnici aj dnes.¹⁴⁰ Ide však o defektný exemplár. Druhým problémom je, že titul sa eviduje v pomôckach ako prívázok 1, a teda bol súčasťou konvolútu už asi aj v roku 1841, z čoho vyplýva, že jeho vlastníctvo G. Tarkovičom dedukované J. Šelepcom možno sčasti spochybníť.

Aj tu pri pohľade na skladbu bratislavských tlačí dominuje problematika spojená s profesiou osobnosti, náboženské práce, teologická spisba. Možno spomenúť tlač obsahujúcu zamyslenia, meditačné texty na nedele a sviatky, ktoré sa slávia v Uhorsku – *Sacra ac piaie meditationes...* 1754.¹⁴¹ Dielo je spojené s piaristom, gymnaziálnym pedagógom Ladislavom Deményim (1711 – 1761). Vytlačil ho Ján Michal Landerer (1750 – 1795)¹⁴² a zachovalo sa v Eparchiálnej knižnici dodnes (len podľa staršej pomôcky, podľa lístkovnice nie).¹⁴³ Ďalší titul je tiež problematický. Podľa J. Šelepca G. Tarkovič mohol vlastníť jedno dielo vydané viackrát – a to nielen v Trnave, ale aj v Bratislave, kde vyšli *Listy Epistolae...* 1760¹⁴⁴ od biskupa, cirkevného otca a mučeníka Thascia Caecilia Cypriana (cca 200 – 258). Bratislavské *Listy* vytlačil Landerer,¹⁴⁵ no fyzicky ani v dostupných knižničných pomôckach ich nateraz nevieme doložiť, rovnako ako vyššie spomenuté vydanie z Trnavy (1755), ktoré eviduje len starší súpis (z roku 1942).¹⁴⁶ Reálne *Epistolae...* od Cypriana evidujeme z roku 1758, ale miesto vydania je Jáger.¹⁴⁷ Otázne je teda, či G. Tarkovič vlastnil dielo vo viacerých vydaniach a či sa vôbec tieto vydania do fondu Eparchiálnej knižnice zaradili a ak, kde sú v súčasnosti (nezaradené, vyradené, stratené?).

Ako príklad o náboženských, kresťanských obradoch poslúži – *Institutiones de sacris christianorum ritibus...*¹⁴⁸ od bratislavského kanonika, pedagóga, dokto-

833 do roku 1990), zv. III., K – L, s. 21.

¹⁴⁰ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [292]; Ep., sign. 3361 prív. 1. – ako: Káldi, György. *Az innepekre-való predikatzioznak első része...* – Pozsony, nyomtatta Rikesz Mihály, 1631. (2), 4, 598, (4) s. Chýba koniec tlače.

¹⁴¹ Šelepce ako: Deményi, Ladislaus: *Sacrae ac piaie meditationes in omnes anni dominicas et festa Hungariae celebriora*. Posonii: Typ. J. M. Landerer, 1754. – 4, 443, 3 s.

¹⁴² BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹⁴³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 512; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [148]. Ep., sign. 2158.

¹⁴⁴ Šelepce ako: (Epistolae D.Caecili Cypriani...) quas honori... domini Andreae Rabcsek... consecravit Daniel Holly á S.Joan Nepomuceno.. dum propositiones theologicas... propugnavit. – Posonii: Typ. Landerer, 1760. – 4 s. – t. j., nie radené pod autorom.

¹⁴⁵ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 10; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [181].

¹⁴⁶ Šelepce ako: Cypriani, D. Caecilii: *Epistolae...* – Tyrnaviae: Typis academicis soc. Jesu, 1755. – 14, 380, 1. s. *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 223; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [141]; Ep. sign. 3042.

¹⁴⁷ Ep., sign. 1773.

¹⁴⁸ Šelepce ako: Tompa, Ladislaus: *Institutiones de sacris christianorum ritibus*. Pars I. De sacrificio missae. Posonii: Typis Ant. Loewe, 1785. – 24, 332, 1 s. Pars II. De sacramentis. – Posonii. Typis Franc. Aug. Patzko, 1788. – 6, 486, 1 s.

ra teológie a filozofie Ladislava Tompu (1746 – 1802),¹⁴⁹ ktorý v čase vytlačenia práce pôsobil ako pedagóg, vyučoval liturgiu a polemiku na kňazskom seminári v Bratislave a od roku 1787 bol i bratislavským kanonikom.¹⁵⁰ V diele sa venuje problematike cirkevných obradov, osobitne latinskému obradu a ten porovnáva s gréckym. Išlo pôvodne o dvojdielny titul – vyšiel v rokoch 1785 (Pars. 1.: De Sacrificio missae) a 1788 (Pars 2.: De sacramentis), no G. Tarkovič mal k roku 1841 vo vlastníctve len 2. zväzok z roku 1788 (pretože 1. zväzok z roku 1785 v čase vyhotovenia súpisu – *Catalogus librorum* chýbal, čo bolo aj poznamenané v prameni). Vytlačil ho František Augustín Patzko (1771 – 1799).¹⁵¹ Nateraz v Eparchiálnej knižnici vieme doložiť oba zväzky.¹⁵²

Zastúpené sú aj cirkevné dejiny – *Historia religionis et ecclesiae christianae clero Hungariae accommodata...* 2 diely z roku 1789¹⁵³ od teológa Michala Svoreňa (Szvorényi, 1750 – 1814), ktorý v tom čase pôsobil ako pedagóg (teológie) v Bratislave.¹⁵⁴ Publikáciu v Bratislave vytlačil Anton Löwe (1783 – 1790).¹⁵⁵ Titul sa zachoval do súčasnosti – len podľa staršej pomôcky z roku 1942 (lístok v lístkovnici nie je).¹⁵⁶ G. Tarkovič najskôr vlastnil aj titul z oblasti teológie – *Epitome doctrinae moralis et canonicae ex constitutionibus...* 1765,¹⁵⁷ ktoré bolo spojené s menom editora, arcibiskupa Giovanniho Domenica Mansiho (1692 – 1769), vychádzajúceho a komentujúceho práce a ustanovenia pápeža Benedikta XIV. (1675 – 1758, pápež 1740 – 1758), ktorý bol sám v danom období považovaný za mravný a morálny príklad. V danom roku vyšiel tento titul aj v Ríme, pričom šlo už o jeho 4. vydanie. Titul mal G. Tarkovič vlastniť k roku 1841 podľa *Catalogus librorum* v 2 exemplároch, dnes ho vieme doložiť v jednom exemplári z roku 1765, vytlačenom v Bratislave¹⁵⁸ a v jednom exemplári z roku 1766, ktorý však bol vytlačený v Trnave.¹⁵⁹

¹⁴⁹ Bližšie STRÝČKOVÁ, M. Z glosára k cirkevnoslovansko-latinskému výkladu liturgie v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku, s. 196. Dostupné z: http://www.cyrslav.sav.sk/publikacie/vychodna_cirkev_s_latinskou-stryckova.pdf [cit. 2020-05-30].

¹⁵⁰ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. VI., T – Ž, s. 99.

¹⁵¹ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹⁵² *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 281; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [667]. Ep., sign. 4782. Kolácia dokumentu: Pars 1.: 24, 322, (1) s.; Pars. 2.: (12), 486, (1) s.

¹⁵³ Pozri Šelepec: Szvorényi, Michael: *Historia religionis et ecclesiae christianae clero Hungariae accommodata*. – Posonii: Typis Ant. Loewe, 1789. – Vol. I. 4, 48, 219 s. Vol. II. 292 s.

¹⁵⁴ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. V., R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 394. ISBN 80-7090-216-7.

¹⁵⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹⁵⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 166; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [649]. Ep., sign. 4795.

¹⁵⁷ Šelepec ako: Mansi, Joan. Dom.: *Epitome doctrinae moralis, et canonicae ex constitutionibus, aliisque operibus felicis recordationis Benedicti XIV. pontificis maximi excerptae. Secundum exemplar romanum*. – Posonii: Apud Joan Mich. Landerer, 1765. – 8, 296 s.

¹⁵⁸ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 406; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [402]. Ep., sign. 2275 ako Mansi, Joannes Dominicus vid. Benedikt, pápež. XIV. *Epitome doctrinae moralis et canonicae*. Posonium 1765.

¹⁵⁹ Radené podobne ako Mansi, Joannes Dominicus vid. Benedikt, pápež. XIV. *Epitome doctrinae moralis et canonicae*. Tyrnavia 1766. Ep., sign. 1766.

Zaujímavé je dielo v kontexte výskumu rímskokatolíckej cirkvi, cirkevnej správy, diplomatike, ale aj heraldike a sfragistike a diecéznym synodám. V tomto prípade ide o *Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae... 1741 – 1742*,¹⁶⁰ t. j. možno predpokladať 2 časti,¹⁶¹ pre Uhorsko, obsahujúce materiál k rokom 1016 – 1734 (1. časť) a k rokom 1657 – 1734 (2. časť). Je spojené s menom cirkevného spisovateľa, učiteľa, jezuita Karola Péterfiho (1700 – 1746), pričom ide najskôr o titul, v ktorom mapoval uznesenia cirkevných synodiálnych nariadení a zákonov od najstarších čias do 18. storočia. Vytlačili ho dedičia Jána Pavla Royera (1740 – 1748).¹⁶² Titul nateraz vieme fyzicky doložiť, ale len jeho 1. časť vydanú v roku 1741.¹⁶³ *Dejinám františkánov – Chronologico-provinciale ordinis ff. minorum S. Francisci conventualium provinciae... 1803*¹⁶⁴ v Uhorsku a Sedmohradsku sa zasa venoval historik, gymnaziálny pedagóg, minorita, doktor filozofie a teológie Michal (Mihály) Knáisz (1735 – 1824). Tlač vyprodukoval Juraj Alojz Belnay (1801 – 1809).¹⁶⁵ Titul by sa mal nachádzať v Prešove dodnes,¹⁶⁶ dokonca v 2 exemplároch.

Z iných tematických oblastí možno spomenúť právo – verejné právo a prepojenie na Ignáca Štefana Horvátha (? – 1823) *Institutionum juris publici par-*

¹⁶⁰ Šelepec ako: Peterffy, Carol. *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXIV. Accedunt regum Hungariae, et sedis apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae. Ex mss. potissimum eruit, collegit, illustravit...* – Posonii: Typis haeredum Royerianorum, 1741-42.

¹⁶¹ *Sacra Concilia : Ecclesiae Romano-Catholicae In Regno Hungariae Celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. Accedunt Regum Hungariae, & Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae Ex MSS. potissimum Eruit. Collegit. Illustravit. P. Carolus Péterfy e Societate Jesu. Pars Prima. In Qua Concilia & Constitutiones Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDXLIV. prodeunt. – Posonii : Typis Haeredum Royerianorum, Anno M.DCC.XLI. [=1741]; Sacra Concilia: Ecclesiae Romano-Catholicae In Regno Hungariae Celebrata Ab Ano Christi MXVI. usq; ad Anum MDCCXXXIV. Accedunt Regum Hungariae, & Sedis Apostolicae Legatorum Constitutiones Ecclesiasticae Ex MSS. potissimum Eruit. Collegit. Illustravit. P. Carolus Péterffy e Societate Jesu Pars Secunda. In Qua Concilia & Constitutiones Ab Anno Christi MDCLVII. usque ad Annum MDCCXXXIV. prodeunt. – Posonii : Typis Haeredum Royerianorum : Prostant ibidem apud Michaellem Kochberger Bibliopolam, Anno M.DCC.XLII. [=1742].*

¹⁶² BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹⁶³ *Catalogus librorum z r. 1841: č. 12; ŠELEPEC, J. Knižnica Gregora Tarkoviča, č. [485]. Ep., sign. 3340 – pod Sacra consilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata... Posonium, typis haeredum Royerianorum. 1741. Pars. 1. 1741. (32), 361, (1) s. Podľa textu by mala obsiahnuť faktografiu k r. 1016 – 1715.*

¹⁶⁴ Šelepec ako Knáisz, Michael de Miskoltz: *Chronologico-provinciale ordinis ff. minorum S. Francisci conventualium provinciae Hungariae, et Transilvaniae, nunc S. Elisabeth reginae nuncupatae, praemissa compendiosa vita Seraphici patris in gratiam junioris nostri cleri editum, ac pro grati animi perennitestimonio fratribus suis dicatum. – Posonii: Typ. Georgii Al. Belnay, 1803. – 416 s.*

¹⁶⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁶⁶ *Catalogus librorum z r. 1841: č. 626; ŠELEPEC, J. Knižnica Gregora Tarkoviča, č. [313]. Ep., sign. 1257, sign. 2751 – pod Knáisz, Michael. Chronologo-provinciale ordinis... Posonium, typis Georgii Aloysii Belnay. 1803. 416 s.*

ticularis regni Hungariae... časť 1., z roku 1786,¹⁶⁷ v ktorej sa venuje pozornosť územiu Uhorska, a ktorú v Bratislave vytlačil Šimon Peter Weber (1783 – 1820).

¹⁶⁸ Titul sa zachoval dodnes, čo vieme doložiť len podľa jednej knižničnej pomôcky (v univerzálnej lístkovnici chýba), a teda skutkový stav je potrebné overiť fyzicky.¹⁶⁹

Okrem tlačí sa z bratislavských tlačiarní ojedinelo eviduje aj periodická tlač (pravé/ nepravé periodiká). V Bratislave vychádzal titul *Ephemerides Posonienses* (podľa v eparchiálneho katalógu, Bratislava 1715 – 1837),¹⁷⁰ no u J. Šelepca sa vyskytuje titul pod označením „*Ephemerides statisticae, oeconomicae, litterariae, quibus additur Neovidensis, seu secretum litterarum commercium vivos inter ac mortuos ex Campis Elyseis....*“, podľa rekonštrukcie a výskumu z roku 2003 by malo ísť o 14 ročníkov (VIII/1811, XVIII/1821, XIX/ 1822, XX/1823, XXIII/1826, XXVII/1830, XXVIII/1831, XXIX/1832, XXX/1833, XXXI/1834, XXXII/1835, XXXIII/1836, XXXIV/1837 a XXXV/1838).¹⁷¹ Možno potvrdiť, že ide najskôr o latinský spoločenský týždenník (vychádzal 2x týždenne, 1804 – 1838) pod názvom *Ephemerides Politico-Statisticae Posonienses* (na titulnom liste ako: *Posonienses Ephemerides Politico-Statisticae*). Na v rokoch 1804 – 1806 mal latinskú prílohu *Neovidensis*, v roku 1837 mal latinsko-maďarskú prílohu *Alveare-Mekhás*.¹⁷² Redaktorom bol Juraj Alojz Belnay a od roku 1825 Pavol Kováts. Mali ho tlačiť Belnayovci a podľa ohraničenia ich činnosti najskôr J. A. Belnay, vdova a dedičia (1809 – 1817) a J. A. Belnay, dedičia (Ján a Ľudovít, 1817 – 1840).¹⁷³ Zachoval sa dodnes, no pomôcky k Eparchiálnej knižnici evidujú len ročníky 25 (1828) – 34 (1837).¹⁷⁴ Uvedenie vyššie spomenutej prílohy pomohlo identifikovať a priradiť iný, osobitne zaevidovaný dokument J. Šelepcom ako titul v latinsko-maďarskej jazykovej kombinácii označenej ako *Alveare. Méhkas. Cum ephemeridibus Posoniensibus*, ktorý produkoval, resp. jeho redaktorom bol Pavol Kováts. Malo by ísť len o *Cursus I.*, Bratislava 1837.¹⁷⁵ No titul vyšiel celkovo I. – IV., ako *Cursus secundus I. – II.* v Bratislave v rokoch 1837 – 1838, obsahoval maďarské a latinské diela. *Alveare-Mekhás* vychádzal teda ako príloha spomenutého *Posoniensis ephemerides politico-statisticae...*¹⁷⁶ a tlačili ho rovnako Belnayovi dedičia – t. j. J. A. Belnay, dedičia (Ján a Ľudovít,

¹⁶⁷ Šelepce ako: Horváth, Ign. Steph. *Institutionum juris publici particularis regni Hungariae. Pars I. De territorio regni Hungariae. – Posonii: Typis Sim. Petri Weber, 1786. – 4, 1 s.*

¹⁶⁸ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50.

¹⁶⁹ *Catalogus librorum z r. 1841: č. 389; ŠELEPEC, J. Knižnica Gregora Tarkoviča, č. [259]. Ep., sign. 5670.*

¹⁷⁰ R. 1715 – 1733 pod Ep., sign. 5009; R. 1827 – 1837 pod Ep. 4393

¹⁷¹ *Catalogus librorum z r. 1841: č. 250, 682 – 694; ŠELEPEC, J. Knižnica Gregora Tarkoviča, č. [167 – 180].*

¹⁷² *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin : Matica slovenská, 1963, s. 394.

¹⁷³ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁷⁴ Ep., sign. 4393.

¹⁷⁵ Šelepce ako: *Alveare. Méhkas. Cum ephemeridibus Posoniensibus edit Paulus Kováts. (Cursus I.) – Posonii: Typis haeredum Belnay. – 1837. – 1. 381s. 2. 304 s. 3. 320 s.*

¹⁷⁶ Pozri aj: *kozpontiantikvarium.hu*

1817 – 1840).¹⁷⁷ Zachoval sa dodnes, je vnímaný ako samostatný titul (samostatný katalogizačný lístok). Knižničné pomôcky evidujú rok 1837 a k nemu 3 zväzky.¹⁷⁸ G. Tarkovič najskôr vlastnil i maďarské periodikum *Hirnök. Politikai hirlap...*, pričom ho možno stotožniť s titulom *Hirnök* (na titulnom liste podnázov *Politikai, tudományos, művészeti s szépliteraturai hirlap*), ktorý vychádzal 2x týždenne v rokoch 1837 – 1845 a predstavoval politický týždenník konzervatívnych kruhov.¹⁷⁹ Podľa doterajšieho výskumu by malo ísť konkrétne o jeden kus, a to II. ročník, rok 1839,¹⁸⁰ ktorý tlačil A. B. Schmid a spol. (1838 – 1848).¹⁸¹ Možno podotknúť, že podľa staršej knižničkej pomôcky sa titul zachoval v Prešove dodnes (no v súčasne dostupnej lístkovnici záznam absentuje).¹⁸² Titul označený a očíslovaný samostatne pisárom v *Catalogus librorum* v roku 1841 a Šelepcom ako *Századunk*, roč. 2, rok 1839 s podnázvom *Politikai, tudományos és művészeti folyóirat...*,¹⁸³ predstavuje v podstate prílohu k *Hirnök*.¹⁸⁴ Redaktorom a vydavateľom periodika bol Jozef Balászfálvi Orosz, tlačil ho rovnako A. B. Schmid a spol. (1838 – 1848).¹⁸⁵ Evidujeme ho v knižnici aj dnes, aj pod samostatnou signatúrou.¹⁸⁶

Z inej oblasti možno uviesť tituly, ktoré sa viažu na dokumenty, zápisnice spojené s uhorským snemom, vhodné aj k dejinám správy. Predpokladáme, že tituly budú podobe dvojazyčné. Príkladom môže byť titul (2 záznamy) *Magyar Ország [Köz] Gyűlésének Jegyzőkönyve / Diarium Comitiorum Regni Hungariae...* (pričom v tomto prípade ide o text z predtitulného listu). Počet zväzkov Šelepca odhaduje na 7, čo nateraz nevieme potvrdiť. Vyšli v Bratislave v rokoch

¹⁷⁷ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁷⁸ Ep., sign. 4541. Kolácia: Zv. 1.: 304 s. – 2 exempláre; Zv. 2.: 417, (7) s. – 2 exempláre; Zv. 3.: 336 s. – 2 exempláre.

¹⁷⁹ *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin : Matica slovenská, 1963, s. 462.

¹⁸⁰ Podľa Šelepca: *Hirnök. Politikai hirlap*. Szerkeszti Balászfálvi Orosz József. II. évi. - Pozsony: Ny Schmidt Antal. Folyanmonkent, 1839.

¹⁸¹ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁸² *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 709 (*Hirnök de Anno 1839*); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [250]. Ep., sign. 4637 (malo by ísť o rok 1839, 1844) podľa súpisu z r. 1942, no v lístkovniciach (knihy, periodiká) sa eviduje len A *Hirnök*. Kersztény, társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirat. Kolozsvár, r. 1924 (roč. 21) – 1926 (roč. 23). Ep., sign. 7708.

¹⁸³ Šelepca ako: *Századunk. Politikai, tudományos és művészeti folyóirat*. Társul a *Hirnökhöz*. Alapita és szerkeszti Balászfálvi Orosz József. II. év. 1839. – Pozsonyban: nyomt. ifj. Schmid Antal, 1839.

¹⁸⁴ *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin: Matica slovenská, 1963, s. 462.

¹⁸⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁸⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 708; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [637]. Ep., sign. 2068. Mal by sa evidovať aj rok 1839, č. 2 aj rok 1844, č. 7.

1825 – 1828.¹⁸⁷ Najskôr ide o tituly *Diarium Comitiorum Regni Hungariae...*¹⁸⁸ Nateraz evidujeme vydania z iných rokov a v spojitosti s Kolegiálnou knižnicou v Prešove.¹⁸⁹ Do tejto jazykovej i vecnej skupiny sa radí aj problematickejší titul *Felséges Első Ferentz austr. császár, Magyar és Cseh ország koronás királyától Posony szab. kir. várossában 1825...* 3. zošit a register (index) – resp. *Acta comitiorum regni Hungariae...*¹⁹⁰ najskôr z rokov 1825 – 1828 a mal by ich vytlačiť Šimon Ľudovít Weber (1820 – 1852).¹⁹¹ Identifikoval ho podobne J. Šelepce a odhaduje počet zväzkov na tri, čo nateraz nevieme doložiť ani overiť.

Naznačili sme aj problematickosť identifikácie titulov a čiastočne jazyka. Ak sa pozrieme na jazykovú skladbu doložených bratislavských tlačí, dominovala latinčina v 12 záznamoch, pričom dva z nich predstavujú preklady z iného jazyka, a to nemčiny – *Veritas religionis christianae ex resurrectione Jesu Christi de-*

¹⁸⁷ Podľa Šelepca, č. [390, 391]: Magyar ország gyűlésének jegyzőkönyve. Esztendőben tartattot. – Pozonyban: Weber S. Lajos bet., 1825 – 1828; Magyar ország gyűlésének jegyzőkönyve. – *Diarium comitiorum regni Hungariae*. 6 zv. Poszonyban: Belnay örökeseinek bet., 1825 – 1827. – I. 42, 684 s. II. 710 s. III. 775 s. IV. 598 s. V. 613 s. VI. 552 s.

¹⁸⁸ *Diarium: Comitiorum Regni Hungariae A Serenissimo, Ac Potentissimo Imperatore, Hungariae, Et Bohemiae Rege Francisco Primo In Liberam, Ac Regiam Civitatem Posoniensem In Diem 11mem Septembris Anni 1825. Indictorum Originale Hungarica Lingua Conceptum Et Auctoritate Comitiorum Latinitate Donatum* = *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, És Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony Szabad Királyi Városába 1825-dik Esztendőben, Szent-Mihály Havának 11-Dik Napjára Rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Jegyző-Könyve, Melly Eredetképpen Magyar Nyelven Íratott, És Az Ország Gyűlésének Fő Vigyázása Alatt Hitelesen Deák Nyelvre Fordítatt.* – Posonii: = Po'sonban: Typis Haeredum Belnayanorum ; Belnay Örökeseinek Betűivel, 1825 et 1826; *Diarium : Comitiorum Regni Hungariae A Serenissimo, Ac Potentissimo Imperatore, Hungariae, Et Bohemiae Rege Francisco Primo In Liberam, Ac Regiam Civitatem Posoniensem In Diem 11mem Septembris Anni 1825. Indictorum Originale Hungarica Lingua Conceptum Et Auctoritate Comitiorum Latinitate Donatum. Tomus Secundus* = *Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar, És Cseh Ország Koronás Királyától Po'sony Szabad Királyi Városába 1825-dik Esztendőben, Szent-Mihály Havának 11-Dik Napjára Rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Jegyző-Könyve, Melly Eredetképpen Magyar Nyelven Íratott, És Az Ország Gyűlésének Fő Vigyázása Alatt Hitelesen Deák Nyelvre Fordítatt. Második Darab.* – Posonii: = Po'sonban: Typis Haeredum Belnayanorum ; Belnay Örökeseinek Betűivel, 1825 et 1826 atd.

¹⁸⁹ Titul nateraz fyzicky nevieme doložiť a teda ani overiť. Ako *Diarium comitiorum regni Hungariae...* Posonium 1808; Posonium 1811 – 1812, ako aj Posonium 1825 – 1827, evidujeme len v Ev. kol., sign. VI. 1175, Ny VII 6, Z VII 9, O VII 6, VI. 1176.

¹⁹⁰ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [195], ako: *Felséges Első Ferentz austr. császár, Magyar és Cseh ország koronás királyától Posony szab. kir. várossában 1825. eszt. Szent Mihály havának 11. napjára rendeltetett Magyar ország gyűlésének írásai. 3 köt. és Index.* – *Acta comitiorum regni Hungariae...* in lib. ac regiam civitatem Posoniensem in diem 11. septembris anni 1825. indictorum. 3 kotet és Index. – Posonyban: Weber S. Lajos bet., 1825 – 1828. – I. 2, 608 s., II. 609 – 1296 s., III. 1297 – 1788 s. Pozri aj 1825 – 27. *Felséges Első Ferentz austr. császár, Magyar és Cseh ország koronás királyától Posony szab. kir. várossában 1825. eszt. ...* Dostupné z: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/17121860ii-37BB/magyarország-kozygyulesenek-iromanyai-5C6E/182527-fel-seges-elso-ferentz-austr-csaszar-magyar-es-cseh-ország-koronas-kiralyatol-posony-szab-kir-varossaban-1825-eszt-szent-mihaly-havanak-5C77/> [cit. 2020-05-18].

¹⁹¹ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

monstrativa methodo comprobata... 1811,¹⁹² t. j. z oblasti dogmatickej teológie. Autorom je anglický matematik Humphry Ditton (1675 – 1715), prekladateľom a autorom úvodu kanonik György Frank (1742 – 1822) a Gabr(iel) Vilh(elm) Goetten(us). Tlač vyšla nákladom biskupa v Győri Józefa Ignáca Vilta (de Vilt/Wilt, 1738 – 1813)¹⁹³ a vytlačila ju vdova a dedičia J. A. Belnaya (1809 – 1817).¹⁹⁴ Titul sa zachoval dodnes.¹⁹⁵ Druhý titul je prekladom z francúzštiny – Catechismus... 1808, bez bližších autorských údajov,¹⁹⁶ ktorý vytlačil Juraj Alojz Belnay (1801 – 1809)¹⁹⁷ a predpokladáme, že titul sa zachoval dodnes.¹⁹⁸

Dva už vyššie spomenuté záznamy sú tituly v latinsko-maďarskej verzii. Hungariká evidujeme nateraz v počte 6, najstaršie z nich a periodiká už boli uvedené. Z tých zaujímavejších možno spomenúť ešte titul o národnej hrdosti A nemzeti büszkeségéről... 1792¹⁹⁹ od švajčiarskeho lekára, učenca, filozofa Johanna Georga Zimmermanna (1728 – 1795),²⁰⁰ 4. vydanie v preklade od evanjelického reformovaného superintendenta Gábora Fülepa (1739 – 1823).²⁰¹ Vytlačil ho už na inom mieste spomenutý Šimon Peter Weber. Tlač by sa mala zachovať dodnes.²⁰²

Košice

Tretie miesto v poradí majú tlače z Košíc – nateraz ide celkovo o 18 záznamov (ale odhadom možno 27 – 28 (?) zväzkov). Sú z obdobia rokov 1730 – 1841. Do 18. storočia by mohlo spadať asi 9 záznamov (16 exemplárov), ostatné sú z 19. storočia. V rámci košickej proveniencie dominujú záznamy v latinčine (12 záznamov, 1730 – 1841), výnimočná je maďarčina (4 záznamy, 1790 – 1832) – no z toho ide raz o preklad z nemčiny (z roku 1810) a raz z latinčiny (1759). Ojedinelý je výskyt tlače v nemeckom jazyku (z roku 1733).

¹⁹² Šelepec ako: Ditton, Humfredus: Veritas religionis christianae ex resurrectione Jesu Christi demonstrativa methodo comprobata. Cum appendice de immaterialitate animarum, et nonnullis aliis momentosis religionis naturalis plasis. Opus eximium et Gabr. Vilh. Goetteni versione germanica in latinum sermonem translatum, per Georgium Frank. Cura et impensis... Josephi Vilt... typis datum. – Posonium: typis viduae et heredum Belnayanorum, 1811. – 726, 4 s.

¹⁹³ Pozri: <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bviltj.html> [cit. 2020-05-10].

¹⁹⁴ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁹⁵ Catalogus librorum z r. 1841: č. 160 (Veritas Religionis Christianae a Georgio Frank); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [159]. Ep., sign. 1732 – ako Ditton, Humfredus. Humfredi Ditton Veritatis religionis christiana... Posonium, typis viduae et heredum Belnayanorum. 1811. 726 s.

¹⁹⁶ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [123] ako: Catechismus in usum omnium ecclesiarum imperii gallici. Juxta exemplar, Parisiis a. 1806... editum a gallico in latinum sermonem translatus. – Posonii: Typ. G. Aloys. Belnay, 1808. – 216 s.

¹⁹⁷ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 51.

¹⁹⁸ Ep. sign. 1808 – ako Catechismus in usum omnium ecclesiarum imperii Gallici. ... Posonium 1080, typis Georg. Aloys. Belnay. 215 s.

¹⁹⁹ Šelepec ako: Zimmermann, Jan. György: A nemzeti büszkeségéről. A negyedik nyomtatás szerint fordította Óri Fülep Gábor. – Pozsonban: Ny Weber Simon Péter, 1792. – 8, 344 s.

²⁰⁰ Pozri: [https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_Zimmermann_\(Mediziner\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Georg_Zimmermann_(Mediziner)) [cit. 2020-06-10].

²⁰¹ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/f/f06137.htm> [cit. 2020-06-10].

²⁰² Catalogus librorum z r. 1841: č. 403; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [705]. Ep., sign. 2159.

Problematický pre identifikáciu je sčasti titul z oblasti cirkevných dejín, o kláštore baziliánov (v Krásnom Brode), doplnený o historické dokumenty od kňaza, baziliána a historika Joannikija Baziloviča (1742 – 1821)²⁰³ pod názvom – *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits...*, fundácie monastiera, t. j. od Podolského kniežaťa Teodora Koriatoviča (? – 1417). Tlač by mala vyjsť v 6 častiach v rokoch 1799 – 1805 (pričom tri z nich sú z roku 1799).²⁰⁴ Publikácia vyšla v Košiciach tlačou u Jána Jozefa Ellingera (1787 – 1810).²⁰⁵ V súpise *Catalogus librorum* z roku 1841 sa pri tomto titule eviduje počet 9 zväzkov, ale všetky by mali byť len k 1. dielu (iné diely sa nespomenuli). Aký úmysel mal G. Tarkovič s viacerými exemplármi sa už nedozvieme. J. Šelepca uviedol vo svojej rekonštrukcii pri zázname titulu počet zväzkov na 6, pričom dedukuje, že G. Tarkovič asi vlastnil kompletne vydanie.²⁰⁶ Dnes podľa pomôcok v Eparchiálnej knižnici vieme doložiť k roku 1942 len jeden zväzok, no z roku 1804,²⁰⁷ čiže nejde o 1. diel, iné pomôcky z 2. polovice 20. storočia uvádzajú, že titul sa zachoval viackrát, no neevidujú o ktoré diely ide a počet zväzkov sa spomína v počte tri, pričom podľa signatúry sa dostali do fondu eparchie neskôr, a teda nemali možno vôbec súvis s eparchom a jeho privátnou knižnicou.²⁰⁸ Potrebný je ďalší výskum a snaha doložiť fyzicky aspoň 1. diel v jednom exemplári, ktorý mal G. Tarkovič ešte v roku 1841 v duplikátoch.

Najstarší titul, ktorý mohol eparcha vlastniť z košickej produkcie, sa datuje do roku 1730, ide o tlač *Principia verae ac genuinae philosophiae, animum humanum moderantia...*, ktorej autorom bol Francesco Petrarca a na jeho dielo sa reflektovalo. Malo by ísť o promočnú tlač z oblasti filozofie, z košickej jezuitskej univerzity,²⁰⁹ promótorom bol Gabriel Graff (1696 – 1759).²¹⁰ Vytlačili ju v Akademickej tlačiarňi (činná 1678 – 1774), faktorom bol v tom čase Ján Henrich Frauenheim. Titul by sa mal zachovať dodnes.²¹¹ Nešlo však o jedinú tlač z uni-

²⁰³ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. I., A – D. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 173.

²⁰⁴ Podľa Šelepca: Basilovits, Joannicius: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits, olim ducis de Munkács, pro religiosis ruthenis ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkács, anno 1360 factae. Exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkácsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque illustrium virorum gestis, e variis diplomatibus, decretisque regiis, ac aliis documentis authenticis potissimum concionnatam*. 6 ptes. – Cassovia: Typ. Ellingerianis, 1799 – 1805. – 8, 104 s., 208 s., 140, 9 s., 259, 1 s., 93 s., 58, 8 s.

²⁰⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75.

²⁰⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 212 (pars 1^a in Novem exemplaribus); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [68].

²⁰⁷ Ep. sign. 1222.

²⁰⁸ Ep., sign. 8224, Ep., sign. 10153. Roky vydania 1799 – 1805, celkovo 6 dielna práca v 3 zv. Tieto však G. Tarkovič najskôr nevlastnil. Titul sa zachoval aj v Kolegiálnej knižnici.

²⁰⁹ Podľa Šelepca: Graff, Gabriel: *Principia verae ac genuinae philosophiae, animum humanum moderantia... Ex libris 2. Francisci Petrarchae De remediis utriusque fortunae desumpta. Honori Ladislai Fáy... Dum in... Universitate Cassoviensi... philosophiae laurea insigneeretur promotore Gabriele Graff... dicata*. – Cassovia: Typis Academicis per Joannem Frauenheim, 1730. – 8. 160 s.

²¹⁰ Roky života doplnené z <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000010639> [cit. 2020-05-18].

²¹¹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 586 (*Principia Philosophiae* a Gabriele Graff); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [223]. Dnes Ep. sign. 113. Kolácia ako: (8), 160 s.

verzitného, resp. z gymnaziálneho prostredia. Tu možno uviesť titul z produkcie Akademickej tlačiarne Rudimenta historica, sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi... 4. diel, resp. dielo z roku 1772, pričom dnes však v Eparchiálnej knižnici evidujeme iné vydania,²¹² a to z Trnavy²¹³ i Košíc.²¹⁴ Z oblasti dejín sa vyskytol zápis tlače, ktorá bola určená pre študentov jezuitského gymnázia (Rudimenta historica... 1772).²¹⁵ Dominuje však stále náboženská problematika, teologická – kresťanská, resp. katolícka, menej gréckokatolícka spisba, ale výnimočne sú zastúpené aj konfesiónálne otázky na tému helvétskeho smerovania.²¹⁶ Medzi známejšími autormi, ktorých evidujeme pri košických tlačiach, figuruje dielo od spomenutého Joannikija Baziloviča (1742 – 1821). Ide o jeho Imago vitae monasticae... 1802 o kláštornom a rehoľnom živote, pričom aprobácia k tlači signoval mukačevský lektor Michael Sesavniczky. Tlač vyprodukoval Ján Jozef Ellinger a mala by sa zachovať v Eparchiálnej knižnici dodnes;²¹⁷ alebo dielo k uhorským dejinám Imago antiquae Hungariae... 1733²¹⁸ od duchovného, jezuitu, pedagóga, historika, resp. polyhistora a zakladateľa kritickej historiografie Samuela Timona (1675 – 1736)²¹⁹ z produkcie Akademickej tlačiarne²²⁰ a faktora J(ána) Henr(icha) Frauenheima, ktoré dodnes síce figuruje v Eparchiálnej knižnici ale v iných vydaniach (a aj z iných miest).²²¹ V roku 1733 už S. Timon pôsobil ako predstavený košického rehoľného domu. Preto nevieme, prečo sa J. Šelepca priklonil práve k tomuto titulu z roku 1733. Odpoveď možno aj v tomto prípade v budúcnosti poskytne fyzická revízia dokumentov a možné posesorské zápisy.

Medzi tlačami figuruje aj jeden záznam periodika „Magyar Minerva“,²²² no podľa J. Šelepca ide o dva ročníky – 7/1831 a 8/1832, neúplné, najskôr len druhé zo-

²¹² Napr. Catalogus librorum z r. 1841: č. 417; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [539]: Rudimenta historica, sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi, pro gymnasis societatis Jesu. Auctore ejusdem societatis sacerdote. Opusculum 4. De regnis, aliisque orbis provincia. – Cassoviae. Typis academicis soc. jesu, 1772. – 144 s.

²¹³ Dnes v Ep. knižnici evidujeme vydania z r. 1731 (Opusculum 1-6). Ep., sign. 2084.

²¹⁴ Dnes v Ep. knižnici evidujeme vydania z r. 1735 (Opusculum 4.), 1758 (Opusculum 1.), 1769 (Opusculum 3.). Ep., sign. 4192, 4662a, 10053.

²¹⁵ Catalogus librorum z r. 1841: č. 586 (Principia Philosophiae a Gabriele Graff); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [223]. Dnes Ep. sign. 113.

²¹⁶ Catalogus librorum z r. 1841: č. 215; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [304], ako Keresztényi intes, a helvetica confessió levő szülekhéz a kisdedeknek keresztséege iránt. – Kassa: Ellinger János bet, 1805. – 4, 304, 4 s. Dnes Ep., sign. 215.

²¹⁷ Catalogus librorum z r. 1841: č. 213 (Imago Vitae Monasticae, a Joanne Basilovics); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [67]. Dnes Ep. sign. 1221 – ako: Basilovits, Joannicus. Imago vitae monasticae... Cassovia, ex typographia Ellingeriana 1802. (8), 181, (1) s.

²¹⁸ Napr. Catalogus librorum z r. 1841: č. 222; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [661].

²¹⁹ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. VI., T – Ž, s. 70-71.

²²⁰ Šelepca, ako: Timon, Samuel: Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus, ac res gestas gentis hunnicae. Historico genera strictim perscripta. – Cassoviae: Typis academicis soc. Jesu, per Joan. Henr. Frauenheim, 1733. – 4, 409, 22 s.

²²¹ Napr. vydanie Bratislava 1759 – Ep. sign., 3063, Viedeň 1762 – Ep., sign. 3942.

²²² V eparchii nateraz evidujeme Magyar Minerva. Béts. 1798 – 1808. 4 zv. Najskôr nejde o tento titul. Ep., sign. 2842.

šity.²²³ Titul v Košiciach tlačil Štefan Ellinger (1810 – 1846).²²⁴ V Košiciach však vychádzal v rokoch 1825 – 1836 kultúrno-literárny časopis s celouhorským národno-umeleckým poslaním *Minerva: A Kassai irodalmi társaság lapja* (1893 – 1895),²²⁵ ten teda eparcha vlastniť nemohol. Titul nateraz nevieme doložiť v Eparchiálnej knižnici a neevidujú ho ani pomôcky. Ďalej aj Felső Magyar-Országai *Minerva Nemzeti: Folyó-Írás* (od r. 1827 ako *Nemzeti Folyó-írás*) – k tomuto titulu by sme sa mohli pri identifikácii prikloniť skôr, pretože sa zhodujú aj vyššie neúplné ročníky. Najprv vychádzal mesačne, potom štvrťročne (1834) a tlačil ho Štefan Ellinger²²⁶ (činný 1810 – 1846).²²⁷ Tento titul vieme doložiť fyzicky aj dnes.²²⁸

V Košiciach vyšli aj nariadenia, dekréty Tridentského koncilu z roku 1740²²⁹/1741 (?)²³⁰ a podľa J. Šelepca by mal G. Tarkovič vlastniť aj 4 zväzky schematismov, a to v spojení s gréckokatolíckou cirkvou pre Prešovskú diecézu pre rok 1823 a rok 1838,²³¹ a pre Mukačevskú diecézu pre rok 1839 a rok 1841,²³² z oficíny Karola Werfera st. (1822 – 1847).²³³ Možno konštatovať, že dedukciu, že všetky patrili v minulosti G. Tarkovičovi, nemožno s určitosťou potvrdiť ani v tomto prípade. G. Tarkovič počas života určite vlastnil jemu dostupné schematizmy pre gréckokatolícku cirkev. No ani jednotlivé ročníky dnes neevidujú pomôcky k Eparchiálnej knižnici. V jeho pozostalostnom katalógu *Catalogus librorum* z roku 1841 sa schematizmy vyskytli v 5 zápisoch a počet zväzkov mož-

²²³ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [385, 386], ako: *Magyar Minerva*. VII. évi foly. 12 füz., 4 kötetben. – Kassán: Ellinger István, 1831. – 2. kötet., s. 241-480; *Magyar Minerva*. VIII. évi foly. 1832. 12 füzet, 4 kötetben. – Kassán: Ellinger István, 1832. – 2. kötet, s. 241 -480.

²²⁴ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75

²²⁵ *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin: Matica slovenská, 1963, s. 195, 545.

²²⁶ *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Zost. Michal Potemra. Martin: Matica slovenská, 1963, s. 52, 409.

²²⁷ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75.

²²⁸ Periodikum by sa malo v Eparchiálnej knižnici evidovať k r. 1825 – 1828. Ep., sign. 3288.

²²⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 330; ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [118] ako *Canones et decreta... Cocilii Tridentini... juxta editionem a Philippo Chiffletio... adornatam dum assertiones de virtutibus theologicis... publice propugnaret... Georgius Keseru... praeside Franc, Kunics... auditoribus oblata...* – Cassoviae: Typ. Acad., 1740. – 24, 350, 82 s. Dnes Ep. sign. 281.

²³⁰ Tento rok uvádza knižnícka pomôcka z r. 1942 (J. Repčák).

²³¹ Podľa J. Šelepca, č. 593, 597: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiensis pro anno domini M.D.CCCXXIII / =1823/*. – Cassoviae: Typis Caroli Werfer Academicae Typographi; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiensis pro anno domini MDCCCXXXVIII / =1838/*, ab erecta sede episcopali anno XVIII / =18/ . – Cassoviae : typis Caroli Werfer, Caes. Reg. Priv. Acad. Typographi, 1838.

²³² Podľa J. Šelepca, č. 600, 601: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno domini MDCCCXXXIX / =1839/*. Cassoviae : Typis Caroli Werfer, Caes. Reg. Priv. Acad. Typographi, 1839; *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno domini MDCCCXLI / =1841/*. Cassoviae : Typis Caroli Werfer, Caes. reg. Priv. Acad. Typographi.

²³³ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75.

no odhadnúť na minimálne približne 41²³⁴ (J. Šelepec odhaduje 40 jd.) a v čase jej evidencie boli rôzne zviazané – uložené aj v balíčkoch.

Ak sa pozrieme na jazykovú skladbu, dominujú záznamy v latinčine, výnimočná je maďarčina, pričom ako bolo už spomenuté v jednom prípade ide o preklad z nemčiny do maďarčiny (bez autora) Bevezetés a római katolika anya-szent-egyházzal ellenkezők némely fontosabb taníttási czikkelyeinek megoldására. Mely elsőbben deákbold németre, most pedig németből magyarra fordítottatott... v preklade asi od Michala (Mihály) Knaisza (1735 – 1824). Navyše tlač je nedatovaná, najskôr možno z roku 1810 (?) a z produkcie Jána Jozefa Ellingera.²³⁵ Titul evidujeme fyzicky dodnes.²³⁶ V druhom prípade ide o preklad diela o živote sv. Františka Xaverského z latinčiny z roku 1759,²³⁷ ktorú vytlačila Akademická tlačiareň. Pôvodným autorom bol Orazio Torsellino (1545 – 1599) a autorom prekladu bol farár Mózes Lestyán (1720 – 1774).²³⁸ Titul sa zachoval dodnes.²³⁹ Okrem periodickej tlače a prekladov ide o dielo právnika Pála Spilenberga, rozpravu o zdaňovaní, príjmoch a štátnom rozpočte Szabad Elmélkedések...²⁴⁰ z roku 1790,²⁴¹ ktorú vytlačil Ján Jozef Ellinger (17878 – 1810).²⁴² Tlač dnes fyzicky doložiť nevieme. Neevidujú ju ani knižničné pomôcky. Len jedna tlač by mala byť nateraz v nemčine. Ide o tlač z historicko-štatisticko-topografickej oblasti k dejinám Uhorska pod názvom Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern, oder: historisch-statistisch-topographische Beschreibung aller in diesem Reiche befindlichen zwei und vierzig königlichen Freistädte... z roku 1825,²⁴³ spojenú

²³⁴ Catalogus librorum z r. 1841: č. 609-613, 616 (napr. ako Schematismi J. R. Hungariae diversorum Annorum frustra 6 in uno fasciculo...).

²³⁵ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [89] ako: Bévezetes a római keresztény katolika anya-szent-egyházzal ellenkezők némely fontosabb tantíttási, czikkelyeinek megoldására. Mely elsőbben deákbold németre, most pedig németből magyarra fordítottatott Knaisz Mihály által. – Kassan: Ellinger János. – 166 s.

²³⁶ Ep., sign. 3490. Rovnako bez roku vydania. Kolácia: 165 s.

²³⁷ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [673] ako: Turselinus, Horatius: Xavier Szent Ferencznek Jesus társaságábólvaló India apostolának élete. Irta deák nyelven... magyarra fordította Lestyán Moyses. – Kassan. Az akadémiai bet, 1759. – 4, 368, 3 s.

²³⁸ Identifikovaný podľa: https://hu.wikipedia.org/wiki/Lesty%C3%A1n_M%C3%B3zes [cit. 2020-05-11].

²³⁹ Turzelini, Horatiu. Xavier szent Ferencznek... élete. Irta deák nyelven... magyarra fordította Lestyán Moyses. Kassa, az akadémiai bötükkel. 1759. (8), 368, (5) s. Ep., sign. 1780.

²⁴⁰ Catalogus librorum z r. 1841: č. 377 (Szabad Elmélkedések Spilenberg Páltul); ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [625]. Dnes Ep. sign. 377.

²⁴¹ Šelepec ako: Spilenber, Pál Hadusfalvai: Szabad elmélkedések a földeknek ki-mérése szerént felállittando adózás systémájának tökellletlenségéről. – Kassán: Ellinger János, 1790. – 160 s. Najskôr správne Szabad Elmélkedések: A' Földeknek ki-mérése szerént fel-állittandó Adózás' Systémájának Tökellletlenségéről. Irta Hadusfalvai Spilenberg Pál. Patriam prodere, nefas est; scelus contra, nolle, dum possis, illustrare. Seneca. – Kassán: Ellinger János' Ts. K. priv. Könyv-nyomtatónál, 1790. Pozri <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000002595/Details> [cit. 2020-05-11].

²⁴² BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75.

²⁴³ Catalogus librorum z r. 1841: č. 578 (Merkwürdigkeiten des Königreichs UngarnSzepesházy), ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [644].

s menami Karol Sepešházi (1780 – 1829) a J. C. von Thiele,²⁴⁴ vytlačil ju Karol Werfel starší (1822 – 1847).²⁴⁵ Titul však dnes nevieme doložiť v prepojení s eparchiou.²⁴⁶

Prešov

Mesto Prešov ako miesto vydania sa v tlačiarach nateraz eviduje v 3 prípadoch z rokov 1820 – 1841 (3 záznamy) a z obdobia, kedy sa G. Tarkovič už fyzicky zdržiaval v Prešove. Ide o tlače v latinskom jazyku. Jedna z nich sa venuje problematike latinskej gramatiky a etymológii *Grammaticae latinae pars praecipua...*, 1820, jej autorom bol pedagóg na evanjelickom prešovskom kolégiu Štefan Albiny²⁴⁷ a vytlačil ju Ján Michal Redlitz (1801 – 1847).²⁴⁸ Fyzicky sa dodnes zachovala v 2 exemplároch.²⁴⁹ G. Tarkovič mohol vlastniť aj cirkevné schematizmy. Podľa súpisu z roku 1841 je zachytených len niekoľko schematizmov v ojedinelých zápisoch a navyše bez bližšej špecifikácie.²⁵⁰ Podľa J. Šelepca ich mal eparcha vlastniť viacero (odhaduje paušálne spomenutých 40 jd.), no z nich by malo byť len šesť slovacík vydaných v už vyššie uvedených Košiciach a dva v Prešove s tým, že sa viazali na gréckokatolícku cirkev, prešovskú eparchiu – diecézu pre rok 1839²⁵¹ a rok 1841.²⁵² Vytlačil ich rovnako vyššie spomenutý Ján Michal Redlitz a mali by sa zachovať v Eparchiálnej knižnici dodnes.²⁵³ Ich vlastníctvo G. Tar-

²⁴⁴ Podľa Šelepca: Szepesházy, Carol und J. C. Thiele: Merkwürdigkeiten des Königreichs Ungarn, oder: historisch-statistisch-topographische Beschreibung aller in diesem Reiche befindlichen 42 königl. Freistädte, 16 Zipscher Krönstädte, Jazygiens, Gross- und Klein-Kumániens, der priv. Hayduken-Städte, der Berge, Höhlen, Seen, Flüsse vorzüglichen Gesundbrunnen und des ungarischen Bergbaues; nebst einer Uebersicht des ganzen Königreiches. Nach offiziellen, von der Behörden eingesendeten Daten, und andere authentischen Quellen in alphabetischer Ordnung bearbeitet. – Kaschau : Gedr. bei Karl Werfel, 1825. – Bd. I. 40, 32, 196 s. Bd. 2. 216 s.

²⁴⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 75.

²⁴⁶ Pomôcky ho neevidujú ani pod názvom ani pod autorom.

²⁴⁷ Podľa Šelepca: Albiny, Stephanus: *Grammaticae latinae pars praecipua, eaque ad formandos grammaticistas maxime necessaria, utpote: Etymologia ut fieri potuit perspicue breviter, et tamen plene exposita, cum praevis notionibus orthoepiae, orthographiae et calligraphiae, additisque paucis universalibus praeceptis ad voces construendos syntheticis, et ad melius legendum prosodiacis, in usum discipulorum suorum edita.* – Eperiessini: Typis Mich. Raedlitz. – 1820. 103 s.

²⁴⁸ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 99.

²⁴⁹ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 60 (ako Grammatika Latina, seu Etymologia, a Steph Albini), ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [7], Ep. sign. 1199 a sign. 2392.

²⁵⁰ „Schematismi J. R. Hungariae diversorum Annorum frustra 6 (8, 6, 5, 6), in uno fasciculo“, „Schematismorum Diocesis Eperjessiensis, anni 1823 fr. 10“ *Catalogus librorum*, záznam č. 609-613, 616.

²⁵¹ Podľa Šelepca: Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis eperiessiensis, pro anno domini MDCCCXXXIX (=1839/ ab erecto sede episcopali anno XIX (=19). – Eperiessini: Typis Michaelis Raedlitz, 1839. – 192 s.

²⁵² Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro anno domini MDCCCXLI (=1841/ ab erecta sede episcopali anno XXI (=21). – Eperiessini: Typis Michaelis Raedlitz, 1841. – 192 s.

²⁵³ V knižničnej pomôcke z roku 1942 (Eparchiálna knižnica Abecedný menný katalóg) schematizmy figurujú len 2 vydané v Banskej Bystrici (1876) a Budíne (1807). Ide o dokumenty do sign. 6660. Museli sa spracovať až po tomto roku a na nich posesorskú poznámku eparchu

kovičom je relatívne a len predpokladané. Napokon podľa pomôcok k Eparchiálnej knižnici, niektoré schematizmy sa neevidujú vôbec, hoci ich pozná J. Šelep a nevylučujeme, že ich možno G. Tarkovič vlastnil, no do fondu knižnice sa nemuseli zaradiť, veď v čase jeho smrti, boli na biskupstve bežnou záležitosťou a praktickou pomôckou kléru.

Levoča

Z levočských tlačí by mal G. Tarkovič vlastniť nateraz len dva tituly z obdobia rokov 1669 – 1819. Ten prvý patrí medzi najstaršie tituly a je zo 17. storočia, z roku 1699 v maďarskom jazyku. Ide o preklad z francúzštiny od Alberta Molnára Szenciho (1574 – 1634), ktorý ho aj komentoval. Autora ani tlačiara Šelep neidentifikoval, dielo určil ako „Szent David Kiralynak és Profetanak Száz-Ötven Soltari.“²⁵⁴ V danom čase v meste pôsobil len Samuel Brewer (1665 – 1699).²⁵⁵ Teoreticky by však mohlo ísť o titul A Szent David kiralynek és profetanak száz ötven soltari... Ten však vyšiel v roku 1699 v Debrecíne.²⁵⁶ Titul či nateraz fyzicky nevieme doložiť v Eparchiálnej knižnici a ani v pomôckach či už levočské, či debrecínske vydanie.²⁵⁷ Z tohto dôvodu nevieme podprieť našu novšiu interpretáciu záznamu s priklonením sa k územnému hungariku. Druhým titulom z niekdajšej Tarkovičovej osobnej knižnice, ktorý sa mal zaradiť do fondu Eparchiálnej knižnice,²⁵⁸ je Extractus in objectis politico-ecclesiasticis editarum benignarum resolutionum... z roku 1819, ktorý bol aj praktickou príručkou pre kléru v Spišskej diecéze.²⁵⁹ Vytlačil ju Ján Werthmüller (činný v rokoch 1815 – 1844).²⁶⁰ Kniha bola po smrti biskupa zaradená do fondu Eparchiálnej knižnice. Dnes vieme až o dvoch exemplároch v jej fonde.²⁶¹

nenachádzame. ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*: č. [598], [599]. Ep., sign. 7978, pričom pod ňou neevidujeme, všetky predpokladané ročníky.

²⁵⁴ Podľa Šelepca: Szent David Kiralynak és Profetanak Száz-Ötven Soltari. A Franciai Nótak s Versek szerint Magyar Versekre fordittattak s rendeltettek. Szentzi Molnár Albert által. – Lötzen: Nyomt. 1699. – 424. 8 s.

²⁵⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 81.

²⁵⁶ RMK I. 1536. Szenci Molnár Albert (1574-1634). A Szent David kiralynek és profetanak száz ötven soltari a franciai nótáknak és verseknek módgyokra magyar versekre fordittattak és rendeltettek Szentzi Molnár Albert által. Debreczenben [Debrecen]. M. DC. XCIX. [1699]. Vincze György. Pozri: https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1536/?pg=0&layout=s [cit. 2020-06-10].

²⁵⁷ Catalogus librorum z r. 1841: č. 52, ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [639].

²⁵⁸ Catalogus librorum z r. 1841: č. 472, ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [188], Ep. sign. 4346.

²⁵⁹ Podľa Šelepca: Extractus in objectis politico-ecclesiasticis editarum benignarum resolutionum, in usum vener. cleri almae dioecesis Scepusiensis anno 1819 elaboratus. – Leutschoviae: Typ. Joan Werthmüller, 1819. – 174, 2 s.

²⁶⁰ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 81.

²⁶¹ Ep., sign. 1192 – najskôr ide o tento dokument kvôli výške (poradovému číslu, numerický princíp) signatúry, 2. exemplár je dostupný pod sign. 4346.

Tabuľka 3. Ukážka evidovania v *Catalogus librorum*...²⁶² z roku 1841 a identifikácie tlačí vydaných v Prešove a v Levoči

CL. – č.	CL – počet zv.	CL – zápis	J. Šelepca r. 2003 – zápis	Epar- chiálna knihnica, signatúra
60	Grammatika Latina, seu Etymologia, a Steph Albini	7	Albinyi, Stephanus: Grammaticae latinae pars praecipua, eaque ad formandos grammaticistas maxime necessaria, utpote: Etymologia ... - Eperiessini: Typis Mich. Raedlitz.- 1820	1199, 2392
609- 613, 616 (?)	Schematismi F./J. R. Hun- gariae diversorum... Schematismorum Dioe- cesos Eperjessiensis Anni (1)823 fr. 10	598	Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis eperiessiensis, pro anno domini MDCCCXXXIX /=1839/ ab erecto sede episcopali anno XIX /=19/. – Eperiessini: Typis Michaelis Raedlitz, 1839	7978 (?), N
609- 613, 616 (?)	Schematismi F./J. R. Hun- gariae diversorum... Schematismorum Dioe- cesos Eperjessiensis Anni (1)823 fr. 10	599	Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperiessiensis pro anno domini MDCCCXLI /=1841/, ab erecta sede episcopali anno XXI /=21/. – Eperiessini: Typis Michaelis Redlitz, 1841	7978
52	Sz. David Joltárai Szenzi Molnár által	639	Szent David Kiralynak és Profe- tanak Száz-Ötven Soltari. A Fran- ciai Nótak s Versek szerint Magyar Versekre fordittattak s rendeltettek. Szentzi Molnár Albert által. – Löt- sen: Nyomt. 1699	? (N)
472	Extractus in Objectis Poli- tico Ecclesiasticis	188	Extractus in objectis politico-ec- clesiasticis editarum benignarum resolutionum, in usum vener. cleri almae dioecesis Scepusiensis anno 1819 elaboratus. – Leutschoviae: Typ. Joan Werthmüller, 1819	1192, 4346

Komárno

Miesto tlače Komárno sa podľa J. Šelepca v *Catalogus librorum* vyskytlo raz, a to z roku 1791. Ide o prácu v maďarskom jazyku z oblasti mineralógie – Magyar mineralógia avagy az ásványokról való tudomány, mely a' természet első világának eddig esméretes minden-féle szüleményeit magyar nyelven terjeszti előnkbe²⁶³ od doktora medicíny, prírodovedca Sámuela Zaya (1753 – 1812), priekopníka vo vývoji mineralógie a písaní odbornej spisby v národnom jazyku.²⁶⁴

²⁶² CL – *Catalogus librorum*.

²⁶³ Podľa J. Šelepca: Zay, Sámuel: Magyar mineralógia, avagy az ásványokról való tudomány, mely a természet első világának eddig esméretes mindenféle szüleményeit magyar nyelven terjeszti előnkbe. – Komáromban: Ny Weber Simon Péter, 1791. – 16, 349 s.

²⁶⁴ Porovnaj https://hu.wikipedia.org/wiki/Zay_S%C3%A1muel [cit. 2020-06-06].

Titul vytlačil Šimon Peter Weber (filiálka bratislavskej tlačiarne, 1789 – 1794²⁶⁵), pričom jej fyzické zachovanie predpokladáme dodnes.²⁶⁶

Tlače vyprodukované v dvoch (troch) lokalitách...

Na základe doterajšieho výskumu prameňa *Catalogus librorum* z roku 1841²⁶⁷ sa predpokladá, že mohol obsahovať tlače, ktoré boli vyprodukované v dvoch lokalitách, spadajú do 2. polovice 18. storočia a sú v latinskom jazyku. Menovite ide o prípady v kombinácii Bratislava – Košice (2 záznamy, 3 jd.) z rokov 1777 v latinskom jazyku. Išlo o diela v latinskom jazyku, a to od polyhistora Mateja Bela (1684 – 1749) *Compendiolvm regnorvm Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, et Lodomeriae...*,²⁶⁸ ktorá ho mohla aj profesijne zaujímať. Tlač vyšla nákladom J. M. Landerera.²⁶⁹ Ten vytlačil aj ďalšie dielo jeho nasledovníka a editora jeho diel, geografa a pedagóga Jána Tomku-Sáskoho (1692 – 1762) *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam...*²⁷⁰ v dvoch dieloch, pričom šlo o 2. vydanie, o ktoré sa v tomto prípade pričinil Ján Severini (1716 – 1789).²⁷¹ Malo by byť dvojdielne.²⁷² Oba tituly by mali byť fyzicky zachované v prešovskej Eparchiálnej knižnici dodnes.

Tu možno stručne spomenúť aj ten záznam – titul, ktorý vyšiel v kombinácii Bratislava – Komárno v počte 1. Toto dielo encyklopedického charakteru z oblasti prírodných vied sa spája s autorom Jánom Kristiánom Grossingerom (1728 – 1803) – *Universa historia physica regni Hungariae, secundum tria naturae digesta...* Celkovo dielo obsahovalo päť dielov z rokov 1793 – 1795, pričom G. Tarkovič mal k roku 1841 len dva z nich,²⁷³ o ktoré z piatich dielov išlo,

²⁶⁵ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 63, 65.

²⁶⁶ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 488, ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [703], Ep. sign. 2279. Autor bol doplnený – zistený sekundárne, pod /Zay, Samuel/. Kolácia: (16), 349 s.

²⁶⁷ Zdroj: ŠVKPO, sign. HD 34.

²⁶⁸ ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [75]. Fyzicky sa dokument najskôr zachoval. Podľa pomôcok Ep., sign. 2449.

²⁶⁹ Podľa J. Šelepca: Bel, Matthias: *Compendiolvm regnorvm Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae, et Lodomeriae, megniqve principatus Transilvaniae geographicum. Svplementis et notis brevibvs illvstratvm. – Posonii et Cassoviae: Svmtibus Joan. Mich. Landerer, 1777. – 4, 170, 14 s.*

²⁷⁰ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 387 (ako: *Introductio Orbis Antiqui, et hodierni, a Joanne Tomka Szászky... 2 Tom.*), ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [666].

²⁷¹ Tomka-Szászky, Joan: *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam*, in duas tomos divisa, qvorvm prior continent, cvm praecognitis, Evropam, posterior Asiam, Africam, et Americam. Plvrimis in locis emendata, novisque aveta svpplementis, opera ac stvdio Joannis Severini. Editio altera. 2 tomi. – Posonii et Cassoviae: Impensis Joan Mich. Landerer, 1777. – I. 23, 692, 6 s. II. 693-990, 70 s.

²⁷² Fyzicky sa dokument najskôr zachoval. Podľa pomôcok Ep., sign. 5664 – ide o Tomus 1., Pod sign. 2324 – by sa mali evidovať oba diely Tom. 1 – 2).

²⁷³ *Catalogus librorum* z r. 1841: č. 277, ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [230].

nevieme.²⁷⁴ Titul sa bol zaradený do Eparchiálnej knižnice,²⁷⁵ pričom pomôcky poukazujú na fakt, že sa v knižnici majú nachádzať naozaj len 2. (z roku 1793) a 3. časť (z roku 1794) v osobitných zväzkoch, a teda mohlo by ísť o knihy, ktoré v minulosti vlastnil G. Tarkovič.²⁷⁶ Celkovo sa dielo venovalo problematike zoológie, ornitológie, botaniky, dendrológie, ichtyológie, entomológie. Vytlačil ho Šimon Peter Weber v Bratislave (činný v rokoch 1783 – 1820²⁷⁷ a zároveň mal aj v Komárne filiálku v rokoch 1783 – 1794). Podľa staršieho výskumu sa 1 titul nateraz radí ku kombinácii Bratislava – Budín, a to od autora Josepha Weinbrennera – *Propositio et animo patriae studioso profecta quanam ratione domestica producta...* 1782. Vyšlo nákladom kníhkupca Michaela Benedikta,²⁷⁸ pričom titul nateraz v Eparchiálnej knižnici fyzicky potvrdiť nevieme. Rovnako podľa staršieho výskumu J. Šelepca sa vyskytla kombinácia miesta vydania a tlače ako Pešť – (Budín) – Košice. Ide o dielo pod názvom *Examen vetustissimi M. Moraviae sitvs, cvm vindicis anonymi Belae notarii, institvtvm...* 1786. Autorom bol už inde vyššie zmienený historik Štefan Katona (1732 – 1811),²⁷⁹ venujúci sa nateraz otázkam Veľkej Moravy, pričom možno uviesť, že Katona viedol viacročnú polemiku o hraniciach Veľkej Moravy s historikom Jurajom Sklenárom. Pričom iný zdroj sa prikláňa ako k miestu vydania – Košiciam.²⁸⁰ Tlač vyšla na náklady Jána Michala Weiganda (?),²⁸¹ pričom ako miesto tlače sa skôr určuje Pešť,²⁸² knihu nevieme v súčasnosti nájsť (lístkovnica), hoci o jej existencii vieme zo staršej pomôcky z roku 1942, pričom však ide o tlač z roku 1876, kedy už G. Tarkovič nežil, a teda ju nemohol vlastniť. Miesto tlače v pomôckach nie je uvedené.²⁸³

²⁷⁴ Podľa Šelepca: Grossinger, Chr. Joan: *Universa historia physica regni Hungariae, secundum tria naturae digesta*. 5 tomi. – Posonii et Comaromi: Sim. Petr Weber, 1793 – 1797. Tom. 1. *Historia quadrupedum Hungariae*. – 18, 591 s. Tom. 2. *Historia vium Hungariae*. – 24, 462 s. Tom. 3. *Historia piscium et amphibiorum Hungariae*. – 14, 400 s. Tom. 4. *Historia insectorum*. – 14, 416 s. Tom. 5. *Regni vegetabilis par s. Dendrologia siva historia arborum et fructuum*. – 12, 344 s.

²⁷⁵ Ep. kol., sign. 2622. Potrebné fyzicky overiť.

²⁷⁶ Kolácia: Pars 2.: *Ornithologia*. 24, 462, (10) s.; Pars 3.: *Ichthyologia*. 14, 400, (8) s.

²⁷⁷ BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*, s. 50, 65.

²⁷⁸ Podľa J. Šelepca, č. [689]: Weinbrenner, Joseph: *Propositio et animo patriae studioso profecta quanam ratione domestica producta in exteras regiones exportari et in Hungaria, alisve austriaco-haereditariis ditionibus activum commercium promoveri possint. Cum animadversionibus ex jure municipali Hungariae et benignis caesareo-regiis resolutionibus depromptis*. – Posonii et Budae: Impensis Mich. Benedict et soc., 1782. – 96 s.

²⁷⁹ *Catalogus librorum z r. 1841*: č. 328, ŠELEPEC, J. *Knižnica Gregora Tarkoviča*, č. [295]. Fyzicky sa dokument najskôr zachoval. Podľa pomôcky Ep., sign. 5054.

²⁸⁰ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, zv. III., K – L, s. 50.

²⁸¹ Podľa Šelepca najskôr: Katona, Stephanus: *Examen vetustissimi M. Moraviae sitvs, cvm vindicis anonymi Belae notarii, institvtvm*. – Pestini, Budae et Cassoviae: Sumptibus Joan. Mich. Weigand, 1786. – 6, 162, 1 s. Tu ide najskôr o kníhkupca, weigandovskú oficínu evidujeme v tom čase v Leipzigu (1767 – 1845). Pozri <https://data.cerl.org/thesaurus/cni00062796>, https://data.cerl.org/thesaurus/_search?query=weigand&from=0 [cit. 2020-05-28].

²⁸² Pozri aj https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Katona,_Stephan [cit. 2020-05-28].

²⁸³ Ep., sign. 5054.

Záver

Pre mesto Trnava v danom období možno konštatovať, že jednoznačne dominuje spisba od cirkevných autorov, aj tých z jezuitského rádu, často aktívne pôsobiacich na Trnavskej univerzite a z produkcie vtedajšej jezuitskej Akademickej tlačiarne (1640 – 1773), ktorej produkciu možno označiť po kvalitatívnej aj kvantitatívnej stránke z pohľadu výskumu dejín za dostatočne významnú. Podarilo sa nám identifikovať aj niekoľkých faktorov v nej pôsobiacich v období 18. storočia. Okrem náboženskej spisby, cirkevných otcov sa výnimočne vyskytli aj klasici, učebnice/príručky alebo dokumenty – ako reguly, ale aj relevantné diela o uhorských dejinách, ktoré majú svoju hodnotu aj v súčasnosti. Iba tu sa vyskytli v rámci obsahu klasici (Ovídius) a tlače v slovenskom jazyku (slovakizovaná čeština a bernolákovčina). Dominujú tituly z 18. storočia a z jazykov jednoznačne latinčina.

Na záver pre lokalitu Bratislava možno uviesť, že 18. storočie (9 záznamov) a 19. storočie (10 záznamov) sú zastúpené približne rovnako, hoci 19. storočie je zastúpené väčším počtom zväzkov. Ako vidno, aj v tomto prípade tituly aj jazyková skladba odrážajú doterajšie poznatky o dejinách knižnej kultúry danej lokality, podopierajú činnosť viacerých oficín, ktoré možno uviesť v chronologickom poradí: Ján Michal Landerer (1750 – 1795), František Augustín Patzko (1771 – 1799), Anton Löwe (1783 – 1790), dedičia Jána Pavla Royera (1740 – 1748); J. A. Belnay, vdova a dedičia (1809 – 1817) a J. A. Belnay, dedičia (Ján a Ľudovít, 1817 – 1840) či A. B. Schmid a spol. (1838 – 1848). Z pohľadu jazyka dominujú latiniká, o polovicu menej hungariká. Z pohľadu obsahu je problematika, o ktorú sa zaujímal G. Tarkovič spojená s jeho profesiou rovnako dominantnejšia. Možno doložiť náboženskú/teologickú spisbu, cirkevné dejiny, dejiny cirkevných rádov. Z iných oblastí je relevantná problematika z oblasti práva, dejín správy a i. Prekvapivé boli niekoľké výskyty dobovej periodickej tlače, pričom ide len o niekoľko nesúrodých ročníkov a ich prílohy.

Mesto Košice prezentuje ani nie 28 záznamov, pričom záznamy poukazujú na dokumenty z rokov 1730 – 1841. Vyše polovica z nich spadala do 19. storočia. Dominujú záznamy v latinskom jazyku, výnimočná je maďarčina (vrátane prekladov). Z pohľadu obsahu i tu prevláda problematika z okruhu náboženskej, teologickej – kresťanskej, katolíckej i gréckokatolíckej spisby, ale výnimočne sa vyskytujú aj konfesiónálne otázky inej – reformovanej cirkvi. Zastúpené sú aj uhorské či cirkevné dejiny, vydania dekrétov, napríklad Tridentského koncilu. Predpokladá sa aj vlastníctvo viacerých schematizmov. Išlo o tlače, ktoré vyprodukovali všetky vtedajšie aktívne pôsobiace oficíny, ako oficíny Jána Jozefa Ellingera (1787 – 1810), Štefana Ellingera (1810 – 1846), Karola Werfera staršieho (1822 – 1847), ale aj jezuitskej – Akademickej tlačiarne (1687 – 1774). Z nich dominovala Akademická tlačiareň a Karol Werfer starší, resp. označovaný aj ako prvý (I.).

Z prešovských tlačí sa predpokladá výskyt v počte 4 záznamov, pričom tituly spadajú do 19. storočia a času, kedy už G. Tarkovič pôsobil na svojom poste eparchu. Ide o latiniká, v jednom prípade učebnicu a dvakrát o schematizmy, no ich reálne vlastníctvo eparchom je relatívne. Z oficín možno doložiť produkciu Jána Michala Redlitza (1801 – 1847). Mesto Levoča sa podľa staršieho výskumu vy-

skytuje pri 2 záznamoch zo 17. – jazykové hungarikum a 19. storočia – latinikum, pričom starší titul nevieme doložiť a dedukujeme, či nepôjde o územné hungarikum. Z pohľadu doloženej tlače ide o príručku pre klérus. V rámci tlačiarne je takto doložená len oficína Jána Werthmüllera (1815 – 1844).

Komárno nateraz možno doložiť v 1 prípade, ide o hungarikum z oblasti mineralógie vytlačené v roku 1791 z produkcie Šimona Petra Webera (filiálka bratislavskej tlačiarne, 1789 – 1794). Okrem týchto lokalít sa v 5 záznamoch stretávame s tlačami, o ktorých možno predpokladať, že boli vyprodukované v spolupráci viacerých (2) lokalít, pričom ide o kombináciu slovenských a slovensko-maďarských miest a ide o latiniká z 18. storočia.

Tlače z obdobia 17. storočia sú ojedinelé, G. Tarkovič ich získal možno darom alebo zbierkovou činnosťou, dominuje 18. – 19. storočie, ktoré sme podrobili analýze. Ak by tlače, ktoré sa podarilo identifikovať, boli tie, ktoré eparcha naozaj vlastnil, možno konštatovať, že predstavujú zaujímavú vzorku územných slovacík. Poukazujú aj na dokumenty (tematicky) mimo jeho primárneho záujmu a profilácie.

Ďalšie výsledky výskumu bude možné prezentovať až po ich fyzickej revízii v Eparchiálnej knižnici, keďže viacero starších (J. Repčák,²⁸⁴ Š. Pasiar,²⁸⁵ J. Šelepec) i súčasných bádateľov (K. Fircáková,²⁸⁶ M. Glevaňák) predpokladá, hoci sa odvoláva na výskum J. Repčáka, že knižná pozostalosť sa stala súčasťou biskupskej knižnice. Niektoré tituly, ktoré identifikoval J. Šelepec, nevieme stotožniť so zápismi v *Catalogus librorum* a ani v nám dostupných knižničných pomôckach. Preto výskum nemožno s určitosťou uzavrieť. Niektoré tituly z pozostalosti G. Tarkoviča sa možno do Eparchiálnej knižnice nezaradili. Napokon nami doložené dokumenty a im pridelené signatúry²⁸⁷ poukazujú na fakt, že niektoré knihy boli do fondu zaradené s väčším odstupom času (ak mu vôbec patrili), hoci by bolo možné predpokladať, že k zaradeniu knižnej pozostalosti prvého eparchu a zakladateľa Eparchiálnej knižnice do jej fondu sa bude pristupovať ako k priorite.

Zoznam bibliografických odkazov

Pramene

Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov,
Historický archív (AGAP)
Eparchiálna knižnica
ŠVK Prešov – Historický fond (SVKPO)

²⁸⁴ Staršie katalógy knižnice, dejiny unikátnejšie pamiatky mapuje REPČÁK, J. *Diecézna knižnica v Prešove a jej katalógy*, s. 238-263.

²⁸⁵ PASIAR, Š. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 93-94, pričom údaje prevzal od J. Repčáka.

²⁸⁶ FIRČÁKOVÁ, K. Schematizmus ako prameň k dejinám Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. In *Liber – verbum – monumentumque II. (konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2019, s. 42. ISBN 978-80-89614-63-9.

²⁸⁷ Viď poznámková a tabuľková časť.

Literatúra

- Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Ed. Michal Potemra. Martin: Matica slovenská, 1963. 818, [2] s.
- BREZA, V. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996. Bratislava – Martin : Univerzitná knižnica ; Zväz polygrafie na Slovensku ; Matica slovenská, 1997. 214 s. ISBN 80-85170-25-6.
- CORANIČ, J. Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. 526, [4] s. ISBN 978-80-86074-30-6.
- DOMENOVÁ, M. - OLŠAVSKÁ, G. „Cathalogus Librorum“ Gregora Tarkoviča z roku 1841. In *Liber – verbum – monumentumque II. (konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov: ŠVK v Prešove, 2019, s. 121-129. ISBN 978-80-89614-63-9.
- DOMENOVÁ, M. Slaviká (s dôrazom na územné poloniká) v knižnici biskupa Gregora Tarkoviča (1745 – 1841). In *Res Gestae (rukopis v tlači)*.
- DUCHNOVIČ, A. The History of the Eparchy of Prjašev. Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar., OSBM. 2. ed. Rome : PP. Basiliani, 1971, viii, 102 s., [2] l. obr. príl.
- FIRCÁKOVÁ, K. Schematismus ako prameň k dejinám Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva. In: *Liber – verbum – monumentumque II. (konfesionalita, duchovná a knižná kultúra v dejinách)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2019, s. 35-51. ISBN 978-80-89614-63-9.
- GLEVAŇÁK, M. Liturgické knihy v knižnom fonde Eparchiálnej knižnice. In *Sumár cyrilských historických kníh a rukopisov v Bibliotéke Kovacsiana v správe GTF PU. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015, s.75-76. ISBN 978-80-555-1417-8.*
- PASJAR, Š. Dejiny knižníc na Slovensku. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 476, [4] s.
- PAŠTEKA, J. Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava : Lúč, 2000. 1550 stl., [1], liv, [6] s. ISBN 80-7114-300-6.
- REPČÁK, J. Bibliotheca dioeciesiana, Prešov: abecedný menný katalóg. Prešov : Slovenská obecná knižnica, [1942]. Nestr.
- REPČÁK, J. Diecézna knižnica v Prešove a jej katalógy. In *Nové obzory*, roč. 8, 1966, s. 238-263.
- REPČÁK, J. Vývoj knižnej kultúry. In *SEDLÁK, Imrich a kol. Dejiny Prešova 1. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 260.*
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). Zv. 1 - 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994
- Sumár cyrilských historických kníh a rukopisov v Bibliotéke Kovacsiana v správe GTF PU. Eds. Vojtech Boháč, Martin Tkáč. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2015. 111 s. ISBN 978-80-555-1417-8.
- ŠELEPEC, J. Knižnica Gregora Tarkoviča. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2003. 112, [2] s. ISBN 80-85734-48-6.
- ŠTETINA, M. Trnavské tlačiarne 1578 – 1968. Bratislava : Slavín, 1970. 91, [1] s.
- ZELLIGER, A. (ed.). Pantheon Tyrnaviense: Bibliographicam continens recensionem operum typis tyrnaviensibus aa. 1578 – 1930. Editorum, iconibus nonnullis illustratum. Trnaviae : Typis Soc. S. Adalberti, 1931. 271 s.

Online zdroje

- <http://arcive.org/details/schematismusvene1903cath/page/18/mode/2up>
<http://archivebooks.ru/site/journal/91>
<http://mek.oszk.hu>
<http://sclib.svkk.sk>
<http://sclib.svkk.sk>
<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bviltj.html>
<http://www.grkatpo.sk>

<https://adtplus.arcanum.hu>

<https://aleph.nkp.cz>

<https://books.google.sk>

<https://data.cerl.org/thesaurus>

<https://hu.wikipedia.org>

<https://chamo.kis3g.sk>

<https://knihydominikani.sk>

<https://library.hungaricana.hu>

<https://sites.google.com>

<https://wikisource.org>

<https://www.abebooks.com>

<https://www.arcanum.hu>

<https://www.worldcat.org>

Magyar Katolikus Lexikon. Dostupné online <http://lexikon.katolikus.hu/T/Tarkovics.html>

STRÝČKOVÁ, Mária. Z glosára k cirkevnoslovansko-latinskému výkladu liturgie v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku, s. 196. Dostupné z: http://www.cyrslav.sav.sk/publikacie/vychodna_cirkev_s_latinskou-stryckova.pdf

ŠTURÁK, P. Biskup Gregor Tarkovič (1745 – 1841). http://www.grkatpo.sk/?gregor_tarkovic

**Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle –
Reconzje i omówienia**

Mýtus Ulrich Creutz. Vizuální kultura v Kadani za Jana Hasištejnského z Lobkowicz (1469 – 1517). Eds. Michaela Ottová – Aleš Mudra. Litoměřice : Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích, Filozofická fakulta UK, 2017. 280 s. ISBN 978-80-87784-29-7.

Prezentácia vizuálnej kultúry jagellonského obdobia sa už v Českej republike stretla so živým záujmom aj v predošlých rokoch. Ďalšiu výstavu, ale tentokrát orientovanú na oblasť severozápadných Čiech a predovšetkým na mesto Kadaň, spojenú s vydaním reprezentatívnej publikácie *Mýtus Ulrich Creutz*, pripravili v roku 2017. Jej zostavovatelia, kurátori a autori jednotlivých príspevkov pritom názorne dokumentovali, že ide z hľadiska ďalšieho výskumu o veľmi perspektívnu a stále nedostatočne vyčerpanú tému. Významné pamiatky, ktoré sa v tomto meste podarilo zachovať, reštaurovať a odborne spracovať, sú spojené najmä s tamojším františkánskym kláštorom. Ten v sledovanom období, teda na prelome 15. a 16. storočia predstavoval nielen duchovné centrum a pútnické stredisko, ale tiež pohrebisko šľachtických rodov Lobkowiczovcov a Vitzthumov.

Výstava, ale predovšetkým samotná publikácia ponúkajú pohľad na artefakty, ktoré sa zachovali nielen

z tvorby kamenára Ulricha Creutza, ale aj ďalších, väčšinou „bezmenných“ majstrov, ktorí pracovali na prelome 15. a 16. storočia v Kadani. V jednotlivých príspevkoch zahrnutých do prvej časti publikácie sa ich autori venujú aj osobnosti Jana Hasištejnského z Lobkowicz, ďalším šľachtickým rodom i podobe mesta Kadaň v jagellonskom období. Osobitná pozornosť je pritom v umeleckohistorických štúdiách venovaná architektúre, sochárskym dielam či nástenným maľbám zachovaným v tamojšom kláštore. Druhá časť publikácie predstavuje jednotlivé exponáty v podobe katalógových hesiel s bohatou fotodokumentáciou.

Knižné dielo, ktoré zostavili Michaela Ottová a Aleš Mudra, okrem „povinných“ technických častí obsahuje aj jedenásť rozsiahlejších štúdií a katalóg. Nie je celkom dobre možné všetkým venovať podrobnejšiu pozornosť, preto sa obmedzíme iba na niektoré, z nášho pohľadu tie najzaujímavejšie. Hneď v úvodnom príspevku „*Kadaň doby Ulricha Creutza*“, približuje Petr Rak sledované obdobie v dejinách mesta Kadaň. I keď v pomerne stručnom, z pohľadu čitateľa však zaujímavom, pohľade na osudy mesta sa odráža snaha prezentovať každodenný život jeho obyvateľov i zložité vzťahy s rodinou Hasištejnských z Lobkowicz. Tu išlo okrem iného tiež o zachovanie práv slobodného kráľovského mesta. Pri sledovaní koexistencie mesta a šla-

chtického rodu sa však vytvorilo dobré východisko pre lepšie pochopenie stavebnej i umeleckej činnosti v samotnej Kadani.

Veľmi zaujímavý pohľad na mocenské pomery v severozápadných Čechách na prelome 15. a 16. storočia prináša príspevok Uweho Trespa *„Rody na hranici. Šlechta českého severozápadu a její vztahy k Sasku“*. Na konkrétnych príkladoch troch významných šľachtických rodín, ktoré si v tomto priestore, často v spolupráci s panovníkmi Saska, budovali svoje majetkové domény. Či už to boli členovia rodov Vitzthumov, Schleinitzov alebo Šlikov, disponovali dostatočnými finančnými prostriedkami, kontaktmi i ambíciami na to, aby získali v oblasti severozápadných Čech pevné postavenie. Ani to im však nebránilo udržiavať si úrady, majetky a pozície aj na druhej strane hraníc. Autor analyzuje ich vzťahy k panovníkom, okolitej šľachte, ale tiež majetkové transakcie, ktoré v druhej polovici 15. a prvej polovici 16. storočia realizovali.

Dôležitosť náboženského života pre tunajších obyvateľov prezentuje v štúdiu *„Kadaňská sakrální topografie lobkowiczských časů“* Petr Hlaváček. Mesto v závere stredoveku charakterizuje ako jedno z dôležitých českých cirkevno-politických centier. Podáva najmä podrobný popis jednotlivých kostolov, kláštorov, kaplniek a bratstiev, rovnako ako miesto pôsobenia, ale tiež vzájomnej rivality tunajších kňazov. Pritom sa čitateľovi otvára pozoruhodný pohľad do náboženského života nielen v rámci mesta, ale tiež jeho širšieho okolia. O tom, že viera miestnych obyvateľov, aj napriek zložitým konfesionálnym pomerom

v Českom kráľovstve bola veľmi silná, svedčí aj množstvo odkazov jednotlivým cirkevným inštitúciám. A tak i vďaka spolupôsobeniu šľachtického rodu Hasištejnských z Lobkowicz mohlo na prelome 15. a 16. storočia v Kadani vzniknúť dôležité nielen náboženské, ale i kultúrne a vzdelávacie centrum, svojím významom presahujúce okolitý región.

Podrobnejšie o jednej z dôležitých kadaňských sakrálnych pamiatok informujú Petr Macek a Lukáš Gavenda. V texte *„Klášter františkánů – observantů v Kadani. Podoba a vývoj stavby za Jana Hasištejnského z Lobkowicz“* analyzujú vznik a jednotlivé stavebné fázy kláštora. Pri zapracovaní najnovších poznatkov stavebnohistorického výskumu tak podávajú nový pohľad na celý kláštorný areál i jednotlivých jeho priestorov. Množstvo zachovaných, veľmi pozoruhodných pôvodných detailov, umožňuje do veľkej miery sledovať aj zámery fundátorov, najmä Jana Hasištejnského z Lobkowicz. Práve on sa rozhodol po návrate z púte do Svätej zeme vytvoriť z kláštora v Kadani výnimočné miesto, symbolický nový Jeruzalem.

Umeleckú kvalitu i významové bohatstvo, aj keď len v torzovite zachovaných sochárskych a maliarskych prác prezentujú Michaela Ottová a Aleš Mudra v štúdiu *„Sochařské vybavení kláštera a kostela Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani z doby Jana Hasištejnského z Lobkowicz“*. Jednotlivé zachované pamiatky nachádzajúce sa v sledovanom objekte analyzujú z umeleckého hľadiska, ale aj na základe ich vzniku a ďalších osudov. Všímajú si tiež ich vzťah k rodine Hasištejnských z Lobkowicz, ako

hlavných podporovateľov kláštora. Práve Ján Hasištejnský z Lobkowicz sa v tomto prípade prejavil ako skutočne výnimočný objednávateľ, ktorý rodovú reprezentáciu spájal s hlbokou vierou v spásu ľudskej duše.

V tomto smere sa veľmi výrazne presadzuje osobnosť, ktorú Michaela Ottová a Aleš Mudra spracovali v texte „*Mýtus Ulrich Creutz*“. I napriek tomu, že prvá a veľmi kvalitná práca o tomto kamenárskom majstrovi vznikla už v 20. rokoch 20. storočia, postupne získavané nové informácie nás nútia neustále si opravovať a dopĺňať obraz o jeho životných osudoch a tvorbe. Autori príspevku analyzujú rôzne texty, ktoré v súvislosti s touto osobnosťou a dobou vznikli. Rovnako zaznamenávajú aj konkrétne diela s ním viac či menej odôvodnene spojené. Ukazuje sa, že napriek viacerým úspechom, v súvislosti s Ulrichom Creutzom stále zostáva viacero pochybností či neznámych miest. Čo je však nesporné, kvalita a význam jeho práce sú mimoriadne a plne si zaslúžia pozornosť odborníkov i verejnosti.

Celá naozaj veľkoryso koncipovaná publikácia predstavuje vďaka hodnotným štúdiám i katalógu umiestnenému do jej druhej časti, unikátny pohľad do priestoru viac menej jedného mesta v relatívne krátkom časovom úseku. V plnej miere však potvrdzuje, že i počas niekoľkých málo desaťročí mohli vďaka priaznivým podmienkam aj v relatívne menších sídlach vzniknúť pozoruhodné umelecké pamiatky. I keď sa zachovali iba torzovito, sú dokladom toho, že roky jagellonskej vlády v českom prostredí, ovplyvnené navyše importmi umeleckých prvkov

zo zahraničia, predstavovalo síce krátke, no veľmi pozoruhodné obdobie.

Patrik Derfiňák

NAGY, Imrich. *Erazmov nárek nad rozvratom kresťanskej Európy na prahu novoveku*. Banská Bystrica : Belianum, 2019. 168 s. ISBN 978-80-557-1611-4.

V čase stále narastajúceho politického napätia, kedy nás médiá informujú o vypovedaní jadrových zmlúv a začínajúcom zbrojení, prináša Imrich Nagy stále aktuálny apel Erazma Rotterdamského. Imrich Nagy sa už dlhodobo venuje Erazmovi a autorsky priblížil viaceré jeho pohľady. Tentokrát však preložil významné dielo – *Nárek Mierumilovnosti vyhánanej a ponižovanej všetkými národmi*. Tento preklad sa stal základom pre vznik knihy *Erazmov nárek nad rozvratom kresťanskej Európy na prahu novoveku*. V skutku ide o veľmi aktuálne dielo, ktoré sa bytostne dotýka každého človeka.

Kniha je rozdelená na dve časti, teda historický úvod – *Historické pozadie vzniku diela Querela Pacis* a na samotný prepis s prekladom. Prvá časť nás veľmi jasne uvádza do situácie 16. storočia. Nespomína sa reformácia, ale reálne politické dianie, zvlášť súvisiace s rovnováhou síl v Európe. Autor v krátkosti približuje vtedajšie vojenské konflikty a osoby (pápež, králi), ktoré by sme v dnešnej dobe vnímali skôr ako mierotvorcov, než tých, čo podnecujú či vyzývajú k vojenským konfliktom. Jasnosťou vyjadrovania autor prináša aj laickému čitateľovi kľúčové udalosti, ktoré viedli

ku konfliktom, prípadne uzatvárané zmluvy, ktoré boli garanciou mieru. Politická situácia v Európe bola napätá, obdobie raného novoveku bolo obdobiím, v ktorom posty biskupov neboli obsadzované pápežom, ale obrovský vplyv mal panovník.

Autor vykresľuje dôvody dedikácie diela, ktoré majú súvis s obsadením biskupského stolca v Utrechte. Biskupa Filipa vníma Erasmus ako človeka, ktorý vie zaistiť mier. Ale tento post je skôr bremenom než niečím, po čom by biskup Filip túžil. Práve vyjadrenie mieru (*pax* = mier) je v podaní Erazma i prekladateľa premyslené. Mier je mužského rodu, preto v rovnakom duchu ako zamýšľal samotný Erasmus, je mier personifikovaný. Práve personifikácia, ako aj preklad *pax* ako mierumilovnosť, teda pridanie ženského aspektu zvyrazňuje vzlykanie, ktoré *Pax* vyslovuje. Okrem vysvetlenia historických pohnútok pre vznik diela, autor približuje aj členenie a genézu diela v 16. storočí. Autor poukázal na členenie diela z pohľadu témy (teologické dôvody etc.), zároveň vysvetlil aj metodiku prekladu a zápisu.

Druhá časť knihy prináša prepis a preklad diela, ktorá je tvorená dvoma časťami – dedikáciou a samotným dielom. Žalospev, ako aj úvodné informácie o dedikácii sú v latinskom origináli prepísané na ľavej strane. Pravá strana je výlučne určená pre slovenský preklad. Ako autor uvádza v prvej časti, preklad prihliada aj na súčasnú slovenčinu a jej vyjadrovacie limity. Latinská syntax je odlišná od slovenskej, zvlášť v čase novovekého trendu utvárať dlhé vety. Preto autor po dohode s korektorom niektoré vety rozdelil bodkou. Tento krok vnímame veľmi

pozitívne, nakoľko štvôr či päťriadkové vety by utvárali ťažkopádny text. Autor pripravil výborný poznámkový aparát k prekladu, ktorý poukazuje a vysvetľuje súvislosti. V otázke prekladu, resp. interpretácie textu, sa autor dlhodobo venuje problematike Erazma Rotterdamského i prekladu latinských textov. Preto dielo zachováva erudovanosť Erazma a sprístupňuje text dnešnému čitateľovi.

Docent Nagy svojím prekladom sprístupnil ešte stále aktuálne dielo, ktoré nás stále viac a viac nabáda k pacifizmu. Pochopiteľne, dielo je poznačené duchom doby, možno prílišným apelom na kresťana, ale obnovuje myšlienku mieru. Súčasná politická situácia by znova potrebovala svojho „Erazma“, ktorý by upriamil na globálne problémy doby a vojnové konflikty. Hovoríme, že doba sa zmenila, avšak Nagy nám cez Erazma dokazuje, že nezmenila, ba pribudli v nej aj iné problémy. Knihu vnímame ako výborný hlas doby, v ktorej vznikla, keďže nás uvádza do myslenia jedného z najväčších mysliteľov humanizmu.

Vavrínek Žeňuch

NEUMANN, Victor. *The Banat of Timișoara – A European Melting Pot*. London : Scala Arts & Heritage Publishers Ltd, 2019. 495 s. ISBN 978-1-78551-124-0.

A Temesi Bánság, mely napjainkban is egy etnikailag sokszínű terület, mint történeti régió magába foglalta Nyugat-Románia, északkelet Szerbia és délkelet Magyarország egyes részeit. A régió központja mindig is Temesvár volt, mely különbözött és különbözik

Erdély és Románia többi nagyvárosától. A 2019 tavaszán megjelent *The Banat of Timișoara – A European Melting Pot* című kötet arra a kérdésre keresi a választ, hogy miben áll Temesvár és a Temesi Bánság különbözősége.

Az eredetileg 2016-ban románul megjelent *Istoria Banatului* kötet angol fordítását a Scala Kiadó közreműködésével jelentették meg 2019-ben. Az angol változat megjelenését a szélesebb tudományos körben való használhatósága mellett az is indokolta, hogy Temesvár városa elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa 2021 címet. (*Timișoara 2021, European Capital of Culture*) A kötet szerkesztője, Victor Neumann román történész, politikai elemző, a Temesvári Nyugati Tudományegyetem professzora, 2013-tól a Temesvári Művészeti Múzeum igazgatója, ismert szakértője Kelet-és Közép-Európa kultúrtörténetének. Már a címadás is jól jelzi az olvasó számára, hogy egy kulturális, vallási és etnikai szempontból vegyes területről van szó. A *Melting Pot, olvasztótégely* kifejezés elsősorban a Római Birodalom vagy Amerika kapcsán jut eszünkbe, mely különböző kulturális háttérrel rendelkező népcsoportok együttélését, és az az által generált metszéspontokat jelenti. A Temesi Bánság, lévén határ-menti régió, ilyen olvasztótégelyként funkcionált az elmúlt évszázadokban. A kötet több szempontból is újszerű megközelítést nyújtja a Temesi Bánság történeti vizsgálatának. Példamutató Victor Neumann szerkesztői törekvése, hogy a régióban élő három nagy nemzet mindegyike képviseltse magát a kötetben. Tizenkét szerb, román és magyar kutató különféle szempontok mentén vizsgálja a terü-

let kulturális egyedülállóságát. A 23 tanulmány tulajdonképpen 23 fejezetként jelenik meg az olvasó előtt, kronológiai sorrendben. A tanulmányok közel 300 évet ölelnek fel, a régió Oszmán Birodalomtól való felszabadulásától napjainkig. A bizánci ortodoxia és a katolikus Európa közé ékelődött terület történetét Savoyai Jenő felszabadításától, a Habsburg Birodalom különféle politikai kísérletein át az 1848-as forradalmi megmozdulásokig, az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttéig, a világháborúkat követően pedig egészen 1989-ig követheti végig az olvasó. Szintén említésre méltó, hogy a történeti kutatások mellett kultúr- és művelődéstörténeti eredmények is helyet kaptak a kötetben. Így olvashatunk – a teljesség igénye nélkül – a régió és a barokk összefüggéseiről, a „bánati barokkról” Michaela Vlăsceanu tollából, a 18-19. században megújuló bánati festészetről Adrian Negrutól, vagy a bánati oktatási rendszerről Grozdan-ka Gojkov és Kovács Áron tanulmányaiban.

A különálló esettanulmányok színes és élénk képet adnak a Temesi Bánság vallási, kulturális és etnikai életéről az elmúlt 300 évben. A történetisége mellett azonban a kötet inkább művelődéstörténeti jellegű. Talán a régió történetének művelődéstörténet általi elemzése mutatja a legjobban, miért és hogyan vált a terület kultúrák és nemzetek olvasztótégelyévé. Victor Neumann ezen újszerű, interdiszciplináris megközelítése példaértékű, és mintája lehet az új európai regionális történetírásnak.

Kusnyír Éva

KLEIN, Christoph. *Lebenswege in Siebenbürgen. Festreden und Nachrufe*. Bonn-Hermannstadt : Schiller Verlag, 2020. 198 pp. ISBN 9783946954712. (= *Miscellanea Ecclesiastica. Veröffentlichungen des Zentralarchivs der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien* 21.)

Der Verfasser wirkte als 35. Bischof der Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1990-2010. Er wurde bei seiner Amtseinführung auf das finis Saxoniae hingewiesen und gefragt, wie lange seine Amtstätigkeit als Bischof dauern würde. Der Reporter, der jene Frage stellte, rechnete angesichts einer überstürzenden Ausreise der Hälfte der Gemeindeglieder schon im ersten Jahr nach der Wende mit einer knappen Frist. Christoph Klein antwortete spontan: „Ich glaube, ich werde einen Nachfolger haben.“ Daran erinnerte er in seiner Predigt am 16. Oktober 2010 anlässlich seiner Entpflichtung als Bischof (zit. S. 193) und im Wissen, dass sich seine Kirche aus einer Volkskirche zur Diasporakirche gewandelt hatte und die Mitgliederzahlen von 102.391 auf 12.000 gefallen waren. Klein hat diesen Prozess durch die Dokumentation seiner Visitationen („Die Gesamtvisitation der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien 1990-2010“. Köln-Weimar 2018) eingehend analysiert und dieses schwergewichtige opus ingens den Verantwortungsträgern der Gemeinden gewidmet und sich so für deren unentbehrliche Mitarbeit bedankt. Die Jahre seiner Amtstätigkeit hat er noch in weiteren Publikationen reflektiert, auf die hier hingewiesen werden soll: „An den Toren zur Welt“: Geistliche Reden in der Begegnung mit der

siebenbürgischen Kultargesellschaft (2012); „Über Bitten und Verstehen“: Zwanzig Jahre im Bischofsamt der Evangelischen Kirche A.B. in Rumänien (2013); „Geistliche Leitbilder und Weggefährten“: Betrachtungen (2015); „Siebenbürgische Erinnerungsorte in Lebensbildern“ (2018).

An die zuletzt erwähnten Bücher schließt das vorliegende Buch inhaltlich und im Genre an, indem es zehn Festreden und elf Nachrufe dokumentiert, aber auch persönliche Rückblicke auf den eigenen Lebensweg anstellt und das literarische Werk bilanziert, sowie seine Dankesrede anlässlich der Verleihung des Siebenbürgisch-sächsischen Kulturpreises (2019) und seine Predigt bei der Verabschiedung vom Bischofsamt (2010) zum Inhalt hat. Die Laudatio bei der Verleihung des Kulturpreises hielt Konrad Gündisch, die er in Form eines Geleitwortes dem Buch voranschickte. Es sind durchwegs prominente siebenbürgische Weggefährten des Verfassers, denen er seine Ansprachen widmete. Beispielhaft seien hier genannt: der Pfarrer und Schriftsteller Eginald Schlattner, der letzte Generaldirektor der Hermannstädter Allgemeinen Sparkassa Gustav Adolf Klein, der orthodoxe Theologe und „Brückenbauer“ zwischen der Orthodoxie und den „Kirchen des Westens“ Dorin Oancea, der Schriftsteller Joachim Wittstock, die Theologen Konrad Möckel (1892-1965) und Hans Scheerer (1906-1970), Professor für Praktische und Systematische Theologie in Klausenburg/Kolozsvár/Cluj Napoca und Hermannstadt/Nagyszeben/Sibiu, zuletzt der aus Siebenbürgen stammende Bischof der Evangelischen Kirche A.B. in Österreich Dieter

Knall (1930-2019). Allen diesen Reden ist anzumerken, dass er mit dem Herzen beteiligt war. Sie sind keineswegs distanzierte Lobreden, sondern zeichnen sich durch ihre tiefschürfende Reflexion und Analyse der jeweiligen Zeitumstände aus. Man bemerkt es sofort: Hier spricht ein Kenner des siebenbürgischen Lebens, einer, der die Kirchengeschichte dieser Kulturlandschaft miterlebt und mitgestaltet hat, dem es geschenkt ist, die vielen bunten Details zu einem großen Narrativ zusammenzufassen. Davon gibt auch das vorliegende Buch beredtes Zeugnis.

Karl W. Schwarz

МОРОЗ, Володимир. Світильник Віри: Історія Борошнявського монастиря на тлі епох. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2017. 288 + 88 s. ISBN 978-966-2778-83-0.

Minulosť baziliánskeho rádu sv. Jozafáta je v prostredí bývalého Uhorska stále neprebádanou témou. V Uhorsku sa nachádzala sieť monastierov, ale primárne v jeho severovýchodných stoliciach. Historicky najznámejším monastierom v našom prostredí (Slovensko) je monastier v Krásnom Brode. V dejinách gréckokatolíkov bol najvýznamnejší monastier v Mukačeve na Černečej hore. Tieto kláštory (v Krásnom Brode a v Mukačeve) sú súčasťou „veľkých“ dejín gréckokatolíkov na Slovensku, Maďarsku a Zakarpatskej Ukrajine. Autor Volodimír Moroz pripravil prácu, ktorá sa venuje menej známemu kláštornému komplexu, a to Boroňavskému kláštoru.

Boroňava bola v 18. storočí časťou mesta Chust, označená jednoducho Mo či Monostor. Nachádza sa v Mar-marošskej stolici a jej vývoj je bezprostredne spätý s baziliánmi. Autor prácu pomenoval *Svetlo viery: história Boroňavského monastiera (kláštora) v troch storočiach*, čím aj vymedzil časové obdobie, ktorému sa bude venovať.

Prvá kapitola *Založenie a prvé roky činnosti (1716 – 1788)* sleduje v krátkosti etapu vzniku kláštora. V tejto kapitole sa venuje aj prvým bratom miestnej rezidencie. Existenciu rezidencie začleňuje do kontextu miestnej cirkevnej správy, ako aj vikariátu v Mukačeve. Kapitola končí likvidáciou kláštora na základe nariadení Jozefa II.

Dobu od zrušenia kláštora po jeho znovuoobnovenie sleduje autor na začiatku druhej kapitoly – *Likvidácia a obnovenie kláštora (1788 – 1914)*. Z Boroňavi sa stala klasická farnosť s patrocíniom chrámu sv. Mikuláša. Autor spomína, že niekoľko mníchov dožilo svoj život práve v tejto lokalite. K obnoveniu kláštora viedli viaceré poňutky, zvlášť určitá snaha o obnovu duchovného života miestnych obyvateľov. Otázka obnovy kláštora bola nastolená v roku 1851, kedy sa kláštor podarilo obnoviť. Kapitola ďalej chronologicky približuje pôsobenie jednotlivých igumenov a končí reformou z roku 1914.

Tretia kapitola *Kríza a reformy (1914 – 1939)* sleduje politicky turbulentné obdobie a dopad na život kláštora. Prvá časť kapitoly popisuje fungovanie kláštora ešte ako súčasť Rakúsko-Uhorska. Sleduje reformné obrozenie, ktoré vychádzalo z činnosti mukačevských bisku-

pov. Reformy sa vnímajú v kontexte možnosti vzdelávať sa, ako aj z politického a kultúrneho zostupu Rusínov. Na základe toho sa autor nesústredí výlučne len na miestny kláštor, ale aj na možnosti vzdelávania, na existenciu učiteľských ústavov, ako aj prítomnosť učiteľov či učiteliek v dedinke. V druhej časti autor vníma špecifickú situáciu počas 1. Československej republiky, kedy nastala kríza na poste mukačevského biskupa, ktorá sa odrazila v správe kláštora. Tretia časť sa venuje obdobiu po roku 1938. O to zaujímavejšie je, že v knihe je zle datovaná existencia štátu Karpatská Ukrajina, ktorá je datovaná rokmi 1938 – 1939, pričom ide o pomýlenie vo vzťahu k autonómii, resp. neskoršej epizódnej (trvala 48 h) existencii samostatného štátu.

Predposledná kapitola *Maďarská a Sovietska okupácia, následne opäťovné zrušenie a osud kláštora v Boroňave (1939 – koniec 80. rokov)* sa venuje veľmi turbulentnému obdobiu gréckokatolíckej cirkvi na Zakarpatí. Najviac priestoru venoval autor obdobiu, v ktorom bola gréckokatolícka cirkev zrušená a jej majetky spravovala pravoslávna cirkev. Poukazuje na tajnú činnosť mníchov, na deportácie, ale aj na pomoc miestnych veriacich. Rovnako neostala opomenutá otázka sakrálnych stavieb. V 80. rokoch bol chrám, ako aj kláštor výrazne poškodený, niektoré objekty zhoreli, iné zas potrebovali akútne rekonštrukciu. Túto časť v mnohom dokrešľuje dotvára aj funkčná obrazová príloha, ktorá výborne dopĺňa obraz situácie, ktorá je autorom prezentovaná.

V poslednej kapitole *Oživenie kláštora: od 80. rokov do súčasnosti* sa

autor zamerá na oživenie gréckokatolíckej cirkvi a miestneho kláštora. Mapuje dianie po politickej zmene a osamostatnení Ukrajiny. Približuje priebeh obnovenia duchovného života v Boroňave, ako aj finančné ťažkosti, ktoré súviseli s politickou situáciou. Poslednú časť tejto kapitoly tvorí situácia za episkopátu eparchu Milana Šášika a je ukončená rokom 2016.

Kniha prináša ešte jeden koncept, a to koncept miestneho pútnického miesta, kde sa nachádza ikona Panny Márie. Miestna ikona je inšpirovaná obrazom Panny Márie v meste Máriapócs v Maďarsku. Mariánska úcta bola vždy vo veľkej obľube, čo súviselo s množstvom púti, ktoré sa organizujú v danej lokalite. Kláštorňý komplex navštívili aj Ján Hirka či iné významné osobnosti cirkvi. Miestnych bratov prijal dokonca aj pápež sv. Ján Pavol II. Tieto a aj iné momenty dokumentuje bohatá obrazová príloha, ktorá poukazuje aj na každodenný život miestnych bratov.

Druhá polovica knihy s názvom *Doplňky* obsahuje prepisy archívnych listín, ktoré sa viažu na dejiny kláštora. V tejto časti musíme autorovi vytknúť, že siahol po upravených prepisoch do dnešnej ukrajinčiny. Je síce dobre, že príloha z 18. storočia je zrozumiteľná, avšak ide o prepisy a preklady z roku 1932. Bolo by vhodné, aby autor uviedol aspoň súčasné umiestnenie listiny, pre možné porovnanie. S istotou vieme, že dané pramene neboli písané ukrajinsky, ale buď cirkevno-slovansky alebo latinsky.

Autor ďalej pripravil podrobný sumár členov miestneho kláštora v historických súvislostiach. Z obdobia 18. storočia pritom uvádza jediný

záznam z roku 1756. Je smutné, že odkazuje, na použitie jedného z mnohých dochovaných katalógov, ktoré sú uložené vo fonde 64 Štátneho archívu Zakarpatskej oblasti (nepoužil napríklad 64/5 177 – katalóg z roku 1764; 64/4 148 – katalóg z roku 1775). Na základe našich výskumov sme si istí, že by sa dal zostaviť podrobnejší zoznam členov miestneho monastiera v 18. storočí. Mená bratov, ktoré uvádza, uvádza v ukrajinčine, hoci sa dochovali v cirkevnej slovančine. Bolo by preto vhodné zachovať aj originál v zátvorke. Následne autor využil ako zdroj mien schematizmy, ktoré informujú o menách mníchov v latinke. Autor sa rozhodol ponechať mena v latinke, hoci prvé mena preložil. Medzi dodatkami nájdeme aj obohatený abecedný katalóg a životopisy mníchov. Táto časť je zostavená autorom rovnako na základe schematizmov a novších informácií.

Samotná kniha nie je proporcionálne vyvážená, gro dôrazu je kladené na obdobie 20. storočia, čo bolo pravdepodobne spôsobené dostupnosťou podkladov pre vznik knihy. Kniha obsahuje kvalitne spracovanú obrazovú prílohu, ktorá dopĺňa text a je aj jeho oživením. Práca postupuje vždy chronologicky, neutvárajú sa časti, ktoré by prezentovali vzťahy medzi ostatnými kláštormi alebo sa zaoberali určitou tvorbou (kázne, maľby) miestnych mníchov. Aj napriek istým nedostatkom prevyšujú pozitíva, a preto veríme, že sa dočkáme aj ďalších spracovaní o živote baziliánov, napr. v Uhli, Malom Bereznom či Mukačeve.

Vavrinec Žeňuch

BERNÁT, Libor. *Jezuitské gymnázium v Trenčíne a jeho žiaci. Trenčín : Trenčianske múzeum, 2018. 420 s. ISBN 978-80-972963-1-5.*

Predkladaná monografia z pera vzrätého regionálneho historika je už jeho druhou monografiou, ktorá sa venuje jezuitskému gymnáziu v Trenčíne. Po publikácii *Životopisný slovník pedagógov jezuitského gymnázia v Trenčíne v rokoch 1649 – 1773* (Bratislava : Eko-konzult, 2013, 380 s.), ktorá je kvázi jej voľným pokračovaním, akoby autor nazeral priamo do jednotlivých tried.

Kniha pozostáva z troch základných častí. Prvá (s. 13 – 87) predstavujú štúdie, ktoré zoznamujú čitateľa s dejinami jezuitov v Uhorsku, osobitne s históriou rehoľného domu v Trenčíne. Cez stručné dejiny jezuitov v Uhorsku v 16. a v 1. polovici 17. storočia na pozadí politickej a náboženskej situácie prechádza k regiónu. K pochopeniu fungovania jezuitského gymnázia vychádza zo základného jezuitského dokumentu Ratio atque instituto studiorum. V súlade s ním sa riadila výuka na všetkých stupňoch jezuitských škôl, čo predstavovali predovšetkým stredné školy a univerzity. Po analýze štruktúry a fungovania trenčianskeho gymnázia (s. 31 – 44) prechádza k rozboru študentov na základe informácií získaných z matriky ústavu (s. 45 – 74). Gymnázium pozostávalo zo šiestich tried rozdelených na stupne parvisov, gramatikov a humanistov. Žiaci už pred nástupom na gymnázium okrem zvládnutia trívia (čítanie, písanie, počítanie) museli ovládať základy latinčiny. Na čele školy stál praefectus

studiorum (scholae), ktorého do funkcie menoval provinciál. Podobne menoval i učiteľov z členov rádu. Učiteľmi sa stávali rehoľníci, ktorých by sme dnes označili ako „menej zdatných“. Schopnejší sa uplatnili v správe Spoločnosti alebo v pastorácii. Popri nich vyučovali aj svetskí učitelia a spomínajú sa i pomocní učitelia. Medzi učiteľmi trenčianskeho gymnázia bola veľká migrácia, v priemere po jednom a štvrt roku. Matrika gymnázia z rokov 1655 – 1773 zahŕňa vyše 23-tisíc mien, čo predstavuje 8 945 žiakov. Tieto relatívne dôkladné záznamy o jednotlivých žiakoch umožnili autorovi vypracovať pomerne detailnú analýzu z hľadiska ich počtu, dĺžky štúdia, predčasného ukončenia, sociálneho, konfesionálneho a národnostného zloženia, ich bydliska a veku.

Podstatnú časť publikácie (s. 89 – 365) predstavuje abecedný zoznam žiakov gymnázia v rokoch 1655 – 1773. Primárny zdroj údajov mu poskytla školská matrika z rokov 1655 – 1775 doplnená o kroniky trenčianskeho kolégia, ako i edície zoznamov novicov a pátrov rádu. Vedenie matriky gymnázia patrilo do kompetencie prefekta, hoci vyhotovením zoznamov žiakov mohol poveriť iných. Záписы zvyčajne obsahujú meno a priezvisko žiaka, jeho sociálny status, domicil, krajinu, vierovyznanie a vek, prípadne koľkýkrát navštevuje danú triedu. Od roku 1733 pozostávajú len z mena, priezviska a údaju, či opakoval daný ročník. V jednotlivých rokoch sa zapisovalo po ročníkoch, od najvyšších tried po najnižšie a to abecedne podľa krstného mena. Podľa priezviska sa začalo až v roku 1739. Abecedný spôsob umožňuje, i pri takom veľkom rozsahu,

rýchlu orientáciu v zozname. Navyše každý záznam je očíslovaný. Podľa toho, kedy žiak študoval na gymnázium (pred alebo po roku 1733), obsahuje heslo okrem priezviska, mena, roku a triedy žiaka i jeho bydlisko, sociálny status, národnosť a náboženstvo. Záznamy sú ponechané v latinčine, pri niektorých priezviskách uvádza i známe varianty priezvisk (napr. Hulman – Hulmon, Kozay – Kozai).

Záverečnú časť knihy (s. 366 – 410) okrem prameňov a literatúry tvorí register osôb, zoznam miest, geografický register a tabuľky. Register osôb zahŕňa ľudí spomínaných v prvej časti. Pri každom mene sú uvedené aj základné biografické údaje. Podobne je to i pri geografickom registri. V zozname miest zasa uvádza dobové názvy lokalít spolu s ich súčasnými pomenovaniami, ktoré sa uvádzajú v abecednom zozname žiakov. V tabuľkách uvádza lokality, z ktorých najčastejšie pochádzali študenti trenčianskeho gymnázia, ako i zoznam rektorov a prefektov gymnázia. Iných 7 grafov a 4 tabuľky uvádza v prvej časti v rámci textu. Pre úplnosť dodajme, že knihu uzatvára Obrazová príloha (s. 411 – 419) viažuca sa k téme publikácie.

Okrem nepatrných nezrovnalostí (napr. na s. 31 píše, že školský rok sa zvyčajne začínal v decembri a ďalej píše (s. 45), že to bývalo v októbri alebo novembri, ďalej v legende ku grafu na s. 61 uvádza kalvínov ako jedno z vierovyznaní žiakov, ale do grafu ich nezaznačil; strany uvedené v Obsahu nekorešpondujú so skutočnosťou) publikácia prispeje k plnšiemu pochopeniu fungovania jezuitského stredného školstva. Úvodné štúdie poskytujú nielen obraz o jeho fungovaní, ale môžu

byť i vhodným materiálom na kompatriáciu. Domnievam sa, že po publikácii siahnu nielen záujemci o dejiny trenčianskeho gymnázia, ktoré po roku 1775 prevzali piaristi, ale i bádatelia z oblasti historickej biografie. Práve snaha o identifikáciu, či až personalizáciu žiakov doplnením údajov z cirkevných matrík a literatúry, samozrejme, v prípadoch, keď sa dali dohľadať, je prídanou hodnotou práce.

Martin Hoferka

OLŠAVSKÁ, Gabriela. *Evanjelici v Prešove v 18. a v prvej polovici 19. storočia. (Fragmenty z dejín cirkvi, školstva a osobností)*. Prešov : ŠVK Prešov, 2018. 98 s. ISBN 978-80-89614-62-2.

Historiografia o dejinách evanjelikov na východnom Slovensku a obzvlášť v Prešove je pomerne bohatá a má už aj svoju tradíciu. Vďaka vzniku a pôsobeniu evanjelického kolégia, ale aj širšej zásluhnej činnosti predstaviteľov evanjelickej inteligencie získalo mesto Prešov charakter dôležitého vzdelávacieho a kultúrneho centra severovýchodnej časti Uhorska. Dejinám a činnosti evanjelického kolégia, ale aj dejinám reformácie a rekatolizácie v sledovanom regióne je v súčasnosti venovaná značná pozornosť, menej sa už bádatelia venovali histórii prešovských evanjelických zborov. Jedným z aktuálnych prienikov do tejto problematiky je monografia archívárky a retrospektívnej bibliografky Mgr. Gabriely Olšovskej, ktorá prináša veľa nových poznatkov o organizácii a každodennom živote v rámci dvoch evanjelických zborov – nemeckého

a slovenského v Prešove na prelome 18. a 19. storočia.

Autorka si za základ svojho bádania vybrala dve kanonické vizitácie prešovských evanjelických zborov, a to z rokov 1742 a 1806, teda z obdobia pred vydaním tolerančného patentu a z obdobia po jeho vydaní. Cieľom bolo totiž zároveň poukázať na niektoré zmeny v organizácii zborov, ktoré vyplývali z tejto politickej situácie.

Text je rozdelený do štyroch hlavných kapitol, pričom prvá kapitola je venovaná historiografii a diplomatickému rozboru vizitačných protokolov. Podrobným zhodnotením a opisom historiografických prác o prešovských evanjelikoch do 40. rokov 18. storočia preukázala autorka dobrú znalosť problematiky, nadobudnutú dôkladným štúdiom literatúry. Na vedeckej úrovni je zvládnutý aj rozbor vizitačných protokolov z hľadiska diplomatiky.

Ďalšie tri kapitoly sa týkajú už samotného života v spomínaných cirkevných zboroch. Na základe obsahového rozboru prameňov rozčlenila autorka text na kapitolu o správe farnosti a osobnostiach, o sakrálnych a cirkevných objektoch a napokon o školstve. V časti o správe cirkevných zborov sa dozvedáme o jej hlavných predstaviteľoch – inšpektoroch, farároch, dozorcoch, kurátoroch, notároch, učiteľoch, kostolníkoch, hrobároch a pôrodných babiciach. Nakoľko to pramenná báza dovoľovala, autorka zostavila aj tabuľkové prehľady dozorcov, farárov a učiteľov pôsobiacich v zboroch na konci 18. a v 1. polovici 19. storočia. Rozsiahla časť kapitoly je tiež venovaná biografii farárov

(napríklad M. Bahil a J. M. Schwartz) a opisom ich spisovateľskej činnosti, pričom ponúknutý je aj prehľad ich prác nachádzajúcich sa v historickej Kolegiálnej knižnici. Čitateľ sa tu tiež môže dozvedieť o rozdieloch v možnostiach praktizovania viery pred vydaním Tolerančného patentu a po ňom a tiež o počtoch evanjelikov v 1. polovici 19. storočia, ale aj vo fíliách slovenského cirkevného zboru.

Ďalšia kapitola venovaná cirkevným objektom je zameraná na ústredný kostol evanjelickej cirkvi v Prešove, ktorým bola pred vydaním Tolerančného patentu drevená modlitebňa postavená mimo mestských hradieb, po ňom to však už bol Chrám Sv. Trojice. Na základe zápisov v protokoloch autorka popísala interiér, epigrafické pamiatky a aj vzácny inventár, vrátane cirkevných kníh, matrik a hudobných nástrojov. Zaujímavý je aj podrobný opis farských budov a chudobinca, ako aj prehľad ich situovania, ktoré sa v priebehu sledovaného obdobia z rôznych dôvodov menilo.

V poslednej kapitole o školských pomeroch sa autorka zamerala na opis elementárnej školy s tromi vyššími triedami a jej vyučovania pred vrátením budovy kolégia evanjelickej cirkvi v roku 1784. Opísaná je náplň vyučovania, ktoré prebiehalo pre slovenský a nemecký zbor oddelene. Zaujímavý je aj opis návštevy školy panovníkom Jozefom II. Ďalej sa autorka venovala zmenám v organizácii vyučovania, ktoré súviseli s navrátením kolégia. V krátkosti je opísaná aj ekonomická stránka existencie evanjelickej školy, najmä školský majetok, príjmy školy a jej učiteľov. Na začiatku 19. storočia

bolo vo vlastníctve prešovských evanjelikov popri kolégiu aj viacero ďalších školských budov, ktorých opis a lokalizácia je tiež súčasťou tejto kapitoly. Napokon autorka na základe protokolov predstavila aj školskú knižnicu a zbierkové fondy.

Oceniť treba aj obrazovú prílohu, ktorá čitateľa textom sprevádza či už ide o vyobrazenia niektorých strán protokolov, titulných listov dôležitých tlačí z autorstva evanjelických farárov či podobizní významných predstaviteľov evanjelických zborov v Prešove.

Monografia Gabriely Olšovskej je podrobným exkurzom do každodenného života evanjelickej cirkvi v Prešove a jej organizačných štruktúr na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia. Práca je vypracovaná na základe historických metód a na vedeckej úrovni a zároveň je dobrou základňou pre ďalší výskum dejín v tejto oblasti.

Mariana Čentěšová

Od prameňov viery k dejinám cirkvi

I. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 142 s. ISBN 978-80-555-2585-3.

Recenzovaný zborník *Od prameňov viery k dejinám cirkvi I.* je parciálnym výstupom z projektu VEGA č. 1/0651/19 *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska* (s. 4). Obsahuje príspevky – vedecké štúdie a materiálové štúdie, ktoré vo väčšej miere odznali na vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou *Pramene k cirkevným dejinám Slovenska (konfesijné pomery – historické pramene – osobnosti)*. Kon-

ferenciu v termíne 11. decembra 2019 usporiadal Inštitút História FF Prešovskej univerzity v Prešove. Zborník prináša deväť príspevkov venovaných cirkevným dejinám od 18. storočia do začiatku 20. storočia, cirkevným inštitúciám a duchovným osobnostiam východného Slovenska (s. 4).

Autorka prvého príspevku Lucia Šteflová predstavuje *Pramenná hodnota zápisníc kanonických vizitácií evanjelickej cirkvi a. v.* (s. 7 – 18). Predmetom jej výskumu sa stala analýza a interpretácia významných historických prameňov, ktoré sú dôležité nielen pre poznávanie cirkevných dejín, ale aj pre demografiu, jazykovedu, dejiny zvonolejárstva, muzikológiu či knihovedu. Niektoré dopĺňajú už známe fakty o histórii cirkevných zborov, iné sú jedinečným zdrojom informácií. Viaceré z nich si zaslúžia aj ďalší výskum. Zaujímavé by bolo ich porovnanie s vizitáciami rímskokatolíckej, gréckokatolíckej a reformovanej cirkvi. Teológ Michal Glevaňák v štúdiu s názvom 220. výročie vydania knihy *Brevis... (Košice, 1799) od baziliánskeho mnícha Joannika Bazilovič* (s. 19 – 45) približuje život a dielo cirkevného historika, mukačevského protoigumena a národného buditeľa karpatských Rusínov. Kniha vznikla na základe výskumu historických dokumentov uložených v archíve Mukačevského biskupstva i dostupnej literatúry. Napriek nekritickému prístupu k niektorým prameňom prispel k poznaniu cirkevných dejín i dejín karpatského regiónu na východe Uhorska. Jeho práca poskytuje súčasným bádateľom pramene, ktoré sú už primárne nedostupné. Predmetom výskumu archívárky Márie Kaletovej sa stala Nová

Lubovňa na prelome 18. a 19. storočia (s. 46 – 56). Autorka v štúdiu *Farnosť Nová Lubovňa v kanonických vizitáciách z rokov 1792 a 1832* na základe analýzy kanonických vizitácií prináša nové informácie o cirkevných dejinách obce Nová Lubovňa, o stave kostola, jeho materiálnom vybavení, oltároch, kňazovi, škole, kaplnkách a cintorínoch, ktoré patrili pod správu farnosti. Vizitácie sú dôležitým prameňom pri výskume náboženských pomerov i regionálnych dejín.

Peter Jambor vo svojom príspevku predstavuje Život gréckokatolíckeho obyvateľstva na území Šarišského archidiakonátu na konci 19. storočia (s. 57 – 73). Na základe výskumu kongruálnych súpisov a ďalších dokumentov uložených v Archíve gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove predstavuje každodenný život veriacich, vysťahovalectvo do Ameriky, vzdelávanie detí a učiteľov i snahy o zlepšenie situácie vo farnostiach počas pôsobenia prešovského biskupa Dr. Jána Vályiho. *Prícestné kríže v okrese Sabinov ako odraz vysťahovalectva katolíckych a gréckokatolíckych veriacich do USA* (s. 74 – 96) vo svojej štúdiu spracoval Šimon Kačmár. Analýze podrobil deväť drobných sakrálnych stavieb, postavených v šiestich obciach v rozmedzí rokov 1896 – 1911. Financované boli vysťahovanými veriacimi, ktorí odišli za prácou do USA. Väčšinu z nich tvorili gréckokatolíci. Autor sa zaoberal aj stručným historickým vývojom jednotlivých obcí, vývojom počtu obyvateľstva, jeho národnostnou a konfesionálnou štruktúrou, vysťahovalectvom a epigrafickým rozborom skúmaných krížov.

Prínosným je aj príspevok vysokoškolskej pedagogičky Luciány Hoptovej, v ktorom predstavuje *Publikačné aktivity pravoslávneho kňaza Alexeja Omeljanoviča* (s. 97 – 107). Tento bieloruský emigrant patrila medzi zaujímavé osobnosti medzivojnového Československa. Okrem toho, že celý svoj život zasvätil službe pravoslávnej cirkvi a pravoslávny veriacim na východnom Slovensku, známy bol aj ako ľudový liečiteľ a publicista. Z jeho tvorby sa zachovalo viacero diel, napr. učebnica pre najmenších s výkladom biblických dejín, články publikované v pravoslávnych novinách a časopisoch o pastoračnej činnosti, kultúrnych hodnotách, zvykoch a tradíciách Mukačevsko-prešovskej eparchie, o význame modlitby pre človeka, pre jeho dušu i ďakovné články rodákmi žijúcimi v Amerike za finančné dary a podporu rozvoja pravoslavia na východnom Slovensku. *Rukopisný schematizmus Mukačevskej diecézy z roku 1775* (s. 108 – 117) vo svojom príspevku predstavil Vavrinec Žeňuch. Tento vzácny dokument uložený v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti v Užhorode zachytáva podrobný stav Mukačevskej diecézy po štyroch rokoch od jej zriadenia v roku 1771. Napriek tomu, že tento rukopis nebol dokončený a veľa údajov v ňom chýba, poskytuje cenné informácie o rozčlenení diecézy na archidiakonáty, vikariát, o menách presbyterov, diakonov, o počte farností, súpise lokalít v diecéze i konfesionálnom spoľutí.

Príspevok historičky Nadeždy Jurčišinovej s názvom *Život na Spiši očami katolíckeho kňaza Štefana Mišíka: Kostol a fara v Hnilci* (s.

118 – 129) je venovaný životu a dielu jednej z najaktívnejších osobností slovenského národného života, predsedu Muzeálnej slovenskej spoločnosti, katolíckeho kňaza a liptovského rodáka, ktorý podstatnú časť svojho života prežil na Spiši. Autorka predstavila najmä jeho prácu o dedinke Hnilec, v ktorej sa venoval nielen histórii obce, kostola a fary, prírodným podmienkam, školstvu, ale aj národopisnej a náboženskej problematike. Štefan Mišík sa ako správca tunajšej farnosti zaslúžil aj o výstavbu nového murovaného kostola, rekonštrukciu fary a obohatenie farskej knižnice o nové tituly. Posledná štúdia s názvom *Učebnica náboženstva od evanjelického farára Ludovíta Liptaia* (s. 130 – 143) od autorky Marcely Domenovej ponúka pohľad na unikátny dokument z roku 1915 písaný v šarišskom nárečí. Jeho autor, rodák z Gemera, pedagóg teologickej akadémie na evanjelickom kolégiu v Prešove a farár v prešovskom slovenskom cirkevnom zbore sa angažoval za šarišský separatizmus a po roku 1918 za zachovanie Uhorska. Jeho učebnica mala menším žiakom pomôcť lepšie pochopiť náboženskú náuku a formovať ich životné hodnoty a postoje. Napriek tomu, že jej tézy, pointa a ponaučenia zo zaradených príbehov vznikli pred sto rokmi, viaceré z nich majú vo svojej podstate platnosť aj v súčasnosti (s. 141).

Zborník zostavený historičkou a archivárkou Marcelou Domenovou prináša čitateľom mnoho nových a zaujímavých poznatkov k poznaniu cirkevných a duchovných dejín východného Slovenska. Viacerí autori siahli aj po nepublikovaných historických prameňoch a priniesli nové in-

formácie k dejinám rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej i pravoslávnej cirkvi. Predstavili zaujímavé písomné pramene k cirkevným dejinám – kanonické vizitácie, schematizmy, kongruálne súpisy, hmotné pramene (malé sakrálné stavby – ako prícestné kríže), ale aj život a dielo známych i menej známych osobností našich dejín.

Alena Mišíková

TRAUNER, Karl-Reinhart.
Konfessionalität und Nationalität.
Die evangelische Pfarrgemeinde
Marburg/Maribor im 19. und
20. Jahrhundert. Wien-Köln-
Weimar : Böhlau 2019. 544 S. ISBN
9783205208907.

In der 2015 als Habilitationsschrift an der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien approbierten Mikrostudie zum Thema „Konfessionalität und Nationalität“ dient die spannungsreiche „Konfliktgeschichte“ im Mikrokosmos einer evangelischen Pfarrgemeinde im deutsch-slowenischen Grenzgebiet als Beispiel, um „die politische, kulturelle und wirtschaftliche, v.a. aber kirchliche Entwicklung“ im größeren Kontext darzulegen und Südostmitteleuropa insgesamt in den Blick zu nehmen.

Das Buch ist chronologisch in acht Abschnitte gegliedert. Es klärt zunächst methodische und metatheoretische Fragen, benennt die Schlüsselbegriffe „Nationalität“, „Konfession und Konfessionalität“ und erörtert die Topographie, „Untersteiermark“ und „Südostmitteleuropa“. Sodann thematisiert es in einem zweiten Abschnitt

die „Entstehung der Pfarrgemeinde Marburg unter den Vorzeichen des Liberalismus“ und charakterisiert den Protestantismus als „Konfession der bürgerlichen Moderne“. Als „Agglomerationsverstärker“ begegnet hier der Ausbau der Südbahn, der eine verstärkte Zuwanderung zur Folge hatte. Der dritte Abschnitt behandelt „Nationalismus und Los-von-Rom-Bewegung“ an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert; ca. 76.000 Personen wurden in Cisleithanien zur Konversion zum Protestantismus veranlasst, wobei Marburg als eine typische Los-von-Rom-Gemeinde erwähnt wird. Der vierte Abschnitt handelt von der „politischen Transformation“ nach dem Zusammenbruch der Habsburgermonarchie, der „Auflösungserscheinungen der kirchlichen Strukturen“ und unter erschwerten Bedingungen einen „erzwungenen Neuanfang“ zur Folge hatte. Dann folgen die Entwicklungslinien der Pfarrgemeinde „im Sog des Nationalsozialismus“, wobei der amtsführende Pfarrer, der zugleich der Sprecher des Schwäbisch-Deutschen Kulturbundes war, die „Volksdeutsche Sendung“ im deutschen Südosten personifizierte. Der sechste Abschnitt hat die Zeit des „kommunistischen Jugoslawien“ zum Inhalt – mit einer „Homogenisierung“ des wiederhergestellten Landes und dem Zusammenbruch der „deutschen Volksgruppenkirche“. Trauner erörtert die Religionsgesetzgebung, die antikirchliche Tendenzen aufweist und eine weitgehende Säkularisierung beförderte, massive Verfolgungen der muslimischen Glaubensgemeinschaft als „Feinde des gesellschaftlichen Fortschritts“ und der römisch-ka-

tholischen Kirche als Handlangerin des Faschismus“ ermöglichte. Eine „Kontinuität der Pfarrgemeinde“ trotz massiver politischer Eingriffe, die von der Schließung der Christuskirche bis zur „Nationalisierung“ der kirchlichen Gebäude reichte, lag in dem „stetigen Zuzug“ aus dem Übermurgebiet/Prekmurje, der die ehemals „deutsche Kirchengemeinde“ umwandelte. Eine Erhebung ergab 1951 eine Mitgliederzahl von 206, die sich bis 1954 auf 401 in 174 Familien vergrößerte. Die Volkszählung 1953 wies für Slowenien eine Gesamtzahl von 21.500 Evangelischen mit großer Mehrheit im Übermurgebiet aus, darunter 237 mit deutscher Muttersprache. Die den Evangelischen weggenommene Kirche wurde für den orthodoxen Gottesdienst bestimmt, die Kirchen in den Filialgemeinden weitgehend zerstört. Ein Neubeginn datiert mit 1953, verflachte bald, obwohl konzeptionell der Versuch einer „historischen Anbindung“ an die Tradition von Primus Truber im 16. Jahrhundert unternommen wurde und 1962 die Pfarrgemeinde als Gastgeberin einer „Europäischen Konferenz der lutherischen Minderheitenkirchen“ am Bachergebirge/Pohorje fungierte und der wissenschaftliche Austausch der Truberforschung aufgenommen wurde. Die Feststellung vom schleifenden Niedergang der Gemeinde Ende der 1960er- und 1970er-Jahre mündet in Überlegungen, sogar die Kirche abzutragen, bzw. in die groteske Umwidmung derselben in eine „Tischlerwerkstätte“. In der „Republik Slowenien“ lautet die Überschrift des siebten Abschnittes, der mit Juni 1991 einsetzt und den

seitherigen „Demokratisierungs- und Selbstfindungsprozess“ schildert, in dem die evangelische Pfarrgemeinde „ihren konstruktiven Platz“ zu finden hatte. Slowenien suchte den Anschluss an Mittel-Europa, um den „babylonischen Verhältnissen auf dem Balkan zu entrinnen“. Dazu diente auch die Erinnerung an Truber, dessen Lebenslauf einen beachtlichen mitteleuropäischen Aktionsrahmen aufweist und der deshalb gelegentlich als Herzeige-Europäer apostrophiert wurde und auf der Euro-Münze Platz fand. Seine Wiederentdeckung 1951 bezog sich allerdings ausschließlich auf seine kulturgeschichtliche Bedeutung („*Oče slovenske književnosti in kulture*“), seine Bedeutung als homo religiosus rückte erst nach der gesellschaftlichen Wende in das allgemeine Bewusstsein.

Auf drei Säulen basiert die politische Kultur Sloweniens, dem „katholischen Block“, der als „der festgefügte und bestorganisierte Teilbereich der slowenischen Gesellschaft“ vorgestellt wird, dem sozialistischen und dem liberalen Lager. Die Evangelische Kirche A.B. hat eine Mitgliederdichte von 0,8% der Gesamtbevölkerung und umfasst rund 15.000 Mitglieder in vierzehn Pfarrgemeinden, deren Schwerpunkt im Übermurgebiet (zehn Gemeinden) mit dem Zentrum in Olsnitz/Murska Sobota/Murazombat liegt.

Das Buch, dessen roter Faden im Titel aufscheint und das Spannungsgefüge Konfessionalität und Nationalität im Fokus einer evangelischen Pfarrgemeinde darstellt, ist aus mehreren Gründen faszinierend: Es ist die Schilderung der Entwicklungslinien

quer durch die Zeiten verbunden mit milieugeschichtlichen Exkursen, angereichert durch ein bohrendes Interesse an demographischen Grundlagen, zu ersehen an der sozialwissenschaftlichen Akribie, mit der Trauner die kirchlichen Jahresberichte, Matriken und Volkszählungsergebnisse auswertet und im Anhang dokumentiert. Besonders reizvoll sind Vergleiche mit ähnlichen plurikulturellen Konstellationen in Görz/Gorizia oder auch in Teschen/Těšín/Cieszyn und Triest/Trieste/Trst, gelegentlich mit Siebenbürgen oder dem Sudeten- und Bes-

kidendeutschtum bzw. mit der Bukowina, wo ebensolche oder ähnliche Bedingungen einer multikonfessionellen und –kulturellen Gesellschaft gegeben waren.

Das Buch liefert wertvolle historiographische Impulse und bereichert die einschlägige Forschung kirchen-, kultur- oder sozialgeschichtlicher Provenienz. Bei der Behandlung des apostrophierten mittel- und südosteuropäischen Raumes wird man an dem Buch nicht vorbeigehen dürfen.

Karl W. Schwarz

Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika – Kronika

IN MEMORIAM PROF. DAVID PAUL DANIEL

(*4. November 1940 - +12. März 2020)

Am 4. November 2020 hätte David Paul Daniel seinen 80. Geburtstag gefeiert, aber ein halbes Jahr vorher ist er im Herrn verstorben und uns in die Ewigkeit vorausgegangen. Ich schreibe diesen Nachruf in großer Betroffenheit, denn es war dem Institut für Kirchengeschichte des Donau- und Karpatenraumes ein Herzensanliegen, dass sein 80. Geburtstag zum Anlass einer Edition seiner wichtigsten reformationsgeschichtlichen Studien genommen wird. Dieses Unternehmen muss nun bedauerlicherweise verschoben werden.

Ich bin David zuerst in Wien begegnet, als er in den 70er-Jahren des vergangenen Jahrhunderts an der Evangelisch-Theologischen Fakultät Lehrveranstaltungen von Professor Peter F. Barton (1935-2014) zur Kirchengeschichte des Südostmitteleuropäischen Raumes besuchte. Das geschah im Umfeld seiner 1972 veröffentlichten Dissertation über die lutherische Reformation in der Slowakei¹ (1517-1618), eine Untersuchung, die mittlerweile zur Standardliteratur gehört und der weitverbreiteten und populären Arbeit von Ján Kvačala (1862-1934), die posthum 1935 in Lipt. Sv. Mikuláš erschienen ist und von David außerordentlich geschätzt und gewürdigt wurde², zur Seite gestellt zu werden verdient. Ein historiographischer Überblick gibt dazu eine sehr nützliche Information³. Es folgten noch zahlreiche weitere Spezialstudien zur Geschichte der Reformation und Gegenreformation in englischer Sprache⁴, wobei ich die Arbeit über die Annahme

¹ DANIEL, D. P. *The Lutheran Reformation in Slovakia 1517-1618*. Diss. The Pennsylvania State University 1972. 346 pp.

² DANIEL, D. P. Ján Kvačala a historiografia reformácie. In Igor Kišš (ed.). *Ján Kvačala otec modernej komeniológie*. Bratislava 2005, 56-60.

³ DANIEL, D. P. *The Historiography of the Reformation in Slovakia (= Sixteenth Century Bibliography 10)*. Saint Louis 1977. 50 pp.

⁴ DANIEL, D. P., Reformation and Ethnicity. The Role of the Protestant Reformation in the Development of Slovak Ethnic Self-Consciousness. In *Slovakia 1978/79*, 99-114; The Influence of the Augsburg Confession in South-East Central Europe. In *Sixteenth Century Journal 11* (1980), 99-114; Ecumenicity or Orthodoxy. The Dilemma of the Protestants in the Lands of the Austrian Habsburgs. In *Church History 49* (1980), 387-400; The Fifteen Years' War and the Protestant Response to Habsburg Absolutism in Hungary. In *East Central Europe / L'Europe du Centre-Est 8* (1981), 38-51; A Spiritual Condominium: Luthers Views on Priesthood and Ministry with some Structural Implications. In *Concordia Journal 14* (1988), 266-282; The Impact of the Protestant Reformation on Education in Slovakia. In *Slovakia 34* (1989/90) 9-26; Piety, Politics and Perversion. Three Hungarian Noblewomen in the Reformation. In Sherrin Marshall (ed.). *Women in Reformation and Counter-Reformation Europe*. Bloomington 1989, 68-88; The Reformation and Eastern Slovakia. In *Human Affairs 1* (1991), 172-186; Hungary. In Andrew Pettegree (ed.). *The Early Reformation in Europe*. Cambridge 1992, 40-69.

der Konkordienformel in der Slowakei⁵ und einen Konferenzvortrag über die Reformation im Herrschaftsgebiet der Habsburger⁶ besonders hervorheben möchte. Beide sind im Rahmen des Vereins für Reformationsgeschichte erschienen, letzterer zu einem Zeitpunkt, als der slowakischstämmige Amerikaner längst in das Land seiner Väter zurückgekehrt war und von dort an zahlreichen Tagungen teilnahm, um die Spezifika der heimischen Reformations- und Kirchengeschichte vor europäischen Foren vorzutragen⁷.

Seit 1998 wirkte er als Kirchenhistoriker an der Evangelisch-Theologischen Fakultät der Comeniusuniversität in Bratislava⁸. Aus formalen Gründen konnte er dort nicht als Professor fungieren, der er längst schon an einer amerikanischen Universität gewesen war, aber immerhin wurde ihm die Leitung des kirchenhistorischen Lehrstuhls übertragen und damit die Aufgabe, für einen geordneten Unterricht aus Kirchen- und Dogmengeschichte der Theologiestudierenden zu sorgen und für seine Vorgänger im Lehramt eine würdige Festschrift herauszugeben⁹. Zu den Festschriften, die der Arbeit seiner Fakultät¹⁰ oder seinen Kollegen Dušan Ondrejovič¹¹, Igor Kišš¹² oder Bischof Ján Midriák¹³ gewidmet wurden, steuerte er ebenfalls interessante und konzise Studien bei, ebenso zu be-

⁵ DANIEL, D. P. The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia, in: ARG 70 (1979) 160-177.

⁶ DANIEL, D. P. No Mere Reflection: Features of the Reformation in Lands of the Austrian Habsburgs. In Hans R. Guggisberg (ed.). *Die Reformation in Deutschland und Europa* (Konferenz Washington 1990 = ARG Sonderband) Gütersloh 1993, 82-96.

⁷ DANIEL, D. P., Bartfeld/Bardejov zur Zeit der Reformation. In Karl Schwarz - Peter Švorc (eds.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien 1996, 37-49; Weg und Weise der Gegenreformation in der Slowakei. In *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum* = Schlaininger Gespräche 1993/94, Eisenstadt 1999, 305-315; Das umstrittene Erbe Melanchthons in Südosteuropa. In Günter Frank - Martin Treu (ed.). *Melanchthon und Europa 1*. Teilband: Skandinavien und Mitteleuropa, Stuttgart 2001, 259-272.

⁸ DANIEL, D. P. (ed.). *90 rokov evanjelického teologického vzdelávania na Slovensku. Zborník z medzinárodného vedeckého sympózia Bratislava, 9. Október 2009*. Bratislava 2010, 102-103; Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity J.A. Komenského v Bratislave. In Pavel Uhorskai (ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* Bd. 3, L. Mikuláš 2002, 237-240.

⁹ DANIEL, D. P. (ed.). *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku* = Festgabe für Daniel Vesely und Andrej Hajduk, Bratislava 1999 – hier auch sein Beitrag: K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku, 55-67.

¹⁰ DANIEL, D. P. Lutherove názory na inštitút všeobecného kňazstva a farský úrad. In Dušan Ondrejovič (ed.). *Evanjelická Teológia na prahu nového storočia*. Bratislava 2001, 87-98.

¹¹ DANIEL, D. P. Potešiť a povzbudiť. Lutherova korešpondencia so ženami. In Peter Gažik - Ján Štekláč (ed.). *V službe ducha. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky prof. ThDr. Dušana Ondrejoviča*. Bratislava 2002, 50-61.

¹² DANIEL, D. P. Confession, Church and Nation During the later Reformation in Eastern Hungary and Transylvania. In Ján Grešo - Miloš Klátik (ed.). *Radost z teológie. Zborník pri príležitosti sedemdesiatky prof. ThDr. Igora Kišša*. Bratislava 2004, 53-66.

¹³ DANIEL, D. P. Ortodoxia a Evanjelická Identita v Uhorsku v 16.-17. storočí. In Peter Kónya (ed.). *„Nezameniteľné je Dedičstvo Otcov ...“ Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka (= Acta Collegii Evangelici Presoviensis [ACEP] X. Prešov 2009, 104-107.*

sonderen kirchengeschichtlichen Jubiläen wie der Confessio Augustana (1530)¹⁴, Georg Tranoscius¹⁵, Leonhard Stöckel¹⁶, zur Synode von Sillein/Žilina (1610)¹⁷, zum ungarischen Millennium¹⁸, und zu Jozef Miloslav Hurban¹⁹. Er beteiligte sich vor allem an der großen Darstellung der slowakischen Geschichte in englischer Sprache und verfasste gemeinsam mit Ivan Mrva die Abschnitte über die Jagiellonische Periode und das Zeitalter der Frühmoderne²⁰. Außerdem stellte er sich als Referent zur Verfügung, als es galt, den Prozess „Healing of Memories“ auf die magyarisches-slowakische Konfliktgeschichte zu erstrecken²¹, ein Anliegen, das mir sehr am Herzen liegt und dem Institut für Kirchengeschichte des Donau- und Karpatenraumes / Inštitút pre cirkevné dejiny v oblasti Dunaja a Karpát in Bratislava als ganz wichtiges Desiderat aufgetragen ist. Im Namen dieses virtuellen Instituts verneige ich mich vor dem lieben verstorbenen Kollegen Professor David Paul Daniel und bedanke mich für seinen lebenslangen Einsatz für die Kirchengeschichte dieses Raumes. Wir werden ihm ein ehrendes Gedenken bewahren. R.i.p.

Karl W. Schwarz

Medzinárodná vedecká konferencia

Ad fontes liturgicos X.

Prešov, 23. – 24. október 2019

V dňoch 23. – 24. októbra 2019 sa v priestoroch Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom „Metodológie liturgického výskumu ako nástroj pri zachovaní zmyslu a ducha liturgie“. Hlavnú organizáciu celej tejto vedeckej kon-

¹⁴ DANIEL, D. P. Konfesionalizácia reformácie a spoločenský význam augsburského vyznaniav strednej a východnej Európe. In Peter Kónya (ed.). *Prvé Augsburgské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov (= ACEP V)*. Prešov 2000, 15-24.

¹⁵ DANIEL, D. P. Spievanie v Rozbúrenej dobe: Éra, Život a viera Juraja Tranovského. In Peter Kónya - René Matlovič (eds.). *Miscellanea anno 1999 (= ACEP VII)*. Prešov 2000, 39-46.

¹⁶ DANIEL, D. P. Melancton, Stöckel a teologická orientácia Evanjelikov v Uhorsku. In Peter Kónya (ed.). *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe (= ACEP XI)*. Prešov 2011, 31-37.

¹⁷ DANIEL, D. P. Cesta do Žiliny: Kontext Žilinskej synody a upevnenie evanjelictva medzi Slovákmi. In Miloš Klátik (ed.). *Žilinská synoda 1610. Teologická vedecko-historická konferencia ECAV na Slovensku 2010*. Lipt. Mikuláš 2010, 23-31.

¹⁸ DANIEL, D. P. The Reformation and the Creation of National Intelligentsias in the Kingdom of Hungary. In Klára Papp - János Barta (eds.). *The First Millenium of Hungary in Europe*. Debrecen 2002, 365-376.

¹⁹ DANIEL, D. P. Konfesionalizmus a unionizmus v Európe 19. storočia. In Július Filo (ed.). *Jozef Miloslav Hurban, evanjelický teológ a národovec*. Bratislava 2008, 61-66.

²⁰ DANIEL, D. P. The Jagellon Era (gemeinsam mit Ivan Mrva). In Elena Mannová (ed.). *A Concise History of Slovakia (= Studia Historica Slovaca XXI)*. Bratislava 2000, 98-103; Slovakia during the Early Modern Era 1526-1711 (gemeinsam mit Ivan Mrva), in: ebd. 105-157.

²¹ DANIEL, D. P. The Need for the Healing of Memories in Slovakia. In Dieter Brandes (ed.). *Healing of Memories in Europe. A Study of Reconciliation between Churches, Cultures and Religion*. Cluj-Napoca 2007, 184-191.

ferencie prevzalo spolu s GTF PU v Prešove ešte niekoľko ďalších zahraničných univerzít z Poľska, Ukrajiny a Maďarska. Konferencia bola organizovaná Katedrou systematickej teológie GTF pod vedením prof. ThDr. Vojtecha Boháča, PhD., doc. ThDr. Marcela Mojzeša, PhD., a organizačného tímu. Konferencia ponúkla priestor rozoberať a hlbšie preniknúť do samotnej problematiky liturgického života. Veľmi aktuálne liturgické témy, na ktoré vo svojich príspevkoch prihlásení účastníci zo zahraničia, ale aj z domáceho prostredia ponúkali rôzne úvahy a odpovede, ktoré boli podnetom na kladenie nových otázok, ako aj diskusie o daných témach. Úroveň prispievateľov bola vysoko vedecká a odborná. Po slávnostnom otvorení tejto vedeckej konferencie a úvodnom pozdravnom slove dekana Gréckokatolíckej teologickej fakulty PU v Prešove Mons. prof. ThDr. Petra Šturáka, PhD., nasledoval výstup prvého zahraničného účastníka Dr. Przemyslaw Nowakowskeho z Poľska (UPJPII, Kraków), ktorý verejnosti priblížil problematiku štatútu Zamojskej synody z roku 1720, ktorý sa považuje za historický prameň poznania zmien v liturgii gréckokatolíckej cirkvi v XVIII. storočí. Dr. Vasyl Rudejko z Ukrajiny predstavil príspevok na tému Liturgické štruktúry „molebných pínij“ v Trebníku Petra Mohyly a ich spojenosť s bohoslužbami denného cyklu liturgie hodín. Host z Maďarska, Dr. István Ivancsó, vystúpil s príspevkom Malé hodinky byzantskej cirkvi – liturgický nástroj na objavovanie a interpretáciu paschálneho tajomstva Ježiša. Ďalší prispievatelia v 2. bloku prvého dňa konferencie sa zamerali na liturgické texty, ich vznik a metodológiu písania. V 3. bloku sa jednotliví odborníci zaoberali témami dramaturgie a práva v liturgii, modlitbou v liturgii a napokon posledný prispievateľ ThLic. Michal Glevaňák vystúpil s veľmi zaujímavou prednáškou na tému Slávenie Božskej liturgie sv. Jakuba – návrat k otcom alebo „skutočný organický vývoj“?, ktorá už bola akýmsi „vstupom“ do samotného slávania Božskej liturgie svätého Jakuba. Táto vzácna chvíľa slávania božskej svätej liturgie bola úžasným momentom záveru prvého dňa vedeckej konferencie, ako aj „jadrom“ celého tohto vedeckého podujatia. Svätej liturgii predsedal prof. ThDr. Vojtech Boháč, PhD., za hojnej účasti ďalších kňazov a veriacich. Slávnosť liturgie okrášlili svojím spevom aj bohoslovci – členovia Zboru sv. Romana Sladkopevca z Gréckokatolíckeho kňazského seminára blahoslaveného biskupa Pavla Petra Gojdiča v Prešove. Po skončení svätej liturgie sa konala večera pre pozvaných hostí v priestoroch gréckokatolíckeho kňazského seminára, pri ktorej prebehlo aj pracovné stretnutie ohľadom Štatútu združenia *Ad fontes liturgicos*. Druhý deň tejto vedeckej konferencie priniesol rovnako mnoho ďalších dôležitých a prínosných vedeckých príspevkov. V závere tejto konferencie doc. ThDr. Marcel Mojzeš, PhD., predstavil víziu založenia Domu liturgie a spirituality v Prešove. Napokon účastníci konferencie prešli k poslednej konferenčnej diskusii a k slávnostnému obedu. Výstupným produktom konferencie bude zborník vedeckých príspevkov, ktorý bude dostupný nielen vedeckej, ale aj odbornej a laickej verejnosti.

Daniel Sabol

**Vedecká konferencia *Kapitoly k dejinám Levoče*
Levoča, 7. december 2019**

Dňa 7. decembra 2019 sa v priestoroch Mestského divadla v Levoči konala vedecká konferencia s názvom *Kapitoly k dejinám Levoče*. Táto konferencia sa konala pod záštitou mesta Levoča a zároveň aj Spišského dejepisného spolku. Jej úlohou bolo pripomenúť si 770. výročie prvej písomnej zmienky o meste Levoča.

Rokovalo sa v dvoch blokoch a odznelo niekoľko prednášok venovaných dejinám mesta. Prvým vystupujúcim bol Marián Soják s prednáškou *Levoča pred písomnými správami*, v ktorej predstavil najnovšie archeologické poznatky, ktoré sa týkajú Levoče a jej blízkeho okolia. S prednáškou *...vnd baveten jedoch mit furchtvnd Zittern eine Stadt... Niekoľko úvah o počiatkoch Levoče a jej dejinách v 13. storočí* vystúpil Peter Labanc. Poukázal v nej na vývoj mesta v 13. storočí na základe zachovaných archívnych prameňov. Hospodárskym dejinám mesta sa venoval Miroslav Lacko vo svojom príspevku *Ekonomické elity a sociálna mobilita v ranonovovekej Levoči (1500 – 1800)*. Majetkami Levoče sa zaoberal Matúš Kaščák v referáte *Analýza finančnej rentability feudálnych majetkov Levoče v 16. a 17. storočí*.

V druhom bloku prednášok ako prvá vystúpila Monika Bizoňová so svojou prednáškou *Náboženské pomery v Levoči v 16. – 18. storočí*, v ktorej predstavila obdobie reformácie, rekatolizácie a aj pôsobenie rehoľných rádov v Levoči. Nasledovala Janka Petőczová s prednáškou *Štyri kapitoly z dejín hudby v Levoči*. V nej ozrejmila vývoj cirkevnej hudby v Levoči počas jednotlivých storočí dejín tohto mesta. Ako posledná vystúpila Marta Herucová s príspevkom *Známe a neznáme obrazy v Levoči*, v ktorej predstavila zaujímavé nálezy obrazov z majetku levočských mešťanov. Výsledkom spomínanej konferencie bude zborník príspevkov, ktoré počas nej odzneli.

Monika Bizoňová

Zoznam autorov 1/2020

doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

Katedra aplikovanej edukológie,
Gréckokatolícka teologická fakulta,
Prešovská univerzita
v Prešove

Mgr. Peter Labanc, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave

doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

Dr. Borbély Zoltán

Történelemtudományi Intézet,
Eszterházy Károly Egyetem

Dr.h.c. Prof. PhD. Peter Kónya, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

PhDr. ThLic. Juraj Gradoš, PhD.

Gréckokatolícke arcibiskupstvo Prešov

doc. PhDr. Martin Javor, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

Mgr. Lakatos Adél

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Mgr. Lucia Šteflová, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

Dr. Tömösközi Ferenc

Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar

ThDr. Marián Gavenda, PhD.

Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká
fakulta v Bratislave Univerzita Komenského

prof. Kamil Kardis PhD.

Gréckokatolícka teologická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

doc. ThDr. Mária Kardis, PhD.

Gréckokatolícka teologická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

O. dr hab. Jan Mazur OSPPE, prof.

Wydział nauk społecznych, Uniwersytet
Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Mgr. Abraham Kome

John Paul II International University Bafang

prof. ThDr. Alexander Cap, CSc.

Pravoslávna bohoslovecká fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

doc. PhDr. Maroš Šip, PhD.

Pravoslávna bohoslovecká fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

prof. PhDr. Tomáš Hangoni, PhD.

Pravoslávna bohoslovecká fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

doc. PhDr. Bohuslav Kuzyšin, PhD.

Pravoslávna bohoslovecká fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

dr hab. Lucyna Rotter

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Dr. Ugrai János

Eszterházy Károly Egyetem, Eger

doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD.

Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita